Marko ŠUNJIĆ

BOSNA i VENECIJA

(odnosi u XIV. i XV. st.)

HKD Napredak
Sarajevo, 1996.

Izdavač
HKD Napredak, Sarajevo

Za izdavača
Prof. dr. Franjo Topić

Lektor
Srećko Paponja

Tehnički urednik
Dario Kristijan Vinš
i Karlo Maksimović

Korektor
Autor

Priprema sloga
"Stećak", Sarajevo

Karte unijeli
Dario Kristijan Vinš
i Karlo Maksimović

Indeks imena
Dario Kristijan Vinš

Tisak
Reprografika, Sarajevo, 1996.

Za tisak
Ivica Gubi

Naklada
1.000 primjer

Filozofski fakultet
Sarajevo

H
68 -4
94(497.15)"13/14"
085000101

COBIS

Profesor Marko Šunjić pripada samom vrhu naše istorijske znanosti o bosanskom srednjovjekovlju. To mjesto opredjeljuje mu monografsko djelo " Bosna i Venecija - odnosi u XIV. i XV. stoljeću". Bio sam u prilici i imao zadovoljstvo da prošle godine pročitam ovo, mogao bih reći, kapitalno djelo. Podignuto na brojnim fundamentalnim izvorima zadarskih, venecijanskih i drugih talijanskih i domaćih arhiva i biblioteka ono, dublje nego i jedno drugo djelo naše medievistike, osvjetljava posljednja stoljeća srednjovjekovne bosanske države. Kada bude objavljeno, sa željom da to, na radost naše znanstvene istoriografije bude što prije, naša predstava o srednjovjekovnoj Bosni proširit će se, a naša bosanska znanstvena saznanja utemeljiti na novim pouzdanim elementima jednoga od čelnika naše medievistike.

Akademik Enver Redžić

Andriji (1899.-1981.)
i
Stani (1904. - 1993.)

mojim roditeljima

FILOZOFSKI FAKULTET BIBLIOTEKA Sarajevo 7

UVODNA BILJEŠKA

Osebujnu i bogatu prošlost srednjevjekovne Venecije proučavali su mnogi veliki povjesničari koji su pisali na svim velikim jezicima. I u svojim višetomnim historijama sasvim malo njih je jedva koji put spomenulo Bosnu; nitko od njih nije ni pomišljao da raspravlja o odnosima među ovim dvjema državama niti je itko smatrao da su, zbog toga, takve njihove historije Venecije ostale nepotpune.

Ako se, dakle, iz pisane povijesti Venecije potpuno isključe i zanemare odnosi s Bosnom, njezina se cjelina ne remeti, niti se remeti sagledavanje glavnih tokova, procesa i smjerova njezina razvoja. Već i po tome izgleda da Bosna, kao zemlja druge ili treće linije, nema prava očekivati da se njezina prošlost generalno studira, da njezin razvoj i ulogu drugi smatraju važnom komponentom svoje povijesti jer njezin razvoj niti pridonosi otkrivanju nekih općih zakonitosti niti je bitan za raspoznavanje neke specifične evolucije, niti pak "skicira" neki širi međunarodni model.

Sasvim je drukčije kad se stvari promatraju iz našega kuta. U posljednjih 11 desetljeća (1882.-1992.) kod nas je bar šest autora objavilo svoje povijesti srednjovjekovne Bosne, od kojih je samo jedna ostala nepotpuna (seže do pred kraj XIV.st.) i samo je jedna kompilirana prema rezultatima tuđih istraživanja dok su sve ostale potpune i predstavljaju ozbiljna i uspjela znanstvena djela, rađena na temelju svih dostupnih povijesnih izvora. Svaki od ovih autora iscrpno je obradio odnose srednjovjekovne Bosne i Venecije budući da upravo ti odnosi čine dobar dio poznate bosanske prošlosti. Naše su veze s Dubrovnikom i Venecijom u srednjem vijeku toliko razgranate i značajne da, u slučaju njihova izostavljanja, ništa ne bi ni ostalo poznato od naše prošlosti. U arhivima Dubrovnika, Zadra i Venecije sačuvane su mrvice svih izvornih znanja o našem srednjem vijeku, a ta je građa nastajala iz međudržavnih odnosa. Domaća izvorna građa, uglavnom, i nije mogla biti sačuvana.

Kad već pisane historije Venecije zanemaruju i prešućuju značaj njezinih veza s Bosnom u XIV. i XV. st., a naše im posvećuju veliku pozornost, odavno me je zanimalo vrijedi li još jednom sve to pretresti i izdvojiti u nekakvu posebnu cjelinu?

Radeći podože u arhivima Zadra i Venecije na prikupljanju izvorne građe za druge teme, činilo mi se, po onome što sam uzgred zamjećivao, da je ostalo

ponešto neiskorištene građe i za povijest srednjovjekovne Bosne koja bi mogla pomoći da se znanje o bosansko-venecijanskim odnosima još malo unaprijedi. Nešto od venecijanske izvorne građe koja se (1960.) činila "novom" i neiskorištenom, objavio je kasnije Valentini u "Acta Albaniae Veneta".

Kada sam, polovicom 1986. za tzv. "Projekat društvenog cilja XIII/2", kod Republičke zajednice za nauku BiH, prijavio temu "Bosna i Venecija, odnosi u XIV. i XV. st.", i dalje je izgledalo da bi takva monografija korisno popunila izvjesnu prazninu. Tada - koliko sam znao - nitko drugi nije ni pokazivao posebno zanimanje za ovaj problem. Nije se moglo znati da je dr.Bogumil Hrabak, profesor na novosadskom Filozofskom fakultetu, imao gotov, ali nepubliciran rad na istu temu. Tako je Republička zajednica za nauku prihvatila moju prijavu i unijela je u svoj program koji je odmah, sa nazivima tema i imenima obrađivača dostavljen mnogim institucijama kako bi bio dostupan svim jugoslavenskim istraživačima iz odgovarajućih znanstvenih oblasti. Mnogo kasnije, 1990., doznao sam da se i profesor Hrabak, sa zakašnjenjem, natjecao sa svojom temom, vjerojatno prešućujući da je već ima obrađenu. Pošto je sva procedura u propisanom roku već bila provedena, Hrabakova tema nije ni mogla biti prihvaćena. Neupućen u sve to, počeo sam nužne predradnje. Pošto sam i ranije radio u odgovarajućim arhivima, tada sam - samo radi dopune - na teret Republičke zajednice za nauku BiH, ponovno proveo četrdesetak dana na radu u Veneciji i bar dva puta toliko u Zadru.

Trebao sam, prema ugovoru, svoj rad završiti i rukopis predati do kraja 1990., ali kako sam 1987. i 1988.g. teže poboljevao i dva puta operiran, poslovi su tekli usporenije pa mi je, razumijevanjem Zajednice, i rok za predaju pomjeren do kraja 1992.g. Onda me, početkom 1990.g., kolega Đuro Tošić upozorio da je u časopisu "Istraživanja" (br.12), glasilu Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, prof.Hrabak već objavio svoju obimnu studiju o venecijansko-bosanskim odnosima u srednjem vijeku. Bio sam jako iznenađen, tim više što mi kolega Hrabak nikad, prilikom susreta u Zadru i ovdje u Sarajevu, ništa o tome nije govorio iako je dobro znao da to isto radim. Svoju raspravu popratio je objašnjenjem da je dovršena 1973.g. iako u njoj navodi literaturu objavljivanu sve do 1987.godine.

Pročitavši, u veljači 1990. Hrabakovu studiju "Venecija i bosanska država", bio sam riješen da odustanem od svoje, a sa Zajednicom vidim uvjete pod kojima bih se mogao osloboditi preuzete obveze. Poslije mnogo kolebanja i nagovaranja prijatelja, ali i pošto sam se, ponovnim čitanjem, uvjerio da kvalitet Hrabakove studije ne otklanja potrebu i moga napora, nastavio sam svoj posao. Uostalom, ako dva autora odvojeno obrade istu temu na približno istim izvorima i u malom vremenskom rasponu, ne mora značiti da je onaj malo kasniji izgubio vrijeme radeći nepotreban posao. Jer ako dvojica i rade isto, to ipak nije isto (Non est idem!)

U Sarajevu, 14.studenog 1992.

LITERATURA

I.

HISTORIJE SREDNJOVJEKOVNE BOSNE

1. *Ćirković Sima*, Istorija srednjovjekovne bosanske države, SKZ, Beograd, 1964.
2. *Ćorović Vladimir*, Historija Bosne I, Posebna izdanja SKA, knj.CXXIX., Društveni i istorijski spisi, knj.53., Beograd, 1940.
3. *Klaić Vjekoslav*, Povijest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb, 1882. (fototipsko izdanje, "Svjetlost", Sarajevo, 1990.)
4. *Klaić Nada*, Srednjovjekovna Bosna, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989.
5. "Napretkova" Povijest Bosne i Hercegovine I., Sarajevo, 1942. (drugo izdanje 1991.)
6. *Prelog Milan*, Povijest Bosne, Sarajevo, naklada J. Studničke

II.

OSTALA LITERATURA:

1. *Ančić Mladen*, Jedan fragment o životu vojvode Sandalja, Prilozi Instituta za istoriju, XIX., god. 20., Sarajevo, 1982.
2. *Anđelić Pavo*, Bobovac i Kraljevska Sutjeska, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1973.
3. *Babić Anto*, Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni, Radovi Naučnog društva BiH, XIII., Sarajevo 1960.; Društvo srednjovjekovne bosanske države, posebna izdanja ANU BiH, LXXIX, Sarajevo, 1987., str. 21.-83.
4. *Babinger Franz*, Mehmed Osvajač i njegovo doba, Matica srpska
5. *Bailly August*, La Serenissima repubblica di Venezia, Dal Oglio edit.
6. *Batistella A.*, La repubblica di Venezia, Venezia, 1921.
7. *Bloch Marc*, Come e perche fini la schiavitu antica, u knj.Lavoro e tecnica nel Medioevo, Universale Laterza 103. Laterza edit., Bari 1969.

8. *Bosisio Alfredo*, Basso Medioevo, Instituto geografico de Agostini, Novara, 1960.
9. *Božić Ivan*, Mlečani prema naslednicima hercega Stefana, Zbornik Filozofskog fakulteta, Beograd
Nemirno primorje XV. veka, SKZ, Beograd, 1979.
Zeta u Despotovini, u Istoriji Crne Gore II/2., Titograd, 1970.
Borba Stefana Vukčića i Mlečana u Zeti, Isto.
10. *Brunelli V.*, Storia della citta di Zara, ed. LINT, Trieste, 1974.
11. *Cogneti de Martiis*, I due sistemi della politica commerciale, Bibl.dell´ economista, 4.serie, vol.I.p.I., Torino. 1896.
12. *Cozzi G.* - Knapton M., Storia della repubblica di Venezia, Torino, 1986.
13. *Ćirković Sima*, Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba, Naučno delo, Beograd, 1964.
Protivrečnosti balkanske politike, Istorija srpskog naroda, II.Beograd, 1982.
Rusaška gospoda, Istorijski časopis, Beograd, 1974.
14. *Ćorović Vladimir*, Teritorijalni razvoj bosanske države u srednjem veku, Glas SKA CXLVII., drugi razred 85., Beograd, 1935.
15. *Ćošković Pejo*, Bosansko kraljevstvo u prelaznim godinama 1443.-1446., Banjaluka, 1988.
16. *Ćuk Ruža*, Srbija i Venecija u 13. i 14. veku, Ist.inst.,Bgd, 1986.
16.a) *Džaja M. Srećko*, Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1992.; Bosanska podjeljenost na konfesije, Jukić, 16/17, Sarajevo, 1986/87
16b) *Duby G.*, Le origini dell´ economia Europea, Laterza, Bari, 1975.
17. *Fejić Nenad*, Španci u Dubrovniku u srednjem veku, Prosveta, Beograd, 1988.
-Notes sur la traite des Esclaves de Bosnie a Barcelona au Moyen Age, Estads Histories, documents dels Arxius de protocole X (1982.), Barcelona, 1982.
18. *Hrabak Bogumil*, Venecija i Sandalj Hranić u njegovom širenju po primorju počev od Hercegnovog, Boka 11, Herceg Novi, 1979.
- Venecija i bosanska država, Istraživanja, XII., Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 1989.
19. *Jireček Konstantin*, Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku, "Svjetlost", Sarajevo, 1951.
20. *Kegelmacher*, Filipo-Maria Visconti und König Sigismund, Berlin, 1885.
21. *Kalić Jovanka*, Istorija srpskog naroda, II., Beograd, 1982.
22. *Klaić Vjekoslav*, Krčki knezovi Frankopani, Zagreb, 1901.
23. *Klaić Nada*, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb, 1976.
24. *Klaić N.* - Petricioli I., Zadar u Srednjem vijeku, Zadar, 1976.
25. *Kovačević Desanka*, Prilog proučavanju zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni, Godišnjak DI BiH, X, Sarajevo, 1963.
- Prilog pitanju bosansko-turskih odnosa, Godišnjak DI BiH, XI., Sarajevo, 1961.
Gradska naselja bosanske srednjovjekovne države, Sarajevo, 1978.

26. *Krekić Bariša*, Mleci i unutrašnjost Balkana, Godišnjak DI BiH, Sarajevo, 198_.
27. *Kretschmayr H.*, Venedig und Ungarn, Scritti storici in onore di Camilo Manfroni, Padova, 1925.
28. *Line Frederic*, Storia di Venezia, Einaudi, Torino, 1978.
Ritmo e rapidita di giro d´affari nel commercio veneziane, Studi in onore di Gino Luzzatto I., Milano, 1950.
29. *Lopez Santo Sabatino*, II principio della guerra Veneto-turca nell´ 1463., Archivio veneto, quinta serie, vol.XV. (1934.).
30. *Lovrenović Dubravko*, Kako je bosanski vojvoda Sandalj Hranić došao u posjed Ostrovice i Skradina, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, XIX., Zagreb, 1986.
31. *Manfroni Camilo*, Storia della marina italiana dall trattato di Nimfeo alla caduda di Constantinopoli I., Livorno, 1902.
32. *Mitis Silvio*, La Dalmazia ai tempi di Lodovico il Grande re d´Ungheria, Annuario dalmatico IV. Zara, 1887.
33. *Montanelli I.* Gervaso R., L´Italia dei secoli bui, Rizzoli, Milano, 1963.
34. *Musatti Eugenio*, Venezia e le sue conquiste nel Medioevo, Verona, 1881.
35. *Mc Neil William H.*, Venezia, Il cardine d´Europa, 1081.-1797., Veltro ed., Roma, 1979.
36. *Norwich John Julian*, Storia di Venezia I, Mursia, Milano, 1982.
37. *Ostrogorski G.*, Istorija Vizantije, SKZ, Beograd, 1959.
38. *Pederin Ivo*, Il comune di Spalato e le sue relazioni con la Romagna, Le marche ecc.in epoca Malatestiana, Centro di studi Malatestiani, Atti giornata di studi Malatestiana Civitanova Marche 7, Bruno Ghigi edit., Rimini, 1990.
39. *Petrović Đurđica*, Dubrovačko oružje, Vojni muzej Beograd, (posebna izdanja VI.), Beograd, 1988.
40. *Praga Giuseppe*, Testi volgari spalatini del trecento, Atti e memorie della societa Dalmata di storia patria, vol.II., Zara, 1928.
41. *Quadri A.*, Descrizione topografica di Venezia, Venezia, 1844.
42. *Rački Franjo*, Bogumili i patareni, Rad JAZU VII, VIII. i X, 1869 - 1870.
- Pokret na Slovenskom jugu, Rad JAZU, II.-IV., Zagreb, 1863.
43. *Radonić Jovan*, Donaldo da Lezze i njegova "Historia Turchesca", Godišnjica Nikole Čupića XXII., Beograd, 1953.
44. *Romanin S.*, Storia documentata di Venezia, IV., Venezia, 1855.
45. *Spremić Momčilo*, "Druga vojna" i obnova države, Istorija srpskog naroda II., SKZ, Beograd, 1982.
46. *Šišić Ferdo*, Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba, Zagreb, 1902.
47. *Šundrica Zdravko*, Stonski rat u XIV.st., Pelješki zbornik, 1980.
48. *Šunjić Marko*, Dalmacija u XV.st., "Svjetlost", Sarajevo, 1967.
- Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420.-1463., Historijski zbornik, Zagreb, (XIV.) 1961.
- Nekoliko podataka o srednjovjekovnim bosanskim izrađevinama od sre-

bra, Radovi., Filozofskog fakulteta u Sarajevu, I., Sarajevo, 1963.
- O vojvodi Vlatku Kosači i njegovoj srebrenini deponovanoj u Zadru, Godišnjak DI BiH, XXXIX., Sarajevo, 1988.
O migraciji "de partibus Sclavonie" u Markama do polovine XV. stoljeća (Ancona), Radovi VIII. (Fil.fak. u Sarajvu), Sarajevo, 1976.
Slavi nell'Anconitano: il XV. secolo, u knjizi Italia felix. Migrazioni slave e albanesi in Occidente.. a cura di Sergio Anselmi Ancona, 1988.
- Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne, Glasnik arhiv. društava BiH XXIX., Sarajevo, 1989.

49. *Tadić Jorjo,* Privreda Dubrovnika i srpske zemlje, Zbornik filozofskog fakulteta X/1, Beograd, 1968.
50. *Tombor Tibor,* L'alleanza della Repubblicha di Genova con l'Ungheria nel secolo XIV. contro la Repubblica di Venezia,
51. *Tošić Đuro,* Trg Drijeva u srednjem vijeku, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1987.,
Brštanik u sred. vijeku, Godišnjak DI, XXI.-XXVII., Sarajevo, 1976.
52. *Tucci Ugo,* Mercanti, navi e monete nel cinquecento, II. Mullino, Bologna, 1981.
- Patrizio veneziano mercante e umanista, Venezia centro di mediazione tra oriente e occidente, Aspetti e problemi I., Leo S Oleschi ed., Firenze, 1977.
53. *Verlinden Charles,* Le relazioni economche fra le due sponde adriatiche nel basso Medioevo alla luce della tratta degli schiavi;
Momenti e problemi della storia delle due sponde, Congresi Salentini II., Lece, 1973.
54. *Vinaver Vuk,* Trgovina bosanskim robljem tokom XIV.st. u Dubrovniku, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, 1953.
55. *Vlajinac Milan,* Rečnik naših starih mera u toku vekova, III., Beograd, 1968.

IZVORI

1. **Neobjavljena arhivska građa:**
ASV - Archivio storico di Venezia
HAZ- Historijski arhiv - Zadar

2. **Neobjavljene kronike:**
Dolfin Zorzi, Cronica di Venezia (Mss. Marciana It.Cl.VII., cod.794.,coll.8503.)
Erizzo Marcantonio, Cronica Veneta (Mss.Marc.It.Cl.VII., cod.56.coll.8636.)
Morosini Antonio, Cronica Veneta (Mss.Marc.It.Cl.VII.,cod.2048. 2049.,coll.8331.,8332.)

3. **Neobjavljena historija:**
Zavoreo Dominico, De rebus dalmaticis libri octto (Mss.Marc.lat.Cl.X., coll.3652.)

4. **Objavljene kronike:**
*Annales foroliviense*s, Castello 1903.
Cronica di Antonio Veronese edita la prima volta ed illustrata da Giovanni Soranzo, Venezia 1915.
Cronica di Cristoforo da Soldo a cura di Giuseppe Brizzoliera, Raccolta degli storici italiani, Rerum ital. scriptores, t.XXI., p.III., Bologna.
Galeazzo e Bartolomeo Gatari, Cronaca Carrarese, Rerum ital. scriptores, t.XVII., p.I.,vol.I.
Gasparis Veronesis, De gestis tempore Pontifici maximi Pauli Secundi, Muratori, Rerum ital.scriptores, t.III., p.XVI.
Morelli Jacopo, Storia dell'assedio e delle ricupera di Zara fatta da'Veneziani nel anno MCCCXLVI., Monumenti veneziani di varia literatura, Venezia, 1796.

5. **Zbirke izvora:**
Dinić Mihajlo, Iz Dubrovačkog arhiva III.,Beograd, 1967.
Fejer Georgius, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, X/2., X/6., Budapest
Fermendžin Eusebius, Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis ed-

itorum documentorum ab anno 925. usque annum 1782., Zagreb, 1892.
Fraknoi V., Mathiae Corvini Hungariae regis epistole ad Romano pontifices datae et ab eis acceptae, Budapest, 1891.
Gelcich J. - Thalloczy L., Diplomatarium Ragusinum, Budapest, 1887.
Jorga Nikola, Notes et extraites pour servir a l'histoire des croisades au XV.e siecle, II., Paris, 1899.
Kukuljević-Sakcinski Ivan, Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, I., Zagreb, 1861.
Lucić Ivan, Povijesna svjedočanstva o Trogiru, Čakavski sabor, Split, 1979.
Ljubić Šime, Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike, Vol. I-X, Zagreb, 1868.-1891.
Macuscev Vikentije, Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinormque populorum a tabulis et bibliothecis italicis depromta, vol.I., Varsaviae 1874.; vol.II., Belgrad, 1882.
Miclosich Fr., Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae, Ragusii, Viennae 1858. (Graz, 1964.)
Monumenta Ragusina, Libri reformationum, Zagreb, 1879.-1897.
Nagy-Nyary, Magyar diplomaczai emlekek Mathias kiraly korabol (1458.-1490.), Budapest, 1875.-8.
Pastor L., Acta inedita historiam pontificum Romanorum praesertim saec.XV.,XVI.,XVII. illustrata, vol.I. (1376.-1464.) Freiburg, 1904.
Pucić M., Spomenici srpski, 1-2, Beograd 1858., 1862.
Pii secundi commentarii rerum memorabilium que temporibus suis contingent II., citta di Vaticano 1984.
Predelli, I libri commemoriali di Venezia, Venezia, 1876.
Puškar Jerg iz Nirnberga, Traktat o Turcima, u knjizi Kosovo u pamćenju i sećanju, Beograd, 1989.
Rački Franjo, Notae Johannis Lucii, Starine XIII., Zagreb, 1881.
- Prilozi za zbirku srpskih i bosanskih listina, Rad JAZU Zagreb...
Radonić Jovan, Dubrovačka akta i povelje, Bgd., 1934.
Smičiklas Tadija, codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavnoiae, (I.-XVI.), Zagreb
Stojanović Ljuba, Stare srpske povelje i Pisma I.-II., Beograd 1929.-1934.
Šafarik Janko, Srpski istorisjki spomenici, mletačkog arhiva, 1-2, Beograd, 1862.
Šurmin Đuro, Hrvatski spomenici I, Zagreb, 1898.
Thalloczy L., Codex Jaicza, Budapest, 1915.
Thalloczy - Eckhart, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München, 1914.
Thalloczy L., Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim osvrtom na povelje Körmendskog arhiva, GZM, Sarajevo, 1906.
Thalloczy - Horvath, Codex diplomaticus comitatum Dubicza, Orbas et Sana, Budapest, 1912.
Timba Giorgio, Bernardo de Rudolfis notaio veneziano, Venezia, 1974.

Valentini G., Acta Albaniae Veneta, ed.Trofenik, München.
Wenzel G., Acta extera III., Budapest, 1876.

BIBLIOTEKA

I

STJEPAN II. KOTROMANIĆ - PROMOTOR BOSANSKIH DRŽAVNIH VEZA SA VENECIJOM

1. Početne veze

"Nije lako odlučiti", tvrde autori, "kada počinju mletačko-bosanski odnosi". [1] Dodajmo, ne samo da nije lako nego nije ni moguće. Ali i ne otežavajmo sebi posao, tražeći nemoguće, kad se o prošlosti ne može ni znati ništa što ona sama ne pristaje da povjeri,[2] a povjerava onoliko koliko je sačuvano u povijesnim izvorima pa se povijesničari, da ne bi nagađali, kao i knjigovođe zaklanjaju iza stava kako ono što nije zapisano - nije ni postojalo (**quod non est in libris, non erat in mundo**). Ne držaći se toga, i u nastojanju da bosansko-venecijanske odnose predstave što starijim, neki autori pretjeruju kad ih pomjeraju u dalju prošlost, kad kontakte s našim primorskim oblastima, koje će mnogo kasnije pripasti Bosni, uzimaju kao nekakve "početne veze". Prema njima "bi ti odnosi počeli u IX.veku, s borbom Neretvana kao gusara protiv mletačke vlasti u Jadranu. Slijedeći takvo shvatanje naglašava se da je i "do prvog mletačkog preuzimanja kasnije bosanske teritorije došlo 1171.g.", kada su Mlečani "privremeno poseli deo bosanskog područja i Dubrovnik". Među takve "veze" spada navodno i to što su robovi iz Bosne, bar od 1280., ako ne i ranije, preko Dubrovnika, odlazili u Veneciju.[3] Sasvim je moguće da su nekakve veze između ovih dviju zemalja starije od vremena za koje postoje sačuvani

---

1) B.Hrabak, Venecija i Bosanska država, Istraživanja, 12,Novi Sad, 1989., str.408-409. (cijela rasprava je bez ikakve vrijednosti).

2) M.Bloch, Feudalno društvo, Naprijed, Zagreb, 1958.,14.

povijesni izvori mada, i uz takvu pretpostavku, svakako treba biti realan i ne tražiti "veze" tamo gdje nisu posvjedočene, odnosno gdje ih, ili kada ih nikako nije bilo, kada je Bosna bila mala, beznačajna, udaljena od morske obale i izolirana u unutrašnjosti. "Sa Bosnom u užem smislu", ni prema Hrabaku, Venecija "nije imala neposredne odnose sve do početka XIV.st."[4)]

Posebno je pitanje koliko su i ti odnosi, kad Bosna nije na čelu imala svoga domaćeg bana, bili neposredni. Bosna je tada potčinjena Šubićima, i sve što Venecija o njoj zna jeste da ulazi u titulaturu kojom se kite predstavnici ove znamenite hrvatske vlasteoske obitelji koja se dobro snalazila u ugarsko-hrvatskim neprilikama s kraja XIII.st. i koja je - domogavši se najviše vlasti u Hrvatskoj i Dalmaciji - postala nezaobilazan čimbenik u razrješavanju dinastičke krize. U borbi za ugarsku krunu, napuljski princ Karlo Martel i otac mu Karlo II. Anžujski, priznali su (1292.) Pavlu Šubiću i njegovoj braći skoro cijelu Hrvatsku -, sve do granica "provincije koja se zove Bosna". Pavle je odmah počeo potiskivati i bosansku granicu, a u jednoj povelji iz 1299. naziva se "banus Crouacie, Dalmacie et dominus Bosne" iako tada još nije gospodario cijelom Bosnom. Njegovo napredovanje usporavano je otporom domaćeg bana Stjepana I. Kotromanića, koji je 1290. ili koju godinu ranije, preuzeo bansko dostojanstvo. Kada se s Kotromanićem nije mogao narediti, Pavle Šubić "nije s njim ni računao ni u kojoj varijanti" nego je bosansko dostojanstvo dodijelio svome bratu Mladinu I. Ovaj je 1302., kao gospodar Bosne, svojim dalmatinskim gradovima potvrđivao slobodu trgovanja u Bosni kakvu su možda i prije njega imali. Njegova je vojska (1302.) ratovala protiv Kotromanićeve negdje u predjelu Drine, kamo je uporni Kotromanić bio potisnut. Budući da otpor nije prestajao, i Mladinovo banovanje protječe u ratovanju. Lipnja 1304. je i poginuo "od nevjernih jeretika", a osvajanje je nastavio Pavao Šubić i priveo ga kraju pa se, od početka 1305. g. mogao nazvati "gospodar cijele Bosne" koju je onda dao najstarijem sinu - Mladinu II. Tako je među južnoslavenskim vladarima (s kojima je Venecija održavala veze) početkom XIV.st. spomenut kao "ban Hrvatske i Bosne" i Pavao Šubić, a od 1305.g. i kao "gospodar čitave Bosne".[5)]

Ne zna se, međutim, a zbog pomanjkanja izvora neće se ni znati je li Bosna u vrijeme prevlasti Šubića (koja će potrajati sve do 1322.) ulazila u bilo kakve doticaje s Venecijom. Samo jedna bilješka od 15.XI.1300.g. spominje nekakve Venecijance u Bosni. Tada je u venecijanskom Velikom vijeću zaključeno da se, posredstvom Dubrovnika, nastoji osloboditi oko 50 Venecijanaca "**qui dicuntur esse capti in partibus Boxine**".[6)]

3) B.Hrabak, Isto.
4) B.Hrabak, Isto.str.410.
5) V.Klaić, Poviest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb, 1882.,str.90.-93.; V.Ćorović, Historija Bosne, Beograd, 1940.,str.236.-7.; S.Ćirković, Istorija srednjovjekovne bosanske države, SKZ, Beograd, 1964.,str.78.-79.; N.Klaić - I.Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, Zadar, 1976.,str.208.
6) Š.Ljubić, Listine o odnošajih Južnoga Slavenstva i mletačke Republike (dalje: Listine), I., Zagreb, 1886., str.193.

Ovaj slučaj nije više spominjan i ostaje da se nagađa šta su oni ovamo radili, čime su se ogriješili i zbog čega su mogli biti zatvoreni.

2. Izvlačenje ispod Šubićeva tutorstva i uplitanje u sukobe hrvatskih velikaša

Početkom XIV.st. "bosanska država je tako reći nestala", mada su Šubići poštivali njezinu unutarnju samostalnost i ostavili "na vlasti domaće banove iz kuće Kotromanića... Absorbovana feudalnim oblastima Šubića", Bosna je tada ipak dovedena "u bliže veze s dalmatinskim komunama i njihovim trgovcima. Privilegije za splitske trgovce izričito su davale slobodu kretanja i poslovanja u Bosni". Ali tuđa vrhovna "vlast je nesumnjivo sputavala njezinu izrazitiju spoljnu politiku".[7)]

Tako su stvari stajale tijekom prva dva desetljeća XIV.st. pod Šubićima dok se nije počela raspadati cijela njihova tvorevina. Od nje se najprije (1319.) odmetnuo Šibenik, zatim Trogir. Dalmatinske je gradove prihvatala Venecija i pomagala ih - iz svojih razloga. Kada je sve krenulo naopako, protiv bana Mladina su ustali i njegovi najistaknutiji vazali: Kurjakovići u Krbavi, Stipanići u Donjim Krajevima i Mihovilovići u Livnu. Katastrofa je postala neizbježna kad je kralj Karlo I. (1300.-1342.), obaviješćen o pokretu feudalaca i nezadovoljan što je Mladinovom krivicom došlo do mletačkog širenja u Dalmaciji, uz to željan da se oslobodi jednog prejakog i opasnog velikaša, našao dovoljno razloga da tamo zavede svoj red. "On je uzeo pod svoju neposrednu vlast bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića i uputio ga zajedno sa slavonskim banom Ivanom Babonićem u Hrvatsku". U ratu što je uslijedio, šibenske i trogirske lađe, pomognute venecijanskim, oduzele su Mladinu Skradin i Omiš, a Babonić mu je (1322.) nanio težak poraz kod Bliske, nedaleko od Poljica. Ugrožen od svih, Mladin je odlučio da u Kninu izađe pred kralja i da mu se pokori. Tim aktom spasio je glavu, ali je izgubio svu vlast i čast i bio uhićen. Vlast Šubića u Bosni nije više nikad dolazila u obzir.[8)] Kad su uništili bana Mladina, hrvatski su se velikaši ponovno zavadili. Jednu je skupinu predvodio Mladinov brat Juraj Šubić, drugu cetinski knez Nelipac. Kad je Juraj II. pošao da opsjeda Knin (iz kojega je Nelipac istjerao kraljevu posadu), s njim su se udružile snage iz Zadra i Bosne. Druga strana je bila jača jer su uz Nelipca, osim livanjskih Mihovilovića i krbavskih Kurjakovića, stali Šibenik i Trogir, a iza njih je bila Venecija. Lipnja 1324.g. Juraj II. je razbijen i zarobljen pod Kninom, a borbu protiv Nelipca nastavio je sam bosanski ban koji se 1325. pridružio

7) S.Ćirković, Isto,str.80.,84.
8) Isto,str.85-86; V.Klaić, Isto,str.93-94.; V.Ćorović, Isto.,str240.; Napretkova Povijest Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1942.,str247-248.; N.Klaić, Srednjovjekovna Bosna, GZH, Zagreb,1989.,str.210.-211.

novom hrvatskom banu kad je tamo stigao s kraljevim nalogom da zavede red.[9]

3. Širenje Bosne i porast njezina značaja

Dok se hrvatska vlastela sukobljavala sa svojim kraljem, bosanski mu je ban odano služio. "Takva orijentacija donosila je banu velike koristi" jer mu je kralj ostavljao u Bosni "sasvim odriješene ruke" i nije išao "dalje od zahtjeva da... bosanski ban bude vazal sa tradicionalnom obavezama".[10]

A "angažovanje Bosne u akciji za obaranje Mladina II., i u borbama među hrvatskim velikašima (1322., 1324., 1325.) imalo je za rezultat značajno proširenje bosanske državne teritorije" jer je tada ban granice svoje države pomjerao u raznim pravcima.[11]

U ovom je razdoblju pridobio istaknutu obitelj Stipanića, preko koje je osigurao vlast nad Donjim Krajevima. Zavladao je (ne zna se kako) Završjem (Livanjsko, Duvanjsko i Glamočko polje). Isto tako zaposjeo je župu Ramu, Zagorje, Zapadni Hum između Neretve i Cetine (bez Omiša) i, preko Krajine, bez velikog otpora, došao do mora. Zapadne granice njegove države brzo su pomjerene "do linije koja je približno spajala tok Cetine sa gronjim tokom Sane".[12] Sposoban, odvažan, vješt da iskoristi svaku priliku, čim mu se ukaže, ban je, ne bježeći pritom od rizika, izazivao i mnogo jaču srpsku državu, u kojoj su borbe oko prijestolja, poslije smrti kralja Milutina (1321.), dovodile u pitanje očuvanje teritorijalne cjelovitosti. Umiješan u zadjevice u Hrvatskoj, ban nije odmah iskoristio priliku u Srbiji, ali ni posljedice nereda nisu tamo brzo iščeznule, posebno među vlastelom koja se osamostaljivala u rubnim oblastima. To je omogućilo Stjepanu II. da krene u osvajanje prema sjeveroistoku, istoku i jugu. Oblast Usore i Soli, kojom su ranije vladali bosanski banovi pa potom pripala srpskom kralju Dragutinu, ponovno je, od 1324., u titulaturi bosanskog bana, što sigurno nije učinjeno bez suglasnosti ugarskog kralja.[13]

Za dugog ratovanja Milutina sa Dragutinom, Srbija je izgubila i Humsku zemlju. Njome je zvaladao Mladin II. Šubić i nazvao se glavnim gospodarom Huma. Milutin je protjerao Šubiće i obnovio svoju vlast, ali kako je poslije njegove smrti osamostaljena vlastela, međusobnim uništavanjem, ugrožavala interese Dubrovnika, Dubrovčani su 1326., protiv susjednih Branivojevića (čija se oblast sterala između Dubrovnika i Neretve) ušli u savez sa banom Stjepanom II. Kotromanićem.[14]

---

9) *V.Klaić, Isto.,str.110-113.; V.Ćorović, Isto,str.242.,247.; S.Ćirković, Isto.str.86-87.*
10) *S.Ćirković, Isto.*
11) *Isto,str.88.*
12) *Isto; Ćorović,Isto,str.247; Ćorović, Teritorijalni razvoj bosanske države u srednjem veku, Glas SKA 167, Beograd, 1935.,str.32.-33.*
13) *Ćorović, Teritorijalni razvoj,str.33.*
14) *Ćorović, Historija Bosne,str.239; Ćirković, Isto, str.88-9.*

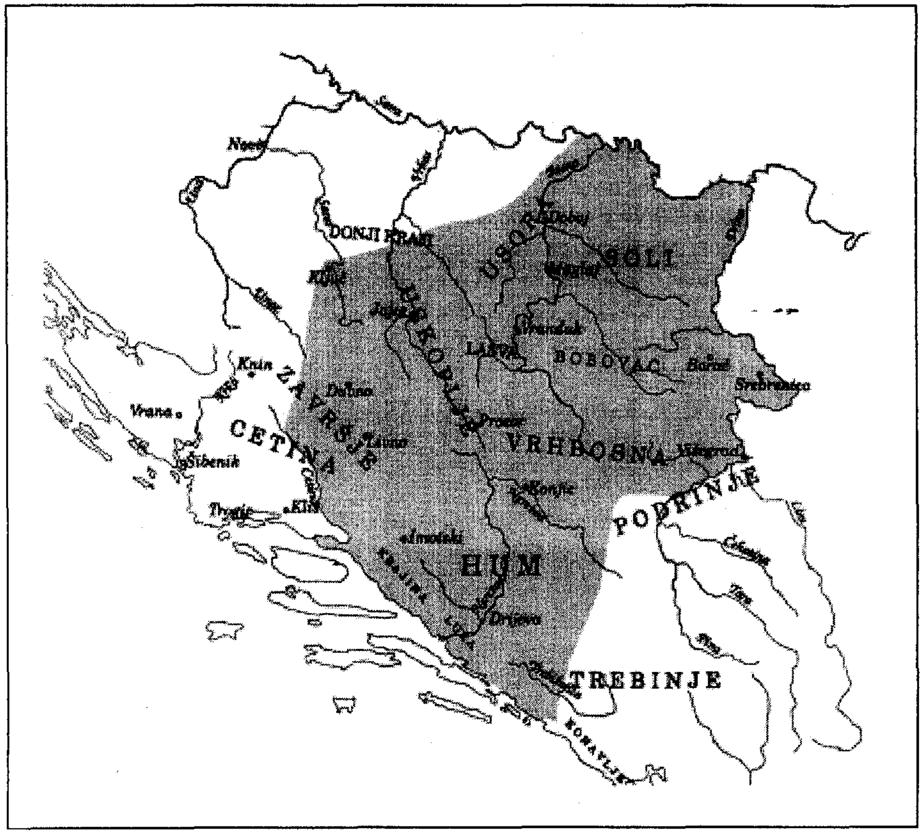

Država za vlade bana Stjepana II. Kotromanića

Kralj Stefan Dečanski (1323.-1331.) i sin mu Dušan, nisu se tada mnogo ni zanimali za nepokornu humsku vlastelu pa je uspješno ratovanje protiv Branivojevića banu donijelo znatan dio Huma i otvorilo mu dolinu Neretve - najvažniju prometnu vezu između mora i unutrašnjosti.

Pošto je uspješno pomjerio granice u svim pravcima, ban Stjepan je mogao (oko 1325.) da se u jednoj povelji nazove: "**gospodin´vsem´zeml´am´ bos´n´skim´ i sol´skim i us(o)rskim´ i Dolnim´ Kr´aem´ i H(ou)m´skie zemli g(ospo)d(i)n´**", a njegov "dijak" Pribisav nije propustio da na kraju povelje doda kako njegov ban tada "**dr´žaše ot S(a)ve do mor´, ot Cetine do Drine**".[15]

Ban je smjerao i preko Drine pa je, u otvorenom ratu sa Srbijom (1329.) prodro u Polimlje, gdje je naišao na snažan otpor. Jedan zapis spominje kako je mladi kralj Dušan presreo i teško porazio "**bezbožne i pogane babune**". Prisjećajući se kasnije mučnih događaja, doživljenih možda u toj bici, "ou Rasi", ban 1351., iznosi detalj kad je i konj pod njim bio ubijen, a Vuk Vukosalić mu, usred bitke ustupio svoga, koga neprijatelji također "**isikoše na smr´t**".[16]

Stalno u pokretu, ban se pouzdavao u sebe i u svoje vjerne, u oružje, u uvježbane konje i junake kojima je služio za uzor. I na svom dinaru predstavljen je kao odlučan, postariji čovjek povelike glave, naglašenih jagodica, istaknute široke brade, krupnih, dobro razmaknutih očiju usađenih ispod široka čela s pogledom oborenim na krilo, preko kojega je prebačen poveći, teški mač, a na mač energično bačene obje ruke, lijeva na kaniji, desna sa uobličenijom mišicom, na podužem, malo izvučenom balčaku, spremna da ga istrgne...

4. *Prvi dodiri s mletačkim vlastima*

a) Prvi koraci: nepovjerenje i sumnjičavost

U neobuzdanoj težnji za razmicanjem granica, zahvatanjem novih teritorija i rušenjem staroga reda oko sebe, Stjepan II se zamjerio ne samo srpskim kraljevima i hrvatskim velikašima nego je po namjerama i djelima postao opasan i za posjede Mletačke Republike kojoj je, izbijanjem na more, postao neugodan susjed. Ponesen dotadašnjim uspjesima pomišljao je da se sa obale "dočepa... čak i ostrva Brača i Korčule"[17], što je Veneciji bilo dovoljno za dugotrajno i ozbiljno neprijateljstvo. I banovo sukobljavanje s mletačkim prijateljima, stonskim Branivojevićima i Nelipčevom koalicijom, a pristajanje uz Jurja II. Šubića i ostale koji su podržavali i štitili mletačkog odmetnika Bajamonta Tijepola također je dugoročno opteretilo odnose i onemogućavalo prijateljske ili bar normalne veze. U takvom spletu nepovjerenja lako se pribjegavalo sili. Sa znanjem Venecije, kneževi Trogira i Šibenika pomagali su Nelipca protiv Jurja II. Šubića čiji je saveznik bio basanski ban. Kad je 7.VII.1324. Šubić poražen i zajedno sa Tijepolom zarobljen, a bosanski ban sam nastavio rat protiv Nelipca, dvije stotine trogirskih boraca je imalo nalog da Nelipcu "pruža podršku protiv kneza Stjepuša iz Bosne, Stjepuševog brata i njegove vojske, ali da poduzimajući sve što bude potrebno, ipak u Bosnu ne prelaze".[18] Nepovjerenje i suprotnost interesa očitovani su tako sve do kraja dvadesetih godina pa je Venecija i 1329. znala za banove zahtjeve Dubrovčanima da mu daju lađe za rat protiv Korčule (**quod volunt concedere de suis barchis bano Sciposio, venture in offensionem illorum de Curzola**) i od njih tražila da ne popuste pod pritiskom.[19] Ne zna se za sve protumjere mletačke vlade, ali izgleda da je 1331. uzimana u obzir i direktna kaznena akcija, za koju je trebalo da i Dubrovčani opreme jednu lađu. Oni su to ipak izbjegli uz ispriku (24.VIII.1331.) da bi im banova osveta nanijela velike štete.[20]

15) L.Thalloczy, Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim osvrtom na povelje Kormandskog arhiva, Glasnik Zemaljskog muzeja (GZM), Sarajevo, 1906.,str.406-7.; Ćorović, Teritorijalni razvoj, str.36. Ćirković, Isto,str.88-92.

16) L.Thalloczy, Isto,str.408; K.Jireček, Istorija Srba I, Beograd, str.264.; Ćorović, Historija Bosne, str.250.251.; Ćirković, Isto,str.90.-91.

17) V.Ćorović, Teritorijalni razvoj,str.35-36.; M.Perojević, "Napretkova" Povijest Bosne i Hercegovine, str.257.-8.

b) Odustajanje od suprotstavljanja u obostranom interesu

Ni prijateljstva ni neprijateljstva među državama, ako se ne pothranjuju, ne traju vječito. Razloga za trajnije neprijateljstvo ove dvije države zapravo nisu ni imale. Koliko god u početku agresivna i uspješna, Bosna je bila preslaba da ugrozi ili da u pitanje dovede venecijanski primat na moru, pa i u Dalmaciji, kao što ni snažna Venecija nije bila zainteresirana da se od obale usmjerava na našu unutrašnjost, da osvaja kopno.

Bosna se proširila na oblasti koje su tradicionalno bile upućene na dalmatinske gradove, a gradovi, tada pod mletačkom upravom, bili su uvijek vezani za unutrašnjost zemlje, pa i za Bosnu. Predstavnici mletačke vlasti u dalmatinskim gradovima nastojali su na stvaranju povjerenja i poboljšavanju odnosa pa su počeli upućivati glasnike i slati pisma banu, da mu se obraćaju kao "čovjeku vrijednom svakog poštovanja", da iskazuju svoju "spremnost na svaku uslugu". U pismu banu, trogirski knez se (12.VI.1326.) poziva i na njihovu raniju prepisku, prisjećajući se banovog pisma njemu i duždu. Ban je, vidi se, još ranije nudio jamstva Trogiranima i ostalim venecijanskim podanici-

18) I.Lucić, Svjedočanstva o Trogiru I.(prijevod J.Stipišića), Čakavski sabor, Split, 1979.,str.419.-420.; Ćorović, Historija Bosne,str.247; 19) Ćorović, Teritorijalni razvoj, str.36

20) Monumenta Ragusina V., Zagreb, 1897.,str.323; Ćorović, Historija Bosne,str.251.; Perojević, Isto,str.258.; Hrabak, isto,str.413.

ma i pozivao ih da slobodno, sigurni za svoje robe i osobe, dolaze u Bosnu i iz nje se vraćaju bez ikakvih ograničenja.[21)]

Na ovakve pozive, u još neprovjerenim odnosima, sigurno nije bilo masovnijeg odziva trgovaca. Odlazili su pojedinci da se uvjere u realne mogućnosti, da provjere koliko banova riječ može da ih štiti. Stoga je i banu teško padao bilo kakav izgred protiv njih. A izgreda je bilo dovoljno da obeshrabre. Jedan se trgovac žalio da je pošao s robom vrijednom 2.000 libara, ali čim je preko Cetine prešao na banov teritorij presretnut je i opljačkan. Izviješćen o tome, ban je poručio da obeštećenje nije sporno, ali ga je i mletački knez iz Trogira na to posticao i uvjeravao kako bi gestom obeštećenja dobio na ugledu, obradovao dužda i uvjerio Dalmatince u postojanost svoje riječi. Uvjeravao je da bi trgovci, poslije toga, u Bosnu dolazili s robom bez ikakva straha.[22)]

Narednih desetak i više godina nema sačuvanih ovakvih vijesti ni iz Venecije ni iz njezinih dalmatinskih gradova. Zna se jedino da je ban bio izložen pritiscima s druge strane jer ga je Nelipac ocrnjivao sve do papske kurije. Po tim tužbama se činilo da ban pomaže i prima jeretike, da katoličanstvo u Bosni ne može napredovati dok se ban ne ukloni. Nelipac se spremao da sa hrvatskim knezovima za "pravu vjeru" stvori u Bosni snošljivo stanje. Papa se suglasio i 22.V.1337. pozvao Kurjakoviće, Frankopane i Šubiće da pomognu Nelipčeve akcije.[23)]

Ali ni ban Stjepan nije ostao usamljen. Iza njega je stao ugarski kralj, Nelipčev protivnik, i sve svoje vjerne pozvao da ne pomažu banove protivnike. U istom smislu pozivao je i Trogirane[24)] Papin poziv prvi su ignorirali Šubići jer je za Vladislava, brata bosanskog bana, tada bila udata njihova sestra Jelena. I ban je pripremao otpor, a kad je zapazio da se opasnost smanjuje, uputio je svoje snage da ugrožavaju Nelipčev Klis. Trogirani su bosanskoj vojsci odobrili slobodan prolaz preko dijela svoga teritorija kako bi što lakše došla na povoljnu poziciju. Doznavši kuda će Bosanci proći, trogirski biskup Lampridije Vitturi je sazvao kaptol 15.VIII.1338. i upozorio, svakako u skladu s papinim namjerama, da nitko, po kaznu izopćenja ne smije stupati u vezu sa bosanskim krivovjernicima. O tome je trebalo hitno izvijestiti sve vjernike i spriječiti predstavnike vlasti da, kako su namjeravali, izađu pred vojne zapovjednike s darovima i prijateljski ih pozdrave. Knez i vijećnici ipak nisu smatrali da ih biskupov stav obvezuje pa su sproveli što su bili naumili: 19.VIII. je typročlano izaslanstvo izašla s darovima da prijateljski dočeka župana Ostoju i Bogdana Grdešića, zapovjednike bosanske vojske. I biskup je proveo svoje: iz zajednice vjernika privremeno je izopćio kneza, gradsko vijeće i trojicu građana koji ga nisu poslušali.[25)]

21) I.Lucić, Isto,str.441.
22) Isto, str.441.-442.; Perojević, Isto,str.254.
23) T.Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, X. Zagreb, 1913.,str.326.-327.; Ćorović, Historija Bosne,str.257.
24) T.Smičiklas, Isto,str.374.-5.; Ćorović, Isto,str.258.;
25) I.Lucić, Isto,str.535.-6.; V.Klaić, Isto,str.121.; Ćorović, Isto,str.258.; Perojević, Isto,str.264.

Stav Trogirana otkriva da se u međuvremenu dogodio napredak u odnosima između Bosne i Venecije. Već slijedeće (1339.) god. ispred Trogirana je u Bosni kod bana boravio biskupov brat Danilo Vitturi. Ban ga je oslovljavao svojim prijateljem i s njim postigao povoljan sporazum o trgovanju. Pišući o tome "svojim poštovanim prijateljima", knezu Filipu de Molino i općini trogirskoj, ban naglašava (7.X.1339.) kako su "ljubaznost i prijateljstvo urodili korisnim plodom" pa i on jamči sigurnost njihovim građanima i trgovcima na svojem teritoriju... Svima je slobodno da po banovom "vladanju" idu s robama i svim svojim stvarima, da se zadržavaju koliko hoće i odlaze kad hoće "sa svim, tj. sa zlatom, srebrom, bakrom i bilo kakvom kovinom, zatim sa voskom, stokom i ostalom robom kako to traži trgovačka praksa, bez ičijeg suprotstavljanja." Nijedan banov čovjek ni podanik neće ništa od njihove robe nasilno oduzeti trgovcima; njima je na kopnu osigurana puna sloboda.[26)]

Dalmatinski trgovci ponovno postaju zainteresiraniji za Bosnu. U njoj prodaju svoju robu i kupuju ponešto, što im osigurava dobru zaradu: voska, smole, robova, žive stoke, sira, koža i krzna; na "robnu listu" dolaze i kovine kao srebro, olovo, bakar, čak i zlato. Lucić je znao da se i tada iz unutrašnjosti roba dovozila "u velikim količinama... od čega su Dalmatinci izvlačili veliku korist".[27)]

Sve što je s kopna dolazilo u Trogir i Split ili iz njih odlazilo u Bosnu, prolazilo je preko Klisa koji je uvijek bio u nečijim, "trećim", rukama pa je i interes Bosne i Venecije za prilike na toj prometnici kao i za onoga tko ih olakšava ili otežava, bio razumljiv.

Tek malo raskravljeni trogirsko-bosanski odnosi ponovno su 1340. ušli u hladnu sjenku. Trogirski knez izvještava kako se ban sprema da provali u Hrvatsku i Dalmaciju, a Venecija (31.VIII.1340.) upozorava svoje providure da poduzmu sve potrebno za očuvanje njezinih dalmatinskih mjesta.[28)]

5. Među dva gravitacijska središta naći formulu vlastitog vanjskopolitičkog izraza

Hrvatska i Dalmacija u banovom susjedstvu, potresane velikaškim sukobima, dugo su ostale izvan izravna kraljeva nadzora. Upropaštavani njihovim sukobima, dalmatinski gradovi su mirno prelazili pod stabilniju i prosperitetniju mletačku upravu. Upadna popustljivost ugarskog kralja Karla I. (1300.-1342.) ohrabrila je Veneciju da iz svojih baza u Dalmaciji otvoreno nadzire

26) I.Lucić, Isto,str.517.-518., 535.-539.; Smičiklas, Isto,str.494.-495.; Ćorović Isto, str.258.; Ćirković, Isto,str.97.; Perojević, Isto,str.264.; N.Klaić Isto, str.232.
27) Lucić, Isto,str.499.; Perojević, Isto.str.264.
28) Perojević,Isto.

hrvatske političke prilike, da neke velikaše veže za sebe, organizira ih i usmjerava u pravcu zaštite svojih dugoročnih interesa. Zarobljen ambicijom da utječe na stanje u Napuljskom kraljevstvu, Karlo I. je dugo izbjegavao da zateže odnose sa Venecijom, a kad je napokon shvatio da su stvari otišle predaleko i da se, čak i silom, moraju mijenjati, umro je 16.VII.1342.g. Njegovu želju da popravi prilike u Hrvatskoj i Dalmaciji, da ujedini ugarsko i napuljsko kraljevstvo, naslijedio je sin mu Lukovik I. (1342.-1382.).[29]

Iskusni bosanski ban nije, u početku, mnogo mario za svoga mladog, šesnaestogodišnjeg suverena i rođaka, okrunjenog 21.VII.1342. pa će se, nakon što je dva desetljeća odano služio njegovu ocu, početi kolebati i tražiti podesniji oslonac. Bio je u sukobu sa hrvatskim knezom Nelipcem kad je taj ušao u neprijateljstvo s dalmatinskim gradovima. To ga je uputilo na približavanje Veneciji kako bi uz njezinu pomoć lakše ostvario svoje ciljeve. Ne znamo što je sve u njegovim računima preteglo ali on se tada odlučio za distanciranje od mladog ugarskog kralja i za savez sa Venecijom. Banov poslanik nosio je u Veneciju sasvim određene pismene prijedloge i tamo usmeno dao sva potrebna dopunska objašnjenja. Ništa od toga nije sačuvano i samo se po odgovoru nazire što je predlagao. Pokrenuo je pitanje saveza protiv Ugarske kojeg bi sačinjavale: Srbija, dalmatinski gradovi, hrvatski velikaši, Bosna i Venecija. Stvar je bila jako ozbiljna. Vodeći računa i o banovoj snazi (**inspecta potentia domini bani**) Venecija je 7.VII.1343.g. smatrala da bi ponuđeni savez bio jako koristan za zaštitu njezinih gradova u Dalmaciji i dala im je suglasnost da ga stvaraju (**quod dictam unionem facere possint**), ali kako nije htjela da i ona javno u to ulazi, inzistirala je da se njezino ime i ne spominje (**non faciendo in dicta unione aliquam mentionem de comuni Venetiarum**). Ogradila se i od eventualnih materijalnih troškova i poručila kako ne treba ni očekivati da ih ona snosi. Za vojnu opremu što su je banovi ljudi ovom prilikom nabavili (100 oklopa, 200 kaciga i 30 samostrela) morali su platiti punu cijenu, sa svim doprinosima.[30]

U Veneciji je preteglo mišljenje koje se protivilo ovakvom savezu. Svi su ipak bili suglasni da se Nelipac uništiti. 31.VII.1343. imenovan je vojni zapovjednik i dva providura za vojne operacije u Dalmaciji protiv njega, i naređeno im da što prije preuzmu dužnost (**quam citius esse potest**). Prethodno je trebalo da se gradovi sporazumiju s Nelipčevim protivnicima među hrvatskom vlastelom, izbjegavajući bilo kakav razgovor o savezu, ako tako bude moguće (**quod hoc studeant facere sine aliqua unione et liga, si poterunt**). Tek ako drukčije ne bi išlo, moglo se s hrvatskim velikašima ugovoriti savez, ali jedino "na smrt i zator kneza Nelipca, bratića mu Konstantina i njihove vojske". Dolazila je u obzir i stanovita ekonomska blokada kako bi se spriječilo iznošenje bilo čega na neprijateljsko područje. U gradovima je trebalo zaplijeniti sve pokretno i nepokretno dvojice kneževa i njihovih ljudi.

---

29) Listine,II.str.175.

30) Isto, 181.-2.; V.Klaić, Isto,str.126.; Ćorović, Isto,str.161-2.; Perojević, Isto,str.269.

A poslanik Jakov Venerio (koji se već nalazio "**in partibus Sclavonie**" kod srpskog kralja), poći će i u Bosnu da bana informira o predstojećoj akciji i zamoli ga da svoju vojsku ne pokreće i ništa ne poduzima protivno namjerama mletačke vlade.[31] Ovo je bilo dovoljno da ban shvati kako neće dobiti mletačku pomoć da sruši Nelipca "i sam postane neosporni gospodar...na celom području nekad moćne Mladinove države". Snovi o antimađarskom savezu sa Venecijom, hrvatskom vlastelom, a možda i sa carem Dušanom pokazali su se neostvarljivim, a za Veneciju i neprihvatljivim. U takvim okolnostima ban nije smio ići dalje ni riskirati da ga Mađari osumnjiče za nelojalnost jer je vidio "da bi, u slučaju da izazove Mađare protiv sebe, ostao sam".[32] Trebalo je realnije zasnovati vanjsku politiku. Okvir za to bit će odanost prema kralju Ludoviku uz najbolje odnose s Venecijom.

Ludovik I. je već bio nagovijestio temeljitu izmjenu očeve politike. Za ostvarivanje ciljeva u Južnoj Italiji bila mu je potrebna Dalmacija i stoga je morao spriječiti da Venecija tamo i dalje uređuje odnose. Ali mu je put i do Dalmacije bio zakrčen jer se na njemu nalazio knez Nelipac, koga se moralo silom ukloniti. On je ranije, zbog neprijateljstva sa ugarskim kraljem, održavao dobre odnose s Venecijom. Poslije se i s njom sukobio kad je počeo ugrožavati dalmatinske gradove. Kad su svi krenuli protiv njega, nije mu bilo spasa. Mogao se nadati jedino da će suprotnost interesa brzo razvrći koaliciju ili navesti neke partnere da ublaže zahtjeve prema njemu. Umro je polovicom 1344., ne dočekavši ništa od toga. Odmah se i njegova grupacija našla pred rasulom, a Venecija i Ugarska, svaka iz svojih razloga, nastojale su da Nelipčevu udovicu Vladislavu i sina mu Ivaniša, privuku na svoju stranu. Venecija se pretvorila u Vladislavinu zaštitnicu i počela pomagati kraljeve neprijatelje. A Ludovik je, već u rujnu 1344. poslao tamo slavonskog bana Nikolu Banića "da s vojskom zauzme gradove" koje su držali njegovi protivnici. Banić je opsjeo Knin i primorao Vladislavu na obvezu "da će se kralju pokoriti i predati mu gradove".

Poticana od Venecije, Vladislava je odustala od obećanja pa je i vojna akcija protiv nje obnovljena s proljeća 1345.g. "Zbog vazalnih obaveza... prema ugarskom kralju" drugoj akciji se pridružio i bosanski ban Stjepan.[33] Dok Ćirković ovo bosansko sudioništvo u ratu izvodi iz banove vazalske obveze, Nadi Klaić se činilo "suvišnim dalje dokazivati kako su braća Stepan II. i knez Vladislav bili samostalni vladari". "Suvišno je", kaže Nada Klaić, "svako dalje rapravljanje i o tome je li ban išao u Hrvatsku po kraljevoj zapovjedi ili je jednostavno iskoristio priliku i pridružio se banskoj vojsci, nadajući se....da će mu to donijeti koristi".[34] Ranije je u svojoj Povijesti Hrvata (str.599) zastupala drukčije gledište: slavonskog i bosanskog bana smatrala je "kraljevim

---

31) Listine II,str.185.-6.; V.Klaić, Povijest,str.126.; Ćorović, Historija,str.263.; Perojević, Isto,str.269.; Ćirković, Isto,str.114.; N.Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976.,str.598.

32) Ćorović, Isto,str.262.-3.; Klaić V., Povijest,str.127.

33) Ćirković, Isto,str.114.-115.

34) N.Klaić, Srednjovjekovna Bosna, GZH, Zagreb,1989.,str.223.-225.

banovima". I pored njezine argumentacije, meni se ipak čini neutemeljenim da bi, onda kao i sada, netko nepozvan mogao sa svojom vojskom ići na tuđi teritorij, gdje tuđa vojska legitimno guši jednu unutarnju pobunu.

Pred opasnošću da sve izgubi, kneginja Vladislava pristaje na mir s vojskama koje su već opsjedale Knin. Snage dvojice banova ušle su u Knin, a kneginja je 23.VI.1345. pristala da kralju preda još i Počitelj, Srb, Ostrog i Unac. Vladislavi i njezinu sinu Ivanišu ostavljen je Sinj sa cetinskom županijom, Bračevom i Kamičcem. Put za kraljev dolazak u Hrvatsku bio je otvoren.[35]

6. *Pobuna u Zadru - proba za odnose između Bosne i Venecije*

a) Mletačka opsada nevjernog Zadra

U kraljevom uspjehu - postignutom i uz pomoć bosanskog bana, Venecija je nazirala opasnost za svoju poziciju u Dalmaciji. Kad je kralj, poslije poraza Nelipčevih ostataka, stigao u Bihać, dalmatinski su mu gradovi slali izaslanstva s pozdravima, čestitkama i darovima. Taj uspjeh je bio dovoljan da Zadrane pokrene na pobunu protiv Venecije, koja će se pretvoriti u 16-mjesečno odmetništvo. Kronologija oko ovih važnih događaja ipak je sasvim neprecizna. Premoštavajući očigledne praznine, povijesničari su ih različito i prešutno zagladili. I pored truda, njihovi tekstovi ne pokazuju jasno ni kad je s kim Nelipčeva koalicija ratovala, ni kad su je napadali mletački gradovi i njihovi saveznici, ni kada se bosanski ban pridružio kraljevoj vojsci, ni kada je kralj bio u Bihaću i primao izaslanstva dalmatinskih gradova. Što se tiče kraljevog boravka u Bihaću, jedino je Klaić izričit da je tamo došao 13.srpnja 1345. i ostao 18 dana.[36] Dalje se pouzdano zna da je Ludovik I., kako sam kaže, u pratnji bosanskog bana - svog predragog rođaka (**proximi nostri karissimi**), na povratku stigao krajem srpnja u Zagreb, gdje je već 1.VIII.1345.g. objavio nekakvu ispravu.[37] Budući da zadarsko izaslanstvo nije ni našlo kralja u Bihaću, Brunelli misli da je ono krenulo na put krajem srpnja (**questo avveniva alla fine di luglio del 45**).[38] Ostali su kasnije unijeli zbrku pa je za jedne kralj u Bihaću bio "uskoro posle jula"[39], za druge potkraj 1345.[40], za treće u rujnu [41], za četvrte je zadarsko izaslanstvo otišlo u Bihać čak 16.III.1345.g.[42]

O pubuni Zadrana protiv Venecije dva su nepoznata suvremenika ostavila svoje kronike. Jednu (**Obsidio Jadrensis**) Nada Klaić iscrpno navodi u Istoriji Zadra i teži da joj autora poistovjeti s nadbiskupom Nikolom Matafarijem.[43] U njoj se govori o zadarskom izaslanstvu kralju koje je kasno pošlo, sporo išlo i kasno stiglo u Bihać, gdje više nije zateklo kralja pa se vratilo neobavljena posla, ali da je ipak Mlečanima dalo povoda za opsadu Zadra. U drugoj kronici što ju je objavio Jacopo Morelli, takvo izaslanstvo se i ne spominje.[44]

Po svemu izgleda da sve do kraja srpnja 1345.g. Venecija nije smatrala da su Zadrani počinili bilo kakav kolektivni prijestup i svoju vjernost doveli u sumnju. U četiri pisma (pisana između 18.lipnja i 18.srpnja), Venecija ih je izvješćivala da će u Dalmaciju doći providuri radi staranja o obrani od moguće mađarske opasnosti, hvalila njihovo držanje i obećavala suradnju. Petim im je pismom javila (23.VII.1345.) da je Pijetra Canalea imenovala glavnim pomorskim zapovjednikom koji će tamo odmah stići da im bude od koristi. Ali, već se početkom kolovoza o Zadranima govori kao o pobunjenicima i odmetnicima. Stoga Brunelli i misli da je zadarško izaslanstvo kralju bilo nešto što je pretegnulo na vagi.[45] Nada Klaić pak smatra da je Venecija svoju odluku o kažnjavanju Zadra donijela još u prvoj polovici srpnja, a da je drukčijim sadržajem pisama samo kamuflirala namjeru.[46] Ne objašnjava što bi tada bio motiv za takvu odluku. Morellijev anonimus je izričit: odluka je donesena 4.VIII.1345.g.[47] Opsada Zadra, u kojemu se još nalazio mletački knez, počela je 12.VIII.1345.g., kad se na moru oko grada našlo 30 galija, a na kopnu 27.000 mletačkih vojnika![48] Posebna flota bdjela je na moru da odbije možebitnu đenovsku intervenciju jer su postojale informacije da se Zadar za pomoć obratio Genovi i Anconi. Iako u neprijateljstvu s Venecijom, Genova se nije pokrenula, a i Ancona je, poslije pregovora s Venecijom, ostala uzdržanom.[49]

Čim su zapazili što ih je snašlo, Zadrani su glavnom zapovjedniku flote, radi razjašnjenja, uputili svoga kneza. On im ga nije ni vratio, uz objašnjenje da "nisu zaslužili Venecijanca za kneza". Na to su opsjednuti zatražili preko parlamentaraca slobodan prolaz njihova izaslanstva do Venecije i suspenziju neprijateljskih akata dok teku pregovori. Zapovjednik flote im je odgovorio da

---

35) T.Smičiklas, Codex diplomaticus, XI.str.205.-208.,250.; V.Klaić, Povijest, str.126.-8.; Ćorović, Isto,str.264.; Ćirković, Isto,str.114.-115.; N.Klaić-I.Petrcioli, Zadar u srednjem vijeku,str.291.; N.Klaić, Povijest Hrvata,str.599.-600.

36) V.Klaić, Povijest, str.128.-9.

37) T.Smičiklas, Isto,str.220.-222.; Perojević, Isto,str.270.

38) V.Brunelli, Storia della citta di Zara, Ed,LINT, Trieste, 1974.str.456.

39) Ćirković, Isto,str.115.

40) N.Klaić-I.Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, str.298.

41) B.Hrabak, Isto,str.415.

42) Tibor Tombor, L'Alleanza delle Repubblicha di Genova con l'Ungheria nel secolo XIV.contro la Repubblica di Venezia per il dominio della Dalmazia e l'impero del mare, Atti e memorie della Societa Dalmata di storia patria, vol.XI.Venezia, 1983.,str.232.

43) N.Klaić-I.Petricioli, Isto,str.340.-343.

44) J.Morelli, Storia dell'assedio e della ricupera di Zara fatta da 'Veneziani nel anno MCCCXLVI, Monumenti veneziani di varia litertura, Venezia, 1796.

45) Brunelli, Isto,str.456.

46) N.Klaić-I.Petricioli, Isto,str.298.

47) J.Morelli,Isto,str.IV.

48) V.Bruneelli, str.456.; T.Tombor, str.232.; V.Klaić, str.131.; Perojević, str.272.

49) V.Brunelli, str.456.; N.Klaić i Petricioli, str.298.; T. Tombor, str.232.-Hrabak, str.415.

ima pune ovlasti i neće biti nikakvih pregovora.[50] Zahtjevao je da Zadrani poruše utvrđenja i prihvate kneza s apsolutnom vlašću u gradu, koga će im poslati Venecija ili da očekuju rat. Ovakav zahtjev za bezuvjetnu predaju oni nisu mogli prihvatiti pa su se, i preko svoje volje, hrabro odlučili za neravan rat, uzdajući se u pomoć kralja Ludovika.

Postupcima mletačke vojske i flote koja je na cijelom zadarskom području pljačkala, palila kuće i plijenila stoku, stanovnici su primorani da, kao izbjeglice, potraže zaklon iza gradskih zidina, gdje se sabralo 28.000 duša, od čega 6.000 sposobnih za oružje. Vidjevši da ništa ne mogu postići pregovorima i da se od njih traži jedino bezuvjetna kapitulacija, ugroženi Zadrani su se proglasili "vjernim podanicima ugarske krune" (**sacre corone fideles**) i 16.VIII.1345. uputili poslanike da Ludoviku potčine grad i zatraže pomoć. Dva tjedna kasnije, 1.IX. uputili su izaslanika i u Apuliju, kralju Andriji, Ludovikovu bratu, s molbom da i on pomogne - flotom i novcem. Zadar ni u takvim okolnostima nije ostao bez potpore gradova uz talijansku obalu iz kojih se izigravala blokada i ponešto doturalo u opsjednuti grad. Venecija je zamjerala Anconi na prihvatanju zadarskih izbjeglica i određivala snage za progonjenje lađa koje otuda dolaze. Kako se sve to nije moglo lako spriječiti, naređivala je (11.IV.1346.) da se uhvaćenima koji u Zadar donose ili dovoze oružje ili živežne namirnice (**arma vel victualia**) oba oka iskopaju (**sub pena perdendi ambos oculos**), i da im se lađe spale. Nezgoda je što se i dobar dio hrvatske vlastele ujedinio s Venecijom protiv Zadra. Već 13.IX.1345.g. bribirski knezovi su potpisali sporazum s Mlečanima, otvorili im svoje tvrđave i obećali nanositi štetu Zadranima. Svi gradovi i otoci dali su po jednu lađu u sastav snaga koje su vršile opsadu. Posebne mletačke jedinice za nanošenje štete (**guastodores**) uništavale su vinograde, maslinjake, voćnjake i sva ostala dobra u zadarskom disktriktu. Ali, bilo je i nade jer su opsjednuti građani 9.IX.1345. primili kraljevo pismo od 25.VIII., u kojemu je stajalo da je izviješćen o njihovim nevoljama i da će im uskoro doću u pomoć sa svim svojim snagama (**cum tota potentia nostra**), a da dotle svakako izdrže. Ovim je izazvano veliko oduševljenje, u gradu je razvijena kraljeva zastava, a njegov grb su slikali na štitovima i lađama. Polovicom listopada vratio se i izaslanik koji je išao u Ugarsku i potvrdio da kralj zaista uskoro dolazi s velikom vojskom da ih oslobodi, pa je ponovno na visokom jarbolu istaknuta velika kraljeva zastava.[51]

Shvativši da će zadarski otpor potrajati i da neće tako lako biti skršen, venecijanska je vojska ubrzano, za svoje potrebe, od zemlje i kamena izgradila golemo utvrđenje između mora i kraja zaljeva, otovreno samo premo moru, radi lakše komunikacije s lađama.

50) V.Brunelli, str.456.-7.; Morelli, Isto.

51) V.Brunelli, str.456.-9.; Listine, II, str.334., 335., 338., 339., 340., 403.; Morelli, Isto, str.V.-

b) Ban Stjepan II. Kotromanić s bosanskom vojskom pred Zadrom

Opsjednuti Zadrani nisu gubili nadu da će im obećana pomoć ipak stići. Treći mjesec opsade i nadanja primicao se kraju kad se, početkom studenog 1345. pročulo da se, po kraljevom nalogu, s vojskom približava bosanski ban. Vijest o približavanju "ugarske" vojske bila je pouzdana pa su i u opkoljenom gradu vršene pripreme za usklađenu akciju iznutra. Morellijev anonimus piše da je kralj u pomoć poslao Nikolu, slavonskog bana (s kojim je bio i bosanski ban Stjepan) i da se okupilo 10.000 vojnika. Oni su se (6.XI.) zaustavili nedaleko od Vrane, u mjestu zvanom Luka (**ad uno luogo chiamato Luca**), kako piše spomenuta anonimna kronika ili u Mogorovoj Dubravi, kako piše Vj.Klaić - na dvije milje od mora i osam milja od Zadra.[52]

Kad nije bilo znakova da će se dva bana odatle pokrenuti, Zadrani su našli načina da im upute svoja dva izaslanika, a kad se oni u određenom roku nisu vratili, poslali su im i trećeg (13.XI.1345.g.).

Venecija se starala da spriječi opskrbu "ugarske" vojske s morske strane (**quod victualia non portetur nec vadat per mare ad exercitum Hungarorum**), ali se sa banovima upustila i u pregovore. Od pregovora je bilo neke koristi pa su mletački vojni zapovjednici izvijestili svoju vladu polovicom studenoga "**de compositione facta cum Hungaris et de eorum recessu**".[53]

Dokumenti ne omogućavaju da se shvati šta se događalo i zašto je uslijedilo povlačenje bez borbe. Nagađalo se da su banske snage bile inferiorne, da nisu mogle dalje ostati u već potpuno opustošenoj zemlji gdje nije bilo opskrbe čak ni preko mora, da nisu stigla kraljeva pojačanja, itd.[54]

Napušteni Zadrani su ovo doživljavali kao izdaju. Povlačenje vojske izazvalo je nezadovoljstvo, nepovjerenje i zbrku kod svih mletačkih protivnika[55], a najviše negodovanja i mržnje ispoljeno je prema bosanskom banu. "Po sporosti njegovih pokreta" piše Brunelli, "iznenadnom zaustavljanju i vraćanju tamo odakle je došao, nazire se djelovanje venecijanskog zlata...Bosna je, govorili su Zadrani, jeretička zemlja i sam ban je jeretik pa nije bilo ni razloga za pouzdanje u njega ni čuda u tome što ih je izdao". Brunelli komentira da su Zadrani možda i bili u pravu kad su tako rezonirali "budući da se Stjepan II. Kotromanić i kasnije javlja kao prijatelj Republike, kome ona daje darove i nudi velike novčane sume".

Dva bana su, uglavnom objasnila zadarskim izaslanicima da sa svojim nejakim snagama ne mogu ratovati s Mlečanima i da se zato povlače, jedan u Bosnu, drugi u Hrvatsku. "Nije to u pitanju, govorilo se po Zadru, nego su

52) Listine, II, str.287.; Morelli, Isto, str.VII.; V.Klaić, str.130.; Berunelli, str.460.; Ćorović, str.264.; Perojević, str.272.; N.Klaić-I.Petricioli, str.302.

53) Listine, II, str.287.

54) V.Brunelli, str.460.

55) Listine, II, str.287.

mletački cekini i ovaj put podmitili zapovjednike; zlatnici su pobijedili željezo"![56]

O svemu što se dogovaralo sa dva bana, mletačko zapovjedništvo ispod Zadra je izvješćivalo svoju vladu, kao što su i banovi izvješćivali svoga kralja. Tada je došlo do sporazuma ili razjašnjenja na koje se Venecija poziva 7.I.1346.g. kad kaže, da se ranije obvezala bosanskom banu i Mađarima da iz svojih posjeda neće provaljivati na kraljevu štetu niti će bilo što njegovo sebi prisvojiti.[57] I tada i kasnije tvrdila je kako ona zapravo i ne ratuje protiv ugarskog kralja već samo brani svoje legitimno pravo na posjed jednoga grada koji joj i inače, bez ičijeg protivljenja, pripada više od 300 godina.[58]

Ozlojeđeni nebrigom banova za njihovu sudbinu, Zadrani su odmah uputili izaslanike u Ugarsku da se požale kralju, koji ih je ponovno uvjerio da će uskoro on osobono doći s vojskom da im pomogne. Nadajući se boljem, Zadrani su i službu Božju, na dan svoga patrona, sv.Krševana (24.XI.1345.g.) pretvorili u političku demonstraciju. Poslije čitanja evanđelja, nadbiskup je s propovjedaonice, podsticao vjernike da istraju u obrani slobode, pa blagoslovio i razvio zastavu što ju im je poslao kralj i koju su zatim, kler i narod, u procesiji nosili i istaknuli na jarbol.[59] Kad im je sutradan Venecija ponudila primirje, odbili su ga s obrazloženjem da su se stavili pod kraljevu zaštitu i da više ne mogu samostalno odlučivati o sudbini kraljevog grada.[60]

c) Venecija zahvalna bosanskom banu za usluge

Venecija se uvjerila da među osobama što su mogle utjecati na smirivanje ugarskog kralja ona nema pouzdanijeg prijatelja od bosanskog bana Stjepana II.; zbog čega mu je 1346.g. posvećivala znatnu pozornost: upućivala mu je izaslanike sa skupocjenim darovima, obraćala mu se slatkim i biranim riječima (**cum pulcris verbis**), borila za njegovu naklonost. Već je 13.II.1346.g. odlučila da mu, na najoprezniji način iskaže zahvalnost za pokazanu dobru volju i navede ga na dalje prijateljstvo.[61] Tekst instrukcije za razgovore, koju je izaslanstvo dobilo prije 22.II.1346.g.(kad se ponovno o tome razgovaralo), nije sačuvan, ali je izaslanstvo trebalo da se sretne sa značajnim fratrom Peregrinom Saksoncem, vikarom bosanskih franjevaca (koji je već bio najavio dolazak u Veneciju) da ga upozna sa svrhom misije i da čuje njegovo mišljenje o tome ima li put u Bosnu (sa takvom instrukcijom) smisla, kako bi zavisno od procjene, produžilo put ili odustalo od njega. Dok je jedan dio Vijeća tako rezonirao, drugi je smatrao da izaslanstvo, bez obzira na Peregrinovo mišljenje, nastavi put i djeluje prema primljenim uputama.[62] Što je sve sakriveno u ovakvim uputstvima, ne može se doznati jer nije sačuvana ni bilješka o rezultatima misije. Sigurno je ipak da je sve obavljeno uspješno jer se uskoro u Veneciji našao i banov izaslanik koga je, odlukom od 8.IV.1346. trebalo obdariti sa 100 dukata, a banu, radi promicanja tadašnjih i budućih odnosa, poslati u raznim stvarima čak i do 1000 dukata.[63]

56) V.Brunelli, str.460.
57) Listine, II, str.305.; Brunelli, str.460.; Perojević, str.272.
58) Listine, II, str.337.; Brunelli, str.460.
59) V.Brunelli, str.462.
60) N.Klaić-Petricioli, str.303.
61) Listine II, str.318.; V.Klaić, str.131.; Ćorović. str.265.; Perojević, str.272.

Tada se u Veneciji nalazio i fra Peregrin pa je i on, za pohvalno i dobro držanje u poslovima korisnim po Veneciji, obdaren sa 100 dukata [64] i zamoljen da se, ne čekajući franjevački kapitul, odmah s banovim izaslanikom vrati u Bosnu, gdje je mogao biti jako koristan.[65] Radilo se dakle o krupnim stvarima, o venecijanskim interesima, ali smo o svemu slabo obaviješteni.

Fra Peregrinove je usluge i ulogu cijenio i ban Stjepan, a za nagradu mu je pomogao da postane bosanski biskup.[66]

Venecija je 18.IV.1346.g. zahvaljivala banu na svemu što je učinio za njezinu čast i korist i što joj je prijateljski priopćio nešto o namjerama ugarskog kralja.[67] Komentirajući to, Ćirković smatra da otkrivene "kraljeve namere" nisu mogle biti ni pretjerano tajne ni posebno važne, što se vidi i po sugestiji da mu Venecija uputi izaslanstvo radi pregovora o miru.[68] Pa ipak je ona, u ukupnom banovom gestu, gledala veliku i iskrenu ljubav, i kako kaže, bila uvjerena da njegovi savjeti potiču iz čiste duše i (**ex pura mente et intima caritate**) prema Venecijancima - njegovoj braći i srdačnim prijateljima. Ona bi, poručila je, poslala izaslanika kralju kad bi znala da će od toga biti koristi, ali je ne može biti ako se pregovori uvjetuju ukidanjem mletačke blokade Zadra, što je za nju nerazumno i neprihvatljivo budući da je njezino neotuđivo pravo da svoju vojsku slobodno drži i koristi bilo gdje na svom teritoriju. Isticala je da nikome ne čini nepravdu kad ono što je bilo i što jeste njezino nastoji zadržati. Uostalom, nije ni ratovala protiv mađarskog kralja nego samo protiv svoga, odmetnutog Zadra. Bana je molila "**kao brata i dragog prijatelja u koga polaže veliku nadu i ima puno povjerenje**" da njezine poslove smatra kao svoje i savjetuje joj kako će dalje postupati.[69] Ćoroviću se činilo da Veneciji nije bilo baš mnogo stalo do banovih savjeta; ona je i bez njega znala kako da čuva svoje interese, ali da joj je svakako bilo korisno da bana ima stalno za prijatelja, što bi joj, u možebitnom ratu, znatno olakšalo položaj.[70]

62) Listine, II.str.323.; V.Klaić, Isto;
63) Listine, II, str.333., V.Klaić, Isto; Ćorović, Isto; Perojević, Isto.
64) Listine, II, str.339.; Ćorović, Isto; Perojević, Isto; N.Klaić, Srednjevjekovna Bosna, str.234.
65) Listine, II, str.337.; V.Klaić, str.131.-2.; Ćorović, Isto, Ćirković, str.116.
66) N.Klaić, Srednjevjekovna Bosna, str.235.
67) Listine, II; str.337.
68) Brunelli, str.466.; Ćirković, str.116.
69) Listine, II, str.337.; Brunelli, str.466.
70) Ćorović, str.265.

d) Kralj Ludovik, utaboren u Zemuniku, čeka na bosanskog bana Stjepana

Da mučno pitanje zadarskog odmetništva ne bi beskrajno trovalo odnose dviju izravno zainteresiranih država, razni prijateljski vladari i dostojanstvenici, među njima srpski kralj Dušan, austrijski vojvoda Albert i akvilejski patrijarh, spremni da posreduju, nudili su svoje dobre usluge. Pregovore je vodila jedino sa vojvodom Albertom koga je uvjeravala kako ona i ne ratuje protiv Ludovika već samo inzistira na svojim pravima u Zadru - neosporavanim preko 300 godina. Istovremeno je načula kako bi Ludovik uskratio podršku Zadranima ukoliko bi dobio pomoć u novcu i galijama za rat u Apuliji, protiv ubojica svoga brata Andrije. Bila je spremna da ga novčano pomogne čak i sa 40.000 dukata, ali je odbijala da se i sama uvlači u taj rat, jer je u Apuliji imala mnoge sugrađane i velike trgovačke interese, uložene kapitale i skladišta velike vrijednosti. Ali i kralj je imao čvrstu namjeru da prije operacije u južnoj Italiji, zauzme Zadar iz kojeg bi krenuo dalje, u Italiju. Pismima datiranim 31.XII.1345., te 3.i 28.III.1346.g. nastojao je da u opsjednutom gradu podržava duh otpora. S proljeća 1346.i Venecija je bila u tijeku njegovih ratnih priprema pa je stoga i kod svojih zapovjednika inzistirala da požure s pacifikacijom i da - gašenjem žarišta otpora - uklone razloge za kraljev dolazak. Svom je zapovjedništvu pod Zadrom naredila (8.IV.1346.) da izvrši sve pripreme za osvajanje grada, a da mu prethodno nanosi svaku moguću štetu. Pozvala je i saveznike iz Hrvatske (kao kneza Grgura Krbavskog, 9.V.1346.) da svim snagama nanose imovinsku štetu Zadranima i onima koji im pomažu. Da bi se izbjegla ubijanja, neizbježna ako se grad zauzimao silom, trebalo je četiri dana prije vojne akcije, sa prikladnih mjesta (odakle se u gradu može čuti i razumjeti), javno pozvati (**faciat publice cridari**) na obustavu otpora i predaju. U tom slučaju jamčila se osobna i imovinska sigurnost kao i opća amnestija. Ali ako tako ne bi išlo i ako preostane jedino vojna solucija (**per vim belli**), sva će pokretna imovina građana postati ratnim plijenom i razdijeliti se među vojnicima. Vojnicima je obećavana (22.IV.) udvostručena plaća na dan pobjede i normalna plaća za cijeli mjesec, a "banderiji" koja prva izađe na zidine obećana je nagrada od 1000 dukata. Ni slijedećih devet banderija po redu ne bi ostalo bez priznanja i nagrade (druga bi dobila 900, treća 800, četvrta 700, itd. do desete koja bi dobila 100 dukata). Onome tko bi iz grada predao jednu kapiju ili kulu, obećano je 10.000 dukata.

Pošto na javni poziv na predaju nije iz grada bilo odgovora, 16.V. je uslijedio opći napadaj koji, uza sve napore, nije uspio. Napadaj nije uspio, a kralj se već pokrenuo i približavao. Istovremeno su (20.V.1546.), kad se Venecija žalila papi da su Zadrani lažnim informacijama navukli kralja da dođe s vojskom kako bi zaposjeo njezin grad (u kome će naći lađe i sve ostalo za prijelaz preko mora radi osvajanja Napuljskog kraljevstva), Zadrani molili kralja da požuri. Već je 27.V.1346. kralj logorovao kod Bihaća, gdje su mu se pridružili odredi

hrvatskih velikaša. Njegova je vojska (navodno preko 100.000 ljudi) stigla 2.VI. do Zemunika, 7-8 milja udaljenog od Zadra. Kraj je obilovao vodom, sjenom i krmom. Uz kralja su se okupili svi hrvatski velikaši, osim Šubića - Pavla iz Ostrovice i Mladina iz Klisa (i Skradina) koji su stalno bili na mletačkoj strani, protiv kralja. Još se nekoliko dana čekalo na bosanskog bana, koji se pridružio sa 10 tisuća vojnika.[71)]

e) Mletačke protumjere (među kojima i dalje povjerljivi kontakti sa banom Stjepanom)

Venecija se starala da kraljeva superiorna sila što prije postane nezadovoljna i slabo učinkovita gomila. Naređivala je (8.VI.) da se oko grada uništavaju izvori i bunari kako od njih neprijatelji ne bi imali koristi. Od Ancone, Apulije i Rima tražila je (12.VI.) da spriječe svaki izvoz hrane Zadru. Napuljska je kraljica zamoljena da se osobno, u svojoj državi o tome postara. Mornarica je sprječavala da se u Zadar unose namirnice. Poduzete su mjere da za kraljevu vojsku ništa (vino, namirnice) ne stiže ni iz pravca Senja ni iz Vrane. Pratilo se kretanje bosanskog bana. I on je stigao prije 5.VI.1346.g. Venecija piše šibenskom knezu da mjerodavni tamo sami odluče hoće li banovima (banis) slati darove i da urade kako bude najbolje za njihovo dobro (**faciendo...sicut eis melius videbitur pro bono ipsorum**). Nešto ranije je ban Stjepan II.Kotromanić zatražio da mu Venecija uputi fratra Iliju Trogiranina; sada je naređeno trogirskom knezu da to uradi.[72)] Poslije će se vidjeti da su obje strane bile zadovoljne fra Ilijinom ulogom.

Venecija je preko svojih zapovjednika nastojala da stupi u dodir s kraljem Ludovikom, ali on nije na to pristajao. Pregovori su ipak vođeni, posredno, na nižoj razini. Pregovaralo se s banovima, posebno s bosanskim banom. Ratno vijeće je ispod Zadra, odmah prenosilo oko čega se razgovori kreću. Ona je (19.VI.1346. bila spremna da za slobodno i mirno daljnje posjedovanje Zadra i ostalih dalmatinskih mjesta, kralju isplati 100.000 dukata, a banu i ostalim utjecajnim velikašima koji pomognu da to kralj prihvati - još 20.000 dukata. Željela je (22.VI.) da se ugovorom obuhvate njezini prijatelji - Mladin i Pavao Šubić. Odbijala je jedino da razgovara o možebitnom kraljevom prijelazu u Apuliju jer se bojala da bi je to vodilo u opasnost i nanijelo joj veliku štetu. Njezin položaj i interes njezinih ljudi, rekla je, nalažu da ljubav i sloga vladaju u svim dijelovima svijeta, jer i njezini trgovci putuju i trguju po cijelom svijetu, a osobito su brojni u Apuliji, gdje bi, ako se odnosi pogoršaju, zapali u veliku opasnost i trpjeli štetu.

---

71) Listine, II, str.331., 332., 340., 341., 346., 347.; Morelli, str.XIX.; V.Klaić, str.132.; Brunelli, str.466.-8.; Perojević, str.273.; N.Klaić-I.Petricioli, str.302.-307.

72) Listine, II, str.355.-356.; 358.-359.; V.Klaić, str.132.; Ćorović, str.265.; Perojević, str.274.; Hrabak, str.417.

Produžavanjem kraljeva boravka počele su se komplicirati stvari u njegovu taboru. Nije bilo moguće nabavljati namirnice za tako veliku vojsku, zbog čega se javila oskudica. Javila se nestašica i stočne hrane, čak i vode. Za potrebe svoje vojske Mlečani su dovozili vodu s otoka, po nekima čak i sa Brente. Morellijev anonimus bilježi da se tada za jedan mođo (moggio=25 l) razdvodnjenog vina plaćalo 6-7 dukata, da se pitka voda skupo prodavala, a da je i kruh bio veoma skup.[73)] Prema istom izvoru, Zadrani su bili uvjereni da mletačka vojska mora napokon odstupiti pred ugarskom. Biblijskom su frazom pozivali kralja da se pojavi: "**Ostende faciem tuam et salvi erimus**" ("Pokaži lice svoje, i bit ćemo spašeni"). Kralj je na Vidovdan (15.lipnja) svoje šatore postavio na strijelomet ili dobačaj kamena blizu mletačkog utvrđenja, a pričuvu ostavio "iza brda", gdje je bila nevidljiva.

Što su banovi i ostali u takvoj situaciji savjetovali kralju, nije poznato, ali on je znao da vrijeme ne radi za njega i da pregovaranje i odugovlačenje ne vodi ničemu. U nedostatku boljega načina, odlučio je da problem riješi - silom. Snaga mu je, brojem, nekoliko puta nadmašivala neprijateljsku koja je izbjegavala sučeljavanje i zatvorila se iza zidina velikog utvrđenja.

Zatražio je bezuvjetnu predaju u roku od tri dana i protivnicima - u tom slučaju - jamčio sigurnost osoba i imovine. Po isteku toga roka prijetio je ratom, smaknućem zarobljenika i podjelom njihove imovine među pobjednicima.[74)] Ultimatum je istekao uoči 1.VII. U subotu, 1.VII.1346.g. je sa svim svojim snagama, koje su bile tolike da se na ograničenom prostoru nisu mogle ni najkorisnije rasporediti, prešao u napad. Među njegovim snagama borili su se i Zadrani, njih oko 3.000. Izvjesno se vrijeme činilo da napadaj teče uspješno. Ali, nakon tri sata otpora, i Mlečani su pošli iz tvrđave u snažan napadaj i stvorili metež među protivnicima. Nepodržavani dovoljno od Mađara, prvi su popustili Zadrani, za njima Bosanci i tako redom. Metež se pretvorio u bijeg. Mlečani su se dokopali neprijateljskih ratnih sprava i odmah ih palili. Više nije bilo moguće uspostaviti red i povratiti borbeni duh. Mnogo je kraljevih vojnika izginulo i izranjeno. Samo iz zadarskog odreda ranjeno je više od 400 vojnika. Morellijev anonimus govori o 7.000 mrtvih i mnogo više ranjenih na kraljevoj strani. Vjerojatno pretjeruje jer mletačke gubitke ograničava na petšest stotina. U svakom slučaju kralju je bilo dovoljno da shvati kako, bez potpore s mora, koje nije imao, Zadar ne može zauzeti.[75)]

73) Listine, II, str.360.-1.; Morelli, XX., XXI.; Brunelli, str.469.
74) Morelli, str.XXV.; Brunelli, str.469.
75) Morelli, str.XXX.-XXXI.; Brunelli, str.469.; N.Klaić-I.Petricioli, str.302.-307.

f) Krivac za sve je - bosanski ban - taj "đavolji šegrt", "učenik jeretičke zloće", "lažov".

Obje su strane imale teške gubitke, ali kraljevi su ipak bili teži. Demoraliziran, nije poslije toga, ostao kod Zadra ni 3 dana. Već 3.srpnja njegove umorne i oskudicom pritisnute vojske nije bilo u zadarskom području. Pred pokret je uništila i ratne sprave. Ne vraćajući se u Zemunik, gdje je već bivakovala i vjerojatno iscrpila sve pričuve, otišla je prema Vrani i Ostrovici. I tamo se zadržala kratko, tek da predahne i da se sredi. Ali Venecija je ushićena "velikom i slavnom pobjedom" (**magnifica et gloriosa vicoria**)[76)] Svome konzulu u Apuliji pisala je 9.VII.1346.g. da se poraženi kralj povukao s bojišnice i s vojskom otišao u neko mjesto, 12 milja daleko od grada, odakle će ići pravo u Mađarsku. Konzul će o tome izvijestiti kraljicu kako bi znala da zasada ni za nju nema opasnosti od Ludovikovog puta preko mora pa ne treba ni da (kako je najavila) šalje osam galija u Jadran da bi mu spriječila put.[77)] Oko 12.VII.kraljeve vojske nije više bilo ni Vrani, ni u Ostrovici. U Veneciji su, 15.VII. razmatrali izvješća provizora koji su javljali da se kralj zaputio u Mađarsku. Venecija je osjetila veliko olakšanje pa već 31.VII. raspravlja o znatnom smanjivanju vojnih snaga oko Zadra.[78)] I pored potrebe da stalno nadzire kraljevo kretanje, Venecija je s njim izgubila kontakt pa je 9.VIII. tražila da knez Raba nađe jednu ili dvije povjerljive oprezne osobe koje će otići "tamo", slijediti ga i na oprezan način javljati o svim novostima.[79)]

Iznurenim, izgladnjelim i demoraliziranim Zadranima nije moglo biti jasno što se tako naglo preokrenulo i zašto je oko 100.000 kraljevih, neobjašnjivo odstupilo ispred 30.000 venecijanskih vojnika? Odmah se nagađalo da je venecijansko zlato korumpiralo velikaše, da su oni izdali kralja i naveli ga na povlačenje. Znalo se da je bosanski ban često razgovarao s mletačkom stranom i da joj je bio sklon. Anonimni kroničar (u kome Nada Klaić nazire nadbiskupa Nikolu Matafara), govori da su Mlečani tada s banom "skovali neku urotu" (**quoddam perditionis ac conspirationis genus**).[80)] Dvije zadarske anonimne kronike, iako pisane sa suprotnih polazišta, saglasno tvrde da je netko, predvečer uoči bitke (Morellijev anonimus je izričit: "jedan špijun" - "uno spione") došao iz kraljevog tabora i tajno izvjestio Mlečane da će te noći ili sutradan, sigurno uslijediti glavni napadaj. Taj je čuo kako kralj govori da se nada podmetnuti vatru "**per maneggio o per tradimento**" (spletkom ili uzdajom), u Mletačkoj tvrđavi.[81)] Time bi čimbenik iznenađenja bio uklonjen i Mlečani pripremljeni da napadaj dočekaju iza svojih zidina. Zbog sumnjičenja

76) Listine, II, str.361.; Brunelli, Isto
77) Listine, II, str.362.-363.
78) Listine, II, str.364.
79) Listine, II, str.366.-368.
80) N.Klaić-I.Petricioli, Isto, str.306., 340.-343.; Perojević, Isto, str.273.
81) Morelli, Isto, str. XXVI.-XXVII.; N.Klaić-I.Petricioli, Isto, str.306.

da je s Mlečanima surađivao na štetu Zadrana i kralja Ludovika, ban Stjepan je odmah crno zapisan među zadarskim patriotima i postao je glavni krivac njihove nesreće. Od njega se, kao "nevjernika", "učenika jeretičke zloće", ništa dobro nije ni moglo očekivati jer je "đavolji šegrt" (**"Balialis alumnus"** ili **"hereticae pravitatis alumnus"**). Za poraz, za daljnju sudbinu Zadra, za bolesti, gladi i ratni pritisak koji će potrajati do predaje iscrpljenih branitelja (15.XII.1346.) za sve je Zadranima i kroničaru koji za njih govori, kriv jedino "onaj lažac - ban".[82)]

Što se zapravo sve događalo, ne zna se. Od svega je sigurno jedino da je ban pregovarao s Venecijom. Ona je, već 4.VII.1346. uz izvještaj svojega zapovjedništva o pobjedi nad kraljem, razmatrala i pojedinosti o pregovorima vođenim s banom. (**"de tractatibus habitis cum domino banno Bossine"**).[83)] Ali nigdje nema traga da je kralj, bio nezadovoljan onim što je ban poduzimao ili da bi on nešto poduzimao na svoju ruku. Sigurno je i to da je u ovim, za Veneciju veoma teškim trenucima, izgrađeno solidno povjerenje između venecijanskog i bosanskog vrha i da će srdačni kontakti biti nastavljeni jer obje strane shvaćaju korisnost uzajamnog pomaganja, za kakvim će biti potreba i ubuduće.

Kontakte s Venecijom nije prekidala ni Ugarska. Četiri kraljeva izaslanika su odmah ispod Zadra, u pratnji dva mletačka providura, na mletačkoj vojnoj galiji, otišla u Veneciju da nastave pregovore. Tamo je 10.VII. odlučeno da ih se počasti na državni trošak, a 11.VII. određeni su i mletački pregovarači. Ali već se 14.VII.mletačka strana iscuđava njihovim malim ovlastima pa joj se činilo da nisu imali radi čega dolaziti. Tako im je i rečeno i očitovana spremnost da se sasluša ako još nešto imaju reći. Dato im je na volju da se vrate ili ostanu koliko još žele. 16.VII. je odlučeno da i Venecija uputi svoje izaslanike kralju.[84)]

g) Ban Stjepan II. aktualizira pitanje saveza s Venecijom

Ni poslije banova odlaska iz zadarskog područja i njegova vraćanja u Bosnu Zadrani ne prestaju da ga optužuju za svoje i kraljeve neuspjehe. Sam ban se, u studenom 1346., jadao kako ne prestaju da ga ocrnjuju - sve do kraljeva dvora (**quia eum in curia regis Hungarie diffamaverant et non cessabant diffamare**). Venecija, čijem izaslaniku se ban i požalio, "znala je" koliko su takve optužbe neutemeljene, koliko je njegovo ocrnjivanje "protivno Bogu i svakoj istini" (**contra deum et omnem veritatem diffamatum est**).[85)]

82) M.Perojević,Isto; V.Klaić, Isto,str.133.,bilj.68.; N.Klaić-I.Petricioli,Isto,str.343.
83) Listine,II.,str.362.
84) Isto,str.363.-364.; Morelli, Isto,str.XXXI.
85) Isto,str.368.; V.Klaić,Isto,str.133.-135.;Ćorović, Historija,str.268; Brunelli,Isto,str.471.; Perojević,Isto,str.275.

Nigdje nije spomenuto kolikom i kakvom stvarnom riziku ili neugodnostima se ban objektivno izlagao zbog svojih, ipak specifičnih, veza s Venecijom, ali ih je on i dalje održavao. U Veneciji (9.VIII.1346.g.) odlučuju da sa 50 dukata nagrade franjevačkog provincijala Katerina koji je bio u Bosni u nekoj misiji kod bana. Ne spominje se na što je bio ovlašten i što je postigao, ali se ističe njegovo vjerno i pohvalno držanje (**fideliter et laudabiliter se gessit**).[86)] I ban u Veneciji ostaje trajno lijepo zapisan. Vijeće umoljenih konstatira (26.VIII.1346.g.) da on očituje savršenu pažnju i ljubav prema Republici (**perfectam dilectionem et amorem ostendit**). Malo prije se ban žalio na njezinog prijatelja Mladina Šubića, kneza ostrovičkog. Ne oklijevajući , 24.VIII. poručuje Mladinu da odmah prestane uznemiravati bana (**quod cesset a talibus**) i ne daje povoda za nove pritužbe.[87)] Noseći učestale poruke u jednom i drugom pravcu, izaslanici su im se susretali i mimoilazili, možda i na lađama. Venecija je 26.VIII. odlučila da bana upozna o tijeku svojih pregovora sa kraljem, a ban se spremao da joj ponudi ugovor o savezu. Posebnim pismom (**per speciales litteras**) Venecija je "svome čestitom i dragom prijatelju" (**honorabili et precipuo amico nostro**) javljala da su dolazili Ludovikovi izaslanici, ali budući da s njima ništa nije postignuto, sami su tražili da i mletačko izlasnastvo pođe u Mađarsku. I tada je Venecija molila bana da uvijek ima na umu i njezine probleme (**ut facta nostra recomendata habeat**) obećavši da će i sama za njega, drage volje, učiniti sve što bude smatrao potrebnim. Već poslije jednog tjedna (4.IX.) na dnevnom je redu imala banove prijedloge. Od više njih, prvi je govorio o stvaranju unije i lige s njim **"de unione et liga facienda cum eo"**). Naša historiografija smatra da se ban, klevetan tada kod Mađara, mogao pribojavati njihovog udara kao i udara od strane srpskog cara Dušana koji se bio izmirio s Mađarima, a imao je i teritorijalnih sporova s bosanskom državom. U takvim okolnostima ban se nadao da bi mu predloženi savez dobro došao.[88)] Ali Venecija je na to drukčije gledala. Ona je nedavno učinkovito razbila i obeshrabrila nadmoćniju kraljevu vojsku, navela kralja Ludovika da shvati neopravdanost i nekorisnost poticanja tuđe pobune i rasipanja svojih snaga, navela ga na popuštanje i pregovore i mogla prići smanjivanju broja vojnika i vojnih izdataka u najugroženijem pojasu [89)] pa joj ni savez nije bio nužan. I kao što je 15.VIII.1346. na ponudu za stvaranje saveza od strane napuljske kraljice odgovorila da se mađarski kralj već povukao u svoju zemlju pa da za sada ni savez protiv njega nije potreban [90)], tako je 4.IX.1346.g.podsjećala bana, preko njegova poslanika dum Ilije Trogiranina, na svoju nedavnu poruku o pregovorima s kraljem Ludovikom i da stoga potpisivanje i objava lige protiv njega ne dolazi u obzir. Poslati svoje izaslanstvo

86) Isto,str.368.; V.Klaić,Isto,str.134.
87) Isto,str.376.
88) Isto,str.377.,379.-380.; V.Klaić,Isto; Ćorović,Isto,str.266.-7.;Perojević,str.274.
89) Isto,str.366.-367.;Ćorović,Isto.str.267.
90) Isto,str.370.-371.

kralju na pregovore o zajedničkom traženju izlaza iz krize, a istovremeno, dok se pregovara, potpisati i objaviti s drugim savez protiv njega, bilo bi samo po sebi proturječno i štetno za njezin ugled u cijelom svijetu. Ali Republika nije ostavljala bana bez svake nade, i odmah ga je uvjeravala kako bi čak voljela biti s njim u savezu (**in unitate et confederatione**) radi jačanja i čuvanja obiju strana.

Pretpostavljajući da ban, kad je već razmislio i pokrenuo jedno takvo pitanje, neće biti zadovoljan odgovorom koji ipak znači odbijanje, molila ga je za razumijevanje i nagovjestila drugo vrijeme kad će i ono što iz navedenih razloga sada nije prihvatljivo postati sasvim moguće i bez povrede njezina ugleda. Predlagala je stoga da dvije strane, i bez potpisivanja ugovora o savezu, tijesno surađuju pa da ona, "**in casu quolibet**" može od njega, odličnog prijatelja, očekivati pomoć i obratno - on od nje jer i ona istinski poštuje njegov ugled i ugled njegove države.[91]

U Veneciji su bili radoznali da ustanove kako je ban (nakon toliko usluga) primio ovakve odgovore. Od izaslanika koji se pripremio za put u Bosnu tražili su (22.IX.) da to ustanovi, izvijesti i čeka uputstva.[92] I zaista se nije dugo čekalo na promjenu okolnosti pa i mletačkog stava prema pregovorima s Ludovikom i savezu s Bosnom. Čulo se, naime, da slavonski ban pripema novu ekspediciju kako bi pomogao opsjednutom Zadru i odmah pomišljalo na bosanske usluge. Poslanik Nicolino koji se spremao na put u Bosnu, dobio je nalog (26.IX.1346.) da tamo provjeri ove vijesti o pripremama slavonskog bana ili drugih velikaša koji bi htjeli da, protivno mletačkim interesima, pomažu Zadranima ili ih opskrbljuju namirnicama pa ako sve to bude točno, da zatraži pomoć bosanskog bana radi njihova spriječavanja. Nicolino je istovremeno ovlašten da, u duhu odgovora datog (4.IX.) banovom poslaniku Iliji Trogiraninu, obeća banu mletačku pomoć u slučaju kakve njegove potrebe.[93]

Sve se i inače ponovno brzo zapetljavalo. Ono mletačko izaslanstvo što je trebalo ići u Ugarsku na pregovore, za dugo nije dobio sigurnosno pismo-"**litteras securitatis**". Nakon dugih iščekivanja Venecija je (5.X.) uputila novi zahtjev preko Senja i preko Njemačke.[94] Ali i kralj se javio pismom o kojemu se raspravljalo 11.X. Smatrao je da nema koristi od pregovora prije nego se ukloni blokada oko pobunjenog Zadra. Uvjet je za Veneciju bio neprihvatljiv i ona ga je shvatila kao novo zaoštravanje odnosa. Stoga je, prije nego što izvijesti papu ili napuljski dvor, odlučila da o tome izvjesti bosanskog bana (11.X.).

Venecija je odmah počela poduzimati odgovarajuće mjere, među koje je, pored pojačane vojne budnosti, spadalo i ispitivanje kakvo je sada banovo mišljenje o stvaranju saveza. Nicolino je trebao obavijestiti bana da je slanje mletačkog izaslanstva u Ugarsku sada opozvano, a da su kontakti prekinuti.

91) Isto,str.380.; V.Klaić,Isto;Ćorović,Isto;Perojević,Isto.
92) Isto,str.385.
93) Isto,str.386.-387.;V.Klaić,Isto,str.135.;Ćorović,Isto,str.267.-268.;Perojević,str.274.
94) Isto,str.392.,397.

Ako se sam ban Stjepan vrati na ranije pokretano pitanje o savezu (**de facto lige**), trebalo je od njega o tome što više izvući i odmah izvjestiti Republiku. Ali, ako to on ipak ni jednom riječju ne spomene, trebalo je da ga Nicolino na oprezan način (**caute et provide**) potakne, izvijesti o banovom reagiranju i čeka daljnja uputstva.[95]

Nicolino je poslao prvi izvještaj iz Bosne prije nego su mu stigle dopunske upute pa se u Veneciji saznalo:

- da ban savjetuje da mletačka vojska oko Zadra bude dobro popunjena i na oprezu kako bi svakom iskušenju mogla odoljeti;
- da ban nudi dobre usluge kako bi se Zadrani - posredovanjem vratili u milost Venecije (**quod Jadratini declinent ad gratiam nostram**), što je jako odudaralo od kraljevog zahtjeva da se mletačka vojska povuče prije otvaranja pregovora, i
- da ban Slavonije zaista nastoji da Zadrane opskrbi namirnicama.

Vijeće umoljenih je 28.X.1346. na to - odlučio:

- da ubrza odlazak pod Zadar već prikupljenih pješaka i konjanika koji još nisu otišli i da unajmi još 200 balistarija i pavezarija i da ih što brže otpremi;
- da Zadar, budući da je više puta odbijao ponuđenu milost sada umjesto milosti zaslužuje postupak prema svojoj krivici, ali je Republika, i pored toga - zbog iskrene i prave ljubavi koju ban svakako zaslužuje - suglasna sa njegovim posredovanjem i naredit će svojem vojnom zapovjedništvu da banovim emisarima dopusti ulazak u grad i izlazak iz njega.

Pored toga, budući da nije bilo jasno je li Nicolino, kad se već uvjerio da slavonski ban namjerava opskrbiti Zadrane (**inimicos**) namirnicama, pozvao bana Stjepana II. da ga u tome spriječi, Vijeće ga poziva da to uradi i javi o konačnom rezultatu.[96]

Vijeće umoljenih je 29.X.1346. razmatralo i neke zahtjeve vojnog zapovjedništva pod Zadrom i naredilo pooštravanje mjera opsade (**strictam obsidionem teneatis inimicis**) kako nitko ne bi mogao izaći iz grada ni primati "okrijepu i namirnice" (**refrescamentum et victualiam**).[97]

Pritisak na Zadar pojačavan je iznutra i izvana. Iznutra, jer je nakon duge opsade zavladala oskudica. Pošto se čulo da će kralj poslati hranu po banu Nikoli Seču, komuna je odjednom razdijelila pričuve predviđene za cijeli mjesec, a kad najavljena pomoć ipak nije stigla, uslijedila je velika skupoća, a za njom i glad.[98] To što se negdje vojska okupljala s ciljem da raskine mletački obruč oko Zadra i izgladnjelima unese hranu shvaćeno je u Veneciji da su Zadrani zapali u krajnje teško stanje (**ad extremam condicionem**) pa su poduzimane mjere da se spriječi proboj (**pro resistendo volentibus civitati Jadre succurrere**), onemogući dotur hrane i izgladnjeli primoraju na predaju.

95) Isto,str.392.,397.
96) Isto,str.398.-399.;V.Klaić,Isto;Brunelli,str.472.;Perojević,str.274.-5.
97) Isto,str.400.
98) N.Klaić-I.Petricioli,Isto,str.309.

Ali pošto su građani i dalje "tvrdokorno ustrajavali u zloći i iz dana u dan išli iz zla u gore", mletačko Vijeće umoljenih je 4.IX.1346. odlučilo da im se pojačano nanose štete na vinogradima, maslinjacima i voćnjacima po cijelom disktriktu gdje to još nije bilo urađeno (**ubi non foret devastatum**). Trebalo je u tu, svrhu, odmah unajmiti brojne "**guastadores**", i tome se pribjeglo. 14.XI.1346. je određeno da se tim "inženjercima" koji idu da "nanose štetu neprijateljskim Zadranima", neki venecijanski plemić imenuje za starješinu.[99)]

Mletačko je vojno zapovjedništvo pod Zadrom kanilo da uz pomoć kneza Mladina Šubića, takve racije poduzete radi uništavanja dobara proširi i na udaljenije neprijateljsko područje (**correre totam contratatam Sclavonie**). Upitano o tome, Vijeće umoljenih se usprotivilo i 10.XI. ocijenilo da bi time, možda i Veneciji, nanijeli više štete nego koristi, posebice ako bi akcija zahvatila i Kurjakovićevo područje pa je naredila da se tome, do daljnjeg, ne pribjegava. S nalogom zapovjedniku kopnenih snaga upućeno je i pismo za bosanskog bana. Nije mu ga trebalo uručiti ukoliko bi najavljena rušilačka racija već bila izvedena. Inače, pismo je trebalo banu dostaviti po nekoj privatnoj osobi koja će mu ga tajno odnijeti i upozoriti da ni on, bez dogovora s Venecijom, ne poduzima nikakvu raciju.[100)]

Mletačka popustljivost prema Kurjakovićima posljedica je ranijeg zauzimanja za njih bosanskog bana čiji je poslanik (don Ilija Trogiranin) 4.IX. preporučio Veneciji Grgura Kurjakovića i Budislava Ugrinića. Za banovu ljubav Venecija je imala obzira prema njima iako ga nisu zaslužili. Grgur se (iako kao mletački građanin zaklet na vjernost Republici), ogriješio o pravila pošto je s protivničkom stranom ("**armata manu**") išao protiv njezinih interesa. Venecija je bila spremna na dobar odnos, ukoliko i oni budu činili što su dužni. A sada nije bilo tako. Pouzdano se znalo da Kurjaković i Ugrinići skupljaju namirnice za Zadrane, na što je Venecija neprijateljski gledala i molila bosanskog bana da im naredi potpuno uzdržavanje od takvih poslova. Inače, prijetilo je Vijeće umoljenih, morat će se i protiv njih djelovati kako mletački interesi budu nalagali.

Pred opasnošću nove mađarske intervencije, Venecija je poduzimala mjere da vojno ojača svoja utvrđenja pred Zadrom a kapetanu Kulfa koji se vraćao s flotom, naređeno je (10.XI.) da ostane u zadarskim vodama i da ih ne napušta bez izričitog odobrenja.[101)]

U takvim okolnostima bilo je opet važno kakvo će biti držanje Bosne, a već se skoro dva mjeseca uzaludno očekivao banov odgovor na novu inicijativu o savezu. Stoga se (17.XI.1346.) ponovno pred Vijećem umoljenih našao taj problem, iako su još 26.IX.date upute notaru Nicolinu da pitanje lige pokrene kod bana, ali je odgovor izostao (**nullam receperimus responsionem**). I dalje uvjereni da bi savez s Bosnom bio jako koristan za obje strane, Umoljeni su

99) Listine,II.str.403.,405.
100) Isto,str.404.;Brunelli,str.471.
101) Isto,str.402.,404.,405.,406.

ponovili stav da Nicolino (koji se zadržavao negdje u Dalmaciji) nađe već poznatog posrednika (dum Iliju Trogiranina) i instruira ga što da izloži banu i potom ga uputi u Bosnu na razgovor. Ilija je morao donijeti jasan odgovor, a Nicolino ga odmah proslijediti Umoljenima i čekati daljnja uputstva. Posebnim su pismom zamolili i Iliju da prihvati povjerenu ulogu, da ode u Bosnu i banu izloži sve što mu Nikolino bude povjerio. Splitski knez nije trebao da traži Iliju i uručuje mu pismo, jedino ako je Nicolino ponovno već bio u Bosni. Za svaki slučaj izrađeno je i splitskom knezu upućeno vjerodajničko pismo s kojim bi Ilija išao banu.[102)]

Nije jasno što je omelo Nicolina da povjereni posao na vrijeme obavi. Ilija je ipak išao u Bosnu i, prema primljenim uputama, razgovarao s banom. O tome je podnio pismeno izvješće s banovim odgovorom (**recepimus litteras suas continentes responsum domini bani ad facta pro quibus iverat**). Umoljeni su 11.I.1347.g. razmatrali ovo izvješće, ali se detalji toga ne znaju jer nije sačuvano. Zabilježen je i sačuvan samo zaključak: "respektujući savršenu ljubav i iskrene namjere koje ban riječju i djelom manifestije...Vijeće umoljenih je saglasno da je najbolje pitanje unije i lige ostaviti za sada u tajnosti i neriješeno".[103)]

Savez na kome je jedno vrijeme radila nije više ni Veneciji bio nužan jer je u međuvremenu ojačala umirenjem Zadrana koji su napokon shvatili neodrživost svoje pozicije kad im je kraljeva pomoć ne samo izostala nego se i njegov interes pomjerio potpuno na drugu stranu. Nakon uzaludnog 16-mjesečnog otpora došlo je do mira, o čemu je ugovor potpisan 15.XII.1346.g.[104)] Zaokupljen brigama oko prilika u južnoj Italiji, gdje mu je 18.IX.1345.g.ubijen brat Andrija (čije su ga pristaše pozvale da dođe i preuzme vlast), Ludovik je napokon digao ruke od Zadra i gledao kako da se izmiri s Venecijom i dobije njezinu pomoć za preuzimanje vlasti u bratovo ime. Bio je osigurao pomoć Genove: ona je poslala jaku flotu u Napuljski zaliv, ali je na njoj izbila strašna kuga (1347.). Ludovik je u studenome krenuo kopnenim putem, preko Italije, i u siječnju 1348.g. ušao u Napulj. U svibnju se već vratio u Ugarsku, a u Napulju ostavio Stjepana Lackovića kao namjesnika.[105)] Neuspjeh prve ekspedicije uvjerit će ga da ništa trajnije ne može postići sve dok je u neprijateljstvu s Venecijom koja mu sprečava prijevoz vojske morskim putem. To ga je i navelo da 5.VIII.1348. potpiše s Venecijom osmogodišnje primirje. Moguće da je tome pridonio i bosanski ban Stjepan II., jer je i on, s mletačkim pristankom, posredovao.[106)] Poslije toga je ugarski kralj (1350.), s vojskom, na mletačkim lađama otplovio iz Senja za Napulj i imao više uspjeha, ali je ipak shvatio da mu tamo nema mjesta pa se vratio iste jeseni da bi 1352. potpisao mir.[107)].

102) Isto,str.406.-407.
103)Isto,str.428.-429.;V.Klaić,str.135- 136.; Ćorović,str.268.; Perojević,str.275.; Ćirković, Istorija, str.116.-117.;Hrabak,str.418.-419.
104) N.Klaić-I.Petricioli,str.233.
105) Perojević, str. 275.-276.; T. Tombor, str. 233.
106) V.Klaić,str.136.
107) Listine,III.,str.96.-99.;Perojević,Isto;T.Tombor,Isto.

7. Mletačko posredovanje u bosansko-srpskim odnosima

Otakako je ban Stjepan II. (1326.) silom zagazio na teritorije ranije potčinjene srpskoj kruni, odnosi se među ovim dvjema susjednim državama nisu mogli srediti jer niti je ban, pored svih pregovora, htio da zaposjednutu Humsku zemlju napusti niti je Srbija pristajala da se izgubljenog područja trajno odrekne. Istovremeno su, obje zavađene strane održavale dobre odnose sa Venecijom, ulazeći u njezine protivugarske kombinacije i pružajući joj značajne usluge pa je i ona među njima posredovala, smanjivala njihove napetosti i uvjeravala ih kako gaji iskreno prijateljstvo prema srpskom kralju kao i prema bosanskom banu.[108] U pragovorima između Bosne i Venecije 1346.g. je nabačena ideja o poželjnosti jednog saveza koji bi, osim Bosne i dalmatinskih gradova, obuhvatio i sprskog kralja. To tada nije ostvareno, ali je mletačka naklonost banu, zbog njegovih odnosa sa Srbijom, bila dragocjena.[109]

Dugogodišnja zategnutost zbog Huma toliko je porasla 1346.g. da je ban Stjepan II. morao moliti Veneciju da se zauzme za njega. Ona je (4.IX.1346.) pristala da kod cara Dušana poradi u banovu korist; uputila mu je izaslanika koji ga u Srbiji nije ni našao jer se nalazio u predjelima Bizantije (**"in partibus Romanie"**). Poslanikovo izvješće o razgovorima s carem razmatrano je u Veneciji 21.XI.1346.g., a i ban je bio s tim upoznat. Tako se doznalo da je car, za ljubav Venecije (**ob amorem nostram**), voljan s banom živjeti u miru i prijateljstvu (**contentus est vivere in pace et amicitia cum dicto bano**) samo ukoliko mu ban vrati zemlju što ju je oteo i drži osvojenu. Za slučaj sumnje čija je to zemlja, spreman je spor prepustiti arbitrima i poslije postupiti kako bude odlučeno - **"sicut per eos fuerit terminatum"**. Uvjeren da ban ni na to neće pristati, car je bio spreman i na primirje od dvije ili tri godine s obvezom obiju strana da jedna drugoj neće nanositi štetu. Izvori o tome dalje ne govore, ali je moguće da je došlo do takvog sporazuma jer se tijekom 1347. i 1348.g. ne spominju ni bosansko-srpski sukobi. Dušan je pristajao na sve dok je bio zauzet u Bizantiji, a primirje je i banu odgovaralo jer mu je ostavljalo sporne oblasti. Ostalo je nepovjerenje i obje strane su se pripremale i pomalo dooružavale. Car Dušan je i inače kupovao oružje u Veneciji, čak i četiri galije, ali mu je to trebalo za akcije protiv Bizantije. I banov vojvoda Grgur Gojslavić nabavio je 18.II.1348.g. u Veneciji nešto malo ratne opreme, za 100 dukata.[110] Od početka

108) Listine,III.str.178.

109) S.Ćirković,Istorija Bosne,str.117.-118.;Ruža Ćuk,Srbija i Venecija u XIII. i XIV.veku,Prosveta,Beograd,1986.,str.61.

110) Listine II., str.381., 408.; III., str.54.; V.Klaić, str.136.-7.; Ćorović, str.267.-8.; Perojević, str.277.-8.; Ćirković, str.117.-119.; Ćirković-Mihaljčić, Osvajanje i odolevanje: Dušanova politika 1346.-1355., u Historiji srpskog naroda I., SKZ, Beograd, 1981., str.540.; R.Ćuk, Isto,

1349. ponovno je stanje ratno pa i Venecija (6.IV.1349.) odlučuje o upućivanju poslanika u Srbiju da, pored ostalog, posreduje oko sporazumijevanja (**concordium**) među Bosnom i Srbijom.[111] Je li ovo poslanstvo kasnilo u polasku ili je nešto drugo bilo u pitanju, tek posljedice se posredovanja nisu odmah osjetile u Bosni pa je ban, i sredinom svibnja, još jednom požurivao da Venecija poradi na sporazumu, svakako bez uvjeta koje je car ranije postavljao. Mletački odgovor rezimira (16.VII.1349.) što je ban tražio. Osim što je požurivao posredovanje i svoje zemlje stavljao pod zaštitu Republike, ban je izvijestio i o namjeri da na humskoj obali blizu ušća Neretve izgradi utvrdu. Pretpostavljajući da bi njezina izgradnja mogla naići na careve smetnje, izvjestio je kako se pouzdava u svoje snage s kopna, a od Venecije očekuje zaštitu gradnje s morske strane. Odgovorila je (16.VII.) kako je njezino posredovanje već u tijeku i kako zazire od izgradnje bosanske tvrđave na obali koja je i sama sporna. Predlagala je da ban odustane od namjeravane izgradnje kako ne bi otežavao pregovore koje ona vodi u njegovu korist.[112]

Posredovanje ipak nije dalo rezultate, možda i zbog banove nepopustljivosti. Na granici je dolazilo do sukoba i pljačkanja. Opasnost je tolika da banovi sestrići, Nikolići iz Popova, traže sklonište u Dubrovniku za slučaj nevolje. Zahtjevu je udovoljeno, a 16.X.1349. raspravljeno i kako ih počastiti kad dođu. Potkraj 1349. rat je bjesnio svom žestinom. Banova vojska je, uz pomoć Mađara, prodrla preko Gacka i Rudina, čak do Kotora.[113]

U travnju 1350. Dušanov poslanik Mihajlo Buća tvrdio je u Veneciji kako je car, za ljubav Venecije koja je bana preporučivala, s njim prijateljski postupao, ali da je ban i na to rđavo odgovorio, otimanjem srpskih zemalja i pljačkanjem njihovih podanika. Za ljubav Venecije car nije ranije htio banu odgovarati istom mjerom pa je molio da ga ona opomene i navede na vraćanje oduzetog i nadoknadu štete. Inače se ni car više ne bi mogao uzdržavati od odgovarajućih metoda nasilja.[114] Venecija je (13.IV.1350.) odgovorila kako jednako voli oba prijateljska vladara i da je željela njihov mir i slogu (**quies et concordia**) i uklanjanje svega što može štetiti njihovim podanicima. Molila je cara da se toga pridržava i obećala pisati banu da i on poduzme sve potrebno za miran i prijateljski život sa Srbijom.[115]

Izvori ne odgovaraju na pitanje tko je sada bio nepomirljiviji. Zna se ipak da je ban nedavno molio Veneciju da se za njega zauzme kod srpskog cara, a kasnije se car žalio da su njegovi podanici žrtve bosanske agresije. Ni Venecija kao da careve riječi ne uzima doslovno. Na tužbe da ban ugrožava njegove

111) Listine, III., str.119.; V.Klaić, str.137.; Ćorović, str.269.; Perojević, str.278.; Istorija srpskog naroda, str.549.; Ćirković, Ist.Bosne, str.119.; R.Ćuk, Isto, str.62.

112) Listine III., str.143.-4.; Klaić, str.137.-8.; Ćorović, str.269.-270.; Perojević, str.278.-9.; Ćirković, str.119.; Istorija srpskog naroda, I., str.549.; R.Ćuk, str.62.; Hrabak, str.419.-420.

113) V.Klaić, str.138.; Ćorović, str.270.; Perojević, str.280.; Ćirković, str.119.

114)Valentini J., Acta Albanie Veneta (AAV), p.I., t. I, str.131.1 Listine, III, str.176.; Ćorović, Perojević, Ćirković, Isto; R.Ćuk, str.63.;

115) Listine, III., str.179.; AAV, Isto, str.136.; Klaić, str.139.; Perojević, str.280., Ćirković, str.119.

podanike, ona, malo sumnjičavo, kaže da žali ako je tako (**si ita est, dolet**). Moguće da je Dušan dramatizirao pitanje kako bi opravdao predstojeću, ranije planiranu i dobro pripremljenu, veliku ratnu akciju protiv Bosne, za prisvajanje Huma. Zna se da je želio prethodni sastanak s duždom i predlagao susret u Dubrovniku ili negdje između Dubrovnika i Neretve.[116] Venecija je ipak prihvatila da razgovara s banom i stekla potom utisak da posredovanje može biti korisno pa je (u srpnju 1350.), vjerojatno po prethodnom pristanku obiju strana i odredila dva svoja posrednika. Prema uputama od 11.VII.1350. trebalo je da svečani poslanici - "**solennes ambaxatores**" u prvoj etapi idu do Dubrovnika i tamo se izbliza obavijeste "**de novis**", a potom da krenu jednom i drugom vladaru radi uspostavljanja mira i sloge među njima. Pošto se očekivalo da bi pregovaranje moglo potrajati, posrednicima su odmah odobreni troškovi za dvomjesečni boravak s mogućnošću produženja.[117]

U Veneciji se ipak znalo da je rat pokrenula Srbija. Jedan suvremeni regest (Senato, Deliberazini mixte, Ro-26) kaže da su poslanici izabrani i upućeni (**facti et destianti**) raškom kralju zbog rata pokrenutog protiv bosanskog bana ("**ad regem Raxie pro guerra mota domino bano Bossine**")[118]

Pošto su obje strane nepopustljivo htjele isto - Hum, posao posrednika nije bio jednostavan. Napori su ulagani i vrijeme je prolazilo, ali rezultata nije bilo. Posrednici su napokon javili kako ne samo da ništa nisu postigli nego se više ničem i ne nadaju (**quod nullo modo de concordio inter partes sperant**). Činilo im se stoga da njihovo dalje, skupo i nekorisno nastojanje i zadržavanje ničem ne služi, najmanje ugledu njihove vlade. Prilikom razmatranja izvještaja o rezultatima dotadašnjeg posredovanja, vlada je (28.IX.1350.) i rekla kako bi rado čula da je među zavađenim došlo do sporazuma, da su prestala zastranjivanja i skandali, ali kad već nije tako, ostavila je svojim posrednicima da sami procijene može li biti još kakve koristi od njihovog daljnjeg zadržavanja, odnosno da se vrate ukoliko vide da ništa više ne mogu uraditi.

Srpska strana je pokazala premoć u sukobu, a po onome što se znalo, namjeravala je zaposjesti i dubrovački Ston. Venecija je (6.X.1350.) svojim pregovaračima naredila da se ipak ne vraćaju dok se ne uvjere da su Dubrovnik i Ston u stanju sigurnosti "**in statu securitatis**") i ne postaraju za njihovo očuvanje. Uvjeren da nema opasnosti s ugarske strane, poslije Ludovikovog odlaska u Napulj, Dušan je provalio i u Bosnu, ali pojedinosti toga rata nisu poznate.[119] Zna se jedino da su s mora djelovale četiri srpske galije, da se u Novom na Neretvi, hrabro ali uzaludno, odupirao banov knez Vuk

116) *Listine, Isto; R.Ćuk, Isto, str.63., bilj.58.*
117) *AAV, Isto, str.138.-9. (pogrešno 1356. umjesto 1350.); Ćorović, str.270.; Ćirković, str.119.-20.; Istorija srpskog naroda, I, str.549.; B.Krekić, Mleci i unutrašnjost Balkana, str.154.*
118) *AAV, Isto, str.138.*
119) *Listine, III., str.199.; Klaić, Isto, str.139.-40.; Ćorović, str.270.-1.; Perojević, str.280.; Ćirković, str.120.; R.Ćuk, str.63.*

Vukoslavić i da je banova vojska potisnuta iz Huma. Nagrađujući ga 1351.g. ban kaže da je Vuk i krv prolio "**kada biše car raški uzel Novi, moj grad**".[120] Očekivalo se da će car nastaviti osvajanje uz morsku obalu. Trogirani su (11.X.) predložili Šibenčanima da mu, ako dođe do Cetine, upute zajedničko izaslanstvo s darovima do 150 dukata. Šibenčani su mislili da ga dočekaju i pozdrave, ali samo ako dođe do Krke. I jedni su i drugi bili nešto s bosanskim banom nezadovoljni pa su mu se osvećivali. To je i kod njih novina jer su, poslije smrti kneza Mladina Šubića (1.V.1348.), bili shvatili da je sa Šubićem gotovo i zaključili (31.V.1348.) da se gospodinu banu "ako ikad dođe u ove krajeve.... pošalju poslanici s pismom i darovima". Sada je on nešto molio, a Trogirani su 20.XII.1350. odlučili da mu se "ništa ne da" (**Bano Bosne petenti nihil detur**). Ali i car je morao obustaviti napredovanje jer je Kantakuzen provalio na njegovu teritoriju i zaposjeo Ber i Voden. Ostavivši posade u humskim gradovima, žurno se s glavninom vratio u ugroženu Makedoniju. Njegove snage u Humu ipak nisu bile dovoljne da odole banu Stjepanu koji se tamo vraćao. Poslije nekoliko mjeseci sve se smirilo, a Bosna je, na svim teritorijima, obnovila svoj red pa ban, već 28.XI.1351. poziva dubrovačke trgovce da, bez ikakva straha i ne bojeći se nikoga, dolaze u njegovu zemlju i trguju slobodno kao i po Dubrovniku.[121]

8. Venecija u odnosima Bosne sa hrvatskim velikašima

Kad je 1346.g. došlo do pogoršanja bosansko-srpskih odnosa, došlo je i do spora bana Stjepana sa knezom Mladinom Šubićem. Ali Mladin je bio u prijateljstvu s Venecijom, i jedan od njezinih najpouzdanijih saveznika u Dalmaciji. Znajući to ban je odlučio da se tamo požali na nepravde i štete koje mu je Mladin nanosio ("**de iniuriis et damnis sibi illatis per comitem Maldinum**"). Vijeće umoljenih je odmah (24.VIII.1346.) naredilo svome poslaniku (Stephano notario) koji je išao "**in Sclavoniam pro factis Ostrovize**" i knezu Mladinu zbog njegovih sporova sa Šibenikom, da ga upozori na žalbe bosanskog bana (**de querelis bani Bossinensis**) i da zatraži kako nadoknadu za počinjene štete tako i uzdržavanje od sličnih postupaka ubuduće.[122] Banu je ipak Vijeće odgovorilo (4.IX.) preko svoga izaslanika Ilije Trogiranina kako i Bog zna da joj ove nepravde nisu manje teško pale nego da su učinjene Veneciji i njezinu narodu. O Mladinovim je postupcima znala i ranije i pisala mu, a

120) *Thalloczy, Studien, str.408.; Perojević, str.281. (ispravlja Talocija, jer je povelja iz 1351., a ne 1331.); Klaić, str.139.; Ćorović, str.271.; Perojević, str.276., 281.; Ćirković, str.120.*
121) *Mon.Ragusina, II, str.139.; Lucić, Povj.svjed.o Trog., str.243.-44.; Fr.Rački, Notae Johannis Lucii, Starine, XIII, Zagreb, 1881., str.233., Klaić, str.139.; Ćorović, str.271.-2.; Perojević, str.276., 281.*
122) *Listine, II., str.376, 381.*

sada mu je uputila i posebnog izalsanika radi ispravljanja odnosa i nadala se da će sve biti tako urađeno da i ban mogne, s razlogom, biti zadovoljan. Ona je i Mladina, kao svoga bliskog prijatelja, preporučivala banu moleći da se i on klone neprijateljstva prema njemu. Ali su Umoljeni, i pored toga, doznali (21.IX.1346. - iz pisma zapovjednika flote) da ban Stjepan prikuplja vojsku protiv kneza Mladina (**banus Bossine videtur exercitum congregare ad damnum comitis Maladini**). Rat među njima Veneciji bi teško pao "kako zbog ljubavi koju gaji prema jednom i drugom tako i zbog mnogostruke štete za njezine poslove", pa je, već 22.IX. odlučila da im uputi neku prikladnu osobu i postara se za mir i slogu među njima.[123)] Sporazum je među njima nekako i postignut, ali ga je prgavi Mladin odmah doveo u pitanje, što je svakako bilo protivno onome što je i sam obećao (**turbatio dicti concordii id contra quod promisit facere expresse**) i moglo voditi novoj neslozi, većoj od ranije.

On jednostavno nije bio zadovoljan tekstom banove isprave o postignutom sporazumu pa je odbijao da o tome izda ikakvu svoju i da iz svog skradinskog zatvora oslobodi neke banove ljude kako je bio obećao. Umoljeni su mu 17.XI.1346. pisali kako im se postignuti sporazum jako dopao i tražili da ispunjava sve u njemu predviđeno (**quatenus sibi placeat adimplere id quod tractatum est**) i čuva mir sa banom.[124)] Uskoro se i Mladin žalio kako ban ni dalje ne preza od napada i uvreda i kako bi se Republika trebala zauzeti da to prestane. Umoljeni su bili i na to spremni pa su 8.III.1347. i njega poticali da, za svoje dobro, ne pravi štete i neprilike banu i poštuje sporazum kako bi i ban imao razloga da jednako odgovori.[125)]

Mireći dva svoja zavađena susjeda i prijatelja, Venecija je znala da može računati na njihovu pomoć, ali nije bila nimalo sigurna u Krujakoviće, Ugriniće, Frankopane i Ivaniša Nelipića. G.Kurjaković, B.Ugrinić i I.Nelipić pridružili su se kralju Ludoviku protiv Venecije, ali su bili u dobrim odnosima s banom Stjepanom i on je povremeno uspjevao da ih usmjerava.[126)]

Da nisu bili iskreno vjerni Ludoviku, vidi se po njihovim upornim, tajnim kombinacijama da mu otmu Knin, a za to im je bila potrebna bosanska i mletačka potpora. Kad je Vijeće umoljenih (7.I.1346.) razmatralo Mladinovu obavijest o nekom sporazumu "**in facto Tenini**", odgovorila mu je kako i sam zna da je sporazumom postignutim sa banom Bosne i Mađarima (**in compositione facta...cum bano Bossne et Hungaris**), obećala kako neće prodirati u kraljeve zemlje ni zaposjedati ih i kako se, stoga, ne može miješati u poslove Knina što ga brani kraljeva vojska.[127)] Vjerojatno je Mladin govorio i u ime ostale vlastele koja je bila spremna na nekakvu akciju i od koje neće lako odustati. Na njihov poticaj Umoljeni su (10.VIII.1346.) ponovno o tome raspravljali i odgovorili Budislavu Ugriniću da on može poduzimati što želi, ali da s njima ne računa jer su u pregovorima s ugarskim kraljem i ne žele se baviti pokrenutim pitanjem. Mladinu su poručili kako, u pregovorima s kraljem, nastoje i njega unijeti u ugovor, savjetujući mu da sada ništa novo ne pokreće i ne dira kninsko pitanje koje nabacuju Kurjakovići.[128)] Venecija je bila podozriva prema Kurjakovićima, ali budući se ban Stjepan II. zauzimao da Venecija pređe preko svega što je bilo i kneza Grgura primi u svoju milost, i ona je (4.IX.1346.) našla da je sada ipak najvažnije da knez uočava i priznaje svoje prijestupe i da će, kako je nagovijestio, djelom dokazati da joj služi. Preko prošlih grijeha je prelazila i na praštanje pristala ("**intuitu maxime domini bani Bossine**") koji je uporno za to molio. Bana je, preko njegova izaslanika dum Ilije podsjetila da mu je sigurno moglo biti poznato kako joj je knez Grgur nanio teške uvrede jer se (kao njezin građanin, prisegom vezan da ne radi protiv njezinih interesa) nije ponio kako je morao već je neprijateljski postupao, ali da ona, za banovu ljubav, prelazi preko svega. Na banovo zauzimanje, jednako je postupila prema Budislavu Ugriniću i Ivanu Nelipiću. Svi su oni za Knin, izgleda, zainteresirali i bana Stjepana kome je, za akciju protiv kralja Ludovika, prethodno bilo potrebno jasno stajalište Venecije o savezu, a pošto ona na savez nije pristala, nije mu posebno ni odgovorila na dio poruke koji se odnosio na Knin.[129)] Za držanje spomenute hrvatske vlastele bosanski ban se javio kao jamac pred Venecijom koja više nije dopuštala svojim vojnim zapovjednicima iz zadarskog područja da upućuju vojne racije protiv njihovih teritorija, ali je istovremeno budno pratila što se tamo radi i prema tome prilagođavala svoje držanje. Čim je, malo kasnije, doznala da su Grgur i Budislav upleteni u prikupljanje namirnica koje je trebalo doturati u opsjednuti i izgladnjeli Zadar, ona je o tome obavijestila bana Stjepana (10.XI.1346.) uz prijedlog da bi oni čak trebali takvu akciju ometati i nemogućiti.[130)]

123) Isto, str.381., 385.; Ćorović, str.267.; Perojević, str.274.
124) Isto, str.407.; V.Klaić, Isto, Perojević, str.275.
125) Isto, str.439.-440.; Perojević, Isto, bilj.110
126) Brunelli, str.471.; Ćorović, str.267.
127) Listine II., str.305.

9.Mletačka potpora bosanskim zahtjevima kod pape

Politika je vodila bana i u kontakte s Rimskom papinskom kurijom. Kad je interes bio u pitanju Kuriji nije smetalo što je zadarski nadbiskup onako mislio o banu nevjerniku ili što je i sama, svojevremeno, poticala protiv njega kaznene mjere. O banovim kontaktima s Kurijom ipak nema mnogo sjećanja, ukoliko nisu ostvarivani preko Venecije i tamo zabilježeni. Kad je iz oblasti crkvenih odnosa trebao nešto postići, ban se možda Rimu i obraćao jedino preko Venecije koja je uvijek, bar u poznatim slučajevima, bila spremna da ga

128) Isto, str.369.
129) Isto, str.381.-2.; Brunelli, str.471.; Ćirković, str.117.
130) Isto, str.404.

podrži. S proljeća 1347.g. ban Stjepan II. se žalio papi kako njegov fra Peregrin, ako se u vidu imaju zahtjevi poslova i množina duša (**exigentiam operis et multitudinem animorum**) ima malo suradnika (**paucos habet cooperatores**) pa je molio da mu uputi više takvih, ali koji poznaju naš jezik (**lingue sclavice non ignorans**) ili ga mogu naučiti. Ako tako nešto ipak ne bi bilo moguće, tražio je odobrenje da fra Peregrin, na izvjesno vrijeme, u velike samostane susjednih zemalja, uputi nekoliko novaka (neofita) radi savladavanja latinskog jezika i katoličkog nauka (**in latina gramatica et in doctrina sancte Romane ecclesie certo tempore instruendos**). Povlastice, privilegije i oproste (indulgencije) što ih imaju svećenici - širitelji katoličke vjere među Tatarima i drugim nevjernicima ili šizmaticima - trebalo je da uživaju i ovi svećenici jer su i u Bosni u jednakoj opasnosti. Mletačko Vijeće umoljenih pisalo je 2.IV.1347. papi i kardinalima i preporučilo da se ovim i drugim banovim traženjem izađe u suret. Istom prilikom ban je preporučivao papi svoga kapelana - božjeg čovjeka -(**hominis dei**), zaslužnog i obrazovanog (bene merite et literate persone) Georgija sa Kipra i za njega tražio 1-2 upražnjena beneficija ili koja će se uskoro uprazniti u Splitu ili splitskoj dijecezi, čija bi godišnja vrijednost iznosila do 60 florena.[131)]

Ban je i slijedeće godine (1348.) molio da Venecija papi za bosanskog biskupa preporuči fratra Peregina, generalnog vikara ministra franjevačkog reda u Bosni, o kome Ćorović, s puno razloga piše da je bio "**poverenik mletački**", a Nada Klaić, isto drugim riječima, da je bio mletački "**agent**". Venecija je zaista osjećala veliku obvezu prema fra Pereginu i banu (**et nos simus multum obligati dicto bano et etiam fratri Peregrino**) pa nije oklijevala da se zauzme i, uza svoje preporuke, papi (18.X.1348.) proslijedi banovo pismo[132)] Banova želja poduprta od Venecije, bila je u Rimu odmah prihvaćena i fra Peregrin je (28.I.1349.) postao bosanski biskup u Đakovu. I on je, pred svoj posjet Rimu (1351.) zamolio da ga Venecija, preko svoga veleposlanika, tamo preporuči, a pošto se radilo o takvom čovjeku (**quem sempre invenimus ad nostras honores bene dispositum**) nije bilo zapreke da se to 4.X.1351. i uradi.[133)] Nisu zaboravljene ni zasluge trogirskog kanonika Ilije koji je u Bosni povremeno obavio važne misije. Venecija je tražila 2.IV.1347. da se njezin veleposlanik na kuriji postara da papa, čim se čuje da je upražnjena trogirska biskupska stolica, postavi Iliju za Trogirskog biskupa jer je sigurna da će tamo unaprijediti crkvene poslove. Iduće godine ta stolica je zaista ostala upražnjena pa je Ilija (25.X.1348.) i predložen papi kao jedini kandidat.(134) Na banovo zauzimanje Venecija je papi (12.III.1349.) preporučila Dujma iz Splita (Doymi de Spalato), kninskog arhiđakona, za kninskog biskupa.[135)] Tako su se, na

131) Isto, str.443.-4.; Ćorović, str.274.; Perojević, str.276.-7.
132) Isto, III., str.107.1; Ćorović, str.274.; Perojević, str.277.; N.Klaić, Sredvj.Bosna, str.234.
133) Isto, str.221.
134) Isto, II., str.443.; III, str.107.
135) Isto, III., str.114.; Ćorović, str.275.

zajedničku banovu i duždovu preporuku, u važnim centrima oko Bosne, u Đakovu, Trogiru, Kninu...na biskupskim stolicama našli provjereni banovi i mletački ljudi, dobro upućeni u ciljeve bosanske i mletačke politike u ovim krajevima.

U početku vladavine optuživan za herezu sve do Kurije, a povremeno sumnjičen i kasnije, ban Stjepan II. je, naročito posljednjih godina, u svakoj prilici pokazivao revnost prema Katoličkoj crkvi na čije svećenike se, u nekim prilikama, dobro oslanjao. Pismom iz Avignona (1.X.1344.) papa Klement IV. oslovljavajući ga kao dragog sina obasjanog svjetlom prave vjere i poučenog istinom evanđeoske doktrine, šalje mu svoj apostolski blagoslov i moli ga da odobri povratak makarskom biskupu koji se davno, prije dva desetljeća, ispred njega sklonio, da mu vrati stara prava i prihode.[136)]

10.Venecija na svom području ne dopušta poticanje neprijateljstava protiv Bosne

Dugo iskustvo sa Mađarima utjecalo je na Veneciju i na Bosnu da utemelje i njeguju dobre odnose. Mletačka vijeća su o banu Stjepanu II.Kotromaniću uvijek govorila biranim riječima i izmijenila s njim u raznim povodima mnoga pisma i izaslanike. Jednom je zgodom tamo rečeno (11.I.1347.) da bosanskom banu više vjeruju nego ijednom drugom vladaru ili gospodinu na svijetu (**confidentes de ipso plus quam aliquo principe vel domino mundi**).[137)] Poslije ugušenja zadarske pobune (1346.) i zaključenja mletačko-ugarskog primirja, a naročito kad su se svi otimali oko baštine kneza Mladina III.Šubića, bilo je trenutačnih pogoršavanja odnosa između bana i pojedinih dalmatinskih gradova, ali je Venecija uvijek nastojala da se sporovi izglade i banovo dostojanstvo sačuva. Jednom takvom zgodom, vjerojatno je banova vojska, zajedno s vojskom kneza Ivana Nelipića, ugrožavala područje Trogira i Šibenika. Trogirski se knez žalio Veneciji kako su njezini tamošnji podanici izloženi pritisku vojske bosanskoga bana i cetinskog kneza, od čega trpe i znatnu štetu. Na to je Venecija odlučila da susjede opomene: banu je trebalo pisati obazrivo - "**cum illis convenientibus verbis**", a knezu se moglo i pripriietiti ako ne obustavi pljačke i ne nadoknadi štetu, da će se ona sama postarati za obeštećenje svojih podanika.[138)] Svojim kneževima u Splitu, Trogiru i Šibeniku, zamjerila je kad je doznala da se "derobatores", sa opljačkanim stvarima, ponekad s područja jednog sklanjaju na područje drugog grada, što je nedopustivo. Svi su se njezini gradovi i podanici naime morali osjećati kao jedno tijelo. Moralo se postići da mirno žive i da pljačke prestanu. Podsjećala je na nekadašnji

136) T.Smičiklas, Codex diplomaticus, XI., Zagreb 1913., str.161.-2.; Ćorović, str.273.
137) Listine, II., str.429.
138) Isto, III. str.111.; Perojević, str.278.

savez među gradovima, ustanovljen radi čuvanja teritorija, i poticala da se tome ponovno pribjegne a pljačkaški upadi suzbiju.

Napokon je i ban Stjepan, da objasni svoje postupke, pisao o nekim svojim terenima u granicama mletačkih gradskih općina. To je trebalo raspraviti, a pošto su već u Veneciju bili stigli izaslanici ugrožavanog Šibenika, Trogira i Splita, radi ugovaranja obrambenog saveza, na raspravu su (18.IV.1349.) pozvana i trojica njihovih ranijih knezova kako bi i oni, dobro upućeni u pitanje, znali za što se gradski predstavnici zalažu pa da potom i pismeno savjetuju vladi što da odluči. I kako su šibenski knez i predstavnici uznemiravanih gradova već spominjali potrebu organiziranja lokalne milicije (**paysanaticum**), Venecija ih je (30.IV.1349.) pozvala da, radi otklanjanja šteta i ostalih neugodnosti koje su se javile, tako i urade. Od gradova je zatraženo da predstavnici što su stigli u Veneciju, pošalju službene ovlasti kako da postupe. Pošto je i kliški knez bio voljan da sa gradovima uđe u takav savez, pozvan je i on da pošalje svoga čovjeka s ovlastima da potpiše pristup savezu. Upravama Zadra i Šibenika naređeno je da kazne sve osobe koje je ban optužio poimenično u svome pismu, kako ne bi bilo osnova za nepovjerenje, ili ako im se činilo da treba drukčije postupiti da dostave obrazloženo mišljenje.[139)]

I tako, kad u dalmatinskim komunama ima kakvih prigovora na držanje susjeda, pa i na račun podanika bosanskog bana, Venecija, puna razumijevanja i obzira, teži da se poteškoće ne dramatiziraju, da se ne odgovara grubim mjerama, da se odnosi ne pogoršavaju. Probleme je trebalo otklanjati čim se jave. Obavijestila je (20.VIII.1351.) šibenskog kneza o sadržaju pisma primljenog od bosanskog bana i naredila mu da svoga čovjeka, dobro upoznatog o nekim štetama, uputi banu i zatraži nadoknadu, ali da i banu vrati "njegove sluge" ("**servos suos**"), nađene u šibenskom distriktu. Knezu je skrenuta pozornost na bliske veze između dviju vlada (**de amore intimo inter nos et ipsum dominum banum servato**) i naređeno da s banom svakako živi u miru i prijateljstvu "jer sad nije vrijeme za podsticanje nesporazuma" (**quia tempus non est ad presens discordias suscitare**). A zahvaljujući banu na pokazanoj dobroj volji, izvještavala ga je o nalogu šibenskom knezu da se prema njemu i njegovima prijateljski odnosi i da se uzdržava od izgreda prema Bosancima i molila da i ban, znajući za to, jednako postupa prema njezinim podanicima.[140)]

Nimalo ne kvareći odnose sa Venecijom, ban se zbližio i sa kraljem Ludovikom, kome je postao i tast - na svega nekoliko mjeseci prije svoje smrti. Umro je 28.IX.1353.g. Zdrave pravce njegove vanjske politike oslanjanja na Veneciju slijedit će i svi njegovi nasljednici.

---

139) Isto, str.121.-2.; Perojević, str.278.
140) Isto, str.219.; Ćorović, str.272.

II.

ODNOSI BOSNE I VENECIJE U VRIJEME VLADAVINE TVRTKA I.

1.Godine praznog hoda

a) Nevolje mladog bana

Iako su sinovi bana Stjepana II. pomrli prije njega, oko nasljeđivanja dostojanstva nisu zapažene neke posebne poteškoće. Stjepanov spretni brat Vladislav je, s dovoljno osobnog autoriteta i uz pristanak vlastele, banom proglasio petnaestogodišnjeg sina Tvrtka i preuzeo vrhovnu vlast u njegovo ime. Ali to što je dobro počelo nije dugo trajalo, jer je i Vladislav umro već slijedeće (1354.) godine. Njegova odvažna udovica Jelena, sestra Mladina III. Šubića (+1348.), koji je cijelog života išao s Mlečanima protiv ugarskog kralja, osjetila se, u novim okolnostima nesigurnom i požurila u Ugarsku da s kraljem vidi što Bosna i njezin sin Tvrtko mogu očekivati s te strane. Vratila se ohrabrena razumijevanjem i potporom i odmah po dolasku (1354.) u Milama održala sabor "sve Bosne, Donjih Krajeva, Završja i Humske zemlje". Premda se vlastela i tom prilikom očitovala za svoga bana, nije isključeno da je bilo i nezadovoljstava i lokalnih pobuna. Prilike su bile jako povoljne za iznuđivanje raznih ustupaka i neka vlastela jednostavno nije odoljela da se njima koristi. Ćorović uočava kako trogirsko vijeće, znajući za nerede (novitates) u Bosni (i Hrvatskoj), odlučuje (1354.) da se "obrati pažnja na gradske utvrde". Ali, ako je kakvih potresa i bilo, prebrođeni su bez posebnih teškoća i tako da je Tvrtko i dalje ostao na vlasti. U povelji Dubrovniku on se (1.IX.1355.) titulira kao "božjom milosti ban bosanski" (**dei gracia Bosne banus**).

Tvrtkove veze sa Mađarima (uspostavljene u nepovoljnim okolnostima -

kad nije bilo mogućnosti za slobodan izbor), nisu bile u najboljem interesu Bosne, te stoga ni trajne, ni iskrene. Njegov stric Stjepan II. našao je, svojevremeno, u Veneciji prirodnog saveznika svoje politike i na nju se oslanjao do mjere koja nije prerasla u otvoreni raskid s Mađarima, čija mu pretjerana snaga nije odgovarala. Mladi ban to nije mogao nastaviti; morao je praviti ustupke i čekati priliku da ostvaruje veću samostalnost i u unutarnjoj i u vanjskoj politici. Ćoroviću se činilo da zato nije ni sudjelovao u velikom mađarskom ratu oko Dalmacije (1356.-1357.) koji je za Veneciju imao teške posljedice.

Upravo su tada, krajem 1356. i početkom 1357.g., neki bosanski velikaši prelazili na mađarsku stranu, što sigurno ne bi činili da je ban iskreno bio kraljev čovjek, niti bi kralj odmetnike odanog bana uzimao pod svoju zaštitu. Nešto se u njihovim odnosima sigurno događalo, kad Ludovik (14.III.1357.) obećava Vladislavu Hrvatiniću i Grguru Stipaniću da će im, ako ostvare naum i vrate mu se na vjernost, potvrditi sve posjede i slobode, uzeti ih u zaštitu i za sva vremena odvojiti od vlasti i jurisdikcije bosanskoga bana. Iste 1357.g. i Tvrtko se obvezivao Vlatku Vukoslaviću i njegovu sinu da ih neće progoniti radi nevjere njihova rođaka Grgura Hrvatinića (**"ni za edno zlo činenie, za Grgurovo"**). Sve to pokazuje (Ćoroviću) da već tada "odnošaji između kralja i bana nisu kako treba", da je "baš ove godine Lajoš dobio neke posebne razloge da bude nezadovoljan sa Tvrtkom". Razloge za to ne objašnjavaju ni domaći ni strani (mađarski, mletački, dubrovčki) izvori pa su povjesničari o njima različito nagađali.

Nečim primoran, Tvrtko se polovicom 1357. ponovno našao na ugarskom dvoru da s kraljem Ludovikom i kraljicom Elizabetom, svojom rodicom, raspravi sporna pitanja. Pod utiskom kraljevih uspjeha protiv Venecije i nesiguran u svoju vlastelu, morao je i dalje popuštati. Pristao je da Mađarima ustupi Završje (Duvanjsko, Livanjsko i Glamočko polje) i dio Huma zapadno od Neretve, priznao je njihovu vrhovnu vlast, obećao vjernu službu i gonjenje heretika. U znak jamstva da će sprovoditi odredbe ovoga sporazuma, pristao je da on ili brat mu Vuk, stalno boravi na ugarskom dvoru. Pod takvim je uvjetima Ludovik Tvrtka i Vuka potvrdio za banove u cijelom banstvu bosanskom i usorskom, gdje su morali djelovati protiv patarena. Posljednji uvjet mogao je uvijek poslužiti kao povod za miješanje u bosansko pitanje, kad god to kralju bude odgovaralo.

Tvrtko međutim nije mogao biti zadovoljan novim položajem. Velikaši, koji su i prije ustajali protiv njega, sada su ga još manje uvažavali. On je bio ban "po kraljevoj zapovijedi" (**de mandato regali**), a Ludovik ga (u ispravi od 27.V.1358.) i zove svojim vjernim - bano Boznensi fideli nostro. I Dubrovčani (13.V.1359.) izvješćuju Ludovika da su pisali: "Uzvišenom čovjeku gospodinu Tvrtku - po vašoj kraljevskoj zapovjedi, banu Bosne - **"magnifico viro domino Tuartcho de vostro regali mandato bano Bossine"**. Tvrtko to mora podnositi jer je i Ludovik, poslije pobjeda nad Venecijom i Srbijom, bio neprijeporan. Možda je i u takvim prilikama nešto pokušavao mijenjati. Presječena

je bar jedna zavjera što ju je poticao, što je đakovački biskup (Mađar Petar Šikloši) iznio u javnost, pošto je došao do prepiske između đakovačkog kanonika Ivana i Tvrtka. Uhićen kanonik je priznao (21.IX.1358.) kako je, u mržnji prema biskupu, skovao urotu s banom za koga je, navodno, znao da je kraljev protivnik i otvoreni zaštitnik heretika (**emulum regium et fautorem hereticorum manifestum**) kao i potajni neprijatelj samoga biskupa. Izjavio je i to da ga je ban nagovarao na nešto protiv kršćanstva i kraljeve časti. U čemu se sastojao taj banov plan protiv kralja, kršćanstva i biskupa, nije otkriveno. Možda iza toga nije ništa ni bilo, a možda je Tvrtko nešto snovao protiv kralja koji se dosta okoristio na bosansku i njegovu štetu. Nezadovoljan namijenjenom ulogom čekat će pogodniji trenutak da to i otvoreno očituje.)[1]

b) Odvažno zaustavljanje mađarske vojne agresije

Prilika za samostalan akt protiv Ludovika iskrsnula je tek 1363.g. Tada se Ludovik, kako sam kaže, spremao "da iskorijeni nebrojeno mnoštvo jeretika i patarena" što se ugnijezdilo u njegovoj državi Bosni. U Dubrovniku se znalo za te pripreme i stoga je 4.VI.1363. naređeno trgovcima da se pomjere prema primorju i ne ulaze s robom u bosanske gradove. Nalog je ponovljen i 18.VI., a početkom srpnja (1363) mađarska je vojska, pod kraljevim osobnim zapovjedništvom, već ulazila u Bosnu, i dolinom Vrbasa napredovala prema središtu banovine. Već 8., 9. i 10.VII. opsjedala je utvrđeni grad Soko na Plivi koji je branio, banu vjerni, vojvoda Vukac Hrvatinić. Snažan i neočekivani otpor, a možda i još ponešto, primorali su kralja da obustavi napredovanje, odustane od daljnjeg rata i krene natrag. Odlazeći, bio je 13.VII. pored Sane, a 19.VII. u Virovitici, nedaleko od rijeke Drave. Potom je (pod izgovorom da je u Bosni ugrožena prava vjera) druga mađarska vojska, pod ostrogonskim nadbiskupom Nikolom i palatinom Nikolom Kontom, krenula, nešto kasnije, dolinom rijeke Bosne u Usoru, ali je i ona, uz velike gubitke, zaustavljena kod Srebrenika.

Zaustavljenje Ludovika, nakon njegovih toliko slavnih uspjeha i pobjeda, podiglo je Tvrtkovu samosvijest i on se ponovno mogao zvati "božjom milošću ban čitave Bosne", kako ga oslovljava Venecija - **"magnifici domini Tuercto, dei gratia totius Bosine bano"**. On više nije smatrao da je, kao do tada, ban po milosti i zapovijedi Ludovikovoj.[2]

---

1. *Listine, III,str.275.-6.; Smičiklas, CD, XII, str.396.-7.; Thalloczy, Studien, str.333.4.; Gelcich-Thalloczy, Dipl.rag.5.; GZM, XVIII., str.427; V.Klaić, str.142.-6.; Ćorović, str.276.-81.; Perojević, str.285.-293., 296.-298.; Ćirković, str.122.-126.; Starine XIII., 234.*
2. *Listine, IV., 74; Smičiklas, CD, XIII.,str.296.-7.; Klaić, str.146.-8.; Ćorović, str.284.-6.; Perojević, str.299.-300.; Ćirković, str.126.-9.*

c) Nove vlasteoske pobune, građanski rat i druge nevolje

Ni pobjedom nad Mađarima banov ugled među vlastelom nije ojačao. Nezadovoljstvo njegovim vladanjem popraćeno je unutarnjim trvenjima, samovoljom velikaša i nesigurnošću na putevima. Ćorović pretpostavlja kako je ban, da bi obesnažio stalna prebacivanja o svojoj nepouzdanosti prema Katoličkoj crkvi, sam počeo energičnije sređivati vjerske odnose i pojačavati svoj utjecaj "usredsređujući vlast u svojoj ruci i suzbijajući pojedinu ojačalu vlastelu". To je rezultiralo otporom svih koji su onda stali iza banovog brata. Nedostatak reda i opća nesigurnost sve su unazađivali, a to je jako smetalo poslovnim ljudima (Dubrovčanima i Venecijancima) koji su ovamo dolazili uz veliki rizik. Oni su ispaštali zbog pomanjkanja dotadašnje sigurnosti jer su otimačina i pljačka postale uobičajena pojava. Tada se ni Venecija ni Dubrovnik ne žale na bana već na velikaše - pljačkaše nad kojima je ban izgubio kontrolu. Samo dvije godine ranije Venecija mu je iskazivala zahvalnost za ljubav i pažnju prema njezinim građanima što su dolazili u Bosnu trgovačkim poslom. Sada su ti isti trgovci doživljavali neprilike i nailazili na krivotvoren novac. Stoga su u Dubrovniku (4.II.1366.) odlučili da se na sve to požale. Izaslanik Pripča Utolčić trebalo je da ide banu, majci mu i bratu, ali da se požali i svim velikašima koji mognu biti od koristi. Dok je Pripča bio na putu, u Bosni je izbila buna. Tvrtko i majka mu morali su bježati, a za novog bana i gospodara proglašen je njegov brat Vuk. Kad su ga pobunjeni velikaši, "nevjerni prvo bogu, potom i nama" (kako sam kasnije kaže) bili "bijedno i potpuno izbacili" iz države, Tvrtko se ponovno obreo na mađarskom dvoru, kod rodice Elizabete i njezina muža kralja Ludovika. "Zahvaljujući bogu i milosti kralja Lajoša", pisao je Veneciji 29.III.1366.g., vraćen je u svoju državu, "mada ne cijelu". Ovaj prevrat, oslonjen možda i na heretike, nije bio povoljan ni za ugarske interese pa Tvrtkovu nevolju ni Ludovik nije iskoristio da mu se sveti za poraze iz 1363.g. Čim je Tvrtko obećao vjernost, Ludovik je pristao da mu s vojskom pomogne, uvjeren da će mu, nakon ovoga iskustva, biti potpunije potčinjen. Tvrtko se ponovno počeo potpisivati kao "**ban bosanski po milosti božjoj i gospodara našega kralja Ludovika**". Građanski rat je trajao, ali je i Tvrtko bio uvjeren da će ugušiti bunu i uspostaviti vlast nad cijelim državnim teritorijem. U novom odnosu snaga (kad je ugarski kralj stao iza Tvrtka) Vuk nije više imao stvarnih izgleda pa su se pobunjenici brzo obeshrabrili dok je ban, svoje vjerne i one koji su mu se vraćali, za sebe vezivao darovnicama. Već u kolovozu 1366. Vukcu Hrvatiniću je darovao grad Sokol i župu Plivu - za junačko držanje u ratu 1363. i vjernost u aktualnim borbama. Diferenciranje je uskoro pokazalo da su uz Tvrtka Donji Krajevi, Usora, Rama i Hum, dok se Vuk zadržavao u istočnim predjelima države. Borbe su potrajale preko cijele 1366.g., a kad su obnovljene i s proljeća 1367., vodile su se, izgleda, u predjelima današnje istočne Hercegovine. Povlačeći se prema primorju, Vuk je najzad našao pribježište u Dubrovniku. Dubrovničani su i Tvrtka, kad se već tu blizu nalazio, pozvali da posjeti grad kako ne bi mislio da oni s njegovim odmetnicima imaju posebnih veza. Nastojali su ga najprije uvjeriti da je utočište dato bjeguncima u nevolji - sukladno njihovoj staroj tradiciji - i izmiriti s odmetnutim bratom. Kad je 28.V.1367. rješavano da se pred bana u Cavtat uputi lađa, odlučeno je da mu se pripremi i poklon, vrijedan do 500 dukata. Tvrtko je dočekom i pažnjom bio zadovoljan i voljan da se s bratom izmiri pa je i Vijeće umoljenih jednostavno odlučilo da na tome poradi. Kako se Vukac, za ovog posjeta bio sklonio iz grada, izviješćen je (3.lipnja) o Tvrtkovoj dobroj volji i pozvan da primi uvjete mira. Ali Tvrtko se u međuvremenu predomislio i zahtijevao da mu brata izruče. Oni na to ipak nisu pristali obrazlažući da je njihov grad oduvijek slobodno mjesto koje pruža utočište bjeguncima. Vuk, "mladi ban Bosne", ostao je u Dubrovniku, odakle je papi tužakao brata kao zaštitnika heretika, zbog čega ga je papa preporučivao mađarskom kralju. [3)]

Poslije ovih uspjeha je i Tvrtkova vlast u Bosni napokon bila stabilna. U povelji što ju (11.VIII.1367.g.) izdaje u Rami, kad za vjernu službu nagrađuje Vukca Hrvatinića, on više nije ban "po milosti kralja Ludovika", već "milostju božjom gospodin mnogim zemljama, Bosni i Soli i Usori i Dolnjim krajem i Podrinju i hlmski gospodin". Braća su se izmirila svakako prije 1374., kad se oba, kao i nekad ranije, spominju u povelji.

d) Neprijateljstva s N. Altomanovićem i širenje Bosne na račun srpskih zemalja

Smrću cara Dušana (u prosincu 1355.g.) počeo je nazaustavljiv proces raspadanja i propadanja srpske države. Njegova osiona vlastela otimala se oko pojedinih teritorija, čime je remetila odnose i sa susjedima. Kad je izgledalo da se u Bosni sve smirilo, pritiv bana je (postican izvana, od srpskog župana Nikole Altomanovića, gospodara oblasti oko gornjeg toka Drine) ustao Sanko Miltenović iz Popova. Ranije je on tamo bio vjeran Tvrtkov oslonac, a od srpnja 1367.g. - odmetnik. Altomanović je i dotada bio poznat kao Tvrtkov neprijatelj i poticatelj njegovih odmetnika, a već je dodijao i Dubrovčanima. Oni su, 13.VII. uputili poslanika, u nastojanju da Sanka primire, a 25.VII. su ga upozoravali da se odvoji od Altomanovića, jer "**triumf toga Nikole samo je za neko vrijeme i nikako neće dugo trajati, dok je bosanski banat u stvari vjenčan**". U tom su smislu posredovali i kod Tvrtka. Ali, kad nisu uspjeli da Sanka izmire s njegovim "prirodnim gospodarom", Tvrtko ga je protjerao iz Popova i (1369.) primorao da potraži zaklon u Dubrovniku. [4)] Tako je

---

3. Listine, IV., 84; Miklosich, MS, str.176; Pucić, Spomenici srpski, I., str.126. Mon.rag. IV.str.66, 71.,90.-94.; Klaić, str.148.-151.; Ćorović, str.286.-9., 291.-2.; Perojević, str.301.-6.; Ćirković, str.129.-132.

4. V.Klaić, str.149.-50.; Ćorović, str. 293.-4.; Perojević, str. 304.-5.

Tvrtko, u stalnim borbama s unutarnjim protivnicima (1354.-1369.), ugušio sve pobune i zavjere i postao gospodar u svojoj zemlji. Izvan domašaja mu je ostao N. Altomanović koji je pomagao i veliku prethodnu pobunu. Zato, čim je skršio domaće odmetnike, ulazi i s njim u rat. Privremeno su se izmirili tako da Tvrtko (1371.g.) nije ušao u savez utanačen protiv njega.

U borbi sa ostalim srpskim velikašima Altomanović je proširio svoje vladanje pa je držao prostranu oblast od Konavalja do Rudnika. Kao jedan od najmoćnijih otimao se sa ostalim velikašima i za Prizren, a očekivao je i carski prijestol. Pritom je stvorio suviše mnogo neprijatelja, a kad je svima dodijao, ujedinili su se protiv njega. Čak je i mađarski kralj, zaštitnik Dubrovnika, poslao 1.000 kopljanika u pomoć saveznicima. U ratu protiv njega (1373.) sudjelovao je i Tvrtko, a pobjedivši ga Bosni je priključio Gornje Podrinje, dio Polimlja s manastirom Mileševom i Gacko. Malo kasnije (1378.) pripojio je Trebinje, Konavlje i Dračevicu. [5]

2. *Obnova pokidanih veza s Venecijom*

a) Prvi, kratki koraci

Kad je Tvrtko (1353.) došao na vlast, u njegovu se susjedstvu, u Dalmaciji, Venecija držala sasvim sigurno ali, među njima, zbog njegove slabosti, nije dolazilo ni do kakvih kontakata. Zahvalni za potporu, Tvrtko i njegova majka su pravili ustupke mađarskom kralju, zanemarujući mletačke interese u Dalmaciji, gdje je Tvrtkova ujna Jelena, udovica Mladina III.Šubića i sestra cara Dušana, pregovarala (1355.g.) da Veneciji preda svoj Klis i Skradin kad ih je i mađarski kralj nastojao dobiti. Trogirski je knez (25.V.1355.g.) izvijestio Sinjoriju (Veneciju) da je od kliške kneginje (Jelene) doznao kako njezina zaova, majka bosanskog bana, na sve načine nastoji doći u Klis s nekim kraljevim porukama. Djelujući u interesu kralja Ludovika, Tvrtko i njegova majka su tada (svibanj,1355.), posredstvom hrvatskog podbana, pregovarali u Kninu sa knezom Ivanom Nelipićem, a trogirski knez se pribojavao da ti sastanci mogu dovesti do povezivanja protumletačkih snaga.

Uskoro se stanje počelo pomjerati na mletačku štetu. U teškim sukobima sa Mađarima (1356.-1358.) Venecija je sigurno mislila na nekadašnju uspješnu suradnju sa bosanskim banom koju bi obnovila i sa njegovim nasljednikom da je ikako bilo moguće. Za cijelo vrijeme toga ugarsko-mletačkog ratovanja nema osobitog spomena o banu Tvrtku. Ne spominje se čak ni na ugarskoj strani. [6]

Budući da nije bio samostalan ni siguran u svojoj Bosni, novi ban, u početku, nije bio zanimljiv za Veneciju. Kad je Zadarskim ugovorom (1358.)

5. *V.Klaić, str.151.-4.;Ćorović, str.298.-301,;Perojević, str.308.-12.; Ćirković, str.133.-5..*
6. *V.Klaić, str.143; Ćorović,str.278; Perojević, str.298.-300.; Ćirković, str.122.-3.*

najzad odstranjena iz Dalmacije, Venecija je, jedno vrijeme, izgubila interes za usklađivanjem bilo kakvih poslova s Bosnom. I tako je to trajalo sve dok Tvrtko nije svijetu pokazao da vodi samostalnu politiku i da se može oduprijeti Mađarima. Otporom Ludoviku (1363.) on je pokazao da to jeste, na što je Venecija njemu, njegovoj majci Jeleni i bratu Vuku, dodijelila svoje građanstvo, o čemu je (7.IX.1364.) izdala svečanu povelju sa zlatnim pečatom. [7]

Mora da je i prije ovoga priznanja bilo nekih korisnih dodira među njima, jer je i građanstvo dodijeljeno “obzirom na čistotu mnogostruke vjere i široku odanost koju Tvrtko, božjom milošću ban čitave Bosne, njegov brat Vuk i majka Jelena pokazuju prema Veneciji i njezinim građanima kad poslovno u Bosnu dolaze”. Ovo je, 11 godina nakon smrti bana Stjepana II., prva vijest o pažnji prema banu Tvrtku iako ne i početak stalnih i produktivnijih političkih odnosa među dvjema državama. Bosna je i dalje bila rovita, njezina vlastela nepouzdana, a Ugarska prejaka da bi se, protivno njezinoj volji, moglo šurovati sa Venecijom. Započeti kontakti se ipak održavaju. Početkom 1366.g. u Bosni je mletački poslanik (notar Anastazije) da pred banom pokrene neka neugodna pitanja. Bosanska vlastela, tada odmetnuta ispod banove vlasti, ne samo da na svojim područjima nije osiguravala red i slobodu kretanja nego je i sama pljačkala, čak i strance koji su dolazili ili prolazili s trgovačkom robom, a negdje se kovala i proturala i krivotvorena moneta, što je bilo neugodno za Veneciju kao i za Dubrovnik. Mletačke pritužbe su došle u nezgodno vrijeme, tek što se i sam ban Tvrtko vratio na vlast, uz pomoć ugarske vojske. Ali i prije nego se učvrstio na cijelom državnom teritoriju, odgovorio je (29.III.1366.g.) da će, kao što je obećao (**sicut promissimus**), uvijek spremno štititi sva mletačka prava u svakom svome mjestu i iskazivao žaljenje zbog nepravdi i šteta nanošenih pljačkom i krivotvorenjem novca u njegovoj zemlji od strane osionih plemića koje trenutno, zbog uvjeta u kojima sa nalazio, nije mogao “tako brzo kazniti i baciti u tamnicu za nepravde nama i vama nanesene”. Molio je da Venecija, za sada, dok se on ne učvrsti, primi na znanje njegovu dobru volju, a kad se učvrsti...” onda ćemo... poslije kratkog vremena, potpuno udovoljiti pravdi”. Sebe i majku je u ovom odgovoru potpisao kao srdačne mletačke prijatelje (**vestri intimi amici**). I pored banova izričitog naglašavanja srdačnosti odnosa, Silvio Mitis, povjesničar koji je proučavao ovo pitanje, kaže da je Tvrtko prema Republici imao poteza fine ljubaznosti, ali malo srdačnosti. [8] U svakom slučaju odnosi su još dugo ostali prigušeni pa se o njima i ne govori sve do velikog rata između Venecije i Genove što je buknuo u proljeće 1378. oko otoka Tenedosa i brzo se širio. Otok je bizantinski car Jovan V. Paleolog ustupio Veneciji na ime nekih dugova, čime su, po

7. *Listine, IV.,str.74.; V.Klaić,str.148.; Ćorović, str.286.; Perojević, str.301.-2.; Ćirković, str.129.-30.*
8. *Lisine, IV.,str.74.,84.; Silvio Mitis, La Dalmazia ai tempi di Lodovico il Grande re d'Ungheria, Annuario Dalmatico, IV., Zara, 1887.,str.71.; V.Klaić, str.148.; Ćorović, str.286.; Perojević, Isto: Ćirković, isto.*

shvaćanju Genove, ugrožene njezine crnomorske kolonije. Na stranu Genove, protiv Venecije, stala je odmah Ugarska, čime je cijela dalmatinska obala postala ratno područje. Moguće da je tada Venecija nastojala obnoviti veze s Bosnom i privući Tvrtka koji je već bio izrastao u najznačajnijeg balkanskog državnika, a 1377. se, bez ičijeg prosvjeda, proglasio i za kralja. Njezina akcija nije ostala nezapažena pa su šireni glasovi da je među dvije države došlo i do formalnog saveza. Dubrovčani, kao ugarski podanici i mletački takmaci, mogli su time biti jako ugroženi i stoga su u kolovozu 1378. izvijestili Ludovika upravo o tom navodnom savezu Mlečana s kraljem Raške ("**de liga que dicitur fit a Venezia cum domino rege Rassie**"). Tada dubrovačka vlada budno prati svaki pokret bosanskog kralja i svome veleposlaniku u Bosni naređuje (29.VIII.1378.) da se od njega ne odmiče i da ga prati gdje god krene (**quod debeat stare et esse semper cum domino rege Bossine et Rassie, ubicunque ipse dominus rex erit**). Dubrovnik tada odbija da (radi obrane Stona) primi u pomoć 300 bosanskih vojnika - pod izgovorom da trenutačno nisu potrebni (**pro nunc non sunt necessarii**), ali traži da ostanu pripravni i dođu kad po njih poruče ("**quando mictemus pro eos**"). Uvjereni da opasnost što im prijeti (od Venecije) nije minula, odlučili su (25.IX.) da od Henrika, ugarskog kastelana u Humu, traže 1.000 vojnika. Njihovo sumnjičenje kralja Tvrtka prestalo je kad im je ugarski kralj poručio da se mogu, u nevolji, osloniti i na bosansku zaštitu. Sam Tvrtko nije ni bio uvjeren da mu je moguće odlučno stati uz bilo koju stranu, jer je i unutar svoje države imao važnih obveza. To su napokon i Dubrovčani shvatili, tako da već 15.XI.1378. pišu kako im je on "dalje nego... je bio ikad ranije". Kad su ranije bivali u nevolji, uvijek im je spremno dolazio u pomoć, ali od sada, kažu, kao da više neće biti tako ili ta pomoć nije bar sasvim sigurna jer on ima da radi svoje poslove u kraljevstvu raškom. Ali ni ovo što je nudio i pružao pomoć Dubrovniku, povremeno izloženom mletačkoj opasnosti, nije Tvrtku smetalo da održava veze i sa Venecijom, kad je ona (14.VIII.1378.) zaposjela Kotor, koji je od 1371.pripadao ugarskom kralju. Dubrovčani su smatrali da se Mlečani tamo ne mogu održati bez opskrbe iz unutrašnjosti i (15.XI.1378.) mole kralja Ludovika da "sa svojim rođakom, raškim kraljem" uredi kako nitko od njegovih ljudi ne bi u Kotor donosio bilo kakav mrs ("**aliquam grassiam**"). [9)]

Budući da su Dubrovčani imali starih računa s Kotorom, sad su činili sve da mu otežaju položaj - onemogućavanjem opskrbe i izlaska na more. Tada su, bez učinkovite mletačke zaštite, Kotorani nudili pregovore i bili spremni na ustupke. Dubrovnik to nije prihvaćao nego je (13.III.1379.) svojima naredio da hvataju i pale sve kotorske lađe. Naredba je ponovljena i 6.V.1379.g. Na to su Kotorani zamolili Tvrtka da ih uzme u zaštitu, a on je u Dubrovnik uputio posredničku misiju. Izgledalo je (18.V.) da su i Dubrovčani spremni saslušati kotorske prijedloge. Prilika je ipak propuštena pa Dubrovčani (2.VI.) odlučuju

9. Smičiklas, CD, XVI.,str.32.; Lib.ref.IV.,str.160.,162.,166.,177.,178.; Ćorović, str.305.-6.; Perojević, str.317.-18.; Ćirković,str.145.-6.

da na dva tjedna upute lađu radi uznemiravanja Kotorana. Tražeći izlaz, Kotorani su u Bosnu poslali svoga Marina Buću da nađe potpuniju zaštitu, a kao cijenu za to nudili su Tvrtku svoj grad, što je on prihvatio i naredio kopnenu blokadu Dubrovnika. Bosanski podanici nisu smjeli silaziti u Dubrovnik sa svojom robom. Takva je mjera bila veliko iznenađenje za Dubrovčane jer su dotad s Tvrtkom živjeli u prijateljstvu (**per li tempi pasati e stato troppo nostro amigo**), a prošle im je godine nudio i vojsku za jačanje obrane protiv Venecijanaca. Odjednom su, kako se žale (20.VI.) banu Nikoli Seču, postali kao opsjednuti. Napokon su (26.VI.) ponudili mir Kotoru koji se u međuvremenu vratio "u vjernost našega gospodina kralja ugarskog", a 29.VI. su odlučili da o tome izvijeste i kralja Tvrtka, ne bi li i on ukinuo svoje mjere.

Što je izazvalo promjene u stajalištu Kotorana, ne zna se pouzdano. Moguće je na to utjecao i težak poraz Venecije kod Pule, 7.V.1379.g., kad je i ona pomišljala na primirje. Pošto se nije mogao okrenuti protiv ugarske krune, Tvrtko je promjenu kotorske odluke mirno primio na znanje. Istina, Dubrovčani su i naredne jeseni strahovali kuda će on s vojskom što ju je prikupljao. Spremali su se da preuzmu Kotor u ime mađarskog kralja kad se (20.X.) pronio glas da će bosanska vojska napasti njihove oblasti. Uvjeravali su Tvrtka, kako zauzimanjem Kotora ne pokazuju nikakvu zlu namjeru i starali se da ga ne izazivlju jer su znali da od Ludovika, zauzetog u Italiji, ne mogu očekivati nikakvu pomoć i da bi sukob s Bosancima za njih bio ubitačan.

Uskoro se ratna sreća pomjerila na stranu Venecije, kad je 24.IV.1380. primorala genovsku flotu da se preda u Kjođi (Chioggia). Ponovno je zagospodarila Jadranom i vratila se u Kotor, ali bi tamo teško ostala bez Tvrtkove pomoći. Njezin kastelan u Kotoru (Jacobus de Rippa) izvijestio je da tamo ništa ne bi mogao bez velike pomoći što mu ju je, u ljudstvu i namirnicama, pružio raški kralj. Uz njegovu pomoć uspio je da se održava sve dok Venecija mirom u Torinu (8.VIII.1381.), nije prinuđena da se odrekne dalmatinske obale.[10)]

Shvativši da neće dobiti Kotor, Tvrtko je naumio da izgradi luku za svoje potrebe i smanji izvozno-uvoznu zavisnost od Dubrovnika. Lokacija za to nađena je u dračevičkoj luci na ulazu u Kotorski zaljev, na mjestu današnjeg Herceg Novog. Istovremeno je podizao i drugi grad - :, na ušću Neretve, kod današnjeg Opuzena. Sve to je u Dubrovniku doživljavano kao ugrožavanje starih povlastica i strahovalo se da Tvrtko tamo ne skrene najveći dio prometa iz Bosne i Srbije. Žalili su se mađarskom kralju i uvodili razna ograničenja, dok je i Tvrtko nastojao da se, radi ravnoteže, otvorenije osloni na Veneciju koja je, upravo tada, (29.IV.1382.) našla načina da mu zahvali i oda priznanje za ranije ukazivanu pomoć njezinom kaštelanu Kotora. Tako stvorenu povoljnu atmosferu Tvrtko je koristio da zatraži dvije ratne lađe (duos brigantinos) koje bi se, u mletačkom brodogradilištu, izradile za njegove potrebe i na njegov trošak. Mjerodavni su u Veneciji razmatrali kraljev zahtjev (25.VII.1382.)

10. Listine, IV., str.159.,163.,187.; Smičiklas, Isto.str.32.; Starine,I.,str.182.-4.; Lib.ref.IV.str.22.-3.; V.Klaić,str.157.-8.; Ćorović, str.307.-12.; Perojević, str.320.-21.; Ćirković, str.147.-9.

i, premda su njegovi izaslanici jako na tome nastojali (qui cum magna instancia nomine dicti domini regis requisiverunt), nije mu udovoljeno pod providnim izgovorom da su lađe i Veneciji potrebne "**pro factis nostris Tenedi**". Nedavno izišla iz dugog i bezuspješnog rata, nije, po Ćorovićevoj ocjeni, željela da ulazi "u jedan posao koji bi je mogao ponovno dovesti u sukob s Mađarima".[11)]

Ali ono što sada nije bilo moguće, bit će moguće uskoro, kad poslije Ludovikove smrti (11.IX.1382.) počnu posvuda nestajati obziri prema njegovoj Ugarskoj.

b) Venecijanac - admiral bosanske flote

Iako praćena veoma neugodnim posljedicama za ugarsku državu, smrt kralja Ludovika je, na mnogim stranama, dočekana sa olakšanjem. Novim stanjem koristili su se svi, pa i bosanski kralj. Nije prošlo ni desetak dana od te smrti, a hrvatski je ban (20.IX.1382.), bojeći se pritiska s bosanske strane, tražio da Trogir o svom trošku opremi osam balistarija za čuvanje gradova uz bosansku granicu.[12)]

Od mogućih bosanskih akcija strepili su i Dubrovčani pa su već 22.X.1382. odlučili da sa Zadrom i ostalim dalmatinskim gradovima uđu u savez "protiv Venecije i svih susjeda na kopnu", misleći sigurno i na kralja Tvrtka. Dubrovački knez je osobno išao u Podgradje kod Blagaja na razgovor s kraljem (22.XII.1382.) i tom prilikom postigao neke ustupke. U želji da ga pridobije i u nadi da će promjene u Ugarskoj donijeti Bosni Kotor i drijevski trg (koji joj je oduzet prije 25 godina), Tvrtko je ukinuo spornu slanicu u svome sv.Stefanu, do čega je Dubrovčanima bilo jako stalo.[13)]

Raspoloženje je za Tvrtka poraslo i u Veneciji, gdje se također očekivala korist od slabljenja Ugarske. Tamo se više nije podozrijevalo ni od pojave Tvrtkove flote u Jadranu. Kad je on, početkom 1383.g. ponovno nastojao da je formira, imenovao je, sigurno po prethodnom dogovoru, mletačkog patricija Nikolu Baseja (Baseio) za svoga admirala i poslao posebnog poslanika ("**nuncium suum specialem**") da ga o tome izvijesti. Imenovanje je i u službenim venecijanskim krugovima uzimano kao gest povjerenja prema izabranom i prema mletačkoj vlasti; gest koji može očuvati i uvećati prijateljstvo dviju strana. Tvrtko je odmah ovlastio Baseja da u Veneciji nabavi jednu laku galiju sa opremom ("unam galeam sotilem cum corredis et arnesiis"). To mu je već 27.III.1383. bilo odobreno, kao što mu je i 5.X.1383. odobreno da u mletačkom brodogradilištu, na svoj trošak, izgradi i opremi još dvije galije.[14)]

Sve što je Tvrtko tada u Veneciji tražio, odobravano je lako i po najkraćem postupku. Ohrabren time, zatražio je i da ga, sa sinovima i nasljednicima, Veliko vijeće (ponovno) uvrsti među mletačke građane (**quod recipeamus eum cum filiis et heredibus in numerum nostrorum Venetorum**), što je (27.VII.1383.) i prihvaćeno, a već 30.VII. izdata o tome i svečana povelja s ocjenom da se radi o neumornom poborniku njihove časti i imena koji se, kao i preci mu slavne uspomene, uvijek pokazivao Mlečaninom... (**honoris et nomini nostri zelator asiduus qui, cum eius progenitoribus inclite memorie, se verum expressit Venetum et perfectum...**).[15)]

Novo bosansko-mletačko zbližavanje, praćeno i suradnjom na izgradnji bosanske flote, "prve i jedine koju je imala ta država", zabrinjavalo je ugarski dvor, pritisnut unutarnjim neprilikama, opasnim da se prošire. Stoga izaslanici ugarskih kraljica ne propuštaju priliku da spočitnu Veneciji što je gradila i opremala galije za bosanskoga kralja i da zatraže jamstva da one neće djelovati protiv ugarskih zemalja i podanika. Odgovarajući im, 4.VI.1384. (pogrešno kod Ljubića, 14.VI.), Venecija ne krije da se, sa njezinim znanjem i dopuštenjem, u njezinu brodogradilištu grade takve dvije galije, ali uvjeravaju da one tamo neće biti i naoružavane (**sed non debeat armari in Venetiis ullo modo**). Zabrinute je umirivala i time što je bosanski kralj, za admirala, ("**pro admirato**"), u svoju službu uzeo mletačkog nobila, kome će biti naređeno da zemlje i podanike ugarskih kraljica gleda prijateljski i ne nanosi im nikakve štete, pošto je i inače težnja da se mletačke lađe odnose prema njima kao prema svojima, a tako im stoji i u uputama i naredbama.[16)]

Ne bi čudilo ako je i Tvrtko posumnjao u mogućnost dvojne uloge svoga admirala koji se, vjerojatno, i nalazio pod pritiskom (tajnih) naloga i uputstava jedne i druge strane. U svakom slučaju Basejo je, u drugoj polovici 1384., razrješen preuzete obveze. Postojala je, naime, zabrana (od 28.XI.1356.g.) da mletački građani prihvataju rektorske poslove u zemljama koje nisu podložne Veneciji (unutar Jadrana) pa je pokrenuto pitanje ne odnosi li se to i na Basejev slučaj. Kad je 24.VIII.1384.g. o tome odlučivano u Velikom vijeću, prvo se glasalo o stajalištu da ograničenje ne pogađa Baseja i da može obavljati povjerenu dužnost, što je podržalo 279 vijećnika. Za suprotno stajalište (da se ograničenje odnosi i na njega i da ne može obavljati povjerenu mu dužnost) očitovalo se, prema izvorniku, 385 vijećnika, dakle većina. Iz Ljubićevih se Listina to ne vidi, jer je napravljena greška pa umjesto 385 , stoji da se tako očitovalo samo 38 vijećnika i da je, po tome, mogao ostati u kraljevoj službi, što nije točno.[17)]

Do kraja godine je između kralja i Venecije razmijenjeno više pisama (**plurie literas destinavimus**) o slučaju Nikole Baseja jer mu je kralj dugovao znatnu sumu za poslove poduzimane u njegovo ime (**ob negotia seren-**

11. Listine, IV.,str.188; Klaić, str.161; Ćorović, str.313,
12. Perojević, str.323.,Klaić, 158-160.; Ćorović, 315.
13. Miklosich, MS,str.200.-202.; Perojević, str.323.;Ćirković, str.150.
14. Listine, IV.,str.195.,203.; AAV,I/1., 1967.,str.264; Ćorović, str.316.; Perojević, str.324.; Ćirković, str.151.

15. AAV, Isto, str.262.-4.; Listine, IV.,str.200.-201.; V.Klaić,str.162.; Ćorović, str.316.; Perojević,str.324.
16. Listine, IV.,str.207.; V.Klaić,str.162.; Ćorović,str.316.; Perojević, str.325.
17. ASV, Maggior cosiglio - Deliberaziones, 20 Novella, str.443; Listine, IV.str.194.-5.

itatis vestre). Tako je Basejo bio stvorio novčane obveze prema mnogim osobama koje su onda naplatu tražile i pred državnim organima, a on se nije usuđivao pojaviti, kako za tuđe dugove ne bi bio uhićen (**non audeat iamdiu comparere, quia non habens unde solvere timet carceribus mancipari**). Sam Tvrtko je pisao i preko izaslanika usmeno poručivao da će sve sporno biti uskoro riješeno. U Veneciji su vjerovali da će tako i biti, ali su Basejevi bližnji i dalje često dolazili pred organe vlasti i molili ih da se odlučnije zauzmu za traženo obeštećenje kako bi se i njihov Nikola mogao pojavljivati u Veneciji i za kraljeve poslove udovoljiti povjeriocima. Dužd je i 22.XII.1384. odrješito tražio (**instantisime deprecamur**) od kralja da bez odugovlačenja, radi časti svoga veličanstva, obešteti bivšeg službenika, kako bi i on mogao izvršiti dužna plaćanja. Tek na to, ali opet nakon dužeg skanjivanja, kralj je (2.IV.1385.) obećao da će uskoro (**in brevi**) doći njegovi izaslanici i potpuno izmiriti obveze. Pošto se to nije dogodilo ni za dva naredna mjeseca, kralj je opomenut (3.VI.1385.) da će se Venecija, ukoliko sporna pitanja ne budu uskoro izmirena, sama, bez novih pismenih obavještenja, postarati o okončanju spora. Zbog ovoga zapleta usporena je izgradnja i isporuka naručenih galija da bi i bosanski izaslanici napokon stigli i izmirili glavninu dugovanja. Tek 23.XI.1385.g. Senat je odlučio da se da "ekspedicija" izaslanicima bosanskoga kralja "o sporu sa ser Nikolom Basejom nastalom oko dviju galije prije rečenog gospodina Kralja koje se nalaze u našem brodogradilištu" i da im se kaže kako Kralj može, prema svojoj želji, slobodno raspolagati ovim galijama i njihovom opremom ("**quod de dictis duabus galeis et corredis suis dominus rex potest ordinare et facere ut sibi placet, quia sunt ad omne beneplacitum et mandatum suum**"). Ostalo što je Basejo imao sporno s kraljem, prepušteno je privatnom poravnanju putem redovitog suda, tj."da sam traži svoje pravo" kako mu odgovara, a dvije galije nije, trebalo da zbog toga, stoje zatvorene. [18)]

3. Tvrtko dobiva Kotor

U Ugarskoj su, gdje nezadovoljstvo prerasta u bunu, imali razloga da brinu o budućem Tvrtkovom držanju i njegovim vezama s Venecijom. Kraljicama je pošlo za rukom da uguše prvi pokušaj pobune koju je, polovicom 1383., pokrenuo vranski prior Ivan476 Paližna. Kad se njegova Vrana (28.X.1383.) predala snagama odanim kruni,- svrgnut i razriješen svih časti - morao je bježat, možda i u Bosnu. Izbijanje šireg ustanka nije se ipak moglo dugo odgađati. U Slavoniji ga je pokrenuo svrgnuti ban Stjepan Lacković, a pridružio mu se i zagrebački nadbiskup Pavao Horvat, sa brojnim velikašima. Pobunjena vlastela su

18. Listine, IV.,str.209.210., 215.-16., 223.; AAV,I/2, str.4.-5.; Ćorović, str.316.-17.; Perojević, str.324.-26.

odlučila da zbace kraljice i da na ugarsko prijestolje dovedu napuljskog kralja Karla Dračkog, najbližeg Ludovikovog muškog srodnika. Zbog toga je mačvanski ban Ivaniš Horvat išao u Napulj, i vrativši se otuda, proglasio se banom čitave Slavonije, i nastanivši se kod brata Pavla u Zagrebu, počeo je odlučno raditi u Karlov prilog. Ćorović nije siguran "da li i koliko je Tvrtko u prvo vreme posle Lajoševe smrti uticao...da se u susednim oblastima, posebno u Hrvatskoj i Dalmaciji, stvori nezadovoljstvo i otvorena pobuna protiv nove vlade u Budimu", ali je Ćirković siguran da se Tvrtko "u vreme ovoga vrenja u Ugarskoj i Hrvatskoj držao pomirljivije nego se obično misli". Još 1385.g. on je naglašavao vjernost ugarskim kraljicama ("svojim predragim sestrama") koje nisu ni bile u stanju da ga drže u vazalnom odnosu a niti da ga prisile na poštivanje vazalnih obveza. Dolazilo je u obzir jedino da ustupcima osiguravaju Tvrtkovu naklonost. On je ipak brzo ušao u veze s pobunjenicima koji su i računali s njegovom pomoći. Pomagao ih je već 1384. i uznemiravao Split pa je mađarski pouzdanik Nikola Gorjanski dolazio u Bosnu da se nagodi s kraljem, svojim prijateljem i kumom, i odvoji ga od pobunjenika koji, bez njegove pomoći, ne bi imali većih izgleda. Rezultat razgovora bio je sporazum kojim su Mađari Tvrtku ustupili Kotor kojega inače, osobito poslije Ludovikove smrti, nisu mogli uspješno štititi. Dovivši Kotor, Tvrtko je 28.III.1385.g. dao pismenu izjavu o savezu i prijateljstvu s mađarskim kraljicama.

Pošto su mu, možda, ranije vraćeni donji tok Neretve i zapadni Hum, imao je dva važna gospodarska središta: Kotor i drijevski trg (Gabela), što je za njegovu državnu blagajnu i cijelo gospodarstvo bilo od velike važnosti.

Pošto je Kotor dobio trajno i na sasvim legalan način, Venecija je 20.VI.1385.g. odlučila da tamo traži povlastice za svoje trgovce, a 25.VII. je, za tu misiju, odredila Blanka de Rippa, koji je 23.VIII. od kralja u Sutjesci dobio potvrdu povlastica kakve su mletački trgovci, za ranijih gospodara, uživali u Kotoru.

4.Tvrtkovo ratovanje s Balšom Balšićem

Zaposjedanjem Kotora zaoštreni su Tvrtkovi odnosi sa Balšom Balšićem koji je također smjerao da ga prisvoji i pretvori u svoju luku. Kad se to nije moglo drukčije riješiti, došlo je do rata. Oba su suparnika bila, u prijateljstvu s Venecijom i od nje su očekivali pomoć. Tvrtko je naprije imao uspjeha i prodro sve do Spuža, odakle je (17.IX.1385.) pisao Dubrovčanima, a poslije mu je postajalo sve teže pa je uporno (**cum maxima instancia**) molio Veneciju da posreduje oko izmirenja. Izvješteno o tome, Vijeće umoljenih je, kako kaže - prema običajima predaka - smatralo za dužnost da brine o miru i slozi među onima koji se spore ili ratuju, posebno ako se radi o prijateljima koji su od koristi mletačkim trgovcima. Budući da su sada ratom među mletačkim prijateljima zaista bili ugroženi interesi svih koji su poslovali s ovim područjem, Vijeće je lako pristalo da posreduje. Već su 5.X.1385. imenovana dva izaslan-

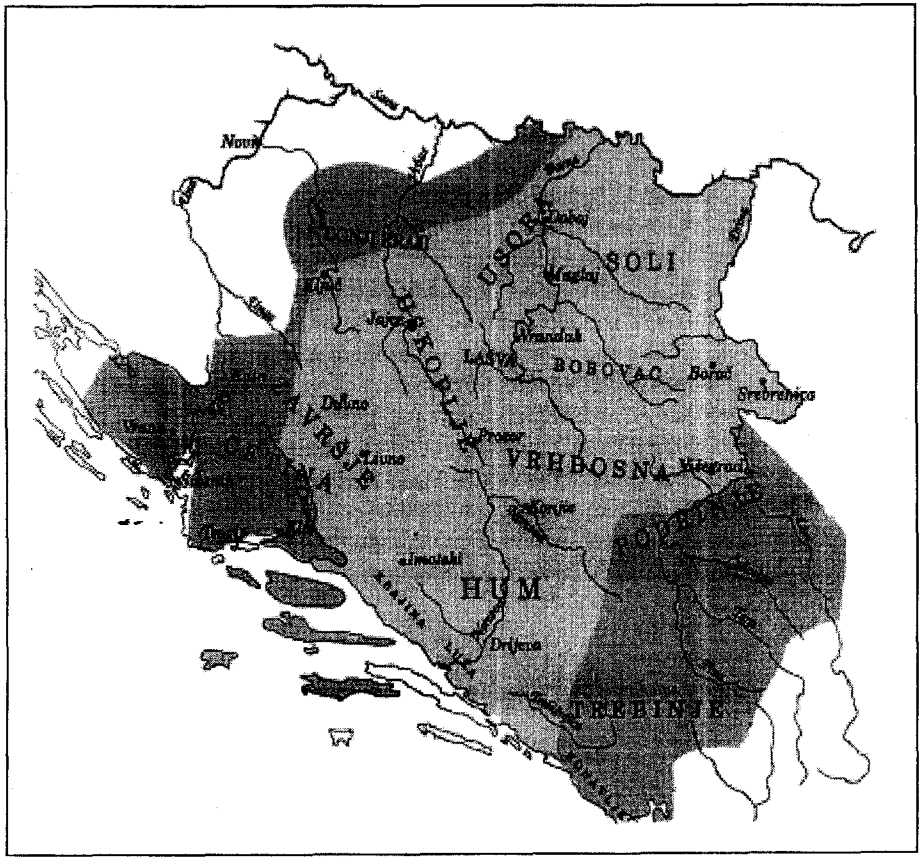

Teritorijalno proširenje u vrijeme kralja Tvrtka I.

ika koji će ići objema stranama. Pomirbena misija nije ni došla do izražaja jer je Balša, ratujući s Turcima, poginuo studenoga 1385. u Albaniji pa se i Tvrtko mogao vratiti u Bosnu.

5. Suprotni interesi određuju različit pogled Bosne i Venecije na mađarske prilike

a) Mađari i dalje traže sebi kralja

Tvrkovim sporazumijevanjem sa N.Gorjanskim ostali su sudionici pobune bez saveznika pa su se, privremeno, smirili. U proglasu građanima Požuna oni (6.V.1385.) kažu, da su "izravnali sve račune sa kraljicama", što znači da su se sporazumijeli da na prijestolje neće doći ni Ludovikov rođak Karlo Drački ni zaručnik prijestonasljednice Marije - Sigismund (sin njemačkog cara i češkog kralja Karla IV.), već Luj Orleanski, mlađi brat francuskog kralja Karla VI., koji bi se prethodno oženio kraljicom Marijom.[19]

Lujev dolazak u Budim izgledao je blizu. Krbavski knez Juraj, član izaslanstva koje je išlo po kralja, izvijestio je Veneciju iz Brinja (28.VI.1385.), da je kraljica Marija, po savjetu cijelog kraljevstva, prihvatila Luja za muža i da će izaslanstvo, na putu po njega u Francusku, uskoro stići u Padovu. Venecija je odredila čovjeka koji će izaslanstvo pozdraviti u Padovi, zahvaliti na obavjesti i reći kako se i ona spremala da kraljicama uputi svečano izaslanstvo i stalno odgađala zbog opasnosti i nesigurnosti puteva zbog nereda u Ugarskoj "**ob pericula et discrimina viarum que sunt pro novitatibus Hungarie**". Od kneza Jurja je trebalo doznati mogu li mletački izaslanici sa sigurnosti putovati i kada. U odgovoru izaslanicima francuskog kralja, ona (10.VII.1385.) vojvodu Luja (Ludovika) već oslovljava sa "kraljevsko veličanstvo", i nudi da će gospodinu kralju, "Ludoviku", ako dođe u Veneciju na putu za Ugarsku osigurati dostojan prijevoz. Sve je, ipak krenulo drugim tijekom jer ni Sigismund nije dopustio da tako jednostavno bude odstranjen iz igre. S vojskom svoga brata Vaclava (češkog kralja) ušao je u Ugarsku da iznudi brak sa kraljicom Marijom. Ustajući protiv njega, nezadovoljnici su, - u Napulj po Karla poslali zagrebačkog biskupa Pavla Horvata. Pismima od 18.i 22.VIII.1385. Veneciju je o ovome izvijestio njezin izaslanik Nicolo de Gerardo.[20] Već je 12.IX.1385., na putu za Zagreb, Karlo stigao u Senj. U Zagrebu je, kao biskupov gost, ostao do prosinca i produžio za Budim, gdje su ga i kraljice "ljubazno" primile i pod pritiskom prihvatile da bude okrunjen - 31.XII.1385.

---

19) *Listine, IV.,str.217.0219.*
20) *Listine, IV.,str.217.-219.*

Stara kraljica Jelisaveta mu je uskoro ipak pripremila zavjeru, u kojoj je Karlo (7.II.1386.) teško ranjen. Od rane (ili od otrova) umro je već 24.II.1386. Bio je to ujedno novi povod za unutarnji rat i političku nestabilnost koja će potrajati preko dva desetljeća. U Budimu je Marija odmah proglašena kraljicom, a punu vlast su, u njezino ime, preuzeli iskusna majka Jelisaveta i palatin Nikola Gorjanski. [21)]

b) Tvrtkovo opredjelenje za ustanike, venecijansko za Mariju i Sigismunda.

Kraljeubojstvo je bilo povod za ustanak koji se brzo širio. Tvrtko se odmah opredijelio protiv Sigismunda i počeo odlučno pomagati pobunu koja je ovladala Srijemom, vukovskom i požeškom županijom i približavala se bosanskoj granici. Neupoznat o organiziranosti i snazi ustanika, Gorjanski je s kraljicama i nedovoljnim snagama pošao prema Đakovu, da uguši bunu. Idući neoprezno, svi su upali u zasjedu (25.VII.1386.). Tek je nešto dvorjanika sa kraljicama zarobljeno, dok su svi ostali, među kojima N. Gorjanski i Karlov ubojica Blaž Forgač, pobijeni. Kraljice su odmah sprovedene u Novigrad pod Velebitom i tamo zatočene. Ovo je dovelo do punog rastrojstva državne urpave i svakovrsnih razračunavanja širom zemlje. Braća Horvati, Ivan i Pavao, odmah su preuzeli vlast u Slavoniji i Mačvi, a njihov ujak Ivan Paližna u Hrvatskoj i Dalmaciji.

U takvoj situaciji i Sigismund se vratio u Ugarsku da spašava što se spasiti može, da prikupi pristaše i pokuša osloboditi zatočene kraljice. I druga je strana ubrzano radila. Okrivljena za ubojstvo Karla Dračkog kraljica Jelisaveta je 14. ili 15.II.1387. zadavljena u zatvoru, a da se u javnosti o tome nije ni znalo. Ustaničke vođe su potom (22.II.1387.) uputili izaslanstvo u Napulj da očituju odanost Karlovoj udoviti (Margariti) i da joj sina Ladislava pozovu da naslijedi očevu krunu. I Sigismund je međutim (31.III.1387.) okrunjen za ugarskog kralja.[22)]

Dvije susjedne i zainteresirane zemlje, Venecija i Bosna, prilagođavale su svoja stajališta prema ovim događajima, vodeći računa o svojim interesima. Radeći protiv Sigismundove stranke i pomažući snage koje su isticale kralja Ladislava, Tvrtko je radio prvenstveno za sebe. Tada je, održavao intenzivne odnose i s Napuljem i sa Venecijom, ali se zna što je kome priopćavao i kako je svoju politiku objašnjavao. Jedan je njegov izaslanik u Veneciji i u ožujku 1387., a kad je završio poslove, odobreno mu je (22.III.) da u povratku, sa poslugom i opremom, ide do Brača na ratnoj lađi, "**super galeis culfi**"[23)] Ne zna se da je Venecija imala ikakvih zamjerki na Tvrtkovo opredjeljenje za Ladislava iako ona nikako nije računala s njim kao mogućim ugarskim kraljem. Samim tim što je vladao obalama južne Italije, Ladislav - po mletačkom shvaćanju - nije smio vladati i ugarskom, tj. dalmatinskom obalom. U protivnom bi stekao mogućnost da potpuno nadzire Jadran i ugrožava mletačke životne interese. Da bi to onemogućila, Venecija se odlučila da pomaže Sigismundu i, istovremeno, u Dalmaciji stvara dobro raspoloženje prema sebi. Pošto nije mogla poći u osvajanje Dalmacije, poticala je građane da nikako ne prilaze Sigismundovim protivnicima, da ne podržavaju stranku pristaša kralja Ladislava.

Na razne načine izvješćivana o prilikama i raspoloženjima u Dalmaciji, Venecija je naređivala svojim ljudima i kapetanima lađa, koje su po običaju navraćale u dalmatinske gradove na osvježenje ("ad referscandum"), da djeluju ljubezno i dobrohotno i da one s kojima opće stalno podsjećaju i uvjeravaju ih kako je mletačka vlast prema njima, uvijek pa i sada, pokazivala posebnu dobrotu i ljubav kao prema svojim najdražima i kako im stoga predlaže da ostanu vjerni ugarskoj kruni i kraljevstvu. U slučaju opasnosti obećavala im je priteći u pomoć sa svojim galijama.[24)] Travnja 1387. uputila je i posebna pisma Splitu, Trogiru i Šibeniku savjetujući ih u tom smislu. Spličani su joj 31.IV. odgovorili kako su suglasni s njom i odlučni ("firmi") da ih "ni smrt ni mač" neće odvojiti od ugarske krune, iako zbog toga svakodnevno podnose mnoge nevolje. Trogirani su 2.V.1387. odgovorili također da će ustrajati u toj vjernosti dokle god bude duše u njihovim tijelima ("**donec spiritus vigebat in corporibus nostris**"). Šibenčani su slična uvjeravanja pružili 3.V. pa nije ostalo nimalo sumnje u njihovu odanost ugarskoj kruni i prijateljsku naklonost prema Veneciji.[25)]

Mletačkim potezima - u prilog Sigismundu - stvarana je solidna brana kako ustaničkom tako i Tvtkovu prodoru u dalmatinske gradove. Ni Venecija međutim, nije ostala samo na verbalnom podsticanju nego je, početkom travnja 1387. ušla sa Sigismundom i u pregovore o savezu za oslobođenje kraljica. Do tada se nije ni znalo da je kraljica Jelisaveta već ubijena.

Krčki (i senjski) knez Ivan Frankopan izvijestio je Sigismunda kako se, prema onome što je čuo, nada da su obje kraljice žive, a bio je sasvim siguran da je kraljica Marija živa. Frankopan je pisao da bi ih mogao spasiti ako mu Sigismund pošalje kopnene snage i navede Mlečane da mu pruže pomoć s mora. Sigismund je o tome, na Uskrs 1387., počeo razgovor s mletačkim veleposlanikom i molio da obrazuju ligu ("ligam") kako su to i kraljice jednom ranije, doduše neuspješno, predlagale. Nakon prve rečenice, uz komentar ne znam dobro govoriti književno ("**ne scio bene loqui literaliter**"), Sigismund je zamolio pečujskog biskupa da sam nastavi izlaganje. Na veleposlanikovo pitanje kakav savez sada želi pošto su kraljice već govorile o pomorskom savezu ("**de liga in mari**"), odgovoreno je "tako, tako govorimo o savezu na moru

21. V.Klaić, str.168.-9.; Ćorović, str.319.; Perojević,str.327.; Ćirković,str.153.
22. V.Klaić, Isto; Ćorović, Isto; Perojević,str.328.-9.; Ćirković,str.154.
23. Listine, IV.,str.232.

24. Isto, str.232.-233.,236.
25. Isto,str.236.-239.

(**ita,ita, de liga in mari dicimus**). Kralj je tražio da Venecija pomogne s mora, kad on bude uputio kopnenu vojsku pa da se upriliče istodobne akcije i s kopna i s mora. Mađarska strana je nastojala da se saveznička akcija protegne i na šire dalmatinsko područje, gdje god djeluju pobunjenici. U svojoj kapeli, na misi, Sigismund je veleposlaniku povjerio kao tajnu (9.IV.1387.) koji dan je (s velikašima i prelatima), odredio za pokretanje rata (esse in campo) protiv bana Ivana i priora, s ciljem da ih, po mogućnosti, uništi i prodre u mjesto gdje su kraljice zatočene. Pošto se bojao da će pobunjenici pokušati prebaciti kraljice preko mora, molio je da ih Venecija u tome spriječi svojim galijama, ne čekajući na potpisivanje pakta. Pored razgovora s mletačkim veleposlanikom Sigismund je i svoga izaslanika uputio u Veneciju radi ubrzavanja potrebnih predradnji, a djelovao je i sa drugih strana pa je i papa Urban, u svibnju 1387. preporučio duždu da pruži svaku moguću pomoć za oslobođenje kraljičino i očuvanje statusa kralja Sigismunda.

Usklađena je akcija dovela Pališnu u bezizlazan položaj. Snažno potiskivan na kopnu, morao se upustiti u pregovore s mletačkim admiralom koji je sa 24 galije bio već zapriječio izlaz iz Novigradskog zaljeva, a 4 lipnja mu je predao i kraljicu. Oslobođena je Marija prešla u Nin i otišla dalje - za Senj. O ishodu akcije, u kojoj su njezine galije igrale odlučujuću ulogu, Venecija je izvjijestila i papu, za što je on (14.VI.) zahvalio iz Luke, a i Sigismundu očitovao radost što je i kraljica napokon oslobođena iz ruku "perfidnih pobunjenika" iako se činilo da za njezin spas nema mnogo nade.[26]

I kraljica je, sa puta za Zagreb (30.VI.1387.) iz Senja, pismeno zahvalila duždu za sve poduzimano oko njezinog oslobođenja (**circa nostre maiestis deliberationem**). Zasluga Venecije za njezino oslobođenje, činilo joj se, tolika je da ljudski jezik zahvalnost za to ne može ni izreći. Ona dužda Antonija Venerija smatra tada svojim najiskrenijim prijateljem ("**amico nostro sincerissmo**")[27]

Ovo ljubazno i "nesebično" zauzimanje na Sigismundovoj strani nije značilo i da je Venecija posebno zainteresirana za konačno smirivanje ugarskih prilika. Ona nije imala nikakve štete od toga što unutarnji ratovi slabe Ugarsku pa je i u travnju i u rujnu 1387. izbjegla da uđe u savez do koga je Sigismundu bilo veoma stalo.[28]

c) I Tvrtku je potrebna pomoć s mora, ali tko da mu je pruži?

Nema znakova da se i ujak Tvrtko zauzimao kod svoga prijatelja Paližne za sudbinu kraljice Marije ili "svoje predrage sestre" Jelisavete. A kad je Sigismund pribrao snage da situaciju preokrene u svoju korist, i Tvrtko se

26. Listine, IV.,str.237.-8.,240.-2.

27. Listine, IV.,str.242.-3.; V.Klaić,str.168.-9.; Ćorović,str.320.-1.; Perojević,str.329.-33. Ćirković,str.154.-5.

28. Listine, IV.str.248.-9.,257.-8.

osjetio nesigurnim i gledao kako da, za svaki slučaj, osigura sklonište u Dubrovniku. Početkom ožujka 1387. pitao je ne bi li ga primili ako bude prisiljen da napusti svoju zemlju? Primili bi ga, reklo je Vijeće umoljenih (5.III.1387.), ali bi morao i otići ukoliko se Marija oslobodi, vrati na vlast i počne ga progoniti. Ovakvo je stajalište potvrđeno i 9.IV.1387.g. On je tada, dakle, bio na strani kraljičinih neprijatelja, dok mu je težište akcije bilo u Hrvatskoj i Dalmaciji. Tamo mu se u srpnju 1387. predao značajni Klis kojega je Paližna morao napustiti. Tvrtko je 22.VII.1387. kliškim predstavnicima potvrdio stare gradske povlastice i potom vojsku uveo u gradsku tvrđavu. Bojeći se da su time i sami došli na udar, Splićani 1.VIII.1387. odlučuju da mu izkažu odanost i zamole ga da od njih ne zahtjeva ništa što bi moglo biti žigosano kao izdaja prema kraljici Mariji, ali već sutradan je bosanska vojska napala njihovo područje i upozorila da je došlo vrijeme za predaju.[29]

Na ovo je moralo uslijediti i Sigismundovo jače zalaganje u Dalmaciji. Pisao je Veneciji (22.IX.1387.) kako će 12.X. krenuti protiv odmetnika i njihovog zaštitnika, bosanskog bana. U narednim su akcijama iz Slavonije - preko Save, potisnuti ustanici što su ih pomagali kralj Tvrtko i srpski knez Lazar. Sigismund se hvalisao kako je u ovim borbama zarobio mnogo bosanskih nevjernika i raških šizmatika. Ipak ih se nije usudio progoniti i u Bosni. Njegova pozicija se poboljšavala jer su mu prilazili slavonski veleposlanici, a ostali su mu vjerni i dalmatinski gradovi. Tamo su samo Klis i Vrana pripadali njegovim neprijateljima. Albertu Lackoviću (Lošanci), imenovanom za novog priora Vrane, i njegovu bratu Ladislavu, novom banu Hrvatske i Dalmacije, naređeno je da ustanike izbace i iz ta dva mjesta. Albert je, zajedno s Kurjakovićima, pokušao osvojiti Vranu, ali se Paližna u njoj održao do dolaska bosanske pomoći. Da odvrate pritisak sa značajne Vrane, Bosanci su 11.XI.1387. upali u Zadarsko polje i temeljito ga opljačkali i opustošili. Iznenađen, Albert Lacković se povukao od Vrane prema Ninu, odakle je 17.XI.1387. pismom bodrio Splićane da ustraju u vjernosti Sigismundu koji će im uskoro pomoći. Svoje je povlačenje objašnjavao pritiskom mnoštva bosanskih krivovjernika. Bosanci su 17.XII.1387. zaposjeli i strateški veoma važnu Ostrovicu, odakle će ugrožavati Zadar i Nin, kao što su iz Klisa ugrožavali Split.[30]

Bosanski uspjesi su sve više zabrinjavali dalmatinske gradove. Znali su da se sami ne mogu odbraniti i da im nitko ne može pomoći. Žalili su se Sigismundu na Bosance koji im pustoše polja, sijeku vinograde i voćnjake, uništavaju mlinove i kuće i onemogućavaju svaki promet sa zaleđem. Uvjeravali su ga da ipak ne pomišljaju na predaju. U tome je prednjačio Split. Stalan pritisak je ipak potkopavao otpornost tako da se počelo stvarati i uvjerenje o potrebi miren-

29. Miklosich, MS,str.209.-219.; I.Kukuljević, Jura regni, I.,str.493.; Pucić, Spomenici srpski, II.,str.28.; V.Klaić, str.165.-70.; Ćorović, str.320.-22.; Perojević, str.334.; Ćirković,str.155.

30. Wenzel, Acta extera, III.,str.666.; Fejer, CD Hungarie, I.,str. ; V.Klaić, str.172.-3.; Ćorović,str.322.; Perojević, str.333-335.; Ćirković,str.155.

ja s činjenicom da su ostali bez zaštite i da se moraju pokoriti. U Trogiru su 26. i 27.XII.1387. vijećali za koga se opredijeliti, a 28.XII. dolazi i do sukoba u kojem ginu trojica čelnika "legitimističke" struje, čijim su držanjem bili nezadovoljni "bosanski" opredijeljeni. Ostali gradovi u siječnju 1388. šalju izaslanike da traže pomoć od Sigismunda, koja im neće stići. Uzimajući u obzir sve to i Tvrtko čini sve da ih potčini. Trogirani se kod njega zauzimaju za Splićane, ali budući da ovi ostaju vjerni Sigismundu, od zauzimanja nije bilo koristi.

Napokon, 19.III.1388.g.,Tvrtko šalje u Klis Vlatka Vukovića i Stanoja Jelačića da još jednom, prije novog udara, gradovima ponudi sporazum. Ali jedino su Trgirani pozdravili kraljeve ljude i uručili im poklone, i ne misleći pritom na predaju. Ostali gradovi nisu uradili ni toliko. Možda su ih ohrabrivale vijesti o Sigismundovim uspjesima u Slavoniji. I Tvrtko je bio u neprilici jer je shvatio da su, za njegovu vojsku, utvrđeni gradovi neosvojivi. Pomišljao je da zatraži mletačku pomoćj s mora, predlažući da mu Venecija uputi na razgovor svoga čovjeka koji bi saslušao što joj ima reći (**"ad audiendum ea que sua regia maiestas dicere vellet"**). Venecija je s njim održavala redovite, prijateljske veze, razmjenjivala izaslanike, prodavala mu lađe i oružje, a 17.IV.1388., na njegovo prijateljsko traženje (**"amicibiliter requirenti"**), odobrila da tamo nabavi i izveze za 200 dukata malvazije - posebnog crnog, slatkog i jakog grčkog vina sa visokim sadržajem alkohola. Ali sada, pošto je pretpostavljala na što bosanski kralj cilja, odlučila je, kako kaže, iz mnogih razloga (**"pro multis bonis respectibus"**) da u Bosnu nikoga ne šalje. Ako bi njezin izaslanik ovamo išao, obrazlagala je 29.IV.1388.g. te saslušao što kralj proučuje pa se s tom porukom vraćao u Veneciju itd. gubilo bi se mnogo vremena (**"perderetur multum de tempore"**) pa jedino ostaje da kralj, ako nešto želi reći pošalje svoga opunomoćenika, da to - što prije - prenese. Odmah potom je (3.V.1388.) odobreno da se vrati Tvrtkov izaslanik koji je ranije došao sa željom da Venecija uputi svoga čovjeka u Bosnu kome je trebalo nešto važno priopćiti. Mogao je na mletačkoj galiji putovati do neke dalmatinske luke.[31] Ona nije ni pomišljala da pomogne bosansko učvršćivanje u dalmatinskim gradovima koje bi najradije sama zaposjela kad bi bilo moguće. Svjesna je, međutim, da ni od toga još nije vrijeme, da je sprječavaju međunarodni ugovori, Zadarski (iz 1358.) i Torinski (iz 1381.g.) Obvezala se i 8.VI.1388. u pregovorima sa Genovom da nijedna od strana ugovornica neće stjecati zemlje i mjesta u ugarskom kraljevstvu ni u predjelima potčinjenim ugarskoj kruni.[32]

Ostavljen da sam osvaja dalmatinske gradove - prema svojoj moći, Tvrtko je 18.V.1388. uputio vojsku u Splitsko polje. Ona je tamo, zajedno sa vojskom Ivana Paližne, ostala dva tjedna i povukla se ne slomivši otpornu snagu branitelja. Split se pokazao neosvojiv s kopna pa je Tvrtko naredio da što prije doplove potrebne lađe iz Kotora. Očekivalo se potpuno opkoljavanje ugroženog grada. Našavši se pred tom novinom, Splićani su 10.VI.1388.g. odredili izaslanika da kraljici Mariji i Sigismundu predoče kako su već tri godine ozbiljno ugroženi od Bosanaca i još dulje od Ivana Paližne. Prije su ih njihove vojske ugrožavale odvojeno, a da su se od 18.II.1388. neprijatelji ujedinili. Bosna i Knin, poručivali su, puni su njihovih zarobljenika; sve im je do gradskih zidina uništeno i spaljeno; gradski prihodi su presahli; troškovi su u porastu...Poručivali su kako sada očekuju pritisak s morske strane, od brodova što ih Tvrtko gradi u Kotoru. Ukoliko im ni u ovakvoj opasnosti Sigismund ne može priteći u pomoć, molili su dopuštenje da se sami, kako mogu, postaraju za sebe i da za to što urade ne budu obilježeni kao izdajnici. Morat će i bez pristanka uraditi što nije povoljno i neka im se to ne upiše u grijeh jer pomoć mogu očekivati samo još tijekom mjeseca srpnja - nimalo više jer patnje su nepodnošljive.

31. Listine, IV.,str.248.-9.
32. Isto, str.253.

I taj rok je prošao, a pomoć nije stigla. Splićani su pokušali stvoriti obrambeni savez dalmatinskih gradova i obratili su se Sigismundu, Skradinu i Šibeniku, knezu Nelipiću i Ivanu Ugriniću. Ideja o savezu primljena je povoljno, a 6.X.1388. okupili su se predstavnici Splita i Šibenika sa predstavnicima hrvatskih velikaša radi dogovora o zajedničkoj obrani. Ali ni od ovoga nije bilo koristi.[33] Poslije su vidljivija cijepanja i unutar gradova na one koji bi da se istraje uz Sigismunda, na druge koji su smatrali da je neizbježno prihvatanje bosanske nadmoći i one koji su zagovarali vraćanje pod Veneciju. Prilikom razmatranja jedne takve tajne ponude iz Zadra ni mletačko Vijeće umoljenih nije (21.VIII.1388.) bilo jedinstveno. Preteglo je da Venecija mora čuvati mir s ugarskom krunom, a Dalmatince držati za drage i dobre prijatelje i susjede.[34]

Napokon je bilo u izgledu da i Sigismund usmjeri više snaga prema jugu, jer je 29.IX.1388. zaključio mir s poljskim kraljem. Pokušao je i Veneciju pridobiti za saveznika, ali mu njezini uvjeti nisu bili prihvatljivi. I Tvrtko se još nadao pa je u studenom 1388. u Knin poslao svoga Hrvoja i Vojislava Hrvatinića da još jednom pozovu gradove na predaju, ali se ni sada nitko nije odazvao da ih barem sasluša. Došli su samo trogirski predstavnici, ali i oni bez ikakvih ovlasti, tek toliko da čuju što se poručuje. Gradovi su imali razloga da zatežu i nešto više očekuju od Sigismunda. On je za guvernera Hrvatske i Dalmacije imenovao Ladislava Lackovića koji je 23.XII.1388. stigao u Zadar da otuda, u narednoj godini, usklađuje vojne operacije predviđene protiv Tvrtka.[35]

d) Mletačko opredijeljenje za Sigismundove - protiv Tvrtkovih interesa.

Venecija je izbjegavala da ugovara obveze prema Sigismundu, ali mu nije uskraćivala potporu. Njegov rat s pristašama Ladislava Napuljskog bio je svakako na crti njezinih interesa i otuda spremnost da mu pruža razne usluge.

33. V.Klaić,str.174.-5.; Ćorović, str.232.-4.; Perojević, str.335.-7.; Ćirković, str.156.
34. Listine, IV.,str.255.-6.
35. V.Klaić, str.179.-80.; Ćorović, str.325.-6.; Perojević,str.327.-8.; Ćirković, str.156.-7.

Bliskost tadašnjih mletačko-ugarskih interesa i ciljeva ogleda se i u uputama mletačkom izaslaniku koji je 10.II.1389.g. opunomoćen da Sigismundu ponudi sve potrebno za očuvanje krune i kraljevstva. Venecija sama kaže kako je stalno bdjela da svim snagama spriječi bilo kakve namjere i zamisli njegovih suparnika. Kad je, prije više mjeseci, doznala za oružavanje galije u Zadru kojom će iz Gaete u Dalmaciju prijeći kraljica Margareta ili njezin sin Ladislav, naredila je kapetanu kulfa da sa svih šest galija koje je imao, prati kraljičino kretanje i zarobi i nju i Ladislava ako ih nađe u lađi. Izviješćena poslije da je ta zadarska galija početkom siječnja 1389. postradala u vodama Taranta, a Pavao Horvat, bivši zagrebački biskup, s još nekima zarobljen, naredila je da se kod njega nađeno pismo kraljice Margarete prepiše i prijepis sadržaja, interesantan za ugarsku državu, dostavi kralju Sigismundu.[36])

Ovakva otvorenost i predusretljivost prema Tvrtku nije tada dolazila u obzir već i zbog njegova djelovanja na strani pristaša kralja Ladislava kome se nije smjelo dopustiti da stane na čelo Ugarske.

Nekako u ovo vrijeme Ladislav Lacković je (8.II.1389.) pokrenuo vojnu akciju, ali nije postigao mnogo jer mu se bosanska vojska, ujedinjena sa ustaničkim četama iz Vrane, učinkovito suprotstavljala pa i poništila sva njegova nastojanja. Istovremeno je bosanska vojska (u ožujku 1389.) ratovala i oko Splita, a vojvoda Vlatko Vuković je zahtjevao da mu Splićani pošalju poslanike na razgovor o predaji grada. Pošto s ugarske strane pomoći nije bilo, Splićani su 24.III.1389.g. riješili da napokon pošalju u Bosnu izaslanstvo, a u tome su ih slijedili i ostali gradovi. Poslanici su imali ovlasti da, ako ne bi išlo drukčije, priznaju Tvrtka, ali i da zamole stanovit rok za to, kako bi se i posljednji put obratili Sigismundu. Tvrtko se suglasio da taj rok bude 15. (po novom kalendaru 28.lipnja), ali i da Split bude posljednji od dalmatinskih gradova koji će mu se predati. I ostalim gradovima je određen rok poslije kojega bi bili primorani da prime bosansku posadu. Svi su oni Sigismundu slali nova izaslanstva i molili Tvrtka da ih ne primorava na predaju dok im se ona ne vrate. Trogirani su to tražili 23.V.1389. i svojim izaslanicima naredili da ostanu kod Tvrtka i uvjeravaju ga kako njihov grad neće zaostati za drugima da mu se potčini, ali da se ipak strpi dok se ne vrati izaslanstvo iz Ugarske.

Bilo je razloga da i bosanski izaslanik ode u Veneciju. Tamo su 10.VI.1389. saznali da se on nalazi na Cresu i uputili nalog kapetanu istarske obale da ga dalje preveze, kako bi se što prije čulo što to kralj Tvrtko poručuje (**"ut possit haber informatio eorum que dominus rex Bosnie significat nobis per istum ambaxiatorem"**). Tvrtko je, zapravo želio nabaviti oružja i da ga izveze bez plaćanja dadžbina, da preuzme galije za njega izgrađene u mletačkom brodogradilištu i nudio svoje posredovanje između Venecije i Napuljske kraljice.[37]) I oružje i galije bi sigurno, ako ne bude drugog izbora, došli u obzir kod osvajanja dalmatinskih gradova, dok je rok, utvrđen za predaju, već isticao.

36. Listine, IV.,str.261.-2.
37. Isto,str.267.-8.

Novo je splitsko izaslanstvo pošlo u Bosnu (30.lipnja 1389.) da kralja podsjeti na obećanje da njihov grad neće primoravati na predaju prije nego to urade ostali gradovi. Ali tada ni Tvrtko više nije ustrajavao na rokovima, jer mu je dio snaga itako bio na Kosovu, gdje je upravo 15.lipnja (28.lipnja po novom kalendaru) vođena sudbonosna bitka s Turcima.[38]) Ohrabren tim odstustvom bosanske vojske, Ladislav Lacković je 5.lipnja odvraćao dalmatinske gradove od Tvrtka, a u srpnju je čak uspio da zauzme Klis (posije godinu i pol bosanske vladavine u njemu). Oslobođeni pritiska, gradovi su poslušali Lackovića i izbjegli da izvrše obećanja o prihvaćanju novog gospodara. Bosanske pozicije u Dalmaciji vraćene su na stanje s kraja 1387.g. i mnogo toga će se počinjati od početka.

U Bosnu su stigli i mletački odgovori, uobličeni 6.srpnja 1389.g. Odobrena je tražena nabavka vojne opreme, ali uz prethodno plaćanje svih propisanih dadžbina; odobreno je da se preuzmu iz brodogradilišta galije i da otplove, ali bez tražene pratnje koja bi im pružila zaštitu od možebitnih gusarskih napadaja, jer galija za zaštitu tamo nije bilo (nalazile su se, navodno, jako daleko radi drugih mletačkih problema - **"in partibus valde remotis pro arduis factis nostris"**) Ponuđeno posredovanje nije bilo potrebito jer je Venecija i bez toga bila spremna da sasluša kraljicu kad god ona bude htjela nešto poručiti.[39])

Dobrim vijestima iz Venecije pridružile su se i one o Turcima koji su odlazili iz Srbije. Kad je bio siguran da mu ne prijeti opasnost od njih sa istoka, Tvrtko se ponovno mogao vratiti pitanju Dalmacije. Krajem kolovoza 1389. njegova je vojska, pored Klisa, prošla prema Vrani, gdje se spojila sa snagama Ivana Paližne. Već krajem rujna ove su dvije, ujedinjene, vojske ugrožavale širu zadarsku okolicu i tamo ostale do kasne jeseni. Ugroženi Zadrani molili su senjskog kneza Ivana Frankopana da im pomogne i u studenome su otuda dobili 400 konjanika. Sami su naoružali još preko 1.000 ljudi, a dobili su pomoć i sa drugih strana. Sve to ipak nije bilo dovoljno da bi se ban Lacković uspješno nosio s protivnicima i morao se pred njima povlačiti. Polovicom prosinca Bosanci su se vratili i u Klis. Tako su raniji gubici naknađeni i mogao se ponoviti pritisak na dalmatinske gradove. Tvrtko je bio na vrhuncu slave i moći. Uspjesi protiv Altomanovića i Balšića na istoku, krunidba za kralja Bosne i Srba, uspjesi protiv Sigismunda u Hrvatskoj i Dalmaciji, te protiv Turaka kod Bileće (1388.) i, kako se vjerovalo, na Kosovu (1389.), srdačne veze sa Dubrovnikom, Austrijom, Napuljem, Firenzom i Rimskom kurijom, sve je to pridonijelo da se o Tvrtku svuda znalo i govorilo, da se njegova snaga svuda uvažavala. Krajem rujna 1389.g. njegov prijatelj, knez Stjepan Frankopan, uvjeravao je u Modruši svoga šurjaka Francesca Novella da Carraru (Frančeska Novela Kararu) kome je milanski vojvoda Gian Galeazzo Visconti (Đan Galeaco Viskon-

38. V.Klaić, str.179.-82.; Ćorović, str.325.-6.; Perojević, str.337.08.; Ćirković,str.156.-7.
39. Listine, IV.,str.267.-8.; Klaić, str.185.;Ćorović, str.327.-9.; Perojević, str.341.; Ćirković, str.160.-1.

ti) oteo Padovu (1388.) da bi se na vlast mogao vratiti samo uz pomoć moćnog bosanskog kralja.[40] Takav Tvrtko je odmah zatražio od dalmatinskih gradova da ispune dato obećanje i da mu se odmah podrede. Posao mu je kvarila Venecija savjetujući gradovim da ostanu vjerni Sigismundu, a Sigismunda izvijestila o stanju u Dalmaciji i poticala da se, makar i uz krajnje napore, zauzme za ugrožene gradove. U Vijeću umoljenih odlučili su (30.I.1390.) da Sigismunda i Mariju upoznaju o onome što čuju iz Bosne (**"de his que sentimus de partibus Bossine"**) i nekim drugim važnim pitanjima. Prema uputama, usvojenim 3.II.1390. trebalo je kraljevskom paru prenijeti da je papa Bonifacije IX. u konzisturiju proglasio Ladislava za kralja Apulije i odlučio poslati dva kardinala da ga okrune, te da je bosanski kralj ponovno osvojio Klis i Ostrovicu, a jako nastoji i da zaposjedne zemlje i mjesta Dalmacije (**"multum vigilat ad aquisitionem et occupationem terrarum et locorum Dalmatie"**) pa su sva mjesta u strahu da njegovoj sili neće odoljeti i da će mu se morati potčiniti. Tvrtko je, prema ovoj informaciji, govorio kako sve što tamo poduzima, poduzima u ime kralja Ladislava. Sigismund je o tome mogao biti izviješćen i sa druge strane, ali mu je javljala i Venecija jer se bojala opasnosti što će uslijediti ako Ladislav dođe u Dalmaciju. Tražila je da se zajednički postaraju kako se to ne bi i dogodilo.

Sigismund, i pored upozorenja, nije mogao ništa poduzeti. Započet je proces koji je dobivao ubrzanje. Bosanski izaslanici su u Veneciji i u ožujku 1390. Ne znamo što su tamo radili, ali im je 28.III. odobreno da sa osam članova pratnje mogu otputovati na mletačkoj galiji. Da bi preduhitrila događaje, Venecija je 29.IV.1390. odlučila u Dalmaciju uputiti svoga čovjeka koji će, idući od grada do grada, ulaziti u kontakte s tamošnjim vlastima, ispitivati stanje i raspoloženje, upoznati se s prilikama i saznati o namjerama za neposrednu budućnost.[41] Potom se uvjerila da je ipak kasno za bilo kakvu akciju na svoju ruku, jer je bosanska vojska stajala spremna pred svim gradovima, a građani napokon zreli da prihvate što moraju. Voljni da priznaju bosanskog kralja već su bili s njim u pregovorima. Ivaniš Horvat, Tvrtkov povjerenik, išao je u trogir na prethodne razgovore s Trogiranima i Splićanima. Splitsko vijeće je 28.IV.1390. odlučilo da uputi izaslanike Horvatu u Trogir i Tvrtku u Bosnu i ovlastilo ih da razgovaraju o predaji. Početkom svibnja je Splitsko gradsko vijeće već odlučilo priznati bosansku vrhovnu vlast i uputiti izaslanike na razgovor o uvjetima predaje. Takve odluke donesene su, i u Trogiru i Šibeniku, kao i na Braču, Hvaru i Korčuli. Mletački prijatelji iz Dalmacije sa kojima je, u ime Venecije, razgovarao Giovanni Palmuzio (Johanes Palmucio) tražili su da im se, na ono o čemu su s njim razgovarali, da brz odgovor. Potvrđeno je

40. Galeazzo e Bartolomeo Gatari, Cronaca carrarese (1318.-1407.), Rer.ital.script., T.XVII., p.L.,vol.I.,str.393.-4.; V.Klaić, Krčki knezovi Frankopani, Zagreb, 1901.,str.178.-80.; Ćorović, str.329.; Perojević, str.341., bilj.105.

41. Listine, IV.,str.280.; V.Klaić,str.187.; Ćorović, str.331.; Perojević,str.324.-3.; Ćirković, str.163.

da je kasno za mletačku izravnu akciju. Mletačka vlada se 26.V.1390. zahvalila svima u Dalmaciji koji su prema njoj iskazivali povjerenje, ali je, uzevši u obzir da su općine već odlučile da Tvrtku upute izaslanike i pristale na tijesne rokove, smatrala nekorisnim da išta dalje o tome govori ili poduzima. Tako je bilo sve riješeno, a Tvrtko je svečanim poveljama, stečenim gradovima i otocima potvrdio autonomije i sva prava uživana pod kraljem Ludovikom.[42]

U splitskim izaslanstvima nalazio se redovito ugledni građanin Miha Madije. Jedna srebrena tacna, s Tvrtkovim žigom, spominjana i mnogo kasnije u Mihinoj obitelji, podsjećala je, vjerojatno na njegovu misiju, na razgovore s Tvrtkom i njegovu prijateljsku darežljivost.[43]

d) Venecija izbjegava savez s Tvrtkom i neće mu pomoći da zauzme Zadar

Tvrtkov put do dalmatinskih gradova nije bio ni lak ni kratak, ali kad ga je, nakon višegodišnjeg napora, ipak savladao i ostvario davnu želju, pismom je iz Sutjeske (17.VI.1390.) "bratski i potanko" ("fraterno more distinctius nuntiantes") izvijestio Veneciju i ponudio da joj uputi svoje izaslanstvo koje bi, radi veće sigurnosti na putu, trebala prihvatiti mletačka lađa u nekom od njegovih lučkih gradova, u Splitu, Trogiru ili Šibeniku. Pred svršenim činom i pretvarajući se, ona mu je 8.VII.1390. odgovorila kako taj sretni događaj (**"felices succesus"**) prima na znanje vesela srca jer takva vijest iz Bosne za nju je velika utjeha i radost (**"profecto nobis consolationem maximam attulerunt et gaudium"**). Bila je spremna da primi najavljeno izaslanstvo i jedna njezina naoružana lađa očekivat će ga u Šibeniku 8.VII., dokad bi trebalo da se tamo nađe.[44]

Tvrtko je tada na vrhuncu "vala" i očekuje da će uspjeti i u onome što prije nije ni zamišljao. Granice njegove države obuhvaćaju sve od Velebita i Une, do Drine, Lima i Morače, od Save do Jadranskog mora, na čijoj su obali - od Kotora na jugu - svi njegovi gradovi osim Dubrovnika i Zadra. Njegova se vlast jednako uvažava u starom središtu i na rubovima. Sela, čak na Zrmanji, ispod Velebita plaćaju "bosanski poraz" od jednog dukata po ognjištu. Donedavno "kralj Raške, Bosne i Primorja" sada tome u titulaturi dodaje i Dalmaciju i Hrvatsku pa je službeno oslovljavan kao: milošću Božjom, Raške, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Primorja itd. slavni kralj: **"Dei gratia Rassie, Bosne, Dalmatie, Croatie, Croatie, Maritimeque etc.rex inclytus"**. Nije mu smetalo što se govorilo kako on sve radi u ime kralja Ladislava, kome je opozicija namijenila ugarsku krunu. Možda su njegovi ljudi takve priče smišljali i širili, znajući da mu od njih ne može biti štete. Ali on je sve radio za

42. Listine, IV.,str.280.; Klaić,str.187.; Ćorović,str.331.; Perojević, str.324.3.; Ćirković, str.163.

43. M.Šunjić, Nekoliko podataka o srednjovjekovnim bosanskim izrađevinama od srebra, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, I., 1963.

44. Listine, IV.,str.282.; Klaić,str.192.; Perojević, str.345.

sebe i u ugovorima sa dalmatinskim gradovima nigdje nije spominjao Ladislavljevo ime ni njegovo pravo na te gradove. Osvajanje je smatrao nedovršenim dok se Zadar nalazio izvan granica njegove države. A Zadar je za njegove kopnene snage bio na dohvatu, ali neosvojiv. Za osvajanje Zadra bila je potrebna pomoć s mora koju je mogla pružiti jedino Venecija. Glavni posao njegova izaslanstva koje je (8.VIII.1390.) trebalo da pođe iz Šibenika sastojao se u tome da u predstojećoj zadarskoj operaciji postigne mletačku potporu s morske strane. Obraćajući se "svojim predragim prijateljima" ("carissimis amicis suis") bosanski kralj nije pretpostavljao koliko je i ono što je u Dalmaciji već postigao bilo protivno njihovim trenutnim i dugoročnim interesima u području gdje ni napuljska ni bosanska prevlast nije bila poželjna. Zato se Venecija bosanskom veličanstvu zahvalila na prijateljskom i bratskom izvješću, koje je primila s neizmjernom radošću, ali i odgovorila (30.VIII.1390.) da mu traženu pomoć protiv Zadrana ne može pružiti budući da je u miru sa Sigismundom i u prijateljstvu sa Zadranima. Postojeće odnose nije željela kvariti, niti bi to mogla bez svoje velike štete. Nada se da ni Tvrtko ne traži pomoć po takvu cijenu, moleći ga da uvaži njezine razloge i oprosti joj što ne može udovoljiti njegovu traženju. Odbila je i drugi kraljev zahtjev o općem savezu ("**ligam generalem**") među njima. Tvrtko je želio da svaka ugovorna strana, neprijatelja svoga partnera smatra svojim neprijateljem, a prijatelja prijateljem. To je možda predlagao težeći da tako Veneciju odvoji od Sigismunda. Odbacujući ideju o tome, ona je naglašavala kako cijeli sviet već zna da je ona utemeljena i izgrađena ("situata et fundata") na tome da živi i izdržava se jedino od trgovine i da su joj se preci (budno bdijući nad interesima svoga grada), jako starali o sporazumima i konvencijama sa svima koji su se obvezali na dobre odnose pa da stoga nikako ne može pristati na predloženi savez koji bi izazvao velike štete po njezinu državu.

Na Tvrtkovu aluziju da će uskoro, kao zet austrijskog vojvode Albrehta III., moći utjecati na daljnje unapređivanje mletačko-austrijskih odnosa, zahvalila se skoro šaljivo "radujući se" što će novim brakom, ako do njega dođe, imati ujedinjena dva savršena prijatelja, čime će se i njihova naklonost prema njoj povećati, ako je uopće moguće da se povećava. Na zgodan je način prešla i preko ponovljene ponude bosanskog posredovanja za poboljšanje napuljsko-mletačkih odnosa, itd.[45]

Držanje Venecije pokazalo je Tvrtku da je širenje njegove države u Dalmaciji dostiglo krajnje granice i da je problem kako i s kim postignuto sačuvati. Bilo je krajnje vrijeme da dođe do sporazuma sa Sigismundom. U Dubrovniku su (rujna 1390.) smatrali da u tome mogu pomoći i preuzeti posredničku ulogu. Ne zna se je li im za to dat kakav znak sa mađarske strane.

S obzirom na to da su Tvrkove veze s Venecijom i Austrijom bile prisne moguće je da su se i otuda zauzimali za poboljšanje odnosa između njega i

45. Listine, IV.,str.283.-5.; .Klaić,str.190.-3.; Ćorović,str.332.-5.; Perojević, str.334.-5.; Ćirković,str.163.-4.; Hrabak,str.432.

Sigismunda. Sigurno je to išlo teško jer je Sigismund u "bosanskom banu" kako je oslovljavao Tvrtka gledao uzurpatora i zaštitnika svojih odmetnika, ali se on ipak, početkom 1391., našao na razgovorima u Bosni. Dubrovčani su se tome radovali i 26.I.1391. odlučili da Tvtku izraze zadovoljstvo što je došlo do takvog načina rješavanja spornih pitanja. Budući da tome nije prethodio nikakav vojni poraz Bosanaca, Tvrtko je bio u povoljnom položaju i vjerojatno je Sigismund bio spreman na ustupke. Ali Tvrtko je umro u ožujku 1391.g. prije nego su pregovori okončani i donijeli rezulate. Istog je mjeseca umro i Ivan472Paližna, Tvrtkov najbliži dugogodišnji suradnik protiv Sigismunda. Tako je jedan pokret naglo ostao bez svojih vođa. Pošto je smrt, vremenski bliska i stoga zagonetna, pokosila dva najvažnija Sigismundova protivnika, oba u punoj snazi, javile su se i sumnje da je tome doprinio i sam Sigismund.

Kako god da je bilo, situacija je time snažno preokrenuta u Sigismundovu korist.[46]

46. .Klaić, str.193.; Ćorović, str.333.; Perojević,str.346.-7.; Ćirković, str.165.

III.

KRAJ XIV. I POČETAK XV. STOLJEĆA: *"SAV SVIJET JE SADA U TEŠKIM NEMIRIMA I RAZNIM NEPRILIKAMA".*

1. Bosansko-venecijanski odnosi i dalje prijateljski, ali bez naročitog sadržaja

a) Kratko vladanje kralja Dabiše

Nikad kraljevstva nisu dovoljno pripremljena za smrt značajnog kralja. Iznenadnu smrt prate i veoma teške posljedice. Krug mogućih nasljednika uvijek je nečim ograničen pa velikog kralja, obično, nasljeđuje slabiji, jer često tako zahtjevaju interesi magnata koji odlučuju o izboru. U svakom slučaju, nasljedniku je potrebno dosta vremena da zagospodari situacijom i dođe do kakvih uspjeha. Tvrtko je vladao dugo, i dugo je prošlo prije nego se očitovala sva njegova državnička darovitost, a onda je iznenada, u punoj snazi, u 53.godini života, umro, ostavivši veliko, ali nedovršeno djelo. Imao je jednog zakonitog i dva nezakonita sina. Sva trojica su zaobiđena prilikom određivanja novog vladara. Čelni velikaši koji su uzeli pravo da izaberu kralja, vjerojatno su, po načelu (starijega) seniorata, dali prednost najstarijem članu obitelji, a ne najstarijem sinu. Tako je na površinu izbio, slabo poznati Dabiša, o čijoj ranijoj prošlosti skoro ništa nije poznato. Izvorni podaci ne razjašnjavaju ni stupanj njegovog srodstva sa prethodnikom koga on sam, u više pisama i isprava, naziva svojim bratom. I makar je Tvrtko imao samo jednoga, i to mlađeg,

brata Vuka, ipak su Rački, Klaić, Šišić i Stanojević, pozivajući se na spomenute podatke, Dabišu smatrali Tvrtkovim mlađim bratom. Pišući poslije njih, Ćorović to odbacuje i Dabišu smatra Tvrtkovim sinovcem, sinom njegova brata i "čovjekom već u godinama". Sa svima se ne slaže kasniji Perojević, po kome bi Dabiša bio Tvrtkov rođak, nezakoniti sin njegova strica Ninoslava. Sima Ćirković, posljednji od autora koji o tom slučaju kompentno govori, ne ustručava se reći kako uopće "nije poznato u kakvom je stepenu srodstva s Tvrtkom bio novoimenovani kralj", a to što on sam Tvrtka naziva svojim bratom, ne smije se (kaže) uzimati doslovno.[1)]

Mi, dakle, ne znamo tko je bio Dabiša u (pred)kraljevskom periodu, ali su suvremenici, osobito Dubrovčani, to sasvim dobro znali i stoga se, možda, usuđivali da mu odmah pokažu kako ga malo uvažavaju. Poslije snažnog Tvrtka očekivali su slabljenje Bosne i odmah se usudili da od susjednih Sankovića kupe i pokušaju pripojiti Konavlje, a 17.III.1391. su u Kotor i u dalmatinske gradove poslali izaslanstvo da potaknu njihovo vraćanje u vjernost ugarskom kralju.[2)] Ali Dabiša ih je iznenadio neočekivano odlučnim nastupom pa su kasnije žalili što se prema njemu nisu bolje ponijeli; slali su mu izaslanike i darove i izražavali veliko uvažavanje, jer bez njega nisu mogli obaviti neke korisne poslove.

Za namjesnika u Hrvatskoj i Dalmaciji, preko koga će tamo vršiti svoja kraljevstva prava, Dabiša je postavio Vuka Vukčića-Hrvatinića, a dalmatinski mu se gradovi, i pored poticanja izvana, nisu iznevjerili. Njihov status ostat će nepromjenjen tijekom tri iduće godine.

O preuzimanju vlasti on je odmah izvijestio Dubrovnik, Napulj, Mađarsku i Veneciju. Što je kome poručio nije ostalo zabilježeno. Ostalo je zabilježeno jedino da je putem svečanog izaslanstva ("**per suum solenem ambaxatorem**") zamolio Veneciju da ga s djecom i nasljednicima uvrsti među svoje počasne građane, što su mu bili i prethodnici i praroditelji "**sui predecessores et progenitores**". Ona je, "iz mnogo obzira", 1.VI.1391. odlučila da mu udovolji, što je značilo i da ga priznaje za zakonitog vladara. U knjizi povlastica nađena je stranica (I.,56.) na kojoj je ranije (30.VII.1383.) upisana odluka o dodjeli građanstva kralju Tvrtku i nasljednicima i, ispod postojećeg teksta, dopisano da se i za Dabišu sačini dokumenat kao i za Tvrtka mijenjajući samo ime stranke i vrijeme - "mutato solumodo nomine partis et tempore.[3)]

Dabiši je bilo važno i držanje napuljske vlasti koja je mogla željeti da Tvrtkov nestanak iskoristi za otklanjanje nekih nedoumica oko Hrvatske i Dalmacije. Obje su bile posjed ugarske krune za kojom je težio i Ladislav Napuljski. Na njihovom pitanju mogli su se sukobiti bosanski i napuljski interesi. Stoga i Ladislav privlači bosanske i hrvatske velikaše do kojih mu je stalo, ali

1) Miklosich, MS, str.222., 226.; Stojanović, SSPP., I/1., str.176., 179.; V.Klaić, str.197.; Ćorović, str.339.; Perojević, str.350.; Ćirković, str.170.; Šišić, Vojvoda Hrvoje, str.80.-1.
2) Ćorović, str.339.; Perojević, str.350.; Ćirković, str.170.
3) Listine, IV., str.201.; AAV, I/2., str.122.; Šišić, Isto, str.81.; Hrabak, str.435.

mu svi oni ne koriste mnogo bez bosanskog kralja pa ni za Dabišu, s te strane, neće biti poteškoća. Braća Vuk i Hrvoje Vukčić-Hrvatinić su dostojanstvenici obiju strana jer ih i Ladislav (17.VII.1391.) imenuje svojim banovima u Hrvatskoj i Dalmaciji.

Jedina opasnost dolazila je od Mađara i Turaka. Sigismund se, poslije Tvrtkove smrti, spremao na vojnu intervenciju u Bosni. On je 18.V.1391. davao nekakve upute svojim crkvenim i svjetovnim sudovima da bez globe, do 6.listopada odgode sudske parnice onima koji idu s njegovom vojskom pripremljenom protiv Bosne - "**ad instantem nostrum exercitum versus Boznam instauratum**").[4)] Tvrdeći da se mora oružjem oduprijeti hereticima i raskolnicima koji iz Bosne ugrožavaju Hrvatsku i Dalmaciju, on nastoji da akcijama protiv Bosne da križarski oblik.[5)] Kakve su za Bosnu posljedice ovih priprema, ne zna se, ali on u listopadu 1392. (**in descensu nostro campestri prope portum Zawe in Zymand**) svojim velikašima poklanja zemlje i odaje priznanja za zasluge stečene (ne kaže kada) u kraljevstvima Bosne i Raške ("**in regnis Bossine et Rascie**"), a i papa Bonifacije IX.(18.XII.1391.) priznaje isti status svima koji sa Sigismundom idu protiv Turaka ili Bosanaca i daje im oproste uobičajene za hodočasnike u Svetu zemlju.[6)]

Ugrožavana od Mađara i Turaka, Bosna bi se sigurno približavala Ladislavu da i on, krajem 1392., nije ušao u veze s Turcima. Možda je napuljska diplomacija pokušavala da i Turska radi za nju - slabeći Bosnu i Sigismunda. Napokon je Ladislav jednu sultanovu kćerku tražio za ženu. Vicekapetan kulfa pisao je iz Splita 28.VIII.1393. kako je doznao za nalog da se Bajazitov izaslanik preveze u Apuliju radi dovršetka pregovora o kraljevoj ženidbi s Bajazitovom kćerkom.[7)]

Turska opasnost ili nešto drugo, povod je da Sigismund i Dabiša nastave pregovore, započete s Tvrtkom, i pokušaju izgladiti međusobne nesporazume. Sigismundov je izaslanik došao u Bosnu da pregovara o primirju pa će se moći (1393.) ugovarati i sastanak dvaju kraljeva.

U Dalmaciji je izbijala otvorena nesloga među pristašama bosanske i napuljske strane. Vrana što ju je držao Ivan Paližna (bratić ranijeg priora), i Ostrovica, koju je držao njegov brat Nikola, odmetnule su se od bosanskog kralja i prišle Ladislavu. Ban Vuk Vukčić je odmah tražio da se gradovi vrate Bosni, a kad to nije urađeno, sakupio je svoje u Karinu pa ratom zaposjeo sporna mjesta i zarobio neposlušnu braću Paližne. Zadrani su o tome znali 12.II.1393., kad su bili u sporu sa Sigismundovim banom Ivanom Frankopanom i u dobrim vezama s Vukom Vukčićem. Oni su Vuka i njegova podbana Ivana Mišljenovića proglasili svojim građanima (8.IX.1392.) i namjeravali priznati Dabišu. Nastojeći da ih u tome spriječi, ban Ivan Frankopan je slao izaslan-

4) Malyusz Elemer, Zsigismundkori okleveltar, I., Budapest, str.195., 226.
5) Ćirković, str.170.
6) Malyusz Elemer, Isto,s tr.249., 254.; Smičiklas, CD, XVII., str.411.-412.
7) Lisitne, V., str.317.; Šišić, Isto, str.83.-4.

stvo u Veneciju, gdje je tražilo tri galije za nanošenje štete Zadranima - "**pro damnificando Jadratinos**"). Ona na to nije pristala s obrazloženjem (29.IV.1393.) da bi akcija išla na njezinu štetu ("**cum omni onere nostri dominii**") i bilo protiv onoga što stalno želi, naime da u miru živi sa svima, posebno sa susjedima. Ako bi dala tražene galije, Zadrani bi se opravdano mogli žaliti.

Rasprava o Frankopanovom zahtjevu dotakla se i općih prilika i dala povoda za ocjenu da je tada sav svijet u velikim nemirima i različitim lomovima ("**totus mundus ad presens est in magno motu et diversis anfractibus**").

Ne znamo je li Bosna išta poduzimala da iskoristi trenutno neraspoloženje Zadrana. Vjerojatno se na to nije usuđivala kad ni u njezinom dijelu Dalmacije stanje nije bilo bez opasnosti. Trogirsko nezadovoljstvo koncentrirano u Mikacijevoj partiji koja se odlučno protivila odvajanju od Ugarske i Sigismunda nije prestajalo pa je građanstvo i kasnije ostalo podijeljeno. Spominje se velika nesloga među građanima ("**maxima diferentia inter cives**") ili veliki razdor ("**maxima divisio**"). U službenim aktima ureda iz siječnja i lipnja 1392. i travnja 1393.g. ne spominje se ni ime bosanskog kralja, a piše da je kraljevstvo upražnjeno ("**vacente regno**"). Kako su nemiri trajali i u tek prošlom vremenu ("**nuper elapso tempo**"), činilo se da je i tamo, za smirivanje, potrebno mletačko posredovanje. Trogirska općina je u Veneciju slala nekog franjevca i molila je da se zauzme za smirivanje, što je značilo i direktan poziv za miješanje u unutarnje stvari druge države. Jedan mletački notar je ipak dolazio u Trogir i poslije izvijestio da su njegovim radom mnogi bili zadovoljni, što više molili su da Venecija i dalje posreduje u smirivanju nereda ("**ad sedandum errores et divisiones predicatas**"). U Veneciji je potom (3.I.1393.) i odlučeno da mjerodavni organ ponovno uputi u Trogir neku uglednu osobu...radi uspostavljanja mira ("**unam solemnem personam...pro ponendo pacem**") među zavađenim partijama. Sa stalno ratnim stanjem u Trogiru, a možda i drugdje, teško da je Bosna smjerala da na vrat tovari nove nevolje sa Zadrom, kao što su i Zadrani odustali od svoga hira čim su doznali za moguće izravne mirovne pregovore u Đakovu između Sigismunda i Dabiše ("**...ad locum Diaco, ubi futurus est serenissimus dominus noster rex Hungarie et dominus rex Boemie (!) pro pace tractanda...**"). Oni su 20.V.1393. riješili da u Đakovo upute svoje izaslanstvo koje bi se požalilo na bana Ivana Frankopana i zatražilo pomoć za održavanje posade u zemuničkoj tvrđavi, važnoj za njihovu obranu od pobunjenika i Bosanaca.

Nijedan kasniji dokumenat ne potvrđuje da je do ovoga sastanka i došlo pa stoga Sima Ćirković misli da ga nije ni bilo. Svi ostali povjesničari pretpostavljaju da je susret dvaju kraljeva ipak održan u srpnju 1393.g. i posredno, iz drugih dokumenata, rekonstruiraju što je moglo biti dogovoreno. Suglasni su da je dogovoreno da svaka strana zadrži sve što već posjeduje ("uti possidetis"), da Dabiša na svojim teritorijima neće progoniti "Sigismundove pristaše ni pomagati njegove protivnike", da će se, tek poslije Dabišine smrti oživotvoriti

ugarska načelna prava na Bosnu, tj.da će se Bosna vratiti ugarskoj kruni, a ona će je ustupiti bosanskom vladaru kao svome vazalu, da će Dabiša pozvati svoje velikaše "na vjernost i vjernu službu" ugarskom vladaru, jer se tek uz njihov pristanak sporazum i mogao sprovesti.

Potom je Sigismund počasno imenovao Dabišu šomođskim županom - učinivši ga time ugarskim dostojanstvenikom. Ovo bi, ako je bilo ovako, predstavljalo veliko odstupanje od Tvrtkove politike koja, u novim okolnostima ugroženosti od Turaka, više i nije bila moguća.[8)]

Ne znamo je li rezultat ovakvog sporazuma i to što se vojvoda Hrvoje Vukčić, do tada jedan od glavnih ljudi kralja Ladislava u našim krajevima, iznenada, izjavom od 23.VIII.1393. solidarisao sa kraljem Sigismundom. Tako su 19.VII.1393. postupili i braća Semkovići iz Huma koji su, vjerojatno, bili s Dabišom u Đakovu. Svi su obećali vjernost Sigismundu protiv svakoga osim protiv kralja Dabiše, kome će služiti dok je živ, ali i to uz pretpostavku da Dabiša ne ustane protiv Sigismunda. Poslije Dabišine smrti služit će samo kraljici i kralju Ugarske.

Na novu Dabišinu i Hrvojevu orijentaciju uslijedila je reakcija iz Hrvatske, ali i od brojne bosanske vlastele. Tada u Bosnu dolaze vođe pobune protiv Sigismunda, Ivaniš i Pavao Horvat i ostali. Još je i u rujnu 1393. Ivaniš Horvat u Bosni, pa i kod kralja Dabiše, uživao dobar glas, da bi poslije bio žigosan. Možda su svi oni, zajedno sa bosanskim nezadovoljnicima, nastojali da Dabiša opozove novi politički kurs, što bi sigurno poslužilo Sigismundu kao povod za rat. Dabiša je u takvoj atmosferi osjetio potrebu da se nešto dogovori i sa Venecijom pa joj je, 2.II.1394. uputio izaslanika sa usmenom porukom moleći ju da mu vjeruje što bude govorio u njegovo ime. Ono što je izaslanik izložio usmeno ("**viva voce**") nije zabilježeno ni u Veneciji. U pismu što ga je izaslanik sa sobom nosio Dabiša dužda Antonija Venerija naziva svojim predragim bratom ("**fratri nostro carissimo**"; "**frater carissime**") i podsjeća ga na neka ranija svoja pisma kao i na misiju svoga protovestijara, čak i duždu dobro poznatog Žorete Bokšića, koji je trebao iz mletačkog brodogradilišta preuzeti bosanske galije.

Opozicija sporazumu je u Bosni Dabiši toliko smetala da je on (5.VI.1394.) ustao protiv "nevjernog i buntovnog odmetnika" Ivana Horvata, a od Brača, Hvara i Korčule tražio da flotom i ratnim spravama pomognu da mu se oduzme Omiš. Ne znaju se pozicije neke druge značajne vlastele pa se misli da je ban Vuk Vukčić bio na strani Ivaniša Horvata, tj. da je ostao uz kralja Ladislava. Dabiša je odbacio ustanike čim je čuo da Sigismund vrši ratne pripreme, a za njih se znalo već od veljače 1394.g. Pobunjenici su se skupili u Doboru, snažnom uporištu nedaleko od ušća Bosne u Savu, sagrađenom oko 1387.g. U svibnju je rat i službeno oglašen i odgađana su ročišta za one koji su bili pod uružjem.

---

8) LIstine, IV., str.302., 304.-307.; Starine, XIII., str.249.; Šišić, Isto, str.83.-91.; Klaić, str.199.-203.; Ćorović, str.243.-6.; Perojević, str.354.-6.; Ćirković, str.170.-3.

Tražeći novčani ratni doprinos od svojih gradova, Sigismund ih je 5.VII.1394.požurivao da uplate izvrše "do Jakovljeva" (25.VII.) jer će, poslije toga, biti **"u ratu protiv bosanskog bana"** - misleći pod tim na Vuka Vukčića - i ostalih neprijatelja. U takvim okolnostima došlo je do kolebanja i u Splitu, gdje (14.VIII.1394.) zaključuju da u službenim spisima više ne spominju ime nijednoga kralja; da ne spominju nikog drugog osim svojih rektora i sudija. Hvarani su u ožujku 1394. još priznavali Dabišu za kralja.

Krajem kolovoza 1394. mađarska vojska je prešla Savu i provalila u Bosnu da napokon uništi pobunjenike koji se nisu ni mogli uspješno odupirati bez Dabišine pomoči. Sigismund je osvojio i spalio Dobor, a ustanici, koji nisu izginuli, povukli su se prema Kninu, gdje se utvrdio Vuk Vukčić. Napadnut od Nikole Gorjanskog, izgubio je i Knin. Tu su pohvatane ustaničke kolovođe koje su izbjegle iz Dobora. Ivan Horvat je proveden kroz Pečuh, vezan konjima za repove, zatim sjekirama raskomadan, dok su ostalim vođama poodsjecane glave u Budimu. Pavao Horvat je zatvoren u samostan. Sigismundovom banu Nikoli Gorjanskom predali su se i dalmatinski gradovi. Bosna se morala odreći svih Tvrtkovih tečevina i vratiti u stare granice (**"statum reductum in pristinum"**). Bosanske su se vojvode vratile kućama. S njima su stigli i preostali ustanici da tamo izbjegnu gonjenja i sačekaju bolja vremena. Vuk Vukčić se vratio Sigismundu i od njega dobio Ostrožac. Sa ženom Ankom dolazio je u Zadar (11.I.1395.), ali kao bosanski vojvoda - bez banskog naslova. Bitkom kod Dobora počeo je raspad Tvrtkove države. Osvrćući se na nju (13.XII.1397.g.) Sigismund u povelji sinovima Ivana od Kaniže, datoj im za zasluge "ob merita illorum" u ovome ratu i kaže da je, poslije Dobora osvojena cijela Dalmacija i Hrvatska, a bosansko kraljevstvo sa kraljem i njegovim stanovništvom svedeno na prijašnje stanje (**"et regnum Bozne cum rege et incolis suis reductum in pristinum"**).

Kad se činilo da je sve smirio i da se učvršćuje, Sigismundu je 17.V.1395. umrla žena Marija pa se otvorilo pitanje legitimnosti daljnje njegove vladavine u Ugarskoj. Legitimisti su smatrali da je Marija bila nasljednik ugarske krune i da je poslije njezine smrti Sigismund izgubio pravo da vlada i da prema njemu oni nemaju više nikakve obveze. Na toj je osnovi pripremljen novi sukob, u kojem Dabiša neće sudjelovati jer je već umoran i bolestan. U Veneciji je zadnji put spominjan 12.III.1395. u raspravi o Sigismundovom zahtjevu za pomoć protiv Turaka. Svoje je sudjelovanje ona uvjetovala prethodnim obvezama o sudjelovanju i drugih, među njima i bosanskog kralja. Budući da je kralj bolovao, na njegovu pismenu molbu u Dubrovniku je odlučeno (2.IV.1395.) da mu upute liječnika. Umro je 7.IX.1395.g.[9]

9) Listine, IV.,str.307.-9.; Pucić, Sp.srpski I., Primjedbe, I.; Fermendžin, Acta Bosnae, str.58.-9.; Fejer, Cod.dipl.Hung.X/2., str.438.-53.; Šišić, str.91.-100.; V.Klaić, str.200.-7.; Ćorović,s tr.346.-50.; Perojević, str.356.-62.; Ćirković, str.173.-4.; Hrabak, str.435.

b) Mletačko interesiranje za bosanske vojvode

I Dabišinim odlaskom nastala je u Bosni dosta zbrkana situacija. "Per mortem Dabisse regis Bozne", Sigismund je, upražnjenom smatrao šomođsku-županiju i 29.IX.1395. dodijelio je drugoj osobi.[10]

Bosanska vlastela podijeljena na jedne koji su za kralja prihvatali Sigismunda i druge koji su to odbijali, riješila je da privremeno i ne bira kralja nego da vlast prenese na Jelenu, Dabišinu udovicu. Očekujući korsti iz ovoga zapleta, Sigismund se s vojskom pomjerio prema Bosni, ali su okolnosti ograničile domet njegovih poteza. Od svibnja se neprestano nalazio izvan Budima, radi suzbijanja turskih provala što su učestale otkad su Turci (1393.) zaposjeli Bugarsku. Otuda su se spremali (1395.) da provale u Vlašku i time zaprijetili Ugarskoj. Kad je Pavao de Armaninis, izaslanik mantovanskog vojvode, 11.XI.1395. stigao u Budim, doznao je da je Sigismund, već skoro pola godine, od početka svibnja odsutan, da se nalazio u Erdelju i otuda pomjerio prema Bosni (**"versus Bossenam"**), čiji kralj je umro. Tako je stigao i u Srijem s namjerom da čak pređe u Bosnu (**"cum intentione omino in Bossenam transeundi"**), gdje ga je vlastela, navodno, očekivala za kralja-i-gospodara (**"eo quia rex ille mortuus et Bossenani querebant, uti dicitur, regem istum in suum regem et dominum"**). De Armaninis je čuo i to da Mađari smatraju da Bosna i spada pod jurisdikciju njihovoga kraljevstva (**Et etiam Ungari pretendunt regnum illud spectare ad jurisdictionem regni Ungarie**") i da su odlučili da tamo pođu.[11]

Je li pretpostavio da bi njegova akcija u Bosni ipak bila nepopularna i opasna i da bi izazvala velik otpor u nevrijeme (kad su mu ruke vezane turskom opasnošću, a iza njega stoje samo oni, kako i de Armaninis kaže, koje je pridobio koncesijama i darovnicama), dok veći dio za kralja priželjkuje Ladislava (**"sed maior pars apetarent pocius filium quondam regis Karoli"**), sve to danas nije pouzdano poznato. Tek, Sigismund tada nije u Bosnu prelazio i kao da se zadovojilo provizorijem stvorenim vladavinom Dabišine udovice.

Jelenina vladavina, međutim, nije bila duga (1395.-1398.). Već su 1395. otpočeli manevri za njezino odstranjenje i ona nije stigla da, osim sa Dubrovnikom, uspostavlja veze sa vanjskim svijetom. U Veneciji ni jedan podatak ne potsjeća na nju. Za njezino vrijeme se naglašeno očituje uloga feudalnih oblasti i njihovih gospodara, među kojima se izdvajaju neki čija uloga prelazi granice bosanskog kraljevstva. Hrvoje Vukčić i brat mu Vuk bili su bez premca i u Tvrtkovo vrijeme, a za Dabiše su kao i kralj poznati u Dubrovniku, Napulju, Veneciji, Ugarskoj i Turskoj. Na glas je izašao i Sandalj Hranić, bratić čuvenog Tvrtkova vojvode Vlatka Vukovića. I Sandalj je išao preko bosanske državne granice i u ratu s Balšićima, poslije pogibije Radiča Crnojevića, zavladao Ze-

10) Fermendžin, Isto, str.57.
11) Macuscev, Mon.hist.II., str.23.-24.

tom i Budvom na jadranskoj obali (1396.).

Vojvodu Hrvoja i bana Vuka Venecija je 13.VII.1393. uvrstila među svoje građane i o tome im izdala svečane povelje, pečaćene zlatnim pečatom, a njihovi su joj predstavnici na svetom evanđelju položili uobičajenu prisegu vjernosti. Istovjetnim je postupkom za građanina Venecije promoviran (22.VII.1396.g.) i veliki vojvoda Sandalj, njezin, navodno najdraži i prisni prijatelj (**carissimus et intimus amicus nostri domnii**"), a prisegu je u njegovo ime položio skadarski arhiđakon Teodor. On je za Veneciju tada - "**egregius ac magnificus dominus ...miles, Rasie Bosneque magnus voyvoda ac Budue et Zente dominus...**".[12]

Sandaljev prethodnik u Budvi ("dominus Zente et Budue"), Radič Crnojević, koga su ubili (1396.) Balšići, također je bio (od 30.IX.1392.) građanin Venecije, a njegova i Sandaljeva diploma o građanstvu su (skoro) istovjetne.[13]

Buduća suradnja Venecije sa spomenutim bosanskim velikašima bit će redovita i plodotvorna, sve do kraja njihova života. Kraljevi s kraja XIV.st. (Jelena i Ostoja) kao da su, zbog unutarnjih neprilika, zaledili odnose sa Venecijom. Ne znamo ni za izaslanike ni za poruke njihove ni u jednom smjeru. Ostoja će tek poslije krunidbe, skoro godinu dana po preuzimanju vlasti, obavjestiti o tome Veneciju. Diplomom od 10.VI.1399. i njemu je dodijeljeno mletačko građanstvo.[14]

Odluka o davanju građanstva - jedini je podatak o Ostoji u venecijanskom arhivu do kraja stoljeća, ali je i osnova za njihove plodne veze kasnije, sve do njegova zbacivanja (1404.g.).

c) Svrgavanje kraljice Jelene, Ostojina pojava i snaženje vanjske politike

Sigismundovim porazom kod Nikopolja (25.IX.1396.) umanjena je opasnost koja se nad Bosnom nadvijala poslije Dobora. Dok se sumnjalo da možda ni Sigismund nije preživio poraz, njegovi su protivnici odlučili da za kralja izaberu Ladislava Napuljskog. Vrativši se nakon tromjesečnog izbivanja, Sigismund je našao da je sve u zemlji krenulo nepoželjnim smjerom. Strogim mjerama pokušavao je zastrašiti protivnike - izdajnike. Na saboru slavonskih velikaša i plemstva (27.II.1397.) u Križevcima nekoliko je takvih posječeno. I pored toga kralj više nije djelovao punim autoritetom. I u Bosni su se počeli okretati protiv njega i zanemarivati ranije preuzete obveze, ali se i međusobno djeliti. Dotadašnje zbijanje oko kraljce, zasnovano na opasnosti od Mađara, nije preživjelo tu opasnost. Odmah je došlo do previranja, "pa i do mišljenja

12) Listine, IV., str.309.-10., str.378.-79.; Klaić, str.196., 209.-14.; Šišić, str.100.-1.; Ćorović, str.346.-51.; Perojević, str.363.-70.; Ćirković, str.175.-6.;
13) Listine, IV., str.301.
14) Isto, str.420.; AAV, II/3., str.118.; Klaić, str.216.; Perojević, str.380.; Hrabak, str.435.-6.

da traba iskoristiti Sigismundove nevolje, postaviti novog kralja i Mađare staviti pred svršen čin".[15]

I u takvim je okolnostima dio plemstva ostao uz kraljicu dok je većina istakla novog vladara, čije se ime, u početku, prešućuje. Dubrovčani su 26.III.1397. odlučili da tom kralju - ("**domino regi Bosine**") upute izaslanika, a malo zatim (2.IV.) i liječnika. Ovo Ćorovića navodi na pretpostavku da je "kralj" u međuvremenu obolio ili bio ranjen u borbama. Kraljica Jelena u kasnijim pismima i ne spominje ove nevolje, a Hrvoja, Sandalja i Pavla Radenovića, i dalje navodi kao svoje savjetnike. Dubrovčani i 12.VI.1397.g. ponovno rješavaju da bosanskom kralju ("ad regem Bosne") upute izaslanstvo, ali zabranjuju da se o tome išta govori Grguru Nikoliću, njihovu susjedu i kraljičinom pristaši, što bi značilo da je u Bosni dvovlašće i da oni održavaju vezu s obje suparničke strane. U takvoj situaciji, kad kraljica gubi značaj i utjecaj, a protukralj nije dovoljno prihvaćen, Sandalj se usuđivao (u jesen 1397.) da od Dubrovčana traži svetodimitrovski dohodak, inače namijenjen isključivo kralju.

Polovicom siječnja 1398.g. u Bosnu su po svojoj volji ili na poziv protukralja, provalili Turci. To je svakako štetilo kraljici Jeleni, a pridonijelo da pretendent uskoro izađe kao pobjednik. Pometnja koju su stvorili dovela je do bježanija pa u Dubrovniku i 7.II.1398.g. odlučuju da se "gospodi i ostalima" koji bježe u strahu od Turaka i ostalih neprijatelja, pruži utočište. Razdor, nesigurnost i strah traju i dalje pa istaknutije bosanske obitelji jednako traže sklonište u Dubrovniku i krajem ožujka. Ali dok kraljica, u travnju 1398. prima zaostali stonski dohodak od Dubrovčana, u maju dubrovački senat zaključuje da knez i Malo vijeće mogu pregovarati s izaslanstvom Stjepana Ostoje, a 10.V.1398.g. se i znalo da je Ostoja tek doveden za kralja "**noviter creatus rex Bossine**") pa mu je određeno izaslanstvo s darom od 500 dukata. On dubrovačkoj vlasti nije nepoznat jer se kod nje sklanjao među pobunjenicima protiv kralja Tvrtka. Već su 20.V.1398. tamo bili i njegovi izaslanici. Ali se o njemu ipak ne zna mnogo, osim da ga Dubrovčani ubrajaju u Kotromaniće. On se (20.XI.1398.) obvezao dubrovačkom izaslanstvu da će platiti dug "što im osta dužan brat kraljevstva mi bivši, slavnog pomenutja gospodin kralj Tvrtko", ali ima indicija da je i nezakoniti sin toga istog kralja Tvrtka I.

Promjeni u Bosni najviše je pridonio vojvoda Hrvoje, pristaša Ladislava Napuljskoga. Pored Hrvoja, uz Ostoju su stajali i ostali najmoćniji velikaši, kao Sandalj Hranić i Pavle Radenović, dok su uz Jelenu ostali njezini rođaci Nikolići i Radivojevići iz Huma. Od sredine svibnja do početka lipnja 1398. u Humu je i Ostoja. Tamo su konačno razbijene kraljičine pristaše. Tek potom su Dubrovčani odlučili (10. - 11.VI.) da pobjedniku pošalju izaslanike s čestitkama i darovima.

Sve ovo što se događalo nije se dopadalo kralju **Sigismundu**, ali nije mogao

15) Ćorović, str.353.-5.; Šišić, str.102., 120.-21.; Perojević, str.369.-70.

spriječiti te promjene. Iz Gorjana je (2.VI.1398.) pisao Trogiranima da je Hrvoje naumio svim snagama udariti na sve koji su vjerni ugarskoj kruni u bosanskom kraljevstvu. Činilo mu se da je to opasno i za Bosnu koja je štit Dalmacije i Hrvatske od dušmana Kristovih. Hrvoja je optuživao i kasnije da je šurovao s Turcima i doveo ih u Bosnu protiv kraljice Jelene. Da kazni tog Ladislavljevog namjesnika za Hrvatsku i Dalmaciju i najnepoćudnijeg među bosanskim velikašima, prodro je, u srpnju 1398. u njegove Donje Krajeve i, napredujući uz Vrbas, stigao do Vrbaškog Grada, blizu današnje Banjaluke. Ali to je i krajnja točka od koje se, sredinom kolovoza, počeo povlačiti. Hrvoje mu je, u protunapadaju zauzeo dubičku župu, koju je zadržao četiri godine.

U očekivanju mađarskog napadaja i Ostoja je, s najznačajnijim velikašima i vojskom, 1398/99. zimovao uz granicu u Usori. Tamo je na rijeci Lišnici, pritoci Bosne), **"va slavnoi našoi voisci"**, izdao povelju kojom Dubrovčanima priznaje zemlje između Kurila i Stona. Kad se uvjerio da mu sa sjevera ne prijeti opasnost, raspustio je vojsku, da bi već 5.II.1399. bio u Sutjesci, gdje je Dubrovčanima potvrdio stare povelje.[16] Dubrovčani su oko 12.IV.1399. doznali da stiže u Hum i pozvali ga u posjet, ali on to tada nije mogao prihvatiti, jer je išao na krunidbu. Krunisan je 20.IV.1399., a u Dubrovniku se za to saznalo šest dana kasnije. Izviješteni da se tada Sigismund spremao protiv Turaka i "drugih neprijatelja", Dubrovčani su pomislili da će ratovati i protiv Ostoje komu ni čestitke nisu smjeli uputiti. Do rata nije došlo jer je i Sigismund morao u Češku, gdje mu je brat Venceslav bio u nevolji.[17]

Iz nereda koji je tada svuda vladao, vojvoda Hrvoje i kralj Ostoja su pokušali izvući koliko je bilo moguće. Početkom XV.st. Bosna, možda zahvaljujući i Hrvojevim vezama, nije bila ugrožena od Turaka. U njoj su ponovno skupljene sve niti urote protiv kralja Sigismunda i on joj se za to osvećivao. Početkom 1400. Nikolu Gorjanskog je imenovao za glavnog zapovjednika vojske usmjerene "protiv Bosne i sile nevjernih Turaka". Gorjanski je u veljači krenuo prema Kninu što ga je napadao Hrvoje "sa prokletim patarenima i svim svojim pristašama". U ljeto iste godine Mađari su namjeravali provaliti u Bosnu i Mačvu, ali u tome nisu uspjeli jer je i Sigismund za neko vrijeme ostavio Bosnu na miru. Protiv njega su se ubrzo urotili ugarski velikaši, zarobili ga 28.IV.1401. i internirali u mađarskom Višegradu, dok su upravu zemljom povjerili privremenoj vladi. Tek mu je sredinom listopada uspjelo - posredovanjem Nikole Gorjanskog i Hermana II.Celjskog - da se izmiri s vlastelom i preuzme vođenje državnih poslova. Krajem listopada proglasio je opću amnestiju. Ohrabren preokretom, početkom 1402. ostavio je Ugarsku i otišao na više mjeseci u Češku, gdje je zarobio brata Venceslava i preuzeo vlast. Potom je otišao u Beč, da se miri sa Habzburgovcima. To je vrijeme u kojem se i Bosna otresla izravne opasnosti, vrijeme u kojem je u Dalmaciji i Hrvatskoj

16) *Miklosich, MS, str.231.-2., 235.-7.; Stojanović,str.420.-29.; Šišić, str.125.-131.; Ćorović, str.355.-61.; Perojević, str.371.-6.;*

17) *Ćorović, 364.-5.; Perojević, str.380.; Šišić, str.131.-2.*

ponovno oživjela bosansko-napuljska stranka.

Vojvoda Hrvoje, kao "generalni namjesnik" dvojice kraljeva - Ladislava i Ostoje, krenuo je da u Dalmaciji obnovi stanje kakvo je bilo i u Tvrtkovo vrijeme. Radeći protiv Sigismunda, nastojao je da Bosni pripoji dalmatinske gradove. I Ostoja se nadao da Sigismundov takmac - Ladislav, neće ostvariti svoje težnje, neće nikada doći na ugarsko prijestolje i da će tako Hrvatska i Dalmacija, otrgnute od Sigismundove vlasti - za račun Ladislava - pripasti Bosni kao što se to dogodilo i pri kraju vladavine kralja Tvrtka.

U lipnju 1401. Hrvoje je pozvao Zadrane da ostave Sigismunda i da polože prisegu Ladislavu. U Tvrtkovo vrijeme na takav poziv nije bilo odgovora dok su se sada odazvali i uputili pregovarače kralju Ostoji i vojvodi Hrvoju. Tako se Zadar bez osjećanja krivice iznevjerio interniranom Sigismundu i pristao uz Ladislava i Ostoju.

Ostoja se pokrenuo na zapad i došao u Knin koji je ranije prešao u bosanske ruke. Iz Knina je pozvao Trogirane da slijede Zadrane i da mu se potčine. Oni su 16.VI.1401. odlučili da Hrvoju upute tri izaslanika, među njima i biskupa ako želi, a 4.srpnja odlučivali o odgovoru izaslanika kralja Ostoje i Hrvoja i o izaslanstvu za Apuliju. Nakon dosta oklijevanja i predomišljanja, ohrabreni možda i mogućnošću raspleta ugarske krize, odgovorili su početkom rujna 1401. da će priznati kralja Ladislava kad to urade i ostali dalmatinski gradovi.

Splićani su, da bi izbjegli bosanski pritisak, ponudili Veneciji da ih primi pod svoju zaštitu, što ona nije smjela prihvatiti. Ali kad je Sigismund oslobođen, svi su se u Dalmaciji ponovno u njega pouzdali pa Splićani, ni na Hrvojev pritisak, nisu pristajali da mu se iznevjere. Odbačen je Ostojin zahtjev da Dubrovčani skinu ugarsku zastavu i postave njegovu. Odgovorili su da će Bosni plaćati dohodak za slobodnu trgovinu, ali da se nikome neće potčiniti. Ostoja bi već tada s njima zaratio, da nije bio upleten u Hrvatskoj. Ni tamo još nije bilo lako. Na Hrvojev pritisak Split je odgovorio ratom i oteo mu Omiš. Hrvoje je zatražio pomoć i od Venecije, ali je ona (28.XII.) odgovorila da se u sve to ne može miješati. Nekako tada, na kraju prosinca 1401., Hrvojev šurjak Ivan Nelipić je zaposjeo Klis, iz koga je lako mogao ugrožavati Splićane pa će i oni prijaznije razgovarati s Bosancima.

Da ohrabre pristaše i odvrate ih od Hrvoja i Ostoje, u Dalmaciju su stigli i Sigismundovi izaslanici. U Dubrovniku su 12.IV.1402. na njihove ruke obnovili prisegu vjernosti ugarskoj kruni. Hrvoje i Ostoja su vijest o tome primili s negodovanjem, kao da je taj akt uperen protiv njih. Hrvojev izaslanik izrazio je nezadovoljstvo svoga gospodara na taj gest kojim su Dubrovčani, navodno, stali u red bosanskih protivnika. Pravdajući se, oni su 13.V.1402. odgovorili kako se od njih ništa nije tražilo ni protiv Ostoje ni protiv bosanske gospode.[18] I Splićani su obnovili prisegu vjernosti pred Sigismundovim

18) *Listine, IV., str.428., 451-21.;Rački, Notae Joh. Lucii, Starine, XIII, 255, Libriref IV, 162.-166; V.Klaić, 216.-17.; Šišić, 134.-142.,451-2.; Ćorović, str.367.-70.; Perojević, str.383.-85.*

izaslanicima. Trogir i Šibenik ipak nisu tako postupili. Njihovi su izaslanici 13.V.1402. došli pod Sinj da Hrvoju i Ivanišu Nelipiću izraze podaničku vjernost kralju Ostoji. Ostojini opunomoćenici su im tu poveljom potvrdili sve stare i nove povlastice i obećali da će im sve to potvrditi i kralj Ladislav, ako nekad dođe u ove krajeve. Njihovi su izaslanici išli i u Bosnu, u Visoko, gdje im je kralj, u nazočnosti Hrvoja, Sandalja, Pavla Redenovića i drugih, potvrdio sve što su njegovi opunomoćenici obećali. Tako je u ljeto 1402., bosanska stranka u Dalmaciji stajala dobro - Hrvojevom su zaslugom svi gradovi, osim Splita i Dubrovnika, priznavali kralja Ostoju. Činilo se da Bosna tamo obnavlja ulogu kakvu je imala i prije desetak godina. Mađarski pritisak sa sjevera nije omeo Bosnu da djeluje u Dalmaciji. Mađarska vojska je uspjela jedino da povrati, prije četiri godine izgubljenu, dubičku županiju i da je pripoji Slavoniji.[19]

2. Vraćaju li se Tvrtkova vremena?

a) Izvlačenje koristi iz ugarskih neprilika

Kriza u Ugarskoj nikako se nije mogla nadvladati. Početkom 1397.činilo se da Sigismund odlučno mijenja stanje u svoju korist, a onda je (1399.-1400.) morao na dulje vrijeme ostaviti Ugarsku i posvetiti se Češkoj. To je pomoglo da posvuda ojačaju njegovi protivnici i da Sigismund dobar dio 1401. provede kao zatočenik, odvojen od političkog života. Razne protivničke političke tendencije grupirale su se tada u četiri struje, a svaka se trudila da svoga izabranika dovede za kralja. Najveći dio utjecajnog svećenstva, potaknut opredjeljenjem pape Bonifacija IX., svrstao se s brojnim plemstvom iza Ladislava Napuljskog. U takvom su metežu vojvoda Hrvoje i kralj Ostoja radili na tome da, u ime kralja Ladislava, odvoje od Sigismunda i sebi potčine dalmatinske gradove.

Umorni od stalnih neprilika i željni da trajnije riješe problem svoje sigurnosti i napretka, dalmatinski gradovi više ništa dobro nisu očekivali ni od Sigismunda ni od Ladislava pa su htjeli izaći iz okvira takvih kombinacija i mir potražiti u okrilju Venecije. Njoj se dopadalo što se stvaralo uvjerenje da im samo ona može pomoći i izvući ih iz nereda, ali ih se još nije usuđivala preuzeti i pripojiti. Odbijala je ponude iz Paga (14.VI.1401.), iz Splita (1.X.1401.), ali kad joj se 30.XI.1401. ponudio i Zadar (koji ni nedavnim priznanjem Ladislava nije riješio svoje nevolje), ideja se nije mogla olako odbaciti i uzeta je u ozbiljno razmatranje. Ne usuđujući se da otvoreno prekrši obveze, iz dva međunarodna ugovora (1358., 1381.) i da Zadar, inače vječitu metu

19) *Listine IV., 461.-2.; Starine XXXIX str. 188.-190.;Ćorović, 368.-7.; Perojević 386.-387.;*

svojih želja na dalmatinskoj obali, preuzme na prepad, savjetovala je njegovim izaslanicima da odmah odu do kralja Sigismunda, uvjere ga u neizbježnu bliskost Ladislavljevog dolaska u Dalmaciju i privole ga da im ili pomogne ili dopusti da se, uz zadržavanje svih ugarskih prava, stave pod zaštitu Venecije koja bi, iz zahvalnosti, svim snagama nastojala spriječiti Ladislava da preko mora prijeđe u Dalmaciju. Kad izaslanstvo nije uspjelo kod kraljevskog vijeća postići takvo rješenje, i Venecija je prestala vrdati između dva takmaca.

I Ladislavu se, prema vijestima što ih je primao, moglo činiti kako dugotrajna ugarska kriza sve više sazrijeva u njegovu korist pa se odlučio za aktivniju politiku. Za namjesnika je u Ugarskoj (17.VI.1402.) imenovao vrhovnog zapovjednika svoje flote, admirala Alojzija Aldemarisca, maršala Sicilije, i naredio mu da tamo uspostavi njegovu vlast. Kako bi i u Veneciji stvorio dobro raspoloženje za svoje ugarsko-dalmatinske programe, Ladislav će pristati (1402.) da se i de jure odrekne suvereniteta nad Krfom, otokom što ga je ona zaposjela (1398.), odmah nakon smrti njegovog oca.

Bilo je važno kako će se Venecija sada držati. Samo nekoliko godina ranije (1398.), na vijest da bi nekoliko naoružanih napolitanskih galija ušlo u Jadransko more, Venecija je poduzela opsežne mjere da ih u tome spriječi. Sada je, na pitanje zapovjednika svoje flote u Jadranu (18.V.1402.): kako da postupi ako susretne Ladislavljeve galije, odgovorila (1.VI.1402.) da se drži - neutralno. Takvim je stajalištem omogućila oskudnim napolitanskim snagama da neometano stignu na odredište. Neometan i bez ikakvog otpora, Aldemarisco je sa pet galera i jednim brigantinom stigao pred Zadar (24.VIII.1402.) Zadrani su odmah o tome izvijestili velikog vojvodu Hrvoja u Ostrovici i pitali ga kako da postupe i kako će Bosna gledati na napolitanske akcije. Hrvoje se na to s vojskom iz Ostrovice pomaknuo u Zemunik, odakle je 28.VIII., u Zadar poslao brata Vojislava da Aldemarisca pozove na razgovor za sutra dan, 29.VII. Admiral je, uz suglasnost gradskog vijeća, 27.VIII. ušao u Zadar da bi sutradan ušle i njegove lađe. On je išao u Zemunik - na dogovor s Hrvojem - kako da skrše Sigismundove pristaše kojih je bilo u Vrani i Ninu. Već su 6.rujna napadali Vranu, čiji se prior (Emerik Bubek) nalazio na saboru u Požunu, gdje je Sigismund primorao okupljene (21.IX.) da mu za nasljednika potvrde (polu)sestrinoga sina, austrijskog vojvodu Albrehta IV. Nezavodoljan takvom odlukom i uvrijeđen što je pred sabor smijenjen s banske časti, prior se vratio u Vranu, bez volje da je brani. Predao se 12.X.1402. Poslije nekoliko dana pritiska nije odoljela ni tvrđava Ljubač kod Nina. Zajedno sa bosanskim snagama Napolitanci su (25.X.1402.) mirno zaposjeli Split, (19.XI.) Šibenik i (25.XI.) Trogir. Odupro se jedino Skradin i trebalo ga je opkoljavati s kopna i mora, ali je i on priznao novu vlast do kraja 1402.g. U siječnju 1403. isto su uradili Kotor, Brač, Korčula, Hvar i Rab, dok je jedino Dubrovnik ostao na Sigismundovoj strani. Da taj proces zaustavi, Sigismund je za bana u Hrvatskoj postavio Pavla Bessenya (Besenija), ali je i on razbijen (kod Bihaća) i zarobljen a Hrvoje ga je 5.II.1403. predao Aldemariscu u Zadru. Tako je Hrvatska - od Drave do mora - prešla u ruke kralju Ladislavu.

Pošto se Sigismund promoviranjem austrijskog vojvode u nasljednika prijestolja zamjerio i posljednjima, oni su se siječnja 1403. okupili u Velikom Varadinu, zbacili ga i svečano za kralja proglasili Ladislava, kome su odmah položili prisegu vjernosti. Uz Sigismunda je ostalo još sasvim malo pristaša. Iznevjerio mu se i krčki knez Nikola, sin bana Ivana - veoma zaslužnog za oslobođenje kraljice Marije iz novigradskog sužanjstva. I Venecija je 9.I.1403. Sigismundu uskratila plaćanje tributa koji mu je pripadao po Torinskom ugovoru. Na saborima nobila u Križevcima (4.IV.1403.) i Požegi (svibanj 1403.) odlučeno je da posebno izaslanstvo pozove Ladislava da dođe u Ugarsku i preuzme krunu koju mu je i otac, doduše kratko, nosio. Ladislav je primio izaslanstvo u Barleti i saznao da je izabran i pozvan na krunidbu. Zadar je određen za susret novog kralja sa velikašima ugarskog kraljevstva što će se tamo okupljati od početka srpnja. Tamo je 9.srpnja stigla i kraljeva prethodnica na 12 lađa, a 10.srpnja i bosansko izaslanstvo - s vojvodom Hrvojem - o kome se znalo da je jedan od najzaslužnijih za uspjeh Ladislavljeve stranke u Dalmaciji i Hrvatskoj i da će biti postavljen za upravnika Bosne ("marchionem in partibus Bossine"), što sigurno nije moglo biti prijatno kralju Ostoji. 19.srpnja došao je i kralj Ladislav sa brojnom pratnjom na sedam galija. U pratnji se nalazio legat Bonifacija IX., kardinal Angelo Acciaioli (Anđelo Aćajoli). 21.srpnja stigli su i ugarski velikaši sa ostrogonskim nadbiskupom, kome je, po tradiciji, pripadala čast da kruni ugarske kraljeve. Nije se pojavio bosanski kralj Ostoja, što je moglo značiti da se Ladislavljevom dolasku nije ni radovao, da mu se nije dopadalo da, kao podanik ugarskog kralja ("homo regis Hungarie"), sudjelovanjem na predviđenim ceremonijama prizna i stalno isticano ugarsko pravo na Bosnu, ili da je u Dalmaciji djelovao za tuđi račun, a možda se već bio razišao sa vojvodom Hrvojem.

Ladislav je (5.VIII.1403.) okrunjen u Zadru jer mu se nije htjelo ponoviti očevu grešku - da dođe u Budim prije nego se tamo stvari raščiste. Ali se stvari nisu raščišćavale nego su krenule na njegovu štetu. Sigismund je pribrao snage i s onim što je imao krenuo da se spašava. Njegova je energičnost donijela rezultate, posebno otkad je (8.X.1403.) proglasio opću amnestiju - za sve odmetnike. Ladislav je neodlučno, skoro tri mjeseca, pratio razvoj događaja, a kad se uvjerio da ipak sve ide na njegovu štetu, da je oduševljenje za njega nestajalo čak i u dalmatinskim gradovima, napustio je Zadar krajem listopada i vratio se u Napulj. Prethodno je Hrvoja imenovao za svoga namjesnika, dodijelivši mu titulu hercega splitskog i davši mu Split sa otocima Bračom, Hvarom i Korčulom. Taj herceg Splita, potkralj Dalmacije i Hrvatske, veliki vojvoda bosanski i knez Donjih Krajeva, primio je dužnost (4.XI.1403.) u Splitu, gdje je svoga čovjeka, Petricu Jurjevića (a ne Petrića Đurđevića, kako piše Ćorović), imenovao gradskim knezom.

U novim se okolnostima kralj Ostoja počeo pribojavati za sebe i namjeravao je da krene za ugarskim velikašima koji su okrenuli leđa gubitniku i koristili se amnestijom. Posredovanjem mačvanskog bana Ivana Morovića (Morot) obećao se vratiti pod Sigismundovu vrhovnu vlast. Pojedinosti o tome

nisu poznate, ali su Dubrovčani (16.XI.1403.) rekli Hrvoju za novu kraljevu orijentaciju.[20)]

b) Ostojini i Hrvojevi izaslanici u Veneciji i njihove lađe u mletačkom moru

I kad nije vladala dalmatinskim gradovima, Venecija je Jadransko more smatrala svojim; u njemu je održavala svoj red i svim trgovačkim lađama jamčila miran i siguran prolaz. Ona nikome nije dopuštala da taj red krši, da presreta, osvećuje se ili kažnjava. "Mi ni na koji način ne namjeravamo tolerirati", pisala je 13.X.1391. kapetanu Barija, "da vi, ili Dubrovčani ili bilo ko drugi, unutar našega mora ("intra culphum nostrum") oružate neku lađu koja bi piratski djelovala na štetu lađa i roba naših podanika ili podanika bilo koje druge nacije koji sa svojim lađama ili dobrima dolaze u naš grad ili odlaze iz njega". Prema prekršiteljima ovog stajališta, prema njihovim lađama i posadama postupalo se okrutno, kao prema običnim gusarima.[21)]

Razumljivo je stoga da su uvijek daleko življe i sadržajnije veze s Venecijom onih bosanskih vladara koji su vršili vlast u primorskim gradovima ili se za njih zanimali. Kako se interesi tadašnje Bosne i Venecije pomalo dopunjuju, a nigdje ne isključuju i ne suprotstavljaju, njihove su veze, iako ponekad i površne i mršave, ipak poželjne i stalno prijateljske. Idući u jednom i drugom pravcu, izaslanici su nosili dobre želje, pozdrave, čestitke, ali i konkretne prijedloge i skupocjene poklone koje, s naše strane, nekad čine i proizvodi zemlje. Ostojin izaslanik koji je travnja 1402.g.boravio u Veneciji donio je "republici" jednoga konja i jednoga sokola kao kraljev poklon. U travnju 1403. bosanski je izaslanik, uz ostalo, donio dva sokola. Republika je poslije, odlukom nadležnog organa, to dalje poklanjala kakvoj zaslužnoj osobi, odgovarajućeg visokog položaja. U navedenom slučaju iz 1402., konj i sokol su dodijeljeni markionu Ferare, a dva sokola iz 1403. Amadeu VIII., knezu Savoje. Ni naši izaslanici se ne vraćaju praznih ruku. Nosili su uzdarja svome kralju, ali su i sami redovito bogato darivani. Kad se naš izaslanik spremao da početkom svibnja 1402. napusti Veneciju, odlučeno je da se za darove kralju i izaslaniku u prikladnim stvarima može potrošiti do 150 dukata (**"in illis rebus quod dominio videbuntur"**).[22)]

Primjetna je novina da se, u ovo vrijeme i neko drugi, osim kralja, obraća

---

20) Listine, IV., str.463.-7.; Starine, XXXIX., str.207.-211.; Raćčki, Pokret na Slavenskom jugu, Rad JAZU, II.-IV. Zagreb, 1863.; Klaić, str.218.-221.; Ćorović, str.370.-2., 376.-7.; Perojević, str.388.-9. 394.-6.; E.Musatti, Venezia e le sue conquiste nel Medio evo, Verona, 1881., str.409.; Kretschmayr, Venedig und Ungarn, Scritti storici in onore di Camilo Manfroni, Padova, 1925., str.273.; Šišić, Vojvoda Hrvoje, str.126.-158.; M.Šunjić, Dalmacija, str.37.-39.

21) Listine, IV., str.289.-90.

22) Isto, str.461., V., str.3.-4.; AAV, III., str.307., 369.-70.; ASV, Maggior consiglio, Deliberazioni, 21 Leona, str.129.; Hrabak, str.436.

Veneciji. Prvi je to uradio (1401.) vojvoda Hrvoje, poznat tamo svakako i od ranije. U ime "Crevoy de Bossina", Veneciju je, krajem 1401., posjetio zadarski plemić Lodovicus de Mathafaris i izložio kako su vojvodini neprijatelji iz Splita nasilno zaposjeli njegov Omiš. Molio je Republiku da im ne pomaže, već da pomogne Hrvoju, svome građaninu i prijatelju. Ona je u odgovoru istaknula da Hrvoja zaista drži za dragog građanina i prijatelja ("in carum civem et amicum"), da je uvijek spremna na sve što mu je ugodno i po volji, da jako žali što su mu se dogodile štetne i neugodne stvari, ali se ipak (28.XII.1401.) nije htjela miješati u ovaj spor, što je i on trebao shvatiti i razumijeti.[23)]

Koliko je Omiš ostao u posjedu Splićana i kako su ga napustili ili izgubili, nije poznato. Zna se jedino da je poslije pripadao kralju Ostoji. Dubrovčani mu, 11.I.1403. pišu kako već znaju da je Bog htio da sada Omiš bude njegov.[24)]

Možda je Ostoja kanio proširiti omiško naselje i luku, a Hrvoje se protivio? Kraljev izaslanik, za koga je rečeno da je 1402. na dar Republici predao konja i sokola, govorio je tada o gospodarevoj namjeri da za potrebe kraljevstva i svojih podanika, podigne na obali mjesto - s tvrđavom i lukom, kako bi mu mogli dolaziti mletački i drugi trgovci i udobno trgovati ("traficare et mercari") s njegovim ljudima. Želio je da tu, prvenstveno Venecijanci, drže trgovinu i, kao mletački građanin, u tome tražio njihov savjet i potporu. Veneciji je bilo jako stalo do bosanskog kralja, ali se ipak nije mogla tim pitanjem posebno baviti. Uvjeravala ga je (23.IV.1402.) da je, kako i sam zna, uvijek iskreno voljela njegove prethodnike na prijestolju, kao što srdačno voli i njega i njegove podanike i trgovce i da će se zadovoljiti svakom njegovom odlukom. Ako on nalazi da će izgradnja toga mjesta biti korisna kraljevstvu i njegovim podanicima, može postupati kako god nađe potrebnim, jer ona ne sumnja da će se u tom mjestu, ako ga izgradi, kao i u svim ostalim njegovim mjestima, uvijek dobro postupati s njezinim trgovcima i podanicima, na čemu mu je zahvalna. Oglušila se, međutim, o njegovu želju za potporom u slučaju da netko pokuša spriječiti namjeravanu izgradnju - uvjeravajući ga da u svojoj zemlji može graditi što god želi. Izgovarala se kako i ne zna tko bi mu se u tome mogao suprotstaviti. Mogla bi to biti i neka osoba s kojom je ona u miru i prijateljstvu i sa kojom ne želi ući u rat.[25)] Možda je aludirala i na vojvodu Hrvoja!

I poslije godinu dana, travnja 1403., ponovno se u Veneciji našao Ostojin izaslanik a nije poznato koji su sve razlozi nalagali njegov dolazak. Iz bilješke od 20.IV.1403.godine, vidi se da su odgovori na neke od njegovih zahtjeva do tada već bili utvrđeni. Ostalo je da se uobliči odgovor i na preostali dio kraljeve poruke. Znamo, s druge strane, da se Ostoja tada spremao za rat protiv Dubrovnika i da je za to morao imati pomorskih snaga. Htio je da zna stav Venecije o njegova dva naoružana brigantina koja će koristiti za čuvanje svoje

---

23) Listine, IV., str.451.; Šišić, Vojv.Hrvoje, str.142.-3.; Hrabak, str.440.
24) Lj.Stojanović, SSPP, I/1., str.433.
25) Listine, IV., str.460.-1.; Šišić, str.167.-8.

zemlje ("pro custodia terrarum suarum") i molio da ona sa sumnjama ne gleda na njegove lađe. Pitanje je izgledalo nezgodno zbog mnogih zala i gusarskih pljački izvođenih u "njezinu moru" sličnim brigantinima i naoružanim lađama. Iz toga se redovito javljala šteta za njezine zemlje i prihode i zato je nerado gledala na pojavu tuđih lađa. Ali pitanje je dolazilo od jedinstvenog prijatelja ("singularem amicum") koji svakako, neće dopustiti uporabu lađa u druge svrhe osim za čuvanje svojih zemalja i mjesta ("in custodia terrarum et locorum suorum"). Stoga je i odgovor bio pozitivan, tj. da kralj može dobiti ili izgraditi i naoružati, odnosno naoružane držati svoje lađe, pod uvjetom da posadi bude strogo naređeno da ne smije napadati ili štetiti mletačke ili bilo čije druge lađe koje s robama dolaze u mletačke zemlje ili odlaze iz njih. Starješine mletačkih galija odnosit će se blagonaklono i prijateljski prema njima sve dok se tako budu ponašale. U protivnom, postupat će se prema naređenju, a to bi i Veneciji bilo neugodno.[26)]

c) Može li Venecija steći monopol na bosanskom tržištu?

Kad je, u ljeto 1403., Bosna zaratila s Dubrovnikom, obje su strane poduzimale razne mjere za zaštitu svojih ekonomskih interesa i pribjegavale ekonomskoj ucjeni. One su oduvijek bile povezane trgovačkim vezama i sve se iz Bosne izvozilo, uglavnom, posredstvom dubrovačkih trgovaca. Čim je rat počeo, dubrovačka strana je zabranila da se Bosancima bilo što prodaje ili od njih kupuje. Ostoja je dolazio na pomisao da trajno raskine ekonomsku zavisnost od Dubrovnika, čak da trajno iz Bosne potisne dubrovačke trgovce. Po onome što je (u kolovozu 1403.), njegov izaslanik (Georgius) izložio Veneciji, tražio je da mletački trgovci svojom robom obskrbljuju njegovo kraljevstvo. U tom bi slučaju Omiš služio kao ulazni emporij. Nitko drugi, osim mletačkih trgovaca, tamo ne bi mogao pristupiti. Jedino bi oni, oslobođeni bilo kakvih dažbina i nameta, mogli slobodno dolaziti, stanovati i boraviti sa svojom robom. Iz Omiša bi, isto tako slobodni i sigurni, bez plaćanja dažbina i carina išli dalje, s robom, po cijelom bosanskom kraljevstvu, a bosanski bi trgovci i podanici ("**mercatores et subditi**") kupovali sve jedino od mletačkih trgovaca. Ono što Bosanci imaju na prodaju nudili bi samo mletačkim trgovcima koji bi, u svim mjestima, uživali potporu i s njima bi se svugdje dobro postupalo.

Neočekivana i veoma primamljiva ponuda činila se toliko nestvarna da se posumnjalo prenosi li izaslanik doslovno kraljevu volju. Vlada (Collegio, kolеđ) je 1.IX.1403. odlučila da u Omiš uputi posebnog izaslanika koji bi razgledao ponuđeno mjesto i provjerio što kralj zapravo nudi. Bosanskom izaslaniku, koji je donio ponudu, rečeno je (20.IX.1403.) da se s pozdravima vrati svome kralju i da mu najavi skori dolazak mletačkog izaslanika radi potpunije infor-

---

26) Listine, V., str.4.; Šišić, str.167.-8.

macije. Poslije 7 dana, kolеđ je imao ovlasti (27.IX.) da izabere izaslanika.[27] Već je 2.X. izabran Marko Dandulo, s pravom da na put povede dvojicu slugu, jednog notara sa slugom i jednog prevoditelja.[28] Potom je (9.X.) utvrđen naputak za njegove razgovore s bosanskim kraljem. Sudeći po riječima iz naputka, Venecija se Kralju Ostoji zahvaljivala na ljubavi i blagonaklonosti prema njezinim podanicima i trgovcima i uvjeravala ga u svoju iskrenu ljubav prema njemu. Ako se, u izravnom razgovoru uvjeri da je kralj zaista spreman izvršiti sve što je, u njegovo ime, ponuđeno, Dandulu je ostajalo da ode u Omiš i na licu mjesta prikupi elemente za što potpuniju sliku o položaju mjesta i stanju na putovima kojima se roba doprema iz unutrašnjosti do obale, o možebitnim teškoćama na putovima, kapacitetu luke, širini i dubini njezine vode, njezinoj sigurnosti itd. Sabravši sve, trebalo je da što prije, potanko o tome izvjesti, očekujući nova uputstva. U slučaju da se uvjeri kako su kraljeve ponude, suviše slobodnom interpretacijom bile iskrivljene ili kako je kralj, u međuvremenu, od njih odstupio, Dandulu je ostajalo da se oprosti i, ne gubeći vrijeme, vrati u Veneciju. Ali, ako i kralj potvrdi da Mlečanima želi dati bar neke povlastice, pa makar one i ne bile onakve i onolike kako je prvobitno shvaćeno iz riječi njegova izaslanika, ako bi to što se nudi moglo biti korisno trgovcima, Dandulu je ostajalo da ide u Omiš i postupa kako mu je naloženo: da sve ispita, izvijesti i čeka detaljna uptustva. Veneciju je još zanimalo:

- ima li kralj kakvo bolje i prikladnije mjesto na obali koje bi došlo u obzir za njezine trgovce, ukoliko se pokaže da Omiš ne odgovara namjeni;
- ima li u Bosni žita, raspoloživog za izvoz, u kojim mjestima, u kojim količinama, po kojim cijenama, kakvi su uvjeti za prijevoz do određene luke;
- ima li uvjeta za plasman istarske soli u Bosni, pod kojim uvjetima je do tada nabavljana, po kojoj cijeni,[29] itd.

Nije poznato jesu li i Dubrovčani nešto znali o ovim bosansko-venecijanskim razgovorima ili su samo pretpostavljali njihovu logiku, ali su istoga dana kad je Venecija utvrdila spomenutu instrukciju za pregovore s bosanskim kraljem, pisali (9.X.) Veneciji o uvredama i novostima ("de insultibus et novitatibus") koje su im nanijeli Bosanci u neizazvanom ratu. Oni su tada bili uvjereni kako njihovi poslovi protiv Bosanaca ipak dobro napreduju ("qualiter negotia ipsorum Ragusinorum bene succedunt contra ipsos Bossinenses") i molili Veneciju da njihovim neprijateljima ne pruža nikakvu pomoć ni potporu, da svojim ne dopušta da Bosance opskrbljuju bilo kakvim potrepštinama.[30] Nastavljajući pregovore s Bosancima, Mlečani su (13.XI.1403.) uvjeravali Dubrovčane kako su ih uvijek voljeli, s njima lijepo postupali i svugdje ih podržavali. "Žalili" su što Dubrovčani podnose neprilike, pa bosanskog kralja, ni bez ovoga upozorenja, ne bi protiv njih podržavali jer im je običaj da nikoga ne podržavaju protiv jedne kršćanske zemlje. Ipak je moralo biti jasno da grad

27) Listine, V., str.14., 17., 20., 21.; Šišić, str.172.
28) ASV, Senato-Deliberazioni miste, XLVI., str.106.
29) Listine, V., str.21.-22.; Perojević, str.396.; Ćorović, str.378.

Venecija živi od trgovine (civitas nostra vivit de exercicio mercationis), da njezini trgovci, kao i Dubrovčani uostalom idu slobodno, prema vlastitim zamislima i interesima, u razne dijelove svijeta radi obavljanja svojih poslova i da vlada, za dobro i korist svoga grada ne može zabraniti svojim građanima i trgovcima da sa svojom robom idu u sve zemlje u koje idu i ostali kršćani.

U debati oko utvrđivanja odgovora Dubrovniku, pored isticanja žaljenja zbog šteta koje su Bosanci nanosili njezinim "predragim prijateljima", čulo se da je bosanski kralj istovremeno i venecijanski plemić, građanin i predragi prijatelj, da je on odavno tražio razgovor s mletačkim predstavnikom koji je već tamo otišao pa tek kad se otuda vrati i prenese što mu je rečeno, bit će moguće odlučiti što se može učiniti za Dubrovčane - drage prijatelje. Sve dotle trebalo se zadovoljiti stavom da Venecija nije Bosni davala nikakvu pomoć ni potporu protiv Dubrovnika, a da nije vjerojatno da su je davali i pojedini njezini građani, iako oni žive od trgovine, kao i Dubrovčani. Sa Bosancima, rečeno je, Venecija nema ništa osim uobičajnih načina trgovanja.[31]

d) Ostojine povlastice mletačkim trgovcima

Pred polazak u Bosnu Venecija je Marku Dandulu, svome izaslaniku, odobrila i putne troškove od dva dukata dnevno, ne računajući u to izdatke za prijevoz lađom i hranu za konje na kopnu. Njegova je misija potrajala dugo i stajala skupo. Potkraj prosinca on se iz Bosne vratio u Split, odakle je 29.XII.1403. vladi poslao iscrpno izvješće o razgovorima sa kraljem i sa vojvodom Hrvojem. Hrvoje mu je velikodušno nudio i svoj Split za potrebe mletačkih trgovaca koji bi tamo bili prijateljski tretirani - kao da su i u Veneciji. Pod dojmom kraljeve ličnosti i svega što je čuo i vidio, Dandulo se osobito osvrnuo na kraljevu veliku moć ("**cognovimus potentiam sue excellentie esse grandem**"), na veliku naklonost prema mletačkim trgovcima i veliku ljubav prema mletačkoj vlasti kojoj je, zbog toga, nudio brojne ustupke, pa i omišku luku.[32]

Kralj Ostoja je u razgovoru s njime potvrdio uglavnom sve što je i njegov izaslanik iznio, kad je u kraljevo ime govorio u Veneciji, odustajući jedino od obećanja da će bosansko tržište biti rezervirano samo za mletačke trgovce, jer on nikoga ne može protjerati iz svoga kraljevstva. Njegovo kraljevstvo, rekao je, pretrpjelo bi veliku štetu ako i svi ostali ne bi, pored Mlečana, slobodno trgovali. On i njegovi velikaši bili su suglasni da Venecijanci slobodno idu po svim dijelovima Bosne, donose svoju robu i trguju slobodno, sigurno i bez plaćanja putarina, carina i bilokakvih dadžbina, da ostaju koliko žele, da isto tako slobodno i bez ikakvih plaćanja izvoze sve robe, da omišku luku koriste za svoje potrebe, a drugi - bez mletačkog odobrenja - da tamo ne mogu ući, da

30) Listine, V., str.26.; Ćirković, str.200.
31) Lisitne, V., str.26.-28.; Ćorović, str.378.; Perojević, str.396.
32) Listine, V., str.22., 36.-7.

im se, za potrebe trgovanja, stavi za raspolaganje i neko drugo primorsko mjesto ukoliko im je potrebno. Izaslanik Dandulo je pisao da bi ipak, ako se sve ovo želi postići, trebalo kralju uručiti odgovarajući poklon; predložio je i od čega bi se poklon mogao sastojati.

Spriječavani raznim drugim poslovima, mjerodavni su ovo izvješće razmatrali sa znatnim zakašnjenjem i tek 13.III.1404. utvrdili stajališta koja je Dandulo dugo očekivao u Splitu ("quia iam tot menses expectavit in Spalato").

Kad su sve dobro razmotrili, u Veneciji su našli da, kako zbog velikih troškova nužnih za opravke i čuvanje, tako i stoga što je to mjesto ipak u Dalmaciji - u koju se ona ne smije miješati, sada nije vrijeme za preuzimanje Omiša. Prema novoj instrukciji trebalo je da se Dandulo iz Splita, ponovno zaputi u Bosnu i od kralja zamoli povlastice ("patentia privilegia") i pisma po kojima bi mletački podanici i trgovci mogli slobodno, sigurni od bilo kakvih smetnji i uznemiravanja i bez plaćanja ikakvih dadžbina, bez ikakvih putarina, carina i drugih nameta, sa svojom robom, novcima, pratećim osobljem, dolaziti u svaki dio kraljevstva i tamo trgovati onim što donesu ili im se pošalje, a isto tako da slobodno i sigurno, i bez plaćanja dadžbina, mogu izvoziti sve što kupe i iznijeti novac koji zarade.

Odobreno je (13.III.1404.) da se za 100 dukata nabave pokloni za kralja i kraljicu i dostave izaslaniku kako bi ih uručio kad mu se učini da je najzgodnije. Zatraženo je da kralj zapovijedi svojim upravncima i službenicima ("omnibus rectoribus et officialibus totius sui regni") da pružaju potporu i pomoć venecijanskim trgovcima i postaraju se da svugdje gdje dolaze imaju kuće za stanovanje. Što se tiče Omiša ili nekog drugog mjesta na obali ili u unutrašnjosti zemlje, trebalo je izbjeći precizan odgovor i reći kralju kako je Venecija takvu njegovu ponudu ocijenila kao izraz posebne pažnje, ali da, prije konačnog stava, želi i usmeno saslušati svoga izaslanika.

U Veneciji se znalo da za njezine interese u Bosni nije mjerodavan samo kralj Ostoja. Ona se veoma pažljivo odnosila i prema vojvodi Hrvoju. Njezin je izaslanik trebao navratiti i do njega i uvjeriti ga u dobro i srdačno raspoloženje svoje vlade prema njemu i usput izvući što veće povlastice i slobode za trgovce koji idu i po njegovim mjestima.[33]

Marko Dandulo se sa novim uputama i darovima vratio u Bosnu, gdje je postigao sve na čemu je Venecija inzistirala. Kralj se o predmetu razgovora prethodno posavjetovao sa svojim velikašima, od kojih se, kao najznačajniji, poimenice spominju Pavle Radenović, Vukmir Jurjević, Pavle Klešić, Radič Sanković i Radoje Radosalić, da bi, uz njihov pristanak, 22.IV.1404.g. izdao svečanu povelju, s povlasticama za mletačke trgovce. Po tome su svi mletački podanici i trgovci mogli slobodno i sigurno, bez ikakvih zapreka i neprilika, bez plaćanja ikakvih dadžbina, slati svojim ortacima u Bosnu novac i sve vrste

33) *Listine, V., str.36.-8.; Ćorović, str.378.; Perojević, str.396.*

robe, dobara i stvari ili sve to osobno dovoziti na lađama do luka i prenositi dalje, na konjima u kovčezima, sanducima ili balama u sve dijelove bosanskoga kraljevstva i tamo boraviti i trgovati. Isto su tako - bez carine, putarine, "trgovine" ili bilo kakvog plaćanja - mogli, iz svih dijelova kraljevstva iznositi novac, trgovačku robu i, po želji, sve ostale stvari.

Sporazum je predviđao da Neretva i sve ostale kraljeve slatke i slane vode budu otvorene mletačkim podanicima kako bi u svako doba, po danu i noći, u mirno kao i u ratno doba, mogli slobodno i sigurno, bez ikakvog plaćanja, dolaziti, boraviti i vraćati se sa lađama i naoružanim galijama, barkama i ostalim plovilima, sa svojim novcima, robom i bilo kojim dobrima, s jedinim ograničenjem da se, bez kraljeva odobrenja, ne mogu miješati u trgovinu soli.

Kralj je obećao da će svi njegovi "rektori", kastelani, župani, suci i ostali čimbenici ukazivati nužnu pomoć i potporu svim Mlečanima koji budu dolazili u njegovo kraljevstvo i starati se da svugdje, uz odgovarajuće plaćanje, dobiju kuću za smještaj i boravak. Oni će se starati da Mlečani svuda u Bosni nailaze na dobar prijem i blagonaklon postupak. Ako se slučajno, i pored svih mjera, dogodi da neki Mlečanin ili mletački podanik bude opljačkan (derobatus) u kraljevstvu ili mu se nešto silom oduzme ("**aliquid ex vi raperetur**"), kralj će ga obeštetiti iz svojih vlastitih sredstava.

Ostoja je tada nagovijestio da bi uskoro mogao kovati vlastiti novac, kao platežno sredstvo u cijelom kraljevstvu, ali dok tako ne bude, u opticanju će biti mletački, kao što je do tada opticao dubrovački, novac.[34]

Primijećeno je da među velikašima (uz čiju suglasnost su date nove povlastice) nisu spomenuti Sandalj i Hrvoje.[35] Za Hrvoja se zna da je i sam nastojao ustupcima privući mletačke trgovce i da se tada uvelike s Dubrovčanima trudio na Ostojinom svrgavanju.

3. Ostojina neprijateljstva sa Dubrovnikom

Elementi Ostojine netrpeljivosti prema Dubrovniku vidljivi su od 1399.g. U atmosferi kad nije strepio od Sigismunda tražio je (1401) od Dubrovčana da skinu ugarsku i istaknu bosansku zastavu, što su oni odbili. Sve je pogoršano 1402., kad su Dubrovčani obnovili prisegu vjernosti Sigismundu, što im je u Bosni uzeto za veliko zlo. Oni su 16.V.1402. morali pismeno pobijati sumnjičenja da su se time urotili protiv Bosne i uvjeravati vojvodu Hrvoja kako Sigismundovi izaslanici nisu od njih ništa zahtjevali ni protiv kralja Ostoje ni protiv bosanske vlastele. Tijekom cijele 1402. i početkom 1403.g. izbjegavali su po-

34) *Listine, V., str.39.-41.; AAV, p.II.t.III., str.16.-18.; Šišić, str.182.-3.; Perojević, str.409., Ćirković, str.201.*
35) *Perojević, str.410.*

vode za sukobe i smanjivali svaki nagovještaj napetosti u odnosima s Bosnom. Kralja su uvjeravali u iskrenost i srdačnost prema njemu kunući se kako im je drag (**ako ti naam' nijesi drag' da bismo mi vs'i bogu ne bili drazi**), te davali na znanje da će, i pored vjernosti kruni ugarskoj, uredno ispunjavati sve obveze prema kralju i bosanskim velikašima. Čak su slali svoje izaslanike da porade na oslobađanju Bosanaca koje su Turci nekad odveli u roblje, a u znak fine pažnje donosili su Ostoji svježu ribu iz Neretve, zvali ga da dođe vidjeti Dubrovnik - "kuću svoju" ("**a veder Raguza, caza sua**") da bi, pošto on to izbjegava, travnja 1403., ipak shvatili kako nije uklonjeno ono što ih dijeli.[36)]

Odnosi su vidljivo zaoštreni već krajem veljače 1403., kad vojvoda Radić Sanković, svakako s kraljevim dopuštenjem, zahtjeva da mu se vrate zemlje što ih je nedavno prodao Dubrovniku, naplatio i o tom izdao povelju. Sigismundova odsutnost i napredovanje Ladislava Napuljskog ohrabrili su Ostoju da se odluči za nasilno potčinjavanje Dubrovnika. Neposredni povod za to nije vidljiv. Ostoja je kasnije tvrdio da je povod bila jedna, inače slabo poznata, zavjera čije su vođe - optužene za tajne veze sa Sigismundom - pobjegle u Dubrovnik. Dubrovčani su ga opovrgavali njegovim pismima dokazujući da su ucjene počele ranije i da je, prije izbjeglica iz Bosne, u Dubrovnik došao Ostojin izaslanik pa ne silazeći s lađe, ultimativno tražio hitnu predaju, prijeteći ratom.

Uglavnom, Ostoja je početkom lipnja 1403. ultimativno od Dubrovčana tražio:

- da ga priznaju za gospodara i istaknu bosansku zastavu;
- da vrate odmetnike kojima su pružili azil;
- da ubuduće ne primaju bosanske izbjeglice.

Uvjeti su bili neprihvatljivi. Između ponižavajućeg mira i opasnog rata izbor nije bio moguć. Da bi dobili na vremenu dok se spor nekako ne izgladi, Dubrovčani su 10.VI.1403. pristali na pregovore iako im iz Bosne nikad takva poruka ranije nije dolazila ("**mai de Bossena non havessemo tal parolle**"). U pismu vojvodi Hrvoju (13.VI.), od koga su očekivali prijateljsko i korisno zauzimanje kod kralja (jer su znali da Ostoja do njega drži i što on htjedne da će htjeti i cijela Bosna ("quello che vui vori vora tuta Bosna), oni se energično ograđuju da su na poticaj dobjeglih Bosanaca (Radišića i Maštrovića) nešto protiv Ostoje poduzimali kod ugarskog kralja, uvjeravajući da takve klevete mogu biti plod izmišljotina samo neke nevaljale osobe.

Izaslanstva Hrvoju, Sandalju, Pavlu Radenoviću i Radiću Sankoviću nisu pomogla jer je Ostoja ustrajavao na ranijem naumu. Njegova vojska se pokrenula pod vojvodom Radićem Sankovićem i 18.VI.1403. ušla u dubrovačke "Nove oblasti" oko Kurila gdje je uništavala vinograde i plijenila stoku.

36) *Jorga, Notes II., str.83., 89.-90.; Stojanović, Isto, str.432.-3.;; 452.-4., 481.-5.; M.Dinić, Iz Dubrovačkog arhiva III., str.82.-3.; Klaić, str.215.-218.; Šišić, str.132.-5., 145.-6., 168.; Ćorović, str.366.-70.; Perojević, str.381.-6.*

Jedna se od pretpostavki svodi na to da je Ostoja, suočen sa konačnim gubitkom utjecaja u Dalmaciji (koja se 1402. potčinila Ladislavu Napuljskom), pošao da pripajanjem Dubrovnika nađe neko obeštećenje. Dubrovnik je tada izgledao nedovoljno zaštićeno, napušten od kralja Sigismunda ("credendone del signor abandonati") i ugrožen od Ladislava Napuljskog kome se nije priklonio. Jednom započet, vojni se pritisak pojačavao. Osam tisuća bosanskih vojnika, predvođenih vojvodama Sandaljem Hranićem, Pavlom Radenovićem i Radićem Sankovićem, ugrozilo je 15.VII.1403. i staru dubrovačku granicu. Vojna je akcija praćena sječom vinograda i voćnjaka, spaljivanjem kuća, demoliranjem crkava i odgonjenjem stoke. Dubrovačka obrana, procjenjivana na 4.000 vojnika, izgledala je nejaka pa je odmah ustanovljen poseban odbor koji se starao o nalaženju i dovođenju tuđih snaga protiv "glavnih neprijatelja" - Bosanaca. Izaslanici su upućeni Zećanima, Albancima, Turcima. Svojim pritiskom na Bosnu, trebalo je da oni rasterete dubrovačku granicu. Obrana je ipak djelovala bolje i izdražala više nego se očekivalo. Ona je bila sastavljena od profesionalnih stranih plaćenika koji su znali vojnički posao. Rat "cum hereticis Bossinensibus" olabavio je njihove, i inače slabe, moralne obzire pa su zarobljavali i u roblje pretvarali neboračko stanovništvo, čak i žene i djecu. Za jednu takvu osobu vojnik poslije kaže da je to njegova zarobljena robinja ("**servam meam captivam et acquisitam**") do koje je u bosanskim predjelima došao pravednom ratnom zaslugom ("**justo titullo guerre**")[37)]

Cijela Ostojina zamisao se uskoro pokazala pogrešnom. Nanošenjem šteta ništa nije postigao, a nije imao dovoljno snaga ni da pređe gradske zidine. Rat se bez rezultata otezao dok se i opća situacija nije okrenula u Sigismundovu korist. Bosanska strana je oko 12.IX.1403. počela ispitivati mogućnosti za pregovore o izmirenju pa su počele i rasprave o obustavi neprijateljstava. U takvim prilikama i Dubrovnik pojačava mjere pritiska, na što je Bosna bila posebno osjetljiva. Svi su trgovački poslovi prekinuti 19. IX., a poslije dvadesetak dana (9.X.) izvješćena je i Venecija kako dubrovački poslovi protiv Bosanaca dobro uspijevaju. Sam Ostoja je shavtio na čemu je i oko 20.X.1403. piše Dubrovniku, vjerojatno s namjerom da ubrza početak pregovora. Tada je već smišljao kako da raskine veze s Ladislavom i nađe mir sa Sigismundom koji je 8.X. objavio amnestiju za sve pobunjenike. Preduvjet i za to, mogao je biti mir sa Dubrovnikom.[38)] Nepromišljena je ratna avantura već skupo stajala obje strane. Bosanski ratni troškovi nisu nigdje zapisani; Dubrovčani su svoje (ne računajući ljudske žrtve) procjenjivali na 200.000 dukata.

Sigismund je poručio Dubrovčanima da će uskoro biti u Bosni i tamo primiti njihove izaslanike. Pretpostavljali su da je tome svakako prethodio teži

37) *M.Dinić, Isto, str.83.-84.; Gelcich-Thalloczy, Dipl.rag.str.116.-117., 152.-153.; Jorga, Notes II., str.94.-97.; Klaić, str.219.-20.; Šišić, str.168.-71.; Ćorović, str.373.-5.; Perojević, str.389.-94.*

38) *Dinić, Isto, str.222.; Klaić, str.221.; Ćorović, str.379.-80.; Perojević, str.394.-6.*

Ostojin poraz krajem kolovoza pa su (24.IX.1403.) odredili izaslanike koji će poći da od Sandalja i Pavla Radenovića nekako doznaju imaju li kakvih vijesti o tome.

Posredstvom mačvanskog bana Ivana Morovića radilo se (početkom studenoga 1403.) na izmirenju Ostoje i Sigismunda. Kao i Dabiša 1394. Ostoja je priznao Sigmunda za svoga vrhovnog gospodara. Tim gestom iznenadio je i ozlovoljio bosanske velikaše a Dubrovčanima pružio priliku da se povezuju sa svima koji su s njim bili nezadovoljni. Prema uputama izglasanim 16.XI.1403.g. dubrovački su izaslanici Sigismundu trebali ići preko Splita, i tamo se sastati sa vojvodom Hrvojem i u razgovoru ga podsjetiti kako je upravo on - od neznatnog čovjeka Ostoje - stvorio kralja i gospodara koji mu se, sličan Luciferu, pokazao nezahvalnim za tolika dobra i časti. "**Nama se čini**", poručili su mu, "**da je sada vrijeme i prilika da uzmete gospodstvo na sebe**" i obećali mu pomoći svim snagama ako se na to odluči. Prema svome su iskustvu tvrdili kako se Ostoji ništa ne može vjerovati jer njegova obećanja nemaju ni stabilsnosti ni sigurnosti. Sigismundu su poručivali da je Ostoja iz najnižeg staleža ("**homo de minima condicion**"), naglo podignut na visoku vlast, ali ne po sposobnosti ni po znanju već samo po grijehu i na patnju drugima; da je veoma loš po prirodi, prevrtljiv i lakom pa nitko, zbog njegovih opačina, nije zadovoljan njegovim vladanjem. Ništa što obeća ne može mu se vjerovati jer u sebi nema ni čvrstine ni vjere. I sporazumi s njim su stoga bez ikakve snage. Ako Sigismund, i pored toga što je sporazumijevanje sa Ostojom nekorisno, ima nekog razloga da to čini, molili su ga da se postara da im se vrate oduzete zemlje. Svome izaslanstvu su naredili da stalno pazi i osluškuje ("continuo siate attenti et solliciti a sentir") vode li se pregovori između Ostoje i Sigismunda i da, ako doznaju o tome, iznesu-prema potrebi - najcrnje ocjene o Ostoji.[39)]

Dubrovčani su znali da je Ostojino neprijateljstvo prema Hrvoju uznemirilo i podiglo i ostalu vlastelu. Ohrabreni tim nisu pristajali na mir po svaku cijenu ni žurili da prekinu ratne operacije. Već 3.XII.1403. na svoju su ruku uputili dvije naoružane galije da navedu Korčulane da istaknu Sigismundovu zastavu i spriječe ih da s robom idu u bosansko područje. Isto je zatraženo od Brača i Hvara. Tvrdeći da je Ostoja ove otoke tražio za sebe u kralja Sigismunda, Dubrovčani su pred drugima opravdali svoju akciju koja je 11.XII.1403. proširena i prema Kotoru. Na putu prema Kotoru dubrovačke su galije napadale Sutorinu i Dračevicu i druge bosanske posjede. Nalog im je glasio da, u pratnji barki, plove dalje od obale kako ne bi bile opažene s kopna, da se pred Sutorinom pojave rano u zoru pa orobe, spale i unište mjesto i učine što veću štetu neprijateljima oko Dračevice i Konavalja; da zauzmu i Kaštel (Sandaljev Novi) ako bude moguće. Bosanske lađe koje se nađu uz obalu trebalo je pohvatati i povesti kao plijen, a Luštičanima, Albancima i ostalima objaviti

39) Gelcich-Thalloczy, Dipl.rag., 131.-145., 152.; Šišić, 172.-8.; Ćorović, str.387.; Perojević, str.396.-402.; Ćirković, str.201.

da nikakve namirnice ne smiju doprematі na neprijateljski teritorij. Sve lađe su podlijegale kontroli; tražilo se ima li na njima roba ili osoba "de nostri inimixi". I tamo su Dubrovčani u osnovnom uspjeli pa su 19.XII.1403. poručili svojim izaslanicima u Budimu da su se i Kotorani vratili u vjernost kralju Sigismundu. Tako se, i pored pregovora o miru, nastavljao rat, a Dubrovčani su i dalje tražili saveznike. Da bi ih lakše pokrenuli, Kotoranima kao i ostalim (Luštičanima, Đuraševićima) govorili su (11.XII.) o velikim razmiricama i neslogama među Bosancima koji idu jedan na drugoga.[40)] A onda kao da se i u Bosni stišalo i pregovaralo. Obaviješteni o tome Dubrovčani (27.XII.1403.) pišu Hrvoju kako su razumjeli "da s kraljem bosanskim nastojite kako bi dobrota mogla biti i počinate među sobom riječi govorit."[41)]

Bilo im je jako neugodno kad su, polovicom prosinca, od bana Morovića saznali novo stanje odnosa između ugarskoga i bosanskoga kralja. Ostoja je po tome već bio primljen u raniju službu - "in prius servitium", sačuvao pravo na zemlje stečene ratom što su ga, navodno, oni sami izazvali pružanjem utočišta Pavlu Radišu, Ostojinom neprijateljiu. Morović je prijateljski potaknuo Dubrovčane da odmah upute izaslanike koji će pred Sigismundom pobijati Ostojine navode i postići restituciju izgubljenih zemalja i granicu vratiti na predratnu liniju.

Svojim izaslanicima što su već bili u Ugarskoj, Dubrovnik je poslao nove instrukcije, usvojene 19.XII.1403. Kralju je valjalo objasniti da je bosanski ultimatum došao prije bijega Radišićevog i nije mogao biti povod za rat. Tek poslije bosanskog ultimativnog traženja da im se Dubrovnik podvrgne i neugodne scene sa Ostojinim izaslanikom koji je, ne silazeći s lađe, tražio odgovor prijeteći ratom, došao je Radišić, pušten prethodno iz Sandaljevog zatvora) - s namjerom da produži put za Ugarsku, a kad dalje od Splita nije mogao, vratio se u Dubrovnik, mjesto slobodno od starina, gdje se i nastanio. Povod ratu nije, dakle azil pružen Radišiću već Ostojina namjera da pokori Dubrovnik. Da ovo dokažu, dubrovački izaslanici su odnijeli nekoliko pisama (2 over plui) koja je Ostoja poslao Dubrovniku, čiji sadržaj je bio uperen protiv Sigismunda. Naknadno im je upućeno, sa istom svrhom, i jedno pismo što ga je Ostoja pisao Hrvoju i po jedno Sandaljevo i Radiča Sankovića upućeno Dubrovniku. Sve je to bilo popraćeno zahtjevom da Sigismund kazni Ostoju po pravdi i zasluzi,a Dubrovniku vrati mir i otete zemlje sa nadoknadom štete.[42)]

40) Gelcich-Thalloczy, Dipl.arg., 143.-149., 150., 155.; Šišić, str.179.-180.; Ćorović, str.387.; Ćirković, str.202.

41) Stojanović, Isto, str.455.; Šišić, Isto; Ćorović,, str.385.; Pereojević, str.403.; Ćirković, str.202.

42) Gelcich_Thalloczy, Isto, str.150.-154.

4. Zavjera protiv kralja Ostoje i njegovo svrgavanje

Nada u Hrvojevo izmirenje s Ostojom pokazala se nestvarnom jer rad na tome ili je ubrzo prekinut ili su se Hrvoje i Dubrovnik, neovisno od toga, tajno sporazumjeli 15.I.1404. (u Zvečaju na Vrbasu) da će "**zajedno biti suprotiva kralu Ostoi na negovu pogibio i rasutie i prognanie vana kralevstava**". Hrvoje se obvezao "**dvignuti voiske**" i poslati preko Neretve u Humsku zemlju i tamo "**projaviti i proglasiti**" Pavla Radišića za bosanskog kralja i podržati ga svim svojim snagama. Dubrovčani će, također, činiti sve što mognu protiv Ostoje i u korist Pavla Radišića, a Sigismundu će poslati veleposlanstvo ne bi li ga izmirili sa Hrvojem koji će mu, biti "vrijedan´ i koristan´". Ovaj posljednji stav Šišić ne uzima ozbiljno i smatra da je Dubrovnik njime, pred mađarskim dvorom, pravdao svoj savez sa tako istaknutim članom protivničke strane. [43]

Pokazalo se da vrijeme za ovakvu akciju nije još bilo zrelo. Hrvoje je pomalo od Ostoje odvajao vojvode Sandalja i Pavla i posticao ih da se izmire sa Dubronikom. Dubrovčani su 15.III.1404. pisali Sandalju kako su njegova čovjeka Nenada oslobodili na Hrvojevo zauzimanje i čudili se što im se za to nije i sam obratio. Hrvoje im je pisao da i kneza Pavla Radenovića prime za prijatelja kao što su već primili kneza Vukca i vojvodu Sandalja. Poslušali su i odgovorili mu 26.III.1404.: "po kolu je prijatel´ gospostvu ti i u jednistvu s vama mi ga primismo i primamo za prijatelja sr´dčna". [44] Ali se Hrvoje izmirio i sa Ostojom, a Ostoja dalje sa Ladislavom Napuljskim koji ga je, u ispravi od 1.IV.1404., nazvao svojim najmilijim srodnikom, kao bratom ("affinis noster carissimus, tamquam frater") i obećao mu polovicu od prihoda tridesetine iz Trogira i Šibenika. [45]

Čuvši od Hrvoja da se izmirio s kraljem Ostojom, Dubrovčani nisu negodovali nego su samo izrazili nadu da on zna što radi; oni njega znaju kao razumna gospodina koji je uvijek umio i sebi i mnogim drugima dati dobar savjet. Istina šutke su (14.II.1404.) prešli preko Hrvojeve ponude da posreduje između njih i kralja Ostoje, jer im to nije bilo potrebno. [46] Ostoja je već sam slao svoje ljude u Dubrovnik i tražio da mu otuda dođu izaslanici radi dogovora o uvjetima pomirbe. [47] Imali su izvješće svoga izaslanika iz Budima (12.III.) i znali da se u posredovanje umiješao kralj Sigismund koji je već, preko bosanskog izaslanika, poručio Ostoji da Dubrovčanima mora vratiti zaposjednute zemlje, a o ratnoj će šteti odlučiti naknadno. [48] Stoga su 14.III.1404., pozivom na ovo izvješće, podsjetili Ostoju na ono šta mu je poručio i pisao kralj Sigismund, tj. na obvezu da im vrati zemlje koje su prije rata posjedavali. Tražili su da im i sam Ostoja javi što o tome misli, [49] a on je pozvao dubrovačke izaslanike na razgovor o spornim pitanjima. Već 30.III.1404. su knez, Malo vijeće i Vijeće umoljenih izradili upute za svoje pregovarače što su otišli da se sretnu s kraljem u Bišću, gdje on ipak ništa nije htio zaključiti nego ih je pozvao da s njim idu u Bosnu i tamo rasprave sve od interesa za obje strane. Ali kad ni u Podvisokom ništa nije postignuto, u Dubrovniku je ocijenjeno kako kralj pričom sve odugovlači ("**dubitemo chel re de Bossina cerchi menare per la longa cum parole**"), pa su 20.IV. pisali svojim izaslanicima u Budimu da mole Sigismunda ne bi li ponovno uznastojao da im se vrate zemlje jer bez toga "ne može biti mira među nama" ("**chel ne sia retornade le terre nostre et altramente non po esser paxe tra de nuy**") [50]

Izbjegavanje da vraćanjem zemalja stvori pretpostavke mira s Dubrovnikom i istovremeno nastavljanje pregovora s Venecijom koja je 13.III. tražila, a 22.IV.1404. napokon i dobila pismeno jamstvo za velike trgovinske povlastice u Bosni, stajat će Ostoju prijestolja. Hrvoje, s posjedima u Dalmaciji, nije odobravao toliki utjecaj Venecije u Bosni. On nije bio uz kralja kad je potpisivan ugovor s Venecijom jer su se razišli nakon što je Ostoja ponovno odustao od približavanja Ladislavu Napuljskom. Ni Sigismund možda s Ostojom nije bio potpuno zadovoljan ali su oni bili u miru i savezu ("**cum Ostoya rege Bosnae se pacem ac foedus habere**") 16.IV.1404. Sigismund je javio burgundskom vojvodi Filipu da će Ostoja, sa svojom i mađarskom vojskom, poći protiv Ladislava i Hrvoja, odmetnika od bosanskog i ugarskog kralja. Ovo bi značilo da je Ostoja konačno raskinuo s Hrvojem i da je izmirenje trajalo kratko. Njemu će biti nemoguće ostati na vlasti u Bosni protiv Hrvoja, s kojim se izmirila i za kojim se povodila i sva ostala, najkrupnija vlastela. Dubrovčani su, sigurno, posvuda spletkarili protiv Ostoje. Oni su i na njegove povlastice Mlečanima gledali kao na svoju veliku štetu ali su još jednom pokušali kralja navesti na izmirenje pod povoljnim uvjetima. [51] Izaslanici su im (25.IV.1404.) javili iz Podvisokog o zboru bosanskih velikaša kod kralja i o stajalištima prema dubrovačkim zahtjevima koji nisu konačni jer je kralj rekao da još treba razgovarati. Iz Dubrovnika je izaslanicima naređeno (30.IV,) da sa više patarenskih starješina, velikaša i dobrih ljudi odu do kralja i još jednom ga podsjete na sva nedjela i velike štete koje je njihov grad pretrpio bez ikakve krivice; da zatraže konačnu raspravu i povraćaj zemlje koja je pripadala gradu

43) Miklosich, Isto, str.252.-3.; Šišić, str.180.-1.; Ćorović, str.384.; Perojević,s tr.404.
44) Stojanović, Isto, str.258.-9., 458.; Klaić, str.225.; Perojević, str.407.-8.
45) Starine, XXXIX.,s tr.238.-9.; Ćorović,str.385.; Perojević, str.408.-9.
46) Stojanović, Isto, str.457.-8.; Šišić, str.181.; Ćorović, str.385.; Perojević, str.405.
47) Pucić, Isto, IV.

48) Gelcich-Thalloczy, Dipl.rag.str.157.; Perojević, str.407.
49) Isto, str.157.; Stojanović, Isto, str.435.-6.; Šišić, str.181.; Ćorović, 385.; Perojević, str.405.
50) Gelcich-Thalloczy, Isto, str.157.-8.; Pucić, Isto, IV.-VII., Šišić, str.181.-2.; Ćorović,s tr.385.; Perojević, str.407.
51) Gelcich-Thalloczy, Dipl.rag., str.157.-9.; Starine, XXXIX., str.240.; Šišić, str.189.; Ćorović, str.386.; Perojević,s tr.409.-410.

prije izbijanja rata, a pitanje ratne štete da se ostavi Sigismundovoj presudi. Ako Ostoja ni poslije ovoga ne pristane da zaposjednute zemlje vrati i ratnu štetu ne ustupi Sigismundu na odluku, odnosno ako vide da Ostoja i dalje sve samo odugovlači, izaslanici su trebali da pred kraljicom, velikašima, plemićima i patarenima izraze prosvjed kako bi cijelom svijetu bilo jasno da mir nije izostao zbog Dubrovnika (“**che per nui non mancha la paxe**”). Ako Ostoja ne želi razuman mir prema sugestijama kralja Sigismunda, slobodno mu je postupati kako hoće, ali će se i Dubrovnik na to žaliti, prvo Bogu osvetniku nepravde, zatim kralju Sigismundu i, napokon, cijelom svijetu.[52]

Ova poruka je mogla kralju stići prvih dana svibnja, kad su već svi (među kojima je najznačajniji bio Hrvoje) ustali da ga zbace. Mlečani i poslije šest godina - “**iam annis sex elapsis**” izričito kažu 1411.- da ga je Hrvoje protjerao iz kraljevstva (“**quia dictus rex Hostoya... propter potentiam domini Charvoie de regno ipso fuit expulsus**”). Hrvojeva vojska stigla je pod Bobovac, a Ostoja se sam (bez žene i djece koji su ostali u tvrđavi) morao spašavati bijegom u Ugarsku, gdje je kod Sigismunda tražio zaštitu.[53] Dubrovčani to prate i, da ga tamo onemoguće, poručuju 27.V.1404. svojim izaslanicima “da govore gospodinu Šiž´mundu o vsjeh´ zleh´ djeleh´ što je nam´ kral´ Ostoja učinil´ i o vsem što kje na suprotiv´ njemu bit”.[54]

5. *Desetljeće velikih promjena i nikakvih poboljšanja*

Teška opća situacija s kraja XIV.st., kad se i najumnijim glavama činilo da je cijeli svijet u velikim nemirima i neprilikama, prenijela se i u XV. st. U Bosni se izredalo nekoliko vladara, a unutarnja stabilnost nije pronađena. Poslije velike Sigismundove pobjede kod Dobora (1394.), kojom su Bosni nametnute teške obveze, došlo je do Dabišinih ustupaka Sigismundu, povlačenja iz dalmatinskih gradova, svođenja Bosne u granice koje je imala prije kralja Tvrtka, raskida sa pristašama kralja Ladislava Napuljskog; do teškog Sigismundovog poraza kod Nikopolja (1396.); do novog okretanja ugarsko-hrvatskih pa i bosanskih, velikaša prema Ladislavu; do Ladislavljevog zbližavanja sa Turcima protiv Sigismunda; do krvavog Križevačkog sabora (1397.); do novih turskih provala u Bosnu (1398.), unutarnjih bosanskih sukoba i ratova, nesigurnosti i bježanija; do zbacivanja kraljice Jelene i Ostojinog izbora (1398.), te dalje do Hrvojevih akcija u Dalmaciji i nove bosanske prevlasti u dalmatinskim gradovima; Sigismundove intervencije protiv Bosne (1401.); do dolaska Ladislavljevih snaga u Zadar (1402.), njegove krunidbe za ugarskog kralja u Zadru (1403.) - uz papinu podršku; odnosno do bosanskog rata protiv Dubrovnika (1403.); do Ladislavljevog povlačenja iz Dalmacije; do zbacivanja kralja Ostoje, itd. Ocjena političkih prilika koju i na kraju Ostojinog perioda daje Dubrovčanin Nikola Gundulić - u pismu Sandalju (od 9.III.1404.g.), odobrenom u Velikom vijeću, ne razlikuje se od one ranije, razmatrane 1393. u mletačkom senatu jer, kako piše, “**koliko mi nahodimo u knigah, od´ potopa svjeta ne se toliko svjet´ smel´ i vr´tjel koliko s´de**”.[55]

52) Pucić, Isto, VII.-VIII., Klaić, str.225.
53) Listine, VI., str.134.; Šišić, str.183.; Ćorović, str.386.; Perojević, str.410.
54) Stojanović, Isto, str.459.; Šišić, str.183.; Klaić, str.226.; Perojević, str.410.

6. *Kratka vladavina Tvrtka II.*

a) Venecija prema nasilnoj smjeni na bosanskom prijestolju

Srušeći Ostoju, zavjerenici nisu imali u vidu i određenu ličnost kojom bi ga zamijenili pa je moglo doći u obzir više kandidata. Stoga je odmah sazvan sabor radi popunjavanja upražnjena položaja. Hrvoje, Sandalj i drugi prijatelji pozvali su i Dubrovčane da na sabor upute svoga izaslanika. U takvim okolnostima Dubrovčani su imali i svoje favorite za bosanskog kralja. Iz uputa datih izalsanstvu (29.V.1404.), vidi se da je najprije trebalo Hrvoju čestitati pobjedu nad nezahvalnim Ostojom i nagovarati ga da se kandidira za kralja (ko bol´i za kral´a do vas?) i - tek ako on to odbije - stati iza nekog od Kotromanića “koi su gospoda od davna”. Dubrovačko izaslanstvo je zakasnilo na sabor pa nije moglo utjecati na izbor. Dok je bilo na putu, “kazovaše im´”, piše Viejće umoljenih Sandalju (16.VI 1404.), “kako vi velmožie bjeste bili na kupe i pake se razišli”.

Iako najmoćniji među vlastelom, Hrvoje se nije usudio povrijediti “trdicijom određenu zakonitost dinastije Kotromanića”. Svojim utjecajem stao je iza Tvrtkovog sina, Tvrtka II. (1404.-1409.), i to je bilo dovoljno da ovaj bude izabran. Stanovito vrijeme poslije izbora Tvrtko II. se nalazio u Hrvojevoj sanskoj oblasti, gdje su mu došli dubrovački izaslanici.

Izbjegavši iz Bosne, svrgnuti Ostoja je stigao do Sigismunda da moli pomoć. Već 6.VI.1404. Sigismund izvješćuje bana Morovića da će osobno s vojskom prijeći Savu, ali zamisao nije ostvario zbog zauzetosti u Češkoj. Bosanska se ekspedicija morala povjeriti Moroviću koji je nanio mnogo štete imovini “nevjernih Bosanaca”, mnoge pobio, popalio im kuće, a napokon ušao i u Bobovac, gdje je ostavio posadu i Ostoju pod njezinom zaštitom, ali ga nije mogao vratiti na prijestolje. Ostojin utjecaj ostat će ograničen na usko područje, a

55) Stojanović, Isto, str.262.; Klaić, str.227.; Šišić, str.187.; Perojević, str.414. ; Pucić, Spomenici Srpski, I. st. IX.

Bosna će imati dva kralja "što je razlog da joj pravi gospodar postane Hrvoje".[56)]

Položaj Tvrtka II. je takav da on i ne šalje veleposlanstvo u Veneciju, ne izvještava o preuzimanju vlasti niti očekuje da mu ona uputi čestitke. Tamo će ga predstaviti vojvoda Hrvoje, već poznat kao namjesnik Ladislava Napuljskog, herceg splitski, gospodar Brača, Hvara i Korčule i počasni građanin mletački. Upravo 16.VI.1404.godine kralj Ladislav ga je pismeno preporučio Veneciji kao svoga namjesnika i molio ju da mu vjeruje kao što bi i njemu vjerovala. Potom je i Hrvoje, u srpnju 1404. poslao u Veneciju svoje izaslanike da izvjeste kako su bosanski velikaši "složno" svrgli Ostoju, a za novoga kralja izabrali sina ranijega kralja Tvrtka I. Ova poruka nije bila jedina, a kao da nije bila ni najvažnija. Uz nju Hrvoje javlja da je za mletačku trgovinu otvorio Split i sav svoj teritorij, da trgovcima jamči sigurnost, slobodu kretanja i trgovanja. Tražio je i suglasnost da, radi sigurnosti, u Splitu drži nekoliko naoružanih galija, barki i brigantina. Venecija je u odgovoru (od 31.VII.1404.) izrazila zahvalnost na ponuđenim ustupcima, a onda je, kao što je red u takvim prilikama, spomenula i radost što je izabran novi kralj. Tamo su se sjećali, rečeno je "da je i pokojni kralj Tvrtko bio naš dobar prijatelj". Poručila je da mir i svako dobro želi bosanskom kraljevstvu, ali da ni o svrgnutom kralju Ostoji ne bi mogla reći ništa osim dobro. Komentirajući Hrvojev zahtjev o galijama, ponovila je da se neće miješati u tuđe ratove, nego će samo paziti da njezini trgovci, mirno i sigurno bez ikakve štete, mogu svojim lađama ploviti Jadranskim morem.

Primajući na znanje izbor Tvrtka II., ona ga je, sa sinovima i nasljednicima, imenovala za svoga građanina, jer je tako radila i ranije, poslije izbora novog kralja.[57)]

b) Bosanske velike vojvode pretječu kralja u poslovima s Venecijom

Čestim smjenjivanjem vladara - poslije smrti Tvrtka I., uvećava se značaj i samostalnost vojvoda i najkrupnijih feudalaca koji su postajali sve silniji u svojim oblastima i sve više preuzimali ukupnu unutarnju i vanjsku politiku zemlje. Vojvoda Hrvoje Vukčić već je toliko isprednjačio da Sigismund njega, a ne njegovog kralja smatra svojim glavnim takmacem i neprijateljem ("**capitalem emulum nostre maiestatis**"), a veliki poznavaoci prilika, Dubrovčani, znaju (25.III.1405.) da će u Bosni sve biti onako kako Hrvoje zapovijedi (**a znamo što ti zapovjediš u Bosni sve kje biti**") Nesporan ugled izgradio je i vojvoda Sandalj, po dubrovačkoj ocjeni čovjek "dubokog uma" ("**profondo intelletto**") koga je dobro imati na svojoj strani jer sve što i on hoće (piše mu, 8.VIII.1404. Nikola Gundulić) - "**toi kje hotjet´ gospodin Tvr'tko i gospodin herceg´ i vsa Bosna**". Moleći ga da kod kralja i velikaša posreduje za povoljan mir s njima, Dubrovčani mu i u rujnu 1404. kažu kako to od njega očekuju jer znaju da je utjecajan i da mu je sklona sva Bosna koja će poslušati i uraditi onako kako on bude htio.[58)] Ova dva mogućnika su od 1396.g. i u rodbinskim vezama: Jelena (Katarina), kćerka Hrvojeva brat Vukca, udata je za Sandalja.

56) Stojanović, Isto, str.259.-60.; Jorga, Notes, II., str.602.-3.; Pucić, Isto, IX., Dinić, Iz Dubrovačkog arhiva, III., str.182.-3.; Starine, XXXIX., str.243.-4.; Klaić, str.226.-7.; Šišić, str.184.-5.; Ćorović, str.380., 387.-8.; Perojević, str.410.-12.; Ćirković, str.204.-5.

57) Listine, V., str.45.-7.; Klaić, str.227.-8.; Šišić, str.185.-6.; Ćorović, str.389.

S posjedima u primorju Hrvoje i Sandalj su držali sve bosanske veze sa prekomorskim silama, s Venecijom i Napuljskim kraljevstvom. Tvrtko II. je kraljevao u njihovoj sjenci, bez samostalnih koraka prema vanjskom svijetu. Sva su bosanska izaslanstva tada išla, ako ne samo u Hrvojevo, onda svakako u kraljevo i Hrvojevo ime.

Kad se vidjelo da, izvrgnuta unutarnjim trzavicama i ugarskom pritisku, Bosna slabi, izvana su se javile želje za njezinim rubnim dijelovima. Đurađ Stracimirović (Balšić) pokretao je vojne akcije protiv bosanskog Kotora ne bi li ga zaposjeo. Hrvoje je u ulozi zaštitnika izvijestio Veneciju (u srpnju 1404.g.) da mu ne uzima za zlo ("quod non velimus habere pro malo") ukoliko i on zaštite radi nešto poduzme protiv Đurđa, njezina prijatelja i građanina. Što mu je mogla odgovoriti kad su svi - i Balšići, i Kotorani, i Hrvoje - njezini prijatelji? Želja joj je, poručila je, da njezini prijatelji žive u miru i teško joj je ako podnose neugodnosti i štete. Da ne ozlojedi Sandalja koji je - u ime bosanskog kralja - istupao kao gospodar Kotora, odbacila je molbe Kotorana da ih za sada, primi pod svoju zaštitu. Ipak im je i natuknula da ostanu jednodušni i ne odustanu od svoje nakane.

Bosna je i inače Sandalju prepustila Kotor i dio obale uz Južni Jadran, gdje su se političke prilike brzo mijenjale. Tamo je Đurađ Stracimirović (Balšić), ugrožavan od Turaka, tražio mletačku pomoć, a 1396. i uporno molio da Venecija "**za čast katoličke vjere i očuvanje tolikih vjerničkih duša preuzme Skadar i Drivast sa brdima**" uz tursku granicu kako bi se i on mogao sačuvati s onim što mu je ostalo. Tako je Venecija koja inače, navodno, nikad nije posezala za tuđim teritorijama, popustivši sada pred molbama i obzirima, svakako bez puke želje da tamo vlada, svoju upravu potegnula na Skadar i Drivast. Njezina odluka o tome ipak nije bila jednostavna jer je značila povredu odredaba Torinskog mira iz 1381.g. po kome nije smjela imati posjede na istočnoj Jadranskoj obali između Kvarnera i Drača. Bojeći se da netko ne postavi pitanje njezinog širenja u zabranjenom području počela se odmah oprezno raspitivati postoje li bilo kakvi dokazi da je Skadar s okolnim mjestima ikad pripadao Draču. Iako je Venecija davala Đurđu 1000 dukata godišnje iz skadarskih prihoda njegovi nasljednici nisu bili zadovoljni sa ugovorom. Čim je on

58) Fejer, CD, X., str.4.; Stojanović, Isto, str.261.; Jorga, Isto, str.104.-5.; Klaić, str.228.; Šišić, str.187.; Ćorović, str.387.-8.

umro u drugoj polovici 1404.g. njegova žena Jelena (sestra despota Stevana Lazarevića) i sin joj Balša III. krenuli su, da uz despotovu pomoć, od Venecije preotmu Skadar i Drivast. Potpirivši ustanak u Skadru, oni su početkom 1405. uspjeli da zaposjednu sporna mjesta i teritorije (osim skadarske tvrđave) i tako otvore dugogodišnji - skadarski rat.

Upletena na drugoj strani u rat s Francescom Carara, gospodarom Padove, Venecija je poželjela da teret i rizik opasnog ratovanja s Balšom III. prebaci na nekog njegova neprijatelja, kakav je bio naš vojvoda Sandalj Hranić. Nudila mu je godišnju proviziju od 1000 dukata i jednokratnu pomoć od 3000 dukata za opremanje vojske pod uvjetom da protjera Balšu iz spornih mjesta koja je zaposjeo i sve to vrati pod njezinu vlast. Poznajući Sandaljevu snagu Venecija je smatrala da on to može i bojala se jedino da ne iskoristi trenutak i sve što osvoji zadrži za sebe. Još dok se o tome razgovaralo stvari su za Mlečane krenule povoljnijim smjerom. Njihov pomorski zapovjednik upućen da osigurava lađe koje će prevoziti žito iz Taranta (u lipnju 1405.), imao je nalog da mletačkoj posadi, opsjednutoj u skadarskoj tvrđavi, doturi hranu i strijelce i pokuša pregovarati sa zetskim gospodarima. Ako u tome ne uspije trebalo je da na povratku opustoši Ulcinj, Bar i Budvu. Njemu je, sasvim neočekivano, pošlo za rukom da pokrene Balšine protivnike, čak i da obnovi mletačku vlast u Skadru i okolici. Balša je s majkom pobjegao u Drivast. Raznim obećanjima privučena su gradska vijeća Ulcinja, Bara i Budve da priznaju Veneciju. U kolovozu 1405. zaposjednut je i Drivast. Mletački senat je namjeravao to iskoristiti kao mjeru pritiska da Balša vrati što je zaposjeo, a da mu se potom ustupe Ulcinj, Bar i Budva. Ali i Balša je na mletački uspjeh gledao kao na slučajnu i privremenu pojavu pa je ostao nepopustljiv. Znao je za mletačke neprilike na osvojenom području, gdje su joj njegove pristaše pružale otpor. Pri tome je potcjenio snage svojih protivnika koji su predali gradove i uporno od Venecije tražili da ih više ne ostavlja.

Tada je Venecija razmatrala i ponovljenu ponudu Kotorana da se i na njih protegne nova uprava. Zbog zauzetosti s Padovom, a i da ne ozlijedi Bosance, odbila je ponudu (3.VIII.1405.) - frazama koje je koristila i ranije (19.IX.1404.) u sličnoj prilici: ne može im za sada udovoljiti, ali da i dalje ostanu jednodušni i ne odustanu od namjere. Nekako se i u Bosni doznalo da je mletački senat raspravljao o Kotoru pa je, kraljevo i Hrvojevo izaslanstvo išlo da izrazi prosvjed i upozori kako Kotor pripada bosanskoj državi i kako se Venecija ne bi trebala miješati u kotorske poslove. Priznala je da je bilo nekakvih razgovora koje nije ni željela, ali da će sve na tome i ostati. Pokaže li se da Bosanci znaju i više pojedinosti pa ne budu zadovoljni odgovorom, onda im se, na možebitno pitanje hoće li se Venecija i dalje tamo uplitati, moglo odgovoriti kako se ona nije miješala, kako se ne miješa i kako se neće u to miješati.

Što se tiče Zetskog primorja, u Bosni se također znalo da ga Venecija još ne smatra svojim trajnim posjedom. Izaslanici što su od nje tražili da se drži dalje od Kotora imali su nalog da provjere namjerava li se ona otuda povući i zamole ju da u tom slučaju Ulcinj, Bar i Budvu ustupi Sandalju. Očekujući

sporazum s Balšom ona, razumije se, na tako nešto nije ni pomišljala; a kad do takvog sporazuma pak nije došlo, odlučila je da tamo zadrži sva spomenuta mjesta. U rujnu 1405. imenovala je svoje ljude na vodeće položaje u spornim gradovima. Baru je odmah potvrđeno da će ga Sinjorija čuvati i da ga ni na koji način neće napustiti. Ulcinju također. Bosancima je 13.IX.1405. odgovoreno da Venecija neće dirati u Kotor, ali da im neće dati ni tražene zetske gradove. Ona ih je dobila ratom i zadržat će ih za sebe. [59]

Osim za južni, Hrvojeva je pozornost tada usredotočena i na sjeverni Jadran, pa je primoran da reagira na zbivanja od Skadra do Senja. Upravo je u sjevernom primorju, poslije Ladislavljevog odlaska iz Zadra, uslijedilo obeshrabrenje kod njegovih pristaša, očitovano vidljivim poremećajima. Zabrinut neočekivanim preokretom, prvi se pokolebao senjski (i krčki) knez Nikola Frankopan i odjurio u Veneciju da traži savjet, osnosno da se, pod određenim uvjetima ponudi i za vazala. Kad ga je (3.XI.1403.) odbila - zbog izbjegavanja sukoba sa Sigismundom, Nikola se okrenuo Sigismundu, raskinuvši veze s kraljem Ladislavom. U veljači 1404. krenuli su za njim i Rabljani pa se odmah od Cresa, Osora, Krka i Raba stvara značajna osnova za napade na Zadar i ostale Ladislavljeve gradove u Dalmaciji.

Da bi zaustavio proces odmetanja pristaša, Ladislav im (1404.) po Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni dijeli darovnice, a početkom slijedeće (1405.) godine nastoji ugovoriti i savez s Venecijom. Venecija prihvaća ideju i 31.I.1405. određuje opunomoćenike koji će razmotriti nacrt sporazuma i prikupiti sve "što je na čast, i korist obiju strana", a 14.III.1405.godine pristaje i na savez u trajanju od tri (po potrebi i pet) godine protiv svih napadača na njihove posjede. Istovremeno i Hrvoje zahtijeva od Nikole Frankopana da se povuče s Raba, a pošto do toga ne dolazi, na vidiku je rat. Pripremajući ga, Hrvoje moli Veneciju da mu proda dvije za rat opremljene galije, na što se ona (24.III.1405.) izgovara da joj zakon, pošto je i sama u ratu, zabranjuje da ikome, dok je u ratnom stanju, daje lađe ili vojnike. Ni tada ne propušta priliku da ga uvjerava u svoju osobitu ljubav i naklonost prema njemu, a tajno zaključuje da mu se i te dvije galije prodaju ako ih ponovno zatraži.

Intervencijom napolitanske flote Rab je polovicom 1405. otrgnut i vraćen u raniji položaj, a Sigismund, ponukan time, također nastoji ući u obrambeni savez s Venecijom. Nadao se da ni njoj ne odgovara jačanje napolitanskih pozicija u moru koje ona smatra i naziva svojim. Tom prigodom mađarski veleposlanik otkriva više nego je bilo nužno kad tvrdi da je ugarska strana prikupila 50.000 vojnika i da joj za osvajanje Dalmacije nedostaje još jedino liga s Venecijom i pomoć s mora. U prilici da od dva zla bira manje Venecija mu (3.VIII.1405.) odgovara da je i sama u teškoćama zbog rata s Padovom i da stoga ni savez ne dolazi u obzir. Odbija da mu da i nekoliko galija za osvajanje

---

59) Listine, V., str.46.-49., 62.-4., 78., 82., 85.; Klaić, str.233.-35.; Šišić, str.200.-201.; Ćorović, str.389.-92.; Božić, Istorija Crne Gore II/2., Titograd, 1970., 88.-90., 97.; Perojević, str.422.-423.; Šunjić, Dalmacija, str.31.

Dalmacije izgovarajući se da je već u ratnom stanju pa su i njoj lađe prijeko potrebne. I malo kasnije, kad Sigismund (svejedno što za unutrašnju uporabu, Mlečane - 8.X.1405. - naziva podmuklima), želi da osnaži prijateljstvo s njima i potpiše savez protiv svakoga ("velle facere ligam nobiscum contra omnes"), oni mu, uz mnogo lijepih riječi i navodeći kako njihov grad živi ipak samo od prometa i trgovine i kako su sada u miru sa svima, 17.X.1405. odgovaraju da im je savez nepotreban jer bi ih mogao odvesti u rat i sa onima s kojima su sada u miru. Nisu mu odobrili ni galije koje bi on opremio o svom trošku. Bojali su se, kažu 20.X.1405., da bi ih i samo oružanje tih galija u Veneciji moglo uvući u neželjeni rat s nekim s kim su u miru, i to na veliku njihovu štetu, što sigurno ni Sigismund, ukoliko ih voli koliko oni vole njega, ne bi želio.

Saznavši da je Sigismund za svoju akciju u Dalmaciji tražio pomoć i od Dubrovnika, Hrvoje to provjerava i 9.X.1405. "listom" izravno o tome pita dubrovačko vijeće. Odgovaraju mu da im je "t' list' videv'" bilo "mnogo žal' i nedrago", jer bog im je svjedok da "o tom' nijesmo mislili ni radili". 60)

Ni na jugu Sandaljeve pretenzije na Ulcinj, Bar i Budvu nisu, mletačkim odgovorom (od 13.IX.1405.) da će ih oni zadržati za sebe, skinute s dnevnog reda. Kralj Ladislav i vojvoda Hrvoje ponudili su, početkom lipnja 1406., da se kriza riješi tako što bi Venecija zadržala Ulcinj i sve ranije stečeno u Albaniji, a Sandalju, (**"qui est dominus in partibus Albanie"**), ustupila Bar i Budvu. Ni na to Venecija nije imala nešto novo reći. Ističući veliku ljubav prema Ladislavu i Hrvoju, uvjeravala ih je (12.VI.1406.), da bi ona, sve što se može, radije učinila njima nego ijednom tadašnjem kralju ili prvaku, ali da to što od nje traže nije mogućno, budući da je ove oblasti preotela po cijenu velikih troškova i žrtava, a tamošnjim građanima se svečano obvezala da će ih od svakoga braniti, da ih nikome nikada neće ustupiti pa čak ni dati na čuvanje. Čuvši to, Hrvojevi su izaslanici podsjetili kako je Sandalj već bio gospodar Budve, što mu je i Sinjorija priznala i upisala u diplomu kojom mu je (1396.) podijelila svoje građanstvo (**"et quod nos ipsum ita vocamus dominum Bude in privilegio nostro civitatis"**) i na temelju toga, molili da mu se vrati Budva sa tri-četiri sela koja pripadaju Kotoru, čiji je on gospodar. Poslije ovoga odbijanje više nije bilo umjesno. Pod izgovorom da na ovo ne može odmah dati potpun odgovor rekla je kako treba sačekati rezultate razgovora s Turcima budući da su i oni i srpski despot i gospođa Mara (Brankovićka) iznijeli svoje pretenzije na sporna mjesta. Uz nova uvjeravanja kako i kralj Ladislav i herceg Hrvoje mogu biti sigurni da će im se udovoljiti u svemu što bude moguće, poručeno im je da se prije odluke mora pribaviti i puna informacija od njezinog rektora Budve. Posebni će providuri poći u sporne krajeve, a čim se dobije i razmotri njihova informacija, Venecija će pismom ili posebnim glasnikom odgovoriti kako bude časno i razumno.

---

60) Listine, V., str.24.-25., 51.-53., 61.-64.; Stojanović, Isto, str.461.-2., 464.; Klaić, str.230.; Šišić, str.189.-92., 201.-202.; Ćorović, str.391.-3.; Perojević, str.418., 421.

Pošto najavljeni odgovor zadugo nije stigao, zainteresirani su to tumačili kao sračunato odugovlačenje. Nakon godinu dana iščekivanja Hrvoje i Sandalj su riješili da neugodno pitanje pokrenu s mrtve točke. Uz obnovljeni zahtjev za Bar i Budvu ponudili su (u prosincu 1407.) vojsku koja bi o njihovom trošku ("offerendo se et volendo cum gentibus suis conservare reliquas terras nostras omnibus suis expensis") čuvala od Balše sve što mletačko tamo ostane. Ponuda se nije mogla odbaciti i zato što su mletački vojni izdaci bili teški i u nerazmjeru s tamnošnjim prihodima. Prilikom razmatranja ove i ostalih ponuda iz Bosne, Vijeće umoljenih je (15.XII.1407.) ovlastilo poseban odbor da zajedno s kolеđom sasluša izaslanike i pretrese sve što je korisno i potrebno za konačni stav, ali bez prava da samostalno odluči bez ponovnog očitovanja Umoljenih.

Sve je raspravljeno slijedećeg tjedna i Umoljeni su 23.XII.1407. utanačili odgovore. Pored pitanja Bara i Budve radilo se i o preporuci za izbor novih bosanskih magnata za članove mletačkog Velikog vijeća, o stvaranju saveza između Bosne i Venecije, o Kotoru ili nekom drugom mjestu na bosanskoj obali preko kojega bi mletački trgovci imali lakši pristup u Bosnu. Mora da je i dalje napetost u Kotoru bila opasna kad i napuljski i bosanski kralj, istovremeno traže od Venecije da njezini trgovci tamo ne dolaze ili da im bar naredi da dolaze isključivo kao trgovci ne dajući ni pomoć, ni savjet, ni potporu protivnicima bosanske vlasti. Razumije se da Kotor, u novim okolnostima, nije smio biti povod ni za kakva nepotrebna trvenja i sumnjičenja. Najvažnije je bilo sporazumijevanje sa Sandaljem protiv Balše. Ako u tome uspije, ona Kotoranima neće davati nikakvu pomoć, a trgovcima će narediti da se ponašaju kao trgovci, bez miješanja u bilo kakve druge poslove. Takvo je stajalište trebalo prenijeti jednom i drugom, kralju i vojvodi Hrvoju. Bez ikakva neslaganja prihvaćen je prijedlog kralja Tvrtka II., vojvode Hrvoja i kneza Ivana Nelipića da se za mletačke građane i članove Velikog vijeća prime Pavle Radenović, humski vojvoda Juraj Radivojević i brat mu Vukac. Predložili su i Sandalja, ali su u odgovoru podsjećeni da je to urađeno ranije (22.VII.1396.).

U Bosni se tada činilo da bi javnim savezom sa Venecijom otklonili ili bar znatno smanjili neke realne opasnosti (od Mađara) pa su predložili da javno, pred cijelim svijetom (**"quod sit patens toti mundo"**) utvrde takvo prijateljstvo i savez o uzajamnoj pomoći i obrani od svih napadača. Veneciji je ponekad (pa i sada) bila potrebna bosanska pomoć, ali ne i takav savez. Da i Bosnu ne bi ostavila bez nade, odgovorila je kako su ljubav i prijateljstvo među njima odavno već takvi da ni bolje prijateljstvo ni bolji savez nisu potrebni; moguće je jedino da, na postojećoj osnovi, svaka strana obeća drugoj da neće pružati pomoć, savjet ni potporu njezinim protivnicima. To je ipak bila samo neutralnost iskazana na zgodan način.

Konačno i ono najvažnije za što je, izgleda, jedino i bila živo zainteresirana: spremna je svome građaninu i prijatelju Sandalju vratiti Budvu sa solanama i ostalim, od čega će sigurno imati znatne godišnje prihode, pod uvjetom da i on, sa svojom vojskom, smiri pobunu u Donjoj Zeti i vrati je pod mletačku

upravu. Uz to je dužan da svibnja 1408. pokori i Gornju Zetu i otuda izbaci Balšu III. sa njegovim pristašama, a potom pruža zaštitu mletačkoj vlasti na tamošnjim teritorijama. O tome je valjalo potpisati sporazum i izmjenjati odgovarajući pravni instrumentarij. Bosanski izaslanici nisu imali pravomoćne ovlasti da sve to, ili nešto od toga, zaključe i potpišu pa je rješeno da se pregovori mogu nastaviti s mletačkim providurima koji, upućeni u problem i opskrbljeni svim potrebnim oblastima za zaključivanje valjanog sporazuma, idu u Albaniju. Ako bosanski izaslanici dođu k njima sa kraljevim, Hrvojevim, Sadaljevim i drugim pismima, pečaćenim njihovim pečatima (kojima se ratificira sve što je rečeno) i predaju ih providurima, od njih će dobiti odgovarajuća mletačka pisma i pravni instrumentarij.[61] Dužd Michele Steno (Mikele Steno) je 18.II.1408. i providurima dao posljednje upute, a trebalo je da otputuju 22.II.1408.g. Rečeno im je da u Splitu potraže Hrvoja i Sandalja ili njihove opunomoćenike, odnosno da im - preko splitskih vlasti - poruče da su navraćali radi poslova što su ih bosanski izaslanici nedavno u Veneciji pokrenuli. Iz Splita bi prešli u Omiš pa, ne zateknu li ni tamo tražene bosanske vojvode (a doznaju da su negdje u blizini odakle za malo dana mogu doći) trebalo ih je (osobito Sandalja) pozvati i sačekati osim ako su spriječeni da dođu u nekom razumnom roku (jer ni čekanje nije smjelo da šteti osnovnom cilju - Albaniji). Čekati ih nije ni trebalo ako budu u udaljenijim predjelima ili toliko zauzeti da ne mogu doći. U tom bi slučaju omiška vlast prenijela zainteresiranima tko ih je tražio i kamo je otišao. Sporazum je trebalo da se potpiše u već utvrđenom obliku jer providuri nisu imali ovlasti ni na kakavu izmjenu ponuđenih uvjeta. Ostane li Sandalj pri svojoj ponudi i obvezi, providuri su bili dužni budno pratiti njegove pokrete i rat za izgon Balše (i pristaša mu) iz Gornje Zete, a sami nisu smjeli počinjati rat ako vide da se Sandalj ne pokreće, ne izvršava ili ne može izvršiti svoja obećanja unutar prihvaćenog roka (osim ako sam Balša ne zarati protiv Mlečana). Mletačke obveze prema Sandalju poštivale bi se ako on ispuni svoje i tijekom mjeseca lipnja.

U Bosni nisu znali da Venecija nije imala dovoljno snage da sama tamo sredi stanje kako bi željela. Njezina vojna pojačanja za Skadar, Ulcinj i Bar, "usprkos velikim pričama o broju najamnika koji tek što nisu stigli iz Mletaka... bila su vrlo mala". Balša III. je iznenadno provaljivao "i mijenjao granicu prema Mlečanima, tako da se ni u jednom trenutku nije znalo šta kome pripada". Prilikom povlačenja usput je ubijao mletačke pristaše, a osobito je bio okrutan prema protivnicima što su se od njega odmetnuli. Kad bi takve zarobio, sjekao im je ruke, noge, jezike i noseve i unakažene ih ostavljao za opomenu ostalima. Napokon je i on, da bi okončao rat, izabrao pregovore s Venecijom, tražeći da mu vrati Bar, Budvu i Drivast. Ona bi mu (1407.) Budvu nekako i ustupila da ga zavadi sa ostalima koji su je potraživali, a to su Sandalj i

61) Listine, V., str.78.-81., 82.-83., 85., 107.-10.; Klaić, str.234.-5.; Šišić, str.202.; Ćorović, str.397.-8.; Perojević,s tr.423.-4.; Ćirković, str.208.-9.; Božić, str.94.-5.; Hrabak, str.442.-4.

Đuraševići. Kako je stanje bilo slabo i na njezinom području, u zetskom i albanskom primorju, i državi gomilalo izdatke, Venecija je providurima dala velike ovlasti da dođu do mirovne formule. Mogli su poraditi da, osim Sandalja, mobiliziraju i albansku vlastelu protiv Balše, pregovarati sa despotom i Marom Brankovićkom i poduzimati sve ostalo što im se činilo korisnim. Nisu smjeli pristati jedino da se ispod mletačake vlasti otuđe Skadar, Drivast... Bar i Ulcinj. Sve ipak nije krenulo kako je Venecija planirala. Sandalj je bio suviše mudar i promišljen čovjek da bi olako, za tuđi račun i svoju malu korist, upao u jedan takav osinjak. Do svibnja nije došlo do obećanog izbacivanja Balše iz Gornje Zete. Nisu pokrenuti ni Albanci. Providuri su, u više prilika javljali da, u granicama svojih ovlasti koje su imali, nisu mogli doći do sporazuma s Balšom, a da ni pregovori s Albancima ne teku kako se očekivlao. Zaključili su kako jedino sporazum sa Sandaljem ostaje u izgledu, ali da je i za to potrebno mnogo novaca ("in non parva quantitate"), da su godišnji troškovi zetskih gradova preko 14.000 dukata i da vojnici potražuju nadoknade za više proteklih mjeseci. O ovom pitanjima Senat je u Veneciji raspravljao 17.V.1408.g. Tada ni Sandaljeve usluge više nisu odgovarale, jer je za njih tražio i Bar i Budvu. Time rat ne bi bio završen "jer bi se Balša povukao u Gornju Zetu i odatle, uz pomoć Turaka, nastavio s napadima". Činilo se da je "bolje vratiti Bar Balši ako tim može da se "postigne mir". Ali Barani, posebno oni koji su grad predali Veneciji ne bi to prihvatili zbog straha od Balšine osvete za raniju izdaju. Ostalo je da se Balši, umjesto Bara, ponudi veća godišnja provizija ili traži neko drugo prihvatljivo rješenje, bez daljnjeg Sandaljeva uplitanja.[62]

62) Listine, V., str.103.-104., 111.-113., 116.; Božić,str.92.-4.

IV.

BOSNA SE O SEBI ZABAVILA

1. Tri pretendenta na istu krunu

a) Učestale ugarske vojne intervencije

Uspon Tvrtka II. (1404.) neprijateljski je u Budimu dočekan i popraćen uzastopnim vojnim intervencijama, od kojih je samo prva smjerala da na vlast vrati kralja Ostoju. Svake su godine (1404.-1411.) ugarske vojske, nekad i pod izravnim kraljevim zapovjedništvom, prodirale dolinom Vrbasa, Bosne ili Drine, ali su nailazile i na jak otpor i vraćale se, uglavnom, bez značajnijih rezultata. Osnovni se cilj ratovanja lako prometnuo u potčinjavanje Bosne i zavođenje reda kakav odgovara Sigismundu, bez čega se nisu mogli presjeći nepovoljni procesi u Hrvatskoj i Dalmaciji ni sve preokrenuti u željenom smjeru.

Znalo se da je Hrvoje glavni nosilac bosanskog otpora i najodaniji pristaša kralja Ladislava. Sigismund ga je, prema dubrovačkim savjetima, nastojao privući, ali u tome nije uspijevao. Kad prodori i pustošenja iz 1405., 1406. i 1407.godine nisu Bosnu primorali na promjenu političke orijentacije, Ladislav je odgovorio darovnicama Hrvoju i Sandalju, a Bosni (26.VIII.1406.) priznao granice kakve je tražila prema Ugarskoj, navodno iz vremena bana Kulina.

Bosancima nije bilo lako podnositi ugarski pritisak, jer se i u samom njezinom srcu - u Bobovcu od 1404. godine nalazila stalna ugarska posada, od 1406. ojačana i prisutnošću čuvenog ratnika Pipa Špana (Filipa Madžarina), talijanskog pustolova u ugarskoj vojnoj službi. Nova je provala dotaknula Bobovac u rujnu 1407., gdje je, nakon povlačenja, ostavila pojačanja. Ne znamo kako je s Mađarima bilo zbačenom Ostoji, ni koliko su na njega računali, ni jesu li od njega tražili i očekivali nešto što mu, kao pretendentu, nije bilo prihvatljivo, ali znamo da je pomišljao preseliti se u Dubrovnik. Dok su

Dubrovčani na to pristali (13.IX.1406.), on se već bio predomislio i odustao.

Ratovanje u ljeto 1407. kao da je Sigismundu nešto više obećavalo. Dubrovčani su požurili da mu čestitaju na uspjehu i, u svoju korist, pokrenu neka teritorijalna pitanja. On se 11.IX.1407. zaista nalazio u Bobovcu, odakle se bolestan već krajem rujna počeo povlačiti. Tada se govorilo o velikim bosanskim porazima i stradanjima. Dubrovčani su pisali kako Bosna nikad nije bila slabija ni zastrašenija. Pa ipak je i dalje ostala vjerna kralju Ladislavu koji joj ništa nije mogao pomoći, osim što je dijelio zvanja i razne, najčešće neostvarljive, povlastice. Sandalju je (13.III.1407.) priznao Skradin i Ostrovicu, nedaleko od Vrane, u planinskoj unutrašnjosti.

Stalno ugrožena, Bosna se pomišljala osloniti na boljeg saveznika, korisnijeg od Ladislava. Krajem 1407. pokušala je za to zainteresirati Veneciju, ali nije uspjela. A Sigismund se, tražeći saveznika, obratio papi za moralnu pomoć protiv nevjernika i otpadnika od vjere u svom susjedstvu. Papa mu je, 9.XI.1407. poslao blagoslov i pozvao druge da se pridruže u akciji korisnoj za interese Crkve. Svima koji s mađarskim kraljem krenu u rat protiv Turaka i ostalih "nevjernika" podijeljen je oprost, uobičajen za križarske pohode. Sigismund nije ni mislio na rat s Turcima, ali je htio da s blagoslovom i prikupljenim sredstvima nastavi rat s Bosancima. Nakon temeljitih priprema prešao je Savu već u svibnju 1408.g. i Dobor pretvorio u polazište buduće vojne operacije što će uslijediti krajem ljeta. Kad se napokon vojska okupila, brojila je oko 60.000 Mađara i stranaca. Od Dobora vojska početkom rujna kreće uz rijeku Bosnu, čime i počinje ovaj kratkotrajni rat. Kraljev se logor 20.rujna možda već na povratku, nalazio pod Maglajem. Sigismund je 25.IX.1408. izvijestio Dubrovčane o velikom uspjehu, da bi već 30.IX. bio u Dubočcu na Savi. Iako pojedinosti nisu poznate, poraz je Bosanaca bio potpun. Bosanska vojska ne samo da je poražena nego je izvršen i "pravi pokolj bosanske vlastele". Prema jednom pismu iz Budima (18.X.1408.) Sigismund je u rujnu "**pokorio...nevjerni i neobuzdani narod bosanskog kraljevstva, pobio...mačem odmetnike...odrasle, mladiće i starce iz svih krajeva bosanskog kraljevstva, srušio...tvrđave i u ništa pretvorio gradove**". Sigismund je, prema drugom izvoru, do Dobora doveo preko 170 bosanskih plemića i naredio da ih tu posijeku i pobacaju u r.Bosnu". Kralj, Sandalj, Hrvoje, Pavle Radenović,...nisu pobijeni, možda neki tu nisu ni sudjelovali, ali je poraz takav da ga ranija politika nije mogla preživjeti. S kraljem Ladislavom moralo se i inače raskinuti jer je on, više i ne misleći na Bosnu, od srpnja 1408.godine, ušao u pregovore s Venecijom da joj proda Dalmaciju. Zato se Hrvoje, Sandalj i ostali (krajem 1408) okreću Sigismundu, dok je još voljan da im oprosti i da im prizna povlastice. Početkom siječnja 1409. Sigismund je izvijestio Trogirane da se izmirio sa splitskim hercegom Hrvojem i cijelom Bosnom tražeći da mu se i oni potčine, a ostave Ladislava. Poslije izvjesnog kolebanja prišli su mu Trogir, Šibenik i Nin, dok su uz Ladislava i dalje ostali samo Zadar, Vrana, Novigrad i otok Pag.[1]

1) Klaić, str.231.-233., 236.-239.; Šišić, str.202.; Ćorović, str.393.-402.; Perojević, str.417., 426.; Ćirković, str.205.-211.

b) Otimanje oko kraljevske krune

Pošto je uništio dobar dio bosanskog plemstva, a i ostalo potčinio, Sigismund je bosansko prijestolje smatrao upražnjenim i odlučio da konačno ostvari pravo na krunu, iznuđeno još 1394.godine. Ostavljeni bez nade prilazili su mu svi, a najprije Hrvojev šurjak Ivan Nelipić, knez cetinski. Nelipić je obećao da će Sigismunda "kruniti krunom bosanskih kraljeva". Takav pristanak davali su, vjerojatno, i svi ostali.

Dotadašnji je kralj Tvrtko II, izgubio mnoge od svojih pristaša. Izvori tada o njemu mnogo i ne govore jer se sam uklanjao od svega. Ali su zato oživjele pristaše kralja Ostoje. Dočekavši svoje vrijeme Ostoja s njima ustade da sruši Tvrtka II., ali i da osujeti namjeru kralja Sigismunda. Tvrtko se održao još samo za kratko. Sva je najkrupnija bosanska vlastela do polovice ožujka 1409., pristala uz kralja Sigismunda. Dubrovčani se (14.III.1409.) raduju dobrim vijestima o njegovom miru i sporazumu s gospodom bosanskom. Ali je i nova pobuna navela sve da se ponovno opredjeljuju. Jer, Sandalj se odvojio od Sigismunda i podržao kralja Ostoju. U svibnju je ili lipnju 1409. poslao svoga čovjeka u Zadar da se ponovno povezuje s kraljem Ladislavom, a početkom srpnja ga je napolitanska flota već tražila u Cavtatu. Neočekivani razvoj događaja nije pogodovao Sigismundu da se okruni bosanskom krunom, kako je namjeravao u svibnju 1409.g. Morao je to odgoditi i obnoviti vojne akcije ne bi li silom nametnuo ono što mu je izmicalo. Nadu mu je ulivao Hrvoje koji također nije podržavao Ostojino uspinjanje.

Dok je ovaj unutarnji rat u Bosni trajao, Ostoja je za Dubrovčane bio samo pretendent, kome - ni na izričito traženje - ne šalju dohodak u listopadu 1409., izgovarajući se da zemlja još nije u miru. Ostojina je pobjeda međutim, već bila na vidiku. Početkom studenog javio im je da je i taj uvjet ispunjen. Tek su 11.XI.1409. pristali da mu isplate dohodak, a 14.XI.uputili poslanika u Podvisoki da im se potvrde stare isprave. Krajem 1409. svrgnut je i Tvrtko II., kome se, nekoliko narednih godina, gubi svaki trag (1410.-1414.). Ostoja je priznat u zemlji pa mu i Dubrovčani (31.XII.1409.) dodjeljuju svoje plemstvo, daruju kuću u gradu i zemljišni posjed u Primorju. Vjerojatno ga je potvrdila i neka velikaška skupština, za koju ne znamo.[2].

A kako je Hrvoje, u srpnju 1404., izvijestio Veneciju da su bosanski velikaši "složno protjerali Ostoju", tako je sada, netko drugi javio da je Ostoja, ranije protjeran Hrvojevom silom, napokon - voljom velikaša, osobito Sandalja vraćen na prijestolje.[3]

2) Starine, XXXIX., str.313.; Stojanović, SSPP I / 1., str.437.; Pucić, Sp.s..I.str.XXX.-XXXII.; Šišić, str.220.; Ćorović, str.401.-4.; Perojević, str.427.-32.

3) Listine, V., str.46., 134.-5.

Hrvoja - vicekraljem. Pod njegovim pritiskom Ostoja je napustio Podvisoki i prešao u Hum, ali je i Sandalj potisnuo Hrvojeve snage iz Drijeva. Dok je ovamo trajao rat, Mlečani su i 28.VII.1410. izviješćeni od svoga veleposlanika iz Budima da Sigismund neće ići u Bosnu. Ipak se vidjelo da bez njegova osobnog zauzimanja ne može doći do preokreta pa je, krajem kolovoza, bio u Bosni. Tome se, kako Dubrovčani javljaju, pokorila i otporna bosanska vlastela i ponovno pristala da Sigismunda okruni bosanskom krunom. Dubrovčani su riješeni 21.X.1410. da i oni na krunidbu upute svečano izaslanstvo, sa poklonima od 1500 dukata. Sa Sigismundovom krunidbom za bosanskog kralja saglasili su se i Sandalj i Pavle Radenović, dotadašnji Ostojini pobornici, a Ostoja je izgledao usamljen, napušten i skoro oboren. Još je prije pola godine (27.IV.1410.) Hrvoje iz Jajca pisao Splićanima da Ostoju - bivšeg kralja - zato što se priklonio Turcima i bosanskim pobunjenicima i krenuo protiv ugarskog kralja, liše kuće i svih imanja u svome gradu.[4)]

Budući da se slijed događaja ne može dalje pratiti prema izvorima, nitko ne zna je li do krunidbe došlo ili je sam Sigismund od toga odustao. Zna se jedino da je, odlazeći iz Bosne, 5.XI.1410. bio na ušću Drine, kod Rače, i da su se bosanska vlastela sastala na Hrvojevu području, u oblasti Sane. Zna se da su Sandalj i Pavle Radenović bili tamo i da je Ostoja ostao bosanski kralj, ali pod vrhovnom ugarskom vlašću. Moguće da se, u teškoj situaciji, izmirio sa Sigismundom i prihvatio nekakve uvjete, ali čim je Sigismund otišao, pokazalo se koliko su mu uspjesi bili privremni. Sandalj se od njega udaljava i sve više vezuje za Veneciju. Odvajaju se i Pavle Radenović pa i kralj Ostoja. Već krajem 1410. oni ratuju sa ugrarskim posadama po bosanskim utvrdama. Početkom 1411. govori se o takvim napadajima na Srebrenicu i otpor postaje opći jer Bosna ne želi biti pokorna provincija. Sandalj i Pavle Radenović kao da predvode otpor i kao da se, pri tome, oslanjaju na Turke. Uz Sandalja se odmah našlo 7000 Turaka i sav Sigismundov prošlogodišnji uspjeh je propao svejedno što je Hrvoje sa svojom zapadnom Bosnom i dalje na njegovoj strani. Ali se i Sigismund vraća u proljeće 1411., a Dubrovčani su u svibnju znali da Bosanci traže mir. Dok se pregovaralo, Sandalj je u Napulj slao brata Vukca i uzaludno tražio pomoć. Pokazalo se neizbježnim pristati na mir sa Sigismundom koji je također bio zainteresiran za sporazum i nije ga otežavao pretjeranim zahtjevima. I on se, od jeseni 1410. g., nalazio u ratu s Venecijom, a 21.VII.1411.g. izabran je i za njemačkog cara. U kolovozu i rujnu 1411.g. njegova je vojska u Italiji već trpjela ozbiljne poraze. Pažnju će mu, ubuduće, zaokupljati prvenstveno Njemačka, Češka i Italija. Čak se ni u Ugarskoj ne javlja između 1412. i 1419.g. U takvim prilikama Bosna za njega postaje jako periferna, a ostavljena sama sebi i svojim svađama svakako privlačna za druge strane čimbenike.[5)]

---

4) Lucić, Povjesna svjedočanstva o Trogiru, II., Split, 1979., str.852; Perojević, str.434.

5) Klaić, str.240.-3.; Šišić, str.217.; Dipl.rag.str.195.-200.; Ćorović, str.404.-7.; Perojević, str.432.-39.; Ćirković, str.213.

c) Druga Ostojina vladavina (1409.-1418.) bez kontakata s Venecijom

U drugom periodu Ostojine vladavine jednako su mučni i početak i cijeli tijek. Unutarnji potresi i strana miješanja onemogućili su ga, iako nije bio bez iskustva, da koncipira bilo kakvu vanjsku politiku. Svoje veze s Venecijom dobro razvijanje sve do njegovog zbacivanja (1404.), nije više uspijevao obnoviti. Otada naime, niti jedno njegovo izaslanstvo nije išlo u Veneciju niti je on ijedno mletačko primio. U Veneciji su znali da se ponovno vratio na prijestolje, ali su ga, samo uzgred, spomenuli u dvije prilike. Njegovi su vanjski poslovi završavali sa Dubrovnikom.

Ali, ako je bosanski kralj ostao bez veza s Venecijom bez njih nisu ostali njegovi najistaknutiji velikaši, Hrvoje i Sandalj, čiji su posjedi izbijali na morsku obalu.

2. *Hrvojev odnos prema širenju mletačke vlasti u Dalmaciji*

Hrvojev je položaj prema Veneciji postao vrlo osjetljiv, otkada je ona od Ladislava Napuljskog kupila Dalmaciju (9.VII.1409.), i zaposjela Zadar zatim Vranu, Novigrad i otok Pag. Tijekom kolovoza zaposjela je Cres, a u rujnu i Nin. Venecija je ponavljala da je cijelu Dalmaciju kupila od njezina zakonitog kralja koji je imao puno pravo da ju proda. Hrvoje je tada držao dijelove Dalmacije u koje ulaze Split, Brač, Hvar i Korčula što mu ih je dodijelio Ladislav Napuljski, a kasnije potvrdio i Sigismund. Pripadao mu je i Omiš, nekad čuveno gusarsko gnijezdo na ušću Cetine. Zabrinut razvojem događaja, on odmah (početkom kolovoza) u Zadar upućuje svoje izaslanstvo da od providura sazna kako će se Venecija odnositi prema njegovim posjedima.Providuri su o Hrvojevu raspitivanju izvijestili pretpostavljene i prenijeli im njegovu želju da izaslanstvo uputi i u Veneciju. Venecija pak odgovara (27.VIII.1409.) da bi rado primila Hrvojevo izaslanstvo, o čemu će ga izvijestiti zadarski providuri. Odobrila je i ono što su providuri odgovorili na pitanje Hrvojevih izaslanika i dostavili u svom izvješću (koje nije sačuvano).

Mlečanima se tada žurilo da u Dalmaciji što prije zaposjednu sve što im pripada. Prema informacijama što su ih imali činilo se da bi Šibenik i Trogir prekinuli veze s Ugarskom na prvi poziv iz Venecije pa je zadarskim providurima naređeno da preuzmu i ta mjesta. Pošto su se pretpostavke ipak pokazale pogrešnim o mirnom preuzimanju nije moglo biti ni govora. Tako su ratne operacije počele i u blizini Hrvojeva Splita. Preko izaslanstva što ga je predvodio splitski nadbiskup, Hrvoje je duždu ponudio svoje posredovanje kod

Sigismunda, kome bi otišao u Budim o svome trošku ("suis sumptibus et expensis"). Venecija mu, "kao bratu, predragom prijatelju i svome časnom građaninu", zahvaljuje (8.IV.1410.) na ovakvoj spremnosti, ali joj njegova usluga nije bila potrebna. Ponuda posredovanja nije bila i jedina svrha Hrvojeva izaslanstva jer je on, na proširene priče kako će Venecija zaposjesti sve dalmatnske gradove i otoke, želio iz prve ruke doznati daljnje namjere prema njemu, njegovu dijelu obale od Splita do Neretve, njegovim otocima i galijama ukoliko bi ih morao oružati radi zaštite svojih posjeda. Pokrenuta je pitanja razmotrilo (8.IV.1410.) Vijeće umoljenih. Tijekom rasprave vijećnici su podijeljeni oko više varijanata odgovora, a jedna je od njih glasila da jasan odgovor može uslijediti tek pošto se vrate mletački izaslanici sa razgovora kod kralja Sigismunda. Usaglašen je odgovor isticao da je Venecija, po visokoj cijeni, kupila cijelu Dalmaciju od Ladislava, zakonitog kralja, koji je imao pravo da je proda. Po tome joj ona sada cijela i pripada, ali kako Venecija voli Hrvoja i drži ga za dobrog i iskrenog prijatelja, voljna je da on neometano zadrži Split i sve ostalo što posjeduje, živeći s njom u miru i dobrom susjedstvu. Ona će se prijateljski i bratski odnositi prema svim njegovim mjestima, na moru i na kopnu, jer takav odnos i od njega očekuje. On se morao obvezati da nikada neće davati bilo kakvu pomoć, savjet ili potporu (hranu, oružje i ostalo) mjestima Dalmacije koja bi bila neprijateljska, neposlušna ili pobunjena protiv mletačke vlasti. Vijeće se tada suglasilo da vojvodsku titulu, uz ime svoga plemenitog građanina Hrvoja (upisanu 13.VII.1393.), zamijeni aktualnijom: herceg splitski -"dux Spalleti".[6)]

I pored Hrvojeve obveze da s njegova područja neće dolaziti pomoć mletačkim neprijateljima bilo je znakova da i Splićani pomažu Šibenčanima koji su ratovali s Venecijom. Venecija je na to odlučila (12.I.1411.) da preko svoga izaslanika Luke Truna izrazi čuđenje splitskim vlastima, tim više što njihova gospodara, hercega Hrvoja, drži za brata i najdražeg dobročinitelja "**in fratrem et benivolum carissimum**"), a i njih sve za predrage prijatelje. S obzirom na sve ona je od Splićana očekivala potporu tražeći istovremeno da se okrenu od Šibenika, sigurna da će to odobriti i herceg Hrvoje. Molila je Hrvoja da takve pomoći Šibeniku više ne bude.[7)] Još jednom se, u svibnju 1411., čulo da su u Splitu, pripremane ratne lađe za pomoć Šibeniku.[8)] Hrvoje je sigurno bio pritisnut obvezama prema Veneciji kao i prema Sigismundu koji je (u rujnu 1411.) proširio ratne operacije i na Italiju kako bi Veneciju neposrednije ugrozio i odvratio od Dalmacije. Za nekoliko je tjedana tamo ugarska vojska osvojila cijelu Furlaniju, ali je već početkom 1412. trpjela teške neuspjehe, a 24.VIII.1412. je, kod Motta na donjoj Livenzi (Livenci), teško poražena.

Dok su vojnici ratovali, diplomate zaraćenih strana sastajali su se i pregovarali kod pape o miru. Otuda je mletački veleposlanik javio (8.III.1412.) da

6) Listine, VI., str.4., 78.-82.; Šišić, str.211.-212., 217.; Hrabak, str.445.-6.; Šunjić, Dalmacija, str.45.-49.

7) Listine, VI., str.132.-3.

bi Sigismund prodao Veneciji sve što ima u Dalmaciji osim Dubrovnika. Vijeće umoljenih je na to pristalo i 21.III.1412. ovlastilo veleposlanika da u pregovorima, malo pomalo, ponudi Sigismundu do 100.000 dukata za ono što ima u Dalmaciji. Ako dođe do spora i oko onoga što u Dalmaciji drži vojvoda Hrvoje, bila je spremna odustati i od toga kao i od Dubrovnika, tj.Split ostaviti vojvodi Hrvoju. Veleposlanik je imao ovlasti i na još neke varijante.[9)]

Sigismund je i 12.II.1412. najavljivao skori dolazak u Dalmaciju, ali kako ga ipak zadugo tamo nije bilo, stao se kolebati i iznureni Šibenik pa se, nakon dvogodišnjeg otpora, i predao (30.X.1412.g). Izviješćen o tome (4.XI.1412.) u Zagrebu, odmah je pisao Trogiranima o skorom dolasku da suzbije Mlečane, naređivao im da se dotle staraju o svojoj obrani i budu spremni da mu se pridruže. Malo kasnije je bio u Bihaću, odakle im je (15.XI.1412.) javio kako je zatražio od Hrvoja da Mlečanima i njihovim podanicima ne dopušta pristup u splitsku i druge svoje luke, da ih ne opskrbljuje namirnicama, ne daje im potporu..." da pokaže da je neprijatelj naših neprijatelja"..., opremi galije i progoni Mlečane...kao što je i obećao...činiti.[10)]

Lucić naslućuje da su Trogirani upozorili Sigismunda kako se Hrvoje sasvim dobro sporazumijevao s Mlečanima ili se držao u najmanju ruku neutralno na što mu je i uslijedio nalog da mora biti neprijatelj Sigismudnovih neprijatelja. U Bihaću je i Sigismund shvatio da sa sobom nema dovoljno vojske za odlučniju akciju u Dalmaciji pa je promijenio pravac i otišao svojoj glavnini u sjevernu Italiju, gdje također ništa značajno nije postigao, osim što je 23.IV.1413. u Trstu potpisao petogodišnje primirje - za čijeg trajanja svakome ostaje sve što posjeduje.

U međuvremenu je i moćni Hrvoje postajao sve omraženija ličnost, zavađen s kraljem Ostojom, sa Sandaljem i ostalim velikašima, a ni Sigismund mu nikad nije potpuno vjerovao. Tako izoliran, nastojao je održati posebne veze s Turskom i s Venecijom. Sve je neprijatelje ujedinio i pokrenuo protiv sebe kad je (1413.) nepromišljeno provalio u Sandaljeve zemlje, ostavljene bez zaštite dok je Sandalj, sa Sigismundovim znanjem, ratovao u Srbiji, na despotovoj strani - protiv Turaka. Sigismund je u Italiji primao tužbe protiv njega, i sam žaleći što mu je ranije (1409.) oprostio nevjere i uvrede, a potvrdio Split i druge posjede. Odlučio je Hrvoja strogo kazniti zbog izdaje i oduzeti mu posjede. Presuda o tome temeljena je na jednom, kako Šišić kaže, "autentičnom ili falsifikovanom" Hrvojevu pismu, nađenom kod njegova službenika, kojim je pozivao Turke da provale u ugarsko kraljevstvo.[11)]

Osuđen (a da to nije ni znao), bez saslušanja, bez dokaza, bez procesa pa i bez mogućnosti da se brani, Hrvoje je uzaludno nastojao da razobliči intrigu,

8) ASV, Senato-Misti, XLIX., str.50.; Šunjić, Dalmacija, str.56., bilj.84.

9) Listine VI., str.237.-8.; Hrabak, str.450.

10) Lucić, Isto, str.879.-882.; Šišić, str.218.-19., 224.; Perojević, str.438.

11) Radonić, Acta et diplomata Ragusina, I.,str.221.-3.; Šišić, str.224.; Ćorović, str.411.; Ćirković, str.241.

ali njegov glas nije ni dopirao do kralja niti su njegovi izaslanici do kralja propušteni. Nije ni vjerovao da je sve što su protiv njega pokrenuli urađeno s kraljevim znanjem pa je tražio da mu se predoči kraljev nalog, ali mu to nije udovoljeno. Optuživan za šurovanje s Mlečanima i Turcima tražio je da i to ispita sud sastavljen od kralja Sigismunda, austrijskog vojvode i članova "Zmajeva reda" kojemu je pripadao. Sve mu je bilo uzaludno jer se proces, pokrenut protiv njega, nije dao zaustaviti.[12)]

Naveden da Hrvoja proglasi buntovnikom, Sigismund mu je (1.V.1413.) oduzeo splitsko herceštvo i naredio da ga svuda progone. Banovi su Dalmacije i Hrvatske dobili nalog da sprovedu kraljevu odluku. I sami su Splićani odmah ustali protiv svoga hercega i oslobodili se "**ropstva faraonova**". Njihovo općinsko vijeće nije, navodno, pod njim moglo slobodno birati gradskog kneza jer je on na tu dužnost postavljao svoga čovjeka, najprije Petricu Jurjevića od Vrbasa (1403.-1408.), zatim Cvitka Tolihnića od Rame (1409.-1413.). Vijeću nije ostavio ni pravo da prikuplja i raspoređuje gradske prihode i rashode, jer ih je herceg sam pobirao i podmirivao troškove uprave. Najviše mu je zamjereno što je, umjesto prethodnog pripremanja odluka u Malom vijeću i tajnog glasanja (kako se ranije prakticiralo i bilo propisano i razrađeno statutom), sve vratio na zatarjeli i napušteni način, pa da bi sve držao pod nadzorom, uveo javno glasanje - "**živim glasom**".[13)]

Sigismund je zahtijevao potpuno uništenje Hrvojevo. Iz južnotirolskog Bolzana je ponovno (1.VIII.1413.) Hrvoja označio kao veleizdajnika i pozvao sve da ustaju protiv njega i njegovih pristaša. Kao odgovor na to, Hrvoje se obratio Mlečanima, kasnije i Turcima. Njegov je "ambaxiator", u kolovozu 1413.g. podsjećao Veneciju, da je Hrvoje, njezin građanin, uvijek činio sve što je povoljno njezinoj vlasti pa se - na njezino nagovaranje - izmirio i s kraljem Sigismundom koji mu je sada, protivno prisegama i obećanjima, oduzeo Split, a namjerava mu oduzeti i ostala mjesta. Hrvoje je tražio pomoć u galijama kako bi potčinio Split, a on bi se za to odužio pomažući Veneciji s kopna, da zauzme Trogir i ostala mjesta u Dalmaciji. Ali Split je već bi Sigismundov i mješati se tamo značilo bi prekršiti primirje do kojega je Veneciji jako stalo. Stoga je i odgovor, usvojen 25.VIII.1413.g. u Vijeću umoljenih sasvim neodređen: Venecija mnogo žali što je njezin dragi i dobri prijatelj izgubio Split i druga mjesta; ona je uvijek činila sve što je mogla za dobro i čast njega i njegove države, ali sada je sa Sigismundom zaključila petogodišnje primirje, kojega će se čvrsto pridržavati pa ne vidi kako bi mogla pružiti pomoć koju traži, itd. [14)]

Turke je bilo lakše navesti na vojne akcije protiv Ugarske pa se iskusni Hrvoje obratio i njima. Sultan je spremno dočekao poziv, pa Hrvoju šalje "ambasadu sa 60 konja" koja mu je odmah ponudila 30.000 vojnika kao pomoć - ("pro succurso suo"). On i dalje želi Veneciju imati na svojoj strani pa je i u studenome 1413.g. izvjejšćuje kako Sigismundov pritisak ne popušta, kako i dalje na njega šalje svoje vojskovođe i banove ("capitaneos et banos suos"). Vijest o tome ne ostavlja poseban dojam na Mlečane, ne brine ih ni moguće uplitanje Turaka u njihovoj blizini. "Hrvoje je vrlo mudar", rekli su njegovom poslaniku (18.XI.1413.), "i u svemu može postupati kako mu se god čini da je dobro za njegovu državu". Prelazeći na osjetljivije pitanje, izaslanik je, u Hrvojevo ime, podsjetio kako je Venecija - za veliku sumu kupila Dalmaciju i sada bi mogla zaposjesti i ono što još nije, jer on bi, s kopna, podržao akciju njezinih galija. Umoljeni ni takav prijedlog ne uzimaju pretjerano ozbiljno, jer ne žele kršiti uglavljeno primirje.

12) Lucić, Isto, str.854.-56.; Thalloczy-Horvath, Codex diplomaticus comitatum Dubiza, Orbasz et Sana, str.147.-150.; Ćorović, str.411.-12.
13) Lucić, Isto, str.840.-41., 857., Klaić, str.245.-9.; Šišić, str.225.-28.; Ćorović, str.411.
14) Listine, VII., str.127.-28.; Šišić, str.229.-30.; Perojević, str.440.

Tražeći spasonosnu slamku koja će mu olakšaati položaj, Hrvoju se činilo da bi mu dobro došao i nekakvo mletačko službeno opovrgnuće već raširenog uvjerenja da se on zlurado uplitao u nedavni rat između ugarskog kraljevstva i Republike pa je molio da ona uputi kralju svoga čovjeka s takvom porukom ili pismo odgovarajućeg sadržaja. Kao i sve ostalo, Vijeću umoljenih se i to činilo nepotrebnim rekavši samo to da tamo gdje prijestup nije počinjen nije potrebno nikakvo opravdanje.

Vijeće umoljenih je tada (18.XI.1413.), izrazivši žaljenje zbog razdora između Hrvoja i Sandalja (jer obojicu voli "kao svoju dragu braću"), obećalo uputiti izaslanika Sandalju i činiti sve što mogne da ga odvrati od nanošenja šteta Hrvojevu području. [15)]

Ugrožavan sa svih strana, od Sigismundovih kapetana i banova, od kralja Ostoje, vojvode Sandalja i ostale vlastele, pogođen neutralnim držanjem Venecije i uplašen za budućnost, Hrvoje je prihvatio tursku pomoć, odbio ugarske velikaše u drugoj polovici 1414.g. i - uspio se održat. Akcije su se turske vojske osjetile duboko i u Hrvatskoj, gdje je suvremeni Bartol Krbavac (čak u Bakru 1414.) zapisao kako se "nečastivi Hrvoj s Bosnami i z Beneci i s Turci uzdviže na krala ugarskog Žigmunda". [16)] Preokret situacije pomogao je Hrvoju ne samo da se održi nego i da sačuva Omiš pa i da kuje nove planove o preotimanju izgubljenog Splita. Njemu se uvijek jednako činilo da i za takav pothvat raspolaže dovoljnim kopnenim sangama, ali mu to, za potpuni uspjeh, sigurno nije bilo dovoljno. Bila mu je potrebna i pomoć s mora. Mogla ju je pružiti samo Venecija. U svibnju 1415. njegov je izaslanik stigao tamo kako bi nastavio već započete razgovore o njezinoj ulozi u splitskoj operaciji, iako ga je ona već dva puta od toga odvraćala. Hrvoje je sada očekivao da Venecija zamoli napuljsku kraljicu Ivanu II. za sudioništvo napuljske flote u njegovim planovima. Veneciji je za usluge nudio svoj grad Omiš, na ušću Cetine. Molio je i to da Venecija uzme u zaštitu njega i njegovu državu, da mu odobri nabavu i izvoz stanovitih količina šalitre i užarije za bacačka oruđa, ali i da ga

15) Listine, VII., str.137.-8.; Šišić, str.230.; Ćorović, str.412.
16) Šurmin, Hrvatski spomenici, I., str.113.; Ćorović, str.412.

unese u ugovor na svojoj strani ukoliko dođe do mira sa Sigismundom. On se, tvrdio je, nikad ne bi izmirio sa Sigismundom, ako i Venecija ne bi bila uključena u ugovor.

Vijeće umoljenih je pažljivo pretreslo Hrvojevu poruku, zahvalilo na dobrim željama i namjerama "predragog prijatelja" i saglasilo se:

- da mu besplatno, na teret državne blagajne, dodijeli dva milijara (954 kg) šalitre i isto toliko užarije, dovoljno za izradu dvije veće ratne sprave - mangana;
- da ga, kao prijatelja, unese u mirovni ugovor na svojoj strani, iako ne vidi kako i kada će do mira doći;
- da preko svoga konzula u Apuliji nastoji postići da kraljica pruži potrebnu pomoć s mora za osvajanje Splita, pošto mletačku pomoć za to neće dobiti jer Mlečani ne vide kako bi mu je - na častan način - mogli pružiti;
- zahvalno na ponudi Omiša Vijeće je odbilo da je prihvati, pošto Veneciji više odgovara nepromijenjeno stanje. [17]

I poslije ovakvog odgovora Hrvoje ponekog, možda i sebe, tada obmanjuje da će dobiti i mletačku i napuljsku pomoć. Dubrovački poslanik Ivan Gundulić sreo ga je 23.VIII.1415. u Sutjesci, kad se nalazio kod kralja Ostoje, a sutradan je čuo od kneza Petra Pavlovića kako se Hrvoje hvalio sporazumom postignutim s mletačkom vladom, po kojem će od nje dobiti galije protiv Splita i triju otoka što su ih zaposjeli Dubrovčani. Također se hvalisao da će dobiti galije i od napuljske kraljice Ivane II. Dubrovački poslanik je pisao da su to samo "trice i bajke" ("frasche et novelle") i da će se sve pokazati lažnim. Bio je ljut i na Dubrovčane i prijetio im, ali Gundulić uvjerava: "Prijetit će i ništa više" ("**menazera et non altro**"). [18]

Kad je domalo umro i nastala "prava jagma" za njegovo naslijeđe, u nju su se umiješali i Mlečani, ne bi li dobili Omiš za kojeg su postali jako zainteresirani. U tome je šibenski knez imao sasvim određenu ulogu, i svoju vladu izvješćivao o svim pojedinostima. Iz njegovih se pisama (datiranih 5. i 15.IV.1416.) znalo da je kastelan Bistričkog grada (kod Livna), neki Mikacije iz Dubrovnika, u ime Jelene Hrvojevice zadržao jednog od omiških kastelana (Biloslava) kad se "cum eius familia" vraćao iz Bosne u Omiš. Umjesto Biloslava i druga mu Ostoje koji su ostali u Bosni u Omiš je stigao novi kastelan. Šibenskom knezu, koji je ranije pisao da se Omiš može pridobiti, činilo se, poslije izmjene kastelana, da je jedna prilika za to propuštena. Bojeći se da Omiš ne zaposjednu Dubrovčani (koji su već držali Brač, Hvar i Korčulu) Venecija je 26.IV.1416. naredila šibenskom knezu da, preko vojvotkinje Jelene ili preko kralja Ostoje, ispita postoji li ikakav način da ga ona dobije. Knez je u tu svrhu mogao utrošiti do 5.000 dukata.

Do vojvotkinje i kralja nije trebalo ni ići budući da je i novi kastelan bio

17) Lisitne, VII., str.200.-201.; Klaić, 249.-251.; Šišić, str.232.-34.; Ćorović, str.415.
18) Pucić, Spomenici srpski I., Primjetbe, XVI.; Klaić, str.253.

sasvim sklon Veneciji i pristajao da joj Omiš preda za 3.000 dukata u gotovom i redovitu plaću za četiri kopljanika (lanceas) u nekoj od mletačkih zemalja. Za sve što je oko toga spretno poduzimao Vijeće umoljenih je 7.V.1416. pohvalilo šibenskog kneza i tražilo da nastavi razgovore s kastelanom pa i da tvrđavu preuzme u ime Venecije koja će izvršiti data obećanja. Jelena je, međutim u međuvremenu tvrđavu predala svome bratu Ivanu Nelipiću, koji je 3.V.1416. Omišanima potvrdio stara prava. Stoga je 29.V.1416. u Veneciji odlučeno da se ranije predviđeni koraci opozovu i da se tamo ništa dalje ne poduzima osim ukoliko bi sam knez Ivan želio da joj ustupi Omiš. Ostalo je da šibenski knez još samo to vidi i preuzme tvrđavu, ali samo sporazumno - nikako potajno, i nipošto silom. [19] Kako se od toga ništa nije ostvarilo, i Venecija će čekati novu priliku sve od 1444.g.

3. Sandaljev odnos prema Veneciji u vrijeme širenja njezine vlasti u Dalmaciji

a) Mletački interes za Sandaljevu Ostrovicu

Kad je, zaposjedanjem Zadra i Vrane (1409.) i vojnim akcijama protiv Šibenika, došla u ratni sukob s kraljem Sigismundom, Venecija je odmah zapazila od kolike bi joj koristi bio Sandaljev "castrum Ostrovize situm in Croazia", drevna utvrda nedaleko od Vrane, u planinskom dijelu između Zadra i Šibenika. Udaljena i tuđim teritorijama odvojena od ostalih njegovih posjeda, Ostrovica je nedavno (1405.) pripala Sandalju kao miraz, preko žene mu Katarine (kćerke hrvatskog bana Vuka Vukčića - Hrvatinića). Njemu nevažna i teško održiva, Ostrovica je bila jako značajna strateška točka u borbama za posjedovanje nekih dalmatinskih gradova.

Sandalj je zapovjedio kastelanu Ostrovice da tvrđavu nipošto ne ustupa Mađarima, da je brani od njihovih, možebitnih napadaja, čak da se radi očuvanja tvrđave ("**pro conservatione dicti castri**"), obrati rektorima u Zadru i zatraži pomoć, svejedno što je Venecija tada već napadala Šibenik i bila u ratnom stanju s ugarskom državom. Zadranin (vjerojatno Vid Matafar) koji je u ovom posredovao, prenio je zadarskim rektorima da bi kastelan, ne mogne li se održati, radije njima nego ikome drugome, predao Ostrovicu, o čemu su oni (8.X.1410.) izvijestili svoju vladu. U Veneciji su dobro znali da je Ostrovica "ključ Zadra i okolnih predjela" te odlučili da nikako ne dopuste njezin prelazak u ruke ugarske posade. Dok je tvrđava u Sandaljevim rukama, smatrali su da je u rukama prijatelja kome treba pomoći kako bi je sačuvao

19) Listine, VII., str.222.-24.; Dipl.rag., str.262.; Miklosich, m.s.sr.279.-80.

ili njoj ustupio. Ovakvo je stajalište 20.X.1410. i pismeno sažeto za zadarske rektore s nalogom da ispitaju mogu li tvrđavu dobiti bez kupovine, uz nagovještaj kastelanu da će se uvjeriti u mletačku darežljivost. Ako se tako moglo, trebalo je odmah tvrđavu preuzeti, dobro je čuvati i opskrbiti. Imali su ovlasti da pristanu i na kupovinu ako kastelan spomene prodaju, i ponude mu 2-3 tisuće dukata, plativih po preuzimanju tvrđave. Shvate li da on ipak očekuje samo podršku za očuvanje tvrđave, mogli su mu dati 20-25 balistarija ili pješaka, pazeći da tamo, ni na koji način, ne zagospodare Mađari. Pregovore nije trebalo prekinuti ni ako bi kastelan tražio i više od 3.000 dukata. Očekivalo se da rektori svakodnevno i potanko izvješćuju kako bi i vlada mogla odlučivati što bi još trebalo poduzeti.

Dok su u Veneciji uobličavali ovakve upute, i zadarski rektori (20.X.1410.) ponovno pišu da je kastelan iz Ostrovice poslao novog glasnika Sandaljevom prijatelju Vidu Matafariju. Razmišljajući o slabom položaju svoga gospodara i bojeći se da mu drugi ne preotmu tvrđavu, rado bi, poručio je, izašao iz nje i ostavio je Mlečanima ukoliko pristaju da plate odgovarajuću cijenu. Njima bi je dao radije nego ikome drugome. Vid je, kao da govori za sebe, pitao glasnika o kolikoj se svoti radi? Odgovoreno mu je neprecizno da bi 10.000 dukata bila dobra cijena, a prihvatljiva je i znatno manja svota. Rektori su pisali da je Vid Matafarij nekad četiri godine držao Ostrovicu i da mu je, kako je sam rekao, povrh troškova za čuvanje tvrđave u kojoj su bila 24 pješaka, preostajala godišnja dobit od 800 dukata. [20]

Razmotrivši sve to, Vijeće umoljenih je (8.XI.1410.) ovlastilo zadarske rektore da u daljim pregovorima za Ostrovicu, s pripadajućim selima, tvrđavom i opremom u njoj, ponude do 5.000 dukata. Date su im i pismene ovlasti za sklapanje sporazuma o ovoj kupovini. Pregovori nisu razvlačeni pa je i Sandalj 28.XII.1410., posebnom ispravom "in lytera sclavonica", u svom Ključu opunomoćio arhiđakona Teodora da u Zadru potpiše pogodbu. Cijelim tijekom i rezultatom prethodnog posla Umoljeni su bili jako zadovoljni pa su ga i odobrili 30.XII.1410. A kako je bilo nužno i što prije poslati u Zadar ugovorenu svotu, naredili su da se ona prikupi i pošalje do polovice siječnja 1411.g. Korisna je pogodba pomogla da Venecija ponovno imenuje Sadnalja svojim plemićem i članom Velikog vijeća, o čemu je odlučeno 5.I.1411.

Već je 6.I.1411. odlučeno da se od 20.000 libara, prispjelih iz Trevisa, uzme koliko je još nedostajalo za plaćanje Ostrovice. [21] Luka Truno, mletački poslanik, prema uputama koje je dobio 10.I.1411. trebalo je da, idući Sandalju u Novi, ponese sa sobom, na posebnoj galiji, i 5.000 dukata, da se u Zadru upozna što je dogovoreno sa Sandaljevim kastelanom i prema tom dogovoru isplati odgovarajuće svote predviđenim osobama, a potom da na galiju preuzme kastelana Ostrovice sa njegovim vojnicima i arhiđakonom te da ih sve, o trošku Venecije, preveze u Novi kod Kotora. Luka Truno je sa sobom nosio i svečanu povelju sa zlatnim pečatom kojom se potvrđivalo Sandaljevo mletačko plemstvo. Očekivalo se da će Sandalj prilikom primanja povelje položiti uobičajenu (ut est moris) prisegu vjernosti ("quod prestet sacramentum fiedlitatis... erga nostrum dominium"). [22] Prema dopunama uputstava (od 15.I.1411.) Truno bi nastojao da se Sandalj zauzme kod kralja Ostoje ne bi li kralj jednom mletačkom trgovcu izmirio dugovanje koje se vuklo šest godina. Trgovac je potraživao 87 libara srebra (=25,2 kg) za isporučeno platno. [23]

Vjerojatno se objema stranama žurilo da što prije uspostave novi status Ostrovice pa iako je ugovor o tome potpisan u Zadru tek 13.IV.1411.g. [24] sve se odavno znalo ne samo u Veneciji nego i u Budimu i kod pape. Papa Ivan XXIII., u ulozi posrednika između Venecije i Ugarske, rekao je mletačkom veleposlaniku da se Sigismund žalio na takav gest Republike kojim je još više zaoštravano stanje među njima. Veneciji je bilo stalo da i papa što prije čuje njezinu verziju. Već 10.II.1411. traži da se, radi pravilnog informiranja, njegovoj svetosti kaže kako spomenutu tvrđavu nije zauzela radi nanošenja neugodnosti mađarskom kralju već samo zato što je znala da je Ostrovica bila, kao baština, u rukama nekog bosanskog kapetana Sandalja koji je sa sobom imao - "multos Turcos" i što se bojala da tvrđava ne prijeđe u nečije tuđe, osobito u turske ruke. Bog zna, uvjeravala je Venecija papu, kako kupovinom Ostrovice nije uradila ništa neugodno ("in displicentiam") gospodinu kralju već za dobro cijelog kršćanstva i da ugarski kralj, prema tome, nema opravdana razloga za žalbu. [25] I godinu dana kasnije se papi (21.I.1412.) ponavlja ovakvo objašnjenje kupovine Ostrovice. [26] Venecija je u nju smjestila 50 kretskih balistarija i bilo bi to za obranu dovoljno da, zbog neopreznosti starješine, jednom prijevarom, nije, bez otpora (30.III.1412.) prešla u ruke tamošnjih (Sigismundovih) Vlaha. O tom su nemilom događaju zadarski rektori odmah izvijestili svoju vladu koja im je (10.IV.1412.) naredila da se staraju ne bi li je ponovno dobili za novac, ovlastivši ih da na to ime mogu raspolagati sa do 3.000 dukata i ponuditi ih Morlacima koji su je zaposjeli.[27]

20) Listine, VI., str.118., 119., 124., 125., 128.; Lovrenović, Kako je bosanski vojvoda Sandalj Hranić došao u posjed Ostrovice i Skradina, Radovi, Instituta za hrvatsku povijest, XIX Zagreb, 1986., str.231.-236.

21) Listine, VI., str.127.-8., 147.

22) Isto, str. 131-2.

23) Isto, str. 134-5.

24) Isto, str.147.-9.

25) Isto, str.139.-140.; Šunjić, Dalmacija, str.53.

26) Isto, str.218.-19.

27) Isto, str.239.-40.; A.Morosini, Cronica Veneta, Marc.It.Cl.VII.cod. 2049., coll.8332, str.697.-680.; M.Erizzo, Cronica Veneta, Marc.It.Cl.VII., cod.56., coll.8636., str.288., Šunjić, Isto, str.53.-4.

b) Može li Sandalj pomoći da se skrati rat za Šibenik?

Tek što su uspješno sa Sandaljem dovršeni poslovi oko Ostrovice, pomišljalo se i na njegovo uključivanje u poslove oko osvajanja Šibenika. Tamo se rat bio otegao preko očekivanja, ali i bez izgleda za vojno rješenje pa su tražena i druga sredstva. Neka osoba, čije se ime i ne otkriva, veoma upućena u pitanje Ugarske i Dalmacije, a usto i u veoma prijateljskim odnosima s Ivanom Neplićem i Sandaljem, koja je s njima mogla sasvim otvoreno i povjerljivo razgovarati ("**aperte et confidenter loqui**"), nudila je za to svoje usluge. Povjereno joj je (3.III.1411.) da sve najprije vidi s knezom Nepilićem i da mu obeća (ako pomogne da Šibenik i Trogir dođu pod vlast Republike) do 10.000 dukata za svako od ovih mjesta.[28)]

Nešto kasnije su neki mađarski konjanici ("aliqui Hungari equites") iz Šibenika ponudili mletačkom vojnom zapovjedništvu pod Šibenikom da za 1.000 dukata - sa svojom jedinicom prijeđu u njegovu službu (ad soldum nostrum). Prelazak mađarskih plaćenika mogao je poslužiti i u propagandne svrhe jer bi pokazao da mađarski kralj slabo drži i plaća svoje vojnike, a oduzeo bi svaku nadu braniteljima Šibenika pa je mletačka vlada (28.IV.1411.) odobrila zadarskim rektorima da prihvate razgovore i nastoje ne samo da pridobiju određenu jedinicu već da im ona preda i Šibenik - za što je trebalo u Zadru osigurati dovoljnu kauciju. U zadarskom se depozitu nalazilo 11.000 Sandaljevih dukata, koje je položio njegov čovjek, s molbom da se proslijede u Veneciju - "**pro emenda imprestita**". Venecija je strogo zabranila tamošnjim rektorima da ni pod kakvim izgovorom ništa od toga ne troše, osim ako se dogodi nešto od onoga što je očekivala u Šibeniku. U tom su slučaju mogli uzeti 10.000 dukata za isplatu Mađarima i ostalima koji pomognu da se to mjesto zaposjedne.[29)]

Od ovog očekivanja nije bilo ništa, ali se nije odustajalo od traganja da potkupljivanjem skrate rat za Šibenik. U raspravi o tome, 13.V.1411. ponovno je spominjano Sandaljevo ime. Pozivom na raniji zaključak (3.III.1411.) da neka povjerljiva osoba razgovara s knezom Ivanom Nelipićem, sada je rečeno da ta osoba (ako je moguće) ode do vojvode Sandalja ili da mu pošalje nekog bliskog (attinentem) i izvidi što bi on korisno mogao učiniti pa da Šibenik i Trogir dospiju pod vlast Republike. U slučaju da tome bude naklonjen, trebalo bi da Sandalj u Veneciju pošalje neku povjerljivu osobu, opunomoćenu za razgovor, koristan za obje strane.[30)]

Trag se ovog nastojanja ne može dalje pratiti u izvorima, ali se može pratiti kretanje Sandaljevih dukata, kojima su plaćane neke državne potrebe u Zadru.

28) Listine, VI., str.141.-2.
29) Isto, str.156.-7.
30) Isto, str.158.-9.

Sandaljevi su izaslanici podulje bili u Veneciji, a početkom su svibnja 1411. molili da se ubrza postupak oko njihovih zahtjeva, kako bi se mogli vratiti svojim kućama. Pretpostavka za njihov odlazak bilo je, kaže se 10.V.1411., da dobiju novac svoga gospodara i polože ga u komoru za žito ("quod habeant pecuniam domini sui pro depositando ipsam ad cameram frumenti". Na traženje vlasti banka (illi a banchis) je bila voljna pozajmiti novac koji bi izaslanici deponirali ("facere dictum depositum"). Senat je pristao da se država zaduži, da banke ("illi a banchis") daju pozajmicu i dukati polože u žitnu komoru ("ad cameram frumenti").[31)]

Kad se vidjelo da od poslova oko Šibenika neće biti ništa, i zadarskim je rektorima naređeno da od Sandaljeva novca 9.000 dukata dostave u Veneciju, a ostalo zadrže za plaćanje nekih odobrenih radova ("pro laboreriis ordinatis fieri") i paze kako bi se poslovi što brže i valjanije izveli. Pošto je vrijeme za nastavak započetih radova bilo prikladno i povoljno, 13.V.1411. je odobreno da zadarski rektori od Sandaljeva depozita pošalju u Veneciju samo 8.000 dukata, a ostalo zadrže za namjensko financiranje započetog utvrđenja s opomenom da od zadržanih para ništa ne smiju trošiti u druge svrhe.[32)] Vijeće umoljenih je 15.V.1411. odlučio da 12.000 Sandaljevih dukata, već položenih u žitnom fondu ("ad cameram nostram frumenti") nose kamatu od 4%, koliko se davalo na polog i ostalih mletačkih plemića i građana.[33)]

Poslije svega "ambaxiatores Sandali" traže da im Fond izda priznanicu (unam literam...bullatam sua bulla) koju bi ponijeli svome gospodaru, ali su se i tome neki protivili (et sit aliqui recusantes hoc facere). Na izaslanikov prigovor Vijeće je (19.V.1411.) našlo da je zahtjev prikladan i pravedan ("conveniens et iustum"), i naredilo dužnosnicima fonda da izdaju traženu priznanicu (faciant unam literam bullatam bulla sui officii") a ovlastilo valdu (koleđ) da učini i sve ostalo što oko toga bude potrebno.[34)]

Sandaljeve su se obiteljske prilike odrazile i na ovaj depozit. On se krajem 1411. razveo od Katarine, a njoj i njezinoj majci Anki pripadala je polovica deponiranih dukata. Sandaljev poslanik, s vjerodavnim pismom Sandalja, Katarine i Anke, tražio je u Veneciji da se deponirani dukati podijele. Kad su mjerodavni saslušali izaslanika i pregledali donesena pisma, našli su da im sve to ipak nije dovoljno za odlučivanje o depozitu stvorenom pod odgovarajućim uvjetima pa su zahtjevali da dođe i druga osoba sa punim ovlašćenjima, ("cum litteris et sindicatum ad plenum") u ime navedenih gospođa, jer se po propisima inače ne može udovoljiti Sandaljevu traženju.[35)] Da se sve to obavi po za-

31) ASV, Senato-Deliberazioni Miste, No 49., 24'.
32) Listine, VI., str.159.
33) ASV, Senato Deliberazioni Miste Isto, 20'.
34) Isto, 22'.
35) Listine, VI., str.253.; Hrabak, str.448.; Hrabak, Venecija i Sandalj Hranić u njegovom širenju po primorju počev od Herceg-Novog, Boka 11, Herceg-Novi, 1979., str.206.-8.

konu, trebalo je sačekati kraj studenoga 1412.g. Tada su (29.XI.1412.), u duždovo ime, formulirana posebna pisma za Sandalja s jedne i za Katarinu i banicu Anku s druge strane, kojima je potvrđena suglasnost o podjeli deponirane osnove na dva jednaka dijela od po 6.000 dukata. Novac se mogao podići po isteku četiri mjeseca, tj. početkom travnja 1413.g.[36]

Prije isteka roka tamo je stigao Sandaljev izaslanik i, kako se 4.IV.1413. tvrdi, više dana ("iam pluribus diebus elapsis") uporno zahtjevao (cum magna instsantia requirat) da podigne njegovih 6.000 dukata. U Veneciji su malo otezali s isplatom jer je novac, radi podmirenja nekih potreba, bio doznačen u Zadar, a izaslanik je, u nadi da će ga odmah dobiti, svašta nakupovao (**pannos aureos siricos, perlas et aligua alia non parvi valoris**") što nije imao čime platiti pa se moralo naći hitno rješenje. U međuvremenu su Sandaljevi izaslanici podnijeli i nove isprave ("capitula") kojima su tražili ispravku ranije podjele, tvrdeći da od položene svote njihovom gospodaru pripada 10.000 dukata. Venecija ih je morala podsjetiti (4.V.1413.) da je o tome već pravomoćno odlučeno i da im na zahtjev ništa drugo ne može odgovoriti. Tada je odlučeno da se i Sandalju vrate dva skupocjena mantila (duas pelandas), u to vrijeme u modi u sjevernoj Italiji, što ih je "o Božiću" 1412., bio poslao na dar Balši III. sa još nekim stvarima, a zadržali ih skadarski rektori. (Za jedan takav mantil plaćeno je 1403.g. 50 dukata; Listine, IV.,478.). Nakon odugovlačenja odlučeno je (18.V.1413.) da se od prokuratora "de ultra Canale" posudi 2.000 dukata i da Sandaljevim izaslanicima.[37]

c) Sandaljeve veze s kraljem Sigismundom, ali bez štete za Veneciju

Sandalj je morao voditi računa i o kralju Sigismundu, čiji su značaj i snaga neprestano rasli, osobito otkako je 11.VII.1411. izabran za cara. Iako velik i jako zaokupljen svjetskom, čak i crkvenom, politikom, Sigismund je nastojao da i Sandalja, upravo zbog njegova značaja u Bosni, odvaja od Venecije i privlači na svoju stranu. Bilo je u tome raznih poteza i postupaka za koje sada i ne znamo. Sandalj sam, u travnju 1412. kaže da je i ranije, ("**sicut notum est**"), išao osobno kod Sigismunda, što inače nije nigdje zabilježeno. Iako je Venecija za to znala, nije mogla znati nevidljivu stranu njihovih odnosa ni njihov sadržaj. Sastajanje sa Sigismundom, osobito u vrijeme kad on ratuje u Italiji, moglo je baciti sjenku na odnose Venecije i Sandalja. Da ne bi sumnjičila, Sandalj je, na svoju ruku, uputio izaslanika da je o tome izvijesti.

Mađarski kralj ga je (poručio je) više puta pozivao, a on izbjegavao da mu ode. Napokon je otišao jer drukčije nije mogao. Ali i kad je išao, znao je, kaže on, da je Veneciji skloniji nego mađarskom kralju pa ona može biti sigurna da

36) Listine, VII., str.31.-32.
37) Valentini, AAV, p.II., t.VII., str.40., 43., 44., 46.

niti je što pregovarao niti bi pristao da što učini na njezinu štetu. Venecija mu je na to odgovorila (22.IV.1412.) da ga je uvijek smatrala svojim časnim prijateljem i jako cijenila njegov gest da sve ovo sam usmeno razjasni. Vjerovala je i to da on ništa ne bi ugovorio ni učinio protiv nje. Nadala se da ni u izmijenjenim okolnostima, kad je, kao i Hrvoje i ostali, morao popustiti pred Sigismundom i prikloniti mu se, nije želio da s njom razvodnjava veze i da se od nje odvaja. U svim okolnostima, rekla je i 18.XI.1411., on ostaje njezin prisni prijatelj ("**intimus amicus**"), ili najdraži i najsavršeniji prijatelj ("**dilectissimus et perfectissimus amicus**")kako ga je oslovljavala u pismima i5.I.1411. g.[38]

d) Sandalj - kućevlasnik i u mletačkom Zadru

Svugdje se u Dalmaciji smatralo da je dobro biti u Sandaljevoj milosti. Njegovu naklonost se nastojalo pridobiti i sačuvati raznim poklonima, među kojima su i nekretnine kao tereni i kuće. Pored kuća koje je imao u Kotoru i Dubrovniku, imao je jednu i u Zadru, kasnije i u Veneciji. Njegova je kuća u Zadru nekad pripadala Damjanu Našiću (Damianus de Nassis), odlučnom protivniku kralja Ladislava i otvorenom pristaši kralja Sigismunda. Poslije uspostave napolitanske vlasti u Zadru i Ladislavljeva dolaska (1403.), gonjene su sve Sigismundove pristaše, a Sigismund smatran samo bivšim okupatorom ugarskog kraljevstva ("olim ocupanti regnum nostrum Hungarie"). Damjanu su oduzete sve nekretnine i poveljom od 28.IX.1403. podijeljene ranijim Ladislavljevim pristašama zbog njihvog vjernog i dobrog vladanja ("**propter eorum fidelia et bona portamenta**"). Po želji kralja Ladislava zadarska je općina jednu Damjanovu kuću poklonila Sandalju koji je izabran i za gradskog vijećnika. Tako je novi vlasnik kuće, bez ikakvih teškoća i protivljenja, uveden u posjed.

Poslije, kad je 1409. u Zadru prestala Ladislavljeva uprava, svi oni kojima su pripale Damjanove nekretnine, molili su da im to i Venecija potvrdi. Ona je, 18.VI.1411. osnažila darovnice i zadarskim rektorima naredila da ih poštuju, a daroprimatelji, kao i dotad, da sve svoje posjeduju. Jedino je za Sandaljevu kuću rečeno da ostaje općini dok se i o njoj drukčije ne odluči i dok se ne vidi šta od ovih dobara spada u miraz Damnjanove udovice ("ius dotis uxoris dicti Damiani in bonis predictis") jer je on već bio umro.[39]

Sandalj je uputio izaslanika u Veneciju sa zahtjevom da se njegova prava na kuću u Zadru ne umanjuju. I zadarski rektori su, pismom (od 28.X.1411.) potvrdili da je vojvoda Sandalj - voljom zadarskih nobila - postao član njihova vijeća, da su mu oni, kao organ koji na to ima pravo, darovali kuću, a on, bez ičijega protivljenja bio uveden u posjed svoje kuće, koju je stalno otada držao. Nakon toga se i Republika (8.XI.1411.) suglasila da kuća ostane Sandalju,

38) Listine, VI., str.127., 199., 252., 253.; Perojević, str.437., Klaić, str.244.
39) Listine, VI., str.167.-8.

njezinom bliskom prijatelju ("intimus amicus nostri dominii") [40]

e) Zapleti oko Kotora

Ako je i tada nešto moglo baciti sjenku na dobre odnose između Sandalja i Venecije, bilo je to nestrpljenje Kotorana koji su htjeli da se izvuku ispod Sandaljeve dominacije. Oni su odavno željeli i molili, kako 7.II.1410. u senatu kaže Marko Brbadico, "da ih primimo i vratimo natrag u naše podanike i najvjernije sluge".

Venecija je cijenila njihovu naklonst, smatrajući ih svojima ("**quod ipsos populos venetos reputamus**") i podgrijavala njihove nade. Sada su Kotorani očekivali da je napokon vrijeme i za rješavanje njihova, već nekoliko puta odgađanog, pitanja. Istina, Venecija je ratovala oko Šibenika, ali se i sama nadala da to neće dugo trajati ("**quo...cito habebit finem**"). Kotorske poslanike je uvjeravala da će i za njih biti dobro i korisno kad se taj rat završi jer će im tada dati zadovoljavajući odgovor. Ona je kupila Dalmaciju - kojoj, svakako, pripada i Kotor. Čim kotorsko vijeće pošalje opunomoćene predstavnike, opskrbljene odgovarajućim ispravama, njegovi zahtjevi će se ozbiljno razmatrati. [41]

Kotor je Sandaljev, ali Venecija na to Kotorane ne podsjeća, ne upućuje ih na njega niti ga oni spominju. U svibnju 1410. u Veneciji je ponovno njihov izaslanik, (Marinus de Drusco) Marin Druško da izrazi zahvalnost općine za prethodne poruke i razumijevanje. Zaplašeni, tada su Kotorani tražili da započete razgovore odgode sve do rujna - dok ne saberu ljetinu. Bojali su se gospođe Jelene Balšićke i njezina vojnog pritiska od kojega bi im stradali usjevi, a nastale i druge štete. Procijenili su da im više odgovara odgađanje razgovora i molili Veneciju da na to pristane. Ona se, 26.V.1410. i s tim suglasila.

Kotorani su pitali mogu li očekivati pomoć od mletačkih rektora iz Albanije ako Jelena ili neko drugi ugrozi njihovu zemlju? Odgovor je najprije bio pozitivan, ali je kasnije došlo do kolebanja kad je sve još jednom raspravljano i kad se konačno trebalo odlučiti. [42]

Jesen 1410. je prošla i ljetina oko Kotora sabrana. Već početkom 1411. kotorski izaslanici su ponovno u Veneciji. Na raspravi, u Vijeću umoljenih, konstatira se (9.II.1411.) da su oni tu već mjesec dana ("iam uno mense elapso") i da su donijeli stajališta sažeta u 22 točke (capitula) iz kojih se vidi kako se njihova općina želi predati i potčiniti ("vult se dare et submitere").

Proučivši "capitula" Vijeće je ustanovilo (9.II.) da im sadržaj nije sasvim suglasan sa mletačkim težnjama, te stoga ni prihvatljiv bez odgovarajućih preinaka. Izaslanicima je rečeno da se nema o čemu razgovarati ukoliko nemaju ovlasti za nužne izmjene i usuglašavanja. Jedino ako imaju ovlasti da traže za obje strane "pravednu, razumnu i časnu formu" vlada bi odredila da "auditori" ustanove konačne mogućnosti popuštanja radi približavanja stajališta pa bi na toj osnovi i Umoljeni odlučili kako za Veneciju bude korisno. Čula su se i mišljenja da Veneciji, u tom trenutku, i ne odgovara preuzimanje Kotora i prijedlozi da se odgovor formulira u tom smislu, uz izraze zahvalnosti kotorskom plemstvu na iskrenoj privrženosti.

40) *Isto, str.199.-200. (Hrabak, str.449., pogrešno shvatio ovaj kao i mnoge druge dokumente)*
41) *Isto, str.53.-4.*
42) *Isto, str.91.-92.*

Pošto je nađen način da se razgovori nastave, odlučeno je 12.II.1411. da se Marin Caravello i Jakov de Rippa, ljudi dobro upoznati o kotorskim prilikama, pozivlju na sjednice Vijeća umoljenih kad se o Kotoru bude raspravljalo i da iznose svoja mišljenja, ali bez prava odlučivanja ("non ponedo ballotam"). [43]

"Auditori" su poslije, s kotorskim izaslanicima, pretresali sadržaj ponude (capitula) i ukazivali na formulacije koje je trebalo mijenjati. Bio je dojam da će izaslanici dobiti pristanak svoje općine na sve o čemu su se suglasili da se mijenja. Nisu, međutim, bez punomoćija, mogli pristati na izmjenu člana 18. koji je sadržavao rješenje o budućim općinskim prihodima i rashodima. Izaslanici su tražili određeno vrijeme da o tome pišu u Kotor, da sačekaju odgovor i punomoćje. Vijeće umoljenih stoga (17.IV.1411.g.) i kaže (u jednoj varijanti) da bi se sporazum mogao zaključiti kad bi kotorski izaslanici imali potrebno punomoćje. Ono nije moglo da izdvaja sporni član, a usvaja ostale. Po tome je trebalo sačekati odgovor iz Kotora i punomoćje za izaslanike da posao zaključe. U drugoj varijanti je i dalje skupina vijećnika (kao i 9.II.) tražila da se, uzimajući u obzir uvjete tadašnjeg vremena, kotorska ponuda ne prihvati. Izgledalo je razumnije ako se izaslanici vrate i objasne općini da će joj biti javljeno čim se mogne njezinoj želji udovoljiti. [44] Ni Kotorani ni Mlečani tada nisu spominjali nikakva Sandaljeva prava sve dok se, u svibnju 1411.g. nisu u Veneciji pojavili i njegovi izaslanici. [45]

Venecija je (8.V.1411.) lako udovoljila Sandaljevu traženju da na jednoj galiji preveze u Apuliju njegova brata Vukca koji je tamo putovao u službenoj misiji. Bila je zainteresirana za Sandaljevo zbližavanje s napuljskim dvorom jer je ono značilo i Sandaljevo odvajanje od Sigismunda pa je Vukca prevezla o svom trošku. U tako povoljnoj atmosferi pokušala je i da Sandalja navede na djelomično odricanje od Kotora. Pošto su i kotorski izaslanici i dalje iščekivali suglasnost svoje općine za izmjenu uvjeta predaje, mletačka vlada je predložila razgovore sa obje strane ne bi li ih se, u slučaju da imaju ovlasti, navelo na nekakvo kompromisno rješenje. Željela je da Sandalj, za stanovitu godišnju svotu što bi mu je plaćali Kotorani, odustane od svojih posrednih i neposrednih prava u Kotoru. Venecija je na sve načine nastojala posredovati na zadovoljstvo obiju strana kako nijedna ne bi od nje zazirala i kako bi s njima ostala u

43) *Isto, str.140.-141.*
44) *Isto, str.149.-154.*
45) *Istorija Crne Gore, II/2., str.103.*

prijateljstvu. [46]

Ovim nastojanjem ništa nije postignuto: Sandalj se usprotivio stranom miješanju, a i kotorsko je izaslanstvo otputovalo. Nigdje nije zapisano što je sve Sandalj znao o mletačkoj umiješanosti u kotorsku neptrpeljivost prema njemu, a što je samo naslućivao i poručio Veneciji. Zatečena na djelu, ona se ipak bila jako zabrinula i napokon odustala od svojih namjera. A o Sandalju je morala voditi računa i zato što je, navodno, sa sobom imao 7.000 Turaka.

Pošto se kontakti s Kotoranima nisu mogli poreći, Sandaljevim izaslanicima je (25.V.1411.), "otvoreno" rečeno da je od svega istina jedino da ništa od Venecije nije poteklo niti je ona ikad pokušala da Kotor pridobije. Točno je i to da su općina i građani Kotora namjeravali da joj svoju zemlju ponude i, tvrdeći kako nikome nisu obvezni, poslali svoje izaslanike. Ona ih je saslušala ("dedimus aures eis") pošto je znala da ne žele ostati u dotadašnjem stanju i pošto se bojala da ne dospiju pod upravu sile s kojom ni Sandalj ni ona ne bi bili zadovoljni i koja bi njoj bila neugodna i opasna. A pošto je Sandalj već bratski tražio da se Republika u to dalje ne mješa, ona je, puna bratske ljubavi prema njemu, obećala da se neće ni miješati ("**non se impedire in dicta terra**"). Istina, bojala se da će Kotorani, napušteni od nje za Sandaljevu ljubav, još prkosnije i jače prionuti uz neku drugu stranu, što bi bilo i njemu štetno i njoj neugodno. Da se i takve sumnje otklone, nudila je usluge za traženje izlaza iz sporova i nesuglasica kako bi se uspostavila sloga tamo gdje je nije bilo. Sve bi ovo poduzela za svoga brata Sandalja i svoje prijatelje Kotorane, naravno ako je za to ovlaste. [47]

Ovakva je ponuda stigla u lipnju 1411. objema stranama. Izviješćen o njoj od svojih izaslanika, Sandalj se, u srpnju s njom suglasio i dogovrio da se Republika o tome postara. Nije se suglasila kotorska strana. Na ponudu Venecije da posreduje oko usklađivanja spornih pitanja - "ad concordandum differentias", odgovorila je da sa Sandaljem nema nikakvih nesporazuma ("nullam habet differentiam cum domino Sandali") pa da ni posredovanje, stoga, nije potrebno. Pošto su ranije Sandaljevi poslavnici informirali da spor postoji ("**quod inter dominium suum et catarinos erant certe differentie**"), a Kotorani sada da ne postoji i da posredovanje ne dolazi u obzir, od njega se moralo odustati. O tome je Venecija, 28.VII.1411. obavijestila poslanike obiju strana. Ironizirajući pomalo, Republika je poručila Kotoranima da joj je pri-jatno ako njezino uplitanje nije potrebno i ako sa Sandaljem i ostalim mogu prijateljski živjeti. [48]

Ostavljeni od Mlečana, Kotorani su se, s razlogom, osjećali nelagodno. U izmijenjenim uvjetima nisu bili zadovoljni ni s mletačkim primjedbama na svoje "capitule". O predaji grada više nisu htjeli ni razgovarati. Čuvši za njihovo stajalište o nepristajanju ("de non condescendendo") na mletačke primjedbe Venecija je poručila da se i njoj dopada ako se Kotorani mogu sami sačuvati u svome stanju. Možda su Kotorani poput Dubrovčana, pomišljali na izravnije veze s kraljem Sigismundom. [49]

46) Listine, VI., str.157.-8.; Klaić, str.243.; Perojević, str.436.; Istorija Crne Gore II/2., str.103.; (Hrabak, str.447.-8., odudara od ostalih autora jer pogrešno shvaća izvorni tekst)
47) Listine, VI., str.160.-161.
48) Isto, str.170.-171.

Bez mletačke zaštite Kotorani su bili prepušteni Sandalju koji je, u borbi s njima, mogao računati i na pomoć Balše III. Balša je još uvijek ratovao s Venecijom kad je Sandaljeva vojska, u kolovozu 1412., ušla na kotorski teritorij, pustošila i sjekla vinograde, ali nije mogla grad osvojiti bez pomorskih snaga. Sandalj je, preko nekog Dubrovčanina, nabavio i pod Novi doveo jedan katalonski brod sa pretežno dubrovačkom posadom, za potporu s mora. Dubrovačka vlada nije u tome sudjelovala; odbila je (12.X.1412.) da Sandalju proda jedan svoj brigantin i obećala Kotoranima da će svoje građane povući sa katalonske lađe. Sandalj se ljutio na Dubrovčane što su odobravali Kotoranima da kod njih kupuju i izvoze oružje kojim su se branili. Oni to (18.X.1412.) nisu poricali nego su i na Sandaljev zahtjev, "da kupi potrebe i oružja i da iznese", odgovorili 11.XI.1412. kako su oni "u svako vreme otvoreni bili" pa neka samo traži što mu treba "i...iz'nese koliko mu drago". [50]

Povjerenje se dakako više nije moglo uspostaviti niti neprijateljstvo obustaviti. U nastojanju da Kotorane nekako ipak zatvori s mora, Sandalj je i u travnju 1413.g. tražio da u Veneciji, od države ili neke privatne osobe ("a nostro comuni vel ab alia speciali persona") kupi jednu galiju, što nije naišlo na razumijevanje. Pozivom na stare zakone i odredbe ("leges et ordines... a longissimis annis citra conditos") rekli su (4.V.1413.) da im je takve lađe nemoguće dati ili prodati bilo kome tko nije mletački podanik i da mu stoga ne mogu udovoljiti. Navedeni razlog naravno nije bio pravi. Neposredno poslije odgovora Sandalju stigao je u Veneciju i kotorski izaslanik rekavši kako se čulo da je Sandalj poslao čovjeka da od Republike kupi jednu ili dvije naoružane galije ("**pro emendo unam vel duas galeas armadas**") i molio da se to ne dopusti pošto bi te lađe bile uporabljane protiv Kotora. Odgovoreno mu je (4.V.1413.) da su zaista u pravu, jer je Sandaljev izaslanik već tražio da kupi galije ("requisivit a nobis galeas"), ali mu nije odobreno zbog poznate ljubavi prema Kotoranima i želje da sačuvaju slobodu pa, što se toga tiče, mogu biti mirni jer Sandalj iz Venecije neće dobiti nikakvih galija.

Kotorski je izaslanik dalje molio da mletačke lađe blagonaklono gledaju na kotorske brigantine koji čuvaju ulaz u Boku, a Republika je spremno prihvatila da naredi svome zapovjedniku u Jadranu ("capitaneo nostro Culphi") da tako i postupa. A na Sandaljev zahtjev da se ne ometaju njegove naoružane lađe ("lignam armatum") koje patroliraju između Kotora i Ulcinja, odgovoreno je da ni njegove lađe, ukoliko ne nanose štetu ostalima, neće biti uznemiravane. Sandalj je i radi veće sigurnosti svojih lađa, tražio da mu se izda i "otvoreni

49) Isto, str.170.; Istorija Crne Gore, II/2., str.103.-4.
50) Stojanović, SSPP, I/1., str.283.-286.; Istorija Crne Gore, II/2., str.110.; Hrabak, Venecija i Sandalj, str.210.; Ćorović, str.404.

list" ("literam...apertam...pro securitatem navigiorum suorum, ut sint salvi et bene tractati a nostris"), ali to nije dobio - uz obrazloženje da tako nešto nije potrebito pošto mornarica ima načelan nalog da se dobro odnosi prema njegovim lađama. Stoga se mogao pouzdati da će naredba biti doslovno izvršavana ("sine fallo").[51]

Rat se za Kotor vodio dugo i bez izgleda da će ga ijedna strana okončati u svoju korist. Ali vodio se ipak na kotorskom teritoriju zbog čega je veća stradanja podnosio tamošnji živalj. "I kao što su stari oci, nekad u Limbu željno očekivali dolazak Kristov", tako su Kotorani očekivali (najavljeno pa odgođeno), spasonosno vrijeme kada će ih Venecija uzeti pod svoju zaštitu. To je vrijeme međutim, postajalo sve neizvjesnije pa su i iscrpljeni Kotorani počeli tražiti mir. U lipnju su 1414. uputili četiri izaslanika da sa Sandaljem o tome pregovaraju. Dočekao ih je s teškim uvjetima: morali su pristati da mu ustupe sve gradske prihode od soli, od kojih bi on 1.000 dukata godišnje davao Balši, (koliko mu je općina do tada davala na ime dohotka). Prva i nerješiva teškoća nastala je kad je Sandalj zatražio unaprijed 12.000 dukata, kao jamstvo da će se sporazum uredno provoditi, i izaslanicima nije dopuštao da otputuju prije nego se tolika svota uplati. Budući da toliko dukata Kotorani nisu imali, a niti su ih sami mogli lako prikupiti obratili su se Veneciji tražeći od nje toliku pozajmicu i moleći da to ona uplati Sandalju. Uz izraze žaljenja za sve nepravde i štete nanesene njihovoj općini i želje za miran život, pa i podsjećanja da je uvijek bila spremna pomoći u nevolji, Venecija se (5.VI.1414.) opravdavala kako ne može ništa učiniti jer nikada nije davala garancije ovakve vrste. Tako su kotorski izaslanici ostali skoro 9 godina u Sandaljevoj tamnici sve dok ih Venecija, tek poslije preuzimanja Kotora, nije, s mukom, uspjela osloboditi.[52] Sandaljev službenik je otada (1414.-1420.) boravio u Kotoru i nadzirao prodaju soli, tj.prihode svoga gospodara. Poduzimajući razne mjere da te prihode povećava, Sandalj je zabranjivao podanicima da se, kao ranije, opskrbljuju u Dubrovniku i usmjerio ih na kotorsku slanicu, ali od toga grad nije imao koristi, jer je sve bilo vojvodino.

f) Sandalj - posrednik između Venecije i Balše III.

Južnije od Kotora Venecija je odavno imala neprilika s mladim i ratobornim Balšom III. Pošto je pokazivao neprijateljstvo i prema Sandalju, Venecija je nastojala da ih zavađa. Pokušala je ugovorom usmjeriti Sandalja da brani njezine interese, da protjera ili neutralizira Balšu. Tako je to išlo do 1411., kad se Sandalj razveo od svoje prve žene Katarine i oženio Jelenom, Balšinom majkom. Poslije toga se i Balša osjetio sigurnijim pa je Mlečanima postavljao

51) Valentini, AAV, p.II.t.VII., str.43.-45.; Istorija Crne Gore, II/2., str.111., Hrabak, Venecija i bosanska država, str.450.-451.
52) Listine, VII., str.152.; AAV, isto, str.115.-116.; Istorija Crne Gore, II/2, str.111.-112.

uvjete i uništavao im posljednje snage koje su mu stajale na dohvatu. "Za sklapanje mira među njima, otada se zalagao sam Sandalj čije predloge niko nije smio da odbaci". Njegovi su izaslanici posredovali (u travnju 1412.) da Venecija popusti prema Balši koji joj je želio biti "dobar sin i sluga" ("filius et servitor"), održavati obećanja i mir. Što se ranije drukčije ponašao, opravdavano je njegovom "mladalačkom lakomislenošću". Ovakva je Sandaljeva inicijativa dobro primljena u Veneciji jer je i njoj mir bio potreban. Odgovorila je 22.IV.1412.g. "kako je možda poznato i Sandalju i cijelom svijetu", da ni ranije nije bilo do nje, da je nastojala Balšu gledati kao sina i prijatelja pa će tako postupati i ubuduće. On je poticao neprijateljstva i nanosio štete, ali kad već Sandalj uvjerava da će ubuduće sve biti drukčije, i ona je spremna na razgovore s njihovim opunomoćenim predstavnicima.

Sandaljevi i Balšini predstavnici stigli su istovremeno u Veneciju. Pregovarali su odvojeno, govoreći skoro istim riječima. I Balšin je izaslanik molio da se oprosti njegovu gospodaru i da mu se vrate sva mjesta koja je držao njegov otac, Đurađ.[53]

Balša se dobro snalazio u politici pa je opsjedao Bar dok mu je izaslanik u Veneciji pregovarao. Takvim je pritiskom namjeravao postići da mu ostane što zaposjedne prije sporazuma i da Mlečani budu popustljiviji. Grad Bar je nespremno dočekao napad. Bez rezervi u namirnicama, našao se u opasnosti da brzo bude pokoren. Venecija je 29.IV.1412. izdala upute svome admiralu da pomogne Baranima, istovremeno nastojeći da i Balša odustane od napada i opsade. To se, međutim, bez Sandaljeva posredovanja nije moglo postići ("obtineri non possit nisi per medium domini Sandali"). Stoga su skadarski rektori napućeni (29.IV.1412.) da nekog od mletačkih nobila koji se tamo nalaze, odmah pošalju Sandalju ne bi li se založio za Balšino povlačenje s "njezina" teritorija ("se levet de territorio nostro"). Imajući u međuvremenu uspjeha, Balša se nije povlačio. Do srpnja 1412. njegove su snage zaposjele barsku okolicu, a uskoro i samu tvrđavu. Za Veneciju je u tom području sve krenulo naopako: više nije bilo hrane u gradovima ni para za redovite isplate vojnicima. Ohrabren svim tim, Balša nije ni pomišljao na povlačenje, a pošto su svi raniji pregovori izgledali uzaludni poručio je da ih neće ni nastavljati.[54]

Kad su u studenome 1412. tamo stigli Sandaljevi poslanici (opunomoćeni i od Balše) i uvjeravali kako njihov gospodar ima načina da Balšu obveže na sprovedbu svega što bude utvrđeno, Senatu je samo preostalo da se odrekne Budve i Ulcinja. Pošto se ni mletački poraz više nije dao popraviti, sporazum je postignut prilično lako, a Sandalj je (26.XI.1412.) preuzeo odgovornost za njegovo izvršenje. I Balša je, 30.I.1414. ratificirao ugovor, čime je završeno njegovo osmogodišnje ratovanje s Venecijom. Svaka strana je vraćena u predratne granice. Za gradove koje je njegov otac "prodao" Veneciji Balša je dobio

53) Listine, VI., str.253.-4.; Ćorović, str.407.; Istorija Crne Gore, II/2., str.105.
54) Listine, VI., str.255.-56.; Ist.Crne Gore, str.106.-7.

1.000 dukata godišnje provizije i obvezao se da Budvane i Ulcinjane neće zlostavljati za to što su 1405.g. sami prihvatili mletačku upravu.[55] Kapetanu Skadra je naređeno (29.XI.1412.) da Balši preda ova dva grada čim od njega dobije ratificiran ugovor. Isto je naređeno i knezu Ulcinja s tim da, prije predaje grada, oružje, municiju i namirnice pošalje u Skadar.

4. "Svi idu protiv svih, nitko u Bosni nikome ne vjeruje"

Višegodišnje ratovanje s Mađarima (1404.-1411.) upropastilo je Bosnu i u njoj stvorilo mnoge poremećaje. Dokumenti s podacima o mađarskim provalama obiluju aluzijama na odsjecanje glava nevjernih Bosanaca, ne robljenje, uništavanje posjeda, pustošenje, paljevinu, bježaniju, rušenje gradova, tvrđava, itd. Više nego strane vojske Bosnu su, međutim, upropaštavale unutarnje smutnje. Nestalo je svakog reda, zavladalo je bezakonje pa se nitko nije kretao bez velikog rizika. Pljačke i ubojstva su bili redovita pojava, a organizatori im nisu bili samo nepoznati razbojnici već i istaknutiji ljudi. Vuk, nećak kralja Ostoje, ubio je pod Visokim i opljačkao (8.V.1412.0 dubrovačkog trgovca Jakšu Bunića koji je, pored ostalog, nosio novac i 81 libru (x 0,301230 gr = 24,4 kg) srebra, nabavljena u rudniku Deževici, kod Fojnice. Na preporuku deževičkog kneza (Pavla), Bunić se zaputio s Vukom kako bi bio sigurniji, a onda "i ne doš´d Visokoga, Vlk´ Jakšu zakla a srebro mu uze". Zaprepašteni takvim nedjelom u Bosni, koju su smatrali svojom kućom ("in Bosna quam domum nostrum appelabamus"), Dubrovčani pišu kralju Ostoji: "**Hode naši po Turcijeh´ i po inijeh´ poganeh´ da nigdjer´ tolika zla našijem´ ne učiniše koliko tuzi.**"

Razloga za unutarnje podjele i neprijateljstva bilo je i ranije, a onda su na sve to došla i pretjerana turska uplitanja. Najviše ih je na to naveo herceg Hrvoje kad je (1413.) shvatio da mu od njih zavisi ostanak. U lipnju se 1414. znalo u Dubrovniku da Bosni predstoji dolazak Turaka koji su se od početka srpnja već koncentrirali u Skoplju. Sandalj ih, tada Hrvojev protivnik, nije mogao spriječiti pa su lako prešli preko njegova teritorija i izbili na gornji Vrbas. Ostavši u Bosni, plijen su, kako pišu Dubrovčani (14.VIII.1414.), slali u svoje područje.

U zavađenoj, iscrpljenoj i nemoćnoj Bosni, gdje velikaši nisu vjerovali jedan drugome i gdje su svi išli jedan protiv drugoga, Turci, potičući jedne protiv drugih, postaju gospodari situacije i nitko im se više ne odupire. S jednom se njihovom jedinicom iznenada (u kolovozu 1414.) pojavio i bivši kralj Tvrtko II., o kome nitko nije ništa znao sve od 1409.g. Vjerojatno se cijelo vrijeme i nalazio kod Turaka i vjerojatno se pojavio po Hrvojevoj želji da bi potisnuo

55) Listine, VII., str.23.-28., 30.-31., 68.-70.; Ist.Crne Gore, str.107.

Ostoju, i dalje vijernog Sigismundu. Već u kolovozu 1414. uz Tvrtka pristaje vojvoda Pavle Radenović. Tvrtko šalje izaslanika i u Dubrovnik, ali Ostojin položaj tamo nije oslabio. Dubrovčani mu i u ožujku 1415. plaćaju uobičajeni dohodak, a kolebaju se prema Tvrtku, pa dok 18.VIII.1414. odlučuju da mu ne odgovaraju na pismo već 21. i 24.VIII. odlučuju da mu pišu. I u veljači 1415. dubrovačko Malo vijeće zaključuje da se "gospodinu kralju Tvrtku", odgovori na pismo. On je uspio okupiti neke velikaše, među njima i Hrvoja, pa je Bosna ponovno raspolovljena - imala je dva kralja, njihove stranke i sve uvjete za građanski rat. A i Turci su stalno u Bosni ili u pohodu preko nje. Dubrovčani 20.II.1415. pišu o njihovu trećem dolasku u Bosnu, a kasnije govore i o turskim jedinicama u Krajini, kod Omiša, u blizini Šibenika, itd. Oni dolaze i prolaze a da im se nitko ne odupire. Tek nakon nekoliko mjeseci robljenja u susjedstvu jedni se povlače, polovicom lipnja 1415. - ostavljajući s Tvrtkom svoj manji dio a dolaze drugi. Dubrovčani (28.VI.1415.) pišući Sigismundu navode kako su (preko svojih trgovaca iz Skoplja) doznali za pripremu nove turske vojske koja će, preko Bosne, ići u pljačku na zapad, ali da Bosnu neće pljačkati pošto im je već potčinjena i plaća im danak.[56]

Sigismundu se takvo stanje činilo nepodnošljivo pa je naredio prikupljanje vojske kako bi izbacio Turke iz Bosne i kaznio Hrvoja. Ta vojska je (sredinom lipnja 1415.) ušla u Usoru i koncentrirala se pod Dobojem da bi nastavila prema središtu Bosne. Ovaj se put nitko od bosanske vlastele nije pridružio Mađarima, čak ni kralj Ostoja. U međuvremenu su stigli i Turci pa je "u drugoj polovini jula" (Ćirković) došlo do sudara u Lašvi. S Turcima je bio Sigismundov neprijatelj Hrvoje, a vjerojatno i sva ostala bosanska vlastela. Poraz je Mađara bio potpun. Skoro su svi njihovi zapovjednici ili izginuli ili su pali u tursko, odnosno bosansko zarobljeništvo. Ivan Morović, jedan od zarobljenih mađarskih vojskovođa, uspio je (1.VIII.1415.) negdje ispod Zvečaja, zamoliti nekog splitskog trgovca da taj pismeno javi u Dubrovnik, a oni Sigismundu kako se protiv Mađara ujedinila sva Bosna, Sandalj se izmirio s Hrvojem a sultan potvrdio za kralja Ostoju.[57] Ovim je porazom mađarski utjecaj potpuno istisnut iz Bosne, u kojoj suradnja s Turcima postaje sve manja zazorna. Mađari više ne mogu u Bosnu, a Turci ne žele iz nje. Otada je, smatra Thalloczy "za bosansku državu počeo...početak kraja".

Jedinstvo postignuto radi otpora Mađarima bilo je površno i privremeno. Već 24.VIII.1415., bez optužbe i prethodnog sudskog procesa, mučki je ubijen vojvoda Pavle Radenović, jedan od najuglednijih bosanskih velikaša. On je bio među vlastelom koja se 23.VIII.okupila na kraljevu dvoru u Sutjesci, a o

56) Gelcich - Thalloczy Dipl.rag.,s tr.207.-8., 250.; Stojanović, Isto, str.408.-9.; Klaić, str.242.-3.; Šišić, str.233.; Ćorović, str.408.-9., 416.; Perojević, str.411., 440.-444., 447.; Ćirković, str.242.; B.Krekić, Cirkulacija informacija između Dubrovnika i Bosne u prvoj polovini XV.st., Godišnjak DI BiH, XXXIX., Sarajevo, 1988., str.53.

57) Gelcich- Thalloczy Dipl.rag., str.250.; Ćorović, str.416.-17.; Ćirković, str.242.-3.; Perojević, str.444.; Thalloczy, Povijest Jajca, str.32.

njegovu su se ubojstvu dogovorili, izgleda, samo kralj Ostoja i vojvoda Sandalj jer im se činio nepouzdanim u opredjeljivanju između Mađara i Turaka, ili zato što je pristajao uz Tvrtka II. Ubojstvo je postalo povod za novi građanski rat. Pavlovi su sinovi, Petar i Radoslav, ustali protiv inspiratora očeve smrti pozvavši u pomoć Turke, uvijek spremne da se umiješaju. Već su početkom listopada 1415. dubrovački susjedi, u strahu od Turaka, tražili sklonište na dubrovačkom teritoriju. Strah, posebno primjetan u Humu, vladao je u cijeloj Bosni. Dubrovčani su 29.XI.1415. pozvali i Sandalja da kod njih skloni svoju ženu. Početkom su prosinca znali da i susjedni knez Miliša Nikolić strahuje od Turaka pa su i njega ("jer se boite od' Turak") zvali da se skloni u Stonu ili na otocima. Kao saveznici braće Pavlovića Turci su došli i na dubrovačku granicu. Pavlovići su mislili da će, uz tursku pomoć, spasiti očevinu od otimanja i podjele, dok su Sandalja smatrali glavnim neprijateljem. I sami Dubrovčani od 9.II.1416. poduzimaju obrambene mjere iako im Pavlovići nisu bili neprijatelji. A Hrvoje, makar ojačan turskom pomoći, nije bio umiješan u obojstvo kneza Pavla niti je sudjelovao u građanskom ratu. Nastojao je da uz pomoć Venecije i Napulja, preotme Split i otoke što mu ih je oduzeo Sigismund i ustupio Dubrovčanima, ali u travnju je 1416. umro u svom Kotoru na Vrbanji.

U želji da izolira Tvrtka II. te da privuče dio Hrvojevih pristaša i da dobije nešto od njegove baštine, posebno Omiš, kralj Ostoja se razveo od žene Kujave i ponudio brak Hrvojevoj udovici Jeleni. To je uradio u svibnju 1416., ali je ona dotle Omiš već predala svome bratu Ivanišu Nelipiću. Osim Omiša, Ivaniš je dobio i neke predjele u Hrvatskoj i Bosni, nakon čega se prozvao: "Ivaniš ban, knez cetinski, kliški i ramski". Tako je postavljen temelj i za trvenja između njega i bosanskog kralja i kasnija kraljeva paktiranja s Venecijom - protiv Ivaniša. Ali od Hrvoja je dosta toga ostalo i za Ostoju koji je znatno proširio zemlje koje pripadaju kralju. Jajce je otada ostalo u Kotromanićevu posjedu.

Razvod sa Kujavom (rodicom Pavla Radenovića) doveo je i njezina sina Stjepana u savez s Pavlovićima i Turcima. Svi su oni krenuli protiv Ostoje, a "zapravo su svi krenuli protiv svih, jer više niko nikome nije vjerovao" (**"ipsi barones non confidunt se ipsis invicem"**).

Napokon je sultan Mehmed pokušao posredovati za mir među svojim vazalima. U Bosnu su stigla dva njegova izaslanika, a vlastela se, usprkos uzajamnom nepovjerenju, okupila na "stanak", možda bez kraljeve nazočnosti. Ali kako ih izmiriti, kad nitko nikome nije vjerovao. Složili su se da nema mira bez Ostojina svrgavanja. Trebalo je da se stoga uhite i zatoče kralj Ostoja i knez Dragiša Dinjičić. Odluka o uhićenju i "vezivanju" kralja mogla se donijeti, kaže Ćirković, "svakako zbog toga što je prilikom ubistva kneza Pavla pogazio vjeru gospodsku". Obaviješten što mu spremaju, kralj je pobjegao u jugozapadne predjele, u primorje, gdje je imao dosta jakih pristaša. Time je propao i pokušaj pomirenja, dok su neprijateljstva - nastavljena. I dalje je, kako Dubrovčani pišu Sigismundu (12.X.1416.), među bosanskim velikašima vladalo veoma veliko i krvavo neprijateljstvo, prouzročeno ubojstvom kneza Pavla (**"inter barones de Bosna est maxima et mortalis inimicitia propter mortem olim comitis Pauli"**). Nekoliko dana kasnije (16.X.1416.) istim tonom su javili i kraljici: "Bosna je skoro potpuno opustošena, velikaši između sebe spremaju potpuno istrebljenje". I druge se ocjene slažu da se bosansko kraljevstvo našlo u velikom sudaru i pocijepanosti (**"Regnum Bosnae stat in maximo conflictu et divisione"**).

Krajem 1416. Turci se povlače iz Bosne prema Solunu, gdje je sultan opsjedao svoga pobunjena brata. Dubrovčani su (25.XII.) pisali kako ih više nema ni u Bosni ni u Srbiji. Građanski je rat u Bosni trajao, a Ostoja se nalazio negdje u blizini Dubrovnika i nekako se izmirio sa sinom Stjepanom i s Pavlovićima. Svi su se okrenuli protiv Sandalja koga su Pavlovići smatrali odgovornim za očevu smrt. Kad su ga pritisnuli Pavlovići, Radivojevići i kralj Ostoja, Sandalj se okrenuo Turcima i priznao njihovu vlast. Građanski je rat i dalje trajao pa Dubrovčani i 26.VIII.1417. pišu da je bosansko kraljevstvo u uobičajnoj i velikoj neslozi (**"regnum Bosne est in solita et magna discordia quam habent domini et barones inter se"**). Ratujući u Humu kralj Ostoja je zauzeo Sandaljev Blagaj i sebi potčinio vlastelu Huma i Krajine. Bio je, po Ćirkovićevu mišljenju, blizu cilju "da slomi oblasne gospodare i zavede svoju neposrednu vlast nad čitavim teritorijem. Pavle Radenović je ubijen pomoću Sandalja; Hrvoje je umro, i njegova oblast se raspala; sada je koristio žeđ za osvetom Pavlovića da satre Sandalja; bez mnogo obzira i ne birajući nimalo sredstva uporno je provodio jedan plan koji je imao da vrati kralju onu moć i autoritet koji je uživao Tvrtko I. Ali za ostvarenje toga plana ostalo mu je premalo vremena.[58)]

5. *Novi se bosanski kralj približava Veneciji*

a) Izbor Stjepana Ostojića

Potkraj 1418.g. (po Ćoroviću možda u studenome, po Ćirkoviću "najvjerojatnije u septembru") umro je kralj Ostoja u Bišću kod Blagaja. Uz suglasnost svih njegovih pristaša na vlast je odmah došao sin mu Stjepan Ostojić. Nekako su tada u Bosnu ponovno došli Turci, možda da pomognu Sandalju. Ni početak vladavine novoga kralja, s njihovim prisustvom u zemlji, nije bio jednostavan. Dubrovčani se 19. i 26. listopada 1418. ustežu da mu upute izaslanstvo dok ne dobiju "prve vijesti o Turcima koji su u Bosni". Put je izaslanstva, odgođen i 10.XII.1418. Kad mu je, početkom 1419. ovo izaslanstvo napokon

---

58) Gelcich - Thalloczy., Dipl.rag., str.261.-2., 265.; Stojanović, SSPP, I/1., str.530.-531., 544.-45.; Jorga, Notes II, str.157., 160.-1.; Miklosich, str.279.-80.; Listine, VII.,s tr.240.-41.; Klaić, str.257.; Ćorović, str.417.-20.; Perojević, str.443.-45.; Ćirković, str.244.-248.

stiglo, Stjepan Ostojić je (5.III.1419.) u Bobovcu Dubrovčanima poveljom potvrdio stare povlastice. Među vlastelom (upisanom na povelji) nije bilo Sandalja koji je ostao u neprijateljstvu i prema novom kralju, i kako piše Klaić, "više volio biti službenik turskog sultana, nego svoga kralja".

Razračunavanja su u Bosni trajala i dalje. Dubrovčani su (11.VII.1419.) znali da je uhićena i Ostojina udovica Jelena, a i 1420. se mogao naći "koi sionik'...koi kralja ne sluša" i radi na svoju ruku. I Turci su ovamo postigli više nego su očekivali. Sultan Mehmed je moćne bosanske velikaše počeo smatrati svojim podanicima. Već je 30.V.1420. zabilježeno kako Sandalj i braća Pavlovići svoje zemlje drže "milostju i darom Božjim i velikoga cara sultana Mahometbega". Turski je vojvoda Isak već bio sandžak "u gradu i župi Vrhbosni, odakle se nije mislio povlačiti niti se bojao da bi ga neka sila mogla potisnuti". U takvim okolnostima novi je kralj zainteresiran ne samo za veze nego i za savez s Venecijom.[59]

b) Bosanske ponude Veneciji

Prije nego što je Stjepan Ostojić preuzeo vlast, u njegovu su susjedstvu zapeteljani odnosi između Venecije i Ugarske. U travnju 1418. je među tim susjednim silama isteklo petogodišnje primirje, a već je u svibnju buknuo rat. Mletačka vojska napada Serevalle, današnji Vittorio Veneto kod Tarvisa, a pojavila se i pred Udinama. Položaj je tamošnjih pristaša cara Sigismunda postao opasan pošto su njegovi sitni feudalci ostali bez zaštite. Zauzet u Češkoj, Sigismund im nije mogao pomoći kad su oni očekivali pomoć u ratnicima umjesto potpore praznim riječima. Kad se napokon i njegova vojska tamo pojavila, bila je nedovoljna za sve što se od nje očekivalo tako da je ratovala bez uspjeha. Zaustavljena kod (Cividale) Čedada, ona se više nije uspijevala pomjeriti naprijed. Mlečani su, poslije godinu dana ratovanja, (11.VII.1419.) zaposjeli i Cividale. Ugarska pojačanja nisu uspjela obraniti ni Seravalle. Nove su akcije, poduzete s proljeća 1420., dovele mletačku vojsku u nova mjesta, među kojima su gradovi Belluno, Feltre, Udine, Akvileja, Monfalcone, i dr. Uslijedila su mletačka osvajanja i u Istri. Sve bi to bilo daleko od Bosne da Venecija nije obnovila ratovanje i u Dalmaciji, riješena da je osvoji. U rujnu je 1418. pokušavala pridobiti Split i Trogir. Kapetan kulfa je imao nalog da ove gradove ugrožava s mora i potiče Poljičane da, uz njegovu pomoć, Splitu nanose štetu s kopna. Što su tada u Splitu radili bosanski poslanici, nije zabilježeno. Zna se jedino da su tamo bili i da je 26.I.1419. općina platila 72 male libre za 24 lakta platna što ih je darovala Tomi Jelašiću (Thome Gelasich) i Radivoju Vojnoviću, izaslanicima bosanskog kralja.

59) Miklosich, str.282., 296., 301.; Jorga, Notes, II., str.173.; Kalić, str.258.; Ćorović, str.421.; Perojević, str.452.

Od početka 1419. uvedena je stroga pomorska blokada spomenutih gradova i objavljena zabrana svim lađama da tamo pristaju. Poduzete su i druge pripreme da se ugroženo područje čim prije zauzme. Bilo je, 23.III.1419. naređeno da se prikupi 500 vojnika radi upućivanja pod Trogir. To je i urađeno do početka travnja, kad se ukazala potreba za njihovim angažiranjem oko Skadra, gdje je Venecija ratovala protiv Balše. Pitanje zaposjedanja ostatka Dalmacije aktualizirano je ponovno polovicom srpnja 1419. pošto se i kapetan kulfa vratio u ove predjele.[60]

Imajući sve to u vidu i kralj je Stjepan Ostojić nalazio da je podesan trenutak za razgovor o savezu s Venecijom. Njegov se vojvoda (čije ime izvor prešućuje, a Ćirković s pravom smatra da je u pitanju Pavle Radivojević), sastao s glavnim mletačkim zapovjednikom u Jadranu i - u kraljevo ime - podnio odgovarajuće prijedloge i zahtjeve. Kralj je za sebe tražio galije, bombarde i balistarije, a nudio savez, po kojem bi svaka strana neprijatelje druge strane smatrala svojim neprijateljima, odnosno njene prijetelje svojim prijateljima. Iskazivao je i spremnost da, o svom trošku ("omnibus suis expensis") drži spremnu vojsku dok Venecija ne zaposjedne Trogir i Split, kako bi, kad bude pozvan ("requisitus"), pritekao u pomoć njezinim mjestima u Dalmaciji ili da svoje snage uputi protiv mletačkog neprijatelja Balše radi obrane mjesta što ih Mlečani posjeduju i preotimanja onih što su ih izgubili. Zapovjednik kulfa je, 29.VIII.1419., o svemu što mu je povjereno, izvijestio svoju vladu. Vijeće umoljenih bilo je zadovoljno njegovim postupkom pa je, 9.IX.1419. pohvalilo njegovu odvažnost ("sapientam et virtutem") i reklo kako će dalje postupati. Ono je načelno saglasno da, u razumnom broju, pomogne kralju s galijama, bombardama i balistarijima, ali je prethodno trebalo razjasniti o kojim se količinama radi (**quod bombardas et quot ballistarios vult**), na koje se vrijeme traže galije i balistariji ("pro quanto tempore vult galeas et ballistarios") i protiv koga bi sve to bilo uporabljeno ("**contra quos vult ire**"). Sve je pojedinačno ("**particulariter et distincte**"), valjalo istaknuti u daljem razgovoru i što prije odgovoriti Umoljenima koji inače nisu mogli konkretno odlučivati. Odmah je prihvaćena ponuda da kralj, o svom trošku, drži u pripravnosti svoju vojsku ("tenere ad campum") dok Venecija ne zaposjedne željene gradove, kako bi, na svaki zahtjev, pritekao u pomoć njezinim posjedima u Dalmaciji, ugroženim od neprijatelja. Osobito se očekivalo da bosanska vojska krene protiv Balše, mletačkog neprijatelja u Albaniji. Sama ponuda što ju je vojvoda iznio, glasila je da bi kralj tamo uputio onoliko vojnika koliko bude potrebno.

Za Umoljene je bilo previše uopćeno, pa prema tome i neprihvatljivo, stajalište iz vojvodinog predloga koje insistira da ubuduće svaka strana ugovornica bude prijatelj prijatelja i neprijatelj neprijatelja ("amicus amicorum et inimicus inimicorum") druge strane, što se moglo shvatiti kao savez sa svi-

60) HAZ, Spl.arh.V., 16/4., 8'; Šunjić, Dalmacija, str.60.-61.

et inimicus inimicorum") druge strane, što se moglo shvatiti kao savez sa svima ili rat protiv svih na svijetu ("**pro omnibus et contra omnes de mundo**") i trebalo ga je zaobići. Tijekom pregovora između Bosne i Venecije, trebalo je nastojati na sasvim određenom, a ne na nekom općem savezu ("**ligam specialem et non generalem**").[61)]

Kralj je, izgleda, ipak više obećavao nego je mogao ostvariti. Pošto do početka jeseni ništa od svega nije bilo urađeno, Venecija je, 18.XI.1419. naredila spominjanom kapetanu kulfa da se, ukoliko bosanski vojvoda još nije stigao s vojskom da napada Split i Trogir, povuče na razoružanje. Budući daljnje zadržavanja snaga na moru nije bilo korisno, zatraženo je da "**ad custodiam Dalmacie**" ostane samo jedna galija kojoj bi se pridružila i zadarska galeota, dok bi sve ostalo pred zimom trebalo povući.[62)]

Ne znamo što je dalje bilo s pregovorima. Kako o tome nije sačuvana nikakva bilješka, nagađalo se da su oni bili upereni protiv Sandalja i kneza Ivaniša Nelipića i da su "prekinuti jer je Venecija od bosanskog kralja tražila mnogo, a malo davala", a kralju se činilo bolje da gleda svoje poslove nego da promatra kako Venecija "osvaja gradove koji su nedavno priznavali bosanske kraljeve za svoje vladare".[63)]

c) Svrgavanje i Stjepana Ostojića

Moguće da je kraljev zahtjev za galijama zaista podrazumijevao akciju protiv Sandalja. Da bi preduhitrio usklađenu akciju kralja i Venecije, Sandalj je udesio da u Bosnu, protiv kralja i vojvode Petra Pavlovića, dođe s vojskom skopski namjesnik Isak. Već je u siječnju 1420. ovamo harala turska vojska. Jedan od dubrovačkih susjeda, knez Vukoslav, u veljači 1420. piše kako su "**Turci mnogo zla s´de učinili s´de prišad´** u Bosnu". Krajem ožujka (1420.) Isak je potukao i ubio vojvodu Petra što je Sandalj iskoristio ne samo da povrati svoje zemlje nego i da zahvati, koliko može, od postradalih Pavlovića. Izražavajući kralju sućut u povodu Petrove smrti, Dubrovčani ga opominju (1.IV.1420) da se izmiri sa Sandaljem.

Petrovom pogibijom i Sandaljevim uspjesima otežan je kraljev položaj. I Turci su bili sporazumni da ga svrgnu i podignu Tvrtka II. Gdje se on do tada zadržavao je li "živio u Bosni....bez ikakve znatnije političke uloge" (Ćorović), ili se "opet uz tursku podršku pojavio u Bosni" (Ćirković), nije sasvim poznato.[64)] U takvim uvjetima Stjepan Ostojić nije ni Mlečanima mogao biti koristan. Oni su, i bez njegove pomoći, prišli osvajanju otoka Brača, Hvara i Korčule (24.IV.1420.), zatim i obalskih gradova Trogira (22.VI.) i Splita (28.VI.). Nekako, sredinom 1420., lišen potpore svojih velikaša, svrgnut je i Stjepan Ostojić.

61) Listine, VII., str.298.-299.; Klaić, str.258.-59.; Ćorović, str.421.-422.; Perojević, str.452.-454.; Ćirković, str.246.-9.; Hrabak, str.452.-3.; Šunjić, Prilozi za istoriju, Hist.zbornik, XIV., Zagreb, 1961., str.120.

62) Šunjić, Dalmacija, str.62.

63) Perojević, str.454.

64) Miklosich, m.s.str.300.-304.; Klaić, str.259.-60.; Ćorović, str.423.-4.; Perojević, str.455.; Ćirković, str.248.-9.

d) Bosanski vojvoda Pavle (Radivojević) nudi Veneciji svoje usluge.

"Vaivoda Paulus", koji je prije s Mlečanima pregovarao u kraljevo ime, nastavio je to, u novim okolnostima, u svoje ime. Kad je pregovaranje počelo, ne zna se, ali Venecija je, 14.V.1420. riješila da odgovori na zahtjeve izaslanika vojvode Pavla ("ad capitula per egregios ambassatores magnifici vaivode Pauli"). Vojvoda je tražio da mu se dodijele Vis, Hvar i još neka od nedavno zaposjednutih mjesta u Dalmaciji i nudio da služi kao sluga (servitor) mletačkoj vlasti, da sa vojskom (gentibus) i prijateljima stoji pod mletačkim zapovjedništvom, da djeluje kao prijatelj njezinih prijatelja, odnosno kao neprijatelj njezinih neprijatelja. Tražio je i mletačko plemstvo i zaštitu ako od njezinih neprijatelja bude toliko ugrožen da svoje tvrđave i dobra ne mogne sam braniti.

Bez obzira čim su ohrabreni, vojvodini zahtjevi nisu prihvaćeni. Venecija mu je uobičajeno odgovorila: otoke i mjesta otela je ratom od neprijatelja i tamošnjim svojim vjernim podanicima obećala da će ih sačuvati i zadržati pod svojom upravom pa mu ih ne može ustupiti; vojne joj usluge nisu potrebne, ali bi ih imala na umu ako postanu nužne; on je mudar i dobro svjetovan pa će sam znati svoje zemlje sačuvati; odluka za primanje u plemstvo ("in nobilem civem venetum et de nostro maiori consilio") donosi se u mnogim tijelima i po složenom postupku pa traži mnogo vremena, odlaganja, kašnjenja, itd.[65)]

Uglavnom, Venecija nije željela s njim razvijati i produbljivati odnose.

e) Posljenja poruka kralja Stjepana Ostojića Veneciji

Stjepan Ostojić, međutim, nije odjednom iščeznuo. On je ponegdje svoju vlast zadržao i povremeno se oglašavao. Sve dok se održavao, Venecija nije ulazila u veze sa njegovim takmacem. Ostojićev poslanik je u Veneciji i početkom aprila 1421.g. Slijedeći stope svoga oca, kralja Ostoje, Stjepan je, prema izaslanikovoj izjavi, želio ostati dobar brat i prijatelj mletačke vlasti i održavati s njom sve stare sporazume i konvencije. Podsjećao ju je na mnoge imunitete i povlastice što ih je njegov otac dao mletačkim građanima i trgovcima i uvjeravao da to i dalje može biti samo na korist Venecije i njezinih ljudi. Pošto su (7.IV.1521.) saslušali poruku od "brata i prijatelja" koja je obilovala dobrim namjerama i željama, umoljeni su odgovorili kako je Venecija kraljeva oca i sve njegove pretke uvijek smatrala dobrim i dragim prijateljima. Bili su izričiti da će prijateljstvo među njima i dalje trajati i željeli da se odr:e

65) Listine, VIII., str.16.-17.; Perojević, str.457.

utvrdi neretvanski trg kako bi mletački trgovci što tamo dolaze mogli biti sigurni sa svojom robom. Nudili su da Venecija tamo plasira dovoljne količine soli pod uvjetima prihvatljivim za kralja.

Izaslanik je potegnuo i pitanje saveza, ali je dobio prilično uopćen i neodređen odgovor: uzimajući u obzir staru ljubav i odanost koju su gajili prema njegovim precima i praroditeljimma, koju žele i s njim nastaviti, kraljeva milost će ih uvijek naći spremne za savezništvo, korisno i za kralja i za Veneciju. Poslije toga više nema vijesti o Stjepanu Ostojiću. Iščeznuo je, kako Ćorović kaže, "misteriozno" iste, 1421.g.[66] Posljednje što su ga Mlečani molili bilo je da se zauzme kod Sandalja za oslobađanje kotorskih talaca.[67], ali on za to nije imao nikakvih mogućnosti jer je ubrzo nestao.

6. Sandalj oštećen širenjem mletačke vlasti u Dalmaciji

a) Kotor - jabuka mogućeg razdora

Sandaljevi uspjesi, postignuti na štetu Pavlovića, zasjenjeni su mletačkim zaposjedanjem Kotora. Republika je smatrala da su se, napokon, stekli uvjeti da ovo izvede jer je i Kotor ulazio u sastav zemalja koje je (1409.) kupila od Ladislava Napuljskog, a i Kotorani su je 2.II.1420.g. ponovno molili da ih uzme u svoju zaštitu. Njihov je opunomoćenik išao da o tome razgovara s najvišim vlastima Republike, koja je 8.III.odlučila da im želji udovolji. Jedan je mletački notar trebao tamo otputovati i podignuti zastavu sv.Marka. Time su pokopani i Sandaljovi planovi za budućnost toga, "njegova", grada. Notar je pismeno javio o želji Kotorana da se isticanje zastave odgodi za jesen, dok prikupe ljetinu i oberu vinograde. Strepeći od sporazumijevanja Venecije s Ugarskom, molili su da im se, ako do toga dođe, osigura sloboda odlučivanja u kakvoj su sada. Dirnuta tolikom privrženošću, obećala je 29.IV.1420. da će ih vječno zadržati kao vjerne i drage podanike. U ovim razgovorima Sandaljevo ime i pravo nisu spominjani. I pored želje da se nova zastava ne ističe prije jeseni, Venecija je zaposjela Kotor 25.VII.1420.g.[68]

Sandalj je nekoliko mjeseci šutio pa tek u studenome 1420., preko skadarskog kneza izrazio želju da pregovara. Republika se suglasila da primi njegove izaslanike i 28.XI.1420. mu je preko Skadra, uputila obavijest o tome.

66) Listine, VIII., str.84.-5.; Ćorović, str.424.-426.; Perojević, str.459.; Ćirković, str.250.

67) Lisitne, VIII., str.91.; Hrabak, str.453.-4. (kaže da nije jasno na koga kralja je Sinjorija mislila, mada bi moralo biti jasno jer je samo 20 dana ranije (7.IV.1421.) bio u Veneciji izaslanik Stjepana Ostojića; Listine, VIII., str.84.-5.)

68) Listine, VII., str.302.-304., VIII., str.1.-10.; Perojević, str.455.; Ćirković, str.249.; Istorija Crne Gore, II/2., str.126.

Kad god odluči da nekoga pošalje, naći će je spremnu za razgovor o spornom pitanju. Pismo što ga je poslala skadarskom kenzu i kapetanu trebalo je da posluži kao ulazna viza (salvum conductum) izaslaniku koji pođe na pregovore.[69]

Nakon stanovita su vremena u Veneciju stigli izaslanici "**dobrog mletačkog prijatelja i građanina**" Sandalja, s pozdravima i prijedlozima za razrješenje spora, a odgovori na to formulirani su 10.III.1421.g. Sandaljeva poruka temeljila se na pravu koje mu je ranije i mletačka strana priznavala. Davno je od mnogih slušao kako je sam gospod Bog Mlečanima dao dobro ime i državu im podigao do velikog ugleda, kako su mnogi velikaši, svih generacija stoga tražili i još uvijek traže s njima dobro prijateljstvo. Slušajući o njihovom dobrom imenu, veličini i slavi i o tome kako nikad, u prošlosti i sadašnjosti, nijednoj osobi nisu pogazili svoja obećanja, i on sam je tražio milost i prijateljstvo s njima i nadao se da je to već postigao za sebe i svoje. Do toga nije došao ni na čiji zagovor već milošću Božjom i mletačkom darežljivošću. Dobru volju i prijateljstvo oni su mu potvrdili svojim pečaćenim pismima i svečanim diplomama, primili ga za svoga plemenitog građanina, bio je kao jedan od njihovih Mlečana, sjedinjen s njima odanošću i ljubavlju, u njih je polagao nade. Pitao je što je od toga ostalo i da li je i dalje ili nije tako? On je s raznih strana doznao i ono što (s obzirom na obećanja kojima su mu priznali imovinu, zemlje i kaštele) ne bi vjerovao ni očekivao, da je mletački kapetan s flotom ušao u njegov Kotor iako mu ga je i Venecija potvrdila svojim pismima. Pitao je koliko su uopće čvrste njezine pismene obveze? Ukoliko su i dalje čvrste, tražio je da mu Venecija odmah vrati sve što je bilo njegovo i tako sačuva dobar glas pred cijelim svijetom.

Sandalj se u svojoj poruci domišljao i o tomu što je Veneciju moglo navesti da tako prema njemu postupi. Ako je to učinila zbog Balšinih djela, on za njih ne osjeća nikakvu odgovornost; ako je to pak učinila zato što joj nije pomagao protiv Balše, sam je odmah odgovarao da takva pomoć od njega, ni usmeno ni pismeno nije ni tražena. Budući da nikakav nalog nije primio, nije ni osjećao krivnju niti bi to trebalo biti dovoljnim razlogom za ono što mu je učinjeno. Nije prihvaćao ni da mu je Kotor oduzet zato što ga je Venecija nekad, u prošlosti posjedovala, jer ona mu je taj isti Kotor priznala prije 25 godina, a to priznanje on silom nije iznudio. Ono što su mu dali dobrom voljom, što su zapisali i zapečatili, morali bi dobrom voljom i održati.

Oduzimajući Kotor od svoga prijatelja i građanina, Venecija mu je, bez pravog povoda, nanijela veliko zlo. Opominjao ju je da je neprikladno nanijeti nekome zlo prije suđenja. Budući da nije suđen, tražio je da mu sve oduzeto Venecija vrati jer je postupala protivno običajima, a potom bi on stao pred svaki mletački sud i bio bi zadovoljan svakom presudom utemeljenom na pravu i pravdi. Ako se nađe da je dao povoda, da je prekršio neku obvezu prema

69) Listine, VIII., str.57.-8.

Veneciji, neka mu onda sude, a on će presudu prihvatiti. Ali ona je već silom otela njegovu zemlju i kaznila ga prije suđenja. Pa šta onda znače, pitao je, njezina vjera, pisma, pravo i pravda? On je spreman izaći pred pravdu, ali ako pravde ni tamo, u Veneciji, nema, ako vlada sila, onda ni on ne zna što će joj reći pa ostavlja da sam Bog presudi, da gospodar svijeta vidi njihova pečaćena pisma, obećanja i vjeru, da vidi gdje su sada pravo i pravda. A on je spreman poštovati sve na što ga pisma obvezuju. Konačno, kršeći obećanja, Venecija je sebi, svojoj časti i dobrom glasu nanijela više štete nego njemu, oduzevši mu ljude kakvi su Kotorani!

Kako je Sandalj mogao biti neugodan protivnik, Venecija je nastojala da ublaži njegovo nezadovoljstvo, ali nije ni pomišljala da mu vrati Kotor. Objašnjenje zašto je zaposjela Kotor, jedno je od uobičajenih: da ne bi morali priznati nečiju tuđu vlast, Kotorani su sami ponizno molili da ih Venecija primi. Oni su dugo podnosili štete što im ih je, nezaštićenim, svakodnevno nanosio Balša. Budući da ovo više nisu mogli podnositi, prijetila je opasnost da se predaju drugome, ako ih ona ne zaštiti. Znajući za takvu odluku Kotorana i za ružne Balšine nakane, a znajući da im ni Sandalj nije mogao pomoći, da će se morati Balši ili nekom drugom potčiniti (što bi bilo neugodno i njemu i Veneciji), ona je, napokon, odlučila da udovolji njihovim poniznim molbama, a ne zato da bi osvajala nove zemlje ili da bi uradila nešto protiv Sandalja koga iskreno voli. A kako je Sandalj bio spreman da Veneciji pruži potporu protiv Balše, i ona je zauzvrat bila voljna, ukoliko on s vojskom pomogne da se Balša primora na povlačenje iz zauzetih mjesta, da mu iz kotorskih prihoda redovito daje svotu koliku je otuda primao dok je Kotor bio pod njegovom vlašću. [70]

b) Strpljivo pregovaranje o kotorskom sporu

Već su u travnju 1421.g. Kotorani molili da se Venecija postara za oslobađanje i vraćanje kućama njihovih sugrađana koji su, okovani (**"inferadi per le mani e per i piedi"**), ostali u Sandaljevu zatvoru. Kotorski su izaslanici izjavili da nitko osim Venecije nije dovoljno autoritativan da od Sandalja izmoli oslobađanje ovih zatočenih koji će skončati u tamnici ako se ona za njih ne zauzme. Umoljeni su (21.IV.1421.) preuzeli obvezu da pišu Sandalju i traže oslobođenje talaca. O tome se odmah razgovaralo sa Sandaljevim izaslanicima, kao i sa izaslanicima bosanskog kralja (Stjepana Ostojića) koji su tada bili u Veneciji. [71] Kotorani su sugerirali da Venecija stupi u vezu s vojvodom Radoslavom Pavlovićem koji joj je susjed ("confinador nostro") i prijatelj. [72]

Kad su susreti i razgovori predstavnika dviju strana jednom počeli, tekli su sporo, ali su vodili raspletu i djelovali umirujuće. Venecija je stanovito vrijeme imala razloga da se pravda, dok se Sandalj pomalo navikavao na novo stanje. Njegovo poslanstvo ni u srpnju 1421. ne zaobilazi kotorsko pitanje. Odgovor nije mogao biti drukčiji od onoga datog u ožujku: ona je grad preuzela jer je bio jako ugrožen a i zato da ne bi pao u ruke zajedničkih neprijatelja. Tada je obećala da će Kotor trajno zadržati pod svojom zaštiom i toga se mora pridržavati. Poručivala mu je (13.VII.1421.) da s novim stanjem može biti sasvim zadovoljan, jer dok god se grad nalazi u mletačkim, može smatrati kao da je i u njegovim rukama.

70) Listine, VIII., str.73.-75.; AAV, p.II., st.XII., str.260.-64.; Ist.Crne Gore, II/2. str.132.
71) Listine, VIII., str.88., 91.; Ćorović, str.426.; Perojević, str.459.
72) Listine, VIII.,s tr.89.

Sandalj je tada, također neuspješno, tražio da mu Venecija ustupi Bar, Budvu i Gornju Zetu. Molio je da se njemu i njegovim ljudima dopuste slobodni dolasci u Veneciju i njezina mjesta. Tek je na to odgovor bio zadovoljavajući i prijateljski: kao plemenitom mletačkom građaninu nikakva mu posebna privilegija za to nije potrebna jer su i on i njegovi podanici uvijek dobro došli u svako mletačko mjesto; svugdje će uživati zaštitu kakvu uživaju i mletački podanici. [73]

Venecija je tada ipak provjeravala može li Sandalj sa svojim snagama ugroziti Kotor i kakve su obrambene mogućnosti u takvom slučaju. Podatke su o tome trebali prikupiti sindici (posebni izaslanici) upućeni u te krajeve (uputa od 27.VII.1421.). Očekivalo se da bi Sandalj, budući da je "ranije imao izvjesnu jurisdikciju nad Kotorom" i dobivao prihode od tamošnje dogane soli, mogao sindicima u Kotor poslati nekoga od svojih radi ugovaranja sporazuma pa su i opunomoćeni da mu odrede neku svotu novca od tamošnjih prihoda - kako bi imao razloga za miran život sa Kotoranima. O tome je valjalo saslušati i njihovo mišljenje pa mogu (ako bude pozitivno) Sandalju od tamošnjih prihoda soli obećati 500 do 1.000 dukata godišnje pod uvjetom da ni on ne uznemmirava Kotor i ostala mletačka mjesta (**"promittente dicto Sandalo non offendere territoria nostra Catari"**). Ako nitko Sandaljev ne dođe, ništa o tome nije trebalo ni govoriti. [74]

Mi ne znamo je li i koliko je, poslije svega, Sandalj bio uvjeren da bi mu Venecija mogla vratiti Kotor, "kuću njegovu". Znamo, međutim, da je on takav zahtjev ponovio i u proljeće 1422.g. U svakom se slučaju očekivanje pokazalo neosnovanim. Njegovim su izaslanicima (koji su, uz ostalo, pokretali i ovo pitanje) i 23.IV.1422. ponovljena ranija objašnjenja zašto i kako je došlo do zaposjedanja Kotora. Uglavnom, "videći da prijerečena zemlja nikome nije potčinjena" (**"nulli esse subiectam"**) i da bi mogla postati tuđi plijen, Venecija je tamo ušla s obećanjem građanima da će ih ubuduće čuvati pod svojom vlašću i da ih nikome neće dati. Stoga je molila da Sandalj konačno odustane od takvog zahtjeva (**"quod a tali requissitione se removeat"**). Venecija ni tada ne propušta priliku da se zauzme za kotorske taoce. Sandalj je, naime, tražio da podigne neke svoje novce iz venecijanskog depozita pa se, pri razmatranju zahtjeva, javila sugestija da podizanju novca prethodi oslobađanje talaca koje,

73) Isto, str.95.; AAV, p.II., t.X., str.307.-8.
74) Isto, str.102.; Isto, t.XI., str.5.

protivno svakoj čovječnosti i pravednosti ("**contra omnem humanitatem et equitatem**") drži u zatočeništvu. Tako radikalan stav većina Umoljenih nije prihvatila nego je odobrila da se deponirana sredstva isplate uredno s kamatom (cum prode), dok su izaslanici odvojeno od toga zamoljeni da, u ime Republike, kod svoga gospodara uznastoje na oslobađanju četvorice njezinih Kotorana. [75]

Opremajući posebnog izaslanika novom bosanskom kralju Tvrtku II., Republika mu je (26.V.1422.) dala upute i za pregovore sa Sandaljem, koga bi, možda, mogao zateći i kod kralja. Bude li tamo, mogao mu je reći da su mu izaslanici ostali još u Veneciji ali da su traženi novac već podigli i da će uskoro krenuti natrag. Ako sam Sandalj ponovno u razgovoru bude inzistirao na vraćanju Kotora, kao što je tražio preko izaslanika, trebalo mu je reći ono isto što je rečeno njegovim izaslanicima, uglavnom da Venecija nije zaposjela Kotor kako bi imala veći teritorij ("**causa habendi maius dominium**") već da ga spasi od Balše koji je bio mletački neprijatelj, a Kotor je bio slobodan da se potčini kome hoće i rađe bi se potčinio Turcima nego Balši. Stoga Sandalj nema razloga da se žali na Veneciju, a ona zaposjednuti grad više ne može napustiti jer se na to obvezala građanima kad ih je preuzela. Ipak, da bi Sandalj shvatio njezine dobre namjere i imao razloga za dobrosusjedske odnose uz osiguranje da karavani "per rectam viam" idu u Kotor umjesto u Dubrovnik, moglo mu se obećati 1.000 perpera godišnje iz kotorskih prihoda od soli. Ponuđena se svota mogla povećati i na 1.500 do 2.000 perpera godišnje.

U razgovorima sa Sandaljem bilo bi nezaobilazno pitanje kotorskih talaca pa je i izaslanik Johannes Georgio (Zuan Zorzi, Ivan Čorzi) trebao učiniti sve moguće da do njihova oslobođenja što prije dođe, ne uvjetujući ipak time sporazum (ukoliko Sandalj pristane na ostalo što se od njega traži).

Pretpostavljene su razlike u gledištima na sporno pitanje zbog čega je izaslanik imao ovlasti da i kralja upozna s njima i zamoli ga za posredovanje kako bi se Sandalj naveo na sporazum pod ponuđenim uvjetima (jer Venecija želi i dobro bratstvo sa kraljem i dobro prijateljstvo s njegovim velikašima). Kraljevo je posredovanje trebalo iskoristiti prije nego se Sandalju ponudi nadoknada od 2.000 perpera godišnje kako bi se, uz posredovanje i ponudu takve rente, došlo do onog što Venecija želi. Sve je ovo razrađeno pod pretpostavkom da će Sandalj sam pokrenuti pitanje Kotora. Ali, ako on to ne uradi, izaslanik je imao ovlasti da se požali na sprječavanje slobodnog dolaska karavana u Kotor, što bi, uzimajući u obzir prijateljstvo Republike s njim i njegovim kraljem, trebalo prestati.

Ne nađe li Sandalja kod kralja, poslanik bi ga, s kraljevim dopuštenjem i ne izlažući se opasnosti, potražio tamo gdje se nalazi.[76]

---

75) Isto, str.165.-66.; Istorija Crne Gore, II/2., str.150-151.

76) Isto, str.176.-7.; Hrabak, str.456. (kao i u raspravi "Venecija i Sandalj", str.217.) pogrešno shvatio kao da je kralj "... trebalo da bude zamoljen da utiče na Sandalja, obećavajući mu za taj trud 2000 perpera".

Pojedinosti djelovanja izaslanika Zuan Zorzija (Johannesa Georgia) nisu poznate. Zna se ipak da je u Bosni ostao osam mjeseci i da se tijekom 1422. tri puta sastajao sa Sandaljem. "**Lani tri krat'bil'e pred nami**", piše u Sandaljevoj ispravi od 1.XI.1423.g.[77] Nijedno njegovo izvješće iz Bosne nije sačuvano, a zna se da ih je bilo. Izričito se (4.X.1422.) spominju njegova pisma od 23.VIII.i 4.IX.1422.g.[78] Vijeće umoljenih mu je (4.X.1422.) naredilo da odgodi povratak i u Bosni sačeka nova uputstva. Bilo je zadovoljno njegovim dotadašnjim razgovorima sa Sandaljem jer je postigao obećanje da će karavani neometano ići kamo žele, prema vlastitom interesu. Poslanik je do tada Sandalju nudio rentu od 1.500 perpera pa je ovlašćen da sumu poveća i na 2.000 perpera i da inzistira na oslobađanju kotroskih talaca. Nešto se razgovaralo i o neretvanskom trgu; Umoljeni su bili zadovoljni Sandaljevim odgovorima, ali nije zabilježeno što su pod tim sve podrazumijevali.[79] Dubrovčani su tada znali da je mletački veleposlanik od Sandalja tražio "da od njega kupi trg Drijevo i druge stvari i da izgradi tvrđave u Usinju i drugdje" ("per comprar da luy el mercato de Narenta, et altre cose e per far fortelleze a Usign et altrove") pa su poduzimali sve da Sandalj na to ne pristane.[80]

Kad ni do polovice naredne (1423.) godine nije nađeno prihvatljivo rješenje, Venecija je odlučila da Sandalju pošalje novog izaslanika kako bi se sve sporno otklonilo i prevladalo sporazumom. Tom su prilikom (8.VI.1423.) rezimirani rezultati što ih je Zuan Zorzi postigao do kraja svoje misije u Bosni, prije nekoliko mjeseci:

- Sandalj neće uznemiravati Kotor i Kotorane, neće sprječavati karavane na putu za Kotor i iz Kotora; sve će putove držati otvorene i sigurne, a za sve to će primati godišnju rentu od 600 dukata od kotorske komune; voljan je predati neretvanski trg u mletačke ruke. Za sporazum na ovoj osnovi i Venecija je Sandalju trebala vratiti posjede koje je, u Zadru i Kotoru, imao prije uspostavljanja njezine vlasti; a sporazum ne smatrati prekršenim, ako on (poštujući obveze prema Kotoru), po nalogu svoga kralja ili turskog sultana, ode s vojskom ili pošalje svoju vojsku u pomoć despotu, svome šurjaku, protiv mletačkih posjeda u Albaniji. Bez ovlasti da se o tome očituje, izaslanik Zuan Zorzi je obećao da će u Veneciji poraditi kao Sandaljev "procurator" kod mjerodavne vlasti, dok je sporazum ostao nepotpisan.[81]

Čekajući da Venecija pristane na njegove zahtjeve Sandalj je zadržao krut stav prema Kotoru, odakle je provizor Marco Barbadico izvijestio kako Sandalj, u očekivanju odgovara na pitanja postavljena izaslaniku Zorziju, ne prestaje uznemiravati Kotorane i ometati kretanje karavana.

U Veneciji su vjerovali da bi sporazumijevanje sa Sandaljem olakšalo spo-

---

77) Miklosich, str.327.

78) Listine, VIII., str.195.

79) Isto, str.195.-6.; Đ.Tošić, Trg Drijeva u srednjem vijeku, "V.Masleša", Sarajevo, 1987., str.127.

80) Jorga, Notes, II., str.209.-210.; Dinić, Trg Drijeva, str.128.; Tošić, Isto.

81) Listine, VIII., str.247.; AAV, p.II., t.XI., str.248.-9.

razumijevanje i sa srpskim despotom koji je, poslije Balšine smrti (28.IV.1421.) baštinio njegova neprijateljstva s njima pa je i to utjecalo da novog izaslanika imenuju što prije. Unaprijed je (8.VI.1423.) odlučeno da mu se za troškove odobri 300 dukata i da povede ekipu kakvu je vodio i Zuan Zorzi kada je išao bosanskom kralju (po jedan notar, prevodilac i 3 sluge) i da izabrani, po globu od 100 dukata, ne može odbiti povjerenu mu dužnost. Potom je, valjda zato što se i prije uspješno sastajao sa Sandaljem, izabran upravo Zuan Zorzi. Poslije nekoliko tjedana je odlučeno (2.VII.1423.) da izaslanik krene što brže (omnino celeriter), a sredstva za njegov put da se uzmu odakle god bude moguće ("unde haberi potest").[82]

U međuvremenu su, iz Kotora, ponovno molili da se njihovi taoci ne zaborave, da se Venecija zauzme za njihovo oslobađanje iz Sandaljeva zatvora i da im kako dotle ne bi pomrli od gladi, kotorski provizor nešto pošalje ("che alguna chosa a lor manda"). Na zadovoljstvo molitelja odgovoreno je da će se narediti provizoru da sa 100 perpera subvencionira ishranu (provictu) talaca a izaslanik koji ide Sandalju uporno će zahtijevati njihovo puštanje na slobodu.[83]

c) Nove ovlasti mletačkom izaslaniku za pregovore sa Sandaljem

Napokon su (6.VIII.1423.) sastavljene nove upute za nastavljanje pregovora sa Sandaljem. Za Veneciju je bilo neprihvatljivo da Sandalj, ostajući u miru sa Kotorom, može, po nalogu svoga kralja ili turskog sultana, slati pomoć despotu protiv njezinih snaga i posjeda u Albaniji jer nije moguće da netko istovremeno bude njezin prijatelj i neprijatelj ("quod sit amicus et inimicus in uno eodem tempore") tj. da s njom ratuje: u Albaniji, a prijateljuje "in partibus Sclavonie". Od takvog zahtjeva trebalo bi, dakle, da odustane. Ne odustane li, ili ga ne uspije od toga odvratiti izaslanik je imao ovlasti da postupi kako nađe da je najbolje ("faciendi quam melius poteris").

Što se tiče kuća darovanih u Zadru i Kotoru i sam je Sandalj znao da su trošne i nekorisne ("dicte domus sunt ruinate et nullius utilitatis") pa bi bilo najbolje da i od njih odustane. To, uostalom, i nije bilo pitanje koje treba zaoštravati i zbog njega žrtvovati sporazum. Ako Sandalj ostane pri svome zahtjevu, trebalo je popustiti i suglasiti se da dobije kuću u Kotoru ("quod habeat suam domum in Cataro") što mu je bila darovana. Konačno, izaslanik je morao inzistirati na oslobađanju kotorskih talaca..."jer ne bi bilo pravo da s Venecijom bude u miru, a u zatvoru drži njezine građane iz Kotora". Ako, uz sav napor, ni ovo ne postigne, ako Sandalj u tome ne popusti, sporazum o ostalom ne bi trebalo odgađati ("non restes propter hoc de veniedno secum ad conclusionem).[84]

Zuan Zorzi je, svakako prije kolovoza 1423., otišao u povjerenu mu misiju. 1.IX.1423. je zabilježeno da je iz državnih sredstava darovan Giovanni de Bonisio, notar koji je sa izaslanikom Zorzijem otišao (qui ivit) Sandalju.[85] I Dubrovčani su (25.X.1423.) pisali Sigismundu da je u rujnu ponovno u Bosnu došao mletački izaslanik. Njegova ih je misija jako zabrinjavala iako o njezinoj svrsi ništa nisu znali ("licet ignoramus").[86]

d) Sandaljevo odricanje od Kotora i novo prijateljstvo s Venecijom

Napokon je i Sandalj prihvatio tumačenje druge strane, da "**rečeni gospodi´ duž´...rečeni grad´ Kotor nie vazel´ za imati veće gospoctvo**" već da ga zaštiti od rata i "novštine koe onome gradu činiaše Baoša Stracimirović´ koi bieše neprijatel´ duža i općine bnetačke", pa je 1.IX.1423., u Blagaju potpisao ugovor koji sadrži sve što je Venecija tražila. Tome je prethodio dug i strpljiv rad mletačkog izaslanika. Sam Sandalj se osvrće na "**velike trude koe e imao za tei stvari rečeni gospodin´ Ivan´ Čor´ži, poklisar´,koi u različna vremena vele krat´e bio pred našim´ gospoctvom**". On je Sandalja "**mnogo pripravio**" da zaboravi gubitak Kotora (**odneti od´ pameti neše izgublen´e grada Kotora**) i pristane na sporazum koji osigurava da "**turme i karavani bosan´ske i vsake ine kar´vane**" slobodno idu u Kotor i drugdje "**kude im´e ugodno, za njih´ korist**", kako su i prije išli, a da ih nitko, u njegovoj zemlji ne može spiječavati. Za slobodu da sa "svoim´**blagom´ i trgom**" idu gdje žele, plaćati će "**carine i tr´govine**" kakve se plaćaju i po drugim zemljama.[87] Kasnije je objasnio da neće plaćati odštetu karavanima ukoliko "**dožive nasilje**" u njegovom vladanju, ali će im, na svaki način pomoći da dođu do nadoknade za pretrpljenu štetu.[88]

Kao osobiti znak dobre volje, iz zatočeništva su puštena i ona četiri Kotoranina iako su mu "**učinili nevjeru za koju bi nevjeru imali ponesti vsaku muku**". Oni su predani mletačkom izaslaniku da ih "**preda od´naše strane...dužu i općini bnetačkoi**".

Po ovom je ugovoru mletačka strana osiguravala Sandalju 600 dukata godišnje, plativih u Kotoru ili nekom drugom dalmatinskom gradu gdje bi on poslao svoga čovjeka (da ih preuzme); osiguravala mu je pravo i na njegovu kuću u Kotoru.[89]

Sandalj je, za sebe i nasljednike, posebno zahtjevao i dobio vodu Gudrić iz

82) *AAV, str.240.-9., 260., 277.*
83) *Isto, str.279.-80.*
84) *Listine, VIII., str.246.-8.; AAV, p.II., t.XI., str.315.-17., 326.*

85) *AAV, Isto, str.331.*
86) *Gelcich-Thalloczy., Dipl.rag., str.293.*
87) *Miklosich, M.S., str.327.-9.; Ist.Crne Gore, II/2., str.151.*
88) *Listine, VIII.,s tr.261.*
89) *Kao pod 87.*

koje je dobivao ostrige ("**una aqua chiamata Gordich dove si prendono certe ostrege**").[90]

Sa ovim što je dogovoreno stvorene su pretpostavke za "**lubav' i edinstvo, prijazan' i dobri mier'**".[91]

Zuan Zorzi se kasnije (20.I.1424.) spominje kao veleposlanik koji se vratio od bosanskog vojvode Sandalja ("rediens ambassiador a domino Sandali vayvode Bosine"). Tada je u Veneciji raspravljano o četvorici Kotorana koji su tamo prispjeli iz Sandaljeva zatvora pa je odlučeno da se ta četiri "siromašna plemića" odjenu na državni trošak i pošalju svojim domovima u Kotor.[92]

e) Nepoželjne sjenke: Sandaljevi se odmetnici sklanjaju kod Mlečana

Sjenku na dobre odnose bacila je praksa da Sandalju nevjerni ljudi, njegovi odmetnici, nalaze sklonište na mletačkom teritoriju gdje su uživali prijem i potporu. Sandalj je smatrao da je vrijeme za otvaranje i ovoga pitanja pa je zatražio da Venecija takvima ubuduće ne bude sklona i da ih ne pomaže. Inzistirao je da njegovi odmetnici nikada više ne mogu preko granice, na mletačko područje, prenositi ni svoju ni tuđu imovinu, niti se pak sklanjati po tvrđavama, selima i teritorijima pod mletačkom vlašću. Nimalo se ne pravdajući, Venecija je 31.I.1424. i na to pristala, naredivši organima svoje vlasti da ubuduće, radi očuvanja dobrih odnosa, ne dopuštaju odmetnicima, Sandaljevim podanicima, povlačenje na njezinu teritoriju, da im nipošto ne budu naklonjeni i da im ne pružaju pomoć jer se i Sandalj obvezao na isti postupak prema protivnicima mletačke vlasti.[93]

f) Ispravke Blagajskog ugovora i novi Sandaljevi zahtjevi

Možda su Sandaljeva braća negodovala što je on - stilizacijom teksta ugovora - samo za sebe predvidio sve beneficije (dohodak od 600 dukata, kuća u Kotoru) dok su oni tek načelno preporučeni duždu i spominjani jedino uz obveze oko održavanja mira i slobodnog kretanja karavana. Je li to ili nešto drugo bilo povod, sada je svejedno, ali su Sandaljevi izaslanici uskoro zatražili da se u ratificirani ugovor unesu neke ispravke. Sandalju se činilo da bi za očuvanje mira s Venecijom mnogo značilo ako provizija od 600 dukata pri-

90) *ASV, Senato-Mar, IX., str.155.; Šunjić, Prilozi, str.120.-21.; Božić, Mlečani prema naslednicima hercega Stefana, Zbornik Filozofskog fakulteta, Beograd.*

91) *Miklosich, M.S., str.327.-9.*

92) *AAV, p.II., t.XII., str.9.*

93) *Listine, VIII., str.261.*

padne i njegovoj braći Vuku i Vukcu i Vukčevom sinu Stjepanu, te ako se - svima njima i nasljednicima iz roda Kosača - potvrdi kuća u Kotoru. Molio je dalje da im Republika dodijeli izvjesna imanja izvan grada Kotora, a da njemu potvrdi kuću u Zadru iako u prethodnim pregovorima nije ni obećana ni spominjana ili da, umjesto nje, dobije dostojnu zamjenu u Veneciji, odnosno (ako to nije moguće), da se njemu i braći mu potvrdi kuća u Zadru, i da im se s pravom nasljeđa, dodijele izvjesna imanja pored Zadra.

Kako je ugovor već bio prihvaćen i zajamčen prisegama, potpisima i pečatima, Republika nije bila dužna da ono što je priznala Sandalju naknadno priznaje i ostalima pa i njihovim nasljednicima. To je priopćila 31.I.1424.g., ali je ipak pristala da udovolji zahtjevu i da ispravke unese u ugovor, čime su i Sandaljeva braća stekla pravo na kuće u Kotoru i Zadru, na udio u dohotku iz Kotora, ali im nisu dodijeljena nova imanja u području Kotora i Zadra jer su to, kako je odgovoreno, posjedi mletačkih mjesta i podanika s kojima vlast ne raspolaže.[94]

U Veneciji su bili iznenađeni kad je izaslanik Pribislav Pohvalić zatražio da se Sandalju, osim povlastica postignutih ugovorom u Blagaju, priznaju i ostale što ih je, navodno, i odranije uživao. Budući da o njima ništa nije znala ("nullam noticiam habemus"), Republika je izrazila spremnost da priznaje i poštuje samo ono što je ugovoreno. Unaprijed je tražio i garanciju da će, ako budu napadnuta mjesta njegova ili njegove braće i nasljednika, dobiti odgovarajuću pomoć za obranu. Umjesto pristanka na to, Venecija je hladno izrazila nadu da će svi oni, kao razboriti ljudi, znati osigurati vlastitu obranu, a ona je spremna da se pridržava svega što je obećala. Sugerirao je, napokon, da se u cjelinu poveže sve što je postigao dogovorom s mletačkim izaslanikom Zuanom Zorzijem i što je zahtjevao preko svoga poslanika Pribislava Pohvalića i o tome sačini dvojezični privilegij, potvrđen visećim zlatnim pečatom ("cum bulla nostra aurea pendente"). Venecija je prihvatila da se izradi jedinstven privilegij, ali nije mogla obećati da će jedan njegov primjerak sastaviti i na "slavenskom" jeziku, jer nije imala notara koji bi to znao uraditi ("aliud autem simile in lingua sclava non valemus scribi facere quis non habemus notarios illam linguam scientes")[95] Ipak je (16.II.1424.) udovoljeno i toj njegovoj želji pa je traženi privilegij sačinjen u dvije jezične verzije (per duas manus). Latinsku verziju (**literali sermone**) redigirao je mletački kancelar Giovanni de Bonisio, istovjetnu bosansku ("**in idiomate sclavonico**"), Sandaljev notar Bogota Radosalić.[96]

Sandaljev je ugled jako narastao pa prijateljstvo s njim nitko nije izbjegavao. Svi su ga tražili i uvažavali: on je potreban Dubrovniku i njegovoj suparnici Veneciji, bosanskom i mađarskom kralju, srpskom despotu i turskom sultanu. Dubrovčani su smatrali da im je dobar prijatelj i savjetnik, spreman

94) *Isto, str.260.-1.*

95) *AAV, Isto, str.14.-15.*

96) *Isto, str.28.-35.; Lisstine, VIII., s tr.257.-63.*

da pomogne; po njihovom sudu on je bio i dobar "servitor" kralja Sigismunda s kojim izmjenjuje pisma i izaslanike, a za Veneciju je brat i blizak prijatelj čiji se izaslanici rado primaju i lako obavljaju korisne poslove i koji se po obavljenoj misiji, vraćaju sa poklonima. Priblislav Pohvalić je (31.I.1424.) obdaren odgovarajućim stvarima vrijednim 50 dukata.[97)]

g) Kosače - mletački plemeniti građani i članovi Velikog vijeća

Sve do 1424.g., od Kosača je samo Sandalj bio građanin i plemić mletački, član njihova Velikog vijeća, ali i on je tada javio da je, u ratnim metežima, nestala njegova svečana povelja o tome, pečaćena visećim zlatnim pečatom. Sav svoj pisani materijal on je inače dobro čuvao, a nešto je, radi veće sigurnosti, držao deponirano u Dubrovniku. Tamo se 1406. spominju njegove "**dve škatule s´ poveljami i knigami**" i "**jedan´ kofanc´ u kom´...su povelje i zapisi i knige**", ili 1407. "**jedan´kofanc´s povelami i zapisi**". Moleći da mu se, umjesto nestale izda nova povelja, Sandalj je pokrenuo pitanje dodjele mletačkog građanstva i ostalim članovima svoje obitelji: braći Vuku i Vukcu i Vukčevu sinu Stjepanu. Već je 31.I.1424. postignuta o tome suglasnost: Sandalju će se obnoviti izgubljena diploma, a i ostalim će se iz obitelji dodijeliti građanstvo, na svečan način. Sve je dalje urađeno po brzom postupku "jer su Kosače" (kako se konstatira 13.II.1424.) "**uvijek bili najdraži i najsavršeniji prijatelji naše vlasti**" ("Cosace semper fuerint dilectissimi et perfectissimi amici nostri dominiii"). Očekivalo se samo da njihov zastupnik dođe i položi uobičajenu-svečanu prisegu.[98)] Vuk Kosača se, međutim, nije nauživao ove časti jer je uskoro umro. Dubrovčani su 3.III.1424. uputili izaslanike da Sandalju i knezu Vukcu izraze sućuti u povodu njegove smrti.[99)]

Odnosi između Sandalja i Venecije bili su dobro utemeljeni pa je Venecija (7.VII.1424.) molila da njezine interese pripazi i tako što bi "pozvao" susjedne Poljičane da prestanu nanositi štetu njezinim Splićanima.[100)]

97) AAV, Isto, str.11.; Jorga, Notes, II., str.220.; O.Pribislavu Pohvaliću vidi: A.Babić, Diplomatska služba, 46.-50.

98) AAV, Isto, str.15.-17., 26.-28.; Listine, VIII.,s tr.255.-56.; Stojanović, Isto, str.335., 341.-3.; Ćorović, str.429.

99) Jorga, Isto, str.221.

100) Listine, VIII., str.275.

7. *Bosansko-venecijanski ekonomski odnosi prije 1420.g.*

a) Bosanska obala bez prednosti koju pruža more

Iako joj je nepriјeporno pripadala obala između Cetine i Pelješca, a jedno vrijeme i Kotorski zaljev, Bosna na tome nije mogla temeljiti svoju ekonomsku politiku. Njezina obala bez lučkih gradova bila je slabo cestovno povezana s njezinim teško pristupačnim i udaljenim rudnim bazenima. Dubrovčani su znali ove nedostatke dobro iskoristiti i bosanski izvoz usmjeriti preko svoje luke. U želji da ublaži neželjene učinke stvarnog stanja, Tvrtko I.(1353.-1391.) počeo je podizati grad Svetog Stefana na ulazu u Kotorski zaljev i grad Svetog Mihajla u Brštaniku. Prvi se održao i dalje razvijao kao Kaštel Novi (Herceg Novi); izgradnju drugoga su, međutim, u samom početku onemogućili Dubrovčani tako da se zaboravilo i gdje je bio utemeljen. Sve se to ipak dobro znalo i u XVI.st. Pišući o Tvrtkovom zaposjedanju Huma, Šibenčanin Dominik (Dinko) Zavorović (1540-1608.) kaže da je Tvrtko bio podigao utvrđenje (arcem) u Brštaniku pored Neretve, nedaleko od stare Narone, ali da je malo kasnije, na zahtjev Dubrovčana, moralo biti uništeno (...iuxta Naronium, vetustissimam olim illius reigonis civitatem atque in hoc loco ad modum opportuno iuxta Naronis fluvium arcem aedificavit cui Brastanik vocavit, quam paulo post Ragusinis ita poscentibus demolitus est).

Budući da na Neretvi, kod Počitelja, postoji još jedan Brštanik, Jiriček ih je, ne znajući za drugi, pogrešno poistovjetio i radnju pomjerio uzvodno, u mjesto gdje za nju nije moglo biti nikakvih preduvjeta. Njegovu je omašku olako preuzeo V.Ćorović, iako ju je, kao poznavalac terenskih prilika, mogao lako uočiti i otkloniti. Jireček-Ćorovićevu grešku ispravio je (1941.) Jerković. Neznajući ništa o tome jedino Hrabak i danas bezrazložno Tvrtkov Brštanik poistovjećuje s Brštanikom kod Počitelja.[101)]

Za oružanje bilo kakve lađe Tvrtku je, kao i drugima, bilo potrebno mletačko dopuštenje, jer je more, po tradiciji, bilo mletačko. Izgubivši Dalmaciju (1358.) Venecija je i dalje zadržala dominaciju u Jadranu i nije dopuštala da itko drugi u njemu drži naoružane lađe. Ona je tamo sama propisivala i održavala red i čuvala stražu protiv gusara. Kao i svaki drugi srednjovjekovni grad, od starine je težila da bude emporij - isključivo trgovačko središte što šireg područja, da na tom području nametne neku vrstu trgovačkog zakona, po koje-

101) Dominico Zavoreo, De rebus dalmaticis libri octto, str.124. Mss.Marciane, Lat.cl.X., coll.3652.; Jireček, Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku, "Svjetlost", Sarajevo, 1951., str.123.; Ćorović, Hist.Bosne, str.312.; Jerković, Dvije stare tvrđave, Napretkov kalendar za 1941., str.183.-191., Perojević, "Napetkova" Povijest Bosne i Hercegovine, str.322., Ćirković, Istorija Bosne, str.151.; Isti u Ist.Crne Gore, II/2., str.42.; Hrabak, Venecija i bosanska država, str.425.

mu sve robe namijenjene razmjeni u toj oblasti dolaze najprije na gradski trg, da se tu istovare i ponude na prodaju. Ali dok su svi ostali tome samo težili, Venecija je to savršeno ostvarivala jer samo su njoj promet i trgovina za dugo bili osnovni izvori opstanka, njezina istinska sudbina. Njezini građani od starine su *onaj čudni narod za koga* "Honorantie civitatis Papie" iz XI.st. *kažu da niti ore, niti sije, niti žanje, koji, dakle, živi samo od pomorsko-trgovačke aktivnosti*. Čak i mnogo kasnije kad više nije bilo sasvim tako (kad je imala velike posjede na talijanskom kopnu) njezin Senat slikovito i ne bez pretjerivanja, sedamdesetih godina XIV.st. piše papi: **"Mi nemamo ni vinograda ni polja; naše polje je more i tko nam ga osporava, ugrožava nam život."** [102] Ona je jednom prilikom (1444) i Alfonsu V. skretala pažnju na svoje dugo i mirno posjedovanje ovoga mora koje se, kako je rekla, jezikom svih naroda ("vulgariter") zvalo Mletački zaliv (**"Culfus Venetorum"**). [103]

Tim što su Mlečani monopolizirali trgovinu u gronjem Jadranu ne znači i da su strance isključivali sa svoga trga. Na protiv, ljubazno su primali strane lađe i strane trgovce, starali se o njihovom smještaju i zaštiti pa su stranci davali vidnu osobinu trgovini na Rialtu. Htjeli su jedino da se venecijanskom lukom služi sve što dospije u gronji Jadran. Od toga nisu izuzimali ni svoje (potčinjene) gradove. Patrolna služba, po potrebi oslonjena i na ratne lađe, nametala je da Venecija bude jedini grad sjevernog Jadrana gdje se razmjenjuje roba. Svi su trgovački poslovi morali na mletačku tržnicu - Rialto, gdje su Venecijanci bili posrednici, sa mogućnošću lijepe zarade. Srednji i donji Jadran nisu, međutim, bili podloženi takvim trgovačkim normama. Ostala je dopuštena izravna trgovinska razmjena između Dalmacije, Apulije i Ankonitanske marke jer Venecija nije uspjela da u područje čije isključivo središte je ona bila, uvrsti i Anconu. I makar je cijelo Jadransko more nazivala svojim zalivom (**Golfo di Venezia**) i uzurpirala pravo (koje joj od XII st. nitko i ne osporava) da u njemu vrši nadzor, sprječava ulazak bilo čije ratne flote bez njezine prethodne suglasnosti ili da nadgleda plove li sve trgovačke lađe suglasno njezinim propisima, ona ipak nije pretendirala da bude jedino trgovačko središte cijeloga područja. Poslije XIII st. bila je u stanju da na svoj trg skreće jedino robe "njezinog" Zaliva i zone ušća rijeke Po. Roba se mogla dovoziti jedino na njezinim lađama ili na lađama zemalja izvoznica. Zadru i Anconi na sjever vršena je najstroža kontrola pomorsko-trgovačkih puteva. [104]

b) Rane poslovne veze

Sasvim je moguće da je trgovačka suradnja i u našem slučaju prethodila

102) F.Lane, Storia di Venezia, str.74.-76., 222.; R.Lopez, La citta post. Carolingia, Atti della II. settimana di studio, Spoleto, 1955., str.256.; H.Kretschmayr, Venedig und Ungarn, Scritti in onore di Camilo Manfroni, Padova, 1925., str.224.
103) AAV, p.III., t.XVIII., str.164.
104) F.Lane, Isto, str.78.-9.

političkoj, da su bosanski proizvodi i prije izravnih političkih veza - nečijim posredovanjem - stizali u Veneciju kao i venecijanski u Bosnu. Dubrovčani, povremeno i sami mletački podanici, monopolizirali su bosansko tržište od starina i bosanske produkte reeksportirali svugdje gdje im se kupac mogao naći. Tek je poslije podužeg perioda plodnih odnosa, Bosna (1189.) i posebnim ugovorom sankcionirala svoju gospodarsku suradnju sa Dubrovnikom. Tako su bosanski proizvodi mogli dospijevati u Veneciju a da tamo nitko i ne upita za njihovo podrijetlo, da ga i ne zabilježi. F.Lane spominje da su preko Dubrovnika, iz balkanske unutrašnjosti, u XIII st. u Veneciju, bez plaćanja daća, stizali koža, vosak, srebro i druge kovine. Sve su to tradicionalno bosanski, iako ne i jedino bosanski proizvodi. I početkom XV st. Dubrovčani jednostavno pišu vojvodi Hrvoju (27.XI 1406.): "naši gragjane bili su poslali po jednom´ drjevu bnetač´komu voska, kož i inoga tr´ga... a bilo je na vekje trista dukat´ vrijedno". [105]

Područje mletačke trgovine proširilo se, vremenom, na cijeli srednjovjekovni svijet. Dok su pomorske veze sa Bliskim istokom uredno održavane i dok je na tamošnjim trgovima bilo roba u izobilju, mletački trgovci nisu ni marili za Bosnu gdje su se Dubrovčani, uostalom, jako dobro snalazili, posebno u unosnim poslovima oko rudnika. Politika i diplomacija starale su se da nikakve predrasude ili stvarne prepreke ne presjecaju jednom uspostavljene robne tokove. Trgovački je interes bio najviši kriterij za odnose Venecije s drugim zemljama. Ona je težila prijateljskim vezama sa svim vladama, a kad je štogod neželjeno htjela zgodno izbjeći uvijek je svakome, pa jednom i našem vojvodi Hrvoju (31.VII.1404.), strpljivo objašnjavala kako treba razumijeti da njezina metropola živi od trgovine (**"vivit de mercantia"**) i da njezini trgovci moraju stizati u sva mjesta svijeta, gdje god mogu naći nekakvu korist. [106] Izbjegavajaući da s kraljem Tvrtkom I. uđe u savez koji bi, navodno, mogao voditi u neprijateljstvo s nekim tko je njegov, ali ne i mletački protivnik, mletački Senat ga je (30.VII.1390.) podsjećao na cijelom svijetu dobro poznatu činjenicu (**"sicut domino regi et toti mundo notissimum est"**) da je Venecija tako postavljena i utemeljena (situata et fundata) da jedino od trgovine živi i napreduje, što je dovoljan razlog i da ne preuzima nikakve obveze prema njemu. [107] Na sličan zahtjev, slično je (17.X.1405.) odgovorila i ugarskom kralju Sigismundu: njezin grad živi od prometa i trgovine sa svima, bez obzira gdje se nalaze (**civitas nostra vivit de trafico et exercicio mercaturie cum omnibus et ubicumque**). [108] Nisu uvažavane čak ni molbe prijatelja u nevolji da u znak solidarnosti s njima, mletački trgovci ne opskrbljuju određene neprijateljske oblasti. Ugroženi od Bosanaca, Dubrovčani su (9.X.1403.) tražili

105) F.Lane, Isto, str.75.-6.; Lj.Stojanović, SSPP, I/1., str.468.; Miklosich, M.S. Graz, 1964., str.1.-2.
106) Listine, V., str.47.
107) Listine, IV., str.285.
108) Listine, V., str.65.

da prijateljska Venecija privremeno, svojim trgovcima zabrani opskrbljenje Bosanaca. S mnogo lijepih riječi, dobrih želja, čak i žaljenja zbog dubrovačkih nevolja odgovorila je 13.XI.1403. kako joj nikako nije običaj pomagati bilo koga protiv kršćana, ali i zaključila da ona - kao što je svima dobro poznato - živi od trgovine (“**sicut est satis notorium eis, civitas nostra vivit de exercicio mercationis**”), da njezini trgovci prema svojim zamislima idu za poslovima po raznim stranama svijeta i da im se zbog općeg dobra, ne može osporiti da, kao i drugi kršćani, sa svojim robama i interesima stignu gdje žele. Starala se da svojima svugdje osigurava što više raznih povlastica (“de franchisiis, libertatibus et beneficiis”). [109]

Mletačka je vanjska trgovina bila pretežito u rukama plemstva. Ono je monopoliziralo poslove u svim državnim komisijama, savjetima i vijećima; u magistraturama, sudovima i zapovijedanju flotom, ali i u vanjskoj trgovini. Zapravo i najznačajnija od ekonomskih povlastica utemeljena mu je na pravu da vodi spoljnu trgovinu. Kao trgovci i kapetani trgovačkih lađa bili su prisno vezani sa dalekim tržištima. Istina, ovu je povlasticu plemstvo dijelilo sa građanstvom - posebnom klasom umetnutom između plemstva i ostalog običnog svijeta - pučana (populares). U krugu ove srednje klase, sinovi su starosjedilačkih Venecijanaca (cittadini originari) bili značajniji od doseljenika. Između njih su regrutirani službenici duždove kancelarije, notari i nosioci mnogih sudskih časti; oni su nadalje vodili lokalna poduzeća ili se posvećivali međunarodnoj trgovini kao i nobili. Samo dok su nobili to radili od rane mladosti - bez ograničenja - građani su morali sačekati da navrše 25 godina. I jedni i drugi su se bavili politikom, administracijom i financijama, ali im je vanjska trgovina pobuđivala osobitu pozornost. Tamo se padalo, ali i najviše očekivalo i - zarađivalo. Od preko 100.000 stanovnika u Veneciji XIV i XV st. bilo je oko 1500 plemića i oko 1000 građana. Iako ovako podijeljeni, svi su mletački trgovci djelovali kao jedno veliko i dobro uređeno društvo čiji je administrativni savjet predstavljao Senat. [110] Mletačka je vanjska trgovina stajala pod punom zaštitom Senata. Gdje god bi naišao na teškoće ili pretrpio štetu, trgovac je o tome izvješćivao Senat, a ovaj je poduzimao sve mjere kod stranih institucija da se smetnje otklone i šteta nadoknadi. Ovakvi su trgovci upućeni u osnove i nakane državne politike, kojoj rado služe. Zbog toga su negdje nekad mogli izgledati i nepoželjni. Naš vojvoda Hrvoje kao da je od njih strahovao poslije zbacivanja kralja Ostoje (1404). Tražio je da mu se Venecija ne miješa u pitanje Omiša, a mislio je na njezine trgovce. Podsjećajući na to da njezini trgovci borave i trguju u svim dijelovima svijeta, molila ga je da shvati kako je njihov rad uvijek obostrano koristan. Uvjeravala ga je pri tome kako oni neće poduzimati ništa što bi mu moglo biti neugodno.[111] Nepoželjno su izgledali i u bosanskom Kotoru u trenutku kad su Kotorani, slabo pot-

109) Listine, V., str.27., 38.; Ćorović, str.378.; Perojević, str.395.
110) F.Lane, Isto, str.181.-184.; Isti, I mercanti di Venezia, Einaudi, Torino, 1982., str.10.-11., 40.-41.
111) Listine, V., str.47.

pomagani od kralja Tvrtka II. i ugrožavani od susjeda, bili odlučili da se stave pod mletačku zaštitu. U Bosni se naziralo da u tome ni Venecija nije nevina pa su tražili da tamo ne šalje svoje lađe i da povuče svoje trgovce, ukoliko im ne može narediti da borave isključivo kao trgovci, ne miješajući se u ostalo i ne dajući Kotoranima nikakvu pomoć, savjet ili potporu. Da bi izbjegla neugodnosti, Venecija se sporazumjela sa vojvodom Sandaljem, a zainteresiranima za slučaj (kralju Tvrtku, Ladislavu Napuljskom i vojvodi Hrvoju) javila (23. i 28. XII. 1407.) kako je osumnjičenima naredila da se, ne izlazeći iz okvira svoga posla, vladaju kao pravi mirni trgovci. [112] Time je čuvala prava što ih je tamo imala, potvrđena od bosanskih kraljeva. Jer čim je Tvrtko I. preuzeo Kotor, Venecija je 20.VII.1385. odlučila da mu uputi poslanstvo i obavijesti ga o pravima koja su od starina tamo uživali njezini trgovci. On im je 23.VIII 1385. sva ta prava i potvrdio. [113]

Inače, sve do kraja XIII st. nema sačuvanih podataka o Venecijancima u Bosni. Prvi put se ovamo izričito spominju 15.XI.1300.g., kad Venecija moli Dubrovčane da porade na oslobođenju pedesetak (“**circa quinquaginta**”) njezinih podanika iz bosanskog zatočeništva (“**qui dicitur esse capti in partibus Boxine**”). [114] Malo ranije (29.IX.1300.) neki je Bonaventura pisao u Veneciju o patnjama koje podnosi u velikim zatvorima u Bosni (“**narando i patimenti che sofre nelle grandi prigioni della Bogina**”). Objavljujući, dokument, Predelli je pretpostavio da se dati podatak odnosi na Bosnu, ali ga Ljubić nije uvrstio u svoju zbirku izvora iz Venecijanskog arhiva. Hrabak ne oklijeva da se jednako oslanja na oba ova, vremenski bliska, podatka koji se i sadržajno dopunjuju. [115] Nema indicija što su toliki Venecijanci ovamo radili ni čime su se ogriješili. U pismu iz zatvora Bonaventura navodi da su s njim i jedan zlatar (orefice), jedan trgovac (stazoner) i jedan klesar kapitela - vijenaca (“intagliatore di corone”, što Hrabak prevodi kao “duborezac krune”), a da je pobjegao - jedan zidar (muratore). Njihova zanimanja: zlatar, klesar, zidar upućuju na to da su boravili ovamo radi nekih graditeljskih poslova, a “stazoner” je mogao nešto nabavljati za njihove ili svoje potrebe.

Tijekom XIV st. u Bosnu su dopremani razni mletački proizvodi ali su malo kad poimenično navedeni. Najčešće su to ipak razne vrste skupocjenih tkanina, ali i ostalo za dvorske potrebe. Jednom je odobreno (17.IV.1388.) da se za Tvrtka I. kupi i otpremi specijalno, jako i slatko crno vino malvazija (manovasia), u vrijednosti od 200 dukata. [116] Ovo vino se tada proizvodilo jedino u istoimenom mjestu (Monembasia) na jugoistočnoj strani Peloponeza. Osim iz Venecije, malvazija je u Bosnu dolazila i preko Dubrovnika. Preko državnih

112) Listine, V., str.109.-110.
113) Listine, IV., str.219.-221.
114) Lisitine, I., str.193.
115) Predelli, I libri commemoriali di Venezia, I, Venezia, 1876., str.10., Hrabak, Istraživanja, str.411.
116) Listine, IV., str.248.

nabavki uvožena je i skupa vojna oprema. Nekad je zabilježeno (6.I.1389.) skupno da se radilo o "izvjesnom oružju" ("certa arma sibi necessaria"), a nekad su (10.VII.1343.) pobrojeni oklopi (carozie), kacige (casseti) i samostreli (baliste). [117] Tražene su i ratne lađe: galije (5.X.1383., 4.VI.1384., 23.IX.1385., 6.VII.1389.) i brigantini (25.VII.1382., 20.IV.1403., itd.). Nije zabilježeno koliko je za što plaćeno ni da se uopće pitalo za cijenu. Napominjano je jedino da su kraljevi izaslanici "uporno taržili" ("**cum magna instancia nomine domini regis requisiverut**") da im se proda to što traže. Sve su uvijek nabavljali za gotove novce ("pro suas expensas": "pro suis pecuniis") i samo ponekad, najčešće uzaludno, nastojali da na kupljeno oružje ne plaćaju razne izvozne dažbine. Odobrajavjući nabavku, uvijek je naglašavano kako se to radi u znak prijateljske paženje i velikog razumijevanja; uskraćujući je navođena su zakonska ograničenja (kao da lađe ne smiju prodavati dok su u ratnom stanju i sl.). Kupac se obvezivao da će lađe koristiti samo u granicama dogovorene namjene, samo za odbranu vlastitog teritorija. [118] U svakom slučaju sve je to bilo veoma skupo. Ratna je galija (galia armada) podrazumijevala 70 - 90 veslača i propisanu vojnu posadu. Svaki je mornar morao biti opskrbljen odgovarajućom ratnom opremom koja podrazumijeva mač, bodež, koplje, štit, kacigu, propisani prsluk, itd. [119]

Jednom se ukazala potreba pa je zabilježeno (18.VI. 1406.) da je ser Mapheus Fuscareno iz Venecije poslao u Bosnu "šest peča francuskog platna" ("sex pecias pannorum de Francia") koje, zbog rata u ovim predjelima ("propter guerras existentes in illis partibus") nije moglo stići na odredište pa je trgovac molio da, na povratku u Veneciju, bude oslobođeno uvozne dažbine. [120] U drugom slučaju žalio se ser Fantinus Malipetro da od kralja Ostoje nikad nije dobio 87 libara (oko 26,20 kg) finog srebra, a to je bila ugovorena protuvrijednost za izvjesno platno ("**pro pretio et solutione certorum pannorum**") koje mu je prije šest godina prodao, kad je trgovao u Bosni jer je i Ostoja potom protjeran iz kraljevstva ("de regno ipso fuit expulsus"). [121] Mi ne znamo ništa o materijalnim prilikama svrgnutog kralja za onih 4-5 godina dok je, pod mađarskom vojnom zaštitom, živio u Bobovcu, ne znamo ni da li se radilo o neimaštini ili o "kraljevskom zaboravu" jer on se, ni poslije vraćanja na prijestolje, nije sjetio da bez opomene izmiri ovu obvezu iako je, poveljom od 1404. svečano obećao duždu i Veneciji da će, iz vlastitih sredstava, u punom iznosu obešteti svakog trgovca koji u njegovoj zemlji pretrpi štetu. Postupajući po prijavi, mletački je senat 15.I.1411. odlučio da preko Sandalja podsjeti kralja na ono što povjerilac od njega očekuje. [122]

117) Listine, II., str.182., 268.
118) Listine, IV., str.188., 203., 207., 223., 268.; V., str.4., 53.
119) F.Lane, Storia di Venezia, u. Tucci. Marinai. e galeoti nel cinquecento veneziano, u knjizi Le genti dell mare Mediterraneo, str. 682.
120) ASV, Senato-Delib.miste (secreta), XLVII., str.52.
121) Listine, VI., str.134.-5.; Hrabak, Istraživanja, 447.; Klaić, str.241., bilj.88.
122) Listine, VI., str.134.-5.

Dobar se posao pravio i sa izvozom soli. U Veneciji se znalo da kralj nabavlja sol u velikim količinama za svoje podanike i nastojalo da ona postane opskrbljivač.

Sva je uvožena roba, čak i sol, plaćana zlatnim dukatima, a u zemlji prodavana za srebrenu valutu pa se javljala oskudica zlatnog novca bez kojega nije moglo biti nabavki. Uvozom, bez odgovarajućeg izvoza, stvaran je značajan platni debalans i neizbježno se moralo voditi računa o "uravnoteženju" platne bilance. Kraljevi su pribjegavali davanju raznih jamstava i povlastica mletačkim trgovcima koje se htjelo privući i radi razbijanja dubrovačkog monopola, radi ubrzavanja vlastita izvoza, povećanja tražnje domaćih roba i eventualnog porasta njihovih cijena. Kralj Ostoja je izvijestio Veneciju (1402.) o namjeri da na svojoj obali podigne i utvrdi trgovačku luku, gdje bi njezini i ostali trgovci mogli dolaziti s robama i na sigurnom udobno trgovati s Bosancima, što je ona (23.IV.1402.) primila sa naklonošću i dobrim željama za njegove trgovce i podanike uopće. [124]

U kolovozu je 1403.g. Ostojin izaslanik je ponovno u Veneciji da izrazi veliku i trajnu kraljevu ljubav, ali i nadu da će mletački trgovci, kojima je spreman učiniti znatne ustupke i osloboditi ih bilo kakvih dažbina na proizvode koje donose i odnose, ubuduće češće dolaziti u njegovo kraljevstvo bez ikakva rizika jer će svugdje biti blagonaklono primani i uživati punu potporu organa vlasti. Bosanci bi sve što imaju za prodaju samo njima prodavali i sve što im je potrebito samo od njih kupovali. Omiška bi im luka bila na punom raspolaganju. Ova ponuda je pažljivo razmatrana 1.IX.1403. pa je i poseban izaslanik išao u Bosnu da s kraljem ispita sve uvjete i okolnosti pod kojima bi Mlečani dobili Omiš i pod kojima bi dalje iz Omiša išli u Bosnu.

Vojvoda Hrvoje kao da se s kraljem nadmetao u ustupcima pa je i njegov Split bio spreman da pod najpovoljnijim uvjetima dočekuje mletačke trgovce, prijateljski i blagonaklono kako bi se osjećali kao da su u Veneciji. [125] S njegovim jamstvima mogli su iz Splita trgovati po cijelom njegovom području, u koje je spadala i zapadna Bosna.

Ostoja je 15.XII.1402. potvrdio pravo Mlečanima ne smao da s robom dolaze u Bosnu nego i da - tranzitno - preko nje prelaze u druge zemlje. [126]

Odmah poslije Ostojina zbacivanja, Hrvoje obnavlja (srpnja, 1404.) sva jamstva mletačkim trgovcima i poziva ih da dolaze u Split gdje će biti tretirani bolje nego i sami Splićani. Na taj gest svoga "građanina i prijatelja" Venecija je odgovorila pozivajući Splićane i ostale Hrvojeve podanike da slobodno i dalje dolaze s robom u sva njezina mjesta. [127]

Krajem 1407. g. Hrvoje i njegov kralj Tvrtko II. nastojali su da Venecija, radi intenziviranja trgovačkih veza, preuzme luke u nekim njihovim mjesti-

123) Listine, V., str.22.
124) Listine, IV., str.460.-461.
125) Listine, VI., str.14., 17., 20., 21., 36.; Perojević, str.396.
126) Malyusz Elemer, Zsigismundikori okelevetar, II /;, Budapest, 1956., str.254.-255.
127) Listine, V., str.45.-47.

ma na obali. Na to se nije mogla odlučiti (27.XII.1407.) jer joj vrijeme nije izgledalo povoljno. Obećala je poticati svoje trgovce i građane da ovamo odlaze sa svojom robom i da na povratku pokupuju sve što Bosanci iz unutrašnjosti dopreme u svoja mjesta na obali ("quod accedant ad illas partes ad emendum de dictis mercationibus"). [128]

Izgleda da sve koncesije što su ih nudili, osobito kraljevi Ostoja i Tvrtko II., kao i velike vojvode Hrvoje i Sandalj nisu bile dovoljne da privuku one koji su mnogo oklijevali. Možda su ih na istoku odbijali Dubrovčani kao i na zapadu slabe ceste, slaba organizacija poslova i nevjerica da će se, unutar neorganiziranog tržišta, brzo prodati donesena roba ili prikupiti druga za izvoz, u količinama dovoljnim da se ispuni lađa. Negdje se, kao u Drijevima, prikupljalo mnogo robe, ali taj su trg od davnina držali Dubrovčani. Venecija je odmah po zaposjedanju Korčule upozorena kako u Drijeva pristižu velike količine tuđe soli i kako Bosanci i Vlasi tamo dolaze sa njihovim srebrom, voskom, kožama i ostalom robom ("con lor arzento, cere, pelame e altre mercadantie") što prodaju i odmah kupuju sol i platno. Toliki promet bez mletačkog udjela, činilo se da ide na štetu njezinih prihoda. I Veneciji je drijevski trg izgledao sasvim prikladan za velike poslove pa je (7.IV.1421.) poručila kralju Stjepanu Ostojiću da poradi na utvrđivanju grada kako bi trgovci koji tamo s robom dolaze bili sigurni, a ona bi se starala da na trgu bude soli koliko je dovoljno i pod uvjetima koji bi za njega bili korisni. [129] Izgledalo je da će ona, odmah po zaposjedanju Dalmacije, pokazati više zanimanja za Bosnu i, na obostrano zadovoljstvo, postaći trgovačke poslove. Ali i za takvu suradnju će, više od jednog desetljeća, postojati ozbiljne prepreke.

c) Trgovina bosanskim robljem

Presahnućem izvora ropstva u kršćanskoj Europi porasla je cijena robovskoj posluzi po gospodskim kućama Mediteranskog bazena, ali potraga za njom nije prestala. Potaknuti zaradom trgovci su je posvuda tražili i najposlije nalazili da je u tom području Bosna ostala jedina zemlja koja je dopuštala prodaju i izvoz roblja. Ali ako smo i trgovali ljudskim mesom kad su drugi takav posao već bili napustili, odavno zabranili i onemogućili, mi danas ne znamo kad ni kako se ropstvo kod nas javilo ni kako je naše roblje iskorištavano u službi svojih domaćih gospodara. Vjeruje se da ono nije ni predstavljalo neku znatniju snagu i da je svakako bilo sasvim beznačajno u ukupnoj ekonomici ove zemlje. Kao predmet trgovine, do polovice XV. st. dospijevalo je u sve mediteranske gradove od Dubrovnika i Venecije do Provance i Španije i svugdje pružalo povoda za slaganje mučne slike o zastarjelom poretku u zemlji svoga podrijetla. Dubrovčani su za taj prijezir dobro znali, a 4.IX.1419.g. i pisali vojvodi

128) Listine, V., str.108.
129) Listine, VIII., str.48.-49.; 85.; AAV, p.II., t.XI., str.45.

Pavlu Jurjeviću kako se zbog te trgovine mnogo "**po latinscijeh mjesteh**" predbacivalo ne samo Bosni nego i njima i govorilo: "**Bosna prodaje ljude, a tamo je Bosna blizu vas a toi ste vse jedno**". Ipak to što je kod nas, na žalost, trajalo predugo i postalo zazorno bilo je ranije sasvim uobičajeno na cijelom europskom zapadu gdje su se prilike zapetljavale već krajem antike, kad se ponovno mnogo ratovalo kao da su se vraćala stara nesretna vremena. I dok se Plinije Mlađi (u I st.n.e.) žalio na prorijeđenost robovske radne snage, a i kasnije u sređenim prilikama II. i III. st.n.e. rob postojao prilično skup (8 do 10 puta skuplji nego u I. i II. st.p.n.e.), dotle je početkom srednjeg vijeka već ljudske robe bilo u izobilju i po pristupačnoj cijeni, što je posljedica stalnih ratova u kojima je stanovništvo pokoravano, zarobljavano u masama i obespravljivano.Grgur I. (590.-604.) gledao je kako Langobardi, poslije jedne provale u Rim, ljude što su ih zarobili odvode "s uzicom oko vrata povezane kao pse" u nadi da će za njih naći kupce u drugom kraljevstvu. Osobito je Britanija (ozlogašena zbog čestih ratova među anglosaksonskim kraljevima, ratova tih kraljeva protiv naroda keltskog jezika kao i unutarnjih ratova samih tih naroda) davala mnogo robova kontinetnu, čak do Provance i do Rima. Nabrajajući glavne robe najčešće prodavane na merovinškim trgovima jedan suvremeni kapitular navodi zlato, tkanine i robove. Trgovci su s kolonama robova išli od jedne do druge europske zemlje pa prelazili i u muslimansku Španiju u potrazi za kupcima. Iz Španije su robovi, možda u manjem broju, preko Venecije otpremani prema Grčkoj ili arapskom istoku.

Ropstvo je, sa različitim intenzitetom, potrajalo tijekom cijelog srednjeg vijeka. U X. i XI. st. i dalje su iz Britanije dovlačili robove u Irsku, Italiju, a možda i u Španiju. I u vrijeme kad su klerici, prispjeli iz Francuske, za Williama I. Osvajača sastavljali "Knjigu strašnog suda" (Domesday Book, 1078.g.), u unutrašnjosti Engleske se znalo za trgove na kojima su prodavani ljudi.

Smirivanjem i pokrštavanjem taj je izvor ropstva presahnuo. Crkveni zakon, a još više religijska svijest nisu više dopuštali pobjedniku da pobijeđenog brata u Kristu svodi na roba. U centralnoj i Zapadnoj Europi bilo je robova i u XII.st., ali su svi bili stranci. Riječ "stranac" poprima tada drugu, već sasvim vjersku boju. "Stranac" i "inovjerac" postaju sinonimi pa se robove moralo tražiti na nekršćanskom području. Jedno takvo područje prostirilo se istočno od Germanije koja do X.st. nije ni prelazila crtu približno obilježenu Labom, Saalom i Češkom šumom. Iza te crte počinjao je strani, tj. neprijateljski svijet naroda slavenskog jezika. I na tom su području, već od X.st., nastale dvije starosjedilačke (indigene), prilično velike i poprilično dobro organizirane, a usto i kršćanske, države - Češka i Poljska. Ipak, velika su prostranstva između Poljske i Germanije naseljavali brojni mali slavenski narodi, skoro svi pagani, koji su stalno ratovali međusobno, a još više s kršćanima. Njihova je zemlja postala golemi rezervoar robova. Otuda su starješine njemačkih marki dovlačile zarobljenike koje su pretvarali u radnike na svojim poljima ili ih prodavali izvlačeći lijepu korist iz te trgovine. Isto su radili i već obraćeni slavenski knezovi. Prema viđenju arapskih putnika, Prag je u X.st. bio jedan

od velikih trgova robljem. Tada iz tih predjela stiže u Zapadnu i centralnu Europu toliko robova da se i njihova etnička oznaka "Slaven" (Sclavus) pretvara u etiketu za robovsku klasu. Umjesto da kažu koliko imaju robova (servorum), posvuda su govorili koliko imaju Slavena (Sklava). Izmjena značenja riječi objašnjava se mnoštvom slavenskih ljudi podvrgavanih robovskim uvjetima života.

Drugi važan dio nekršćanskog svijeta iz kojeg se moglo nabavljati robove bio je tatarsko-slavenski prostor oko Crnoga mora i arapski prostor uz sredozemne obale. Izvoznici "ljudskog mesa" djelovali su u lukama Mediterana i Jadrana, a robovi postaju uobičajen dio brodskog tovara na povratku lađa što bi plovile na istok i u Afriku. Slavene i Tatare pohvatane ili kupljene na obalama Crnog mora, zatim Sirce, Berbere i More iz Magreba dovlačit će trgovci više stoljeća da svojom poniznom nazočnošću olakšavaju život u gradskim kućama i plemićkim palačama Italije, Provace i Catalonije. U periodu između IX. i XII. st. bilo ih je, izgleda, mnogo manje nego poslije obnove velike mediteranske trgovine. Istina, tada više nitko nije sumnjao da je ropstvo protivno božanskom zakonu, jer su i robovi ipak ljudi, a svi ljudi su jednaki u Kristu. Praktičnu vrijednost načela ovako proglašene jednakosti ne treba potcjenjivati iako je ono moglo upućivati samo da se bolje postupa s robljem nego se postupalo u pretkršćanstvu staroga vijeka. Ali se i pri tome moralo paziti, dakako, da to načelo ne ugrozi i samu bit ropstva, "samu instituciju u njezinu korijenu". Uzimajući ga doslovce, srušila bi se i cijela društvena građevina jer su istom teorijskom osudom pogođene i sve hijerarhije pa i sama svojina. Naravno, rob je pred Bogom jednak svome gospodaru, kao što je, u punoj suglasnosti s učenjem Crkve, i car izjednačen sa svojim podanicima. Gospodar roba kao i suveren, ipak nisu nikako mislili abdicirati od svoje vlasti niti je to od njih itko zahtjevao. Što se tiče prilagođavanja kojima je, već od prvih stoljeća, morao popustiti božanski zakon, teolozi su naučili da ga opravdavaju mitom o čovjekovom padu. Zakon nije ni vladao na zemlji prije grijeha Adama i Eve: sva je nesreća društva posljedica istočnog grijeha. "**Priroda nije stvorila robove, stvorio ih je grijeh**", pisao je Smaragd, opat manastira sv.Michaela pod Ludovicom Pobožnim. Prije njega Isidor Seviljski, jedan od najpoznatijih umova srednjovjekone Europe, kaže (u VI.st.): "**Ropstvo je kazna nametnuta čovječanstvu zbog grijeha prvog čovjeka**". Ovako opravdano, ropstvo je poslije legalno trajalo pa je čak i u vrijeme renesanse svaka bolje stoljeća kuća mediteranskog svijeta imala bar po kojega roba; svaka je gospođa koja bi u tom svijetu držala do sebe imala bar jednog svog crnog ili bijelog roba koji bi je slijedio pri izlascima.[130)]

Među "nevjerničkim" i "stranim" zemljama iz kojih su dokasno prodavani robovi, neslavno je sudjelovala i Bosna. Više od njezinog srebra ili olova, smole, meda ili voska, krzna, mesa ili sira...glas o njoj pronosilo je, na žalost, upravo njezino "paterensko" roblje, čiji je najveći broj u svijet išao preko Dubrovnika, kao uostalom i najveći dio ostalih roba. Dubrovački su trgovci imali svoje "nakupce" što su išli u Bosnu i kupovali roblje od feudalaca i domaćih trgovaca. Vuk Vinaver nalazi da su robovi katkad prelazili iz ruke u ruku: od Bosanaca vlasnika, bosanskom trgovcu, od bosanskog trgovca - dubrovačkom nabavaljaču, od toga dubrovačkom trgovcu i tek od njega stranom kupcu i tko zna preko koliko još posrednika stizali do korisnika. Važno je istaknuti da su svi pri tome dobro zarađivali.[131)] Tako su djevojke, mladići i djeca, čak i majke s djecom ("**de natione et genere Bosinensium patarenorum**") koje je zla kob, ne znamo ni na koje sve načine, svodila u ropstvo, dopremani na trgove Drijeva, Dubrovnika, Brštanika ili Korčule, odakle su - prodajom - stizali dalje do Venecije, Ancone, do Firenze, Sienne ili Barija, do grčkih otoka ili su preko Sicilije (koja je činila etapu za zapadni dio Mediterana) dospijevali do Genove, Marseillesa ili Valancea na Rhoni, do Perpignana pod Pirinejima u jugozapadnoj Francuskoj, do Mallorke, Barcelone, Zaragoze, Herone (Gerona) ili Vicha u Cataloniji (Španija). U XIII. st. su služili i kao veslači na galijama, a kasnije sve više kao kućna posluga.

Uz imena ovih stvorenja koje ondašnje pravo i ne uzima za osobe, jer osoba je punopravan čovjek ("**persona est sui juris**") što rob nije ("**servus non est persona**"), notar bi u aktu o kupovini dodavao vidljive oznake: opis lica, boju očiju i kose, dob, ali svakako i objašnjenje da se radi o još nekrštenim poganima, nevjernicima ili patarenima, čime je sugerirao da su nekršteni ili patareni samim tim predodređeni za ropstvo.[132)]

Pregledavanjem izvora Vinaver se uvjerio da među robinjama prodavanim u Dubrovniku zaista i nema kalendarskih (kršćanskih) imena, a imena na koja nailazi su Bjelosava, Bogislava, Dobrica, Djevna, Drugost, Dobrosava, Dragna, Dragoslava, Dragulja, Dragost, Dragana, Dražica, Gojna, Grlica, Hvalica, Kuprica, Milost, Miloslava, Milosta, Negost, Prvost, Pervica, Radosta, Radoslava, Pohvala, Radanka, Stojna, Stoisava, Trdislava, Vladna, Vlkost, i sl.

Upadno je držanje robova i robinja pred notarom. Njihove izjave su takve kao da ih je sam trgovac podučio što će reći a da mu ne pokvare posao i steknu novog gospodara. Mnogi od njih tako, "bez straha i bez prinude" zaista izjavljuje da je "kupljeni rob" odnosno da je rob i da to želi ostati ("et ipsius servus

---

130) M.Bloch, Come e perche fini la schiavitu antica, u knj. Lavoro e tecnica nel Medioevo, Universale Laterza, No 103. Edit.Laterza, Bari, 1969., str.254.-261.; A.Babić, Društvo srednjobosanske države, Poseb.izd.ANU BiH, LXXIX., Sarajevo, 1987., 69.-78.

131) V.Vinaver, Trgovina bosanskim robljem tokom XIV. veka u Dubrovniku, Anali HI u Dubrovniku, 1953.

132) Ch.Verlinden, Le relazioni economiche fra le due sponde adriatiche nel basso Medioevo alla luce della tratta degli schiavi, u Monumenti e problemi della storia delle due sponde, Congresi Salentini II., Lece, 1973.; N.Fejić, Notes sur la Traite des Esclaves de Bosnie a Barcelona au Moyen Age, Estadis Histories, documents dels Arxius de protocols X (1982), Barcelona, 1982.

esse volebat") ili da nije kršten(a) već da je vjere patarenske ("non baptizatam sed de fide patarenorum"). U slučaju neke Bogislave konstatira se (1391.) da je prodavčeva robinja i da krsta naše vjere na sebi nema ("baptismum fidei nostre non habentem"). Bježeći od bijede, ova nezbrinuta bića tek prodajom ulaze u svijet koji će im osigurati elementarne uvjete preživljavanja, što je za njih moglo biti i od velike važnosti. Služiti u bogatoj kući koja za svoga roba može izdvojiti pozamašnu svotu značilo je riješiti inače nerješivo pitanje prehrane, krova i odjeće. Kupac je prethodno provjeravao je li "stvar" koju kupuje zdrava i sposobna za rad, uvjeravao se da su joj svi vidljivi i nevidljivi organi zdravi ("sana in omnibus membris tam latentibus tam patenibus") i da ne boluje od padavice ("liberam quoque a morbo caducho"). Kupovinom je vlasnik stjecao pravo da roba posjeduje, proda ili pokloni drugome, da ga zamijeni i kažnjava, da on i njegovi nasljednici postupaju s njim kako žele, kao sa svojom vlastitom stvari ("tamquam de re propria").

Ugovorom je ponekad, u kasnije vrijeme, predviđeno kad će robinja biti krštena i kakvo će joj biti novo ime. Takav akt značio je i promjenu statusa - slobodu.

Povremene zabrane nisu kod nas mogle spriječiti trgovinu "ljudskim mesom" ("quod nulla persona debeat facere mercimonium de carne humana") jer se radilo o unosnom poslu koji je "u svim poznatim slučajevima osiguravao uvećanje dobiti" pa su se njime bavili i najviši društveni vrhovi. "Rođena kćerka kralja Dabiše, koji je istupao protiv trgovaca robljem, i sama je radila s robljem" (Vinaver). Kupljene u Bosni za 30-40 malih libara (oko 5 do 7 dukata u srebru) robinje su u Dalmaciji prodavane strancima za 15 do 20 ili čak 25 zlatnih dukata. Radoslavu, trinaestogodišnju kupljenu robinju ("servam empticiam"), nekrštenu, vjere bosanskih patarena, kako je sama izjavila ("non baptezatam sed de fide patarenorum Bossine prout ipsa sponte confesa fuit"), dobio je Tudorino zvani "Zuchato" u Korčuli za 25 zlatnih dukata (6.XII.1394.) da bi je poslije mjesec dana (2.I.1395.) prodao u Veneciji za 39 zlatnih dukata.[133] (To je pozamašna svota za koju se moglo dobiti blizu 6.000 litara vina, oko 160 brava, 20 volova ili 20 tovarnih konja)

Tako se naše roblje vuklo po svjetskim trgovima sve do kraja srednjega vijeka, kada su i turske provale počele da nas uništavaju, a s njima i ropstvo dobilo masovne razmjere. Poslije svake njihove provale govorilo se ne samo o velikim materijalnim štetama nego i o hvatanju mnoštva ljudi ("ceperunt multas personas") što su ih na povratku vukli sa sobom u Aziju ("secum ducens ipsos captivos"). Iako neprecizni, izvori stalno naglašavaju da se radilo o velikim brojkama. Veliko roblje odvedeno je u Tursku i 1463.g. Antonio Veronese bilježi da je sultan tada iz Bosne izvukao i u Tursku poslao mnoštvo muških i ženskih glava ("cavo in grandissima quantita de anime e maschi e femine").

133) HAZ, Spl.arh.II., 8/1., str.61.; 8/2., str.129.; korč.arh.I., 10/0, 9', 14/0, 4. 14.; Giorgio Timba, Bernardo de Rudolfis, notaio in Venezia, Venezia, 1974., str.127.(doc.122.)

Dlugoš je procjenjivao da se radilo o 100.000 robova.[134] Zna se i to da ovo nije bilo posljednje odvođenje roblja iz Bosne.

134) HAZ, Korč.arh.VII., sv.18., p.15'; Cronica di Antonio Veronese 1446.-1488., edita la prima volta ed illustrata da Giovanni Soranzo, Venezia, 1915., str.173.

V.

NOVE KVALITETE BOSANSKO-VENECIJANSKIH ODNOSA ZA DRUGE VLADAVINE TVRTKA II.

1. Iščezavanje dvovlašća i raskid s Turcima

Već u drugoj polovini 1420.g Dubrovčani odlučuju uputiti darove kralju Tvrtku II. i da, samo njemu, kao jedinom zakonitom vladaru Bosne, plaćaju uobičajene dohotke. On im je, polovicom kolovoza 1420., potvrdio obje polovice Konavala, Pavlovićevu i Kosačinu. Povremene veze održavali su i sa Stjepanom Ostojićem, ali se on ubrzano pomjerao u zaborav. Od polovice 1421. više mu i nema traga, a sva vlastela, spominjana ranije na njegovim poveljama, našla se oko Tvrtka II. Kad je sve raščišćeno, došlo je i do Tvrtkove krunidbe. Za tu su priliku Dubrovčani odlučili (25.VIII.1421.) uputiti mu na poklon tkanine u vrijednosti od 750 perpera. Krunisan je u rujnu 1421.g. [1)]

Doveden i podignut uz pomoć Turaka, Tvrtko II. se nije mogao dugo na njih oslanjati niti podnosi njihova uplitanja. Jedan, ranije nekorišteni izvor sugerira da je do raskida, pa i do rata među njima, došlo već u proljeće 1421.g. Neke podatke o tome donosi dobro upoznati kroničar Antonio Morosini. On bilježi kako je Sinjorija, pismom datiranim u Bosni 12.IV.1421.g. izviješćena da je turski neprijatelj, Visočkim putem (“**per la via de Visochi**”), došao u Bosnu, prešao rijeku Bosnu (“pasa la flumera de Batan”) i tamo se utaborio (“**e la**

---

1) Jorga, Notes, II.,193; Pucić, SS, I, Primjetbe, XXI.; Klaić, str.262; Ćorović, str.426.; Perojević,str.....

fexe el so canpo e meso i so paviony"). Turski zapovjednik zvani Albanez ("**per nome clamado Albanes**"), raspolagao je, navodno, sa 17.000 vojnika. U pismu su bila spomenuta imena više turskih vojnih starješina, a kroničar, da bi bio kraći, bilježi samao trojicu (Chazibech, Aziboch, Muradibech). Izviješćen o turskom prijelazu preko r. Bosne ("**chomo loro aver pasado la flumera de Batan**"), kralj je naredio da im 8000 njegovih vojnika pođe u susret. I Hadžibeg je već bio dobio nalog da krene na Visoki i zauzme tvrđavu. Idući sa 10.000 svojih vojnika naišao je na 8.000 Bosanaca u bojnom poretku ("**ascheradi in ordine**") i pretrpio težak poraz. Isječeni su Hadžibeg i velik broj njegovih vojnika, a Bosanci su, u produženju operacije, naišli na "Albanesa" koji je pružio snažan otpor ("**e fexe una gran defexa**"), ali i jedva izbjegao sa 3.000 Turaka, ostavivši tabor sa svim zastavama i opremom ("**apena Albanes schampase con cercha 3.000 Turchi e lasa i paviony con tute le suo insegne e arnixie**"). U tom trenutku se činilo da je Bosna izvojevala pobjedu za kakvu godinama nije znala ("**al prexente avemo la Bosnigna trionfa..., per caxon che zia pluxor any bosenexi non ave tal vituoria**")[2)]

2. *Bosansko-venecijansko savezništvo*

a) Prvi Tvrtkovi koraci prema Veneciji

Ranija Tvrtkova vladavina (1404.-1408.) kao da se nije održala u mletačkom sjećanju iako ga je Venecija već tada proizvela za svoga građanina. Bila je to, uostalom, relativno kratka vladavina, provedena u sjenci velikih vojvoda - Hrvoja i Sandalja, bez samostalnih vanjsko-političkih poteza. Slijedili su srdačni odnosi sa kraljem Ostojom i njegovim sinom Stjepanom s kojim ni za vrijeme dvovlašća u Bosni nije prekidala veze niti se prema Tvrtku II. orijentirala prije njegove krunidbe i nestanka Stjepana Ostojića (1421.). Pogrešno je, dakle, kod Klaića da mletačke veze s Tvrtkom II. traju od početka 1420.g., kao i kod Hrabaka da traju od njezinog kraja.[3)] Hrabak nije zapazio ono što je odavno zapazio Perojević, da za ispravu što ju Ljubić objavljuje pod 5.I.1421. treba uzeti u obzir venecinansko računjanje vremena. Perojević je stoga pomjerio radnju za godinu dana (1422.),[4)] što Hrabaku ništa nije značilo.

Kralj Tvrtko II. je, zapravo, tek krajem 1421.g. ušao u vezu s mletačkim knezom u Splitu. Iz kneževa izvješća o tome Venecija doznaje da joj je Tvrtko II. dobar prijatelj ("**sit bonus amicus nostri domini**") koji nudi dogovor

2) A.Morosini, Cronica Venata Veneta, II/1., Mss.Marc.It.cl.VII., cod.2049.,miktrofilm u Fondaciji Cini na otoku San Giorgio - Venecija. Konsultirao sam prijepis u Marciani, na mjestima slabo čitak pa je moguće da su i imena deformirana)

3) Klaić, str.260.; Hrabak, str.453.

4) Perojević, str.459.

kako da joj priteče u pomoć s kopna ukoliko i ona obeća da nikome, tko bi išao na njegovu štetu, neće dopustiti prolaz preko mora. Upoznata o tome Venecija je 5.I.1422. ovlastila splitskog kneza da nastavi započete razgovore s kraljem ili njegovim izaslanicima. I njoj je saveznik bio potreban.

Venecija je prije stanovita vremena (1420.) ratom zaposjela Trogir i Split i dovršila osvajanje Dalmacije, dok je ugarsko-hrvatski kralja Sigismund istovremeno nastojao da je otuda izbaci. Njegov velikaš, knez Ivan Nelipić, gospodar Klisa, Omiša i Poljica, provodio je Sigismundovu ratnu politiku kad tamo ugrožava mletačku vlast i njezine podanike. Zato je bosanskog kralja trebalo, kao saveznika, okrenuti protiv Nelipića. Odgovor je kralju glasio da Venecija ni turskoj, ni bilo čijoj drugoj vojsci ne bi pomogla ni dopustila prijeći preko mora u neprijateljskoj namjeri protiv Bosne ukoliko i kralj obeća pružiti pomoć njezinim dalmatinskim gradovima (ili njihovim distriktima), ugroženim od kneza Ivaniša, Poljičana i ostalih i pomogne da Klis, Omiš i još dvije tvrđave prijeđu u njezine ruke. Kralj je pozvan da, ako nešto i mimo ovoga traži, svoje izaslanstvo uputi u Veneciju, gdje će biti rado primljeno.[5)] Tvrtko je na to, vjerojatno već u veljači, zatražio da mletački izaslanik dođe k njemu, u Bosnu. Raspravljajući o tome Umoljeni su (7.III.1422.) utvrdili da je radi očuvanja i sigurnosti mletačkih posjeda u Dalmaciji, nužno njegovati dobro prijateljstvo sa bosanskim kraljem, da je i kralj voljan živjeti u dobrim i prijateljskim odnosima s Mlecima i da slanje izaslanstva u Bosnu može samo koristiti njihovoj Dalmaciji i trgovcima koji žele po Bosni trgovati. Tako je i odlučeno da se radi izražavanja radosti u povodu kraljeve krunidbe ("pro congaudendo de coronatione domini Regis") i svega ostalog što bude potrebito, izabere jedan izaslanik kome će se za putne troškove ("pro salario") dati 200 dukata, a vodit će sa sobom trojicu paževa (domicellos), te po jednog notara sa slugom (famulo), prevoditelja (truzimanum) i kuhara (cochum), a moći će trošiti 2,5 dukata dnevno, ne računajući hranu za konje i vozarinu na lađama ("agociis equorum et nabulis navigiorum").[6)]

Vijeće umoljenih je 19.III.1422.g. za opunomoćenog veleposlanika izabralo Johannesa Georgija koga izvori u mletačkom dijalektu zovu Zuan Zorzi, a naši Ivan´Čor´ži.[7)] Prošla su još puna dva mjeseca dok je odlučeno (19.V.1422.) da se iznađu odgovarajuća sredstva za "kompletiranje" poklona (exeniorum) što će ih veleposlanik ponijeti u Bosnu.[8)] Usporedo su tekle i ostale pripreme: 26.V. usvojena su precizna uputstva za veleposlanika [9)], a 28.V. dobio je punomoćje za pregovaranje, izradu i potpisivanje ugovora o savezu i prijatel-

5) Listine, VIII.,str.66; Klaić, str.260; Perojević, str.459; Ćorović, str.424 (sve pogrešno pomjereno u 1420.g. i pripisano Stj.Ostojiću)

6) AAV, p.II.,t.XI.,str.51-2.

7) ASV, Senato-Mar, XIV., str.10

8) Isto, str.31.

9) Listine, VIII., str.174.-8.

jstvu [10] Datum njegova odlaska i povratka nije zabilježen. Istina, Dubrovčani su (22.X.1422.) pisali da je u Bosnu došao u kolovozu. [11] Kasnije su (15.III.1423.)javili Sigismundu da je mletački veleposlanik neprekidno u Bosni boravio punih osam mjeseci i da je 5.III.1423. otišao natrag, preko Drijeva (Neretve) [12]

b) Zuan Zorzijeva bosanska misija

Povod za ovako osjetljivu misiju pokriven je željom Venecije da novom bosanskom kralju čestita nedavnu krunidbu i uruči prigodne darove. Čim je čula za njegov uspon na prijestolje i krunidbu, ona se, navodno, obradovala i, zbog jedinstvene ljubavi i prisnog prijateljstva s njegovim precima, htjela da mu odmah uputi izaslanstvo kako bi se radovala s njim - svojim b ratom i najdražim prijateljem. Molila je Svevišnjega da se udostoji sačuvati ga sretna i dugovječka u njegovom kraljevstvu. [13]

Pošto je od splitskog kneza doznala da kralj Tvrtko II. želi stupiti u brak sa ženom katolikinjom, po mogućnosti jednom od Maletestinih, i kako bi volio da se pri tome, u posredničkoj ulozi javi mletačka vlada, ona je na to svakako spremna ukoliko i on takav zahtjev potvrdi. [14]

Ovo, jedno i drugo, ipak nije glavna svrha misije. Veleposlanik se, pošto u vladino ime - bratski i prijateljski čestita i preda darove, trebao ponovno naći s kraljem i, u razgovoru o savezu protiv kneza Ivaniša Nelipića, naglasiti očiglednu anomaliju koja se javila otkada je Venecija zaposjela Dalmaciju i postala neposredni susjed bosanske države. Zemlje su im postale susjedne, a podanici im se ipak ne mogu slobodno posjećivati jer ih hvataju i pljačkaju na dijelu puta koji, između Splita i Bosne, prolazi preko Nelipićeva područja. Znalo se koliko od sigurnosti na putovima i mogućnosti nesmetanog kretanja, sastajanja i trgovanja zavise odnosi među državama i stalno unapređivanje međusobnog prijateljstva koje se od dobra uvijek moralo promicati na bolje pa je, sukladno tome, Venecija i očekivala da kralj odriješito istupi i zavede red. Tek bi red i sigurnost omogućili trgovcima i uopće ljudima jedne i druge strane da slobodno putuju, posjećuju zemlje i gradove, donose i odnose robu i tako služe na korist podanika i na čast obiju država.

Kralj je znao tko i zašto ugrožava i sprječava promet između Bosne i Venecije, tko hvata i plijeni karavane, ali mu je pak ponavljano da to radi Ivaniš Nelipić, knez cetinski, koga se moralo neutralizirati čak i vojnom silom. Venecija je preko veleposlanika naglašavala kako ona ovaj rat ne pokreće radi stjecanja novih posjeda i unaprijed je bila suglasna da kralju pripadne sve što se

10) *AAV, isto, str.105.*
11) *Jorga, Isto, str....*
12) *Gelcich-Thall., Dipl.rag. str. 290.-291.*
13) *Listine, VIII., str.174.*
14) *Isto, str.177.; Klaić, str.264.; Ćorović, str.428.-9.; Hrabak, str.456.*

ratom osvoji, izuzev dijelova distrikata dalmatinskih gradova koje je Ivaniš zaposjeo i Klisa, Omiša i Poljica, kao susjednih njezinim mjestima i zato potrebnih radi sigurnosti njezinih tamošnjih posjeda i podanika. U tom ratu Venecija ne bi ostala pasivna. Kad god kralj odluči poći ili poslati vojsku, ona bi mu iz svojih dalmatinskih zemalja poslala odgovarajući broj teritorijalaca, a ako zatraži i 100 do 150 balestarija kao pomoć za osvajanje utvrda. Sve ovo nije njezina posljednja riječ već je unaprijed bila suglasna da, ako u pregovorima dođe do teškoća oko budućnosti Poljica, i Poljica pripadnu kralju s tim da Poljičani ipak vrate sve što su zaposjeli od splitskog područja.[15]

Osim vojnih i političkih pitanja valjalo je razmotriti i mogućnosti za unapređenje ekonomskih odnosa. Iz raznih izvora se čak u mletačkom senatu znalo za poseban značaj neretvanskog trga - Drijeva. Jedno korčulansko izaslanstvo je (1420.) upozorilo da na taj trg dolaze Bosanci i Vlasi sa njihovim srebrom, voskom, kožama i ostalom robom, a kupuju sol i platno".[16]

Kad mu bude zgodno, svakako poslije razgovora o savezu i ratu protiv kneza Nelipića, veleposlanik bi se ponovno našao sa kraljem, podsjetio ga kako prijateljstvo i bratstvo upućuju obje strane da mletački trgovci i građani dolaze u bosanska mjesta i u njima slobodno borave, da se u Drijeva (Neretva) dovozi samo mletačka sol, da samo mletački trgovci opskrbljuju trg po uobičajenim cijenama. Venecija se prethodno obavijestila da je taj trg kralj ustupio trojici ili četvorici svojih velikaša i da dobitak od soli ("utilitas salis") što ga oni dijele iznosi 2.000 dukata godišnje. Taj je podatak valjalo usput provjeriti u Trogiru pa ako se pokaže točnim i kralju je trebalo punuditi 1.500 do 2.000 dukata godišnje ne bi li lakše udovoljio zahtjevu da nitko drugi osim Mlečana ubuduće tamo ne dovozi svoju sol. Mletački je veleposlanik nosio sa sobom i kopiju Ostojine isprave iz 1404.g. koja je predviđala mnoge povlatsice u korist mletačkih trgovaca jer se željelo da ju i Tvrtko II. potvrdi. Tako je od Zorzijeve misije očekivano više nego od ijedne ranije. Znalo se da sve neće teći glatko pa mu je i rečeno da izvješćuje o nesporazumima i, ne vraćajući se, u Bosni očekuje povremene nove upute.[17]

Uskoro je po dolasku u Bosnu veleposlanik uputio nekoliko pisama (17. i 23.VIII., 4.IX.npr) koja nisu sačuvana, a od njihova sadržaja zna se samo ono što je Venecija poslije spominjala u svojim odgovorima. Pismo upućeno 17.VIII.1422.g. iz Visokog sadržavalo je pregled svega što je veleposlanik do tada s kraljem razgovarao i postigao, osobito se baveći mogućim pokretanjem Bosanaca protiv kneza Ivaniša Nelipića. Pokrenuto je pitanje bilo veoma važno i toliko teško da kralj nije mogao sam odgovoriti dok ne okupi vijeće velikaša i ne raspravi sve implikacije. Dužd i Umoljeni su 10.IX.1422. pohvalili rad svoga izaslanika, ali su ga istodobno upozorili da se ubuduće strogo pridržava primljenih uputa. Pošto je u njima već stajalo da se za rat protiv Ivaniša

15) *Isto, str.175.; Klaić, str.265.*
16) *Isto, str.48.-9.; AAV, Isto, str.45.*
17) *Isto, str.175-178.*

Nelipića kralju može obećati 100 do 150 balistarija, a nije preciziran broj mletačkih teritorijalaca iz Dalmacije koji bi mu pritekli u pomoć, određeno je da mu se, osim rečenih balistarija, obeća i 500 teritorijalaca. Dat će mu se i više ako bude moguće, ali za to nije trebalo preuzimati čvrstu obvezu nego je valjalo postići da kralj bude zadovoljan i sa obećanim brojem. Dio vijećnika je nagađao da bi kralj, možda, više volio pomoć u novcu nego u ljudstvu pa su formulirali prijedlog da mu se ponudi 8-10 tisuća dukata, pod uvjetom da Veneciji pripadne Klis i Omiš i da joj se vrate zemlje i mjesta koja su uzurpirali knez Ivaniš i Poljičani. Predviđena svota bi se isplatila čim spomenute tvrđave prijeđu u mletačke ruke. Ovakav prijedlog ipak na glasanju nije dobio dovoljan broj glasova.

Na Zorzijev zahtjev iz Bosne, Umoljeni su (10.IX.1422.) odredili koliko balistarija i vojnika otpada na pojedine gradove:

Mjesto	ukupno vojnika	broj balistarija
Zadar	200	48
Šibenik	200	48
Trogir	150	36
Split	100	24

Vojnici iz Dalmacije namijenjeni za pomoć bosanskom kralju u ratu protiv Nelipića nisu se smjeli uzimati između tamošnje redovne posade - "stipendijarija". Pismeni nalozi za pristupanje mobilizaciji teritorijalaca dostavljeni su splitskom knezu da ih kod sebe zadrži do određenog trenutka jer se čekalo na veleposlanikov poziv kad vojna pomoć kralju bude potrebita. Mjesto okupljanja ovih jedinica odredili bi kralj Tvrtko i mletački veleposlanik. Čim se sve potrebno utanači veleposlanik bi zatražio da splitski knez postupi prema uputama i ostalim dalmatinskim knezovima dostavio pisma po kojima će postupati. Na ostalo što je izaslanik izvijestio Venecija zasad nije službeno reagirala jer je čekala kraljeve odgovore na sve što se od njega tražilo. Na izaslanikovo traženje poslala je i jednu peču tkanine za darivanje dvojice Bosanaca koji su mu do tada bili korisni. [18)]

c) Usporedni razgovori i sa knezom Ivanišem

Kao da je predosjetio ili načuo što mu se sprema, knez Ivaniš se - preko šibenskog kneza - pomirljivije obratio Veneciji. Knez (Nicolo Maripetro) je o tome izvijestio svoju vladu (15.IX.1422.), dostavivši joj i Ivaniševo pismo.

18) Isto, str.188.-190.; Šunjić, Bilješka o Državnom arhivu u Veneciji, Glasnik arhiva BiH, Sarajevo, 1961., str.214.-15.; Šunjić, Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa (1420.-1463.), Historijski zbornik, XIV., Zagreb, 1961., str.121.

Uvjeren da mu predstoji opasnost od vojvode Sandalja, knez Ivaniš je tražio suglasnost da, u slučaju nevolje, njegovi podanici, sa svojim dobrima dobiju sklonište na mletačkom teritoriju. Venecija je odmah smišljala da što bolje iskoristi novo stanje i 2.X.1422. poručuje preko šibenskog kneza da je s Ivanišem voljna živjeti u miru i dobrom susjedstvu ukoliko i on prethodno vrati splitskoj općini njezino područje što ga drži okupirano. Pod tim uvjetom ne bi više bilo nikakve zapreke da njegovi podanici, u slučaju potrebe, sa stvarima i sa stokom, radi veće sigurnosti prelaze na njezin teritorij, gdje bi bili prijateljski primani. Pretpostavivši da mu se možda i teško odreći zaposjednutih zemalja, osobito ukoliko je od njih imao materijalne koristi ona mu, kao nadoknadu, nudi stalnu godišnju rentu od 500 dukata iz splitskih prihoda. Mogla mu se ponuditi i pomoć od 100 ljudi ukoliko pristane da vrati što je zaposjeo. [19)] Tako su počeli istovremeni pregovori sa dvije različite strane, o uništenju Nelipića ratom i o izmirenju s njim. Šibenski je knez napućen da pokuša doći do mira i sporazuma sa Ivanišem, a ukoliko pregovori zapnu zbog bilo kakvih teškoća i razlika, trebao je o tome odmah izvjestiti vladu i sačekati odgovarajuće ovlasti.

Šibenski knez Nicolo Maripetro je imao ovlasti da za Klis Ivanišu Nelipiću ponudi 5000 dukata. Ako Nelipić iz bilo kojih razloga ne mogne prihvatiti trajan mir i bude zainteresiran jedino za primirje trebalo je i na to pristati i zaključiti primirje s njim na što duže vrijeme, 10 ili više godina.

Sve bi ovo šibenski knez poduzimao jedino ukoliko, u međuvremenu, ne bude postignut sporazum sa bosanskim kraljem. Stoga, ako čuje da se Zuan Zorzi sporazumio s Tvrtkom II. i vratio iz Bosne, ne treba sa Nelipićem ni ulaziti u pregovore nego će samo izvijestiti vladu i čekati nove upute. Vlada je, za svaki slučaj, veleposlaniku Zorziju preko Šibenika uputila dva zapečaćena pisma, različita sadržaja, a od okolnosti je ovisilo koje će mu knez Maripetro proslijediti u Bosnu. Sadržaj im se razlikovao samo u dijelu što se odnosio na kneza Ivaniša Nelipića, a istovjetan je u svemu ostalom gdje se radilo o kurtoaznim riječima za kralja i stajalištu o dva ranije pokrenuta pitanja:

- o posredovanju kod Malatestinih za kraljev brak jer, zadovoljna njegovom odlukom, želi da mu ugodi, i
- o potvrdi trgovačkih povlastica koje je izaslanik Marco Dandulo svojevremeno (1404.) postigao kod kralja Ostoje.

Prema sadržaju jednog od tih pisama koje bi išlo veleposlaniku Zorziju (u slučaju da je šibenski knez već uspio zaključiti povoljan sporazum s knezom Ivanišem) kralju je trebalo reći kako u Veneciji shvataju njegov odgovor i cijene dobru volju pa će ih, pošto mu je potrebno izvjesno vrijeme za pripremu akcije, kad od toga dođe vrijeme, naći jednako spremne da dolično i časno obave svoj dio posla. Po tom se mogao oprostiti s kraljem i vratiti u Veneciju, potpuno upoznat sa novostima i svim ostalim što bi moglo biti vrijedno za referiranje

19) Listine, VIII., str.192.; Klaić, str.265.-6.

svojoj vladi. Prema sadržaju drugog pisma (koje bi išlo u Bosnu u slučaju da šibenski knez dotle nije ništa postigao sa knezom Ivanišem) trebalo je i dalje posticati kralja na ratnu akciju pa, ako ne bi pristajao da Veneciji pripadne Omiš, neka ga prisajednini Bosni, a Veneciji osigura samo Klis. Tek kad to postigne veleposlanik se mogao vratiti u Veneciju sa punom informacijom što će Bosna poduzeti, u koje vrijeme i sa kolikim snagama. [20)]

d) Obnova trgovačkog ugovora

Veleposlanik koji je došao u Bosnu da, po duždovu nalogu, proslavi kraljevu "svetu krunidbu" (sacra coronation) i raspravi s njim mnoga druga pitanja ("a tractrar e practicar molte altre cose cum nui"), uporno je, među ostalim, nastojao da se obnove i potvrde povlastice za mletačku trgovinu dobijene (22.IV.1404.) od kralja Stjepana Ostoje čiju kopiju je donio sa sobom. [21)]

U međuvremenu je porastao interes za sve što je ovim povlasticama osiguravano jer su i prilike znatno izmijenje. Kralj se najprije posavjetovao sa svojima ("cum i nostri sora de zo habudo consejo"), pa je (u želji da rastu ljubav, poštovanje i dobro prijateljstvo kakvo je s duždom i Venecijom održavao i njegov otac Tvrtko I.), pristao 22.XII.1422. da udovolji mletačkim zahtjevima. Za Veneciju, kojoj je ekonomija, osobito trgovina, bila svrha ukupne politike, ovo je bio koristan trenutak pošto se, ugrožavana i onemogućavana na istoku, sve više zanimala za nova tržišta, a u ovom slučaju i kod neposrednog susjeda što ga je valjalo vezati i ekonomskim vezama. Dužd, Umoljeni i Senat su inzistirali da trgovci dođu do povlastica u Bosni kako bi im ova postala privlačnijom.

Tvrtkova isprava o trgovačkim povlasticama sastavljena je u dva istovjetna primjerka, na dva jezika. Primjerak "**in ydiomate schiavo**" redigirao je kraljev dijak Restoje, a onaj na latinskom (literali sermone) mletački notar, Johannis de Bosnisio. Ostavljajući mletačkim trgovcima sve slobode što im ih je ranije dao kralj Ostoja, Tvrtko II. ih ipak ne oslobađa plaćanja dažbina pa su i oni, otad morali plaćati "trgovinu" kakvu su plaćali i ostali koji su s robom dolazili u Bosnu ili je iz nje izvozili.

Mlečani su dobili pravo da u Bosni stječu nekretnine, da kupuju i podižu kuće, kamene i drvene ("case de piera o de legname"), a svi kraljevi ljudi (baruni, kneževi, rektori, kaštelani, župani, suci i ostali službenici - officiales) bili su ih dužni štititi i osigurati im slobodu boravka i kretanja. Trgovcima se na zahtjev i uz nadoknadu, morala osigurati dovoljna pratnja ("scorta sufficiente"), a ako bi uslijedilo kakvo vanredno stanje ("distorbo over novitade"), kraljevi ljudi koji čuvaju zemlju, tvrđave ili mjesta, morali su im dopustiti da se, sa robom, stvarima i slugama sklone u najbliža utvrđenja i napuste ih po vlastitoj želji. [22)]

20) Listine, VIII., str.192.-3., 197.

21) Listine, VIII., str.178., 202.-203.; AAV, Isto, str.155.

22) Listine, VIII., str.202.-204.; AAV, Isto, str.155.-159.; Klaić, str.266.-7.; Ćorović, str.429.; Ćirković, str.255.

e) Savez protiv Ivaniša Nelipića

Povlasticama za mletačku trgovinu u Bosni Tvrtko II. je zaista pokazao "ljubav, poštovanje i dobro prijateljstvo prema duždu i Veneciji", ali od toga je bilo malo koristi za poslovni svijet sve dok negdje tamo, kao neprijatelj, postoji Ivaniš Nelipić s kojim se šibenski knez nije uspio sporazumjeti. Stoga je mletački veleposlanik i dalje uvjeravao kralja da je knez Ivaniš taj koji sprječava ("impaya"), plijeni i pljačka na putu podanike obiju strana tako da se nitko ne usuđuje s robom dolaziti u bosansko kraljevstvo niti iz njeg s robom preći na mletačko područje. Nelipić se, navodno, upinjao da razbije i pokida prijateljske veze među njima ("sforzando se el dicto conte Zuhane de infrinzer e romper l' amor, la dilicion e la bona amicicia la quale e intro le parte") pa je veleposlanik Zorzi molio kralja da se postara za uklanjanje svih prepreka na putu i tako omogući trgovcima da slobodno idu s robom iz jedne zemlje u drugu, da prijateljstvo što ga je njegov otac uspostavio s duždom i Venencijom čuva i razvija. Sve se to moglo jedino ako kralj s velikom vojskom ("cum potente exercito") pođe protiv Ivaniša Nelipića i njegovih mjesta ili ako pošalje snažnu vojsku, na što bi i dužd dao odgovarajući vojni doprinos iz svojih dalmatinskih mjesta. Uslijedi li potom uništenje kneza Ivaniša i dođe li do zaposjedanja njegovih utvrđenja i mjesta, Venecija je očkivala da joj pripadnu Klis sa svojim teritorijem, zatim Poljica i Omiš. Sve ostalo što se osvoji pripalo bi, uz mletačku suglasnost, bosanskom kralju. Kad se ušlo u pregovore, Venecija je morala smanjiti očekivanja jer Tvrtko II. nije pristajao da se pokrene ako mu neće pripasti Omiš i Poljica. Poslije stanovitog oklijevanja, Venecija se s tim suglasila. Kralj je pristao da joj slobodno i bez ikakvog osporavanja pripadne samo Klis (Clixa) sa zemljama koje su pripadale Splitu, a koje je knez Nelipić svojedobno bio zaposjeo. Sve ostalo što se osvoji, a računalo se na Čačvinu, Sinj, Travnik, Omiš i Poljica bilo bi - bez ikakva spora - pripojeno bosanskoj državi. Poslije takvih utanačenja, u Sutjesci je, 6.II.1423.g. potpisan i sporazum o vojnom savezu kojim se Tvrtko II. obvezao da će do narednog Uskrsa ("che da mo fino a pasqua de la resurection"), 23.IV.1424., poslati jaku vojsku ili osobno s njom doći protiv kneza Ivaniša i njegovih mjesta, počinjući od Klisa. Venecija se, preko opunomoćenog predstavnika, takoćer obvezala da će u ratu sudjelovati s odgovarajućim brojem svojih vojnika. Ako odredi da u rat pođe i prije isteka određenog roka, kralj će, pravovremeno, o tome izvijestiti dužda kako bi se i mletačka strana pripravila za tu operaciju. Obje su se strane svečano obvezale da će ispuniti svoj dio preuzetih zadataka. Dokument istovjetnog sadržaja ("uniusmet sostantie et effectus") i u ovom je slučaju sačinjen dvojezično: rukom Restoja Milohne, kraljeva dijaka ("in ydiomate schiavo") i rukom Johannesa de Bonisija, mletačkog notara ("literali sermone"). Prijateljstvo je dobilo osnovu da raste i da se umnožava ("crescat et multiplicet"). Pripreme za rat su time počele. [23)]

23) Listine, VIII., str.215.-17.; Klaić, str.266.7.; Ćorović, str.429.; Ćirković, str.257. AAV, Isto, str.331.

f) Tvrtko II - ponovno mletački plemeniti građanin

Već je u prvim razgovorima mletački veleposlanik naslutio želju Tvrtka II. da postane mletački plemeniti građanin ("essendi nobilem venetorum"), o čemu je izvijestio svoju vladu, a ona ga je 10.X.1422. ovlastila da mu, ukoliko kralj tako nešto pokrene, odgovori da će mu biti rado udovoljeno. [24] A kasnije, kad je Tvrtko stekao nove zasluge, kad je Mlečanima dao trgovačke povlastice, ušao s njima u vojni savez i svoju politiku dobro prilagodio prema njihovim potrebama, kad je, kako ističu, postao neumoran širitelj njihova imena i časti ("honoris et nominis nostri zelator assiduus"), odlučeno je (20.IV.1423.) da ga uvrste među članove svoga Velikog vijeća. O tomu je sačinjena i svečana diploma sa visećim zlatnim pečatom. [25] U raspravi o dodjeljivanju građanstva Tvrtko II. je prikazan kao blizak prijatelj mletačke vlasti (intimus amicus nostri dominii). Takvu je sliku o njemu osobito stvarao Zuan Zorzi koji je s kraljem u Bosni proveo skoro punih osam mjeseci i dobro ga upoznao. O tome je izvještavao u svojim pismima, da bi u završnom izvješću ukazivao čak i na njegovu veliku ljubav ("magnam affectionem") prema mletačkoj vlasti, državi i narodu, nadajući se da će takav ostati i ubuduće. Uzimana je u obzir i njegova velika vojna snaga i dobro susjedstvo - "magna potentia et bona vicinia"), što je za Veneciju moglo biti veoma korisno. [26]

g) Dubrovčani prema mletačkoj diplomatskoj akciji u Bosni

Dubrovčani su pomno pratili misiju mletačkog izaslanika u Bosni jer su podozrivo naslućivali da je i o njima bilo govora. I sam Zuan Zorzi u jednom izvješću spominje da je nešto protiv njih govorio, ali se o tome nešto više i ne zna. Ne zna se je li on izjavama protiv Dubrovnika samo prikrivao osnovni cilj svoje misije ili je stvarno nešto određeno imao na umu. Zna se samo da Dubrovnik, ni u kakvom kontekstu, nije spominjan u uputama što ih je dobio za pregovore u Bosni. Vijeće umoljenih je (4.X.1422.) čak i zamjerilo Zorziju što je, govoreći protiv Dubrovnika, prekoračio uputstava i tražilo da se on ubuduće uzdržava od suvišnih priča ("quatenus debeatis in posterum abstinere vos de faciendo tales sermones") [27]

Dubrovčani, međutim, nisu mogli znati da je mletački izaslanik u razgovorima izlazio iz okvira uputstava s kojima je u Bosnu došao. Pretpostavivši da ih njegova misija ugrožava, poduzimali su odgovarajuće protumjere preko

24) *Listine VIII., str.189.*
25) *Isto, str.227.*
26) *AAV, Isto, str.228.-9.*
27) *Listine VIII., str.196.; Klaić, str.266, bilj.12.*

bosanskih velikaša - svojih prijatelja, ne bi li onemogućili možebitne mletačke namjere. Čim su doznali da se u Bosni, u svezi s mletačkim zahtejvima, priprema vlasteoski "zbor", odlučili su da tamo upute i svoje izaslanike, ali ih je pojava kuge u gradu u tome spriječila. O svemu su izvješćivali i svoga kralja Sigismunda. Pismom od 14.X.1422. javili su mu da je u Bosni mletački izaslanik od mjeseca kolovoza koji obećanjima novaca, časti, i prijateljstva, pokušava da protiv Dubrovnika okrene bosanskoga kralja. [28] Znali su da je njihov prijatelj, vojvoda Sandalj (tada u slabim odnosima s Venecijom), navodno osujetio namjere mletačkog veleposlanika kod bosanskog kralja i da "nijedna tačka misije mletačkog poslanika nije prošla bez teškoća i otpora". Oni su (20.X.1422.) odlučili da Sandalju upute izaslanika s poklonom od šest peča tkanina i pozivom da im dođe u posjet. Objašnjavali su zbog čega nisu mogli doći na bosanski sabor i zahvaljivali na zauzimanju za njih i osujećenju namjera mletačkog izaslanika koji je nastojao da protiv njih potiče kralja i bosanske velikaše. Molili su ga da im, kao njihov građanin, otkrije venecijanske prijedloge i zahtejve. Čuli su da je mletački izaslanik tražio za Veneciju neka bosanska mjesta u blizini morske obale ("alguni logi de lo regname de Bosna cercha a la marine") ali nisu ni sumnjali da će to velikaši odbiti, pošto im je poznata mletačka priroda. Jer Venecijanci su lakomi kad se radi o zaposjedanju tuđih zemalja, a kad zaposjednu neko malo mjesto i tamo stave svoju nogu, onda im to nije više dovoljno već na sve načine nastoje da se cijelo kraljevstvo (čije je to mjesto bilo) upravlja prema njihovim željama. Podsjećali su Sandalja kako je izgubio Kotor, kako je Balša prošao u Zeti, kako su prošli i mnogi drugi na koje se Venecija okomila... Jer Venecijanci "ulaze kao lisac, a vladaju kao lav" ("entrano como volpe e regnano como lion").

I zaista je mletački izaslanik i kod Sandalja intrigirao protiv Dubrovčana, a sam im je Sandalj to otkrio. Već početkom prosinca 1422. zahvaljujući na svemu što je tom prilikom rekao mletačkom izaslaniku, izražavaju mu svoje povjerenje. Mole ga da poradi i kod kralja da se ne obazire na mletačke podvale nego da ostane dostajan svoga oca koji je za njih bio najbolji među bosanskim vladarima. [29] A Tvrtka II. su i izravno pozivali (24.X.1422.) da - slijedeći primjer prababe Jelisavete (Lisalta), djeda Vladislava, strica Stjepana i svoga oca Tvrtka I. - posjeti Dubrovnik. Uputivši mu izaslanika, poslali su mu na poklon 10 peča tkanina, (vrijednost 750 perpera) s porukom kako već znaju da su Bosanci, pred mletačkim vleposlanikom, pokazali solidarnost sa Dubrovnikom. Nadali su se da mu je već poznato koliko su mletačka prijateljstva kratka, a obećanja prazna. I njega podsjećaju na Balšinu sudbinu a i na to što je sve Venecija otrgnula od Grčke. U njegovom susjedstvu zaposjeli su Split i druga mjesta bosanskog vojvode Hrvoja. Molili su ga da Veneciji ništa ne ustupa od svojih teritorija, a da Dubrovčanima, kao nekad Tvrtko I., pomogne

28) *Jorga, Isto, str.206.-7.; Ćirković, str.254.*
29) *Jorga, Isto, str.207.-209.; Ćorović, str.427.; Ćirković, str.254.*

vojnom silom koja bi se nalazila u blizini i pritekla u pomoć ako ih Venecija bude ugrožavala.

Krajem studenog 1422. u Dubrovnik je stigao Sigismundov izaslanik, s pismom za Sandalja. I on je u putu saznao da se u Veneciji i Dalmaciji nešto muti protiv Dubrovnika.[30] Na to su Dubrovčani (30.X.1422.) pisali svojim izaslanicima kod Sandalja da se, ako im vojvoda ne otkrije dovoljno, obavijeste i na druge načine (epieront), da preko "prijatelja" dođu do saznanja o kralju, vojvodi Radoslavu i o mletačkom poslaniku. Izviješćeni 3.XII.1422. da mletački izaslanik, iz Bosne ide Sandalju kako bi od njega kupio neretvanski trg i dobio odobrenje za izgradnju tvrđave u Usinju (na ušću Neretve), Dubrovčani su se nadali da Sandalj neće pristati na takve zahtejve. Očekivali su potporu i od ostale bosanske vlastele: Zlatonosovića i Dinjičića. Svome su poslaniku kod Tvrtka II. naredili (13.XII.1422.) da posjeti braću Vukmira, Vukašina Zlatonosovića i da im preda poklone vrijedne 400 perpera te da zahvali vojvodi što se i on suprotstavio mletačkim zahtjevima. Potom je imao otići braći Dinjičićima da im preda na poklon četiri peče tkanina vrijedne 300 perpera i zahvali na držanju na posljednjem "stanku". [31] Sa svim ovim mjerama isključena je opasnost da će se kralj nešto dogovarati protiv Dubrovnika, ali ni Dubrovčani nisu ništa doznali o njegovim pregovorima s Venecijom protiv kneza Ivaniša Nelipića. O tome im nitko ništa nije otkrio tako da ni oni ništa nisu javili Sigismundu. U listopadu 1422. i u siječnju 1423.g. javljaju mu sve ono što su doznali da Mlečani protiv njih u Bosni poduzimaju. Pišu mu i 15.III.1423. da je mletački izaslanik osam mjeseci boravio u Bosni, gdje je, kod kralja, mnogo protiv njih nastojao, ali da zahvaljujući vojvodama Sandalju Hraniću i Vukmiru Zlatonosoviću - u tomu ipak nije postigao ono što je želio.

Iako je Bosnu napustio početkom ožujka Zuan Zorzi se već početkom rujna 1423. vraća da bi nastavio razgovore sa Sandaljem. Ne znajući kod koga je došao ni sa kakvim ciljem, Dubrovčani su na to gledali jako sumnjičavo (**"non tamen sumus sine magna suspicione de ipso"**) i 25.X.1423. izviješćuju kralja Sigismunda koji se poslije zanimao za razloge koji bi mogli Bosnu i Veneciju ujedinjavati protiv njihova grada. Odgovorili su mu 31.XII.1423. kako i kod bosanskog kralja i kod vojvode Sandalja imaju svoje poslanike (oratores), a po svemu što su doznali mletački izaslanik nije uspio u nastojanjima (**"nihil de requisicionibus suis obtinere potuit"**) jer su ga onemogućavali neki od bosanskih velikaša, a ni kralj nije pristajao da im šteti.[32]

Mletački je poslanik, zapravo, već bio postigao kod Tvrtka II. ono što je Venecija željela. Ne znajući to, Dubrovčani su stalno živjeli pod dojmom da se nešto protiv njih priprema i bili su jako zadovoljni sa Sandaljem koji im je, kako pišu Sigismundu, stalno nudio savjete, potporu i pomoć. Prema njihovoj

30) Jorga, Isto, str.208.-209.
31) Jorga, Notes, II., str.209.-211.; Ćorović, str.427.
32) Gelcich - Thall, Dipl.Rag. str.290.-293.

ocjeni, on je i Sigismundov srdačni poštovalac i najznačajniji među onima koji su brkali namjere mletačkog veleposlanika. Pribojavajući se da uporno mletačko nastojanje, kombinirano s velikim obećanjima i velikim novčanim sumama, ne privuče utjecajne ljude i ne izazove u njima preokret, molili su Sigismunda da se i on obrati Sandalju, Zlatonosovićima, Kralju Tvrtku II. i despotu, da im preporuči svoj Dubrovnik i njegove građane.[33]

h) Neka papa i od Venecije čuje da je Tvrtko II. dobar katolik

Iz dijela bosanske države koji je potpadao pod jurisdikciju splitske nadbiskupije, crkvena desetina nije redovito pristizala. Desetinu, izgleda, nigdje i nikad nisu rado plaćali ili je nikako nisu plaćali ako organi vlasti ne bi pomagali crkvi da je uredno ubire. Tako ona nadbiskupu nije stizala ne samo iz Bosne nego ni iz Poljica, ni iz kneževine Ivana Nelipića. Nadbiskup se obraćao kralju kako bi crkva, uz potporu njegove vlasti ("ut cum favore bracchii sui"), došla do svojih sredstava ("posset recuperare decimas"). Tvrtko je smjerao da i ovo iskoristi u svoje svrhe pa je, u odgovorima, stalno sugerirao drukčiji put, tj. da se nadbiskup postara da problem dođe do pape, a papa, svojim pismom ("per preceptorias eius literas") da kralju sugerira rješenje. Pošto drukčije nije išlo, nadbiskup je najposlije zamolio mletačku vladu da ona iznese problem pred papu ("...dignaremur...scribere summopontifici") ne bi li njegova svetost pisala Tvrtku, kako joj se činilo prikladnim. Venecija se 30.IV.1423. godine suglasila da piše papi i drugima u Kuriji jer joj se činilo da je i kralj bio suglasan s pobiranjem desetine u njegovu području, što je uostalom, potvrdio nadbiskupu i mletačkom poslaniku Zuan Zorziju koji se nedavno vratio iz Bosne i samo je čekao da papa, svojim pismom to zatraži ("scribat ad hoc"). Iz pisma papi trebalo je da se vidi i to da je Tvrtko dobar katolik (**"ut videatur quod ipse sit bonus catholicus"**). A da splitska nadbiskupija ne bi i dalje ostala bez svojih prihoda, dužd je (11.V.1423.) zamolio da se papa udostoji Tvrtku poslati "apostolsko pismo".[34]

i) Odgoda rata protiv kneza Ivaniša

Ratne pripreme protiv Ivaniša Nelipića tekle su prema dogovoru, ali pošto do jeseni 1423. nisu bile dovršene Tvrtko II. je, ne dovodeći u pitanje ni obvezu ni rok, sve prilagođavao da pohod izvede u proljeće iduće godine.[35] U međuvremenu su ipak nastale nepredviđene komplikacije koje su mletački interes pomjerile u drugom pravcu, a kralja primorale da se brani od Turaka.

33) Isto, str.294.-5.
34) ASV, Senato-Deliberazioni miste, LIV., str.103., 113.
35) Ćirković, str.255.

U jesen 1423. Veneciji se ponudio Solun, najveći bizantijski grad poslije Carigrada, jer se nadao da će tako lakše odoljeti Turcima koji su ga jako ugrožavali. Prihvatajući ponudu, ona je (14.IX.1423.) za 50.000 dukata kupila prava na Solun, zaposjela ga, ali je time navukla neprijateljstvo Turaka, koji su grad smatrali svojim sigurnim plijenom, i odmah tamo morala okupiti svoje velike vojne snage. Zimske se bure (1424.) još nisu ni stišale kad je Venecija pokrenula ratnu flotu pod zapovjedništvom već slavnog Petra Loredana, skorašnjeg pobjednika nad Turcima kod Gelibola (Galipolja). Dubrovčani (20.III.1424.) pišu Sigismundu da, otkad je svijeta, nije na moru viđeno toliko ratnih lađa ("quoniam postquam mundus fuit, nunquam in mari tot classes fueri") i da su svi primorski gradovi - zbog toga - u velikom strahu ("omnes civitates mari vicine ob pavorem maximum sunt perterite"). Istina, sva ta sila nije tada služila toliko zaštiti Soluna, koliko pljačkanju turskih obala radi navođenje sultana na kompromisni mir. Ipak je za održavanje Soluna bila nužna stalna koncentracija znatnijih vojnih snaga, a 1430. bilo je dovoljno samo da se mletačka flota iz Egeja pomjeri na Po, pa da Osmanlije odmah (29.III.) zauzmu taj grad.[36]

Rok za napadaj na kneza Ivana Nelipića je istjecao i bosanski kralj je, bio spreman da krene protiv njega, kad u Bosnu provališe Turci, primoravši ga da gotove snage upotrijebi za obranu zemlje. Dubrovčani naknadno bilježe (27.IV.1424.) da je turski vojvoda Isak malo ranije - s mnoštvom Turaka - bio provalio u Bosnu ("cum magna Teucrorum ipsorum caterva intrans Bosnam, his prope exactis diebus"), ali naišavši na Bosnu spremnu za obranu, turska joj provala nije ni nanijela posebno veliku štetu ("magnum sibi damnum inferre non potuit...quia idem dominus rex Bosne provisus erat"). Ono što su opljačkali ipak su uspjeli odnijeti sa sobom.[37]

S Turcima u Bosni, Tvrtko više nije mogao izvršavati ugovorene obveze prema Veneciji pa je i Nelipić ostavljen na miru. Misleći da je Venecija i dalje jednako zainteresirana za ovaj rat, Tvrtko se, pismom trogirskom knezu Jakovu Zorziju, opravdao što, ometan ratom s Turcima, nije, u dogovorenom roku, mogao izvršiti preuzetu obvezu. Knez o tome izvješćuje svoju vladu koja je o tomu već bila upoznata i imala kraljeva uvjeravanja da će obveza biti ispunjena ("mutua cum Venetis promissa servanda jam esse profitetur")[38] Ova pisma nisu sačuvana, ali je (bez preciznog datuma) u prvoj polovici 1424. zabilježeno da su stigla i što su sadržavala. Odgovarajući kralju Tvrtku II. Venecija kaže da je doznala za opake turske nakane i za kraljev stav da obvezu obiju strana ne treba zapostaviti već da ju treba ostvariti. Vijest o Turcima u Bosni nerado je čula ("illiam audivimus displicenter") jer bi o njemu i njegovoj državi najradije slušala ono što sam kralj želi sebi i svojoj državi. Na kraljevo stajalište da se uzajamno preuzete obveze moraju izvršiti i na njegovo obrazloženje što

36) Gelcich - Thall., Isto, str.296.; Ostrogorski, Istorija Vizantije, SKZ, Beograd, 1959., 319.; F.C.Lane, Storia di Venezia, Einaudi, Torino, 1978., str.270.-271.; Ćorović, str.431.; A.Bailly, La Serenissima repubblica di Venezia, dell Oglio ed., str.142.; Hrabak, str.461. (nejasno)
37) Jorga, Isto, str.221.-222.; Klaić, str.263.-267.; Ćorović, str.431.; Ćirković, str.256.
38) AAV, p.I., t.XII., str.92.

svoj dio posla nije uradio u predviđenom roku, Venecija odgovara da ona odustaje od svoga zahtjeva i obveze ("destituimus prosequi") budući da sada vrijeme više nije zgodno za prijerečeni posao ("ad negotium predictum")[39]

"Posao" je još dugo mirovao, dok ga, u ljeto 1430. kralj jednostrano nije obnovio. Venecija je od šibenskog kneza doznala za Tvrtkovu molbu da ne podržava Ivana Nelipića protiv koga on namjerava pokrenuti rat. Izviješćena o tome, zaista je naredila šibenskom knezu da se ne miješa. Kraljevim poslanicima što su se nalazili u Veneciji dužd je (5.IX.1430.) priopćio da mletačka strana neće Nelipiću pružati nikakvu potporu niti će se miješati u njihove odnose tako da kralju ostaje da slobodno izvede što je naumio ("libere facere poterit facta sua")[40]

j) Tvrtkovo približavanje Ugarskoj (bez štete za njegove odnose s Venecijom)

Budući da je znao da Bosnu nije moguće ujediniti i nametnuti joj jedinstvenu unutarnju ili vanjsku političku liniju, Tvrtko II. nije ni pokušavao da potčinjava oblasne gospodare, čija je moć prema dubrovačkom uvidu (1422.), "neprestano rasla". Tako je, iako kralj cijele Bosne, vladao samo jednim njezinim dijelom i bio zadovoljan da mu velikaši iskazuju bar formalnu potčinjenost. Njegove su velike vojvode (Sandalj, Radoslav Pavlović, Vukašin Zlatonosović) vodile samostalnu politiku i imale zasebne obveze prema Turcima. Tada su i Turci i Mađari držali pojedine dijelove Bosne pod svojom vlašću.[41] Od susjednih sila, jedino Venecija nije imala pretenzija na bosanske teritorije, pa je odnose s Bosnom razvijala "na temelju uzajamnog uvažavanja i obostrane koristi". Sporazumom o slobodi trgovine (1422.) i vojnoj suradnji protiv Ivaniša Nelipića (1423.) Tvrtkovi su odnosi s Venecijom dovedeni na povoljnu razinu, iako *bez velike nade da bi Bosna, u slučaju ugroženosti, mogla očekivati potrebnu zaštitu ili učinkovitu vojnu pomoć*. Kako Bosna tada ipak nije mogla bez pravog zaštitnika, kralj se počinje oprezno približavati Mađarima. Nova je turska provala (1424.) u Bosnu samo ubrzala tu kraljevu orijentaciju. Napokon je došlo do sklapanja mira i saveza s Mađarima, o čemu je Sandalj, u srpnju 1425. izvijestio Veneciju. Dubrovčani su znali (1426.) da predstoji važan dogovor između Tvrtka i Sigismunda, ali je tada sastanak dvojice kraljeva ipak izostao.

Sandalj se, u jednako dobrim odnosima s Turcima, Mlečanima i Mađarima,

39) Isto, str.93.-4.; Listine, VIII., str.275.; Klaić, str.267.; Ćirković, str.256.-7.; Hrabak, str.461.(pogrešno shvaća izvor i nejasan)
40) Listine, IX., str.45.; AAV, p.II., t.XIV., str.108, Klaić, str.269.
41) Jorga, Isto, str.206.-207.; Ćirković, str.253.-4.; Istorija srpskog naroda, II., Beograd, 1982., 231.; Ćirković, Rusaška gospoda, Istorijski časopis, Beograd, 1974., str.5.-16.

Sandalj se, u jednako dobrim odnosima s Turcima, Mlečanima i Mađarima, pribojavao turske reakcije na promjenu kraljeve politike. Zbog toga, u veljači 1426. traži "slobodan prolaz" na dubrovački teritorij, ako dođe do nevolje. Turci, krajem proljeća 1426.,zaista šalju u Bosnu 4.000 konjanika. Pustošeći zemlju oni ostaju u njoj preko cijelog ljeta. Oni, kako Dubrovčani pišu (26.VIII.1426.) , drže bosanske klance što su ih prošlih mjeseci zaposjeli.[42]

Turska je provala spriječila kraljeve da se 1426. u Bosni sastanu. Sastat će se ipak naredne 1427. Pojedinosti njihovih razgovora nisu poznate, ali je Tvrtko, poslije njih (2.IX.1427.) izdao povelju kojom, za slučaj da ostane bez zakonitog nasljednika, krunu i državu ostavlja svome rođaku, Hermanu Celjskom, sinu kćerke Stjepana II. Kotromanića, Sigismundovu tastu". "Brat" Venecije postaje "brat i sin" kralja i cara Sigismunda s kojim je Venecija i dalje bila u lošim odnosima. Posljedica ovoga zbližavanja je i Tvrtkov (treći) brak sa Sigismundom rodicom Dorotejom, a kćerkom bivšeg bana (Janoša Gare - Gorjanskog) iz Pečuha. U travnju 1428.g. Tvrtko II. moli papu Martina V. da mu, kao dobrom katoliku koji vlada nad nevjerničkim i raskolničkim podanicima, dopusti ulazak u ovaj brak. Svadbene svečanosti, obavljene u kolovozu 1428. bez sudioništva najmoćnijih velikaša, nagovještavaju da oni nisu zadovoljni kraljevom politikom i da se boje turske osvete.[43]

Dok se Tvrtko približavao Mađarima, njegovi su najznačajniji oblasni gospodari (Kosače, Zlatonosovići, Pavlovići) bili turski vazali. Turski se utjecaj u Bosni više nije mogao otkloniti. I sam je Tvrtko nevoljko ostao turski haračar. Sultan tada osobito i ne reagira na bosansko-ugarsko zbližavanje, ali 1428. zaposjeda neke bosanske gradove, za čiji otkup traži 32.000 dukata. Tvrtko obećava platiti otkup gradova, ali za to nije imao toliko dukata. Ubrzo se pokazalo da toliko dukata nije bilo lako naći ni kod njegovih prijatelja. Kad rok isplate već ističe, Tvrtko početkom lipnja 1430. moli Dubrovčane da im, po cijenama koje vrijede u Veneciji, dostavi srebra za 30.000 zlatnih dukata. Odgovaraju (18.VI.1430.) da zlatnu monetu sami ne kuju i da ne mogu naći toliko dukata jer i njihovi trgovci koji robu voze u Veneciju (i prodaju je za dukate) skoro sve zlato što tamo dobiju odmah tamo i utroše za robu koju kupuju. Osim toga, promjenjive su i cijene srebra. Predlažu mu stoga da (po nekom svome čovjeku) pošalje srebro u Dubrovnik, a oni bi, o svom trošku, naoružali brod koji će to prevesti do Venecije, gdje bi njihovi trgovci pomogli oko prodaje. Brod bi u Veneciji sačekao dok se ne obavi prodaja a potom bi nabavljene dukate (106,77 kg. čistog zlata) prevezli do Dubrovnika. U ovom je sporazumijevanju izgubljeno nešto vremena, a kako se rok dospjeća primicao, kralj je bio primoran da od Venecije zatraži pozajmicu. Njegov je izaslanik (29.VIII.1430.) objašnjavao kako kralj tu pozajmicu ne bi ni tražio da mu je

---

42) Ćirković, Istorija srednjovjekovne Bosne, str.255.-259.

43) Fejer, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, X/6., Budae, 1844., str.900.-901.; Klaić, str.268.-9.; Ćorović, str.432., 435.; Ćirković, str.259.-60.; P.Ćošković, Bosanska kraljevina u prijelomnim godinama 1443.-1446., Banja Luka, 1988., str.24.-5.

uspjelo dobiti dukate za srebro u Dubrovniku. Ništa, međutim, nije pomoglo jer Venecija nije pristala da mu posudi toliku sumu. Kad je čuo da mu ni Venecija (5.IX.1430.) neće izaći u susret, kralj nije pokleknuo. Riješen da gradove otkupi i otkloni turski utjecaj on odmah preko Dubrovnika, upućuje srebro na venecijansko tržište. Već 29.X.1430. žali se da su mu dubrovački trgovci nanijeli štetu jer mu se činilo da se za srebro u Veneciji mogla postići viša cijena.[44] Kralj je došao do dukata i možda otkupio svoje gradove, ali su se Turci (1432.) ponovno vratili. I inače se sve pokrenulo protiv kralja čim se počeo samostalno sporazumijevati s Mađarima. Velikaši rade sve što on ne odobrava pa čak i ratuju protiv njegovih prijatelja, kao Radoslav Pavlović protiv Dubrovnika (1429.-30.). On se ipak usudio zaratiti protiv Vukašina Zlatonosovića i uništiti ga (1430.) Sandalj je tim jako nezadovoljan, tako da se 1431. u Dubrovniku govorkalo o savezu između njega, Radoslava Pavlovića i drugih velikaša, ali je rat s kraljem izostao. Slijedila su pogoršanja pa Dubrovčani (5.X.1433.) pišu u Basel (Bazel) svome sugrađaninu, kardinalu Ivanu Stojkoviću, kako u Bosni bjesne ratovi i kako se Turci upliću ne bi li svrgnuli Tvrtka II., a na prijestolje podignuli nekog velikaša iz bosanskog kraljevskog roda, po imenu Radivoja.[45]

Kad su se svi, (Turci, Sandalj, Radoslav Pavlović i despot) okomili na Tvrtka, on je primoran na 2-3 godine napustiti zemlju i povući se u Ugarsku. U Bosnu (1434.) dolazi i ugarska vojska gdje postiže stanovite uspjehe protiv Turaka pa se ni pretendent Radivoj,Ostojin sin, ne uspjeva tamo trajnije učvrstiti i steći puno priznanje.[46]

Posljedice ratnih pustošenja iz 1433.g. osjećaju se i na mletačkom području. Splitski knez piše (17.III.1434.) svojoj vladi da je bosansko kraljevstvo, cijele prošle godine ("toto isto anno fere elapso") bilo upropaštavano i okupirano ("devastatum et occuppatum") od Turaka, zbog čega se ni sol iz Splita nije mogla tamo izvoziti i prodavati. Kako od izvoza soli i tridesetine, jedinih splitskih prihoda, nije bilo ništa, i splitska blagajna ostaje prazna ("nullum denarium recepit"), odnosno nesposobna da udovoljava obvezama.[47]

---

44) Listine, IX., str.44.-46.; AAV, p.II., t.XIV., str.107.-8.; Klaić, str.269.; Ćorović, str.437. D.Kovačević, Prilog pitanju bosansko-turskih odnosa, Godišnjak, DI BiH, XI., Sarajevo, 1960., str260.-1.

45) Radonić, Acta et dipl.rag.I/ž., str.329.; Thall.Gelcich, Dipl.rag., str.378.; Jorga, Notes, II., str.281., 289.; Dinić, Iz Dubrovačkog arhiva, III., str.192.-3.; Šurmin, Hrvatski spomenici, I., str.431.-2.; Klaić, str.274., 269.; Ćorović, str.437.; Ćirković, Istorija Bosne, str.240.-1., str.261.-263., 265.; Isti, Protivrečnost balkanske politike, u Istorija srpskog naroda, II., str.235.

46) Ćorović, str.244.-6.; Ćirković, str.266.; Isti u Istoriji srpskog naroda II., str.239.;

47) HAZ, spl.arh.VI., 19./4., 29.

k) Praznine u Tvrtkovim odnosima s Venecijom

Ne znamo nije li kakva sjenka pala na bosansko-venecijansko prijateljstvo time što je kralj propustio da Veneciju drži u tijeku svojih pregovora sa Sigismundom i da je sam izvijesti o rezultatu umjesto što je to, iza njegovih leđa, naknadno uradio vojvoda Sandalj. Javno, pak, nijedna strana ništa loše ne pokazuje niti se jedna od druge čime ograđuje. Istina je da poslije toga mletački izaslanici više ne idu u Bosnu, sve do kraja Tvrtkova života. Bosanski su izaslanici međutim, i dalje odlazili u Veneciju i jednako dobro bili primani iako, za stanovito vrijeme, nema sačuvanih iscrpnijih bilježaka o poslovima što su ih tamo obavljali. Tvrtko je i za svoga tajnika ("cancellario serenissimi domini regis Bosne") uzeo 1425. ili 1426. Nikolu Krajinu (Nicolo de Craina), mletačkog podanika iz Dalmacije, tada već čuvenog profesora i upravnika trogirske škole ("rectori scolarum gramatice"). Kralju je i njegovom uredu bio, dakle, potreban i jedan takav čovjek, uz čije ime je zapisano nekad da je veoma obrazovan ("literatissimus"), nekad da je veoma sposoban ("peritissimus"). Ne zna se precizno ni kada je došao u Bosnu na tu dužnost, ni koliko ju je dugo obavljao, ali je već 1430. ponovno na svojoj profesorskoj dužnosti u Trogiru. U trogirskim notarskim knjigama spominjan je više puta između 1416. i 1449.g., kad mu je otvorena oporuka (neposredno poslije njegove smrti). Znamo jedino da se mletačko Vijeće umoljenih, 11.II.1427. jako čudilo ("admirantes vehementer") što trogirski knez još nije izvršio toliko puta mu ponovljeni nalog ("quod mandata nostra predicta vobis tociens replicata non fuerint missa executioni"), ponovo odrješito tražeći ("igitur efficacissime scribimus") da se Nikoli, iz trogirske blagajne, isplate zaostala beriva od oko 300 malih libara (oko 50 dukata). Tom je prilikom uzgred konstatirano da je i nedavno u Veneciji bio jedan Tvrtkov izaslanik [48] pa se ne zna je li samo urgirao isplatu ovih potraživanja ili je obavljao i neke druge poslove. Tamo je, u prvoj polovici 1428. bilo novo kraljevo izaslanstvo, ali ni o njemu nema drugog traga osim sumarnog dubrovačkog uputstva da se njihov izaslanik u Bosni raspita za svrhu Restojeve misije u Veneciji. [49]

Venecijanci koji su, poslovno ili privatno, dolazili u Bosnu, osjećali su vidnu pažnju, brigu i skrb bosanske vlasti noseći sa sobom najbolje utiske, o čemu su, na razne načine, upoznavali organe svoje vlasti. Upoznavan s tim, mletački je vrh bio jako zadovoljan i zahvalan kralju na blagonaklonosti. I ne samo da se mletačka vlast, u odgovarajućim prilikama, na tom zahvaljivala kralju Tvrtku II. nego je isto takvo stajalište očitovala prema Bosancima koji su, u sve većem broju, dospijevali do njezinih gradova u Dalmaciji pa i u samu Veneciju. O tome su umoljeni s duždom pisali Tvrtku II. i 29.IV.1430., kada su

48) *ASV, Senato-Delib. Misti, LVI., str.76.; HAZ, trog.arh.II., 2./4., 4., XLVI., 4/0, 24, 25.; LXVII., 3/1., 184., str.185., 237.; LXXI., 3/0, 4.*
49) *Jorga, Isto, str.241.-3.; A.Babić, Diplomatska služba, str.39.; Hrabak, str.406.*

opet načuli za njegovu namjeru da im pošalje svoje izaslanstvo, koje su tamo rado očekivali. [50]

Nekakav spor između Tvrtka II. i splitskog kneza, do kojega je došlo početkom 1430. oko nekih kraljevih konja (o čemu i ne znamo pojedinosti), bio je samo epizoda, neprijatna višoj vlasti. Čim je o tome dobila izvješće, Venecija naređuje svome knezu da konje odmah vrati kralju, a kad poslije saznaje da knez nije ispunio njezin nalog, pismeno ga sa žaljenjem uvjerava kako joj to teško pada kao i njemu. Bila je spremna da ga potpuno obešteti, moleći ga da njegov izaslanik, bez obzira na svrhu misije, dođe dobro upoznat i o ovome slučaju, pa i o vrijednoti konja, da bi se moglo rješiti kako bude pravo. [51] To je pitanje, izgleda, ubrzo povoljno rješeno jer ga kraljevi izaslanici, kad u kolovozu 1430. stižu u Veneciju, više i ne spominju.

Izaslanici su, upoznavši dužda kako mađarski kralj i turski sultan zahtijevaju od Tvrtka II. da raskine veze sa Venecijom ("ut rumpat cum nostro dominio"), tražili savjet što kralj treba da čini? A dužd, kako je prije četiri mjeseca (29.IV.1430.) na isto pitanje odgovorio vojvodi Sandalju, tako i 29.VIII.1430. poručuje kralju da takav savjet nije korisno od njega tražiti! Znajući za kraljevu veliku mudrost, dodaje kako se nada da će on sam dobro odlučiti i najbolje se postarati za svoju sigurnost. Nije ipak propustio izraziti nadu da će kralj - prema Veneciji održati sva obećanja i izvršavati sve ugovorene obveze. [52]

l) Ponuda da Venecija uzme Bosnu pod svoju upravu

Čitavog idućeg desetljeća (1431.-1441.) nema sačuvanih podataka o bilo kakvim kontaktima bosanskog kralja sa Venecijom. To je razdoblje brojnih dramatičnih promjena u Bosni i oko nje, u kojem traje dugi građanski rat (1430.-1437.), dešavaju se turske provale, dolazi do Tvrtkova obaranja i izbivanja u Mađarskoj (1433.-35.), uspona turskog štićenika Radivoja na bosansko prijestolje, smrti kneza Ivaniša Nelipića (1434.), vojvode Sandalja (1435.), kralja Sigismunda (1437.), njegova nasljednika Alberta (1439.), do Tvrtkova povratka na vlast, itd. Tek početkom 1442.godine [53] u Veneciju službeno stiže Trogiranin Jakov Testa, poslan od strane Tvrtkova protovestijara Restoja. Bosna već odavno nesigurna, tada je posebno ugrožena pa traži dopuštenje da iz Venecije izveze potrebne količine oružja i ostale ratne opreme. Izaslanik je prenio i kraljevu molbu da mu se, ako bude potrebno, dopusti prenijeti u mletačko područje svoju imovinu, pa i osobno preći sa svojim ukućanima.U

50) *ASV, Senato-Delib. miste (secr) LVII.,*
51) *Isto, str.....*
52) *Listine, IX., str.44.-45.; AAV, p.II., t.XIV., str.63.-4.; Ćorović, str.437.*
53) *Kod Klaića, str.279.; Ćorović, str.459. i Perojevića, str.500., pogrešno rečeno da se radi o početku 1441.*

tako teškim je okolnostima, ovo kraljevo interesiranje bilo sasvim razumljivo. Kralj uz to nudi da Venecija, javno ili tajno, kako joj bolje odgovara, preuzme Bosnu pod svoju upravu što je bilo neočekivano, čak i neshvatljivo.

Vijeće umoljenih je (21.II 1442) lako odobrilo izvoz ratne oreme kako bi se bosansko kraljevstvo moglo uspješno braniti, suglasilo se da kralj slobodno, prema svojoj volji može u Veneciju (ili bilo koje njezino mjesto) poslati blago pa i osobno tamo preći ako uvidi da je i to potrebno, obećavajući mu dobar prijam i izražavajući spremnost da mu, na svaki zahtjev, izradi "salvus conductus", (patnetna pisma) i da mu da sva potrebna jamstva. Ponudu da pod svoju vlast preuzme cijelu Bosnu, umoljeni su ocijenili kao izraz velike kraljeve ljubavi i velikog povjerenja u Republiku. Budući da im je bila neprihvatljiva, zahvaljuju mu se na njoj uz iskrene želje da se u svome kraljevstvu održi na vlasti. [54]

Ovako uopćen, neobavezujući i površan, odgovor bi svakoga obeshrabrio i usmjerio na druga rješenja. Tvrtko, međutim i nema drugih rješenja, niti se mogao kome obratiti. Dobivši nepovoljne odgovore, upućuje im druge prijedloge. U ožujku 1442. naime traži da mu, u zamjenu za jedan grad u Bosni, Venecija ustupi jedan od svojih gradova u Dalmaciji i da od sultana isposluje da Turci više ne napadaju Bosnu. Kad se ovo razmatralo (5.IV.1442.), sultan je s vojskom već bio otišao na Ugarsku. Venecija mu stoga (zbog ratnog meteža, opasnosti na putevima i možebitnih sumnjičenja s mađarske strane da se usred rata, njezin izaslanik sastaje sa sultanom) nije mogla udovoljiti traženju. Ove razloge treba shvatiti pogotovu što je Venecija u drukčijim okolnostima drukčije postupala; čak je sa svojim na Portu slala i bosanske izaslanike i tamo molila da se ima u vidu da je Bosna njezin prijatelj. [55] Ona nije pristala ni na ponuđenu zamjenu gradova. Kralja je uvjeravala da bi mu učinila sve što je moguće i što želi, ali da mu traženi grad ne može ustupiti jer je svim svojim gradovima u Dalmaciji obećala da ih nikad nikome neće dati ni otuđiti. To ga, uostalom, ne treba ni zabrinjavati, jer u koje god njezino mjesto dođe, bit će mu kao da je i u svom vlastitom mjestu. [56]

Tada u miru s Turcima, Venecija se nada da će taj mir potrajati, zbog čega i ne polaže mnogo na riječi iz Tvrtkove poruke da sultana ne pretendira samo na Bosnu nego i na njezinu Dalmaciju. Izrazila je nadu kako će on, svojom velikom razboritošću, naći načina da obrani i sačuva svoje kraljevstvo. Pri tome će mu pomoći (nadala se) prirodni uvjeti, položaj mjesta i teško prohodni klanci opskrbljeni sredstvima za obranu. Činilo joj se nepotrebnim da u Bosnu šalje svoga čovjeka iako je to kralj tražio. Spremno pristaje jedino da Bosanci nabave oružja i ostale vojne opreme kolikogod im je potrebno. [57]

54) *AAV, p.II., t.XVII., str.175.; Ćirković, str.275.; Ćorović, str.459.-460.; Perojević, str.500.-501.; Šunjić, Prilozi, str.125.*
55) *ASV, Senato-Mar, IV., str.167.; AAV, Isto, str.186.; Klaić, str.280.; Ćorović, str.459.-60. Šunjić, Prilozi, str.124.*
56) *AAV, Isto, str.186.*
57) *Isto, str.186.-188.; Šunjić, Prilozi, str.125.-6.*

Kad se radilo o mjestima važnim za sigurnost jadranske obale i njezina mora, Venecija je nastojala da ih pridobije, da ih kupi ili da podmiti osobe koje bi mogle pomoći da ih zaposjedne ili ih je zaposjedala silom, izlažući se riziku da podnese i velike štete. Kad se, međutim, radilo o Bosni, ona je nije htjela preuzeti jer je znala da bi joj to donijelo samo glavobolje bez kojih je voljela živjeti.

3. Desetljeće uzornih odnosa između Sandalja i Venecije

a) Praksa informiranja i dogovaranja

Potpuno odvojeno od kralja i bez ikakvog usuglašavanja s njim, samostalno je prema Veneciji istupao gospodar Humske zemlje, veliki vojvoda Sandalj Hranić. Njihovi su odnosi dugoročno određeni ugovorom, potpisanim u Blagaju 1424.g. Od tada je bdio nad mletačkim interesima u Bosni tako da je u srpnju 1425. prvi u prilici da javi kako je Tvrtko II. zaključio mir i savez sa Sigismundom ("pacem et unionem secutam esse inter dominum regem Hungarie et dominum regem Bossine"). Vijest nije mogla biti prijatna jer je Venecija, poslije ratova za osvajanje Dalmacije, ostala u dosta zategnutim odnosima s Ugarskom. Ocjenjujući ovaj Sandaljev gest kao dokaz prijateljske ljubavi i pažnje, ona (9.VIII.1425.) izražava nadu da će je izvješćivati o svemu što bi se moglo okrenuti na njezinu štetu. [58]

I sam u prijateljstvu sa Sigismundom, Venecijom i s Turcima, Sandalj zazire od Tvrtkova približavanja Mađarima jer se bojao da će to biti povod za turske napadaje. Budući da se potkraj 1425. osjećao nesigurnim, moli Dubrovčane da ga "u slučaju...nevolje prime sa ženom, bratom i sinovcem Stjepanom", na svoj teritorij. [59]

Veneciju je poticao da od kneza Ivaniša Nelipića oduzme Poljica (što se podudaralo i sa njezinim željama), ali se ona tada još nije usuđivala da to uradi.

Kako se u Turskoj, s promjenjivom srećom, vodila borba za vlast izmeću Murata II. i pretendenta Mustafe, Sandalj se skanjuje da od Mustafe unaprijed izvuče priznanje granica zemalja što ih je posjedovao. Misleći da mu Venecija, zbog njezinih dobrih odnosa s Mustafom, u tome može pomoći, moli je da ga podrži. Izrazivši spremnost (9.VIII.1425.) da mu, kao "dragom bratu" udovolji u svemu što je moguće i uvjeravajući ga da će Mustafa, zbog potpore koju

58) *Listine, IX., str.4.-5.; Klaić, str,267.; Ćirković, str259.*
59) *Ćorović, str.433.*

mu pruža, uvijek uraditi kako ga ona bude molila (pa i njemu izdati željeni privilegij) Venecija mu radi njegova dobra, savjetuje i oprez jer se može dogoditi da Mustafa i ne uspije (non prosperat) na putu do vlasti tako da bi mu željena povlastica mogla postati štetna (nocivum) ako Murat ostane na vlasti. Zato ona svom uvijek "dragom prijatelju", na čiju državu gleda kao i na svoju, savjetuje da ipak sačeka završetak tijeka događaja. Ostavljajući mu da još razmisli, izražava spremnost da postupi kako god on odluči, uvjerena da će traženu povlasticu lako dobiti u svakom trenutku. [60]

Sandalj koji se ni o čemu nije dogovarao ni savjetovao sa svojim kraljem, često traži savjet od Venecije. Kad mu je palo na pamet da obnovi odnose s dalekim Milanom, pita je što ona o tome misli. Ali, što mu je mogla odgovoriti vlada koja ni sama nije bila u dobrim odnosima s Milanom, s kojim je imala suprotne interese u sjevernoj Italiji, i s kojim će u bliskoj budućnosti dugo ratovati (1426.-1454.). Odgovorila mu je općenito da je u miru s milanskim vojvodom i ostavila mu da o obnavljanju ili neobnavljanju prijateljstva odluči kako želi. Istina, milansko vojvodstvo je daleko od Sandaljevog, ali će svaka njegova odluka Veneciji biti jednako ugodna. Bilo je sugestija da se u odgovoru kaže kako do obnove prijateljstva s Milanom ne može doći bez troškova i štete za Sandalja i prijateljskih savjeta da takvu obnovu ne traži. [61]

b) Sandaljevi odmetnici u dalmatinskim gradovima

Jedno je pitanje bacalo sjenku na inače dobre odnose među dvjema stranama. Sandaljevi su odmetnici, naime, nalazili sklonište na mletačkom području, zbog čega ~~se~~ on prijateljski požalio. Kako Venecija više nije računala na usluge Sandaljevih neprijatelja niti je pak pristajala da njihov azil kvari dobre i uzajamno korisne veze, ona (4.IX.1425.) obećava narediti svojim dužnosnicima u Dalmaciji da sve njegove odmetnike ("rebelles") protjeraju s područja svoje odgovornosti, i da ih ubuduće ne primaju. [62] Ali ni praksu lokalnih vlasti nije, izgleda, bilo lako prekinuti. Sandalj se i 1427. žali na kotorskog kneza koji i dalje prima njegove nevjerne, a vjerne poziva kao da su neprijateljski. Zidare što ih je i sam, prema potrebi, davao u mletačku službu, kotorski knez je na svoju ruku pozivao i privlačio dajući im vinograde i posjede. Budući da se ni Veneciji nije dopadao nastavak prakse prihvatanja Sandaljevih odmetnika, ona se ponovo zbog toga ispričava, a 24.V.1427. naređuje da se ni njegovi zidari na takav način više ne privlače, da se odmetnici (ako ih ima u Kotoru) udalje iz grada i upute za svojim poslom, te da se ni zidari ne zadržavaju

---

60) Listine, IX., str.5.; J.Kalić, Istorija srpskog naroda II., str.206.; Ćorović, str.433.;Ćirković, str.256.; Hrabak, str.461. (zahtjev pogrešno pripisuje kralju Tvrtku II.)
61) Listine, Isto.: A.Bally, La Serenissima repubblica, str.169.-173.; Hrabak, str.461.(pogrešno shvatio da je Sandalj savjetovao Veneciju "da olabavi svoje prijateljstvo s milanskim dukom od koga se u to doba sam udaljavao"); Hrabak, Venecija i Sandalj, str.222.(ista greška).
62) Listine, IX.,str.6.

protivno Sandaljevoj volji. Kneževi su dobili nalog trajne vrijednosti da sa Sandaljem prijateljski graniče i žive u dobrom prijateljstvu, da njegove odmetnike ne primaju, a one iz Kotora, ukoliko ih ima, odmah udalje. Posjede što su ih, možebitno dali zidarima (privučenim iz Sandaljeve zemlje) trebalo je oduzeti. [63]

c) Sandaljeve kuće na mletačkom teritoriju (od Kotora do Venecije)

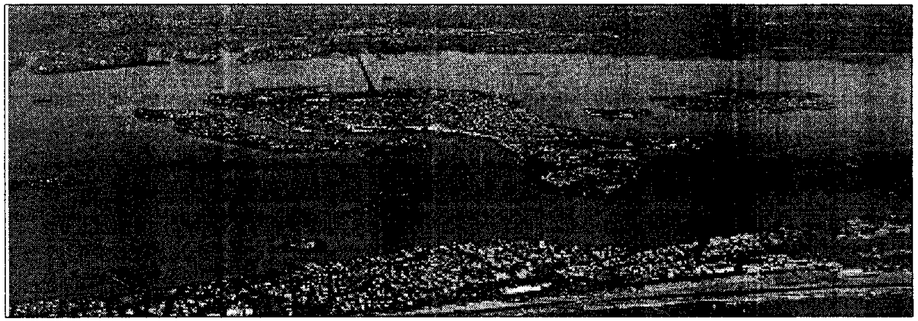

Vremena su bila teška; po Sandaljevom predviđanju dolazila su još teža. "Vi vidite i čujete", poručio je Mlečanima u lipnju 1427., "kakva vremena dolaze, posebno u našim stranama". Cijelu Veneciju je, kaže, osjećao kao svoju kuću, ali je za ta teška vremena koja dolaze želio da na mletačkom teritoriju, po mogućnosti i u samoj Veneciji, ima vlastitu kuću. Po jednu je već imao u Zadru i Kotoru pa je molio da mu se za onu u Zadru dodijeli druga u Veneciji ili, ako to ne bi bilo moguće, još jedna u Kotoru, odnosno da Republika uzme sebi njegove kuće u Zadru i Kotoru, a da mu u vrijednosti obiju dodijeli odgovarajuću u Kotoru. Kuća u Zadru, žalio se, nije mnogo vrijedila i nije mu donosila nikakve koristi ("perche quela caxa de Zara a nuy alcuna cossa non vale") kao ni ona u Kotoru, uostalom, jer nije ispunjeno obećanje da se na njoj obave odgovarajući radovi. Otkad je zaposjela Kotor (1420.), Veneciji je bilo neophodno prijateljstvo sa Sandaljem i ona je htjela da ga odobrovolji, jer Kotor je živio od karavanske trgovine koja je išla preko njegovih zemalja. Ali budući da nije vidjela kako bi u Kotoru mogla riješiti pokrenuto pitanje i naći kuću dostojnu vojvode (u vrijednosti onih dviju koje je dotada posjedovao), odlučila je (24.VI.1427.) da mu, umjesto kuće u Zadru (za koju je znala da mnogo ne vrijedi) kupi i dodijeli kuću u Veneciji, ne oduzimajući mu onu u Kotoru. Odlučila je za to utrošiti 2.000 dukata. [64] Ovo je pitanje aktualizirano

---

63) AAV, p.II.,t.XIII.,str.,25-27.
64) Isto,str.23-24.

u ožujku 1429., kada se kod Nikole Morosinija, u "kontradi" sv.Justine, našla kuća na prodaju. U povelji o poklonu iz lipnja 1429. zapisano je da se kuća nalazila u kontradi sv.Trojstva ("in contrata sancte Trinitatis")[65]

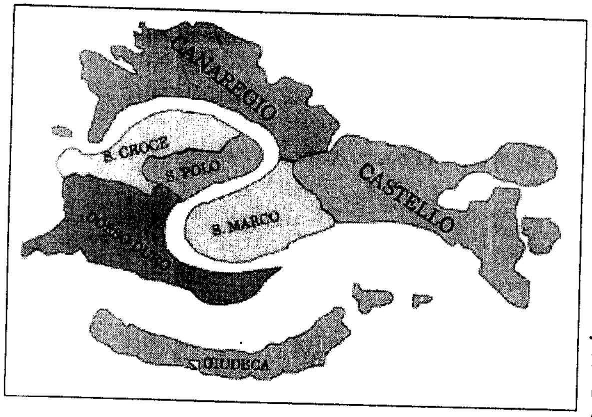

B.Hrabak je u dvije studije doticao i ovo pitanje pa je riječ "contrata" u jednoj preveo kao "četvrt", u drugoj kao "sestercij".[66] Ali niti se Venecija dijelila na četvrti niti je postojao sestijer svete Justine. Venecija se uvijek, kao i danas, dijelila na šest sestijera ili sestercija; na (Canaregio) Kanaređo, (Castello) Kastelo i San Marco s jedne, a Santa (Croce) Kroće, San Polo i Dorsoduro s druge strane Canala Grande. Sesterciji su podijeljeni na parohije. Kastelo se sastajao od više parohija, a i danas ih ima sedam. U njemu je, sve do 1810.g., postojala i parohija svetog Trojstva, kada je ukinuta i pridružena parohiji svetog Martina. Tamo se nalazila i sv. Justina. Morosinijevi su imali posjede u sv. Trojstvu. Tamo je kasnije Nikola Morosini-Mali (Piccolo) podigao 36 kuća u koje je taj trgovac i humanist pred kraj XV.st., bez naplaćivanja zakupnine, useljavao osiromašene nobile.

U nestaloj parohiji sv. Trojstva ostao je istoimeni trg, čije je ime od Sancta Trinita, evoluiralo u Sancta Ternita. A crkva svetog Trojstva, u kojoj se nalazilo tijelo sv. Anastasija mučenika, Perzijanca, doneseno iz Carigrada, poslije osvajanja i pljačke 1204., sekularizirana je i 1832. razorena pa je od nje ostao samo nizak ostatak zida.[67]

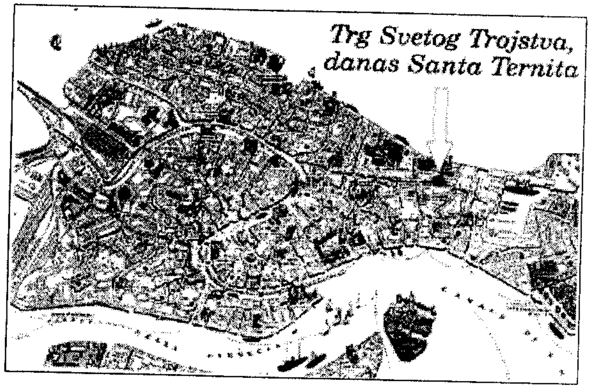

Trg Svetog Trojstva, danas Santa Ternita

65) Isto,str.141.-2.;153.-4.;Listine, IX.,str.35.

66) B.Hrabak, Sandalj i Venecija,str.222.; Istraživanja, str.461.

67) A.Quadri, Descrizione topografica di Venezia, Venezia, 1844., p.64.;Lorenzetti Giulio, Venice and its Lagoon, Ed. LINT, Trieste, 1975.(reprint 1985.) p.376; Ugo Tucci, Il patrizio Veneziano mercante e umanista, u knjizi: Venezia centro di mediazioni tra oriente e occidente, Aspetti e problemi I., Leo S.Oleschi, edit.Firenze, 1977.,p.336.

Sasvim blizu sv. Trojstva, prema tome i Morosinijove kuće, nalazilo se brodogradilište (arsenal) sa više tisuća zaposlenih radnika koji su, najvećim dijelom, u neposrednoj okolici i stanovali. Pokazalo se da to smanjuje vrijednost lokacije kuće koja je bila u pitanju.

Nikola Morosini je za kuću tražio 3.000 dukata, a Venecija je ranije zaključila da će platiti 2.000 dukata. Sandaljevi su izaslanici boraveće u ožujku 1429. u Veneciji, obećali da će Sandalj razliku od 1.000 dukata primiti na sebe i da će ju uplatiti na vrijeme. Po njihovu odlasku, Morosini provjerava kod mjerodavnih kupuje li se kuća ili ne kupuje. Budući da se nazad nije moglo, Umoljeni (uzevši u obzir dobro susjedstvo i korist koja se Sandaljevom zaslugom ubire u mletačkim gradovima) odgovaraju 29.IV.1429.g. da se prihvata i ponuda i cijena. Odobreno je da se u predviđenom roku isplati 2.000 dukata iz kamere soli, a ako dotle i Sandalj ne položi svojih 1.000 dukata, kako su obećali njegovi izaslanici, uzet će se toliko iz kamere soli na račun sredstava koja pripadaju Sandalju u Kotoru.[68] Izgleda da ni oko toga nije bilo poteškoća pa se 14.VI.1429. mogla izdati i svečana diploma. Kuća je uknjižena na Sandalja, brata mu Vukca i Vukčeva sina Stjepana i njihove nasljednike, a data im je neoporecivo i trajno ("in perpetuum"). Ona se više nikad nije mogla oduzeti novim vlasnicima, pa ni u slučaju da zarate protiv Venecije; nisu se mogli oduzeti ni prihodi koje bi donosila. Kao punopravni vlasnici mogli su je koristiti, držati, izdavati, prodati, itd. Ako pak Sandalj ne bude imao potomstva, kuća ostaje porodici Kosača.[69] Vidjet ćemo kasnije koliko su sva ova svečana obećanja zaista bila trajna.

68) AAV, Isto,str.141.-2.

69) Isto, str.153.-4.; Listine, IX.,str.35.-6.; Commemoriali, XII.,str.78.(dok.119)

d) Stalne teškoće oko naplate kotorskog dohotka

Uvjeren kako on za Veneciju nije neki nebitni čovjek ("homo de confin") ili stranac ("homo stranier") već pravi "časni sluga i građanin" ("honorevol servidor e citadin"), Sandalj je stalno prigovarao što se obveze prema njemu urednije ne izvršavaju. Stoga već u srpnju 1425. traži da mu se godišnji dohodak isplaćuje odjednom ("una vice"). Venecija (9.VIII.1425.) obećava pisati kotorskom knezu da se sporazumije sa Sandaljem o tome kad mu je najzgodnije da podiže svoj novac i da mu ga, u jednoj ili dvije rate isplaćuje ili doznačuje. Pitanje isplate kotorskog dohotka međutim ostaje i dalje problematično. Sandalj se i 1427.g. žali da mu kotorski knez ne isplaćuje ugovoreni dohodak i prihvata njejgove odmetnike, dok on svoje obveze savjesno provodi i tako omogućava da se povećava promet s Kotorom pa i blagostanje u njemu. Po njegovoj ocjeni, što ju izaslanici iznose Vijeću umoljenih, u prvom polugodištu 1427. karavane su u Kotor donjele koliko se inače donosilo za dvije godine pa ipak mu tamošnji knez nije davao što je po ugovoru bio dužan. Otud Sandalj zahtijeva da se norme ustale i poštuju kako svaki novi knez ne bi uvodio nove običaje; da se zna i poštuje pravo koje mu je priznala Sinjorija.

I Venecija, u želji da se obveze učinkovito izvršavaju, s velikim razumijevanjem (28.VI.1427.) prima Sandaljeve prigovore, obvezujući se da će postupiti prema njegovim zahtjevima i ukoriti kotorskog kneza koji još nije bio ispunio njezine ranije naloge, niti je na vrijeme platio ugovorene državne obveze. Kotorskom je knezu ponovno naređeno da, po cijenu globe od 50 dukata, nađe načina i bez ikakvog izgovora izmiri sva Sandaljeva potraživanja. Nalog je bio trajne vrijednosti; odnosio se i na sve buduće knezove kojima se prijetilo lišavanjem dužnosti ("regiminis") ukoliko, iz godine u godinu, u dogovorenim ratama, od prvih novaca prikupljenih od prodate soli, dakle prije svih ostalih plaćanja (čak prije negoli išta izdvoje i za svoje plaće) ne budu najprije dali Sandalju koliko mu pripada.[70] Ali je Venecija svojim dalmatinskim općinama bila već nametnula prevelike novčane obveze koje one nisu mogle uredno podmirivati pa ni ova opomena kotorskom knezu neće biti posljednja. I u ožujku 1429.g. Sandaljevi se izaslanici žale kako njihov vojvoda dugo i uzaludno očekuje isplatu davno dospjelih potraživanja. Knez je nekako prikupio sredstva za plaćanje obveza iz svoga perioda, ali ne i za izmirenje duga iz ranijeg razdoblja. Tako se cijeli postupak ciklično ponavlja. Iz Venecije ne dolaze dukati potrebni za podmirivanje brojnih obaveza. Do njih se dolazilo samo povećavanjem lokalnih prihoda. Ona i 29.III.1429.g. potsjeća koliko je za ostvarivanje i povećavanje prihoda značajan upravo Sandalj preko čije teritorije prolaze karavane s robom za Kotor. Stoga se nije smjelo zanemarivati stara i plaćati samo tekuća potraživanja jer bi time ozlojeđen Sandalj lako mogao odgovoriti presjecanjem putova i onemogućavanjem kretanja karavana.[71] Pored svih opomena iz Venecije kotorske mogućnosti ostaju nedovoljne tako da i dvije godine kasnije Sandaljevi izaslanici (u ožujku 1431.) jednako traže naplatu dugova. Tada su njegova potraživanja već iznosila 1900 dukata.[72] Nevolje ove vrste nadživjet će Sandalja.

70) Isto,str.24.27.; Isto,str.6.

e) Sandalj i 1427. uzaludno nastoji da mu Venecija vrati Kotor

Ni svršen čin (1420.), ni relativno povoljan ugovor (1423.), ni prolazak vremena, ne pomogoše Sandalju da preboli gubitak Kotora. On je, kako sam (1427.) kaže, znao da se tamo, bez božje volje i mletačkog pristanka, više nikada ne moče vratiti. Vješto, uz mnoga okolišavanja i uvjeravanja kako, ni pod kojih uvjetima, ne bi želio navući sjenku na njihovo prijateljstvo, uz prethodnu ispriku ako ne bude umjesno ono što pokreće, u nadi da mu se to neće uzeti za zlo i da neće biti osumnjičen kako smjera na nešto protivno interesima mletačke vlasti, Sandalj, kao častan mletački građanin, po svojim izaslanicima moli, ništa manje nego da mu se ("na držanje i čuvanje") povjeri oduzeti grad, odnosno da mu se vrati Kotor kako bi se "u ova vremena" na njega oslanjao u mletačkoj sjenci. Nudio je, da za takvu uslugu plaća i stanovitu nadoknadu.

Teško je dokučiti kakva je atmosfera prethodila ovakvom zahtjevu i je li Sandalj imao razloga da očekuje razumijevanje i povoljno stajalište Venecije, odnosno bi li pokretao ovo pitanje da je znao kakav će odgovor uslijediti? Zahtjev je bio uzaludan. Vijeće umoljenih ne zamjerajući mu što je, "kao dobar brat, prijatelj i naš častan građanin" ("tan quam bonus frater, amicus et honorabilis cives noster"), iskreno pokrenuo i ovakvo pitanje, glatko ga odbija (28.VI.1427.) uz uobičajeno ljubazne riječi i argumente navođene i ranije u sličnim okolnostima - da je Kotoranima obećalo da ih nikada neće ostaviti, da ih nikad neće dati nekom drugom gospodaru, i sl.[73]

f) Sandaljev kraj

Poslije 1431.g. nema sačuvanih podataka o sadržini Sandaljevih veza sa Venecijom, koje sigurno nisu ni prekidane ni pogoršavane. Da je išta od toga bilo, bilo bi i vijesti o tome. Ćirković je izričit da je Venecija, i u posljednje vrijeme, bila s njim u dobrim odnosima.[74] Jedino se Hrabaku čini kao da ti odnosi, tijekom 1433. i 1434. nisu bili u znaku pravog prijateljstva. Dokaz za to mu je podatak da za te dvije godine nije Sandalju isplaćen kotorski dohodak

71) Isto,str.123.-4.
72) Isto,str.133.-4.
73) Isto,str.22.-27.
74) Ćirković, Herceg Stefan, str.11.

od po 600 dukata. Ali, zna se, isplate dohotka su, i protiv mletačke volje, kasnile po dvije i više godina i onda kad su odnosi među njima sigurno bili dobri. Hrabak se poziva i na Božića koji kaže da je Sandalj "ponovo pokazao interes za svoj nekadašnji posed u Budvi i među Paštrovićima", ali i Božić je u tome kronološki neprecizan i nije sigurno da je mislio na vrijeme o kojem govori Hrabak.[75)]

U svakom su slučaju Sandaljeve i vojne i političke akcije tada smanjene i ograničene. U očekivanju kraja, on pomalo počinje svoditi račune. Zdravlje mu popušta, bolest ga muči i ima posla s liječenicima, iako više lijeka za njega nije bilo. U kolovozu 1430. znalo se dosta pojedinosti o njegovoj bolesti: kamen u bubregu, muka u želucu poslije nekih jela, osobito poslije uzimanja sira. Morao se odreći mlijeka i mliječnih proizvoda, kiselih jela i pića, povrća i ribe, usoljenog mesa i crnog vina.[76)] On je nezadovoljan i potišten. Sve što je bilo dobro već je prošlo. Bosna mu se (1430.) činila osirotjela (orfanata), ostala bez dostojnih seniora kojima bi se moglo obratiti za dobar savjet. Krajem rujna 1433. Dubrovčani mu ponovno šalju liječnika na nekoliko dana.[77)] On predosjeća kraj pa bi se i s bogom izmirio; podigao bi crkvu s bolnicom (1434.), ali ne na svom već na dubrovačkom teritoriju.[78)] Umro je 15.III.1435.g. Iza njega su ostala dva nećaka: Vukčev sin Stjepan i Vukov sin Ivan. Stjepan je, kao stariji, mnogo ranije određen za nasljednika.[79)]

4. *Počeci samostalne vladavine Sandaljeva nasljednika Stjepana Kosače*

a) Opasnost na istoku: kotorski knez nastoji zaposjesti Novi

Sandalja je, "dosta mirno" ("satis pacifice"), naslijedio bratić mu - Stjepan. Imao je već tridesetak godina, a i ranije je u svakoj prilici istican pored strica; Venecija mu je dodijelila svoje građanstvo; spominjan je u njezinim ugovorima sa Sandaljem, ali ranije ipak nije igrao nikakvu samostalnu političku ulogu. Izvješćujući Sigismunda (24.III.1435.) o Sandaljevoj smrti, Dubrovčani pišu kako prilikom promjene na vlasti nisu zapažene nikakve posebne novotarije ("absque ulla novitate") što bi ih bilo vrijedno spomenuti.[80)] Izražavajući (početkom travnja 1435.) sućut **"dostojnom nasljedniku tako vrijednog i čuvenog strica"**, Dubrovčani ga tješe kako se "ne može živjeti da se ne umre, a ni umrijeti ne može ko ne živi ("vivere non si puo che non si mori, e morire non puo chi non vive").[81)]

Preuzevši vlast Stjepan se odmah morao suočiti s nekim opasnostima - unutarnjim i vanjskim. I Radivojevići i Pavlovići, baš kao i Venecija i Ugarska ponadali su se da će izvući neku korist iz novih okolnosti. U tim su se nadanjima imali na koga i osloniti. Sandaljev kaštelan iz Novog ušao je odmah u tajne veze i pregovore sa kotorskim knezom Laurentijem Victurijem (Lorenzo Vituri) da povjereni mu grad preda Veneciji. Budući da knez o tome nije mogao odlučivati na svoju ruku, zatražio je upute od vlade, dajući joj do znanja kako su Novljani voljni prihvatiti njezinu vlast, da je to područje uvijek (osim nekoliko posljednjih godina) pripadalo kotorskoj općini, da je mjesto strateški važno jer leži na ulazu u Kotorski zaljev, da graniči s Dubrovčanima koji ga također nastoje pripojiti, a to bi bilo jako štetno za mletačku državu i za Kotor jer bi lako mogli skretati karavane, koje tamo dolaze s robom i kupuju sol.

Dubrovčani su i ranije, namjeravali da od Sandalja traže Novi, ali kad su doznali za kaštelanove tajne pregovore s Venecijom, odmah mu savjetuju (23.III.1435.) da ostane vjeran vojvodi Stjepanu koga su izvijestili o opasnosti da bi mogao izgubiti grad i sugerirali mu da poduzme potrebne mjere, nudeći mu i svoju pomoć.

U Veneciji nisu mnogo oklijevali. Zabrinuti, navodno, da Novi ne dođe u ruke Dubrovčana ili nekog drugog tko im ne bi bio sklon, Umoljeni (11.IV.1435.) odobravaju da kotorski knez, u ime Republike, "preventivno" zaposjedne grad i da se dalje skrbi o njegovoj zaštiti. Kasnije bi se postupilo prema okolnostima. Ako se pokaže da je Sandaljev nasljednik neki moćan čovjek, ako zadobije vlast nad cijelom oblasti i ona će, suglasno s uvjetima vremena, tražiti da joj se taj grad prizna uz stanovitu nagradu ili će mu ga vratiti. Novski je kaštelan pozvan u Veneciju kako bi mu se tamo odužili za uslugu, a ukoliko ne mogne doći, mogao mu je kotorski knez obećati nagradu do 1.000 perpera. Mletačka akcija nije dala rezultata jer je Stjepan, pravovremeno izviješćen od Dubrovčana i uz njihovu pomoć, stvar presjekao u začetku.[82)]

Inače, Stjepan kasnije nije bio u lošim odnosima s kotorskim knezom Laurentijem Victurijem. Jednom mu je poklonio i dvije robinje ("due sclave") koje je ovaj zadržao za sebe sve do g.1440. iako ih je morao ustupiti državi ("eas ponere debuisset in nostrum comune"). Kad mu je (28. XI 1440.) suđeno zbog zlouporaba učinjenih za obnašanja dužnosti u Kotoru, predloženo je i da se spomenute djevojke oslobode jer nisu robinje, a da bivši knez Victuri plati

---

75) AAV,p.II.t.XV.,str.163.-4.;I.Božić, Nemirno primorje XV.veka, SKZ, Beograd, 1979.,str.118.-119.;Hrabak, Venecija i Sandalj, str.222.;Isti, Istraživanja,str.462.

76) Jorga, Notes, II.,str.277.

77) Isto, str.277.,314.

78) M.487Ančić, Jedan fragment iz života vojvode Sandalja, Prilozi Instituta za istoriju, XIX.,god.XX., Sarajevo, 1982.,str..

79) Ćirković, Herceg Stefan,str.6.

80) Gelcich-Thall., Dipl.rag.str.390.-1.

81) Jorga, Notes, II.,str.326.

82) Listine, IX.,str.77.-8.;Ćirković, Herceg Stefan, str.11.-13. (pogrešno govori o 1.000 dukata umjesto 1.000 perpera); I.Božić, Zeta u Despotovini, u Istoriji Crne Gore, II/2,str.187.-8.

globu od 100 dukata, od kojih da se po 25 dukata da za udaju djevojkama.[83)]

b) Zapadno - humska vlastela protiv vojvode Stjepana i Sigismundove pretenzije na zapadni Hum.

Odmah je poslije Sandaljeve smrti izbilo nezadovoljstvo u zapadnim predjelima njegove zemlje, gdje je lokalna vlastela ustala da se izvuče ispod Kosačine vlasti. U tome su osobito aktivni Radivojevići, "oduvek željni da dođu pod vlast kralja i da se na taj način uzdignu u rang oblasnih gospodara". Reagirajući na to Sigismund odmah vraća u Bosnu kralja Tvrtka II. koji je jedno vrijeme izbivao na ugarskom dvoru. Pokrenuo je i pitanje ugarskih prava na Hum, izvođenih iz kratkotrajne vladavine Ludovika Velikog nad tim dijelom zemlje. Svojim hrvatskim velikašima i banu Matku Tolovcu Sigismund naređuje da uđu u sporno područje, zapadno od Neretve. Od Dubrovčana (31.III 1435.) pak traži da pomognu pobunjenicima koji su "nekad bili, a i ponovno žele biti, njegovi podanici". Po Sigismundovu nalogu (od 26.IV 1435.) trebalo je da se pokrenu i Frankopani (Ivan i Stjepan); da pomognu kralja Tvrtka i Hrvojeva nećaka Jurja Vojsalića. Tako su udruženi Stjepanovi neprijatelji izbili na Neretvu i zaposjeli Drijeva.

Na površinu su odmah izbila i stara ogorčena neprijateljstva između Kosača i Pavlovića. Dubrovčani (7.V.1435.) pišu Sigismundu da su između Radoslava Pavlovića i Stjepana Kosače izbile prepirke, neslaganja i ratne zadjevice. U takvoj ih je situaciji Stjepan uporno molio da ga preporuče Sigismundu. Tada su mu Dubrovčani jedini i bili skloni, a i on se prema njima i njihovim trgovcima sasvim prijateljski odnosio. Ali kako je i Dubrovnik u svemu gledao svoje račune, ugroženom Stjepanu je ostalo da se snalazi kako je najbolje znao. Uradio je što bi i Sandalj u takvim prilikama uradio: polovicom 1435. zatražio je pomoć Turaka. Već početkom srpnja, poslali su mu jedan svoj odred od 1500 konjanika. Dubrovčani su 24.VII.1435. javili Sigismundu da tih 1500 turskih konjanika nije nešto osobito u Bosni postiglo, osim što je oplijenilo zemlje koje su se bile odmetnule od Stjepana.[84)] Pred svim tim Mađari napuštaju Hum; Radosav Pavlović se smiruje, a i Mlečani odustaju od svoje namjere. Vojvoda Stjepan je zadržao ukupno Sandaljevo naslijeđe, ali je ostao i u stalnoj obvezi prema Turcima - pod njihovom stalnom "zaštitom".

c) Prvo Stjepanovo obraćanje Veneciji (1436)

Vojvoda Stjepan Vukičić Kosača nije, vjerojatno, ni znao za spremnost

83) AAV,p.II.,t.XVI.,str.28; Listine, IX.,str.132.-3.
84) Gelcich-Thall.,Dipl.rag.,str.391.-393.;Jorga, Isto,str.327.,330.-331.;
Ćirković, Herceg Stefan, str.8.-10.; Isti, Istorija Bosne, str.167.-268.; Ćorović, str.447.

Venecije da se miješa u njegove unutrašnje poslove, prihvatajući ponudu njegovog izdajnika. Cijela je stvar međutim prekinuta prije nego što je Venecija stigla da se kompromitira. Stoga se Stjepan odmah po sređivanju unutarnjih prilika mogao, bez zazora, okrenuti Veneciji. U travnju 1436. tamo su njegovi izaslanici (Pribislav Pohvalić i Grupko Prućijević) koji su došli da se dogovore o tri pitanja (tria petentes):

- da mu se, kao Sandaljevu nasljedniku, dodijeli i pripiše kuća u Kotoru;
- da mu se daje kotorska provizija od 600 dukata godišnje kao i sve što je od nje zaostalo iz prošlog vremena;
- da mu se, za vlastite potrebe, odobri sječa drveta u kotorskom području, što ne dozvoljava kotorski knez.

Venecija je ovu priliku iskoristila da Stjepana podsjeti (8.V.1436.) koliko je voljela njegova strica Sandalja i da ga uvjeri kako će se i prema njemu prijateljski odnositi. Oba je njegova prva zahtjeva odmah usvojila uz napomenu da je i on dužan osigurati slobodan prolaz karavanama, kako je bilo i u Sandaljevo vrijeme. Ona će odmah uputiti nalog trajne vrijednosti kotorskim kneževima da se staraju o urednom izvršavanju obveza preuzetih prema Stjepanu. Ono što je potraživao iz prošlog vremena ("pro tempore preterito"), odnosilo se na dvogodišnje dugovanje Sandalju i već jednogodišnje njemu, valjalo je razmotriti u kolеđu.. Naređeno je da kotorski knez odobri traženu sječu drva i da se prema Stjepanu odnosi prijateljski i dobrohotno.[85)]

Za kuću u Kotoru i kotorsku proviziju sačinjena je (15.V.1436.) Stjepanu i svečana diploma sa zlatnim pečatom, kojom je zajamčeno sve što je obećano. Obje se strane time ponovno obvezuju da će nepovredivo poštovati sve što je među njima dogovoreno sporazumom od 16.II.1424.g.[86)]

Svi su mletački kneževi u Dalmaciji znali za prijateljstvo njihove vlade sa Stjepanom i imali uputstva da se prema njemu i njegovim podanicima prijateljski odnose. Zato su i Splićani (u nekom sukobu s banom Petrom Talovcem) pomišljali u proljeće 1437. da se obrate za pomoć vojvodi Stjepanu i kralju Tvrtku II. Splitski knez o tome (9.VI.1437.) izvješćuje vladu, koja mu (27.VI.) odgovara da od toga odustane, a da vojvodi i kralju o tome ništa ne piše, jer time nije željela kvariti odnose s kraljem Sigismundom, koji je upravo pokazao volju da joj pomogne u ogorčenoj borbi protiv Milana.[87)]

d) Vojvoda Stjepan nudi Drijeva u zamjenu za Kotor

Sandalj je dugo žalio za Kotorom i, na sve načine, uzaludno nastojao da mu ga Venecija vrati. Jedno je vrijeme bio čak spreman da otpali grad ucjenjuje blokadom, da mu presječe svaku vezu s kopnom od kojega je živio, itd. Time je

85) AAV,p.II.,t.XVI.,str.163.-4., 171.-2.
86) Isto,str.174.-5.;Ćirković, Istor.Bosne, str.296.-70.; Isti, Herceg Stefan, str.25.
87) Listine, IX.,str.101.;Ćorović, str.449.-50.;Ćorović, Herc.Stefan, str.25.

sebi samo nanosio veliku štetu. Budući da cilj nije postigao, napokon se morao pomiriti s činjenicom da više nije njegov. Nostalgija za Kotorom prenijela se i na vojvodu Stjepana kome se činilo da bi, u postojećoj prijateljskoj atmosferi, uspio ako jedan svoj grad ponudi Veneciji u zamjenu za Kotor. Ponadao se da geostrateška pozicija daje poseban značaj njegovom trgu Drijeva na Neretvi i da bi to bila odgovarajuća ponuda. S takvom ponudom su (u ožujku 1439.) otišli u Veneciju Stjepanovi izaslanici. Došavši pred Vijeće, oni su, poslije uopćenih fraza ("post verba generalia"), u zamjenu za "Narentam", zatražili Kotor jer je nekad bio Sandaljev. Zaboravili su ipak da to nisu usporedivi gradovi niti se Venecija polakomila za Drijevima iz nekih drugih razloga zbog čega Ćirković, vojvodi Stjepanu i pripisuje "izvjestan nedostatak realizma". Uz ogradu da ona Stjepana zaista smatra za "dragog brata i jedinstvenog prijatelja, i da bi učinila sve što je njemmu drago", ona mu ponudu (15.IV.1439.) odbija standardnim objašnjenjem da su joj se Kotorani svojom voljom potčinili i da im je ona tom prilikom obećala stalnu zaštitu pa sada ne može pogaziti zadanu vjeru. Sigurna je da tako nešto ni prijatelj Stjepan od nje ne traži kao što ni ona od njega ne bi tražila. Skoro je istim riječima trebalo odgovoriti (23.IV.1439.) i srpskom despotu čiji izaslanici traže da mu se vrati Ulcinj. Poslije ovakvog odgovora vladi je ostavljeno da odluči kakve će darove poslati prijatelju Stjepanu pazeći da to ne bude vrijednije od onoga što su njegovi izaslanici donijeli. A oni su donijeli pozlaćen srebreni pehar s nožicama i jednom ručkom (manego) čija je težina iznosila 3 marke, 2 unče i 3 kvarte, odnosno oko 800 grama. [88]

e) Paška sol za humsko tržište

Sol je u Sandaljeve zemlje dolazila preko Kotora i Drijeva, kad su Drijeva bila "skoro potpuno dubrovčanizirana". Stjepanovi su izaslanici tražili odobrenje u Veneciji da se ubuduće čitava njegova zemlja opskrbljuje iz paških solana. Njihov gospodar, rekli su, ima načina da zemlju opskrbi i sa drugih tržišta, ali bi se, uzimajući u obzirom dobre odnose s Venecijom, ubuduće najradije opskrbljivao iz mletačkog područja, što bi bilo na korist i mletačkih podanika. Dubrovčani su sigurno nešto o tome načuli budući da su bili jako uznemireni. Nije im se dopadalo ni što su Stjepanovi izaslanici toliko dugo tamo zadržavani pa su, 30.IV.1439. tražili od svojih izaslanika kod vojvode da mu kažu kako su čuli "da njegovi izaslanici u Veneciji...nešto pregovaraju protiv Dubrovnika". Ali i Venecija se 2.V.1439. suglasila sa vojvodinim zahtjevom (sa 59 glasova za, 26 protiv i 22 suzdržana!) i čak pristala da "za cijenu" ("pro exitu") tamo kupljene soli plaća polovicu onoga što plaćaju ostali koji je tamo nabavljaju. Ova bi povlastica vrijedila samo tijekom iduće tri godine. Jedini je bio da Stjepanovi podanici i ostali, kao i dotad nabavljaju sol u Kotoru. [89]

88) Listine, IX,str.101.;Ćorović,str.451.;

f) Vojvoda Stjepan se zanima za zetske dijelove Despotovine

Polovicom 1439. vojvoda Stjepan smatra da mu se pruža prilika za uspješno angažiranje na istoku, gdje je turska akcija protiv Despotovine dovela do pogoršanja njegovih odnosa sa despotom Đurđem. Sredivši odnose s Portom, on šalje vojsku da pustoši despotovu pograničnu oblast, o čemu dubrovački izaslanici izvješćuju 6.VI.1439. Je li to uradio kao vazal, po nalogu sultana koji je tada napadao Smederevo ili na vlastitu ruku, da bi se okoristio despotovom nevoljom, nije poznato. [90]

Već krajem lipnja 1439., on od kotorskog kneza traži pomoć za osvajanje Zete, ne znajući da su je tražili i glavari brda (proceres et capita montanearum) koji su htjeli da ostanu uz despota. Možda je knez i na svoju ruku nešto o tome ugovorio sa Crnojevićima, o čemu je, 3.VII.1439. izvijestio svoju vladu. Podrobno upoznata o tamošnjim "novštinama i zahtjevima obiju strana" Venecija (12.VII.1439.) naređuje svome kotorskom knezu da, bez posebnog odobrenja, ni sa Crnojevićima ništa ne poduzima, podsjećajući kako je uvjeti mira s despotom ne obvezuju da štiti njegova mjesta i podanike ni da, radi njih, ulazi u rat. Ako knez procijeni da bi prihvatanje Crnojevića Veneciju moglo uvući u rat sa vojvodom Stjepanom ili sa Turcima, trebalo im je prenijeti kako ona nema namjeru ulaziti u takav rat niti je, po ugovoru s despotom, dužna da ih štiti. Mogao ih je podržati jedino pod uvjetom da Republiku ne uvede u neprilike i rat. Trebalo je da se jednako drži i prema vojvodi Stjepanu i njegovim podanicima. Sve u svemu, kotorski se knez morao držati prijateljski i neutralno prema objema stranama, ne dopuštajući ni mletačkim podanicima da se miješaju u tuđe sporove. On nije smio primiti nijedno zetsko mjesto, jer je Venecija bila riješena da očuva mir s Turcima, tj. da se ne opredjeljuje ni za despota ni za vojvodu Stjepana. [91]

g) Omiš i Poljica pripojeni posjedima vojvode Stjepana.

Isto onako kako se, polovicom 1439., namjeravao okoristiti despotovom nevoljom i prisvojiti Zetu, tako se Stjepan, krajem 1439., okoristio smrću ugarskog kralja Alberta za teritorijalno širenje na zapad. Vojvoda je za Albertovu

89) AAV, Isto, str.61.-62.; Ćirković, Herc.Stef., str.35.
90) Ćirković, Herc.Stef., str.46.
91) AAV, Isto, str.78.-79.; Ćirković, Herc.Stef., str.46.; Isti, Ist.Bosne, s tr.274.-279.; Božić, Zeta u Despotovini, Isto, str.191.

smrt doznao kad i Dubrovčani. Oni su o tome izvješćeni 30.XI.1439., a sutradan je iz Blagaja stigao Stjepanov izaslanik zatraživši "ustupanje jednog brigantina" i iznoseći "neku molbu u vezi sa banom Matkom Talovcem". Dubrovčani su odbili obe stvari.[92] Stjepan se i dalje zadržavao između Blagaja i Drijeva, pripremajući se za rat. Ponovno (2.I.1440.) od Dubrovčana traži ratnu lađu, galiju ili galeot, a u veljači i barke od Drijevljana. Početkom ožujka je sa svojom vojskom pod Omišem, čija je opsada počela ranije. Ugarska kraljica Jelisaveta i ban Matko Talovac videći da se Omiš neće održati, nude ga Dubrovniku. Dubrovčani su međutim bili oprezni jer su znali a o tome i pisali (7.III.1440.) da je Stjepan osobno tamo s jakom i brojnom vojskom kojoj su se pridružili i neki njegovi susjedi (cum potenti et immenso exercitu tam suorum, quam vicinorum eius). Bili su uvjereni da ga oni ne mogu spriječiti u namjeri da zauzme Omiš i da se njihove naznatne snage ne mogu mjeriti s njegovim, te da on ima podršku od sultana koji mu je dao zemlju do morske obale. Okolicu Omiša Stjepan zaposjeda odmah na početku ratovanja. Trebalo je međutim "mnogo napora, troškova i prolijevanja krvi" da bi mu uspjelo da, nakon osmomjesečne opsade, u kolovozu ili rujnu 1440., zaposjedne i gradske utvrde. Dok je rat još trajao, Stjepanovo izaslanstvo je na putu za Veneciju da traži pomoć kako bi se vojvoda osvetio knezu Matku za nanesene uvrede i nepravde. Venecija (13.IX.1440.), u odgovoru uvjerava Vlatka Jurjevića, vojvodinog izaslanika, da bi rado pomogla kad Matkova mjesta ne bi bila i mjesta ugarske krune s kojom je u primirju. [93] Malo kasnije knez Matko i ugarski kralj traže u Veneciji pomoć da preotmu izgubljeni Omiš. Odgovoreno im je (17.XII.1440.) da je pomoć tražio i vojvoda Stjepan i da je bio odbijen. Obećala mu je tada neutralnost i rekla da ne želi, pomažući drugoj strani, prekršiti dato obećanje. Matku, dakle nije dala pomoć protiv vojvode Stjepana, ali mu je odobrila da nabavlja i iz Venecije izvozi projektile za samostrjele (veretones), barut i ostalu ratnu opremu što ju je zahtijevao. Neće ga sprječavati ni da, preko mora, uveze bombarde, s tim što uvoz nije mogao ići preko njezina teritorija već preko neke udaljenije luke i na stranoj lađi također iz udaljene luke. A sve to da bi mogla ostati nautralna, kako je obećala. [94]

Situacija je i na terenu izgledala toliko zapetljana i napeta da je šibenski knez tražio posebne upute kako bi postupio prema kojoj strani. Činilo mu se sasvim mogućim da protiv bana Matka i njegove braće dođu Turci ili vojvoda Stjepan Vukčić, grof Celjski, knez Krbavski ili čak bosanski kralj pa je pitao treba li u takvom slučaju jednoj ili drugoj strani davati živežne namirnice, oružje i ostalu ratnu opremu, odnosno na koji način treba da ostane neutralan.

92) Ćirković, Herc.Stef., str.41.
93) Listine, IX., str.122.-123.; Ćirković, Herc.Stef., str.41.-43.; Ćorović, str.456.-7.; Gelcich-Thall., Dipl.rag., str.428.-9.; Perojević, str.497.
94) Listine, IX., str.133.-134.; Ćirković, Herc.Stef., str.43.; Ćorović, str.457.-8.

Instrukcija od 11.III.1441.g. glasila je:

- nikome se ne smije dopustiti izvoz ratne opreme (res bellicas);
- knez ni jednoj strani neće slati živežne namirnice niti će dopustiti da im ih šalju ili nose mletački podanici i tako će postići da jedni ne budu favorizirani mimo druge;
- živežne namirnice će se dati svakome tko dođe u distrikt ili u grad da ih nabavi. [95]

Stjepanovo izaslanstvo koje je (u rujnu 1440.) tražilo mletačku pomoć, sviđalo je i druge poslove u Veneciji. Među ostalim, dotakli su i pitanje protjerivanja vojvodinih odmetnika što su se sklanjali u mletačku Dalmaciju. Zahtjev bliskog prijatelja ("intimi amici nostri dominii") nije se mogao odbiti, ali je zatražen popis takvih osoba ("in scriptis dare possunt nomina rebellium") s ciljem da ga vlast proslijedi svim kneževima radi izvršenja. Ponovljen je i zahtjev o vraćanju Kotora, ali je, kao i ranije, učtivo odbijen.

Nije bez pogovora prihvaćen ni Stjepanov zahtjev da Venecija uputi sultanu svoga izaslanika, sa svrhom da ga od sebe preporuči porti - smatrajući da za to ne treba slati posebnog izaslanika. Obećala je međutim da će ovo imati u vidu kad inače bude slala poslanika Turcima, i da će vojvoda uistinu biti preporučen izričito i djelotvorno ("stricte et efficaciter"). [96]

5. *Sukobi oko ostataka Despotovine u zetskom primorju*

a) Vojvoda Stjepan Kosača u gornjoj Zeti

Kad su Turci, napokon, primorali despota Đurđa da napusti svoje zemlje, a ovaj se, poslije stanovita zadržavanja u Dubrovniku (travanj-srpanj 1441.) morao povući u Ugarsku (gdje je stigao u kolovozu 1441.) njegova je zetska oblast, prepuštena samoj sebi, već postala predmet spora između Venecije i vojvode Stjepana Vukčića Kosače. Vojvoda, možda krajem rujna 1441. ulazi u predjele gornje Zete gdje ga, u novim okolnostima, lokalna vlastela prihvata bez otpora. U tome je značajnu ulogu odigrao Sefanica Crnojević koji se stalno dokazivao kao vojvodim pristaša. Kotorski knez već 6.X.1441. izvješćuje svoju vladu o razgovoru s vojvodinim izaslanikom pa i ona tako saznaje da vojvoda Stjepan pretendira i na despotova mjesta donje Zete. Dotadašnji njegovi uspjesi i pretenzije naveli su Veneciju da izmjeni tumačenje obveza što ih je, po ugovoru, imala prema despotovim mjestima. Tu izmjenu vidimo i u ovoj praksi. Dok je nedavno, u ljeto 1439., naime, upozoravala kotorskog kneza kako,

95) ASV, Senato-Mar, I., str.36.
96) Listine, IX., str.122.-123.; Ćirković, Herc.Stef. str47.-48.; Ćorović, str.456.

po ugovoru s despotom, nije dužna pomagati i vojnički braniti despotove posjede, ona - pozivajući se na isti ugovor, kasnije (28.X.1441.) tvrdi da ih je dužna braniti od Stjepana Kosače. Istina, u međuvremenu su vođeni novi razgovori s despotom na temelju kojih je "Venecija od njega dobila izvjesna ovlaštenja u pogledu zaštite njegovih oblasti"). Venecija očito nije mogla dopustit da posjedi jednog turskog vazala dođu u neposredno susjedstvo njezina Skadra i Kotora, svejedno što je taj turski vazal istovremeno bio i njezin "brat i prijatelj". Prema tome "bratu" bilo je i inače stanovite sumnjičavosti. Početkom 1441. u Kotoru je uhićen "Thomasius de Bachoe" - zbog pisma sumnjivog sadržaja koje mu je, kako se činilo, uputio vojvoda Stjepan. Osumnjičeni je saslušavan u Vrhovnom sudu - "Quarantiji" i oslobođen 17.III.1441., pod uvjetom da ne smije napustiti Veneciju dok se o tome ne očituje i Vijeće umoljenih.

O Stjepanovu osvajanju u gornjoj Zeti i suprotstavljanju njegovim daljnjim namjerama, mletački Senat raspravlja 28.X. i 2.XI.1441.g. Tada je najprije zaključeno da skadarski knez - s odogovarajućim brojem konjanika odmah obiđe Bar, Budvu i ostala despotova priobalna mjesta kako bi ohrabrio njihov otpor i izvijestio ih o nastojanjima kod Stjepana da odustane od namjeravane akcije jer ih je Venecija spremna braniti. Ako knez stekne uvjerenje da bi građani i stanovnici tih mjesta prihvatili mletačku vlast, a Stjepan usprkos tomu ne odustane od namjere da te gradove zaposjedne, trebalo je da mu knez osobno ode na razgovor, a da se u Drivast, Bar i Budvu, kao i u druga despotova mjesta uputi neka razumna osoba ("aliquam personam intelligentem") radi sokoljenja i uvjeravanja kako će se Venecija starati da ih vojvoda Stjepan ne uznemirava. Odmah je zatim (2.XI.) zaključeno da knez bezuvjetno ode Stjepanu kao "dobrom sinu i prijatelju Venecije" (koji joj e utoliko draži ukoliko je jači i ukoliko, razumije se, snagu ne bude koristio na njezinu štetu) i da mu objasni kako Venecija ima sporazum sa despotom da i vojnički brani njegova mjesta ako budu ugrožena. Ona svoju riječ mora održati pa je, radi izbjegavanja bruke, najbolje da vojvoda ne ide protiv despotovnih mjesta i da oslobodi despotove podanike što ih je potčinio. Za slučaj da vojvoda ovakvo gledište prihvati, valjalo mu je reći kako se od njega drukčiji odgovor nije ni očekivao. Za uzvrat Venecija će prema njemu sačuvati prijateljstvo. Poslije toga je trebalo o tome izvijestiti i despotova mjesta radi ohrabrenja. Bude li se pravdao da je već ušao u dijelove gornje Zete koje sad više ne može napustiti, trebalo se suglasiti da zaposjednuto zadrži uz obvezu da ostala despotova mjesta neće dirati. Odgovori li da će nastaviti sa osvajanjima, trebalo ga je upozoriti kako se tako nešto od njega nije očekivalo, te kako će to Venecija nerado primiti i, prema ugovoru s despotom, morati pomoći ugroženim mjestima. I u tom bi ga slučaju knez zamolio da - radi uzajamnog prijateljstva - svoje akcije ipak odgodi dok ne dođe odgovor mletačke vlade.

Knez bi po povratku u Skadar izvijestio despotova mjesta o rezultatima razgovora, dok bi ih njegov glasnik potakao da istraju -uz obećanje da će se Venecija starati za njihovo očuvanje i pružiti im pomoć.

Prije nego su ovakve upute stigle do skadarskog kneza, vojvoda je Stjepan s vojskom sišao i u donju Zetu gdje nalazi da su Budvani, Luštičani i ostali već istaknuli zastave Republike svetog Marka. Iznenađen neočekivanim prizorom, Stjepan se povukao u domovinu ("et ivit in patriam suam"), a Dubrovčani mu, pismom od 9.IX.1441. izražavaju radost što je sretno i u dobrom zdravlju stigao u njihovo susjedstvo. I kotorski knez, u prvoj polovici prosinca 1441. izviješćuje svoju vladu o Stjepanovu povlačenju i o pismu kojim ga despot ovlašćuje da, u ime Venecije, preuzme ona Zetska mjesta ("illa loca Zente"). Venecija, 19.XII.1441. odlučuje da ta mjesta i zaposjedne, kao "stari posjed Republike", zavisan od Skadra i Kotora. Trebalo se starati i o pridobijanju Crnojevića, iako su joj se već bili zamjerili. Kneževi su imali ovlasti da im obećaju oprost (gratiam) i da ih prime pod časnim uvjetima, a mogli su im ponuditi i redovitu godišnju proviziju u iznosu do 100 dukata. Iz nekih razloga, vjerojatno zbog nastupa zime, ova odluka nije ostvarena. [97]

b) Kriza se oko donje Zete produbljuje

Jako zainteresirana za donju Zetu, Venecija ju u jednoj prilici (20.III.1442.) zove svojim - perivojem ("illa esse viridarium huius nostre civitatis"). Prilike se u njoj toliko zapetljavaju da, ništa manje zainteresiran, i Stjepan Vukčić Kosača smjera da s duždom raspravlja kako bi se sporazumjeli o Zećanima. Dubrovčani 2.II.1442. odobravaju lađu za prijevoz njegovih izaslanika. Ali, kako da se sporazumiju dvije strane kad jedna i druga žele isto, kad je jedna tamo - suvišna. Venecija početkom 1442. ne odustaje da ostvari u Zeti sve ono što tamo nije ostvarila 1441.g. Njezine pretenzije podrazumijevaju despotova primorska mjesta i oblast Crnojevića. Onima za koje je tamo imala interesa, obećava oprost svih uvreda ranije nanesenih mletačkoj vlasti. Svima bi ostavila da uživaju sve što su i prije uživali. Radi ostvarenja svojih namjera ona (20.III.1442.) odlučuje da izabere i na četiri mjeseca u Zetu uputi posebnog providura koji će, podrazumijevajući Stjepanove veze s Turcima, o svojoj misiji izvijestiti susjednog - turskog namjesnika, a po potrebi i sultana. Izvijestit će o tomu i vojvodu Stjepana. Ako se vojvoda bude žalio na mletačku odluku o zaposjedanju mjesta za kojima i on teži, objasnit će mu da su to mletačka mjesta, da ih je despot vratio Veneciji (jer joj po pravu pripadaju) i da se on stoga, nema razloga žaliti ("nullam habet causam querelle"). Podsjeti li vojvoda da su mjesta prije bila Balšina i da, po tome njemu (vojvodi) pripadaju, odgovorit će mu da ih je od Balše stekla pravednim ratom (iustissimo bello aquissivimus), da je još Balšin otac Đurađ dao Veneciji Skadar i Drivast, a da ih je Balša nezakonito htjeo oteti.

---

97) Listine, IX., str.147.-150.; AAV, Isto, str.134.-5.; 167.; Ćirković, Herc.Stef., str.53.-55.; Božić, Borba Stefana Vukčića i Mlečana u Zeti, u Istoriji Crne Gore, II/2., Titigrad, 1970., str.195.-8.; Perojević, str.499.

Providur je imao ovlasti da o ovome uđe u pregovore i sa susjednim turskim namjesnikom i da mu, malo po malo, obeća i do 500 dukata godišnje, naravno dok tamo bude na dužnosti, s tim da mletačkim mjestima pruža zaštitu. Ako namjesnik na to ne pristane, trebalo je od sultana (s kojim je Venecija bila u miru) tražiti da omogući da sporna mjesta pripadnu njoj, kao jedinom pravom gospodaru.

Ali dok se ovo pripremalo i formuliralo, ni vojvoda Stjepan Vukčić nije mirovao. Pošto se ranije dobro pripremio, on ponovno s vojskom prodire u donju Zetu i zauzima Bar. Dubrovčani mu, 24.III.1442. čestitaju na tom uspjehu. Vojvodinim uspjehom ohrabrena je protumletačka struja i u preostalim despotovim gradovima tako da mu, zamalo, i despotov vojvoda u Drivastu nije predao svoj grad. [98] Zadržavajući se tamo s vojskom da bi što više postigao, vojvoda - preko izaslanika - u Veneciji stvara utisak da želi mirno rješenje. Istina, bilo je glasina i tajnih nagovještaja da se on sprema za pravi rat. Izaslanici bosanskog kralja koji u ožujku i travnju 1442. borave u Veneciji (kao i Stjepanovi), nude duždu sporazum ("offerunt nobiscum habere intelligentiam") protiv vojvode Stjepana koji, prema kraljevom uvjeravanju, protiv nje sprema rat. Tada su protiv Stjepana u Veneciji radili i tajno ga izdavali i njegovi vlastiti izaslanici: Ivan Kosača, sin njegova strica Vuka, kao i iskusni i pouzdani Grupko Prućijević. O službenom dijelu njihove misije nije sačuvana ni najmanja bilješka, ali je zapisano kako su, odvojeno jedan od drugog, nudili svoje usluge - protiv njega ("se offert contra ipsum facere").

Odgovarajuće senatsko tijelo se na ove ponude vraća 5. i 10. travnja 1442., kada je još tinjala nada da će se spor u Zeti rasplesti na miran način. Zahvaljujući bosanskom kralju na dobrim namjerama, koje joj nisu bile ni nove ni neočekivane, Venecija smatra da joj "za sada" ("pro nunc") savez nije potreban ("illa oblatione non est nobis oportuna") jer joj se činilo da i vojvoda s njom želi živjeti u miru. Ako tako ne bude, ona će se sjetiti kraljeve bratske ponude, sigurna da će i on pri njoj ostati. Oprezno su odbijene i druge dvije ponude, s nadom da vojvoda ipak neće pribjegavati ratu. U slučaju da bude nepoželjna tijeka događaja, sjetit će se i njihovih riječi i poduzimati potrebno. Na povratku iz Venecije Ivan Kosača ostaje u Dubrovniku i raskida svaku vezu sa svojim rođakom, vojvodom Stjepanom, dok Grupko i dalje uživa gospodarevo povjerenje, pa već početkom lipnja 1442. ponovno (preko Dubrovnika) izaslaničkim poslom ide u Veneciju. Tajnu uputu za pregovore s Venecijom isto tako tajno daje na uvid dubrovačkom knezu i Malom vijeću. Uputa mu je vraćena 2.VI.1442. kad hitno mora otputovati dalje ("celeriter ire et sequi possit viagium suum Venetias"). [99]

Za providura je određen Marco Zeno, ali nije odmah otputovao. Izgleda da je očekivao dok se opreme i potrebne lađe. Tek se 11.VI.1442. donosi odluka da

99) AAv, Isto, str.187.-190.; Ćirković, Herc.Stef., str.59.-61.; Božić, Isto, str.199.; Šunjić, Prilozi, str.125.

providur odmah - s flotom - krene u zetsko primorje (Albaniam), gdje su se stvari, iz dana u dan, brzo mijenjale ("quoniam res illarum partium multum quotidie variantur"). Uz providura Marca Zenu i zapovjednika Jadrana Alvizea Loredana, krenuli su Francesco Quirini, novi knez i kapetan Kotora, iskusan i dobar poznavatelj zetskih prilika i Šibenčanin Daniel Jurić (Jurich) već proslavljen u ratu protiv milanskog duke, budući skadarski vojvoda. Ovo još nije značilo opredjeljenje za ratno rješenje. Venecija sama ponavlja da više voli put sloge i mira ("optamus plurimum viam concordii et pacis"). Ipak je potpora vojnih snaga mogla znatno olakšati uspjeh pregovora. Od providura se očekivalo da, po dolasku u Kotor, privuče četiri brata Crnojevića, u koje ime im je mogao obećati proviziju do 600 dukata. Najstarijem, Stefanici, moglo se i pod Venecijom ostaviti starješinstvo nad vojskom, mogla mu se (po mišljenju nekih), ako bude neizbježno, ustupiti i Budva, radije nego da padne u ruke Stjepana Kosače.

Providuru je ostavljeno na volju s kim će početi razgovore - s Crnojevićima ili sa Stjepanom Kosačom. Ako ih počne s vojvodom Stjepanom reći će mu kako Venecija želi s njim očuvati dobro, staro prijateljstvo i jako se čudi njegovoj namjeri da zaposjedne despotova mjesta što ih je ona već ranije bila stekla pravednim ratom ("iusto bello"). Sada bi ih uzela u zaštitu i poslije vratila despotu, kad on bude u stanju da ih preuzme. Pored toga mu odriješito poručuje da se ne miješa tamo gdje je jasno da ona ima puno pravo ("amplissimum ius habemus"). Tek ako on, bez obzira na prigovore, uporno ostane pri svome, providur je imao ovlasti da s njim pregovara kako bi Veneciji sporazumno pripali Drivast, Budva i ostala mjesta koja su podigla zastave sv.Marka. Ne postigne li se to, Republika i dalje ne bi željela ući u rat ("bellum habere non disponimus"), pristajući da joj mirno pripadnu samo Drivast i Budva. Čak i u slučaju da se prije sporazumije sa Crnojevićima, trebalo je postići da se vojvoda Stjepan Kosača ne upliće u mjesta despota Đurđa, da Veneciji ostanu mjesta donje Zete, makar i bez Bara koji je i tako već u Kosačinim rukama. Drivast je svakako morao pripasti Veneciji. Bilo je jako važno da Kosača, ni poslije mogućeg mletačkog sporazuma s Crnojevićima, ne bude nezadovoljan i uvrijeđen, prema tome ni opasan. [100]

Prije nego je providur Marco Zeno i stigao u Kotor tamošnji je knez, polovicom lipnja 1442., izvijestio vladu da je vojvoda Stjepan, uz Stefaničinu pomoć, ponovno upao u donju Zetu, gdje, usprkos naporu da zaposjedne Budvu i neka druga mjesta, ipak ništa nije postigao. Za Veneciju je bilo važno da Stefanicu nisu slijedila njegova braća, što je ukazivalo i na razdor među njima. Nije precizirano ni kada se sve ovo događalo; vjerojatno u svibnju 1442.g. Grješni je vojvoda Stjepan potom poslao veleposlanika koji se, 2.VI.1442. još zadržavao u Dubrovniku. On svakako do polovice lipnja stiže u Veneciju, neposredno nakon Zeninog odlaska. Ispričavajući se za novotarije poduzimane u Zeti, on

100) AAV, Isto, str.197.-200.; Ćirković, Isto, str.60.-61.; Božić, Isto, str.200.

lukavo moli za oprost ako Venecija smatra da je time učinjeno nešto protivno njezinoj vlasti. Stjepan pak poručuje kako, usprkos svemu, svakako želi ostati dobar brat i sin Sinjorije i s njom održati mir.

Iz veleposlanikovih riječi je shvaćeno da je vojvoda voljan Veneciji prepustiti cijelu donju Zetu, Drivast i Crnojeviće. Već 19.VI.1442. Senat o tome piše svome, tek otputovalom provuduru kako bi se sve to imao u vidu i kako bi se znao ravnati u pregovorima. Veleposlanik je donio neosnovane nade, ali ne i ovlasti za pregovore o teritorijalnim problemima ("non haveva alguna libertade de praticar cum la Signoria e concluder le cose") pa je Koleđu ostavljeno da istog dana (19.VI.) izvijesti providure o sadržini razgovora, o vojvodinim prijedlozima i odgovorima što su mu dati kao i da su Umoljeni shvatili da će im vojvoda ostaviti Zetu i ostala mjesta ("lassera la Zenta e luogi predicti").[101]

c) Misija providura Marca Zena

Marco Zeno često je izviješćivao vladu o svojim poslovima. Neposredno po odlasku na dužnost spominju se njegova nesačuvana pisma od 2.,3.i 9.srpnja 1442.g. Dužd i Vijeće umoljenih naređuju mu 15.VII.1442.. da sa Stjepanom dođe do sporazuma, po kojemu Veneciji, pored onoga što je već u despotovo vrijeme držala, treba da pripadnu još Drivast i Budva sa solanama a od Crnojevića oni koji to budu željeli. Pristane li na to i Stjepan, takav ugovor je valjalo odmah potpisati. Ako ne pristane, providur je imao ovlasti da, i bez sporazuma, kad bude zgodno, primi Drivast i Budvu i one Crnojeviće koje mogne pridobiti. Ponovljeno je da bi Venecija više voljela sporazum nego ratovanje ("...quam in guerra secum stare"). Problem se napokon morao razriješiti. I za slučaj da se ne pridobije nijedan od Crnojevića, trebalo je zaposjesti Drivast i Budvu sa solanama.[102] U Senatu je bilo i umjerenijih prijedloga, kao npr. da se vojvodi Stjepanu - za povoljan sporazum - ponudi godišnji prihod od 1.000 dukata iz skadarskih sredstava, koliko se davalo i despotu (kod Ćirkovića, Herc. Stef.str.62, pogrešno 5.000 dukata), ili da se Venecija zadovolji preuzimanjem samo jednoga od mjesta (Drivasta ili Budve) što se providuru činilo korisnije, ili da se vojvodi Stjepanu prepuste sva prava i posjedi koji su pripadali despotu, uz njegovu obvezu da će oprostiti onima za koje ustanovi da su protiv njega radili za mletačku vlast. Prevladala je ipak "tvrđa" linija tako da se senatska većina opredijelila za rat.[103]

Pošto se opredijelila za prisvajanje despotovih gradova čak i po cijenu rata sa Stjepanom, Venecija više nije odbijala ničije usluge. Onaj Ivan Kosača, Stjepanov rođak koji je i ranije nudio usluge (a ona ih odbila jer joj se činilo da neće doći do rata) postao je aktualan otkad je rat postao neizbježan ("qui nunc videtur velle nobis inferre guerram in partibus Albanie"). Ivan se ponovno našao u Veneciji, spreman da joj služi protiv vojvode Stjepana, gdje je mogao mnogo učiniti jer, kako je tvrdio, njemu i pripada država koja je bila njegovog strica Sandalja. Venecija ga uključuje u svoje snage i 24.VII.1442. odobrava mu 25 dukata za putne troškove. O njegovu statusu izvješćuje kotorskog kneza jer mu je, iz kotorskih prihoda, trebalo, prema zaslugama, osigurati redovitu mjesečnu subvenciju. Njegov je odlazak ubrzavan 27.VII.1442., a pošto mu, sa odobrenih 25 dukata nije bilo moguće otputovati i djelovati protiv Stjepana, odlučeno je da mu se da 50 dukata kako bi odmah krenuo u predjele Albanije, ("ut presto vadat ad illas partes Albanie") radi izvršenja onoga što je obećao učiniti protiv Stjepana ("ad exequendum ea que facere obtulit contra dictum comitem Stefanum").[104]

U međuvremenu se i u Zeti stanje preokrenulo. Pismom trojice najupućenijih i najodgovornijih ljudi (providura Marca Zene, kotorskog kneza Francesca Quirina i zapovjednika Jadrana Alviza Loredana) od 14.VII.1442., Venecija je izvješćena o Stjepanovu povlačenju iz Zete i o prilikama u kojima se našla čitava Zeta. Na to su dužd i Vijeće umoljenih (26.VII.1442.) naredili da se "u ime našega gospodina Isusa Krista", vojnom akcijom (impresiam) zaposjednu cijela donja Zeta, Budva i prolazi iz gornje Zete, značajni za sigurnost i zatvaranje donje Zete. Za ovu će akciju prispjeti u Kotor 200 novih vojnika. Trojica Stefaničine braće već su bila u vezi s Mlečanima. Kojčinu je obećano i zapovjedništvo nad mletačkom vojskom u Zeti. Budući da oni traže da im se da 20 peča tkanina, skadarskom je knezu naređeno da ih uzme od tamošnjih trgovaca i plati sredstvima iz državne blagajne. U novoj se vojnoj akciji računalo i na njihovu pomoć. Skadarskom je knezu naređeno da vojnom akcijom zaposjedne Bar i Drivast, s čijim posadama je već bio ušao u veze i započeo pregovore. Venecija je bila suglasna da se obeća oprost svima koji su tamo nekada griješili protiv njezine vlasti i da se obećaju (što manji) redoviti prihodi onima koji budu zaslužni za predaju ovih mjesta.

Računalo se i na vojvodu Stjepana Kosaču. Venecija traži da se, ako bude tamo, stupi u vezu s njim ili s nekim tko bi gororio u njegovo ime i pokuša doći do sporazumnog rješenja kojim bi njoj pripali Drivast, Budva i Crnojevići, prolazi iz gornje Zete i Bar. Ali ako tamo i dalje traje atmosfera opisana u izvješćima, ako su i dalje svi skloni prihvatiti mletačku upravu, valjalo je, sporazumijevanjem ili osvajanjem, nastaviti zaposjedanje Zete. Istina, ako je sa Stjepanom postignut bilo kakav sporazum, trebalo ga je, i u novim okolnostima, u cjelini poštovati.[105]

Izloženi Stjepanovu pritisku, gradovi trpe štetu i jedva čekaju da se i njihov status napokon riješi. Oko Budve su polja već bila opustošena, kuće spaljene, pokretnine i stoka otjerani. Budvani su već tri puta tražili da ih Venecija

101) AAV, Isto, str.202.-204.
102) Isto, str.208.-209.
103) Isto, str.210.-212.; Ćirković, Isto, str.62.; Božić, Isto, str.200.-201.
104) AAV, Isto, str.215.-216., 220.; Božić, Isto, str.201.
105) AAV, Isto, str.216.-219.; Ćirković, Isto, str.63.

primi, bez ikakvih prethodnih uvjeta. To su napokon i postigli; 1.VIII.1442. u Kotoru primaju povelju kojom im se priznaju sva prava, što su ih uživali pod despotom. Skadarski je knez s vojskom došao pod Drivast da ga preuzme, milom ili silom ("sponte vel vi"). Grad mu se 5.VIII.1442. predao kako, navodno, ne bi došao u ruke nevjernika (Turaka) iz čega bi uslijedila šteta i opasnost za sve kršćanine osobito za mletačke gradove.[106] Tamo je trebalo da stignu i vojna pojačanja. Kotorskom je knezu iz Venecije javljeno (7.VIII.) da mu je, na jednoj lađi upućeno 160 vojnika. Sve se odvijalo povoljno. Skadarskom knezu je izgledalo (9.IX.1442.) da će lako zaposjesti i Bar, čija je okolica već bila u njegovim rukama. Nalazeći se pred svim tim, a da bi dobio na vremenu, i vojvoda Stjepan,pismom preko kotorskog kneza, traži propusnicu (salvum conductum) za svoje izaslanike. O njegovu zahtjevu je raspravljano 17.IX.1442. Iako za to nije bilo posebne smetnje, nije mu se odmah izišlo u susret. Predmet je ustupljen kolеđu na rješavanje kako bi se odugovlačilo dok ne stigne vijest o zaposjedanju Bara i ne nastanu uvjeti povoljni za pregovore.[107] I kasnije je 8.X.1442. ocijenjeno da bi taj "sprovodni list" za Stjepanova izaslanika mogao biti "protivan poduhvatu skadarskog kneza" (posset esse contrarius impresie dicti comitis Scutari") i da ga, stoga, ne treba dati tijekom čitavog mjeseca listopada, dok se ne vidi kako će završiti vojne operacije oko Bara. Propusnica se izaslaniku mogla izdati i ranije, ako bi u međuvremenu stigla obavijest o zauzeću Bara. Prijedlog da se propusnica ipak, odmah, izda, nije u takvoj atmosferi dobio potrebnu većinu.[108]

Nade, gojene početkom rujna da će se Bar lako zaposjesti pokazale su se varljivim tako da je ponovno izgledalo da bi pregovori sa Stjepanom mogli donijeti više nego li vojna sila. Vojvode Stjepana nije tada ni bilo u Zeti niti se očekivalo da bi tamo mogao stići do kraja godine. S njim se nije moglo razgovarati, a u Veneciji su oklijevali da izdaju propusnicu za njegove izaslanike. Istovremeno je (17.IX.1442.) iz Venecije naređeno da kotorski knez stupi u vezu sa Stefanicom Crnojevićem, čija su tri brata već bila u mletačkoj službi. Trebalo je i njega privući - raznim obećanjima; među ostalim moglo mu se ponuditi do 600 perpera godišnje od prihoda iz Zete koja će se osvojiti. Skadarskom knezu je ostalo da, silom ili sporazumom, ("aut per vim aut per concordium") zaposjedne Bar. Jedna mu je galija stajala na raspolaganju da to postigne.[109] Za dugo međutim, ništa nije postignuto niti je o događajima bilo preciznih vijesti iz "Albanije". Vlada se nadala da je moguće primirje. Stoga zapovjedniku Jadrana piše (16.XI.1442.) da povuče galiju koja se tamo nalazila, ako čuje da je u Albaniji došlo do primirja sa vojvodom Stjepanom.

Stjepanova se posada u Baru dobro držala, da bi onda i on tamo stigao s vojskom. Skadarski knez, čije je pismo u Veneciji razmatrano 8.I.1443., spominje epizodu iz ovog ratovanja kada je Stjepan s vojskom došao na tri milje blizu Skadra ("qui hostiliter iverat cum exercitu suo prope Scutari a tria milliaria"). Nije precizirano kada se to događalo, ali se zna da je tada tražio, dobio i prekršio primirje. Ćirković nagađa da se to moglo događati početkom prosinca 1442.g. Tada Stjepan i od Dubrovčana traži da radi ugovaranja mira ("pro tractanda pace"), posreduju između njega i Venecije, što su oni izbjegli.[111]

Venecija nije znala da već i Stjepana neka nevolja primorava da, uz dubrovačko posredovanje, traži izlaz iz rata, ali se zna da nije potcjenjivala njegove kopnene snage kao ni mogućnosti njihove obnove. To dokazuje i ovaj njegov prodor do Skadra svejedno što je hvalisavo izvješće otuda moglo govoriti o njegovom porazu. Moglo se strahovati da će vojvoda uvijek dolaziti s novim snagama i, u produženom ratovanju, postajati sve opasniji. Stoga Senat (8.I.1443.) savjetuje skadarskom knezu da se postara oko zaključenja mira, makar to bilo i po cijenu da se Venecija odrekne pretenzija na Bar, kojega vojvoda i tako posjeduje. Trebalo se zadovoljiti i s tim da Veneciji ostane Drivast sa ostalim i dijelovima Zete koje ona već drži, posebno sa Paštrovićima. Ugovorom je valjalo osigurati da se poruše tvrđave što ih je Stjepan tamo izgradio i da se Kojčinu i njegovoj braći (i bratićima) vrate baštinska dobra što im ih je Stefanica bio oduzeo zbog njihove vjernosti Veneciji. Ako Stjepan ne bi bio zadovoljan samim Barom i bude li zahtijevao Bar sa cijelim distriktom, trebalo mu je udovoljiti i mletačku vojsku povući iz čitava barskog distrikta.[112]

Napokon, kao da se i Stefanica počeo kolebati. Kotorski knez javlja kako i on traži primirje. Senat ga, 19.I.1443.g. ovlašćuje da sa Stefanicom uđe u pregovore i da ga, uz obećanje godišnje provizije od (najviše) 200 dukata, nastoji privući na mletačku stranu. Kotorski knez je upozoren da sa Stefanicom ne zaključuje nikakvo primirje, da njegovim ljudima ne dopušta dolaske u Kotor ni Kotoranima da odlaze u njegovo područje. To je bio pritisak ne bi li što prije došlo do mira, a Stefanica bio prinuđen na raskid sa vojvodom Stjepanom koji mu je već odavno sina držao kao taoca.[113]

Je su li postojali uvjeti za postupanje po ovim uputama, nije poznato. Tek, jedno se Stjepanovo izaslanstvo (Johannes Vlacovic, Lathco Roclavich, Grupich Doprichiavich) našlo u Veneciji ožujka 1443. s urednim putovnicama, doputovavši na dubrovačkoj lađi. U atmosferi nepovjerenja, izazvanoj ratom i propagandom, ono, 2.III.1443., svraća na Šoltu, da tamo provede uskrsne blagdane i biva osumnjičeno da možda ide aragonskom kralju. Natalin Petri, patron jedne lađe, uhićuje izaslanike i odvodi ih trogirskom knezu. Čim je vidio njihove isprave i saznao kamo idu, knez ih oslobađa. Razočaran kneževom

106) Listine, IX., str.156.-158., 160., 165.; Ćirković, Isto, str.63.; Božić, Isto, str.203.
107) Listine, IX., str.164.; Božić, Isto, str.204.
108) Isto, str.165.; Božić, Isto
109) Isto, str.164.-5.; Ćirković, Herc.Stef., str.64.
110) AAV, p.II., t.XVII., str.277.

111) Listine, IX., str.167.; Jorga, Isto, str.390.; Ćirković, Isto, str.65. (nota 112.); Božić, Isto, str.204.
112) Listine, IX., str.167.-8.; Ćirković, Isto, str.65.-6.; Božić, Isto, str.204.
113) Listine, IX., str.168.; Ćirković, Isto, str.66.; Božić, Isto, str.204.

odlukom, revni ih Natalin ipak opljačka; oduzme im stotinjak dukata u gotovom i nešto u stvarima, tako da je vrijednost opljačkanog iznosila oko 140 dukata. Za svaki su mu slučaj prije nastavka puta morali potpisati da je s njima lijepo i dobro postupao. Na njegov su se postupak oni u Veneciji ipak požalili pa je Natalinovo djelo okvalificirano (13.I.1444.) kao sramotno i skandalozno, a zaplijenjeni je novac morao položiti državnoj blagajni. [114]

Čini se, međutim, kao da je vojvoda Stjepan i ove izaslanike upućivao samo da bi dobio na vremenu. I oni "nose" samo riječi, bez ovlasti za utanačenje bilo kakva sporazuma. Dužd o tome (25.V.1443.) izvješćuje Umoljene koji ovlašćuju koleđ da izaslanike isprati prikladnim riječima kakve im je, uglavnom, dužd i sam već rekao, tj. da je raspoloženje mletačke vlasti prema njihovom gospodaru uvijek bilo i ostalo dobro, da ga je primala i gledala kao sina, i sl. [115]

d) Kako privući i zadržati nove podanike

Budući da neizvjesnost i rat potrajaše dugo, i "vjerni" su se podanici snalazili prelazeći s jedne na drugu stranu. Opredjeljivanje je zavisilo o izgledima na uspjeh i nagradu jer tamo se (kaže Božić) "teško živjelo, pogotovo poslije presijecanja svih veza s Primorjem. I čuveni Crnojevići su jedva izlazili na kraj pa im je kotorski knez, kad su prihvatili mletačku vlast, morao slati namirnice". Skadarski knez je pomalo privukao mnoga sela i ratničke družine Gornje Zete kao što je i Kosača (1442.) privukao dio Paštrovića. Nekim gornjozetskim vojvodama skadarski je knez obećavao po 30 dukata godišnje i odjeću za njihovu vlastelu ali su se oni ipak držali pasivno pošto im ništa od obećanog nije davao; drugi (Bjelopavlići) su išli u pljačkaške akcije "na bosanskoj granici". Vojvoda Stjepan, gdje i kad je mogao, strogo je postupao s onima koji su ga izdavali, ostavljali i prelazili na stranu Venecije ili joj ostajali vjerni ne mareći za njegove pozive. Slabo su prošli Paštrovčani koji su mu, kada se s vojskom pojavio među njima, odbili prići ili ga nisu čak ni sačekali. Za kaznu su im paljena sela, pojedinačne kuće i ostala dobra, a njihove su zemlje davane drugima. Božidar Novaković iz Gluhog Dola u kotorskom području, žali se kasnije (Senat je o tome raspravljao 11.VII.1446.) da je Stjepan spalio 30 njihovih kuća ("**triginta domum eorum a Stefano Vuchsich fuerunt combuste**"). I vojvoda se Radič Grubčević, mletački plaćenik, također žalio (početkom svibnja 1443.) na svoje nevolje iz 1442. Ne vjerujući Stjepanovim obećanjima i brojnim ponudama, on radije pristaje da se i njemu dogode sve nevolje nego da se odvoji od Venecije. Kad su se ostali Paštrovčani okrenuli od nje i prišli Stjepanu, Radič se, sa tri brata i njihovim obiteljima (bilo ih je 32) povukao u svoj "castellum" - na nekom školju blizu obale, vjerojatno na sv.Stefan, odakle

114) ASV, Avogarima di Comun, Raspe 3648, p.44.-45.; quarantia criminale, 22-23; Šunjić, Prilozi, 127

115) Listine, IX.174.

kako se hvalio, i dalje vjerno služi Veneciji. Za svoju vjernu službu primao je osam perpera mjesečno, kao i njegova braća. Oni su se, po njegovim riječima, u tadašnjem ratu izlagali "tisućama smrtnih opasnosti" ("exponentes se ad mille pericula mortis") i opravdano očekivali da im se plaća poveća na 10 perpera, a da djecu i obitelji ne bi ostavljali u neizvjesnosti, traže jamstva da će im se služba i plaća, poslije njihove smrti i na djecu prenijeti.

Kasnije će se vidjeti da su se oni u ovim ratovima zaista izlagali smrtnim opasnostima. Početkom kolovoza 1445. zapisano je u Veneciji da su Radič i braća u mletačkoj službi pobili neke Paštrovčane, da bi poslije, u miru, rođaci ubijenih, bez obzira na mir pa i na naknadno stvorene rodbinske veze, uhvatili priliku da im se osvećuju, ubivši dvojicu Radičeve braće ("noviter occiderint duos ex ipsis fratribus"). Kako su od braće ostali samo Radič i Stefan, Venecija im daje plaće i dvojice poginule braće, uvjetujući to time da kod sebe moraju držati i izdržavati žene i djecu poginulih i kćeri im opremiti za udaju. Venecija je imala obzira prema njihovim zaslugama iz vremena kad je "castrum" njihove obitelji jedini ostao vjeran Veneciji za Stjepanovog ratovanja, kad je Stjepan bio zauzeo cijelu ostalu donju Zetu ("perdito universo paysio Zente inferioris, castrum solum familie istorum fratrum in fede et obedientia nostra remansit").

Venecija je uopće prema svojim zaslužnim podanicima bila uviđavna. Tako i 5.V.1443.g. obećava da će i djecu Radičeve obitelji, imati u vidu, ali zbog ionako velikih ratnih izdataka nije, "za sada" mogla pristati na traženu povišicu.

Svi što su išli u Veneciju da traže neko priznanje (a išli su i u većim grupama) iznosili bi tamo svoje, ako ne sasvim izmišljene, vjerojatno uveličane žrtve i zasluge. I sa Radičem Grubačevićem je išlo više takvih. "Georgius Glavoš" se hvalio kako nikad nije ni otvarao pisma koja je primao od vojvode Stjepana te kako ih je zapečaćena prosljeđivao kotorskom knezu. Drugi Georgius de Cagnose (Đuro Kanjošev) Pasqualis Alegreti (Paskoje Radin). Gregorius Nicolai (Grgur Nikolin) i dr. radije su pristali da im se kuće spale nego da pogaze vjernost Veneciji. Svi su se oni povukli u kastelet vojvode Radiča i molili da im se dodijele dobra paštrovačkih "odmetnika" koji us prišli vojvodi Stjepanu; naravno kada se tamo vrati mletačka uprava jer je i vojvoda njihova dobra oteo i podijelio svojim pristašama. Takve želje Venecija u pravilu nije odbijala. Kotorski knez će im, kako je rečeno, čim to bude moguće, dati zemlje paštrovačkih "rebella". Vjernom Đorđu Glavošu, međutim, nije mogla dati mjesečnu proviziju od osam perpera, kako je tražio, ali je ostavljen u nadi da će se to, u budućnosti, riješiti. [116]

116) ASV, p.III., t.XVIII., str.24.-26., t.XIX., str.98.-99., 176.; Ćirković, str.66.; Božić, str.199., 206.

e) Skratiti rat i po cijenu njegova proširenja na novo područje

Bit mletačke ekonomsko-političke doktrine: izbjegavanje rata nije se uvijek mogla postići. Ratovanju se pribjegavalo kad se cilj nije mogao postići nikakvim drugim sredstvima. Sada, kao i ranije u sličnim prilikama, Mlečani su oklijevali, uvijek očekujući ne bi li se rat izbjegao ili neko drugi za njih vadio kestenje iz vatre. Kad su se ipak našli u ratu sa vojvodom Stjepanom koji im je izgledao snažan u tom području (qui potens est ad illa confinia") kako tvrde i 7.V.1443., gledali su da ga što prije završe. [117]

Zapovjednik jadranske flote Antonie Diedo (1.V.1443.) dobio je nalog da s pet galija krene na Bar. Ovim je lađama mogao pridružiti galeotu Hvara i Brača. Po dolasku u Kotor, trebalo je da Diedo, u suradnji sa skadarskim kopnenim snagama i brzinom koja bude moguća, prinudi Bar na predaju. Ali, ako vojvoda Stjepan bude u Zeti s vojskom jakom toliko da bi bitka za Bar predstavljala veliku opasnost, mir je trebalo tražiti na druge načine. Kako je Venecija već posjedovala barski distrikt, Diedo je mogao vojvodi Stjepanu Kosači ponuditi mir pod uvjetom da joj pripadne Bar, a da ostalo zadrži šta tko posjeduje. Ako se to pokaže neprihvatljivim, Kosači se mogao ostaviti Bar sa distriktom, dok bi ostalo pripalo onome tko ga posjeduje. Pored Bara se moglo, ako bude neizbježno, Kosači ponuditi još i do 1000 dukata godišnje pod uvjetom da Veneciji ostane sve što ona tamo posjeduje. I tek, ako drukčije ne mogne doći do mira, Diedo je imao ovlasti da, "uzdajući se u svemogućeg Boga koji je na našoj strani" (**"confidentes in deo omnipotente qui est cum parte nostra"**) i oslanjajući se na svu silu koju u onim krajevima mogne objediniti, napade na Bar. Bio je ovlašten da uđe u pregovore s Baranima, da obeća oprost svima koji su dotad učinili nešto protiv mletačke vlasti, da nudi novac, odjeću i ostalo iz budućih prihoda Bara i Zete, itd. Pregovori se, ako do njih dođe, nisu smejli odugovlačiti; trebalo ih je kombinirati sa raznim, čak i vojnim pritiscima jer bez ratnih uspjeha nema ni povoljnih pregovora (**"nam qui bene guerrizat bene pactizat"**).

U obzir je dolazilo i što duže primirje, bar na dvije godine. Venecija je željela da se poslovi "Albanije" što prije okončaju - mirom ili primirjem jer se bojala da vojvoda Stjepan ne uvuče i Turke u rat na svojoj strani. Turski je namjesnik na albanskoj granici već bio naredio tamošnjim turskim vazalima da prikupljaju vojsku i da ratuju protiv Mlečana. Stoga je 10.V.1443. odlučila da preko skadarskog kneza uputi pismo sultanu i objasni mu kako njegov "subditus", vojvoda Stjepan Kosača, ratuje u Albaniji protiv predjela koji joj odavno pripadaju i koji su joj ugovorom s Portom priznati. I ne samo da on ratuje protiv Venecije i da joj nanosi neprilike, nego je za rat, protivno ugovorima, pridobio i tamošnjeg turskog vojvodu, što je (nadala se) svakako protivno sultanovoj volji. Radilo se o zemljama pod zaštitom svetog Marka koje turski vojnici i podanici, po ugovoru, ne smiju uznemiravati. Očekivalo se da sultan naredi prestanak neprijateljstva i kazni prijestupnika - vojvodu Stjepana Kosaču.

Budući da je iz iskustva znala da sve predviđeno ne mora dovesti do mira, Venecija ima u vidu i varijantu po kojoj se rat mogao skratiti i njegovim širenjem izvan sporne oblasti. Otud, ako ratni uspjeh, zbog prisutnosti velikih Kosačinih snaga, ne bude u izgledu, ako se mir ne prihvati pod navedenim uvjetima, ako do pregovora ne dođe ili ih druga strana, iz svojih razloga, namjerava razvlačiti, Diedo ima ovlasti da se sa skadarskim knezom sporazumije o mjerama obrane kako se tamo, poslije njegova odlaska, ne bi ništa nepovoljno dogodilo i da se s povjerenim galijama pomjeri do Omiša te da ga zauzme uz pomoć kneževa Splita i Trogira koji su za to već bili pripremljeni. Operaciju je, izgleda, smislio i predložio upravo splitski knez. Njegovi su izaslanici već bili u Veneciji tako da je Senat ideju odmah prihvatio. Admiral Antonio Diedo imao je nalog da se na putu za Kotor tajno sporazumi sa splitskim i sa trogirskim knezom, o barkama i ljudima koji bi se pripremili pod izlikom da su potrebni u donjoj Zeti. Sve to kako bi ih, prema dobivenim uputama, poslije našao spremne. Od Omiša bi se operacija prenijela na Drijeva pa i na Novi u Kotorskom zaljevu. Napad je na Kosačine podanike u naznačenim oblastima morao biti silovit, jer je njihovo uništavanje ognjem i mačem ("ferro et igne consumpseris") jedini način da vojvoda napusti Bar i druga mjesta, ostavljajući ih Veneciji. Diedo je imao ovlasti da samostalno poduzima sve mjere korisne za postizanje pobjede, za rušenje Kosačine države i za pokoravanje njegovih podanika.[118]

f) Gubitak Bara

Budući da su tada poruke i vijesti prenošene sporo, gradovi Skadar, Bar i Kotor, bili su jako "udaljeni" od Venecije. Kad se tamo ritam događaja brzo i neočekivano mijenja onda se dešava da vlada u centru često raspravlja o već zastarjelim zahtjevima i donosi odluke, koje u izmjenjenim okolnostima, nisu ni korisne ni primjenjive. Ni umoljeni dok su formulirali upute za A.Dieda, nisu znali što se dešavalo u Zeti, kao što ni kneževi Kotora i Skadra nisu znali o onome što centar odlučuje. Diedo je već bio otplovio kad je kotorski knez javio da je Stjepan Kosača, zbog zauzetosti u nekim predjelima Bosne, ostavio Bar bez posebne zaštite. To što je znao kotorski, sigurno je znao i skadarski knez. Dužd stoga žuri da (31.V.1443.) Diedu uputi poruku o tome i da izrazi nadu kako će mu se Bar, čim tamo stigne, lako potčiniti.[119] Događaji su međutim

117) *AAV, p.III., t.XVIII., str.29.; Božić, str.199.*

118) *Listine, IX., str.170.-171., 173.; AAV, Isto, str.31.-32.; Ćirković, str.66.; Božić, str.206.*
119) *Listine, IX., str.174.-175.*

bili brži i duždov nalog Diedu postaje islišan jer i skadarski vojvoda Daniel Jurić kreće na Bar prije nego je čuo za dolazak flote i za upute kakve je imao njezin zapovjednik. Kako tamo nije bilo Kosačinih snaga, skadarski je knez odmah - na mletačku stranu - privukao brdska plemena iznad Bara. Sami su pak Barani opsadom primorani na predaju. Skadarski se knez 19.V.1443.g. sastaje s njihovim izaslanstvom i obećava priznanje autonomnih prava barskoj općini. Osamdesetak se "Bosanaca" međutim, i dalje odupiralo iz gradske tvrđave sve dok tamo nije prispjela mletačka flota. Kad je Diedo stigao s galijama i iskrcao svoje balistarije, još se činilo da tvrđavu, ni silom ni lukavstvom neće pokoriti bez duge opsade. Istovremeno se i vojska vojvode Stjepana približavala u pomoć kaštelu. Prema procjenama, nalazila se na udaljenosti od svega tri dana hoda. Sve se dakle, moralo raditi vrlo brzo. Stoga skadarski knez uvlači u rat i lokalna plemena koja je pridobio obećanjima. I Diedovim je snagama trebalo dva dana, pa da (4.VI.1443.) skrše otpor branitelja, nakon što ih je 2/3 izginulo, dok je samo 27 preživjelih, većinom izranjenih branitelja, dobilo propusnicu za slobodan odlazak do Dubrovnika. Diedo je dvama pismima izvješćivao vladu o svom sudjelovanju u osvajanju barske tvrđave i o Kosačinim izaslanicima koji su, kao i ranije, bez punomoći da nešto zaključe, nudili mir i slogu, gledajući zapravo da dobiju na vremenu.

Kako su poslovi obavljeni jednostavnije nego se očekivalo, ni Diedo ne odlazi pod Omiš, nego (1.VII.1443.) dobiva novi nalog da prati mletačke trgovačke lađe koje su, s robom, plovile za Flandriju. Budući da mira još nije bilo morao je prije odlaska dobro osigurati osvojeno mjesto, opustošiti Kosačine teritorije i porušiti mu utvrđenja podignuta blizu Kotora radi spriječavanja Vlaha da tamo dolaze. Tako je bosanski vojvoda napokon istisnut iz donje Zete. Izgubio je i Paštroviće. Ostalo mu je u gornjoj Zeti ono što je držao Stefanica Crnojević čiju je "vjernost" osigurao držeći mu sina Ivana kao taoca. Krajem ožujka 1444. iznevjerit će mu se i Stefanica. Stići će ga i druge nevolje koje vojvodi Stjepanu više neće ostaviti mogućnosti da misli na Zetu.[120]

g) Ban Matko Talovac nudi Veneciji savez protiv vojvode Stjepana

Dok se A.Diedo nalazio u zetskom primorju, ban Matko Talovac iznenađuje Veneciju ponudom saveza protiv vojvode Stjepana - zajedničkog im neprijatelja. Ban je sigurno imao u vidu preotimanje Omiša i Poljica. To je područje bilo njegovo do kraja 1440.g., kada ga zaposjeda vojvoda Stjepan. Kad je ponuda stigla, u Veneciji se već znalo za uspjehe protiv Stjepana u donjoj Zeti i za osvajanje Bara, pa joj Talovac sada nije ni bio potreban, a imala je vlastite

120) *Isto, str.174.-176.; AAV, p.III., t.XIX., str.130.; Božić, str.200., 206.-209.; Ćirković, Ist.Bosne, str.270.*

anove za Omiš i Poljica. Zato oprezno (12.VII.1443.) odgovara kako je takav savez odavno priželjkivala, ali da ga sada ne može prihvatiti jer njezin zapovjednik Jadrana upravo s Kosačom pregovara o miru. U takvoj situaciji joj čast ne dopušta da paktira s drugim pogotovo kad ne zna što je pregovorima s prvim postignuto. Ponuda je odgođena da se oživi poslije neizvjesnog roka, što znači ako do sporazuma ne dođe i kad to Veneciji bude korisno.

Pod istim su izgovorom banu uskraćene i dvije tražene galije sa 100 balistarija. Bilo bi za nju nečasno, kaže, postići mir s Kosačom da bi odmah potom drugome pružala pomoć protiv njega. Dopušteno mu je jedino da u Veneciji nabavi barut i šalitru.[121] Tako se ni Talovac tada nije pokrenuo protiv Stjepana iako je nastavio s ratnim pripremama.

h) Uspješan mletački prepad na Omiš

Napokon je (17.I.1444.) sam splitski knez zaposjeo Omiš i Poljica. Izveo je to samo s lokalnim snagama i bez većeg otpora, svakako u povoljnom trenutku kad je vojvoda Stjepan Kosača ratovao s novim kraljem Tomašem. Mletačka je akcija našla brojne pristaše koji su je olakšali. Tražeći priznanje za tada pružene usluge, Toma Pipinić iz Omiša se samo desetak dana kasnije pozivao na splitskog kneza i dvojicu zapovjednika splitskih teritorijalaca koji su, presudnog dana, bili pod kaštelom i burgom i mogli posvjedočiti kako je on odvažno izvršavao sve što su mu naređivali. Za tu odvažnost tražio je doživotnu mirovinu od jednog dukata mjesečno.

Mora da je tamo tinjalo nezadovoljstvo Kosačinom, a možda i prethodnom - Talovčevom upravom. U jednom je od četiri "kapitula" (podnesena kasnije Veneciji) traženo da se svi Omišani, izbjegli ("perditi") zbog rđave uprave onih koji su prije vladali, slobodno repatriraju svojim kućama i da sve svoje nesmetano posjeduju. Venecija se (3.III.1444.) s tim potpuno suglasila. Istina, bilo je onih koji su, pred novim promjenama, ispred mletačke vlasti pobjegli vojvodi Stjepanu ili banu Petru Talovcu. Neki od njih uskoro (1446.) traže da se vrate na svoja imanja koja su im bila oduzeta.

Najistaknutiji su pak poljički knezevi (Dražojevići, Ugrinovići, Novačići, Dedići) obdareni na razne načine: neki su već 29.I.1444. dobili kuće u Splitu ili u Splitskom polju, posjede u Splitskom polju, ponešto platna i svečane odjeće. Čak jedna peča sukna dodijeljena je i poljičkoj općini da je razdijeli kako smatra najuputnijim. Desetak je plemićkih kuća - prema ugledu i zaslugama - dobilo i nevelike godišnje provizije od 20 do 40 malih libara (1 dukat = 6 libara) iz prihoda splitske državne blagajne. To im je potvrđeno u Veneciji (28.II.1444.), i svi su bili zadovoljni. Matija Dražojević i njegov brat - kao glavni i najvjerniji za mletačku vlast u onom mjestu ("nostro dominio principales et fideliores illius loci") tražili su da im se dodijele -"4 omiška seljaka". Na prijedlog splitskog

121) *Listine, IX., str.176.; AAV, p.III., t.XVIII., str.60.-61.*

kneza i njihovom je traženju (5.VIII.1444.) udovoljeno.[122]

Tako je vojvoda Stjepan za kratko vrijeme, izgubio dva značajna primorska mjesta - Bar i Omiš, a k tomu još donju Zetu i Poljica. Time se pozicija Venecije na našoj obali znatno poboljšala.

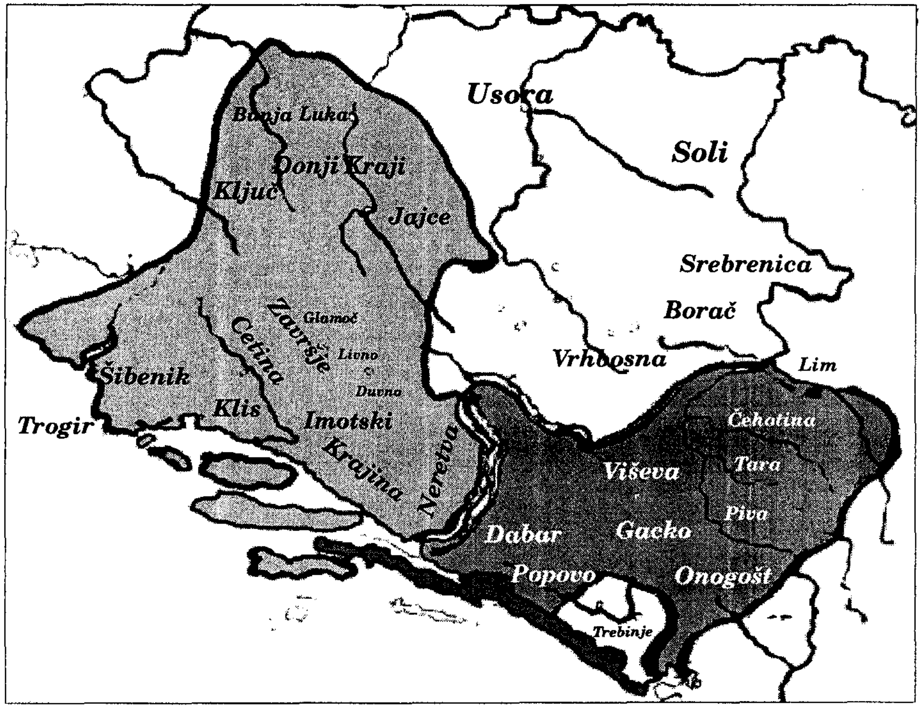

Posjedi vojvode Hrvoja i vojvode Sandalja

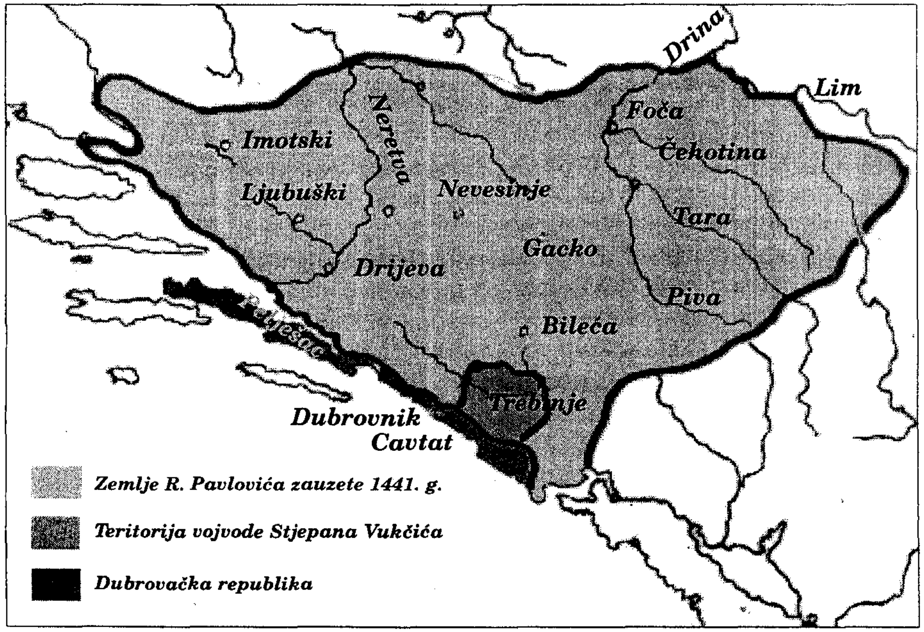

Teritorija vojvode Stjepana Vukčića Kosače u vrijeme njegovog rata u Zeti (1441.-1444.)

122) ASV, Senato-Mar, I., str.214.-216., Senato-Mar, II., str25.; Listine, IX., str.237.-8.; Ćorović, str.470.; Ćirković, Herc.Stef., str.73., Isti, Istor.Bosne, str.277.; Šunjić, Dalmacija, str.66.-68.

VI.

ODNOSI S VENECIJOM U VRIJEME KRALJA STJEPANA TOMAŠA (1443.-1461.)

1.Burna 1444.godina

a) Tomaševa pojava

Vrijeme je učinilo bezrazložnim ugovor o nasljeđu Tvrtka II. s Hermanom Celjskim, potpisan 1427., tako da on, poslije Tvrtkove smrti (studeni 1443.) nikoga više nije obvezivao. Osobe najzainteresiranije za ostvarenje ugovora - grof Herman i car Sigismund - su ionako umrle prije Tvrtka. Stoga se pitanje naslijeđa krune rješavalo među Kotromanićima. Kako nije imao izravnog potomka, moguće je da je i sam Tvrtko II.dao prednost svome nećaku Tomašu, jednom od četvorice (nezakonitih) sinova kralja Ostoje. Od ostale trojice poimenično je poznat samo Radivoj, prepredeni spletkar, vječni pretendent na prijestolje, s kojim je i Tvrtko II.imao neprilika. On ni poslije Tvrtka nije bez ambicija, niti bez pristaša. Čim je vidio da je zaobiđen, stvorio je blok s vojvodom Stjepanom Vukčićem - protiv Tomaša. Time odmah počinje i građanski rat, potpirivan od vanjskih čimbenika. S Tomaševim protivnicima udružuje se Ulrih Celjski, spletkareći na ugarskom dvoru. Njegov uticaj međutim nije bio osobito velik jer i sam je bio u zavadi sa Ivanom Hunjadijem, moćnim ugarskim vojvodom. Ipak je trebalo nekoliko mjeseci dok Hunjadi nije postigao da novi ugarski kralj Vladislav, u svibnju ili lipnju 1444.g.prizna Tomaša i tako mu olakša položaj. Ni ostali Tomaševi protivnici nisu imali

mnogo uspjeha. Najpoznatiji od njih - Stjepan Kosača ratovao je protiv Venecije tako da mu je najveći dio snaga ostao za to bojište vezan. I on i Radivoj ulaze u rat protiv kralja bez svojih saveznika - Turaka koji su, malo ranije (pred kraj 1443.) trpjeli teške poraze od ugarskog kralja Vladislava.

Kralj Tomaš se pak dobro oslonio na Vukčićevog sestrića i neprijatelja Ivaniša Pavlovića, uz čiju pomoć siječnja 1444.g. prodire u dolinu Neretve i zaposjeda Kosačina Drijeva. Mlečani, svakako u ratu s Kosačom, iskoristili su njegovu razvučenost i odmah mu oduzeli Omiš s Poljicama.[1] Protiv svoga vojvode Stjepana ustali su i Radivojevići, vojujući na području zapadno od Neretve. Tako je sve bilo zahvaćeno ratom; ponovno se svuda razara unutarnji red, onemogućava promet, što je sve praćeno još obuvatnijim siromašenjem.

b) Prijateljstvo s vladom - prijateljstvo s narodom

Iako su odnosi bosanskih vladara s Venecijom već tradicionalno bili dobri, nijednom se ranije kralju kao Tomašu nije toliko žurilo da se obrati duždu. Dosta izoliran i nesiguran u početku, on se stara da Venecija što prije dozna tko je stvarno kralj Bosne, kome treba pokloniti povjerenje i prijateljstvo. Stoga već prvih dana prosinca 1443. izvješćuje Republiku o svom usponu "na kraljevstva svoga strica" ("ad regna patrui sui") moleći je među ostalim, da odnos mletačke vlasti prema Bosancima koji dolaze u njezino područje ostane dobar, kao i u vrijeme prethodnog kralja - njegova strica. I iz Venecije požuruju da udovolje svom "prijatelju". Dužd tako (već 20.XII.1443.) naređuje najznačajnijim dužnosnicima u Dalmaciji, knezu i kapetanu Zadra, kako će postupati. Naredba se svodi na to da sve Bosance koji tamo dolaze primaju dobro, bez ikakve diskriminacije i da im pružaju svaku zaštitu - kao da su mletački podanici. Trebalo je da knez i kapetan o duždovu nalogu - pismeno izvijeste kralja Tomaša, kako bi znao za njihovu dobru volju i s povjerenjem očekivao dobar postupak prema njegovim podanicima. Oni stoga (21.I.1444.) pišu kralju kakav su nalog od dužda primili i kako će se njihova vlast odnositi prema Bosancima - bit će svugdje potpuno sigurni.[2]

Sam Tomaš pak, početkom veljače 1444.g., izvješćuje Veneciju o ratnim nevoljama i opasnostima na putovima koje su ga sprječavale da svoje srebro pošalje na mletačko tržište s namjerom da ga tamo proda za dukate što su mu bili jako potrebni. Nije se žalio na oskudicu, niti bi to bilo kraljevski, ili je za plaćanje nekih obveza tražio kratkoročni zajam od 15.000 dukata, uz kraljevsku riječ ("fide regia") da će ga vratiti najkasnije do Jurjeva. Morao je mnogo trošiti i davati nepredviđeno na sve strane. Svome susjedu, hrvatskom banu Matku Talovcu, odmah je posudio 35.000 dukata za osvajanje Omiša ("pro impresia Almise"). Do prije četiri godine Omiš je bio Matkov, da bi mu ga 1440. oduzeo vojvoda Stjepan, njihov zajednički neprijetelj. Tomašu se tada sigurno činilo korisnim da Matko, radi Omiša, uđe u rat protiv Stjepana. A budući da su tada Mlečani neočekivano zaposjeli Omiš, Talovac odbija vratiti posuđeno. Kako je sve to, ispraznilo kraljevu blagajnu, on je pitao u slučaju da ne dobije zajam od mletačke vlade, mogu li se u Veneciji naći trgovci koji bi prikupili toliku sumu dukata, a on bi im dao protuvrijednost u srebru, smatrajući da su mu učinili uslugu.

Bogata, ali sređena i, prema tome, tvrda na novcu, Venecija se nije mogla ponašati "kraljevski", ni posuđivati na riječ, onako kako je Tomaš posudio Matku Talovcu. Tamo su vladale drukčije norme. Odgovorila je da bi rado udovoljila kada bi imala tolika sredstva i molila razumijevanje za njezine velike napore i troškove što ih je odavno podnosila. Upućujući kralja na izravan aranžman s trgovcima, nudila mu je svoje posredništvo u dopustivim granicama ako dođe do kakvih nesporazuma između trgovaca i kraljevih ljudi, koji bi se bavili ovim poslom.[3]

Prvo je Tomaševo izaslanstvo pokrenulo (u veljači 1444.) i pitanje kraljeva svečanog primanja u članstvo mletačkog Velikog vijeća, mletačkog građanstva i uopće svih počasti, dostojanstava i prerogativa koji mu po tome pripadaju. Mletački je Senat (28.II.1444.) na sve to pristao - uz obećanje da će, ne samo čuvati prijateljstvo kakvo je do tada vladalo nego da će ga dalje razvijati i unaprijeđivati ("de bono in melius augere")[4] Diploma o mletačkom građanstvu za kralja i njegova vjernog saveznika Ivaniša Pavlovića izrađena je početkom ožujka 1444.g. Takva su počasna zvanja među živima u Bosni odranije imali još samo vojvoda Stjepan Kosača (od 22.V.1434.) Hrvojev sinovac Juraj Vojsalić (Georgius Posilovich, vojvoda) i vitez Vlatko Jurjević ("Vualticus Juriavich, miles...cives noster venetiarum de intus...") od 14.IX.1440.[5]

Tako su Tomaševi odnosi s Venecijom počeli u dobrom znaku. U jednom raspisu (od 6.III.1444.g.), upućenom svim mletačkim dužnosnicima u Dalmaciji, po gradovima i otocima i svima koji će ga čitati, dužd je Tomaša predstavljao kao svoga brata i najdražeg prijatelja.[6]

c) Komplikaicije oko Omiša

Neposredno po zauzimanju Omiša Venecija se držala kao da je to sporedna stvar i samostalna akcija splitskog kneza. Već je krajem siječnja 1444. doznala da hrvatski ban Franko Talovac ne odobrava njezino miješanje u pitanje Omiša i Poljica. Ona se (2.II.1444.) kao čudila i pretvarala da ne shvaća kako

1) *Ćorović, str.468.; Perojević, str.505.-506.; Ćirković, Ist.Bosne, str.276.-277.; Božić (Ist.CG), str.208.; Ćošković, Bosanski kraljevi, str.32.-40.*
2) *Listine, IX., str.178.-9.*

3) *AAV, p.III., t.XVIII., str.121.-2., 126.*
4) *Isto, str.118.-119.*
5) *ASV, Grazie, Ro XXIII., 94., XXIV., 16., 108'; ASV, Privilegi, II., 22'; Šafarik, Mon.serbica Archivi Veneti, II., Beograd, 1862., str.285.-7.*
6) *Listine, IX., str.182.-3.*

njezino uplitanje može ikome smetati. Ta, ona je više godina bila u otvorenom ratu sa Stjepanom Kosačom koji je ova mjesta držao, tako da su jedno drugome nanosili štete i preotimali teritorije i ne vidi razloga da se sada neko može da jure žaliti na to što je jedan njezin knez najposlije zaposjeo Omiš i Poljica. Stjepan Kosača je prvi protiv nje pokrenuo rat; on ga je dakle nametnuo dok se ona samo branila i time stekla pravo da slobodno pređe i u protunapad. Budući da je sporna mjesta u sasvim izvjesnom ratu ("liquidissimo bello") otela iz neprijateljskih ruku, nadala se da će to svakako biti shvatljivo i ugarskom kralju i njegovim podanicima.

Ovakvim stavom goruće pitanje ipak nije skinuto s dnevnog reda jer se i u Veneciji stvarala atmosfera u prilog povlačenja sa spornog područja. Dio Umoljenih je, naime, smatrao da nije korisno na državu navlačiti mržnju i neprijateljstva, i da ne treba ulaziti u materiju koja može stvoriti skandale i neugodnosti sa ugarskom krunom. Stoga sugeriraju da se splitski knez dalje nikako i nipošto ne upliće u problem Omiša i Poljica, a pošto ih je, bez odobrenja (nobis insciis), uzeo pod vlast Venecije, trebao bi ih i napustiti. Predlagali su da se o tome izvijesti i ban Franko Talovac, ali se za takav stav od 65 očitovalo samo 27 članova pa je odlučeno da se rasprava, zasada ("pro nunc"), ipak odgodi.

Pristaše prijedloga o napuštanju Omiša su već 11.II.1444.g. nastojale da se izglasa tekst pisma knezu Franku Talovcu. U tri se razmatrane varijante pisma govorilo kako im je ranije izgledalo pravno moguće da splitski knez zaposjedne mjesta Stjepana Kosače, poznatog mletačkog neprijatelja ("notorium hostem nostrum"), dok od svojih kneževa iz Dalmacije nisu doznali da i knez Franko polaže pravo na ta ista mjesta, budući da su pripadala hrvatskom banatu prije mego ih je nedavno zaposjeo Kosača. A kako Venecija ne nemjerava ničija prava dokidati (derrogare), niti tuđe zemlje prisvajati, posebno ne one koje pripadaju knezu Franku s kojim želi sačuvati dobro prijateljstvo i susjedstvo, poziva ga da joj pošalje svoga izaslanika koji će izložiti njegova prava, da bi se po tom o njima povelo više računa. U jednoj je varijanti izražavana i nada kako će Split i ostala dalmatinska mjesta biti sigurni i kad Omiš i Poljica budu u Talovčevim rukama, pa je i to razlogom da ih treba napustiti (dimittere). Jedino je, naime važno da nisu u rukama Stjepana Kosače - mletačkog neprijatelja. Nijedna od varijanata nije dobila potreban broj pristaša pa iz mletačkog ureda nisu ni izašle. [7]

Neuvjerana da "argumentima" može opravdati ovo osvajanje, Venecija i 6.III 1444. naređuje Ivanu de Reguardatis", svome izaslaniku koji ide u Ugarsku, da izbjegava razgovore na ovu temu i da se pravi neupućen. Tamo gdje razgovor ne uspije izbjeći, mogao je govoriti samo u svoje osobno ime kao da zna da je splitski knez sporna mjesta oteo od Stjepana Kosače - "našeg otvorenog neprijatelja" ("publici hostis nostri"). U slučaju da se izaslanik sretne s nekim od Talovaca i ne mogne razgovor izbjeći, podsjetio bi kako je Republika uvijek prema njima pokazivala jedinstvenu naklonost i ljubav, što će činiti i ubuduće. On nema mandata da govori o spornoj materiji jer je samo uzgred, pred polazak čuo nešto o tome da je splitski knez zauzeo Omiš i Poljica. Mogao je reći da je Venecija već odavno bila u ratu s Kosačom koji joj je nanio mnoge nepravde, a onda je, kako se to događa u ratu, i mletačka vojska - u pravednom ratu, zaposjela ta mjesta ("iusto bello accepta fuisse"). Trebalo je reći kako i novi bosanski kralj pokreće pitanje svojih prava na sporna mjesta ("quod etiam ipse ius pretendit in locis predictis"). Kralj Tomaš je zaista, još u veljači 1444.g. pokrenuo pitanje svojih prava nad Omišom i Poljicama. Tvrdio je da je to sve njegova baština. Omiš je pripadao bosanskom kralju da bi ga potom zaposjeo herceg Hrvoje, zatim Ivaniš Nelipić (knez Cetinski), poslije njega ban hrvatski pa vojvoda Stjepan Vukčić i napokon Venecija. Ako se pak Venecija odluči da mjesto napusti, trebalo je, kako je poručio Tomaš, da se sjeti da je ono posjed bosanskoga kralja i da ga ustupi radije njemu nego bilo kome drugome. Ni tom prilikom Tomaš ne propušta naglasiti kako je Matku Talovcu za zauzeće Omiša bio posudio 35.000 dukata koje taj odbija vratiti. Molio je da i Venecija, ako uđe s Matkom u pregovore, nastoji da se ovaj dug ipak izmiri.

Tomašu je stigao vrlo nepovoljan odgovor, datiran 28.II.1444., koji je glasio je da je Republika otela Omiš od svoga neprijatelja, da ga sada "časno posjeduje" ("tenemus honestissime") i da s Matkom nije ni u kakvim pregovorima jer je s njim u dobrim odnosima. [8]

Bosanski se kralj, početkom svibnja 1444. međutim još jedanput vraća na ovo pitanje, i pokreće ga. O sadržaju razgovora s kraljevim poslanikom, dužd (15.V.) upoznaje Vijeće umoljenih, a ono zadužuje koleđ da nađe prikladan odgovor, kojim je svakako trebalo istaknuti da, dok su god Omiš i Poljica u mletačkim rukama i bosanski kralj, zbog ljubavi koja se u Veneciji gaji prema njemu, može smatrati kao da su i u njegovim rukama. Slično je trebalo odgovoriti i izaslaniku kneza Matka Talovca. [9]

Postajalo je sve jasnije da više nema govora o napuštanju Omiša i Poljica, da će tamo Venecija ostati i po cijenu kvarenja odnosa sa Talovcima, pa i po cijenu rata. Opremajući izaslanika banu Petru Talovcu, Vijeće umoljenih (5.VIII.) traži da njihov emisar najprije ide u Split i zapovjedniku Jadrana (ako ga sretne) prenese naredbu da jednu galiju pošalje u Split radi nečega što se događalo u Poljicima (gdje je izgledalo da ban Petar neće prezati od "novotarija"). Galija bi tamo ostala koliko po zapovjednikovoj ocjeni bude potrebito.

Izaslanik (Benedikt de Molino) bi splitskom knezu izložio zbog čega ide

7) Isto, str.179.-182.; Perojević, str.507.

8) Isto, 185.; AAV, Isto, str.126.-9.; Perojević, str.507.; Ćirković, Ist.Bosne, str.278.; Šunjić, Prilozi, str.127.-9.

9) Listine, IX., str.193.; AAV, Isto, str.126.; Perojević, str.507.

banu Petru i o tome saslušao njegovo mišljenje. Izaslanik je išao da bana Petra podsjeti na blagonaklonost i ljubav Venecije prema njemu i njegovom kralju i da ga opomene kako bi Veneciji teško palo ukoliko on, svojim mjerama oko Poljica, pomuti postojeće odnose, za što nema nikakvog opravdanog razloga ni zakonitog presedana. Tada je, u naputku koji je pripreman za izaslanika prvi put rečeno da je splitski knez, uz pristanak Venecije (a nipošto bez njezina znanja) zauzeo sporna mjesta. Kao takva će ih i zadržati ("habere et tenere disponimus") budući da ih je uzela iz ruku svoga otvorenog neprijatelja, ali i kraljeva i Talovčeva neprijatelja, s kojim je bila i jeste u otvorenom ratu ("in aperto bello"). Trebalo je ustanoviti kakve su dalje banove namjere pa ako bude voljan da Poljica ostavi na miru ("in quietem dimittere Polizenses") i da ih ne uznemirava, treba mu očitovati da je i Republika uvijek voljna dobro i prijateljski živjeti s njegovim kraljem. Ali, ako ban Petar ne bude na to spreman, ako se iz njegovih odgovora shvati da će nastaviti s uznemiravanjima, trebalo mu je reći da će Venecija braniti Poljičane, da neće dopustiti da ih netko nedužne uznemirava, te da će se i kralju žaliti protiv njega. Bilo je stanovitih teškoća da Umoljeni prihvate ovakve naputke jer ih je većina podržala tek u trećem glasanju. [10)]

d) Težak Kosačin problem: kako iz obruča bez turske pomoći?

Pritiješnjen između Venecije, bana Talovca, Tomaša i Ivaniša Pavlovića, vojvoda se Stjepan nije imao na koga osloniti, jer su njegovi Turci u tom trenutku bili u neprilikama. Mađarski kralj i njegovi saveznici su, naime, prodrli preko Niša i Sofije do planine Zlatice i Turcima (1443./44.) nanosili teške poraze. Smišljajući kako izaći iz obruča, pribjegao je napuljskom kralju Alfonsu Aragonskom, s kojim je i ranije bio u vezama. Ni od njega, međutim, nije mogao dobiti brzu i učinkovitu pomoć. On se kralju ponudio za vazala i obećavši mu, "za sve vrijeme dok je kralj u ratu", plaćati i u njegovoj službi izdržavati 1000 konjanika. To je valjda bio broj vojnika kojim bi ga, kao vazal, morao pomagati. Računajući po osam dukata mjesečno za svakog kopljanika [11)] (kako se plaćalo u Italiji) Alfons je od vazala zatražio ratu od 32.000 dukata. Kad kralj ne ratuje, Stjepan bi mu davao tribut - koliko je davao i sultanu. Nije potvrđeno i da je to ikada plaćao. Vojvoda Stjepan je tražio da se Alfons za njega zauzme kod kršćanskih vladara. Primivši ga za "svoga istinskog i dobro preporučenog slugu" ("pro suo vero et bono recommendato servitore") kralj je, sredinom veljače 1444., pristao da se zauzme kod cara, bosanskog kralja i dužda kako bi se vojvodi Stjepanu vratile oduzete zemlje. [12)] Nakon stanovita

10) Listine, IX., str.207.-8.
11) Ćirković, Herc.Stef., str.74.-6.; Isti, Ist.Bosne, str.278.; Božić, str.208.
12) Thalloczy, Studien, str.356.-7., 362., 370.; Ćorović, str.470.-471.

oklijevanja kralj Alfons, u travnju 1444.g. upućuje izaslanike u Veneciju, da bi Mlečane izvijestio o primanju bosanskog vojvode u svoje sljedbenike ("in adherentiam suam") i ponudio im čak da posreduje kako bi među njima došlo do sporazuma. Na to su uslijedile jako nepovoljne i neljubazne venecijanske ocjene vojvode Stjepana. Alfonsu je poručeno (1.V.1444.) kako su sirugni da ni on, kad bi imao potpunija saznanja o Stjepanovom djelovanju, ne bi poklanjao pažnju njegovim pričama ("non prestitisset ei aures"), niti bi pak za njega želio posredovati. Vojvoda je, kažu oni, bio uvijek neobuzdan ("bellicosus"); ratovao je sa svim svojim susjedima, osobito s bosanskim kraljem koji mu je gospodar i pretpostavljeni ("domino et superiore"), sa srpskim despotom, s knezom Matkom i njegovom braćom. On je, vele, bez ikakva zakonitog razloga (govoreći čak da s Venecijom želi očuvati mir i prijateljstvo) napadao njezina mjesta i nanio mnogo štete njezinim podanicima. Njezini rektori, mada izazivani takvim nepravdama, držali su se obrambeno da bi, najposlije, morali prijeći u napadaj i zauzeti neka njegova mjesta. Štoviše, on je kao turski vazal, tražio pomoć od tih neprijatelja svetog krsta, ali mu je, ni oni iako nevjernici, nisu dali jer su u miru sa Republikom. I tek kad pomoć nije našao, kod njih, utekao se njemu - kralju Alfonsu. Vjerovala je da će i kralj jednom uvidjeti kako mu se Stjepan približio i tražio zaštitu tek pošto je njoj nametnuo rat i da će stoga više cijeniti prijateljstvo s njom nego s takvim čovjekom, za koga neće ni posredovati. [13)]

e) Vojvoda Stjepan gubi kuću u Veneciji

Taj omraženi čovjek i neprijatelj, međutim, ima nekretnine na mletačkom teritoriju, čak i u samoj Veneciji. Značajnom se krilu mletačkog Senata tada činilo da je Stjepan Kosača već pokušavao sve, u dijelovima Albanije i drugdje ("in partibus Albanie et alibi"), ne propustivši ništa što je štetno za njihovu državu. Mislili su da bi mu, za kaznu, trebalo oduzeti kuću što ju je imao u Veneciji. To je pitanje stavljano na dnevni red u Senatu 14.IX.1443. i 9.X.1444.g. Predloženo je da uprava arsenala kuću proda onome tko na javnoj dražbi za nju više ponudi, a da se novac (naplaćen najkasnije za mjesec dana) utroši jedino za oružanje lađa ("ad armamentum navium") ili za kupovinu i popravljanje ratne opreme (munitiones) na lakim galijama. Globom od 500 dukata trebalo je kazniti onoga tko bi tražio izmjenu ove odluke. Vodeći računa o uvjetima pod kojima je kuća (neotuđivo) darovana Sandalju i nasljednicima dobar broj senatora se, misleći i na budućnost, protivio ovako strogoj mjeri, ali je ona ipak donesena i kuća prodana ("tempore belli vendita fuit"). Kasnije, kad su neprijateljstva prestala i kad su se odnosi sredili, a vojvoda, ponovno, postao "brat i prijatelj" te zatražio sva svoja prava pa i kuću što ju je tamo imao u punoj svojini, Venecija pristaje da mu redovito plaća 60 zlatnih dukata

13) AAV, Isto, str.76., 163., 263.-4.; Perojević, str.507.

godišnje na ime zakupnine, koliko je i prije ubirao, i da mu kupi drugu kuću čim se za to ukaže povoljna prilika. Ali, takva se prilika više nikada nije ukazala! Skoro je svako njegovo izaslanstvo (nekad i po više puta u godini) molilo da se kuća što prije nađe, kupi i ustupi vlasniku. Stalno potvrđujući opravdanost njegova zahtjeva i svoju spremnost da izvrši obećanje (da mu vrati kuću za kuću) Venecija, iz godine u godinu, objašnjava kako je - zbog položaja grada - i uz najveći napor teško naći odgovarajuću kuću na prodaju, osobito onakvu kakva bi odgovarala vojvodi. Na kraju ga uvjerava kako ona sve prati i čim se takva kuća pojavi na prodaju, ona će mu je kupiti. Savjetovala je čak izaslanicima da se i sami raspituju pa ako nađu nešto što smatraju da bi zadovoljilo njihova gospodara, ona je uvijek spremna da iz državne blagajne plati koliko je za vojvodinu prodanu kuću dobila. Nigdje međutim nije rečeno i kolika je ta svota.Bilo je teškoća i sa naplatom odobrene zakupnine na ime prodane kuće. Da izaslanici ne bi dolazili da sve to požuruju, odlučeno je (30.VI.1454.) da to iz sredstava tamošnje državne blagajne, plaća splitski knez, kome se prijetilo globom od 100 dukata ako plaćanje ne bude pravovremeno. Kako ta plaćanja ni dalje nisu bila uredna, odlučeno je 15.X.1457. da se globa knezu povećava na 200 dukata ako odmah ne isplati zaostalu zakupninu i buduću redovito kako bude dospijevala.

Prilike su se u Kosačinoj zemlji i oko nje stalno pogoršavale. U veljači 1461. on stoga, iako ni sam više ne zna po koji put, ponovno pokreće ono isto mučno pitanje s kućom, moleći da mu se kuća napokon kupi jer mu je sada najpotrebnija ("per fare i facti mei") kako bi u nju mogao slati i tako spasiti svoje stvari i kako bi njegove sluge mogle dolaziti u njegovu vlastitu kuću. Odgovor je uobičajeno ljubazan, kuća se i dalje traži a mjerodavni će o tome i dalje voditi računa ("stabimus ad hoc attenti") i nastojati da se nađe pravo rješenje. [14]

f) I kralj se Tomaš nadao kući u Veneciji

Jedino je Sandalj od svih naših velikaša, pored kuća u Zadru i Kotoru, imao kuću u Veneciji. Niti jednom od bosanskih kraljeva tako nešto Republika nije ni ponudila. Tomaš je prvi zatražio da mu se tamo dodijeli kakav pristojan stan ili kuća u kojoj bi, kako je njegov izaslanik objašnjavao u veljači 1444.g., mogli boraviti bosanski glasnici i izaslanici ("nuntii et oratores") pa i kralj ako dođe u posjetu. Umjesto da zahtjev prihvate, Mlečani mu, u odgovoru, iznose put kojim je Sandalj došao do svoje kuće. On je, vele, poslao novac i tamo kupio neku kuću, pri čemu su mu pružene stanovite usluge ("favorem sibi dedimus"). Isti je postupak preporučan i kralju. Što se tiče izaslanika, ako za njih (kad dođu) ne bude mjesta u konačištu (casa de allogiamentis), vlast će se uvijek postarati za njihov smještaj. Ako, možebitno, dođe i kralj, mjero-

14) Listine, IX., str.380.-381.; X., str.20., 36., 71., 76.-77., 123., 167.-8.; AAV, XXIV., str.143.; J.Šafarik, Isto, str.187.; ASV.Senato-Deliberazioni (Secr), XX., str.207.

davni bi se organ postarao za kuću u kojoj će stanovati. Najgore od svega je što se prikladne kuće ne mogu lako naći ni kupiti. I Sandalj je, svojevremeno, čekao tri godine dok mu nije ispala zgodna prilika da kupi kuću vlastitim novcem. Ako bi i kralj Tomaš imao u Veneciji nekoga svoga tko bi se o tome starao, Republika bi mu, kao nekad i vojvodi Sandalju, pružila usluge uobičajene u takvom poslu. Ništa pobliže, međutim, nije rečeno kakve su sve usluge pružene Sandalju čak ni to da je mletačka vlada podnijela 2/3 troškova. [15] Kasnije se, izgleda, više nikad ovo pitanje nije ni potezalo.

g) Tomaševo teško pitanje: kako odoljeti stranim pritiscima i održati se na vlasti?

Mala, slabo razvijena, čak i za svoje vrijeme arhaična, bosanska država, sastavljena od udionih čestica pripojenih u različito doba a da se ni same nisu uspjele ujediniti oko nekog centra, graničila je sa tri velike, razvijene, dobro uređene, bogate i vojnički jake države. Od njih su dvije, Mađarska i Turska, imale pretenzije na njezin teritorij, privlačile njezine prvake , miješale joj se u unutarnje prilike, podržavale protukraljeve, primale neodane elemente, držale na njezinom teritoriju svoje posade, upućivale na nju i preko nje svoje vojske, i pljačkale njezina dobra. Sve to je u XV.st. uspješnije radila Turska nego Mađarska. Velika vlastela u istočnim dijelovima države, Pavlovići i Kosače, postali su turski vazali, slušali sultanove zapovijedi i oslanjali se na njegovu silu u građanskim ratovima. Od susjeda jedino Venecija nije imala takvih pobuda, nije pokazivala zanimanja da utječe na naše unutarnje prilike niti se mješala u ono što nije bitno za slobodu njezina mora (Culfus Venetorum). Samostalna, ali bez snage da ugrožava njezine interese, Bosna je bila poželjna kao nekakvo sigurnosno predvorje i kao takva mogla je računati na mletačku moralnu i diplomatsku podršku. Stoga su ove dvije susjedne države lako održavale prijateljske odnose. Venecija nije za Tomaša značila nikakvu opasnost dok Mađarska i Turska jesu. Strah od Turaka ostao je u Bosni i poslije njihovih teških poraza s kraja 1443.g. Tomaš je od njih strjepio i onda kad se, dobro informiranom i dobro savjetovanom, duždu Francescu Foscartiju činilo da je s njima na Balkanu gotovo. On, krajem veljače 1444.g., kaže bosanskom izaslaniku kako će Turci, uz Božju pomoć i mjere koje kršćani pripremaju, biti natjerani na povlačenje i iz Grčke (**"exibiti de Grecia"**). Poslije poraza s kraja 1443. izgledalo je da predstoji dioba turskog dijela Balkana i da će od toga Venecija imati koristi. Tomaševo shvaćanje problema bilo je sumornije, tj. realnije i ispravnije. Ne vjerujući da će opasnost od Turaka prestati, on se stara o odstupnici. Od Mlečana traži da bosansku državu uzmu u zaštitu od Mađara ili od Turaka, da je brane i čuvaju kao vlastito područje. A kad se s Turcima

15) AAV, Isto, str.125.-127.

bude pregovaralo i dođe li do mira, moli da Venecija i njega unese u ugovor, na svojoj strani. Ovo posljednje nije mu se moglo odbiti; Venecija bi svakako učinila i ono prvo ali - radi izbjegavanja sumnjičenja i neugodnosti koje bi mogle uslijediti ako nešto tako uradi ili ako samo izjavi da ga uzima u zaštitu npr. od Mađara, s čijim kraljem je ona u dobrim odnosima - čini joj se najuputnijim da se u to nikako ne dira. Štoviše, čini joj se, kako je rekla, da takav vid zaštite nije ni nužan jer je i sam Tomaš, Božjom milošću jak ("dei benignitate potens est") toliko da će i vlastitom snagom sačuvati svoju državu. Republika je, ipak kao istinski kraljev prijatelj, uvijek spremna za njega činiti sve što bude mogla.

Razočaran nezainteresiranošću Venecije za bosanske nevolje, izaslanik je priupitao može li Republika, kad je već u miru s Mađarima - koji su kršćani - izjaviti da Bosnu uzima u zaštitu barem od Turaka koji su nevjernici i od vojvode Stjepana Kosače koji im je zajednički neprijatelj? Ne, ne može ni od Turaka, odgovoreno je. Jer, iako su nevjernici, Venecija je sada s njima u miru. Jedino je bila spremna da Tomašu pruži pomoć protiv Stjepana Kosače. [16)]

Budući da se u Bosni tada ratovalo, kralj traži odobrenje da, ovisno o potrebama, može iz Dalmacije (kao pomoć) dobiti do 200 balistarija ili da dođu, ako drukčije nije moguće, kao njegovi plaćenici; da u dalmatinskim gradovima može nabavljati balestre (samostrjele), strijele (sagitamina), barut za bombarde i ostalu ratnu opremu i sve to voziti u svoja mjesta i mjesta svojih velikaša, slobodno, bez plaćanja dažbina.

Prihvatajući načelno ove zahtjeve, rečeno je da će mu se uvijek udovoljiti čim, u takvim slučajveima, najavi koliko mu je čega potrebito. Slijedi i napomena da Venecija u Dalmaciji nema nikakvih raspoloživih viškova opreme nego se sve mora nabavljati u metropoli, bez plaćanja dažbina. Naknadno je objašnjeno i to da su kralju potrebni balistariji koje bi koristio protiv vojvode Stjepana. To mu je odmah i odobreno pa ih je mogao unajmiti (sollidare) i u Dalmaciji, ali na svoj trošak. [17)]

Sam kralj Tomaš nije volio da na njega iz Venecije gledaju kao na vladara koji, tek što je došao na vlast, mnogo traži. Više mu se dopadala uloga partnera pa je velikodušno nudio i svoju pomoć. U slučaju da bilo tko bude ugrožavao posjede Republike (mislio je na vojvodu Stjepana), on bi joj osobno, sa svojim snagama, sa svojom vojskom, sa vitezovima i velikašima, o svom trošku, pritekao u pomoć. Išao bi i protiv Stjepana Kosače, do njegova utvrđenog Novog (**Castrum Novum**) blizu Kotora, kao i protiv svih ostalih njegovih mjesta, gdje god bude pozvan. Da ovo i ostalo ne bi izgledalo prazno obećanje, nudio je i odgovarajuća jamstva (o kojima kasnije). Ali ni kao trenutni partner on nije oslobođen straha da će se i sam, uskoro, morati spašavati bijegom iz zemlje. Opsjednut osnovanim strahom da će, neizbježno, na kraju ipak biti žrtva velikog mađarskog ili turskog napadaja, kome ni uz možebitnu mletačku

16) Isto, str.119.-120., 125.-126.; Ćorović, str.470., Perojević, Isto,
17) Isto, str.122.-123., 125.-126.

pomoć neće odoljeti sa svim svojim snagama, molio je da, u takvom slučaju, može osobno, s obitelju i pratnjom, s imovinom i stvarima, zajedno sa svojim prvacima, prijeći na mletački teritorij, gdje bi im se, u Veneciji ili nekom drugom njezinu mjestu, osigurao slobodan boravak - kao da su u vlastitoj zemlji. Nudio je čak i da Venecija, u takvom slučaju (prije nego on napusti Bosnu) sve odmah - pa i sva nalazišta i rudnike srebra - preuzme u svoje ruke - radi održavanja, čuvanja i odbrane od svake opasnosti. A da se ne bi reklo kako on nudi zemlju i mjesta slabo opskrbljena namirnicama, vojnom opremom i ostalim, obvezao se da bi ih predao odlično opskrbljene svime, čak i vojnicima za 25 ili više godina. Kao jamstvo da će sa pridržavati svega što je obećavao, Tomaš je spreman da položi svečanu prisegu i izda svečanu povelju sa visećim pečatom. Pozivao je dužda da u Bosnu uputi nekoga od svojih nobila koji bi primio i prisegu i povelju. Još opipljiviji zalog da će sve ovo biti sprovedeno jeste i ponuda talaca. Za taoce bi uputio jednog ili obojicu svojih sinova, jednog, dvojicu ili svu trojicu svoje braće.

Ovako prostodušne ponude mogle su zaprepastiti one koji nipošto nisu htjeli da imaju čvršće obveze. Izrazivši nadu da će on, uz pomoć Božje milosti i svoje mudrosti i snage, svoju državu ne samo sačuvati nego i uvećavati, dodaju da (u slučaju ako se ipak nešto neželjeno dogodi) slobodno može preći na mletački teritorij, sa svojim velikašima i dobrima. Svi koji tamo prijeđu bili bi sigurni kao i na svojim vlastitim posjedima. Venecija u Bosnu ne namjerava ulaziti niti preuzimati njezina mjesta - ni u kakvim okolnostima. Ona vjeruju u kraljevu iskrenost i stoga nikako ne treba da kao taoci dolaze njegovi sinovi ili braća, osim ako oni sami žele doći ili ako ih kralj pošalje radi njihova dobra. Za sve je dovoljna njegova kraljevska riječ, a ako o tome pošalje i povelju, bit će rado primljena. Nitko iz Venecije neće doći da se pred njim polaže prisega, niti je pak ona nužna. Nitko neće doći ni da primi povelju. [18)]

h) Ratni požar u Bosni: "kao vjetar, prođe pa se vrati"

Oskudica izvorne građe spriječava da se prate unutarnje prilike u Bosni. Ipak se čini kao da se stišao rat, započet Tomaševim izborom, o kojem se govorilo sve do kraja veljače 1444.g. Dubrovčani već 17.III.1444.g. dopuštaju svojim trgovcima da s robom idu u Bosnu i Srebrenicu. Pretpostavka za to svakako je mir i sigurnost na putevima. Potome što Dubrovčani, početkom ožujka (1444.) traže otvaranje trgovačkih puteva preko Stjepanove zemlje, Ćirković zaključuje da je prva faza unutarnjeg bosanskog rata bila relativno brzo završena.

U međuvremenu se popravila Stjepanova pozivcija. "Uzimajući Alfonsa za vrhovnog gospodara...probio je blokadu u kojoj se našao posle proterivanja

18) Isto, str.121., 123.-125.; Šunjić, Prilozi, str.129.-130.; Ćirković, Ist.Bosne, str.278.; Ćirković, Herc.Stef., str.77.

Turaka" krajem 1443.g. Iz Južne Italije se "mogao snadbevati oružjem, hranom i vojnicima". Tako su obje strane nastalo primirje iskoristile da se dooružaju: Stjepan preko Dubrovnika, Tomaš iz Venecije. Budući da su se prilike oko Bosne mijenjele i protagonisti su bosanske drame mijenjali i stajališta i saveznike. Poslije poraza s kraja 1443., sultan, u ožujku 1444. stupa u pregovore s despotom i mađarskim kraljem. Pregovori, nastavljeni u Jedrenu od svibnja 1444. već vode izmirenju. Sultan se (12.VI.1444.) zakleo na desetogodišnji mir, obećavši despotu vratiti sve zemlje što mu ih je bio oduzeo. Ostalo je da se i ugarski kralj Vladislav zakune pa da ugovor postane pravomoćan. Ali on radi neiskreno, pripremajući se za novi rat, u koji je nastojao uvući i kralja Tomaša. Uoči polaska u Segedin, na ratificiranje ugovora, Vladislav (24.VII.1444.) piše Tomašu o svojim ratnim pripremama za uništenje "prokletih" Turaka ("de presente se mette in ordene per andar alla destruction delli maledetti Turchi"). I pored toga on, krajem srpnja, potvrđuje sporazum koji odmah stupa na snagu. Tomaš je to pismo pokazao dubrovačkim poslanicima, a shvatio ga je, izgleda, kao ohrabrenje jer je i on, oslabljenim Turcima, u svibnju oteo Srebrenicu koja je, po ugovoru, morala pripasti despotu. Despot Đurađ, uvjeren da je sve svoje dobio ugovorom, nije ni pomišljao da slijedi kralja Vladislava u nepotrebnom ratu protiv Turaka. A rat je bio u izgledu čim je Vladislav, samo nekoliko dana poslije potpisivanja, odustao od ugovora. Rat se međutim tada vraća u Bosnu. Vojvoda Stjepan ponovno ustaje i prije 10.VIII.1444. preotima Drijeva. Pri tome su ga pomagali Turci pred kojima je Tomaš morao iz Kozla bježati u Bobovac. Stjepan je zaposjeo dolinu Neretve i potiskivao Tomaševe Radivojeviće. Dobio je saveznika i u despotu Đurđu, ranijem neprijatelju. Vrativši se u despotovinu, Đurađ nailazi na teškoće kad odlučuje da po ugovoru, zaposjedne zemlje što su mu pripadale. Tomaš ga naime, nije puštao preko Drine u Srebrenicu, a Venecija mu ne da u primorske gradove donje Zete. Iz Venecije mu pak, "kao najboljem bratu i istinskom prijatelju" ("tamquam optimo fratre et vero amico"), poručuju (14.V.1444.) da im je Stjepan zajednički neprijatelj ("inimicus suus et noster"). Tomaševu izaslaniku naširoko objašnjavaju kako je došlo do toga da su oni vojvodi Stjepanu oteli sporna mjesta koja su ranije bila despotova. Oteli su ih, vele, Stjepanu a ne despotu. Mjesta će stoga ostati u mletačkim rukama, ali despot može smatrati kao da su i u njegovim rukama i trebao bi se zadovoljiti gornjom Zetom ("quod habeat Zentam de Supra"). Despotu nije preostalo drugo osim da, kao turski vazal, u jesen 1444.g. zaključi sporazum sa Stjepanom Kosačom, također turskim vazalom i neprijateljem despotovih neprijatelja. Potkraj listopada 1444. Stjepan odlazi despotu, pristaje da mu vrati mjesta u gornjoj Zeti i s njim potpisuje ugovor o prijateljstvu.

Poslije povratka iz Srbije Stjepan prima izaslanika kralja Alfonsa.[19]

19) Jorga, Isto, str.407.; Radonić, Acta et diplomata, I/2., str.482.; AAV, p.III., t.XIX., str.66.-67.; Ćirković, Herc.Stef., str.77.-78.; Spremić, "Druga vojna" i obnova države, u Ist.srp.nar.II., SKZ, 1982., str.254.-261.

Paktom između Stjepana i despota svakako je otežan položaj kralja Tomaša. U takvim se okolnostima kralj nema kome obratiti osim Veneciji, iako je svjestan da ona ni dotad nije dijelila njegove brige niti prihvaćala njegove prijedloge. Tomašev "kancelar i poslanik",Pavao iz Jajca (Paulo de Yayce) u Veneciji je tijekom veljače 1445.g. Kao dobar prijatelj mletačke vlasti ("uti bonus nostri dominii amicus") kralj izvješćuje dužda da se vojvoda Stjepan izmirio s despotom, da su se sporazumijeli na njezinu štetu ("se intelligere ad damna nostra") i upozorava ga na oprez. Nudi mu da zajedno, Venecija s mora a kralj s kopna, napadnu na Stjepana, a neovisno od toga, da o zajedničkom trošku i na zajedničku korist, podignu "castrum" kod Drijeva blizu Neretve ("apud Narentam"). Nudeći Veneciji i svoje tvrđave uz Poljica, on ponavlja stari zahtjev da mu se ustupi neko mjesto na obali u koje bi, u slučaju potrebe, mogao prijeći s obitelji i imovinom. Traži uz to da jedan mletački plemić, u svojstvu mletačkog predstavnika, dođe na stalan boravak na kraljev dvor.

Venecija je svakako imala i drukčije informacije, dobivene iz drugih izvora, i situacija joj nije izgledala toliko opasnom. Očekivala je da će očuvati mir s despotom, a i Stjepan je bio nagovjestio dolazak svoga izaslanika. Bilo je znakova da i on s njom želi uspostaviti mir. Sve je to rečeno (5.III.1445.) i Pavlu Jajčaninu, Tomaševu izaslaniku, ali i da Venecija cijeni kraljeve savjete i da će paziti da joj vojvoda Stjepan ne nanese nikakvu štetu ("nobis nocere non poterit"). Smatra pak da bi slabo s mora mogla nauditi zajedničkom neprijatelju, a kralju prepušta da s kopna postupa kako želi. Nije bila zainteresirana za zajedničku izgradnju tvrđave "apud Narentam", niti su joj nešto posebno značile kraljeve tvrđave pored Poljica, jer ona ima mnogo tvrđava i sasvim je zadovoljna s onim što ima ("quoniam multa habemus castra et loca et contenti sumus de his que habemus"). Kao ni ranije, ni sada ne pristaje da mu ustupi neko od svojih mjesta u Dalmaciji. Jedino je bila spremna pisati svojim rektorima u Dalmaciji da ga, na svaki njegov zahtjev, prihvate i da se postaraju da se on tamo osjeća slobodnim i sigurnim kao i u bilo kojem svom mjestu.

Nije prihvaćen ni posljednji kraljev zahtjev da predstavnik Venecije dođe u Bosnu i da stalno ostane na njegovu dvoru. Činilo joj se da za to nema opravdanih razloga, jer se ne zna ni što bi ovamo radio i jer bi se teško našao takav plemić koji bi došao u Bosnu bez prave prestave što će u njoj raditi ("nec etiam repperiretur quisquam noster nobilis qui ire vallet nisi sciat quid agere habeat").[20]

20) Listine, IX., str.215.-216.; Ćorović, str.473.-474.; Ćirković, Herc.Stef., str.87.-9.; Babić, Diplomatska služba, str.41.

2. *Pomirenja sa vojvodom Stjepanom*

a) Promjena u odnosima Stjepana i Venecije

Dok se u Veneciji očekivalo da bi moglo doći Stjepanovo izaslanstvo, u njegov su Novi, 2.IV.1445. doplovile četiri napuljske galije i jedna galeota. O tome je Marin Kontarini, zamjenik kotorskog kneza, odmah izvijestio Veneciju. Pojava napuljske flote u Kotorskom zaljevu izazvala je jak dojam. U dalmatinskim su gradovima proširene vijesti i strahovanja da će doći još dvadesetak takvih lađa ("E fo vose per tuta Dalmazia che drie quele quatro galie vegniva vinti galie de Cathelani la qual vose messe teror a tuta Dalmazia"). Venecija stoga (17.IV.1445.) piše zapovjedniku svoje jadranske flote da su tuđe lađe ušle u njezino more ("intrant Culfum nostrum") i da su otplovile u Stjepanov Novi u Kotorskom zaljevu. Tada se još nije znalo kuda će one dalje ("et quo iture sint nescitur certo") ali se pretpostavljalo da su pošle protiv Francisca Sforze ("quod venture sint ad damna comitis Francisci).[21]

Čak i 10.VI.1445., prilikom rasprave o odnosima s despotom, vojvodu Stjepana u mletačkom Senatu kvalificiraju kao svoga otvorenog neprijatelja ("**inimici nostri publici**") koji se izmirio i povezao s despotom.[22], da bi, malo kasnije, 27.VI.1445. dužd pred Umoljenima referirao o razgovoru s četvoricom vojvodinih izaslanika koji su donijeli vijest da im gospodar namjerava biti dobar sin Venecije i ispraviti sve što je učinio, samo da bi s njom došao do sporazuma. I Umoljeni su na dobro, dobrim odgovorili: voljni su mu oprostiti sve prošlo ("remittere ei preterita") i ponovno ga primiti za dobrog sina ("et in bonum filium eum reassumere") pa odmah i sporazum zaključiti s njim ukoliko izaslanici imaju ovlasti za pregovore.[23] Ali kako oni nisu imali propisanih ovlasti, nisu se ni pregovori mogli otvoriti. O njima se govori poslije pedesetak dana, koliko im je valjda trebalo da odu do vojvode u Sokol, da dobiju punomoćje i vrate se na pregovore. Zabilježeno je 19.VIII.1445. da su nedavno došli (nuper venerunt) i već pokazali potrebna ovlaštenja od svoga gospodara ("sindicatum et mandatum amplissimum dominii sui") sačinjena u Sokolu, 20.VII.1445.g. Od četvorice izaslanika dvojica su i ranije spominjana: Vlatko Pohvalica (Vlatcho de Pochvaliza) i Grupko (Prućijević), dok je od trećega zabilježeno samo ime, ("sapiens vir Johannes"), a od četvrtog ime Juraj (Georgius) i dvorsko zvanje (magister curie). Znalo se i tamo da su veoma ugledni kod svoga gospodara ("principales et maiores apud ipsum dominum") i odobreno da im se za odjeću može potrošiti do 120 dukata.

Izaslanici su u razgovoru pošli od toga da bi Venecija trebala vojvodi vratiti

21) AAV, p.III., t.XIX., str.53.-54.; Listine, IX., str.250.; Šunjić, Prilozi, str.130.; Ćirković, Herc.Stef.89.
22) Listine, IX., str.220.
23) Isto, str.222.

Bar i Omiš, što je odmah bilo odbijeno. Uz komentar da Republika Stjepana smatra dobrim i dragim prijateljem i da bi mu rado udovoljila, ali da ono što je stekla pravednim ratom ne može i ne želi otuđiti.[24] Nije zabilježena nikakva primjedba izaslanika na takvo stajalište Venecije. Sasvim se drukčije drže despotovi izaslanici, što i (10.VI.1445.) na niječan odgovor (da se despotu vrate predjeli donje Zete) primjećuju kako će njihov gospodar znati da svoje zemlje dobije na drugi način (što je jasno shvaćeno kao da će se pri tome poslužiti silom), a to Veneciji tada nije odgovaralo.[25]

Republika napokon pristaje da Stjepanu vrati kuću u Kotoru, pod uvjetom da drži otvorene puteve kako bi njeni trgovci mogli slobodno i sigurno, prolaziti sa svojom robom. Vraćena mu je i kuća u Zadru. Kuća u Veneciji mu međutim, nije mogla biti vraćena jer je za vrijeme neprijateljstava prodata. Da ne trpi štetu, Republika mu obećava davati zakupninu jedne pristojne kuće dok se ne nađe druga na prodaju, također u Veneciji, slična onoj kakva je bila ranija ili ljepša od nje.[26]

Nikakvih drugih zahtjeva izaslanici nisu podnijeli i prihvatili su sve što je druga strana diktirala ("sint contenti de omni eo quod placet nostro dominio"). Unaprijed su otkrili da se njihov gospodar stavlja u njezine ruke ("ponendi se in brachia nostra") i zadovoljava sa svim što ona traži, jer želi da vječno bude prijatelj, sin i sluga mletačke vlasti ("perpetuus amicus, filius et servitor nostri dominii").[27]

Kako su obje strane htjele sporazum, pregovori su tekli bez teškoća i zaključeni nakon samo 4 dana, 24.VII.1445. potpisivanjem ugovora. Obje su strane - jedna drugoj - oprostile sve nepravde, neprilike, štete i uvrede iz prošlog rata, obećavši da ubuduće, ni pod kakvim izgovorom, neće jedna protiv druge pribjegavati ratu nego će stalno ostati dobri i pravi prijatelji. Prekršitelj ugovora bi platio kaznu od 25.000 dukata. Stjepan se time odrekao pretenzija na Bar i Omiš i obećao čak da će biti prijatelj mletačkih prijatelja i neprijatelj njihovih neprijatelja.[28]

Vojvodina popustljivost možda je i posljedica Tomaševa pritiska. To što mu je Venecija uskratila pomoć protiv Kosače nije spriječilo Tomaša i saveznike da nastave ratovanje. Krajem travnja 1445. vojvoda Stjepan je već dobro ugrožen, toliko da je njegova žena od Tomaša tražila za nekoga slobodan prolaz ("salvam conductum). Ćirković pretpostavlja da je to tražila za izaslanike koji bi mu došli da traže mir. O tim događajima nema posebnih vijesti i one se umnožavaju tek kraljevim približavanjem Dubrovniku. Našavši se pred porazom, Stjepan se obraća Apuliji ili čak i Veneciji za pomoć, ali su Dubrovčani (polovicom srpnja) odbili da prevezu njegove izaslanike. Drijevski trg se

24) Isto, str.225.-228.; Babić, Isto, str.46.-50.
25) Isto, str.220.
26) Isto, str.225.-226., 228.; Ćirković, Herc.Stef.str.89.-90.
27) Isto, str.226.
28) Isto, str.227.-228.; Ćorović, str.475.; Božić, u Ist.CG, II/2., str.211.; Hrabak, str.469.-470.

ponovno našao u Tomaševim rukama, ali su ga i polovicom srpnja napadale nečije lađe. Ćirković pretpostavlja da je Stjepan tada dobio pomoć od Turaka i da ga je to spasilo. Sredinom rujna 1445.g.sve je opet bilo mirno i dubrovački trgovci su slobodno išli preko Stjepanove zemlje.[29)]

b) Kralj Alfons traži Drijeva, dok bi ih Tomaš radije dao Veneciji.

Ne znamo kako je kralj Alfons došao na ideju da stupi u vezu s kraljem Tomašem, ali dva njegova izaslanika, dva franjevca, stižu u Bosnu početkom 1446. da za svoga gospodara traže Drijeva (Narrentam), kako bi preko njih, imao pristup u Ugarsku. Alfons je već razgovarao s nekim ugarskim velikašima koji su mu namjeravali ponuditi kraljevsku krunu pa je sada od Tomaša tražio i slobodan prolaz (salvus conductus) za svoje izaslanike koji bi o tome u Ugarskoj nastavili razgovore. Alfonsova je namjera mogla zanimati i Veneciju koja nikad ne bi bila suglasna da ugarska i napuljska kruna pripadaju istoj osobi, pa da Jadran istovremeno i jednako bude i ugarsko i mletačko more. Dva su Tomaševa izaslanika išla u Veneciju da je o tome izvijeste. Njegova je poruka uz to glasila da bi on, zbog simpatija prema Republici, Drijeva radije dao njoj nego kralju Alfonsu.

Tomaševo se stajalište Veneciji dopalo i ona mu na tome zahvaljuje, ali se čini da je se vijest nije osobito dojmila. Poticala ga je da Drijeva zadrži za sebe jer sve dok su njegova, ona će smatrati kao da su i njezina. Nadala se da će on postupiti tako da od svega neće biti štete za prijatelje i susjede.

Bosanski su izaslanici, ovaj put dva Trogiranina, kao uzgred, ali svakako po kraljevu nalogu, pokrenuli još dva pitanja - da Venecija posreduje kod Turaka ne bi li i Bosna s njima došla do sporazuma i da bosanskoj kruni i njezinoj vlasti pripadnu neki od gradova koje je Veneciji tajno nudio ban Petar Talovac. Na prvo pitanje Venecija nije imala što reći osim da bi učinila sve što je moguće, što je kralju korisno i drago. Dodala je međutim da ni ona još nije u miru s Turcima zbog čega smatra zahtjev preuranjenim. Čim joj se pruži prilika, čim dođe do mira s njima, učinit će i za Bosnu sve što bude moguće. Drugo pitanje poteklo je zbog stanovitih kraljevih sumnji. Hrvatski ban Petar Talovac zapao je u nemilost, a krajem 1445. činilo mu se i da će biti protjeran iz zemlje. U takvim okolnostima u Veneciju šalje najprije skradinskog, a odmah zatim i ninskog biskupa, nudeći da joj, dok to još može, ustupi Klis, Knin, Ostrovicu i još dva mjesta, značajna za sigurnost njezine Dalmacije. Za protivuslugu je molio jedino da postane član mletačkog Velikog Vijeća i da mu se osigura pristojan život na mletačkom teritoriju. Prihvatiti takvu ponudu, sigurno bi značilo i sukobiti se sa Ugarskom, što bi tada dovelo do opće osude. Zato mu se Venecija 6.I.1446.) zahvalila na ponudi, objasnivši kako ona nikad nije bila pohlepna za tuđim mjestima. Savjetuje mu da se ipak postara da ostane u svojoj "državi", da je očuva, jer dok on drži ta mjesta, ona smatra kao da su i njezina. A da bi se bolje postarao o obrani i očuvanju svoje "države", bila mu je spremna posuditi i odgovarajuća sredstva. U tom bi slučaju uzela u zalog samo klišku tvrđavu sa njezinim teritorijem.

Pošto se vidjelo da je Tomaš nešto od toga doznao, osjetila je da ga nijekanjem ne bi o tome razuvjerila. "Da kažemo da s banom nismo nešto razgovarali, to bi odstupilo od istine". Ostalo je jedino da ga uvjeri kako ipak ništa nije učinjeno na što bi se kralj mogao opravdano žaliti.

29) Ćirković, Isto, str.87.-91.; Perojević, str.512.

c) Tomaševo izmirenje s vojvodom Stjepanom

Ćirković primjećuje da u spomenutoj kraljevoj poruci nije bilo govora o vojvodi Stjepanu i zaključuje da su, možda, već od kraja 1445.g. među njima tekli pregovori. Kasnije se o tome nešto i načulo, a oko 20.IV.1446. je potvrđeno da su se već izmirili i da se kralj ženi Stjepanovom kćerkom Katarinom. Papa je prethodno pomogao da dođe do poništenja dotadašnjeg Tomaševa braka. Dubrovčani 21.IV.1446. odlučuju da tim povodom na bosanski dvor upute izaslanstvo s darovima i čestitkama. Neke vojvode, primjerice Ivaniš Pavlović i Petar Vojsalić, ne odobravaju ovo izmirenje, ali ga nisu ni ometali. Do kraja 1446. Tomaš je tastu vratio i Drijeva. Bosna je tako ulazila u stanje mira i sloge za što odavno nije znala. Trenutačno je bila bez problema na granicama jer ih Stjepanovi saveznici - Turci nisu ugrožavali; Mađari su se bavili sobom; Venecija je s kraljem bila u dobrim odnosima kao i napuljsko kraljevstvo s njegovim tastom. Zavladalo je unutrašnji i vanjski mir.[30)]

Sve je izgledalo neobično i suviše lijepo da bi moglo dulje potrajati!

3. Obnova unutarnjih neprijateljstava

a) Stjepan se približava mletačkim neprijateljima

Vojvoda Stjepan nikada nije bio zadovoljan položajem u kome bi se našao. Neprestano je osjećao potrebu da postignuto mijenja za drukčije, makar to i ne bilo bolje, da jedne niti kida dok druge spaja. Sporazumom se (1445.) obvezao Veneciji da će biti prijatelj njezinih prijatelja i neprijatelj njezinih neprijatelja. Mireći se s kraljem Tomašem, mletačkim prijateljem, zaista se i zavadio s despotom, mletačkim neprijateljem, svejedno što od toga nije imao koristi. Udaljavanjem od despota pak udaljio se i od Turaka, čime je sebi nanio

30) Listine, IX., str.233.-236.; Ćorović, str.476.-477.; Perojević, str.511., 520.; Ćirković, Isto, str.91.-94.; Hrabak, str.470.; Ćošković, str.95.-101.

štetu. S druge strane, čvrsto prijateljstvo s kraljem Alfonskom V., "najjačim vladarom u tadašnjem Mediteranu", guralo ga je na obnovu veza s despotom i na udaljavanje od Venecije.

Ni poslije formalnog izmirenja sa "svojim" kraljem Tomašem, vojvoda s njim u biti ne poboljšava odnose niti dolazi do iskrenog povjerenja među njima. Nepovjerljivi jedan prema drugom, uskoro počinju da se za nešto spremaju i još više naoružavaju. Iako su ga neke nove okolnosti gurale prema despotu, on dugo oklijeva s prvim pomirljivim korakom. Prije njega to je uradio Tomaš. Tek u jesen 1447. Stjepan upućuje izaslanstvo despotu, nudeći mu mir. Ne videći u tome dobra za sebe Dubrovčani nastoje da despota odvrate od saveza sa tako sebičnim i prevrtljivim čovjekom" ("Stipan est un egoiste sans foi"). Uvjeravaju ga da "ni mir ni savez vojvoda ne nudi za neku korist već samo zato što je to njemu pogodnije" (Ćirković). Time su zapravo povrijeđivali stare rane. Oni to čine (18.X.1447.), podsjećajući prijatelja kako je vojvoda već uživao mir i despotovo prijateljstvo da bi ga zatim napustio - prišavši njegovu neprijatelju - bosanskom kralju. Obrnuo je ćurak čim mu se to učinilo korisnijim. I pored svega je među njima došlo do mira, najprije kratkog jer su im se odnosi odmah pokvarili, pa je despot (početkom 1448.) čak i Turke naveo na Kosaču, da mu napakosti. Opasnost je stigla blizu Stjepanova primorja, a o bježaniji s ugroženog područja govorilo se 23.II.1448. Pismom od 10.III. iz Dubrovnika i 11.III.1448. iz Drijeva izvješćen je i korčulanski knez o ulasku mnoštva Turaka u Bosnu (**"una grandissima quantitade di Turchi sono intradi in la Bossina"**). Po onome što je čuo da se govorilo, došli su na poziv vojvode Stjepana. Javljajući to duždu, knez Petar Soranzo (12.III.1448.) naglašava kako je doznao da su Turci stigli na molbu despota Đurđa koji je sa Stjepanom ponovno u velikoj neslozi (gran divission). Malo kasnije (20.III.) izvješćuje da se prispjelo tursko mnoštvo podijelilo na dva dijela, od kojih je jedan otišao u Bosnu, a drugi put Hrvatske ("alla via di Crovatia"). Dodaje i ocjenu: da gospodari ovih zemalja nisu zavađeni Turcima bi lako zatvorili prolaze i priredili im klanicu ("che se questi signori di questi paesi non fosse in divission lizermente i li porave tor i passi i far carne di tutti"). Čak nakon sređivanja izvješća knez podvlači rašireno uvjerenje da je Turke protiv vojvode poslao despot, davši im vodiće ("ma per tuti se divulgado el despoto Zorzi esser sta cason de farli condur et averli dado le guide"). Turci su ušli u Drijeva, spalili ih i nanijeli velike štete. Njihov je napadaj jednako bio uperen i protiv kralja Tomaša jer i on je bio u sukobu s despotom, dok su vojvoda i kralj djelovali kao saveznici.

Do kraja ožujka ova se bura kao stišala. Krajem veljače 1448. drijevski je put za Dubrovčane već siguran i prohodan. Tada se u vojvodi Stjepanu nešto konačno preokrenulo pa napušta zeta Tomaša i u lipnju 1448. sklapa mir s despotom i s Turcima. Ćirković nije siguran "je li Stjepan sklopio mir s Turcima uz pomoć despotovu ili su Turci pomogli da se Stjepan izmiri s despotom"? Izmirenju je mogao pridonijeti i kralj Alfons V., čije su veze i sa Stjepanom i s despotom bile dobre. Tomašu, iako je želio, nije uspjelo da se izmiri s despotom. Njegov se otpali vojvoda odmah aktivirao na drugoj strani tako da je već

u rujnu 1448. pomagao despotu da, na kratko, od Tomaša preotme Srebrenicu.[31] Već početkom 1449. Tomaševe su snage ponovo u Srebrenici, ali stižu i Turci da ponovno haraju po njegovoj zemlji. Ovu tursku provalu naša historiografija dosada nije registrirala, iako je Ćirković, po nekim oskudnim indicijama, nazire. Vodeći računa o tome tko je tko, Turci tada u Stjepanovo područje i ne ulaze. Izvješćujući o tome, novi korčulanski knez (Francisco Lombardo), u pismu od 12.II.1449., kaže (prema informacijama iz Drijeva) da je 10.000 turskih vojnika provalilo u Bosnu i preko nje izbilo do Cetina, mjesta bana Petra ("irerunt in Cetinam qui locus est domini bani Petri"). Znalo se, jer vijest je, osim preko Drijeva, provjerena na još dva načina, da su se, na Stjepanov zahtjev, pokrenuli protiv kralja, gospodina Sladoja (Semkovića) i bana Petra ("qui Teucri venerunt, ut fertur, ad requisitonem comitis Stefani ad damnum regis Bosine et domini Sladoe et bani Petri"). Knez je spomenuo da su Turci tada bili u Duvnu, na kraljevom teritoriju.

Kad se drugi put javio (15.III.1449.) knez već zna da se dio turske vojske povukao u Bizantiju ("in Romaniam"), vodeći sa sobom roblje (**"secum ducens ipsos captivos"**), dok je drugi dio ostavljen u Bosni (alias pars exercitus mansit in Bosnia"). Trećim pismom (od 2.IV.1449.) javlja da su *Turci u Bosni nanijeli velike štete* i povukli se prema Bizantiji ("versus Romaniam").[32]

Ne znamo nailaze li ovi Turci više i na kakav otpor u Bosni ili se pred njima sve samo sklanja. Izgleda da ih nitko ne uznemirava ni na odlasku. Ipak se u svijetu zbog njihovih dolazaka, ali i odlazaka, stvara utisak o ratovanju, potiskivanju i zarobljavanju. Papa Nikola V. vjeruje odnekud da kralj Tomaš ima mnogo takvih turskih zarobljenika pa ga (7.X.1447.) moli da neke od njih oslobodi u zamjenu za varadinskog biskupa Ivana (de Dominis), zarobljenog poslije ugarskog poraza kod Varne 1444.g.[33]

Bilo je 1449.g. i drugih iskušenja za Stjepana koja su ga mogla udaljiti od Venecije, jer je ta godina za nju bila dosta teška godina. Tada je, zbog Alfonsove ambicije da dobije viskontijansko naslijeđe (Milano) rasla napetost između njega i Firenze. Spor je s Firenzom riješen kraljevim porazom kod Pjombina, ali Alfons nije odustao od novih priprema. Uoči rata želi da Veneciju vežu i neke realne snage s ove strane Jadrana. Svoga prijatelja Skenderbega upućuje na suradnju s despotom - mletačkim neprijateljem. U tom savezu namijenjena je uloga i vojvodi Stjepanu Kosači. Sva su trojica trebala ugrožavati mletačke posjede u svom susjedstvu, kada ih bude napadala napolitanska flota. Prema jednom Skenderbegovom pismu (na koje se poziva Ćorović), očekivalo se da će Stjepan zaista i napasti Veneciju. Napokon je Alfons objavio rat Veneciji pa i ona mora poduzimati mjere da ojača na moru. Stoga odmah (8.i 14.srpnja)

---

31) Fr.Radić, Prilog za povijest Slavenskog juga, Starine, XVII., Zagreb, 1895., str.227.-228.; Ćorović, str.482.-3.; Perojević, str.516.; Ostrogorski, Istorija Vizantije, str.526.; Ćirković, Herc.Stef., str.95.-96., 99., 103.-105.

32) HAZ, korč.arh.VII., 18/0, 14, 15', 19'.

33) Eredita di fu G.Praga, Marc.It.cl.VI.,s tr.539., No 12333.

naređuje knezovima dalmatinskih gradova da opremaju svoje galeote i galije.[34] Rat je trajao kratko, a Stjepan je odolivši ponudama ostao pasivan, iako sa izraženim naklonostima za napuljsku stranu. Zato je kasnije na toj strani - uvršten u mirovini ugovor, dok je kralj Tomaš uvršten na mletačkoj strani.

b) Tomaševe žalbe na vojvodu Stjepana

Kad je korčulanski knez, Francisco Lombardo, pisao treće (spomenuto) pismo duždu (2.IV.1449.) o turskim akcijama u Bosni, izaslanici kralja Tomaša, "iskrenog prijatelja mletačke vlasti", već su bili u Veneciji i ocrnjavali Stjepana kao zajedničkog neprijatelja. Taj njegov i njen neprijatelja ("suus et noster inimicus"), proglasio se u prvoj polovici listopada 1448.g za hercega i tragao za što zvučnijim dodatkom novoj tituli. U nedostatku boljeg bio je najprije "**herceg humski i primorski**". Tomaš ga, u travnju 1449. optužuje u Veneciji kako je tražio da ga kralj Alfons V. proglasi "hercegom splitskim". Takav naziv nosio je već slavni Hrvoje, koji je bio i stvarni gospodar Splita, a zvanje mu je dodijelio Ladislav, u to vrijeme kralj napuljski i ugarski. Titula je podrazumijevala teritorijalne pretenzije, a Split je bio mletački grad, pa je Tomaš očekivao snažniji dojam u Veneciji, burniju reakciju i, razumije se, konkretnu potporu protiv hercega Stepana. Čudio se i kako Venecija može Stjepanu, koji joj nimalo nije prijatelj, ("qui minime nobis amicus est") davati povlastice za uvoz soli (s Paga) u Drijeva, kakve ne daje ni njemu koji joj je najbolji brat i prijatelj ("qui frater et amicus optimus nobis est"). Pošto nije dopuštao da bude slabije tretiran, molio je i za sebe istu povlasticu ili, ako to više nije moguće, da se povlastica ukine i Stjepanu pa da i on kupuje sol po uobičajenoj cijeni. Venecija se suglasila da je ova kraljeva primjedba i točna i umjesna i objasnila da je Stjepanu dala povlasticu prije tri godine i da joj rok istječe za nekoliko mjeseci. I makar je povlastica išla na štetu njezinih državnih prihoda, smatrala je da ne bi bilo časno ukinuti je prije isteka roka. Odlučila se potom da ubuduće takve povlastice nikome ne daje. S malo riječi zahvalila se na informaciji o Stjepanovoj namjeri da, uz pomoć napuljskog kralja, dobije titulu hercega splitskog i obećala to spriječiti odgovarajućim mjerama. O Stjepanu nije rekla ni jedne teške riječi. On nije ostvario želju da se proglasi hercegom splitskim niti je itko drugi, osim Tomaša, nešto znao o takvoj njegovoj namjeri. Znamo da se nekako tada počeo titulirati kao "herceg od Sv.Save".

Kralj Tomaš je nekako doznao za namjeru bana Petra Talovca da pola svoje banovine preda Mađarima, o čemu također izvješćuje Veneciju, uvjeren da ni njoj ni Bosni mađarsko susjedstvo ne odgovara. Radi sigurnosti svoje i mletačke države, Tomaš bi, uz banovu suglasnost, preuzeo banovinu, ali bi i banu trebalo naći neki "castrum" s većim prihodima. Molio je o tome prijateljski savjet i od Republike. Dalje je obećavao zaratiti protiv herceg Stjepana ukoliko taj

---

34) Listine, IX., str.308.-9.

bilo što pokuša protiv njezinih posjeda, ali za to je potrebno da, kad bude neizbježno, iz Dalmacije dobije 200 balistarija.

Venecija je sve ovo razmotrila i odgovorila neodređeno i veoma oprezno. Kao najboljem bratu i prijatelju ("ut optimi fratri et amico") savjetovala bi mu što i samoj sebi ("...consulere non aliter quam nobismet"); njegovoj državi bi željela proširenje i svako dobro kao i svojoj vlastitoj, ali on svakako mnogo bolje od nje poznaje cijelu stvar i može odlučiti kako god mu se dopada ("ut ei libet"); njegovo joj je susjedstvo mnogo draže nego ičije drugo...Kralj je sigurno očekivao više i želio nešto drugo postići. Po ovakav savjet njegovo izaslanstvo nije ni moralo ići čak u Veneciju.

Što se tiče balistarija, mogao ih je uzimati iz Dalmacije, ali o svome trošku, budući da su troškovi koje ona podnosi jako veliki i ne bi bilo umjesno od nje očekivati bilo kakva nova opterećenja (non esset conveniens in aliquo nos gravare").[35] Ponuda o možebitnom ratu protiv hercega nije tamo ni komentirana.

c) Venecija izbjegava zaoštravanje odnosa s hercegom Stjepanom

Možda je već tada (polovicom XV.st.) Venecija više držala do hercega nego do kralja Tomaša. Od kralja nije očekivala nikakvu neugodnost niti je njegovu privrženost morala osobito nagrađivati. Ugrožen iznutra i izvana on, osim Venecije, drugih prijatelja nije ni imao. Stalno je nešto nepotrebno nudio i nešto moljakao, na što se ona nije mnogo osvrtala. Izgledao je nekoristan, ali je Republici ipak odgovaralo da se on održi. Sasvim svjestan svoga mjesta među mletačkim prijateljima, radovao se na svaki znak njezine pažnje i uvažavanja. I ljubezno ga je pismo, iako bez nekog korisnog sadržaja, moglo oduševiti i navesti da u njemu traži smisao kakav stvarno nema. "Nedavno smo, s velikim zadovoljstvom, primili pismo vaše ekscelencije puno ljubavi i neizmjerne milosti prema nama", piše on duždu, 13.X.1450., na vijest da je Bosna, na mletačkoj strani, unesena u ugovor o miru s Alfonsom V.[36]

Odnos prema hercegu je već drukčiji. On je jak, prijek i može biti neugodan. Nikakvo ga prijateljstvo, pa ni krvno srodstvo, mnogo ne obvezuje. Ratovao je stalno s kraljem, svojim gospodarom i zetom kao s braćom Pavlovićima - svojim sestrićima. Njegov režim ne podnose podanici i u znatnom se broju sklanjaju na dubrovačko ili na despotovo područje. Njegovim obećanjima susjedi ne vjeruju ("...nelle promesse sue non e fermezza alcuna"). Samo umiljavanjem i pretjeranom pozornošću Dubrovčani jedva uspijevaju zagladiti ili odgoditi sukobe. Osim toga, u srdačnim je odnosima sa sultanom i s napuljskim kraljem, sa srpskim despotom i sa Skenderbegom. Sa svim ovim njegovim saveznicima,

---

35) Isto, str.300.-301.; Ćorović, str.482.-3.; Perojević, str.517.-20.; Ćirković, Herc.Stef., str.106.-7.; Hrabak, str.471.

36) Listine, IX., str356.

mletačka je Republika imala razloga za sporove. Herceg je neposredno graničio s mletačkim posjedima. Svako sukobljavanje s njima pokazalo se i do tada opasnim i veoma skupim. Sama se žali (1.III.1450.) kako je u ratu s njim oko Bara za dvije godine dva puta morala tamo slati flotu i vojsku i podnijeti velike materijalne i ljudske žrtve.[37]

I hercegovi su izaslanici često u Veneciji. Dubrovačko Vijeće umoljenih (26.VII.1449.) odobrava, na Stjepanovo traženje, da Grupko (Prućijević) prođe i točno pretpostavlja da će u Veneciju.[38] Početkom kolovoza on je zaista tamo, a Venecija mu ništa ne prigovara niti se zahvaljuje na hercegovom držanju za vrijeme njezina sukoba s kraljem Alfonsom. Ciljajući možda na nedavne Tomaševe tužbe, ne propušta (13.VIII.1449.) reći kako, što god drugi govorili ("dicant alii quisquid velint"), ona hercega smatra dobrim prijateljem i takvim će ga smatrati uvijek ukoliko on, zbog aragonskog kralja ili iz nekih drugih razloga, sam ne odustane od dobrog susjedstva. Jer, ona je voljna da s njim stalno, mirno, graniči.[39] Ona ne reagira prebrzo ni na razne tužbe podnosene protiv njega. Kad Kotorani negoduju što herceg, u njihovom zaljevu, podiže radionice za izradu sukna, što će svakako za sobom povući i izgradnju luke i mole vladu da ga u tome onemogući, ona im, bez ikakva obećanja, objašnjava (26.IV.1449.) kako je nemoguće spriječiti da netko, na svome području, pravi što god hoće. Najbolje je, savjetuje im, ne obraćati pozornost na njegove poslove, jer ako pokažu da im njegova namjera smeta, samo će pojačati njegovu volju da je sprovede. Tek potom, i bez ikakve obaveze prema Kotoranima, ona će hercegu uputiti jedno pismo, a 13.VIII.1449. poručiti mu i po njegovim izaslanicima da postoje žalbe Kotorana i uvjeravanje da će oni, od gradnje u Novom imati štetu. Stoga ga, prenosi ona, mole da od toga odustane, a tkačke poslove ostavi gradovima za izdržavanje pučanstva koje živi od rada svojih ruku.[40] Pošto ništa nije poduzimano da gradnja u Novom prestane, Kotorani su bili uvjereni da je njihova vlada unaprijed odobrila gradnju kao i dovoz vina, ulja, željeza i ostalog što je sve protivno njihovim statutima, primjenjivanim od osnivanja grada.

Nastavljajući poslove u Novom, herceg postiže da ga (siječnja 1450.) kotorski izaslanici optuže kako danonoćno misli samo na uništenje i potčinjavanje njihova grada, kako je svoj kaštel u Novom počeo pretvarati u pravi grad. Tamo je, rekli su, podigao mnoge kuće, smjestio radionice za izradu platna, pozvao mnoge majstore: oružare, balestrare i razne druge zanatlije kojima je dao višegodišnje povlastice. Radi privlačenja ljudi i povećavanja pučanstva dao je povlastice i dužnicima koji su svakodnevno pristizali, s raznih strana, lišeni straha da će ih itko progoniti. Optužili su ga da prima i od gonjenja

37) AAV, Isto, str.185.
38) Jorga, Isto, str.434.
39) Listine, IX.. str.310.
40) Isto, str.304., 311.; Ćirković, Herc.Stef.str.125.

zaštićuje kradljivce i pljačkaše iz drugih mjesta. Nastavi li tako, govorili su pred Venecijom, preselit će k njemu, sve iz Kotora i Dubrovnika, a od Novog će nastati veliki grad, na veliku štetu Kotora i njegovih prihoda. Ponovno su tražili da ga mletačka vlast u tome spriječi. Ni ove lamentacije nisu nikoga navele da podigne glas protiv hercega. Venecija odgovara samo to da nikada nije dala nikakav ustupak za podizanje tvornice sukna u Novom i da će poduzimati što bude mogla.[41] A nije poduzimala ništa. O radovima koji su trajali znalo se i u udaljenijim mjestima. Korčulanski knez piše 13.III.1450. o ubrzanim radovima (fecit cum festinantia laborare), a 6.VII.1450. zna da se tamo, u Novom, pravi i jedna fusta od 80 vesala.[42]

U Veneciji su puni razumijevanja i kad se odlučivalo hoće li se hercegu produžiti povlastica za uvoz paške soli. Sklono da mu udovolji, Vijeće umoljenih (17.IV.1450.) ovlašćuje koleđ da odredi novi povoljan rok trajanja povlaštenog režima. Pa i kad se Stjepanu činilo da je predugo ostavljen bez kuće u Veneciji, uvjerava ga u svoju čvrstu odluku da će mu kuću naći i kupiti te da je jedini razlog odugovlačenja to što se prikladnu ("apta et idonea") kuću dotada nikako nije uspjelo naći. A da ne bi imao štete, dok ne dođe do pravog rješenja primat će na ime neostvarene zakupnine po 60 dukata godišnje, koliko je obično dobivao i dok je imao kuću i izdavao je pod zakup. Isplata bi tekla od potpisivanja mirovnog ugovora tj. od 1445.g.[43]

Predusretljivosti nije moglo biti jedino kad se radilo o teritorijalnim zahtjevima. Njegovi su izaslanici dva puta (u kolovozu 1449. i u travnju 1450.) nastojali da mu se vrati Omiš. Neki to dovode u svezu s Alfonsovim ratovanjem protiv Venecije, kada se herceg nadao da bi mogla biti popustljivija. Možda je mislio da za nesvrstavanje uz Alfonsa može očekivati takvu nagradu ili pak da je Venecija oslabljena. Nije međutim, bio u pravu jer niti je iz rata izišla oslabljena niti je imala razloga da njemu nešto plaća. Sam Alfons, hercegov prijatelj, "imao je više ambicija i snova nego političke i vojne sposobnosti". Najprije je pokušao u Toscani osvojiti neke baze pored mora kako bi u njih stavio garnizone koji bi držali u škripcu veliko firentinsko vojvodstvo i Napulj povezali sa Genovom i Milanom. Podatak, da su Firentinci porazili Alfonsa kod Piombina, da je jedna mletačka flota opljačkala neprijateljske obale i potopila Alfonsove lađe u lukama i da je Sforza odnio pobjedu u Lombardiji, sam za sebe pokazuje kako se u pohodu loše proveo. Venecija nije imala gubitaka pa ni razloga za ustupke Alfonsovu prijatelju. Odgovarajući hercegu, ona se oba puta poziva na mirovni ugovor iz 1445., kojim se on odrekao prava na Omiš, Bar i druga mjesta što ih je u ratu izgubio. Ni herceg međutim ne odustaje od zahtjeva. Kad se i Alfons poslije rata sprijateljio s Venecijom i ugovorom (od 14.X.1450.) ušao s njom u savez, herceg i od njega traži diplomatsku pomoć

41) Isto, str.320.; Ćirković, Isto, str.122., 125.
42) HAZ, Korč.arh.VII., 18/0, 53., 62.
43) Listine, IX., str.346.

za ostvarenje svoje namjere. Alfons je instruirao svoga izaslanika da u Veneciji poradi na tome da se Stjepanu vrati njegov "castellum". O tom je koraku 11.XI.1450. izvijestio i Stjepana. Ali ni to nije pomoglo.[44]

4. Vrijeme hercegovog ratovanja s Dubrovnikom (1451.-1454.)

a) Dubrovnik - usamnjena lađa usred uzburkana mora

Do 1450.g. herceg Stjepan se već naratovao sa svim susjedima: s Mlečanima i njihovim saveznicima u donjoj Zeti, s kraljem Tomašem i njegovim velikašima (Pavlovićima, Radivojevićima, Sankovićima i Vojsalićima) i s hrvatskim banom Petrom Talovcem. Jedino je Dubrovnik, stalno izložen njegovim pritiscima, ucjenama i raznim metodama "hladnog rata", uspijevao da ustupcima i popuštanjem izbjegne krvave sukobe. Međutim, "u proljeće 1451. je već bilo jasno da se sukob oko osnovanih ekonomskih pitanja koja su zadirala u najosnovnije interese i jedne i druge strane, neće završiti na miran način" (Ćirković). Herceg je iz iskustva znao koliko je ratovanje riskantan posao, pa se za rat pomno pripremao. Starao se da za svoj naum pridobije novog sultana Mehmeda II., nudeći mu povećanje harača za teritorije što ih uspije osvojiti. Izviješćeni o tome, Dubrovčani nastoje da ga na Porti na vrijeme onemoguće. Hercegu se činilo da tadašnje okolnosti obećavaju uspjeh, jer Dubrovniku nije imao tko pomoći: Tomaš je ratovao s destopom oko Srebrenice, a u Hodidjedu je morao podnositi tursko uporište; Ugarska je bila podijeljena; ban Petar Talovac u zavadi s Hunjadijem i Tomašem; Napulj i Venecija su bili hercegovi prijatelji pa Dubrovnik ni od koga nije mogao očekivati učinkovitu pomoć.[45]

U nastojanju da se kriza prebrodi, Dubrovnik u siječnju 1451. šalje jedno izaslanstvo hercegu, a drugo (u veljači) ugarskim velikašima i Hunjadiju - u koga je polagao velike nade ("in cui ha optima speranza"). Izbjegavajući put preko hercegove zemlje, izaslanstvo za Ugarsku ide preko Splita, s porukom da je Dubrovnik - jedina *čestica ugarskog kraljevstva u Dalmaciji* - ostao kao lađa usred olujnog mora (**"come la nave agitata de fortuna in mezzo pelago**") i sa žalbama protiv hercega s kojim se nije moglo trajnije dogovoriti budući da je stalno kršio sve na što pristane. Dubrovčani mole da mađarski sabor izjavi kako ubuduće neće dopustiti da im se čine nasilja i nanose štete, te da će sve učinjeno protiv njih smatrati kao da je učinjeno protiv krune i

44) Isto, str.345.-6.; Thalloczy, Studien, str.385.; Ćirković, Isto, str.121.; G.Volpe, Il Medio Evo, Sansoni, Firenze, 1965., str.402.-3.; Ćorović, str.488.-9.

45) Ćirković, Istor.Bosne, str.296.-7.; Isti, Herc.Stef., str.148.-9.; Ćorović, str.490.

kraljevstva ugarskog.[46]

I za vrijeme pregovora s Dubrovnikom herceg pojačava vojni pritisak. Mletački knez koji sve to prati s Korčule, piše duždu (4.IV.1451.) kako je herceg već 3000 ljudi rasporedio uz dubrovačku granicu i kako Dubrovčani jako strahuju da ih ne napadne. Dok je pregovarao on im svakodnevno nanosi štetu tako da ugroženi seljaci iz okolice ostavljaju zemlju i sa stvarima se sklanjaju u grad. Dubrovčani su dotle, iz opreza, već bili naoružali i u Ston uputili dvije fuste, oružajući usput i galiju.[47] Slali su i izaslanike u južnu Italiju, ne bi li doveli najamnike od tarantskog kneza.[48] U travnju 1451. spremali su novo izaslanstvo banu Petru Talovcu, Hunjadiju i kralju Tomašu. Očekivalo se da Tomaševi izaslanici (ako su još na Porti) razotkriju rđavo ponašanje hercegovo. Pitaju zna li Tomaš ikakav način za suzbijanje hercegove oholosti i pakosti jer oni sami više ne znaju kako bi se rješili svoga i njegova neprijatelja. Provjeravali su čak i to nije li možda bio voljan s njima ući u savez protiv hercega. On je, tvrde, toliko izopačen i zao ("perverso et maligno") da se ni molbama ni darovima ne da skrenuti s rađava puta i nikad im ne prestaje činiti zlo. Jedino bi ga, kažu, batina navela da miruje i da ne ugrožava njihovu miroljubivu državu.

Kad su tome "patarenu i neprijatelju Boga i mađarske krune" poručivali kako mađarska kruna neće dopustiti da se nanose nepravde njezinome Dubrovniku (poručivali su ugarskom plemstvu), on im odgovara: "Budite vi dobri sa mnom, i ne brinite o Mađarima jer oni su daleko od vas i u moju zemlju ne mogu doći protiv moje volje".

Molili su Hunjadija da svoje snage ujedini sa snagama bosanskog kralja - protiv hercega i stvarali mu iluziju kako lako može Turcima oduzeti Hodidjed, a hercegu Drijeva koja bi mu donosila 8.000 dukata godišnje.[49]

Dok Dubrovčani nastoje da u spor, na svojoj strani, uvuku Bosnu i Ugarsku, herceg pak teži da na svoju stranu privuče Veneciju. Njegovi izaslanici stoga tamo često odlaze, ali ne znamo šta su sve nudili i tražili. Neki su posjeti ostvareni a da ništa o njima nije zabilježeno. Za jedno takvo izaslanstvo znamo jedino po tome što su mu Dubrovčani pravili neprilike pri povratku. Oni su već krajem ožujka 1451.g. zaustavljali sve lađe na putu za Novi i zadržavali ih ukoliko su prevozile oružje. Tako je jedna mletačka lađa na kojoj se, po obavljenoj misiji, vraćalo hercegovo izaslanstvo, noseći za hercega nekoliko odijela ("vestes") od zlatnog platna i još neke njegove stvari presretnuta i nasilno zadržana ("armata manu") iako je imala sprovodno pismo naslovljeno svim prijateljima i mletačkim podanicima da s posadom dobro postupaju i da puste da izaslanici prijeđu mletačko more. Drugo se hercegovo izaslanstvo (Đurađ

46) Radonić, Acta et diplomata Rag.I., str.516.-519.; Ćirković, Herc.Stef., str.149.

47) HAZ, Korč.arh.VIII., 23 / 1, 11'.

48) Ćirković, Herc.Stef., str.153.; Isti, Ist.Bosne, str.298.

49) Gelcich-Thall., Diplomatarium, str.491.-3.; 495., 497.; Ćirković, Ist.Bosne, str.298.; Isti, Herc.Stef., str.151.-2.; Ćorović, str.491.; Perojević, str.592.-3.

Zamorović, Ivan Vardić i Pribislav Vukotić) požalilo u Veneciji na ovakav postupak (svibanj 1451.) Umoljenima je bilo neugodno što se to dogodilo u njihovu moru. Izražavajući žaljenja, obećavaju (21.V.1451.) zatražiti od Dubrovčana da se to više ne događa jer hercegovim izaslanicima i podinicima mora ostati slobodno i sigurno kretanje po moru u kojemu Dubrovčani i ne treba da drže naoružane lađe. [50] Zaista su i pismeno priprijetili da se slično ubuduće neće tolerirati i da im Dubrovčani ne smiju ometati plovidbu. Hercegove izaslanike i podanike moralo se tretirati kao mletačke građane, a od Dubrovčana se tražilo (21.V.) da ništa ne pokušavaju protivno starim pravima koja Venecija ima u "svome moru" i da razoružaju fustu koju su, po njihovim riječima, držali radi sigurnosti svojih ljudi i mjesta ("pro securitate hominum et locorum vestrorum"). U pismu se o hercegu govori kao o "bratu i velikom prijatelju". Umoljeni su odlučili da netko iz Kotora ode u Dubrovnik i tamo usmeno izloži sadržaj spomenutog pisma. To je proizvelo odgovarajući učinak jer već krajem svibnja (1451.) kapetan dubrovačkog brigatina na Molunatu ima nalog od svojih da ne zaustavlja mletačke lađe na putu za Novi. [51]

Na hercegovo traženje da se Venecija poduzetnije uključi protiv Dubrovnika, ova mu odgovara (21.V.) kako ga dobro razumije i rado bi mu udovoljila, ali da i on mora razumjeti njezine velike napore i izdatke zbog kojih ne može učiniti ono što traži. Ipak je mogao biti siguran da ona više neće dopustiti nikakve "novotarije" na moru, a postarat će se da Dubrovčani ne drže naoružane fuste ni druge lađe, niti će hercega ugrožavati na moru, s tim što i on treba da tako postupa. [52]

Pripremajući rat, herceg u Italiji prikuplja vojnike i nabavlja oružje, a Dubrovčani (svibnja 1451.) mole papu da se zauzme kod napuljskog kralja i tarentskog princa ne bi li to spriječili. [53] Usprkos svemu, obje su strane otuda dovodile najamnike. Pored najamnika, hercegovu su vojsku sačinjavali i njegovi vazali sa svojim odredima. I onda, krajem lipnja 1451., dok još traju pregovori, hercegova vojska, što su je Dubrovčani pretjerano procjenjivali na 30.000, provaljuje u Konavlje. [54] O tome i korčulanski knez odmah izvješćuje svoju vladu u Veneciji. I on spominje hercegovih 30.000 vojnika. Po onome što se na Korčuli znalo do 5. srpnja, herceg se do 27. lipnja nije pomjerao, da bi tada - sa oko 10.000 vojnika, zaposjeo cijelo Konavlje ("cum circa XM hominibus habuit totam contratam Canalem"). Iako se hercegovu upadu u Konavlje nitko nije ni suprotstavljao, 1.VII.1451. dolazi do sukoba sa 4.000 dubrovačkih vojnika što su se utvrdili kod prolaza zvanog Željezna Ploča, tri milje daleko od grada. Na Korčulu je pak stigla vijest da je tu, od te 4.000 vojnika, poginulo

50) Listine, IX., str.380.-381.
51) Isto, str.381.; AAV, p.III., t.XXI., str.34.-35.; Ćirković, Herc.Stef., str.154., (not.39.)
52) Listine IX., str.380.-381.; Ćirković, Herc.Stef.,s tr.153.
53) Jorga, Isto, str.446.
54) Ćirković, Herc.Stef.,str.154.; Isti, Ist.Bosne, str.298.

("interfecti fuerunt") 2.000 Dubrovčana. [55] I Ćirković, prema dubrovačkim izvorima, nalazi da je rezultat sukoba bio zaista porazan za Dubrovčane, ali da u mrtvim, ranjenim i zarobljenim nisu izgubili više od 400 ljudi (mrtvih 54, ranjenih 140, ...) [56]

Došavši (1.VII.1451.) do gradskih zidina herceg tu ostaje do 5.VII., kad korčulanski knez ponovno izvješćuje: "Jučer je trebalo da napada... Svojoj vojsci dovukao je mnogo velikih topova, a mnoge topove (bombardas) i ostalu vojnu opremu oteo je Dubrovčanima na rečenom mjestu, zbog čega podnose veliku nesreću". Nalazeći se u bezizlaznom položaju Dubrovčani traže slobodan prolaz za svoje izaslanstvo do hercega koji se ulogorio u Župi, ne otkrivajući što smjera. Očekivalo se da će napasti grad, ali to nije učinio. Pristaje da pregovara a već 7.VII. pomiče vojsku u Konavlje i prema Trebinju, "12 milja daleko od Dubrovnika". On sam pak kreće prema Novom. Korčulanski knez piše (11.VII.) kako se pronio glas da je zaključeno primirje do 27.VII., ali da to ne može provjeriti. Tada ispravlja i svoje ranije navode pošto je, nakon provjere pouzdanijim vijestima, doznao da sa hercegom nije bilo 30 nego 20 tisuća vojnika. [57]

Pobjednik je na pregovorima izjavio da će zadržati Konavlje jer ga je zauzeo sa sultanovim dopuštenjem. Dubrovčani žele da ga što prije uklone sa svog teritorija,a kada to ne mogu postići silom, predlažu arbitražu Porte i, za svaki slučaj, traže saveznike za nastavljanje rata. Popustio je međutim tek pod pritiskom dubrovačkih prijatelja iz svoje okolice (gost Radin, Ivaniš Vlatković), pristajući i na ustupke. Primirje je potpisano 12.VII.1451.g. [58] Korčulanski knez (12.VII.) piše da je herceg već raspustio dio svoje vojske, dok je sa sobom, u Konavljima, zadržao još samo 5.000 ljudi koji će uskoro također biti vraćeni svojim kućama. Zna i to da je primirje uglavljeno do narednog sv.Mihovila - tj. do 12.X.1451.g. [59]

Dubrovčani su i dotad pretrpjeli nečuvene štete. Izvješćujući o tome papu, govore o velikim razaranjima, paljevini kuća, sječi vinograda i voćnjaka i prolijevanju nevine kršćanske krvi. Gore i okrutnije, vele, nije se moglo postupiti. Crkve su im opljačkane i pretvorene u konjske štale, slike svetaca i križevi popaljeni ili pogaženi pod ljudskim ili konjskim nogama. [60]

Nitko od pozivanih prijatelja nije Dubrovčanima pružio pomoć, i svak je za to imao svoje razloge: Hunjadi je ratovao u sjevernoj Ugarskoj a za akciju protiv hercega je tražio u gotovom 20.000 dukata; Petar Talovac - ostao pasivan i u vrijeme rata držao kod hercega svoga izaslanika; Ulrih II. Celjski -

55) HAZ, Korč.arh.VIII., 23/1, 16.
56) Ćirković, Herc.Stef., str.155.-7.; Ćorović, str.496.
57) Kao pod 55., str.16. i 17.
58) Ćirković, Herc.Stef., str.156.-9.; Isti, Ist.Bosne, str.298.-300.
59) HAZ, Korč.arh.VIII., 23/1, 17'.
60) M.Dinić, iz Dubrovačkog arhiva, III., str.205.-6.; Perojević, str.524.

pomogao hercegu topovima i "inženjerima"; Petar Pavlović - svoju vojsku pridružio hercegovoj dok je kralj Tomaš ostao više zainteresiran za veze s Venecijom. Jedino je despot ustao u zaštitu Dubrovnika i krajem srpnja prekinuo s hercegom diplomatske odnose vrativši mu sve njegove povelje. [61)]

Poslije svega je i Venecija postala zainteresirana za potpuniju informaciju, kako ne bi zavisila jedino od onoga što joj je herceg poručivao. Znala je da su tamo okupljene velike hercegove snage i da je Dubrovnik u teškoćama. Riješena da pomnije prati prilike, ona 17.VII.1451. naređuje knezu Kotora i još nekih dalmatinskih mjesta da marljivo i točno ispitaju razvoj događaja između hercega i Dubrovnika i da je o svemu što se događa stalno i istinito izvješćuju. [62)] U međuvremenu joj prispjevaju i dubrovački izaslanici da bi objasnili položaj grada i od nje tražili savjet i pomoć. Mletačkom se Vijeću umoljenih, navodno, nije dopadalo to što se događalo. Podsjećalo ih je (27.VII.) na hercegove žalbe da mu Dubrovčani nanose štete u "Venecijanskom moru" i na svoju odluku da Dubrovčani ne smiju držati naoružane fuste s obrazloženjem da jedna strana ne smije nanositi štetu drugoj u njezinu moru. Priopćena im je i nakana Venecije da u tom ratu ostane neutralna, prijatelj obiju strana, o čemu je već pisala svim svojim rektorima. [63)]

Nezadovoljni odgovorom, dubrovački izaslanici uporno traže da se njihovom gradu pomogne u nevolji i da im se odobri, bar dok rat traje da mogu (samo radi obrane) držati nekoliko naoružanih fusta, kojima nikoga neće napadati. Molili su je da ne ostane neutralna kad je jasno da su napadnuti Dubrovčani - kršćani ("christicole") dok je napadač pataren i tiranin koji ni njoj nije prijatelj zatim da mogu oružati svoje fuste za obranu pa i napadati na hercega radi očuvanja svoje države. Venecija se (30.VII.1451.) pravdala kako bi im u svemu rado udovoljila, ali mora ostati neutralna jer je u dobrim odnosima i sa hercegom (koji joj je susjed) a obećanja se moraju čuvati i prema nevjernicima ("etiam infidelibus fides et promissiones servande sunt"). A što se tiče naoružanih lađa na moru, Venecija je ostajala pri odluci da to neće dopustiti ni Dubrovčanima, ni hercegu. Herceg, istina nije ni imao naoružanih lađa, ali ako Dubrovčani svoje oružaju, oružat će se i on, poslije čega će uslijediti mnoge neugodnosti, a one bi se morale izbjeći. Spas je u tome da se do mira dođe na drugi način. Ako Dubrovčani znaju neki drugi način da im pomogne, ona bi to rado ("kao i za sebe") učinila. [64)]

I poslije toga, Dubrovčani (13.VIII.1451.) mole gubernatora Hunjadija da ih preporuči Veneciji kako bi im pružila pomoć na moru i kopnu i da naglasi kako ih Ugarska nikada neće napustiti, odnosno kako će ih snažno pomoći. [65)]

61) *Ćirković, Ist.Bosne, str.298.-299.*
62) *AAV, p.III., t., XXI., str.61.*
63) *Listine, IX., str.394.-5.*
64) *Isto, str.396.-7.; AAV, 1.III., t.XXI., str.81.-84.*
65) *Gelcich-Thalloczy, Diplomatarium, str.510.-511.*

b) Nova Tomaševa očekivanja od Mlečana i njihovo zauzimanje za Bosnu kod sultana

U travnju 1451. kad je dubrovačko izaslanstvo išlo od jednog do drugog prijateljskog dvora, pa 22..IV. od bana Petra trebalo poći dalje kralju Tomašu, i Tomaševo se izaslanstvo, s nadama i darovima, već nalazilo u Veneciji. Darovi, sve proizvodi bosanske zemlje, takvi su da je i šira javnost na njih obraćala pažnju. O njima se govori i u dvijema značajnim kronikama iz XVI.st. Među samo nekoliko događaja iz 1451.g. Marcatonio Erizzo u svojoj kronici spominje da je bosanski kralj po svoja dva čovjeka Veneciji poslao četiri veoma lijepa konja, mnogo jastrebova, četiri sokola i četiri srebrna pehara, a sve to da bi se dužd i Sinjorija radovali povodom udaje njegovih dviju kćeri - jedne za Stefana vojvodu i druge za Calogiona... I Zorzi Dolfin spominje ta četiri konja, četiri sokola, nekoliko velikih srebrnih pehara i udaju dviju kraljevih kćeri, od kojih je jedna otišla za Stjepana, a druga za njegovog sina Vladislava. [66)] Ako su podaci o kraljevim kćerima i iskrivljeni, ostali su točni. I službeni arhivski izvori toga doba čuvaju vijest da su Stjepan Klešić i Nikola Testa, Tomaševi izaslanici, 29.IV.1451. dobili odgovore Vijeća umoljenih [67)], a već sutradan se u Senatu raspravljalo o četiri konja dovezena iz Bosne sa ostalim kraljevim poklonima. Konji su spomenuti na sjednici vlade kad se moralo odlučiti što s njima uraditi. Iz mnogo razloga nije bilo zgodno poklonjene konje prodati na dražbi a još manje da ih Senat zadrži za sebe. Stoga je (30.IV.1451.) odlučeno da se upute glavnom vojnom zapovjedniku. Trebalo ih je poslati rektorima Breše da mu ih predaju, ako zapovjednik bude tamo ("si magnificus gubernator illuc erit"). U suprotnom, uputit će mu ih po brešanskom komorniku. Bilo je prijedloga da se konji prodaju jednome ili nekolicini vojnih zapovjednika ("conductoribus nostris") po cijeni koju odredi koleđ. O istom se pitanju raspravljalo i 4.V.1451. kad je ponovljeno da prodaja na dražbi ne bi bila na čast vlasti, zbog čega je valjalo postupiti kako se, u sličnim slučajevima, i prije postupalo: darovati ih vojnom zapovjedniku ("gubernatori nostrarum gentium"). [68)]

Prava svrha dolaska izaslanstva, međutim u kronikama nije zabilježena. Ona je vidljiva iz odgovora što su ih dobili 29.IV.1451. kada su i zapisani. Izaslanici su, naime izvjestili Umoljene da je njihov sabor ratificiralo sporazum o miru između Venecije i Alfonsa V., u koji je Bosna unesena kao mletačka saveznica i predložili da Venecija stavi svoju posadu u Ostrovicu (kako je nudio i ban Petar Talovac) ili, ako to neće, da se suglasi da kralj tamo uputi svoju

66) *Marcantonio Erizzo, Cronica Veneta fino all'anno 1495.; Mss.Marciana, It.Cl.VII., cod.56., coll.8636.; Zorzi Dolfin, Cornica di Venezia, Marc.It.Cl.VII., cod.794., coll.8503.*
67) *Listine, IX., str.377.; A.Babić, Diplomatska služba, str.42.*
68) *ASV, Senato-Terra, III., 183', 184'; Šunjić, Prilozi, str.133.*

posadu. Uz to su molili da Venecija ne pomaže despota s kojim je Tomaš ratovao i, konačno, da posreduje kod sultana kako bi se Turci prijateljski odnosili prema Bosni.

Mlečani, ne htijući tada da pruže povod za kvarenje odnosa sa susjedima, odbijaju preuzeti ponuđenu Ostrovicu, a Tomašu ostavljaju da o tome odluči kako mu više odgovara. Odluči li pripojiti Ostrovicu, njegovo će im susjedstvo biti draže od bilo čijeg drugog, jer na svaku njegovu korist gledaju kao i na svoju vlastitu. Kralj je, dalje, mogao biti siguran da Republika neće pružati potporu njegovim neprijateljima, pa ni despotu, a zbog uzajamnog prijateljstva želi da on iz svakog pothvata izvuče sebi čast, slavu i pobjedu. Spremna je i na to da se kod sultana zauzme za Tomaša kao pravog i dragog prijatelja.

Kralju Tomašu se činilo da razina njihovih odnosa nalaže stalnu nazočnost njegova otpravnika poslova ("negotiatorum gestorem") u mletačkoj metropoli pa moli da mu mletačka vlada pronađe nekoga podobnog za taj posao. Venecija s njegovim prijedlogom, međutim, nije bila oduševljena. Odgovorila je da podobnih za takav posao sigurno ima mnogo i da sam kralj može odabrati koga god želi, a ona će biti zadovoljna njegovim izborom. [69)]

Postupajući po svom zaključku od 29.IV., Vijeće umoljenih već 4.V.1451. otvara proceduru za izbor izaslanika koji će poći u Jedrene da posreduje za sređivanje tursko-bosanskih odnosa. Izabran je Laurentius Mauro (Lorenco Moro). Odobreno mu je da sa sobom, na državni trošak, povede šest slugu, prevodioca, kuhara i notara s jednim slugom. Na ime svih troškova dato mu je 300 dukata, slobodnih od bilo kakvih nameta. Putni troškovi padali su na teret državne blagajne i nisu ulazili u spomenutu svotu. Sve je ovo najprije požurivano, jer je bilo ugovoreno da bosanski izaslanici čekaju u Trogiru oko 15.lipnja 1451. kako bi, sa mletačkim izaslanikom, otputovali na Portu. O tome je bilo govora i 7.lipnja, [70)] ali je prvobitni termin prekoračen. Tek su 8.srpnja usvojene upute za Laurentiusa Maura. Trebalo je da putuje na galiji "Barbadica" i da na nju, u Trogiru, primi bosanske izaslanike ("oratores serenissimi regis Bossine"). Mauro je imao nalog da novom sultanu, Mehmedu II., uruči darove, izarzi mu sućut u povodu očeve smrti (3.II.1451.) i da ga podsjeti na prijateljstvo kakvo je vladalo između njegova oca i Venecije koja je, sa žaljenjem primila vijest o njegovoj smrti jer je izgubila bliskog prijatelja. Kad se čulo da je Mehmed mirno naslijedio očevo carstvo, namjeravala mu je odmah izraziti čestitanje i želju da nastave prijateljski i bratski živjeti, uvjerana da je to i Sultanova želja. Potom bi se prešlo i na pitanje Bosne. Venecija zna da se javljaju razdori i sporovi između sultana i bosanskog kralja - njezina susjeda i dragog prijatelja("vicinum et amicissimum nostrum"). Stoga, želeći da svugdje zavlada mir i spokoj, osobito među njezinim prijateljima, nastoji da ukloni razloge za moguće ratne skandale i razdore i da posreduje ispred bosanskih izaslanika što su došli da razgovaraju o postizanju toliko željenog mira i sloge. Venecija, rekao bi Mauro, ovo pokreće jer zna da je i sultan ljubitelj mira koji slijedi očevu politiku mirnog življenja sa susjedima, kakvu želju ima i bosanski kralj. Sve je ovo trebalo izvesti tako da i bosansko izaslanstvo shvati da ništa, što se moglo učiniti, nije propušteno. Uostalom, ako se Bosancima učini da treba i drukčije nastupiti, izlaganje se može i prema tome prilagoditi. Veneciji se tada činilo da će tim naporom popraviti odnose između Bosne i Turaka. Ali ako to ne bude išlo lako, ako se vidi da je stvar beznadna (desperatam), izaslanik je trebao biti uporan i ostati tamo koliko god je potrebno, kako bi bosanski izaslanici shvatili da je učinjeno sve i da na Veneciji nije krivica što nije došlo do povoljnog rezultata. Na povratku je trebalo da bosanski izaslanici napuste lađu, gdje im bude zgodno. [71)]

O rezultatu ove pokroviteljske misije dosad nije pronađen nikakav podatak. Ostaje da joj se učinak ocjenjuje po tome jesu li turske neprjateljske akcije ostale iste ili su smanjene.

c) Neizvjesno primirje - izvjestan rat s Dubrovnikom

Protivnici su znali da ono što nisu riješili ratom, neće riješiti ni primirjem pa do njega nisu mnogo ni držali. Herceg prvi, već krajem kolovoza 1451., odustaje od primirja i vraća vojsku skoro do gradskih zidina. Na to su ga Dubrovčani kao svoga plemenitog građanina, proglasili izdajnikom, ucijenivši mu glavu na 15.000 dukata. U strahu od toga ili iz drugih razloga, on se sredinom rujna udaljuje od Dubrovnika. Sam herceg kasnije (1457.) objašnjava kako su mu, dok se nalazio pred Dubrovnikom, došli kotorski izaslanici i, u ime općine i kneza, moli da za ljubav Venecije pomogne Kotoru što su ga ugrožavali neki Albanci - mletački izdajnici, od kojih nitko iz grada nije mogao izići, a da ne bude ubijen, uhvaćen ili zlostavljan. Iako tada zauzet svojim poslovima, on ih odgađa i sa svojom vojskom odlazi Kotoranima u pomoć, razbija njihove neprijatelje od kojih neke ubija u borbi i neke vješa ispred Kotora. [72)]

Ni Dubrovčani tada u primirje s hercegom ne vjeruju i nastavljaju sa dovođenjem najamnika. Njihove naoružane lađe (galije i fuste) ne prestaju ugoržavati hercega na moru i na obali. Hercegovi se izaslanici žale u kolovozu 1451. na postupke Dubrovčana koji sve to čine usprkos obećanju Venecije da će ih u tome spriječiti. Izaslanici se naime ne usuđuju vratiti iz Venecije u Novi - bez posebne zaštite. Venecija im (23.VIII.1451.) ponavlja kako će ustrajati u svojoj odluci i onemogućiti Dubrovčane da u njezinu moru drže naoružane lađe. U protivnom prijeti im strogim mjerama. A što se tiče sigurna povratka izaslanika, odobrava im se da otplove sa četiri galije koje su upravo polazile

69) Listine, IX., str.377.-378.; Perojević, str.520.; Babić, str.42.
70) AAV, Isto, str.28.-29., 39.

71) Isto, str.53.-56.
72) Listine, X., str.119.-120.; Ćirković, Herc.Stef., str.165.-166.

za Levant i koje su imale nalog da ih prevezu do Kotorskog zaljeva.

d) U izgledu savez protiv hercega

Bilo je znakova da Dubrovnik neće dugo ostati usamljen u svojoj borbi. Njegovi mogući saveznici, do tada međusobno zavađeni (Hunjadi s despotom Đurđem, despot s kraljem Tomašem, itd.) počeli su se približavati i međusobno miriti. Time se nagovještavala mogućnost da i oni krenu protiv hercega. Tomaš je ranije obećavao pomoć Dubrovniku - čim dođe do mira s despotom. Pomogavši mu da do toga dođe, Dubrovčani ga sada drže za riječ da bi sredinom kolovoza tražili od njega da se do sredine rujna vojno pokrene. Ni papa na to ne ostaje ravnodušan. Na molbe Dubrovčana postigao je da Alfons V. i Venecija proglase neutralnost i da ne pomažu hercegu. Venecija je, krajem studenoga 1451., poručila papi da ona upravo tako postupa odavno, otkad su počela neprijateljstva među njezina dva prijatelja i susjeda. Nudila im je, veli, dobre usluge, ali oni nisu prihvatili njezinu ponudu da posreduje. Papinu sugestiju da ona pomogne Dubrovniku, Venecija ne prihvata uz objašnjenje da to ne može kako zbog svoje upletenosti u Italiji, tako i zbog rizika da svoju državu izloži opasnosti od hercega koji je, prema njezinu iskustvu, moćan gospodar ("nam potens dominus est"). Ona ima s njim dugu granicu i moglo bi se dogoditi da rat protiv Dubrovnika skrene protiv njezinih zemalja. Zaraćenim stranama je zabranila da u Jadranu drže naoružane lađe, što Dubrovčani nisu doslovce sproveli. Štoviše, naoružali su neke svoje galije, na što Venecija, zbog prijateljstva prema njima, gleda polu-zatvorenih očiju.

e) Neočekivan udarac - pobuna u hercegovoj obitelji

Vanjskim pritiscima herceg bi možda i odolio da nije došlo do zlosretnog rascjepa u njegovoj obitelji. Njegova žena Jelena, najstariji sin mu Vladislav, pa čak i njegova majka, tražili su od despota i kralja Tomaša da ga napadnu. Dubrovčani su se znali time okoristiti. Već sredinom kolovoza, kad je sve bilo još u začetku, oni pregovaraju s Vladislavom i potpisuju tajni ugovor. Vladislav im po tom ugovoru obećava da će uskoro pokrenuti pobunu protiv oca. [73)]

Kad su neprijateljstva obnovljena, nitko više nije nikoga štedio. Kako je despot radio na tome da i od Porte dobije dopuštenje za rat protiv hercega, Dubrovčani dolaze na pomisao da ga treba potpuno uništiti time što će saveznici cijelu njegovu zemlju otkupiti od sultana i podijeliti je međusobno. Predlagali su da se za to ponudi 150.000 dukata sultanu i 50.000 dukata vezirima.

73) Listine, IX., str.398., 404.; Ćorović, str.494., 497.-8.; Ćirković, Herc.Stef., str.163.-164.; Ćirković, Ist.Bosne, str.299.-300.; Perojević, str.526.

f) Hercegova iluzija o uvlačenju Venecije u rat protiv Dubrovnika

Herceg se u međuvremenu pokušava tajno sporazumjeti s Venecijom. Uzimajući u obzir veliki značaj svega što su njegovi izaslanici nudili, Vijeće umoljenih (29.X.1451.) u najvećoj tajnosti, razmatra ponudu - iza zatvorenih vrata, bez zapisnika, uz zabranu da se, po tešku kaznu, o tome razgovara izvan prostorija Vijeća. [74)] Otud pojedinosti o ovim prvim razgovorima, nisu poznate. Ono što je poslije zapisano, formulirano je oskudnim jezikom natuknica. A, radilo se o pripremi za izvođenje usklađene akcije, s mora i s kopna, što Veneciji nije bilo lako ni prihvatiti ni odbiti. U više pokušaja Vijeće umoljenih nije uspijevalo doći do jedinstvenog stajališta, zbog čega se sve odgađalo dok su hercegovi izaslanici uporno čekali i požurivali odgovor. Kad je i 2.XI.1451. Vijeće raspravljalo o ponudi u dubrovačkoj stvari ("in materia Raguseorum"), svi su znali da "materia" mora ostati u tajnosti kako se ništa ne bi saznalo u Dubrovniku ili drugdje i time sve bilo upropašteno. Slagali su se u laskanju hercegu - bliskom prijatelju i predragom bratu ("quam reputamus intimum amicum et carissimum fratrem nostri dominii"), kao i u osudi "bahatosti" Dubrovčana koji ga vrijeđaju i svašta poduzimaju protiv njega. Ali, uza sve to što su u Veneciji rado slušali i uvažavali njegove prijedloge, sada su bili u nedoumici kako će postupiti s jednim takvim prijedlogom o pitanju Dubrovnika. Sama hercegova ponuda nije, izgleda, prispjela u najbolje vrijeme pa je i to korišteno kao paravan da se ostavi dobar utisak i nada, a da se ne uđe u nepromišljene i opasne obveze. Prerana je zima samo donekle bila zgodan izgovor. "Vremenske prilike su ono što odlučuje šta treba da se radi..., a sada smo u surovoj zimi i ne shvatamo kako bi, kopnom ili morem mogli krenuti na izvršenje, po našem sudu, veoma značajnog posla".

Prijedlog, da herceg cijeli pothvat odgodi dok vremenske prilike ne dopuste da se, s kopna i s mora, poduzme što bi se moralo poduzeti, nije prihvaćen jer ga je podržalo samo 22 od 104 nazočnih članova Vijeća. Malo izmijenjen, drugi prijedlog također polazi od pretpostavke da zimski uvjeti ne dopuštaju da se, na kopnu i na moru, uradi sve što je hercegova želja i mletačka namjera ("id quod est desiderii prefati Illustrissimi domini et etiam mentis nostre"), ali ostaje pri tome da je Venecija voljna ne samo slijediti nego se i prilagoditi hercegovu planu. Ni takva formulacija nije prihvaćena. [75)] I šest dan kasnije Vijeće umoljenih se muči s hercegovim prijedlogom "in materia Raguseorum". U zaključku su (od 8.XI.1451.) ponovljene pojedine formulacije iz ranijih razmatranja i sve svedeno na to da bi Vijeće u pitanju Dubrovnika ("in facto Ragusii") udovoljilo kad zima i vremenski uvjeti ne bi stvarali teškoće pa bi

74) Listine, IX., str.401.; Ćorović, str.498.
75) Listine, IX., str.402.-403.

stoga hercegove namjere trabalo kasnije pomnije razmotriti i odlučiti što poduzeti. Ovakvo stajalište ni na što ne obavezuje, ali ni nadu ne isključuje pa je i usvojeno (82 glasa "za", 57 "protiv" i 18 "uzdržanih"). [76)]

Hercegovo izaslanstvo nije ni slutilo kakve je probleme izazvao njegov zahtjev. Izaslanici, su uporno čekali i povremeno požurivali odgovor dok je druga strana oprezno preispitivala što bi, ako prihvati ili odbije, mogla dobiti ili izgubiti. Dubrovnik je bio nezgodan, tvrd orah, papin štićenik, prijatelj bosanskoga kralja i despota, integralni dio mađarskoga kraljevstva, utjecajan na Porti itd. Zanemariti sve to mogao je herceg, ali ne i Venecija. Zato je hercegovim izaslanicima tek 7.XII.1451. objavila svoje stanovište. Odgađanje odgovora objasnila je potrebom da pažljivije ispita ponudu i okolnosti kao i da izaslanicima udesi siguran povratak, što su oni zaista i tražili. Uzevši u obzir uporno nastojanje izaslanika da dobiju odgovor, Vijeće umoljenih napokon i odgovara kako je rado saslušalo i razumjelo sve što su izložili u ime svoga gospodara, koga Venecija voli i smatra svojim bratom. Ipak, razmotrivši sve uvjete i okolnosti, Vijeće u ovoj stvari ("in materia illa") nije moglo ništa novo odlučiti. Ništa se, dakle ne prekida niti dovršava; sve se odgađa i ostavlja vremenu. Vrijeme, vele, u kojemu se ionako sve zbiva, bit će i Veneciji i hercegu najbolji savjetnik. [77)]

Petnaestak dana prije formuliranja navedenog stajališta, mirom između Turske i Ugarske (potpisanim 24.XI.1451.) ojačan je položaj Dubrovnika jer je hercegu zabranjeno da ga napada i uznemirava. "Tako su odnosi hercega i Dubrovnika regulirani ugovorom između njihovih gospodara" (Ćirković, Ist.Bos., str.302.). Sultan se složio da herceg Dubrovniku vrati što mu je oduzeo i da dalje ne ratuje. Ali prije nego su odredbe ugovora izvršene, Dubrovčani (13.XII.1451.g.) napadaju hercega i odmah trpe težak poraz. Tu nesreću popravili su, donekle, 18.XII.1451. kad su dovršili duge pregovore o savezu sa bosanskim kraljem koji se obvezao zaratiti protiv hercega. Sredinom siječnja 1452. u Dubrovnik je, s hercegovim ljudima, stigao i sultanov izaslanik da im vrati Konavlje. Činilo se da je rat završen. Dubrovčani su razoružavali lađe, ali su, u strahu od nepredviđenih zapleta, ipak zadržali najamnike. Imali su pravo, jer herceg odmah, po odlasku turskog izaslanika, ponovno zaposjeda Konavlje. [78)]

Opsjednut željom da uništi Dubrovnik, ako ne drukčije a ono bar uz pomoć Venecije, kao i da provjeri što to vrijeme savjetuje u najnovijim okolnostima, herceg joj, krajem veljače 1452. upućuje novo izaslanstvo. U razgovoru s duždom, ono početkom ožujka 1452. rezimira ranije mletačke odgovore i izlaže kako je herceg odlučio nastaviti svoj napad protiv Dubrovnika ("impresiam

76) *Isto, str.403.-404.*
77) *Isto, str.410.*
78) *Miklosich, MS, str.447.-450.; Ćorović, str.491.-500.; Ćirković, Ist.Bos., str.301.-302.; Perojević, str.527.*

suam contra Ragusium"), za što moli i mletačku vojnu potporu. Kad se Dubrovnik takvom zajedničkom akcijom zauzme, pripao bi Veneciji, a ona bi hercegu ustupila Omiš, Poljica i neke novce iz dubrovačkog depozita. Radilo se, vjerojatno, o onih 12.000 dukata koje je Sandalj tamo položio za hercegovu djecu, a Dubrovčani nisu dopustili da ih herceg podigne. Nije se sigurno radilo o 200.000 dukata, kako stoji u izvoru objavljenom kod Ljubića (na koji se pozivaju V.Ćorović i S.Ćirković). Ljubićev prepisivač sa originala nije obratio pozornost da je u dokumentu, "inter lineas" zapisano i "XII Millia", na što upozorava Valentini u svojoj zbirci. [79)]

Mlečani u odgovoru od 11.III.1452. ponavljaju brojne, sladunjave i prazne riječi: oni zaista jako vole hercega i rado slušaju njegove poruke; oni ga smatraju i stalno će ga smatrati istinskim bratom i pedragim prijateljem; uvijek su spremni za njega učiniti što god je moguće i što mu je ugodno; prema njemu će ustrajati u dobrim namjerama, itd., ali su sada u svemu tome ograničeni zbog događaja u Italiji, gdje rat prijeti sa svih strana, gdje Firentinci i Francesco Sforza ugrožavaju interese Venecije. Stoga i ona mora biti stalno spremna, izlažući se velikim troškovima. Vrijeme i uvjeti, dakle, ne dopuštaju joj ulazak u nove pothvate (impresiam) dok se prilike u Italiji ne poprave. Tek kad se to dogodi bila bi se spremna odazvati i za dobrog brata hercega učiniti sve što bude moguće. [80)]

Izaslanici se još jedno vrijeme zadržavaju u Veneciji. Mletačka vlada, vjerujući da se spremaju za povratak, odlučuje što će im pripremiti za darove. Jer, oni su njoj donijeli i predali neku srebrninu ("nonnulla argenteria"), čija je vrijednost procijenjena na 200 dukata. Odlučeno je (21.III.1452.) da se i za njih pripremi poklon tolike vrijednosti, u stvarima koje odredi koleđ. [81)] A onda se ispostavilo da se ni oni ne mogu vratiti hercegu s tako nepovoljnim odgovorom. Pritiješnjen tim dužd o njihovim prigovorima upoznaje i Vijeće umoljenih koje je, modificiranim odgovorom od 31.III.1452. nastojalo samo da popravi utisak, ostajući u biti pri svemu što je i ranije rečeno. Uvjeti vremena, uglavnom, među kojima naročito ratno stanje u Lombardiji (gdje su bili ugroženi mletački vitalni interesi i gdje rat, po predviđanjima neće još dugo trajati) ne dopuštaju da se hercegovu zahtjevu udovolji. Smatraju da i on sve to treba imati u vidu i njihov odgovor, kao jedino moguć, primiti s razumijevanjem. Ali, čim se sredi sve što je sada u pokretu ("in motu") u Italiji, što će uslijediti u najskorije vrijeme ("sicut in brevissimo spacio sequi debere speramus"), Venecija će biti spremna da se hercegu pridruži u ratnom pohodu i stoga neka ne traži ničiju drugu potporu i nikoga ne miješa u taj pothvat. [82)]

79) *Listine, IX., str.411.; AAV, Isto, str.152.; Ćorović, str.491.-501.; Ćirković, Ist.Bosne, str.301.; Ćirković, Herc.Stef.str.171.; Hrabak, str.473.*
80) *Listine, IX., str.412.*
81) *AAV, Isto, str.157.*
82) *Listine, IX., str.413.*

To su ipak bila obećanja na dugom štapu. Rat u Lombardiji, što se imao "završiti uskoro" (poslije kojeg bi Venecija pomogla hercegu) ipak će potrajati do mira u Lodiju, potpisanog 9.IV.1454. Hercegova sudbina krenula je u neočekivanom pravcu već 29.III.1452.g., kad je izbila, dugo i brižno pripremana, pobuna, predvođena njegovim prvorođenim sinom Vladislavom, a pobunjenici su za samo nekoliko dana ovladali cijelim Humom. Svi su gradovi prešli u njihove ruke. Dubrovčani su ih obilato pomagali, materijalno i vojnički. Potpomogao ih je i kralj Tomaš, čiji se dolazak u Hum uskoro očekivao. Uz Vladislava je bio vojvoda Ivaniš Vlatković. Očekivalo se i vojvodu Petra Vojsalića. Sredinom travnja 1452. herceg je Dubrovčanima morao vratiti Konavlje. Turski izaslanik koji je radi toga i došao, naređuje da herceg plati i ratnu štetu, nastalu poslije potpisivanja ugarsko-turskog mira. Polovicom travnja 1452., kraljeva se i Vojsalićeva vojska koncentrira u Blatu (današnje Mostarsko Blato). Dubrovčani potiču Tomaša da prijeđe preko Neretve i da se spoji s Vladislavljevom i Vlatkovićevom vojskom, što je moglo biti sudbonosno za hercega. Kralj se kolebao. Prema dubrovačkoj bilješci, stalno je obećavao: "sutra ćemo, prekosutra ćemo, a poslije nekoliko dana se vratio u Bosnu, ne učinivši ništa". Pravdao se da to radi zbog Turaka "koji mu iz dana u dan pustoše zemlju". Istina, obećao se vratiti u Hum i djelovati "energično".

g) Ugrožen, herceg Drijeva i Krajinu ustupa Veneciji

Ne znajući za kolebanje unutar koalicije, pogotovu za kolebanje kraljevo, ugroženi se herceg, u strahu da sve ne izgubi, odmah obraća splitskom knezu s ponudom da Venecija preuzme Drijeva i Krajinu. [83] Splitski knez Victor Delfino, žuri da sa nekoliko pisama (od kojih je posljednje upućeno 20. IV. 1452. g.) izvijesti dužda o ukazanoj prilici, ali i o želji Drijeva i Krajine da ih Venecija preuzme prije nego li to urade Dubrovčani. Vijeće umoljenih se sada ne koleba, niti se izgovara ratom u Lombardiji. Već 28.IV.1452., u vrijeme Tomaševe odsutnosti iz Huma, splitskom knezu se nalaže da, u ime Venecije, preuzme Krajinu sa Drijevima i ostalim mjestima koja to žele. U ostvarivanju ovoga posla svi su kneževi dalmatisnkih gradova bili dužni da mu, na svaki poziv, sa lađama i ljudima, priteknu u pomoć. [84]

Već je na mletačkom vrhu bilo odlučeno o preuzimanju Drijeva i Krajine kad su u Veneciju stigli jedan splitski nobil i knez Radoš iz Poljica (koji je imao zasluga i prilikom potčinjavanja Poljica, 1444.) da ponove kako pučanstvo rečenih predjela više voli doći u ruke Venecijanaca, koji su mu **braća i prijatelji** nego pod vlast Dubrovčana koji su mu (navodno) **neprijatelji**. I hercegovo pismo je sličnog sadržaja. Ne znajući dokle se na terenu stiglo u ovom

83) Ćirković, Herc.Stef., str.175.-179.; Ćirković, Ist.Bosne, str.302.-303.; Ćorović, str.501.-502.; Perojević, str.527.-8.
84) Listine, IX., str.415.; HAZ, korč.arh.VIII., 23/6-III., str.3.; Ćirković, Herc.Stef., str.178.-9.

pogledu, Venecija (9.V.1452.) ponovno naređuje splitskom knezu da, ukoliko već nije, odmah preuzme određeno područje i od novih podnika primi prisegu vjernosti, a Radošu i njegovom suputniku odobrava da tri zastave sv.Marka ponesu mjestima koja su tražila da ih tamo istaknu. I Dubrovčani su upozoreni da se ne miješaju u područje koje Venecija preuzima s hercegovim odobrenjem. Sporno je bilo treba li knezu Radošu, za ulogu koju je imao u ovom poslu, povećavati "proviziju" za 10 malih libara godišnje (do tada je imao 40 libara) ili smatrati da je kao mletački podanik radio po nalogu splitskog kneza, bez osnova za povećanje provizije. [85]

Kad se već odlučila, Venecija sada stalno prati i požuruje započeti proces koji nije tekao bez teškoća. Gabrijelu Trivizanu podzapovjedniku Kulfa naredila je (25.V.1452.g.) da provjeri treba li splitskom knezu i njegova pomoć oko zaposjedanja Drijeva i Krajine pa da tek potom (kad taj posao bude priveden kraju, ako još nije obavljen) nastavi plovidbu prema Albaniji. [86]

Ni druga strana pasivno ne promatra što radi Venecija. Dubrovčani nastoje da se kralj Tomaš vrati s vosjkom protiv hercega i da spriječi odmetanje Krajine. Vladislav Kosača, Ivaniš Vlatković i njegov brat Žarko, djelovali su energično protiv svih koji su htjeli pod Veneciju, paleći im sela i odgoneći stoku. Knez Vukmir Kačić nije se pred njima mogao održati u svom području. "Protjeran sa svojih dobara i sela, povukao se na obalu, u selo Brklje" ("Comes Vuchmir expulsus fuerat de suis bonis et de suis villis et se reduxerat ad dictam villam Brechne"). Na Ivaniševo i Žarkovo traženje, protiv Vukmira su ustali kneževi Andrijaševići sa svojim Radobiljanima i jedne noći provalili u područje između Dubaca i Dugog rata ("ultra Prossich intra Dopci et Dugi rat"), gdje je Vukmir sklonio svoju brojnu stoku, po jednim svjedocima preko 1000 ("suo credere fuerunt ultra animalia mille"), po drugim čak preko 2000 ("quod fuerunt duo millia et plus") grla. Pastiri su poslije ustanovili da im je nestalo 30 grla sitne i 20 grla krupne stoke. [87] Ipak se nije moglo spriječiti učvršćivanje mletačke vlasti, najprije u mjestima uz obalu.

Pošto je simbolično preuzela Krajinu, "mala mletačka flota od 17 barki i 1 fuste" (Ćirković) pomakla se uz Neretvu do Drijeva i zauzela ih 27.(ili 28.) V.1452. bez ikakva optora. Na toranj, pored kraljeve, istaknuta je i zastava sv.Marka. Iste je noći međutim, skinuta kraljeva da bi se ujutro vihorila samo mletačka zastava. Kačići su poslije naglašavali i svoje žrtve i zasluge za osvajanje Drijeva. Oni su prvi prihvatili mletačku vlast, a kad su, na njezin poziv, bili "a Narenta", vojvoda Ivaniš je provalio u njihovo nezaštićeno područje, popalio im sela i odagnao stoku.

I drugi su, kao neka poljička vlastela, sebi pripisivali zasluge za brzo i lako potčinjavanje Krajine. Knez Petar Dražojević, koji se tako ponio u potčinjavanju

85) ASV, Senato - Mar, I., str.215.; Listine, IX. str.415.-416.; Ćirković, Isto, str.179.
86) ASV, Senato - Mar, IV., 123'.
87) HAZ, Spl.arh., XIV., 30/3, str.45., 49.

potčinjavanju Krajine ("in acquisitione Crayne"), tražio je poslije, slično ostalima, da mu se to i materijalno nadoknadi. Među pristašama i protivnicima mletačke vlasti trvenja će svakako još potrajati. Tako su se Kačići (i drugi) žalili kako se i među njima našao jedan izdajnik "uno traidor", Radoje Vanović (s bratom i sinom) koji je doveo vojvodu Ivaniša da im pali kuće. A da "izdajnik" nije bio sam, vidi se po tome što je ser Zacarija Grioni, supracomitus jedne kandijske galije, tada u Splitu, po kneževu nalogu poslan u Krajinu i Neretvu radi hvatanja nekog izdajnika kojeg je sproveo u Split ("ad loca Crayne et Narente ad capiendum quendam proditorem quem condiuxit Spaletum").

Ulaskom mletačke prethodnice u Drijeva izgledalo je da je akcija uspjela i okončana. Ali bosanskog kralja nitko o tome nije ništa pitao niti je on bio suglasan sa izvršenim promjenama. Na vijest o tome što je herceg uradio s Krajinom, on se odmah, s vojskom, iz Duvna vraća u Hum. Čim stiže u Goricu, nedaleko od Drijeva, naređuje da ih mletačka posada napusti, jer su njegova "baština". Iznenađena i nedovoljna da se odupre, posada se odmah povukla, ostavivši simbolično samo 6 vojnika i zastavu koja se nije vijorila ni dva-tri dana. Preostali su se vojnici povukli kad su Bosanci skinuli njihovu zastavu koju je, kasnije se to govorilo, sam Žarko Vlatković, svojom rukom, bacio u blato. Tomaš nije pokazao isti ineters i za Krajinu. Dubrovčani su ga poticali da, kad je već tu s vojskom, prijeđe Neretvu i napadne hercega koji se, s malo vojske, nalazio oko osam milja istočno od mosta. Nisu pomogla ni uvjeravanja da hercega nitko ne podržava, da je narodno raspoloženje protiv njega i da svi željno očekuju kralja. Tomaš je već imao neusglasica s Vladislavom, od koga je tražio za sebe Blagaj i još neka mjesta koja je Vladislav držao, a onda je pod izgovorom da su Turci upali u Bosnu, napustio Goricu 10.lipnja 1452.g. [88)]

h) Mletački problem: kako ublažiti kraljevo protivljenje, zadržati Krajinu i vratiti se u Drijeva?

Splitski je knez, Victor Delfino, preuzeo političku i vojnu odgovornost za sređivanje stanja u području Krajine, između Cetine i Neretve. Izvršavajući upute svoje vlade, djelovao je neumorno. Korčulanskom knezu Nikoli Morosiniju naređuje (6.VI.1452.g.) da zbog onoga što se desilo u Drijevima ("propter casum occursum in Narenta") naoruža i u pripravnost stavi jednu fustu (brza lađa sa dva reda vesala) i da je čim prije, s vještim ljudima, balestarijima, bombardama, hranom i ostalim, uputi do Makarske u Krajini ("in Crainam ad locum dictum Macar"), gdje će se staviti pod zapovjedništvo ser Bartolomea Tajapiera, provizora, radi izvršavanja vladinih naloga. Tek je desetak dana po primitku naloga lađa bila spremna onako kako je traženo. Trebalo je prethodno naći 20 veslača (homines a remo), 9 balistarija, komitusa (comitus) i

88) ASV, Senato - Mar, V., 61'; Listine, Ix., str.430.-431.; Ćorović, str.502.-3.; Ćirković, Isto, str.179.-181.; 280.; Šunjić, Dalmacija, str.69.-73.

patrona lađe. Pred isplovljavanje (18.VI.1452.) na lađi je bilo 18 štitova, 3 samostrijela (balestre), 2 sanduka projektila za balestre (veretoni), 1 bure praha za bombarde, 2 bombarde (topa), 3 puške (schiopeti), 14 oklopa, 16 kaciga (celade over barbude), 30 strijela, 10 kopalja, 1 luk od tisovine i 17 "bozoladi" špaga za balestre. Istog je dana Nicolo Morosini izvijestio splitskog kneza da je uputio barku naoružanu poput fuste ("barcham illam ad modum fuste armatam"), dobro opremljenu onim što se našlo. Bilo ih je, pisao je 26.VI.1452., koji nisu htjeli poći na ovakav zadatak; posadi je obećao brzu smjenu, ali nije znao treba li joj nešto i platiti. Nije poznato ni kakav je posao ova lađa obavila. Vratila se bez ikakva gubitka, 4. srpnja. [89)] Već 8.srpnja, s Korčule je u Makarsku otplovila i druga naoružana fusta ("fusta armata"). Plovile su, sigurno, i iz ostalih dalmatinskih mjesta, bar iz Brača, Hvara i Splita, o čemu nema izravnih, ali ima neizravnih dokaza. Korčulanski knez npr. ne znajući treba li što plaćati ljudima koje je slao na lađi u Makarsku, (26.VI.) pita kako da postupi? Splitski knez mu, pismom od 2.srpnja izbjegava odgovor. U daljnjoj prepisci Nicola Morosini se vajkao kako u neznanju može učiniti štogod što ne treba ili propustiti nešto što bi morao učiniti, "jer ako je intencija naše vlasti da se plaća, a ne platim ja pravim grešku". A oni koji su se vratili, rekli su mu da je svim ostalim Dalmatincima ipak plaćeno ("quod omnibus Dalmatinis solutum est"). Javili su se i drugi problemi jer su se neki pozvani odbijali odazvati i poći lađom. Stoga on pita što bi trebao raditi s onima koji odbiju ići lađom? ("si ipsi ire recusarent cum dicto batello, quod facere debebam?"). Bojao se da može ispasti nezgodno ako ih primora da idu, ali ako ih ne primora, onda ni intencije vlasti nemaju mjesta. Prema pismu od 8.VII.1452. on se više namučio pripremom za odlazak druge nego prve lađe. Svi su, veli, nerado došli ("non libenter veniunt") i osjećali se nekako primoranim, a neki se dobri balistariji nisu ni odazvali već su, u zamjenu, poslali druge, manje sposobne.

Bojao se još većih teškoća ako se bude tražila i treća smjena ("quod si debet cambiari eos erit maxima difficultas"), jer je one koji se ne odazivlju teško dovesti u red, a najbolji su ("flore hominum") izvan grada sa lađama. [90)]

Naišavši kod Drijeva na neočekivan otpor, Venecija se drži kao da je time iznenađena. Smatrala je da je taj otpor privremen i da se kraljevo stajalište može ublažiti pa i izmijeniti - pregovorima. I po onome što je pisao splitski knez stvarano je uvjerenje da će joj Drijeva, ako se pothvatu da puna potpora, ("si illi negotio dabuntur opportuni favores") pripasti na miran način. Čudeći se nerazumijevanju najnovijeg mletačkog poteza, Vijeće umoljenih je, pozivom na iskustvo, kraljevim i Vladislavljevim izaslanicima objašnjavalo (3.VII.1452.) kako je uvijek, osim kad su to pravda i čast od nje tražili, bilo teško Veneciju navesti na vojnu akciju. Jednostavno, željela je ostaviti dojam da je ona i bez osvajanja jako prostrana država, a to što se odlučila na ovaj potez oko preuz-

89) HAZ, korč.arh., VIII., 23/3., 3-5'.
90) Isto, 23/6.III., 7'-8.

imanja Drijeva i Krajine, kad se sve uzme u obzir, u krajnjoj liniji je to odgovor na izričit poziv hercega Stjepana, istinskog i nesumnjivog gospodara tih krajeva, kao i na poziv naroda čijim željama je htjela udovoljiti, osobito kad se čulo i za spremnost Dubrovčana da, protivno hercegovoj i narodnoj volji, zaposjednu to cijelo područje. Tek je potom, navodno, odobreno splitskom knezu da vojnički uđe u ponuđene oblasti, što se moglo uraditi bez povrede ičijeg prava. Stoga, vele Umoljeni, ovom pothvatu nije ni očekivan nikakav otpor, a najmanje bosanskoga kralja kome bi neposredno susjedstvo s Venecijom trebalo biti draže nego ičije drugo, budući da je s njim uvijek živjela u dobrim odnosima, u miru i bratstvu, štiteći uvijek njegova prava. Jako se čudila što je kralj Tomaš, na poticaj Dubrovčana i bez ikakve prethodne obavijesti (kako bi odgovaralo njihovu prijateljstvu) iznenadno pokrenuo svoju vojsku da spriječi mletačku akciju. Umoljeni su očekivali kako će kralj, kad sasluša njihova izaslanika, shvatiti opravdanost mletačke namjere i odnositi se prema mletačkim interesima onako kako su se i oni odnosili prema njegovim. [91]

Ali, prije svega, iz procesa je trebalo ukloniti Dubrovčane. Njihova je uloga osuđena, a njihovim je izaslanicima (13.VI.1452.) rečeno također kako su herceg i sin mu Vlatko, svojom voljom Veneciji dali Drijeva i Krajinu i kako suKrajinjani, spontano, preko izaslanika, izrazilo želju da što prije dođu pred novu upravu. Tek poslije toga je Venecija, bez ikakvog otpora, zaposjela Krajinu, a i Drijeva bi da se kralj, na dubrovački poticaj, nije tome usprotivio. Zatraženo je da se prestanu miješati u pitanje Drijeva, a da svoje lađe povuku iz spornog područja i razoružaju.

Trebalo je odamah u Bosnu uputiti izaslanika. Pošto se čulo da i Tomašev izaslanik stiže u Veneciju, Mlečani odgađaju odlazak svoga dok o tome nešto više ne doznaju. [92] Dugo odlaganje ipak ne bi bilo preporučljivo, pa se u Senatu 19.VI.1452.g. već govori kako poslovi zahtjevaju ("negotia...requirant") da izaslanik što prije krene galijom Trevisana. [93] Za izaslanika je izabran Karlo Morosini (Mauroceno) za koga je već 26.VI. izglasan opširan naputak. U njemu se djelomično ponavlja sve što je u raznim prilikama već rečeno kao opravdanje mletačkih namjera u predjelima između Cetine i Neretve. Izaslanik sutradan (27.VI.) kreće za Split, da se tamo upozna o svemu što se događalo oko Drijeva i Krajine od trenutka hercegove ponude, da prikupi svu u međuvremenu oko toga nastalu prepisku i da provjeri je li se dubrovačke galije i fuste još nalaze u području Drijeva, gdje nisu smjele ostati. Morosini je imao ovlasti da dubrovačko zapovjedništvo ozbiljno na to upozori i, ako drukčije ne bude moguće, da ga - upotrebom sile - primora na povlačenje. U Veneciji se još nije znalo da su Dubrovčani 10 dana ranije (16.VI.) donijeli odluku o demontiranju mosta na Neretvi i povlačenju lađa prema moru. Ona se na to,

91) Listine, IX., str.421.-422., 424.
92) Isto, str.423.-424.
93) ASV, Senato - Mar, IV., 130'.

27.VII.1452. Dubrovčanima zahvaljuje što su na vrijeme uklonili razloge za sukobljavanje.

I Morosini odlazi kralju Tomašu da mu iznese motive mletačkog angažiranja na spomenutom području. Uglavnom, pozvana od hercega, njegovog sina Vlatka i naroda, Venecija je pristala da određena mjesta primi pod svoju vlast. Ovakva njezina odluka nije nipošto plod želje za vladanjem nad novim oblastima (jer i bez njih ima veoma prostranu državu) nego odazivanje pozivima, ne povrjeđujući time ničije pravo ni dostojanstvo. Nikako nije mogla predvidjeti da bi se kralj, koga je uvijek bratski voljela i pomagala, mogao protiviti njezinom pothvatu. Kralja je trebalo navesti da napusti Drijeva, dopuštajući da Venecija dovrši započeti posao. Ako ovo ne bi išlo drukčije, Morosiniju je ostavljeno da vidi može li se nešto postići novcem. Pristane li kralj na sve što se traži, izaslanik bi mu za to zahvalio, uzeo od njega potrebne isprave kojima se Drijeva ustupaju Veneciji i pošao s njegovim legatima da grad preuzme, starajući se za njegovo očuvanje. Ali, ako sve to ne mogne postići diplomatskim sredstvima, ako Drijeva ne dobije sporazumno, upute su predviđale i krajnju mjeru - uporabu sile. [94]

i) Koleba li se vojvoda Ivaniš Vlatković?

Nešto se malo nade u Veneciji moglo polagati na kolebljivost izvjesnih utjecajnih ljudi oko Vladislava i kralja Tomaša. Prije Morosinijeva odlaska u Bosnu znalo se za prepisku Ivaniša Vlatkovića sa splitskim knezom. Ivaniš je najprije energično istupao protiv Kačića i ostalih mletačkih pristaša u Krajini, čija je sela nemilosredno pustošio, da bi onda shvatio da od toga nije bilo koristi, da se proces nije mogao zaustaviti, da čak i njegova dobra u Drijevima, sela i imanja po Krajini, odoše pod mletačku vlast. Stoga, "sa mnogo lijepih riječi", moli splitskog kneza da mu ih sačuva. To je za Veneciju bilo indikativno pa Morosiniju daje kredencijalno pismo i za Ivaniša s kojim se trebao sastati i nagovarati ga da pomogne Republici. Nema potvrde da su se sastajali, ali je poznato Ivaniševo nastojanje na zbližavanju Vladislava Kosače s Venecijom. Dubrovčani su znali da je Vladislava nagovarao da odustane od Krajine, i na to su negodovali. I ne znajući za sve to, Kačići i ostali Krajinjani ocrnjivali su Ivaniša i tražili od Venecije da im dodijeli sve što je na zaposjednutom teritoriju bilo njegovo. Ona im 16.VII.1452. odgovara da je Ivanišev glasnik dolazio splitskom knezu i izrazio njegovu spremnost da prihvati novu vlast, a Vijeće umoljenih je ništa ne znajući o štetama koje im je nanio, ovlastilo providura Carla Morosinija da ga primi u podložnost ("ad nostram obedientiam"). Stoga, dok ne dođe informacija o svemu šta je Morosini postigao, ne može ništa odlučivati, ali će odmah zatražiti da providur, prilikom sporazumije-

94) Listine, IX., str.425.-427., 434., 439., 440., 449.-450.; Ćirković, Herc.Stef., str.184.-5.

vanja sa Ivanišem, dobro pripazi da to bude bez štete za vjerne Krajinjane. [95]

Nisu samo Krajinjani negodovali protiv vojvode Ivaniša Vlatkovića. Na mletački indeks stavio ga je i herceg Stjepan, kome se nije moglo protivrijećiti. Njegovi izaslanici, Pavao Dražojević (Draxoevich) i Pribislav Vukotić (na putu za Veneciju, 15.VII.1452. odsjeli u Zadru) prijavljuju u Veneciji da su se pobunili i od hercega odbjegli "magister Paulus Gasolo", Albanac, nekad i hercegov izaslanik, i Ivaniš Vlatković (Jurjević) koji je bio vojvoda Humske zemlje ("qui vaivoda erat de Consa Selgla") sa njegovim sljedbenicima (sequacibus). Dužd Francesco Foscari (26.VII.1452.) za njima raspisuje tjeralicu i naređuje svim knezovima, kapetanima, rektorima, provizorima i službenicima bilo kojeg dalamtinskog mjesta da paze i, ako ijedan od spomenutih ili njihov pristaša svrati u mletačko područje, da ga uhite i u zatočenju zadrže pod dobrom stražom. O tome je dalje trebalo izvijestiti Republiku i čekati daljnje upute. [96] Razumije se da niti su tamo zalazili niti su bili uhićeni. Pavle Gazul je kasnije spomenut kao Vladislavljev izaslanik u Dubrovniku. [97]

j) Rat se smiruje, dok se mržnja između oca i sina nastavlja

Poslije Tomaševa povlačenja iz Huma rat se vodio između hercega i njegova sina. Sin je uvjeravao Dubrovčane da je početkom srpnja (1452.) izvojevao neki uspjeh, a oni obdaruju glasnika koji im je donio vijest o tome. Ipak se odnos snaga nije mijenjao niti je ijedna strana zadobila odlučujuću prevagu. Turci, stari hercegovi saveznici, ostali su neutralni. Snage ratnika su očito malaksavale.

Herceg je mogao od Venecije dobiti pomoć u oružju. [98] Dužd 26.VII.1452. izvješćuje sve organe svoje vlasti u Dalmaciji kako je njegov bliski prijatelj ("intimus amicus noster"), herceg od sv.Save, uporno molio odobrenje za unajmljivanje balistarija u dalmatinskim mjestima i njihovo prevođenje u svoju službu. Umoljeni su odobrili da hercegovi agenti uzimaju takve između mletačkih podanika. Ali hercegu nisu nedostajali samo vojnici već i namirnice za prehranu izgladnjela pučanstva. Zna se da mu je odobreno da u dalmatinskim mjestima može nabavljati i namirnice i izvoziti u svoja mjesta bez ikakvih zapreka ("pro comodo suo et gentium et sudbitorum suorum"). [99]

Iako neprijateljstvo još traje, vojna aktivnost tijekom jeseni 1452. postaje zanemarljiva. Počinju se javljati i poticaji za pregovore čega su se Dubrovčani

95) *Listine, IX., str.427.-8., 431.; Ćirković, Isto, str.185.*
96) *HAZ, zadarski notar Simon Damiani, B.III., f.IV., sv.4.,, str.170.-171.; Korč.arh., VIII., 23/ 6-III., str.10.*
97) *Ćirković, Herc.Stef.,s tr.190.*
98) *Isto, str.184.-188.*
99) *HAZ, Korč.arh.Isto, 10-10'.*

pribojavali. Stoga svoga protivnika predstavljaju papi kao heretika i patarena, a njegove podanike i sljedbenike kao neprijatelje katoličke vjere. [100]

Ta njegova "heretičnost" ipak nije smetala drugim, pravovjernim vlastima, ni duždu, ni Alfonsu V. On i dalje ostaje u tijesnim prijateljskim vezama s Venecijom usprkos činjenici što mu nije pomogla koliko je očekivao. Na mnoge mletačke molbe napokon pristaje da oslobodi Stefaničnog sina Ivana (Crnojevića) koga je dugo držao kao taoca. Početkom listopada 1452.g., posebno hercegovo izaslanstvo odvodi Ivana u Veneciju i predaje ga Senatu. Za takav gest Umoljeni mu zahvaljuju u ime dužda, vlade i cijele Republike ("cum amplioribus et conventioribus verbis"). Ovo izaslanstvo je međutim, uzaludno u Veneciji tražilo 300 strijelaca (balistarios IIIC). Zahtjev je odbijen 26.X.1452., zbog ratnih potreba u Lombardiji i "neizmjernih" troškova. Svi su joj ratnici, kako reče, tada bili potrebni, a morala ih je uzimati i iz Dalmacije. Pristajala je jedino da posreduje između hercega i Porte. Pošto Porta dugo nije odgovarala na njegova traženja molio je da Venecija pošalje svoga izaslanika u Jedrene i da ukloni možebitni nesporazum. Toliko mu nije mogla odbiti iako se opet žali na velike troškove. Smatrala je to korisnim za njegovu državu koju je Venecija gledala, navodno, kao i svoju. Za izaslanika koji bi krenuo na Portu čim dobije prolaz ("passagium") odobreno je 5 slugu, 1 notar sa slugom i 150 dukata, slobodnih od bilo kakvih nameta. Putni su troškovi (prijevoz) plaćeni iz drugih sredstava. Izaslanik bi išao do Drača na lađi, a od Drača do Jedrena - kopnom. [101]

Ćirković zamjera hercegu što se "s obzirom na ratno stanje i tešku situaciju u kojoj se nalazio" tada "interesovao i za relativno beznačajne stvari"... i zalagao "za opraštanje kazne nekom Gašparu Stanojeviću, koga je osudio kotorski knez.1[02] Ali stvar i nije bila sasvim beznačajna, jer je Stanojević nedopušteno iz Apulije prevozio sol za hercega, zbog čega je osuđen na zatvorsku kaznu, a oduzeta mu je i lađa, koja je bila hercegova. Tražeći oslobođenje Gašpara Stanojevića, herceg traži i oslobođenje svoje lađe, čime zapravo provjerava odnos Venecije prema sebi. Izaslanicima koji su ovo pokretali, tj. hercegu je najprije održana mala lekcija o kompetencijama organa i funkcioniranju neovisnog suda čije presude ne može poništavati netko drugi. Gašpara je, zbog neposluha i nepromišljenosti, kaznio kotorski knez na pravom sudskom procesu tako da mu se kazna mogla izmijeniti ili opozvati samo zakonitim putem. I sam herceg, rečeno je, mora biti suglasan da se, za primjer drugima, neposlušnici kažnjavaju. Za oslobađanje lađe koja je bila hercegova, trebalo je da se povede postupak pred korčulanskim knezom, odakle je bio Gašpar Stanojević. [103] Već se 9.XI.1452. sve ovo raščišćava time što je utvrđeno da je

100) *Dinić, Iz Dubrovačkog arhiva, III., str.206.7.; Ćirković, Herc.Stef.str.189.*
101) *Listine, IX., str.451.-453.; Ćirković, Isto, str.189.*
102) *Ćirković, Isto, str.189.*
103) *Listine, IX., str.452.*

lađa (naveta) na kojoj je sol iz Apulije prevožena, bila hercegova. Pritom je uzeta u obzir hercegova molba da se, za njegovu ljubav, Gašpar oslobodi izdržavanja kazne na koju je pravomoćno osuđen i da se lađa vrati hercegu. Venecija pristaje da udovolji hercegu i time mu se oduži za oslobađanje Stefaničinog sina Ivana. Odmah je naredila da se Gašpar oslobodi izdržavanja kazne, a da se zaplijenjena lađa preda hercegovu čovjeku. I ovakva je odluka prošla teško: sa 88 glasova "za" i 84 glasa "protiv". [104] Ni druga strana se nije ustezala od pokretanja "sitnih" - uz krupna pitanja. Idući kralju Tomašu radi teškog pitanja Drijeva, Carlo Morosini je imao nalog da, poslije razgovora o Drijevima, podsjeti kralja na izvjesna potraživanja Carla Giorgija (Đorđija) [105]

k) Rezultat Morosinijevih razgovora s kraljem Tomašem

Iako razvlačeni, pregovori s bosanskim kraljem Tomašem nikada nisu prekidani. Ostala su uputstva što ih je Venecija davala svome pregovaraču, ali nema traga o njegovim izvješćima. Morosini je u Bosni ostao svakako više od dva mjeseca, a nikakva bilješka o tome nije sačuvana. Venecija je uredno o svemu iz Bosne izvješćivana. Spominju se njegova pisma od 2. i 19.VIII.1452. Iz ovih i drugih pisama kao i iz usmenog izvješća njegova tajnika Apolonija Donata, znalo se u Veneciji što je postignuto u svezi s Drijevima i Krajonom, ali i to da je kralj odredio svoje izaslanike koje će poslati duždu. Dužd ih je očekivao, odgađajući mletačku akciju. Kad je postalo jasno da je daljnje Morosinijevo zadržavanje u Bosni neučinkovito, Venecija ga (31.VIII.1452.) opoziva. Dubrovčani koji na sve to sumnjičavo gledaju, misle da je i kralj sklon Veneciji i da je popustio. "Javno je pokazivao da ne pristaje na venecijanske zahtjeve, ali je u toku noći pozvao poslanika i sklopio neki sporazum". (Ćirković)

Morosini se, prenijevši kralju da u Veneciji rado očekuju dolazak njegova izaslanika kako bi se dospjeli poslovi mogli valjano raspraviti, oprostio da bi otišao na dužnost providura za Krajinu. Tu je trebao da ohrabri pučanstvo na ustrajnost u vjernosti Veneciji koja, u pregovorima s kraljem, nastoji da ono bude sigurno i zadovoljno. [106] Imao je nalog da se sastane i s hercegom Stjepanom i da mu objasni svrhu svoje misije kod kralja (legalizacija zaposjedanja na miran način). [107] Ne zna se kad je došlo do ovog susreta, ali se zna da mu je herceg tom prilikom darovao 4 tacne od pozlaćenog srebra i 4 peče svilenoga platna. Tacne je Morosini predao "officialibus rationum veterum", a vrijednost im je procijenjena na oko 40 dukata. Kad su, kasnije, i hercegovi izaslanici

104) ASV, Senato-Mar., IV., str.160.
105) Listine, IX., str.427.
106) Isto, str.449.-450.; Ćirković, Isto, str.184.
107) Listine, IX., str.427.

stigli u Veneciju, odlučeno je 30.X.1452. da im se (za gospodara) da poklon iste vrijednosti. To je učinjeno tako što su tacne prodate i za taj novac kupljen odgovarajući poklon. [108]

l) Kao da će mletačka vlast u Krajini vječno trajati

Mlečani su očekivali da će izgubljena Drijeva povratiti diplomatskim putem, a da im se ono što su zaposjeli neće ni osporavati. U Krajini su potvrđivanjem starih povlastica onima koji su ih odranije imali i mogli dokazati, privlačili utjecajne ljude i time što su ih nagrađivali. Kačići i neki drugi koji su prvi prigrlili novu vlast, mole da ih Venecija nikad više ne napušta, da ih, kao vjerne sluge, nikad ne vrati bosanskom kralju ili bilo kojem senioru, jer žele živjeti pod njezinom vlašću i zaštitom. Tražili su jamstva ne samo da ih Venecija više neće napustiti nego čak i to da, na njihovu području između Omiša i Neretve, neće dati nikome iz "Bosne" da nešto posjeduje ili da uživa plodove, ukoliko ne bude živio pod njezinom vlašću. Odgovor, formuliran 10.XI.1452.g., bio je kakav su i željeli; ona ih je primila za vjerne sluge s namjerom da ih zadrži i trajno za sebe sačuva, a ne da ih bilo kome ustupi. Nikome se, osim Krajinjanima neće davati nikakve povlastice. Radi njihove sigurnosti izgradit će se tvrđava ("castello over forteza") u Makarskoj ili čak toliko tvrđava koliko ih bude potrebno za njihovo sklanjanje u slučaju nužde. Država će se s tog područja odreći čak i svojih prihoda što ih od poreza prikuplja splitski knez kako bi ih usmjerila za nabavku kamena, kreča i drvne građe, a od podanika se, kao što su i sami ponudili, očekivala radna snaga za podizanje utvrda. Vijeće umoljenih ovlašćuje koleđ (10.XI.) da, preko hvarskog kneza, sredi sve što je potrebito kako bi Kačići na hvarskom rtu mogli podići kuće u koje bi se, ako bude nužno, sklanjali dok se ne izgradi makarska tvrđava. [109]

Krajinski su izaslanici sve češće u Veneciji, gdje nešto traže, a tamo ih primaju s uvažavanjem. U lipnju 1453. traže da se konkretiziraju razne upute o njihovim teškoćama davane splitskom knezu i da se obećanja izvršavaju. Vijeće umoljenih ovlašćuje koleđ (23.VI.1453.) da izradi potrebne upute splitskom knezu kako bi se poštovale povlastice Krajine i izvršavala obećanja. Globom od 200 dukata prijetilo mu se ako bi prihode, ubirane u Krajini, trošio na nešto osim izgradnje makarske tvrđave. Morao se starati o majstorima, zidarima i tesarima, a ako takvih u Splitu ne bude dovoljno, trebao ih je tražiti na Braču, Hvaru i Korčuli. Kneževi ovih otoka trebali su da mu oko toga budu na usluzi. Svi će se starati da njihove općine opreme po jednu naoružanu barku i da je na mjesec dana pošalju u makarsku luku radi osiguranja mjesta dok se tvrđava ne podigne. [110] Sve je rađeno kao da mletačka vlast neće biti dovede-

108) AAV, p.III., t.XXI., str.245., 248.
109) Listine, IX., str.429., 430., 433., 434., 435.-456.
110) Listine, X., str.12.-13.

na u pitanje, što su, navodno, nagovještavali, i razgovori s kraljem Tomašem.

m) Venecija ipak mora napustiti Krajinu

Pregovori, vođeni od srpnja do rujna u Bosni, nastavljeni su u Veneciji. Kraljevi izaslanici, u Veneciji očekivani od kraja kolovoza 1452., ne zna se kad su tamo stigli, ali se krajem prosinca kaže da su došli odavno (diu hic steterunt). Izgledalo je da okolnosti nagone Tomaša da popušta i da se zbližava s Venecijom. U prosincu 1452. mletački pregovarači naziru da su im Bosanci spremni prepustiti i Drijeva i Krajinu pa provjeravaju (22.XII.1452.) što bi još trebalo za privođenje posla kraju ("quid petunt ut ista res finem habeat").[111] Što je od svega dogovoreno, ne znamo, ali je 23.XII. zabilježeno kako mletačka strana o pitanju Drijeva (Neretve) prihvaća ponudu ("de factis Narente acceptamus oblationem suam"). Potpisati se ipak još ništa nije moglo jer bosanski izaslanici nisu za to imali ovlasti ("non habere mandatum"). Tražili su da se vrate, a Venecija da kralju pošalje svoga izaslanika radi dogovora i o posljednjim pojedinostima.[112] Kralj je nudio i da posreduje za mir između Venecije i despota. Veneciju je zanimalo na temelju kojih ideja misli posredovati, ali ni to izaslanici nisu znali. Da ne bi bilo sumnjičenja sa hercegove strane, Venecija se spremala da ga upozna kako je samo pitanje Drijeva na dnevnom redu i kako bi trebalo da joj i on prenese svoje pravo na to mjesto.[113] I uoči odlaska iz Venecije bosanskim je izaslanicima ponovljeno (13.I.1453.) da se prihvaća njihova prijateljska ponuda u svezi s Neretvom ("de factis Narente"). Izražena je i suglasnost za kraljevo posredovanje kod srpskog despota u nadi da će se jednako starati za mletačke kao što bi se starao i za svoje interese. Venecija je najavila i dolazak svoga izaslanika u Bosnu, kad to kralj traži.[114]

Ono što je (odlukom od 22.XII.1452.) trebalo javiti hercegu, nije odmah učinjeno. Kad je izgubljeno 25 dana, tražen je način da se to nekako nadoknadi. Blagajniku državnih prihoda iz Kotora Lodovicu de Canale, imenovanom za izaslanika, naređeno je da što brže hercegu prenese novost o Tomaševu popuštanju i spremnosti da joj, napokon, ustupi Drijeva. Uputa za ovu misiju usvojena je 16.I.1453.g. Hercega je valjalo podsjetiti na sve što je svojevremeno pisao i poručivao splitskom knezu o Drijevima i naglasiti koliko bi Dubrovčanima bilo štetno ako to mjesto dobije Venecija, koliko bi doprinijelo njegovoj i njezinoj sigurnosti i koristilo objema državama. Kraljevu je namjeru prihvatila kao prijateljsku i iskrenu, s tim da ne želi uraditi ništa što i hercegu ne bi bilo prihvatljivo i drago. Izvješćujući ga, nada se da će, kao mudar i pun velike ljubavi prema njoj, biti zadovoljan da Drijeva radije idu u

111) Listine, IX., str.456.; Ćorović, str.505.-506.
112) AAV, Isto, str.260.
113) Listine, Ix., str.456.; Perojević, str.531.
114) ASV, Senato-Mar, IV., str.164.

mletačke nego u nečije druge ruke. A kad bude tako, moći će ih smatrati kao da su i dalje u njegovim rukama. Svrha je ove misije bila, dakle, da se dobije suglasnost za legalan prijelaz Drijeva pod Veneciju. O svemu što postigne, izaslanik bi opširno izvijestio kotorskog kneza, a knez Veneciju.[115]

Ne može se pratiti što je sve postigao Lodovico de Canale iako tu i događaji nekako počinju mijenjati svoj smjer. Herceg je postao sigurniji, čemu je možda pridonijela i Venecija svojim zalaganjem da se poboljšaju njegovi odnosi s Portom. Turci mu, krajem 1452. šalju vojnu pomoć protiv Vladislava, koju Dubrovčani procjenjuju na 2.000 konjanika. Bio je to znak da je isteklo vrijeme turske neutralnosti u ovom razračunavanju između oca i sina. I rat je dobio na živosti jer je herceg odmah sa svim svojim snagama ("cum omnia eius potencia") ušao u Hum. Dubrovčani o tome (veljače 1453.) izvješćuju Hunjadija. Sada Turci stižu svugdje, zbog čega su Dubrovčani, da bi zaštitili Vlatkoviće, ponovno morali slati lađe u Neretvu. No, i zemlja je već bila umorna od rata - razorena,opustošena i izgladnjela ("lo paese suo e disfatto e afamato").[116] Budući da se dalje nije moglo, Vladislav se složio s ocem (travnja 1453.) u pogledu nužnosti primirja. S tim se suglašavaju i Dubrovčani. Odmah se prešlo i na pregovore o miru. Ugovoru bi se pridružili despot; ~~kralj~~ Tomaš i Dubrovnik. A kad je sve bilo gotovo, dogodilo se da Dubrovnik u ugovoru nije ni spomenut. Početkom lipnja 1453. mir je zaključen samo između hercega i Vladislava. Drijeva su došla u hercegove ruke. Dubrovčani su se upinjali da odgode primjenu odredaba mira sve dok se i s njima ne napravi ugovor. Na pritiske izvana, osobito s ugarskog dvora, herceg u srpnju i s njima počinje pregovore. Kako se time sve smirilo, i dubrovačkim je trgovcima odobreno da idu preko hercegove zemlje. Opasnosti od rata više nije bilo, iako su pregovori, zbog pretjeranih hercegovih zahtjeva, nepotrebno razvlačeni. Oslobođen svih opasnosti, on se (listopada 1453.) obraća i Veneciji, izvješćujući je kako mu se pobunjeni sin smirio i potčinio. Zahvaljuje joj što pobunjeniku nije pružala zaštitu i potporu, a onda, umjesto da joj ustupi obećana Drijeva, traži da mu Venecija vrati - Krajinu. Venecija mu prijateljski odgovara (5.XI.1453.) kako se svojevremeno jako žalostila kad je čula da mu se sin pobunio (pod tuđim utjecajem) te kako se ne treba zahvaljivati što nije pomagala Vladislava koji nije ni imao prava ni na kakvu pomoć i kako ona nikoga ne bi pomogla protiv svoga brata i predragog prijatelja. Na kraju nije mogla a da mu ne prigovori zbog onoga što joj zahvaljuje da mu je sačuvala Krajinu da bi je tražio natrag kad je sad opsanost po nju minula. Stvari su oko Krajine (rekla je) ipak drukčije tekle i ustupljena joj je bez ikakvih uvjeta, ali je spremna da mu je odmah vrati. Pisala je knezu grada Splita da odmah objavi kako je Krajinu čuvala od tuđih napada u vrijeme Vladislavljeve pobune protiv oca, a sada je, pošto je opasnost minula, vraća ranijem gospodaru koji će s Kraji-

115) Listine, X., str.4.
116) Gelcich-Thalloczy, Diplomatarium, str.531.; Ćirković, Isto, str.189.-196.

njanima dobro postupati. I hercegu je poručila da s njima postupa kao s najvjernijim podanicima. Venecija je ovako bila popustljiva jer je od pada Carigrada (29.V.1453.) slabije stajala s Turcima, dakle u vrijeme kad je herceg s njima bio u dobrim odnosima. [117]

Na hercegovo traženje, Venecija naređuje splitskom knezu da iz zatvora pusti Radoja Vanovića koga su dotad mletačke pristaše iz Krajine jako teretile. Da se ne bi nagađalo, herceg je izvjestio Veneciju o slanju poslanstva novom mađarskom kralju Ladislavu da mu ovjeri stare povlastice. Uvjerena da ni herceg ni njegovi izaslanici ne bi poduzeli ništa protivno istinskom prijateljstvu s njom, ona ništa i ne sumnja. Zahvalila je na hercegovim odgovorima mađarskim izaslanicima koji su se tužili na Mlečane. [118]

n) Gladni Bosanci potucaju se između Dubrovnika i Splita, stižući preko mora čak do Venecije i Apulije

Dugim ratovanjem zaraćene su strane uzajamno nanosile velike štete. Sve je bilo nesigurno i izloženo pljački. U takvim okolnostima nije bilo ni proizvodnje jer se nije znalo za koga se radi. Nije moglo biti ni prometa. Sve to su pratile velike oskudice. Herceg je ponešto i pokušavao ne bi li umanjio te oskudice. U ljeto 1452. dobio je suglasnost za uvoz namirnica sa mletačkog teritorija [119], ali to sigurno nije moglo podmiriti širi potrošački krug, ni širi teritorij. Jesu li nešto slično poduzimali i njegovi protivnici, preko Dubrovnika, nije poznato. Uglavnom, već se 1453. javila teška glad, praćena kugom. U ljeto 1453. u despotovinu ne puštaju dubrovačke trgovce koji prolaze Podrinje plašeći se da im otuda ne unesu zarazu. Krajem 1453. Dubrovčani izbjegavaju i dolinu Neretve, jer je i ona kužna. Sproljeća 1454. kuga kosi i u Drijevima. Oskudica i glad vladali su cijele 1454.g. tako da Dubrovčani, već početkom studenoga (1454.) zabranjuju svojim trgovcima svaki prolazak preko hercegove zemlje. Čitave su se očajne obitelji pokrenule u potrazi spasa u Primorju. Smrtna glad ("fame extrema") gonila ih je cijele 1454. prema Dubrovniku. Uvjereni da čine dobro djelo, Dubrovčani ih jedno vrijeme primaju, sve dok i sebi nisu stvorili veliku nevolju time što su im došljaci sa sobom donijeli i bolest ("alguna pestifera et pessima febre") koja je pomorila čak, mnoge istaknute aristokrate, trgovce i građane a gradu nanijela neprocjenjivu štetu ("danno inextimabile"). Stoga Dubrovčani, poslije zaključenja mira, mole da sam herceg, svojim mjerama, spriječi svoje izgladnjele ljude ("homeni affamati") da prelaze granicu. Ni on,i pored svih obećanja, nije mogao učiniti ništa. Dubrovčani su stoga morali postaviti straže na gradske kapije ne bi li spriječili priliv nepozvanih a i da bi iz grada protjerali "sve gladne skitnice koje nemaju

117) *Listine, X., str.19.; Ćirković, Isto, str.195.-205.*
118) *Listine, X., str.19.-20.*
119) *HAZ, Korč.arh., Isto, 10'.*

stana" (Ćirković). Ali "skitnice" su dolazile i dolazile, razlijevajući se cijelim okolnim teritorijem između Novog i Krajine. Ne nalazeći ni tamo ništa za preživljavanje, lutali bi duž obale, mašući rukama svakoj lađi, dubrovačkoj, venecijanskoj ili bilo čijoj drugoj, ne bi li ih prevezla u Italiju, gdje bi se mogli prehraniti i zadržati dušu u tijelu koja se, primorana glađu ("per forza de fame"), od njega odvajala. Izgladnjeli Bosanci su jednako nasrtali i na Split, da bi i otud bili ili odvoženi ili izbacivani. Po nalogu kneza Bartolomea Superantija, 6.VI.1454. isplaćene su iz sredstava državne blagajne, Jurju Albanezu (Georgio Albanesio) 2 male libre za nagradu ("pro sua mercede") što je iz Splita istjerao takve Bosance ("quia expulit bossinenses extra Spaletum"). Za isti je posao plaćeno (možda istom) Jurju, ("magistro publice justitie") još, 20 solida (ili 1 mala libra). Plaćani su računi i za njihov prijevoz preko mora. Nikoli Petra Martinovića (Petri Martini) isplaćeno je (4.VII.1454.) iz splitske državne blagajne 5 libara i 8 solida, toliko je on dao Antoniju Guastapano de Molfeta iz Apulije, patronu lađe, za prehranu jedne stotine siromašnih Bosanaca, što ih je prevezao u Apuliju ("pro tria staria fabe ab eo empte et date pauperibus bossinensibus qui iveruntin Apuleam pro elemosina in ratione librarum 3 singulo stario, librarum novem parvorum"). [120]

Osim prema Apuliji i Anconi, mnogi su (quamplures) izgladnjeli Bosanci išli i prema Veneciji, gdje su stizali u velikom siromaštvu i bijedi ("cum magna paupertate et miseria"). O jednoj takvoj grupi ljudi, žena i djece, među kojima je bilo i bolesnih (infermi), govori se 8.I.1455.g. Ležali su (iacerent), kaže se, pod trijemovima crkve sv.Marka i duždove palače. Gradska vlast, našavši se u neprilici, odlučuje da ih, ispred tih reprezentatvnih objekata, ukloni i premjesti na boravak ("ad comorandum") u jedno od gradsih skladišta, kod crkve sv.Blaža, u današnjem parku prema Lidu. Premještanje se međutim pokazalo slabim rješenjem. Bilo ih je mnogo, a i bolesnih među njima. Kako se približavalo i proljeće, rasla je i bojazan da, zbog nečistoće i smrada koji se otud širio, ne uslijedi opsanost za čitavu okolicu. Da bi to preduhitrile i grad sačuvale od zaraze, vlasti nastoje da tu sirotinju rasele. Bolesne je, prema odluci od 8.I.1455., trebalo poslati u mjesto Nazaret ("ad locum Nazareti") gdje bi im se za najpotrebnije namirnice i ostalo postarali nadstojnici ureda soli ("provisores salis"). Zdravima je rečeno da se, tijekom siječnja, sami postaraju za sebe, odnosno da po isteku toga mjeseca nekamo odu. Onima koji nađu rješenje i pođu živjeti drugdje, obećano je po 1/4 dukata, kako bi mogli lakše poći za svojim poslom. [121] Ovom se stranom ljudske nesreće preostali izvori premalo zanimaju. Budući da su ratovi kod nas suviše često vođeni, i da im je glad stalna posljedica, ova pojava i nije bila neobična pa nije ni zapisivana.

120) *HAZ, Spl.arh., XI., str.25 / 12, p.3-3', str.5.; Hist.arh. Dubrovnik, Lettere di Levante, XVI., f.207.-207'.; Šunjić, Slavi nell'Anconitano il XV.secolo, u Italia felix, quaderni di "Proposte e ricerhe", No3 (1988.), str.111.-112.; Šunjić, Prilozi, str.137.-8.; Ćirković, Isto, str.,202., 206.-7., 214.-215.*
121) *ASV, Collegio, Notatorio, Reg.IX.,s tr.39.*

5. Bosna u antiturskom savezu

a) Venecija i Bosna prema baštini bana Petra Talovca

I dotad opasna, Turska se - zaposjedanjem Carigrada (1453.) - konačno učvrstila kao europska velesila i kao opasan takmac kršćanstu. Izrastala i izrasla na linijama značajnim za opstanak Venecije, primorala je Veneciju da budno pazi na svaki njezin daljnji korak i da joj prepriječi put gdje god je to bilo moguće. Moguće ga je prepriječiti i u Bosni, gdje su Turci već imali svoje interese i pristaše. Brinući o tome Venecija će nastojati da više ničim ne odgurne ni hercega ni kralja Tomaša. A upravo je tada jedna pogranična oblast uz Cetinu, važna za Veneciju i za hercega kao i za kralja Tomaša i celjskog grofa Ulriha, ostala bez gospodara, postavši jabukom razdora među njima. Idući za svojim interesima ban je, "u unutrašnjim ugarskim borbama, bio na strani Venecije i hercega Stjepana, odnosno protiv bosanskog kralja, Dubrovčana i Petra Vojsalića" (Ćirković). Kad je umro (u travnju 1453.) njegovi su posjedi uz Cetinu, "sa vrlo važnim gradovima", postali predmet želja susjednih vladara, iz čega se, među njima, javila opasna zavist. Herceg, kome je početkom listopada 1453.g. umrla žena, bio je blizu formule da nadmudri ostale, kad je naumio da se odmah oženi Talovčevom udovicom Hedvigom, tutorkom njezinih malodobnih sinova. Da to spriječi, kralj Tomaš je toj istoj banici nudio da se uda za njegova sina i nasljednika. Pošto se Dubrovčanima činilo da će tako i biti, požurili su da 26.I.1454. Tomašu čestitaju na srodstvu "koje će učiniti sa hrvatskom banicom" (Ćorović). Drugi su davali prednost hercegu. Možda se radilo o njegovoj budućoj svadbi kad je u Veneciji, 5.XI.1453. zapisano da su hercegovi izaslanici donijeli poziv za sudjelovanje na svadbi njegova sina. Kako je obećano da će mletačko izaslanstvo o Božiću stići na čestitanje, koleđ, po ovlaštenju Umoljenih, i da bi sve bilo pravovremeno, odlučuje (21.XI.1453.) da za tu misiju izabere Antonija Quirina (Kvirino). Izaslanik međutim, nije otišao na vrijeme, a onda se, 31.XII.1453. kao da ispravlja greška i konstatira kako je ranije bilo odlučeno o upućivanju izaslanika na hercegovu svadbu ("ad nuptias Illustrissimi ducis Stefani"). Pošto je vrijeme izmicalo, odlučeno je tada da se odmah kupi 20 lakata zlatnog platna ("pani de auro"), po cijeni od 6 dukata za lakat. Platno bi Kvirino nosio kao poklon, a na put bi krenuo "odmah" s prevodiocem, notarom i šestoricom slugu.

Krajem 1453. uopće je izgledalo da je hercegov novi brak u velikom izgledu. U jednom pismu Ivana Sobote iz Trogira, pogrešno datiranom sa 9.I.1455., umjesto 1454.g. i stoji upravo da je taj brak u velikom izgledu ("hoc coniugio in magna spe est").

Odlazak mletačkog izaslanstva stalno je ubrzavan i - odgađan. Polovicom siječnja (14.I.1454.), naime, činilo se ipak da je krajnje vrijeme za njegov odlazak, "da bi se stiglo na svadbu kako je obećano hercegovim poslanicima" ("ut esse posit ad nuptias sicut promissum fuit oratoribus dicti ducis"). Uporno su tražena sredstva za poklon hercegu i za troškove poslanstva - svega 25 libara groša ("libras XXV grossorum") odnosno 250 dukata. Izaslanstvo je trebalo optutovati 17.I.1454., ali tada nije otputovalo. Umoljeni 21.I.saznaju kako se nije moglo naći zlatno platno po 6 dukata za lakat pa odobravaju da se može platiti i po 8 dukata. No, i hercegov je manevar već bio torpediran u Splitu, gdje su ga i inače sumnjičili kako želi postati herceg splitski. Podban Toma Bojničić i kastelani Talovčevih gradova već su bili ušli u veze sa splitskim knezom tražeći mletačku zaštitu kako bi sačuvali gradove za malodone banove sinove. Obećali su slušati zapovjedi i savjete Venecije dok djeca ne napune 18 godina. O zaštićenim gradovima ne bi ni s kim razgovarali bez pristanka splitskog kneza. Isto tako nikome, bez savjetovanja sa splitskim knezom, ne bi dali ni Knin, ni Lab blizu Zadra. Uvjeravali su da ni banovim sinovima, kad postanu punoljetni, ne bi predali gradove dok ih ne dovedu u Split i prisegom ne obvežu na vjernost Veneciji. Na zahtjev splitskog kneza istakli bi zastavu sv.Marka nad Klisom, Sinjom, Čačvinom i Petrovcem. U slučaju da se tamo ne mognu održati, gradove bi predali Veneciji, s tim da i ona njima osigura provizije.

Splitski knez i općina obećali su kastelane opskrbljivati namirnicama i dati im četiri barila topovskog baruta za obranu. Poslali su izaslanika u Veneciju da o tome izvijeste, a kad se on vrati, kastelanima će se dati i 300 dukata. Kad, po prihvaćanju ovoga sporazuma, kliški kastelan Pavle Kiš podigne zastavu sv.Marka, dobit će zvanje splitskog plemića, stambenu kuću u Splitu, nasljedan posjed i proviziju. Ako budu ugroženi, splitski će ih knez pomagati javno ili tajno i branit će ih od svakoga osim ugarskih velikaša i ugarske krune.

Tri su splitska izaslanika sve jedan za drugim, žurila u Veneciju da mjerodavne uvjere kako je u interesu i Trogira i Splita da se ponuđeni sporazum prihvati.

Prema stajalištima utvrđenim 22.I.1454. Venecija bi, ako je moguće, najradije pod svoju vlast uzela samo Klis, ali se suglasila i s tim da se prihvati zaštite i nad ostalim ponuđenim mjestima. O tome bi izvijestila i mađarskog kralja kako bi se znalo za njezine dobre namjere, jer ona želi samo zaštiti banovu djecu da ne ostanu bez baštine. Pismom skradinskog biskupa Republika je izviješćena i o uvjetima što ih je banica Hedviga postavljala hercegu. Kopija je toga pisma dostavljena Mađarima.[122)]

Kad je mletački Senat razmatrao i odobrio sporazum splitskog kneza s Talovčevim kastelanima (22.I.1454.) herceg je u Veneciju opremao svoga izaslanika Nikolu, da ju izvijesti o njegovim namjerama prema Talovčevim gradovima uz Cetinu. Pismo što ga je Nikola nosio datirano je "u Poblati", 20.I.1454.g. Ne propuštajući naglasiti kako hercega bratski voli i kako mu je

122) ASV, Senato-Mar, V., str.15.; Listine, X., str.19., 23.-26.; Rački, Prilozi za zbirku srbskih i bosanskih listina, Rad JAZU, I., str.154.-155.; Ćirković, Isto, str.205.-6.; Ćorović, str.213.-214.; Perojević, str.534.-535.

na kojeg Venecija pretendira") te usprkos činjenici da je gospodar Knina lako mogao zatvoriti put svima koji sa sjevera teže prema Dalmaciji, Venecija ovu ponudu sluša bez imalo oduševljenja. Štoviše, trezveno ju je odbila ne želeći se tamo uplitati i kvariti odnose s Ugarskom. Kralju Tomašu se (18.III.1455.) zahvalila na izvješćima i ponudi, dajući potporu njegovoj namjeri da to mjesto propoji svojoj državi (jer ako bude u njegovim, ona će smatrati kao da je i u njezinim rukama). Obećala je savjetovati mladim Talovcima da svoj grad, ne mognu li ga održati, predaju bosanskom kralju.[126)]

Trenutačno je ipak sve ostalo kako je i bilo. Tomaš nije ništa poduzeo da bi sam osvojio Knin, vjerojatno stoga što to nije mogao ili što je uporno priželjkivao da Veneciju uvuče dublje u unutrašnjost. On, doduše, piše kako je tada spriječio da Knin pripadne Ulrihu, čiju je vojsku protjerao ispod grada što ga je opsjedala.

b) Znaci pažnje prema hercegu se ne smanjuju

Iako se čvrsto usprotivila hercegovim namjerama u Cetinskoj krajini, Venecija se starala da odnosi među njima ne zahlade, i pokazivala se pažljivom u svakoj prilici. Početkom svibnja 1454. herceg je uputio novo izaslanstvo u Veneciju, ali se ne zna o čemu se pregovaralo. Njegov sin Vladislav, na svom poznatom putovanju sv.Mariji u Loreto (travnja 1454.), odsjeo je u Zadru, gdje je počašćen i darivan na trošak mletačke države. Hercegovo izaslanstvo je u ožujku 1455. izvijestilo Republiku da je njegov sin Vlatko sklopio brak s nećakivanjom Ulriha Celjskog, na što je 22.III.1455. odlučeno da mu koleđ na čestitanje uputi ("ad honorandum nuptias") jednog izaslanika.[127)] Pored jedne odobrene galije, herceg je tražio i drugu za prijevoz svoje i Vlatkove žene, od Senja do Drijeva, nudeći 300 dukata za opremanje te druge galije, a ako troška bude više, predložio je da se plati po dolasku lađe u Drijeva, odnosno da se odbije od sredstava koja mu pripadaju od kotorske komore. Venecija se 31.III.1455. suglasila da se uzme tih 300 dukata za opremu tražene galije, a što se utroši preko toga da ide na hercegov kotorski račun, kako je i predložio. Za sopracomita ove galije određen je (1.IV.1455.) Franciscus Geno (Franćesko Đeno) koji će predstavljati Republiku i na svadbi. Galije su s "mladama" i pratnjom pristajale početkom maja, u dalmatinskim gradovima, a pratnja je srdačno dočekivana i čašćavana. Duždž 19.V.1455. piše knezu i kapetanu Zadra da mu je bilo jako drago kad je iz njihovih pisama doznao da su počašćene hercegova žena i nevjesta kad su tamo navraćale na mletačkim galijama i odobrio da se 80 malih libara (13 dukata) utrošenih za čašćavanje, upiše na

---

126) Listine, VI., str.125.-126.; X., str.46.-47.; Ćorović, str.513., Perojević, str.534.; Šunjić, Dalmacija, str.55.

127) Listine, X., str.55.; Ćirković, str.213.

državni račun.[128] Istim povodom je u Splitu za slatkiše, te svijeće i ostalo ("pro zucharias, dupleriis et aliis confectionibus"), potrošeno 28 libara i 8 solida (4,5 dukata).[129]

c) Diplomatska misija hercegova sina Vlatka u Veneciji

Polovicom rujna 1455.g. znalo se u Dubrovniku da hercegov sin Vlatko priprema veliko putovanje u Veneciju, na čelu jedne diplomatske misije. Poznavalac prilika, Sima Ćirković, misli da "iza toga putovanja pre leži očeva želja da posle Vladislavljevog puta u Loreto pruži slično zadovoljstvo i mlađem sinu, nego neka ozbiljna politička misija" jer su iskusni izaslanici obavili diplomatski dio posla. Ipak, bez obzira na to tko sviđa poslove, rang misiji daje njezin šef.

Čuvši za Vlatkove pripreme, Dubrovčani mu za prijevoz nude svoju galiju koja će ga, bez usputnih zadržavanja, izravno dovesti na odredište. On početkom listopada kreće iz Dubrovnika noseći sa sobom lijepe darove, vrijedne preko 600 dukata ("nonnulla argenteria pulcra valoris ducatorum 600 et ultra"). O toj pojedinosti ne bi se ništa znalo da kasnije Senat nije odlučio da to dalje pokloni sinu milinskog vojvode, za njegova boravka u Veneciji. I Vlatko je na povratku dobio dvije peče zlatnog platna ("duos panos aureos") vrijedne oko 508 dukata.[130]

Povoda za razgovor na tako visokoj razini bilo je dovoljno u političkoj i gospodarskoj oblasti. Od političkih tema raspravljalo se o hercegovim pretenzijama ~~na~~ predjele uz Cetinu, o obrambenom savezu, stavljanju hercegovih zemalja pod mletačku zaštitu, prihvaćanju hercega (ili nasljednika) na mletački teritorij u slučaju nevolje, o hercegovim bjeguncima na mletačkom teritoriju, odnosu vojvode Stefanice Crnojevića, konačno i o zahtjevu da se hercegu vrati, kako je rekao: "ono malo mjesto tvrđavu zvanu Omiš koju mu je Venecija uzela i zaposjela bez ikakva razloga" ("sibi restituere illum parvum locum, castellum Omix vocatum, quod vestra dominatio recepit et occupavit...sine causa aliquale"). No, iako je herceg volio da se povjeruje kako mu je, bez razloga, oduzet Omiš što ga je on (velikim troškovima i trudom i uz prolijevanje krvi), navodno po zapovjedi Barbare, majke kralja Ladislava, oteo od pokojnog bana Matka Talovca (u ono vrijeme zajedničkog mletačkog i njegova neprijatelja), to nije dolazilo u obzir. Stoga mu je (7.XI.1455.), kao i u više navrata ranije, odgovoreno da je Omiš zauzela u pravednom ratu, čijim je žiteljima poslije obećala da ih neće napustiti. Dato obećanje ne bi sada mogla pogaziti bez gaženja svoje časti. Nije dolazilo u obzir ni hercegovo širenje preko Cetine

128) *Isto, str.55.-56., 60.; Ćirković, str.218.*
129) *HAZ, Spl.arh., XI., 25/12., str.7.*
130) *ASV, Senato-Terra, III., str.193. (zabilježeno: 20.III.1456.)*

- na račun sinova bana Petra Talovca. Herceg je uzaludno podsjećao kako je već odavno mogao zaposjesti "comitatum Cetine" s dopuštenjem kralja Ladislava, samo da se tomu nije suprostavila Venecija i Talovčevu djecu uzela pod svoju zaštitu. Jedino iz ljubavi prema njoj on nije prešao Cetinu. Molio je njezinu suglasnost da sada izvede taj odgođeni pothvat jer se nadao da bi, ako se ona ne protivi, mogao dobiti dobar dio toga, a ono što je njegovo istovremeno je i njezino, kao što su njezina i sva dobra koja mu je svemogući Bog dao. Poručio je da bez njezine suglasnosti neće ništa poduzimati jer joj u svemu želi udovoljiti. Odgovor uobličen 10.XI.1455. više je izgledao kao nalog: uzdržavati se od nanošenja bilo kakve štete i nepravde njezinim štićenicima.[131]

Rezolutno odbivši ova dva teritorijalna zahtjeva, Venecija je mogla biti popustljiva u nekim drugim pitanjima koja je mnogo i ne obvezuju. Vlatko je npr. u očevo ime tražio da ih Venecija, sa svim njihovim gradovima, tvrđavama, zemljama, posjedima, itd. primi pod svoju zaštitu; da ih pomaže i štiti od bilo kojeg neprijatelja; da zaboravi sve što se među njima događalo, ukoliko je odudaralo od ljubavi i prijateljstva; da im zajamči nepovredivost i sigurnost ako budu primorani s dobrima preći na njezin teritorij te da im tamo omogući boravak, slobodno kretanje i vraćanje bez zapreka i uznemiravanja; da vraća njegove prebjege sa svoga teritorija, itd. Kako sve to nije pretpostavljalo posebno teške, konkretne obveze, Venecija (7.XI.1455.) načelno odgovara kako je hercega uvijek smatrala, a i ubuduće će ga smatrati istinskim i dragim bratom i prijateljem, kako će takav odnos zadržati i prema njegovim potomcima i činiti sve što prava braća čine za braću, naravno - očekujući da će se i prema njoj tako postupati. Suglasila se da herceg i njegovi sinovi, u slučaju nevolje, mogu slobodno i sigurno prijeći na njezin teritorij s dobrima ili bez njih, tamo poslati svoja dobra, slobodno se kretati i osjećati kao njezini građani ili kao da su u vlastitoj zemlji. Pristajala je i na ponuđeni savez s jedinom ogradom da ne bi mogao proturiječiti njezinu sporazumu s Turcima jer ona mora čuvati i obećanja data sultanu. Obećala je pomoći hercega protiv svih napadača, osim Mađara i Turaka. I herceg je, makar i sam u neprilikama, obećavao, ako bude potrebito, djelovati protiv bilo kojeg mletačkog neprijatelja, izuzimajući jedino turskog cara kome se, kako je rekao, nitko osim svemogućeg Boga i Venecije (i drugih kršćanskih vladara) ne može ni oduprijeti. Nije se, kao ranije, obvezala na automatsko vraćanje prebjeglih odmetnika jer bi se to protivilo njezinoj časti i ugledu pošto su njezina mjesta svakome slobodna. Ostavila je ipak i za to nadu jer će u svim slučajevima pa i u tomu primjenjivati zakon. Ona će činiti za hercega sve kao za dragog brata i prijatelja, s uvjerenjem kako ni on neće činiti manje na djelu nego je obećao na riječima. Na svečanoj diplomi (od 11.XI.1455. u čast imenovanja hercega i sinova mu za mletačke plemiće) stoji da je herceg na djelu pokazao kako je uvijek bio i jeste veoma drag i savršen prijatelj mletačke vlasti.

131) *Listine, X., str.69.-75.; Ćirković, Herc.Stef., str.222.-223.*

U pitanjima koja su se odnosila na ekonomsku materiju hercegovi zahtjevi nisu naišli na razumijevanje. Tražio je da se u njegov Novi, slobodno, sa svih strana, mogu preko mora dovoziti žito, vino, meso, ulje i sve ostale potrebne namirnice kao i vuna i crvac za proizvodnju tkanina: da se gotove tkanine, uz plaćanje uobičajnih dažbina slobodno izvoze; da Kotorani ne uvode nove dažbine na robu koja dolazi u Novi, itd. Venecija bi mu u svemu udovoljila, odgovorila je, ali u ovome ne može ništa preko svojih zakona i propisa, itd.

Za spriječavanje svake sumnje koja bi se, i pored dobrog i iskrenog prijateljstva, među njima mogla javiti na bilo koji način, Vlatko je tražio i 13.XI.1455. od dužda dobio izjavu da se, ukoliko možda i dođe do kakvih nesuglasica ili sumnji, neće bratstvo i prijateljstvo smatrati povrijeđenim, nego da će se na njemu ustrajati. Dužd je dalje izjavio da će hercega smatrati za milog i veoma dragog brata i da će se prijateljstvo čuvati i sa njegovim sinovima i potomcima, pa čak ako se i dogodi kakva sumnja, do rata neće doći dok se ne bude pisalo hercegu, i razjasnila njegova namjera. Štoviše, ako bude napadnut, dobit će potporu protiv napadača, osim, razumije se, protiv mađarskog kralja i turskog sultana.[132]

d) Neposrazumi se javljaju, ali teže ne remete utvrđeno povjerenje

Osnova za gornju tvrdnju nisu samo apstraktne pretpostavke. Praksa je davala dovoljno razloga da se dvije strane ovako osiguraju. Već slijedeće godine bilo je primjera koji to opravdavaju. Sredinom srpnja 1456. Venecija je bila nezadovoljna činjenicom "da herceg ubeđuje sve i svakoga u Zeti da se potčine turskom caru kao najvećem gospodaru na svetu"(Ćirković). Uhvaćena su i njegova pisma upućena nekim mletačkim pristašama u Zeti i Kotoru, kojima je savjetovao da ostave mletačku vlast i priđu Turcima. Takva agitacija, vođena prije turskog poraza kod Beograda, mogla je ugroziti mletačku poziciju pa je Venecija 93.VIII.1456.) odlučila da Alvize de Canale, koji je i ranije, kao izaslanik, bio kod hercega, ponovno pođe tamo, ali sada kao trgovac i da, obavijestivši ga o uhvaćenim pismima što ih ona posjeduje, zahtjeva uzdržavanje od takvog djelovanja i uplitanja u njezine državne poslove (budući da je i Republika njemu i njegovoj državi mnoga dobra učinila). Uhvaćen na djelu, herceg je, izgleda, odustao od protumletačke agitacije koja je tada mogla biti inspirirana njegovim neprijateljstvom prema Stefanici Crnojeviću, mletačkom čovjeku u Zeti, koji je otuda napadao hercegove oblasti.[133]

Bilo je nekorektnosti i s druge strane, koje su također izglađivane. Cijela 1457.g. tekla je u znaku netrpeljivosti između hercega i mletačkog kneza u

132) Isto, str.69., 70., 73., 75.-77.; Ćirković, Isto.
133) Isto, str.94.; Ćirković, Isto, str.230.

Splitu. Hercegov se izaslanik, knez Blaž (conte Biasio) žali, početkom ožujka 1457. na splitskog kneza koji je, uz pomoć Splićana, prisilno iz Radobilje odveo ili odmamio neke hercegove ljude, pričinivši mu time veliku štetu. Herceg je stoga zahtjevao ne samo da mu se vrate ljudi nego da mu se nadoknadi i šteta. Bilo je i drugih primjera koji svjedoče da se osjećao povrijeđenim. Navodimo primjer jedne njegove lađe s mješovitom posadom, sastavljenom od njegovih i mletačkih ljudi što ih je sam plaćao. Riječ je o lađi koja se pred Božić 1456.g., pored nekog splitskog školja razbila u oluji. Posada je, preživjevši potapanje lađe, našla neku barku, na nju natovarila opremu s razbijene lađe i uputila se u Hvar, vjerujući da će tamo, u prijateljskom mjestu, biti sigurna. Na njihovo zaprepaštenje hvarski knez im je oduzeo opremu i prodao je za svoj račun, dok je splitski knez uputio dvije barke do mjesta nesreće, da dovrše razbijanje postradale lađe uzevši sve drvo, za svoje potrebe. Hercegu nije bilo toliko do lađe, koja je bila i prazna i trošna; žalio se jedino zbog sramoćenja i omalovažavanja - kao da on nije gospodar. Uvrijeđen, tražio je nadoknadu štete i za opremu i za lađu. Razumjevši sve to, Venecija odmah (14.III.1457.) odlučuje da piše knezovima Splita i Hvara, kako joj teško pada svaka neprilika i šteta nanesena hercegovim podanicima i poziva ih da nadoknade vrijednosti svih stvari što su ih uzeli sa potopljene lađe. Pri tomu im ponavlja da se prijateljski i časno odnose prema hercegovim podanicima. Splitskom knezu oštro je naređeno da vrati hercegove ljude iz Radobilje, uz očekivanje da ni on ubuduće neće ugrožavati Poljičane.[134]

e) Hercegova tvrđava u Radobilji - izvor novih nesporazuma

Malo kasnije se na granici javio novi nesporazum. Splitski knez izvješćuje, a to potvrđuje i jedan poljički izaslanik, da je herceg, na svom teritoriju u Radobilji, blizu r.Cetine, podigao tvrđavu Radobil, namjeravajući čak i da podigne most preko rijeke, da bi osigurao slobodan prijelaz u Poljica. Kako je to odmah ocijenjeno ne samo kao povreda mletačkih prava nego i kao opasnost za susjedne predjele mletačke države, Venecija 1.VII.1457. odlučuje da se gradnja, na sve načine spriječi. Trebalo je, u Vijeću umoljenih odmah izabrati izaslanika koji će, poći hercegu.[135] Kako to, međutim, nije učinjeno ni do 14.VII. (bilo je neizvjesno hoće li se izabrani uopće primiti te neugodne dužnosti) a s obzirom da se Vijeće umoljenih nije često sastajalo, odlučeno je (14.VII.) da - u slučaju ako izabrani odbije dužnost, drugog izaslanika bira koleđ. Kad se ponovno o tome raspravljalo (23.VIII.1457.), rečeno je da je prošlih dana bio izabran Paskvale Gradoniko (Pasqualis Gradonico). Valjalo je da izaslanik

134) Isto, str.104.-105.; Ćirković, Isto, str.230.
135) Isto, str.109.

pođe što prije kako bi njegova misija bila korisna i plodna. Provizori soli su zaduženi da nađu 150 dukata za troškove izaslanika i 20 dukata za troškove njegova notara.[136] Stvari su komplicirale i nove hercegove veze s Turcima. On je, navodno, nastojao da od Mehmeda II. dobije Zetu, a strahovalo se da tamo Turci ne uđu i u mletačko područje ("in ea Genta, que nostra est"). Stoga je 13.IX.1457. bilo važno da mletački bailo u Carigradu, uznastoji kod Porte da se herceg povuče i odustane od uplitanja, a da se ni turska vojska ne miješa i da nikoga ne uznemirava.[137] Što je herceg smjerao, nije sasvim jasno, ali se i 14.IV.1458., na temelju pisama iz Kotora, znalo da je on tamo nešto poduzimao ("faciat et tractat") protiv mletačkih interesa.[138], tvrdeći uz to da su mu Turci (1457.) odobrili da osvoji Talovčeve gradove preko Cetine.

Mletački je diplomatski pritisak (u kojemu je vjerojatno značajna i Gradonikova uloga) naveo hercega da se pravda. Njegovi izaslanici Juraj (Čemerović) i knez Pavle su u Veneciji početkom listopada 1457.g. Herceg po njima poručuje kako se stalno trudio da održava dobre odnose sa Republikom i na tome učinio više do svoga strica Sandalja, navodeći za to više primjera. Krivicu za najnovije pogoršanje odnosa prebacio je na kralja Tomaša koji, u nastojanju da sve okrene u svoju korist, dovodi do nepovjerenja. Čim je shvatio da se herceg, po mletačkoj preporuci, ne miješa u Talovčevu područja preko Cetine, Tomaš se sam počeo tamo izravno uplitati, ušao u sporno područje, zaposjeo njegov najveći dio i podigao više svojih tvrđava (bastie). To je područje i herceg mogao zaposjesti budući da je imao sultanovu suglasnost (da ga uzme milom ili silom - o per amore o per forza), ali, iz obzira prema Veneciji, to nije učinio. Negodovao je što se sada kralj, njegov neprijatelj (mio nemico), uvukao u jedno područje blizu njegove Humske zemlje, pune izdajnika koji su i inače protiv njega podbunjivali sina mu Vladislava. Kraljevo mu se zadržavanje u spornoj oblasti činilo nepodnošljivim. Znalo se i u Veneciji (15.X.1457.) da su neki Talovčevi kastelani prekršili ranije obveze prema maloljetnim gospodarima i udaljili se od Republike. Uporno je međutim, nastojala da barem sačuva Klis.[139]

I činjenice su o tvrđavi u Radobilji i o mostu na Cetini - u hercegovoj verziji - sasvim drukčije od onih što ih je imala Venecija. Njegovi su neprijatelji i izdajnici koji su se našli u Hrvatskoj, na Talovčevu teritoriju, naime, nagovarali kralja Tomaša, da prijeđe u hercegovu Radobilju i da tamo podigne svoju tvrđavu iz koje bi mogao ugrožavati čitavu Humsku zemlju. Ali i herceg je, međutim, imao spremnu vojsku (abiando io...el mio champo in ordene"), otišao s njom tamo i brzo podigao svoju tvrđavu na mjestu gdje je, po savjetu njegovih neprijatelja, kralj namjeravao podići svoju. Time je kralja natjerao

136) *ASV, Senato-Mar., IV., str.28., 34.*
137) *Listine, X., str.115.; Ćirković, Isto, str.232.*
138) *Isto, str.127.*
139) *Isto, str.119.-120., 122.; Ćirković, Isto; Babić, Diplomatska služba, str.49.*

na povlačenje. Tako je došlo do novog raskida između hercega i njegova zeta - kralja Tomaša.

Kad se tako desilo, i kralj je odustao od toga da hercegovim izdajnicima da nagrade koje su očekivali. A oni, stigavši splitskom knezu zasuli su ga tricama i lažima (što i običavaju takvi ljudi) rekavši među ostalim, da bi herceg poslije tvrđave, u ratne svrhe podigao i most na Cetini. Da je želio, splitski knez se lako mogao uvjeriti u neosnovanost njihove priče, znajući i sam da herceg i bez mosta, osobito ljeti, na Cetini ima mnogo prijelaza. Ima ih i zimi kad ne padaju kiše. Žalio se i na to da je splitski knez pomagao njegove izdajnike. Inače, pravdao se, herceg nikad nije ni pomišljao silom oružja poći protiv Venecije koju voli "perfecto core".[140]

Što su bile prave hercegove namjere, nije poznato. Izgradnjom je tvrđave međutim postigao da se njegovi odnosi s Venecijom donekle poremete. Tvrđavu doduše nije rušio ali je, pribojavajući se kakve odlučujuće mletačke kaznene akcije, uputio izaslanika Turcima koje je u Istanbulu prenio kako je Venecija tražila da herceg poruši dva svoja kaštela na Cetini i uputila flotu blizu tih mjesta koja bi djelovala ako herceg odbije poslušati njen nalog. Turskog se izaslanika koji je poslije toga, početkom siječnja 1458. boravio u Veneciji i pitao za ovaj spor, željelo tamo uvjeriti da informacija što ju je Porta primila od hercega nije nimalo pouzdana ("minusquam veram"), jer mletačka vlada niti je tamo upućivala ikakvu svoju flotu niti mu je mislila nanositi ikakvu štetu. U mletačkoj je verziji, predočenoj Turcima, Venecija izvještena da je herceg iznova podigao nekakvu tvrđavu u Radobilji, uz obalu njezine rijeke Cetine, na veliku štetu i nepriliku njezinih podanika iz Poljica (zbog čega mu se i obratila sa željom da radi dobra i očuvanja prijateljstva među njima, obori tu tvrđavu koja je stvarala sumnje i skandale među jednim i drugim podanicima). Venecija (13.I.1458.) je molila sultana da hercegu naredi rušenje sporne tvrđave koja mu i onako ne pruža nikakvu sigurnost i ne donosi mu ništa dobro. Naprotiv, samo potiče sumnje i skandale. Tvrđava je na tom mjestu postojala i nekad ranije, ali kako je poticala samo zlo i skandale, kasnije je bila sporazumno uklonjena. Istovremeno sa turskim, u Veneciji su bili i hercegovi izaslanici. Koleđ je 13.I.1458. riješio da se isprate lijepim riječima.[141]

Usprkos svim hercegovim miroljubivim objašnjenjima, Venecija je uporno tražila da se tvrđava poruši. U to ime je ponovno išao njezin izaslanik da mu prenese njezine stavove (mentem) o tvrđavi u Radobilji i o njegovim odmetnicima. Ali kako je tvrđava ostajala nedirnuta, mletačka vlada i 18.III.1458. ponavlja svoj stav hercegovim izaslanicima, Jurju Čemeroviću i Vukašinu Čankoviću prilikom njihova dolaska da od novog dužda Paskvala Malipjera (Pasqualea Malipiera) isposluju potvrdu povelje od 13.XI.1455. koju je her-

140) *Isto, str.122.-123.; Ćirković, Isto; Ćirković, Ist.Bosne, str.316.; Ćorović, str.525.; Perojević, str.541.-2.*
141) *AAV, p.III., t.XXIII., str.294.-5.; Hrabak, Istraživanja, str.494.*

cegu dao prethodni dužd Fracesco Foscari. Malipiero je na to pristao, ali uz jednu novu klauzulu: tamo gdje je stajalo da će mu Republika pružiti pomoć protiv svih napadača, izuzev mađarskog kralja, turskog sultana i ostalih mletačkih saveznika, dodano je da se to ne odnosi i na tvrđavu "Radobilju". Jer, ako ona bude napadnuta, Venecija mu neće davati pomoć, niti će ga braniti, a niti će se u tako nešto uopće uplitati.[142)]

Venecija tada hercegu nije mnogo vjerovala jer je i na temelju pisama iz Kotora znala (14.IV.1458.) da je on tamo nešto protiv nje poduzimao ("facit et tractat...contra dominium nostrum")[143)] Francesco Justiniano (Đustinijani) išao je kod njega po duždovu nalogu, ali o toj misiji nije ništa ostalo zabilježeno. Zabilježeno je kasnije (28.VII.1458.) da se izaslaniku, za ovo putovanje, dugovalo 40 dukata koje je potrošio služeći državi, i da mu ih treba platiti.[144)]

f) Što s Kninom?

Kralj Tomaš se (1456.) pribojavao Turaka i hrvatskog bana Ulriha Celjskog. Iako je, kako piše 3.VI.1456., svakodnevno očekivao da turski car sruši i njegovo kraljevstvo, Tomaš nije zanemarivao ni ono što se ticalo njegove i mletačke države. Pri tome je mislio na probleme koje mu je stvarao Ulrih Celjski manevrom oko zaposjednuća Talovčeve baštine i izgonom baštinika koji su stajali pod bosanskom i mletačkom zaštitom. Ono što je Ulrih pri tome poduzeo Tomašu se činilo kao nedostojno i nepošteno - "puno prezira prema nama i na našu štetu" - kako je pisao duždu. Ulrih bi, uvjerava Tomaš dužda, kad bi mogao, *zadao bosanskim i mletačkim podanicima više štete nego i sam turski car*. Kaštelani Talovčevih gradova su se varakali s Ulrihom, govoreći mu da odgodi naum dok ugarski kralj ne dođe u Budim i ne naredi im kako će postupati. Ni takvo odugovlačenje međutim, više nije bilo moguće jer je kralj već izdao povelju kojom je Ulrihu darovao hrvatsku banovinu. Tomaš je upozoravao da se preuzimanje banstva Ulrihu ipak ne dopusti i da Venecija, ukoliko neće otvoreno ustati protiv njega, barem kastelane opskrbi hranom, barutom i puškama, jer bez takve pomoći neće dugo izdržati. Oni će grofu predati gradove ukoliko se ne mognu pouzdati u Veneciju i Bosnu. U svemu tome Knin je glava Hrvatske (kako je i prije rekao) te ga i stoga grof Celjski prvoga želi zauzeti. Bilo je najbolje, savjetovao je, da ga zauzme Venecija i spriječi veće zlo. Ako ona to neće, trebalo bi da uredi da ga dobije Bosna i da potom zajedno, Venecija i Bosna, brane ostale gradove i Petrovu djecu. Upozoravao je da će grof, čim dobije Hrvatsku s Kninom, posegnuti i za njezinom Dalmacijom, a Tomašu je već predlagao savez protiv nje. Njoj je možda govorio drukčije pa neka sama prosudi po svojoj mudrosti i vjeruje mu koliko hoće. Kralj Tomaš

142) ASV, Commemoriali XV., 50.; AAV, Isto, str.301.
143) Listine, X., str.127.
144) ASV, Senato-Mar, IV., str.78.

sugerira uz to da Venecija o ovome piše i hercegu Stjepanu potičući ga da ni on ne pomogne Ulrihu protiv Talovaca. Jer herceg je s njim ne smao prijatelj i saveznik već i srodnik, a na Ulrihovu je preporuku dobio i povelju kojom mu mađarski kralj poklanja (mletački) grad Split. Bilo bi opasno ako se njihove granice spoje, a to će se dogoditi ukoliko Ulrih zavlada talovačkom baštinom.[145)]

Ni mletačka se vanjska politika međutim, nije mogla mijenjati od prilike do prilike. Ona je dugoročno htjela dobre odnose sa ugarskim kraljem koji će joj uskoro ostati jedini saveznik protiv Turaka. Stoga ni na ponudu da zauzme Knin nije mogla ništa više reći od ovoga što je već rekla (14.VI.1455.), tj. da se tamo neće miješati. Kralju Tomašu je poručila da, po mogućnosti, Knin sačuva banovim sinovima ili da ga sam zauzme. Bila je spremna savjetovati banovim sinovima da grad, ako ga ne mognu održati, prije nego ikome drugom, predaju "na čuvanje" upravo kralju Tomašu. U odgovoru se nije osvrtala na kraljev zahtjev da kaštelane opskrbi oružjem i municijom. Rekla je samo da im je voljna poslati žito. Tako ostavljen sam, kralj Tomaš se nije mogao suprotstaviti Ulrihovom zaposjedanju cijele Hrvatske, poduzetom u drugoj polovici 1456.g. Jedino je Klis i dalje ostao pod mletačkom zaštitom.[146)]

g) Ponovno ugrožen od Turaka, Tomaš se savjetuje s Venecijom

Dok se "starao" o baštini malodobnih Talovaca na zapadu, kralj Tomaš je i sam trpio snažan turski pritisak sa istoka. Mehmed II., je u pripremi ratne akcije protiv Beograda raspoređivao obveze svojim vazalima, pa je u proljeće 1456. tražio od Tomaša 10.000 ljudi s namirnicama; od hercega 8.000, od Petra Pavlovića 4.000, itd. Sultan je pored toga, od kralja Tomaša zahtjevao i četiri njegova utvrđena grada. Kako je to za sve bio težak i ponižavajući zahtjev, sva trojica odbijaju da mu udovolje, ne bježeći od davanja uobičajenih pod ranijim carevima.

Tomaševi izaslanici, Toma biskup hvarski i Nikola Testa,donijeli su u Veneciju početkom lipnja 1456. i drugu njegovu poruku koja crnim bojama prikazuje njegove odnose s Turcima. On je i prije Veneciju izvješćivao o stvarima koje su se nametale ("rebus occurrentibus") i ticale se jedne i druge prijateljske države, a sada mu se činilo da nikad ranije nije bilo takve nevolje ni veće potrebe da se odupre opakoj želji najokrutnijeg tiranina - turskog cara koji mu silom namjerava oteti kraljevstvo. Do tada je sultana zadovoljavao velikim novčanim svotama koje mu je Tomaš davao na najveću štetu svojih podanika, i na to se nikada nije žalio kršćanskim vladarima. Sultan, međutim, više nije zadovoljan samo novcem nego je tražio i četiri bosanska grada ne bi li tako lakše

145) Listine, X., str.88.-89.; Klaić, str.308.-9.
146) Isto, str.88.-89.; Ćorović, str.518.; Perojević,, str.536.

mogao osvojiti i ostatak bosanskog kraljevstva. Jedan od tih gradova - Bistrički (Bystrychky, kod Livna), samo je dan hoda udaljen od Splita, Trogira ili Šibenika, a isto toliko i od Zadra. Pozivao je Veneciju da razmisli što će biti s Dalmacijom i obližnjom Istrom, ako Turci potčine bosansko kraljevstvo. Tomaš je upozoravao da se ne misli kako su stvari ipak drukčije i da se njegove opomene olako ne odbace jer je on od svojih prijatelja - sultanovih podanika - dobro upoznat o turskim namjerama. Podsjećao je da je bio upoznat i o Carigradu i blagovremeno na to upozorio, kao što i sada čini. Pred dvojbom: predati tražene gradove ili se izložiti ratu, a i jedno i drugo mu pada teško, osobito ako u ratu ne može očekivati pomoć Venecije i ostalih kršćana, Tomaš traži savjet i pomoć. Ostavljen bez njene pomoći, morao bi predati tražene gradove. Ako bi pak bio primoran na rat, tada bi neke gradove morao razoriti a neke čuvati. Stoga je radi njihova očuvanja - molio nešto balistarija i oružja jer ni njega nije imao. Inače, ako njegovo kraljevstvo podlegne, ni Venecija više neće biti ni sigurna, ni mirna. Računajući još i tada sa najgorim ishodom, molio je da ga, u takvom slučaju, Republika privremeno primi na svoj teritorij. Na sve ovo tražio je hitan odgovor kako bi znao što može očekivati i kako će se odnositi prema sultanu koji je za ishranu svoje vojske u Srbiji posebnim pismom od Bosne tražio 10.000 salma (tovara) žita, prijeteći kako, u protivnom, neće biti mirna.[147)]

Vijeće umoljenih 14.VI.1456. najprije izražava žaljenje za sve što je čulo o bosanskim nevoljama, ali, kad je već tako i kad se tako Bogu dopada, odgovorilo je da kralj, u susjednim mletačkim predjelima može, na svoj trošak (suis expensis), unajmiti ("soldizari") do 100 strijelaca (balistarios) i zadržati ih u službi koliko mu bude potrebito. Ako bude primoran napustiti svoju zemlju, Venecija će ga primiti sa svima koji s njim dođu i sa svim dobrima koja donesu. Sve bi ih organi mletačke vlasti prijateljski prihvatili i mogli bi se tamo, prema vlastitoj želji, zadržati ili otići dalje, osjećajući se kao da su i u svojoj zemlji.[148)]

Bosna je tada prebrodila opasnost i sa istoka i sa zapada, od sultana i Ulriha Celjskog, koga Tomaš nije smatrao manjim neprijateljem od Turaka. Sultan je 22/23. srpnja 1456. poražen pod Beogradom, a Ulrih je 9.XI.1456. poginuo također u Beogradu, u privatnoj svađi s Ladislavom Hunjadijem, bratićem budućeg kralja Matijaša. Ulrihovom smrću dugo je ostala nepopunjena banska čast u Hrvatskoj, a svi su se otimali za njegove posjede i preostalu Talovčevu baštinu. Kralj Tomaš i herceg Stjepan također su tamo provaljivali ne bi li nešto oteli i pripojili svojim zemljama.

147) Isto, str.86.-7.; Ćorović, str.518.-19.; Perojević, str.536.-538.; Ćirković, Herc.Stef., str.227.; Ćirković, Ist.Bosne, str.311.

148) Listine, X., str.89.-90.; Ćorović, str.518.; Perojević, str.539.

h) Mletački odgovor na Tomaševe pripreme za krstaški pohod protiv Turaka

U vrijeme Hunjadijeve obrane Beograda (1456.) kralj Tomaš se držao pasivno, ali ga je ona toliko ohrabrila da se odlučio pridružiti ostalom kršćanskom svijetu protiv Turaka pa i stati na čelo nove križarske vojne. Poraz pod Beogradom za Turke ipak nije bio nepopravljiv niti ih je na duže vrijeme onesposobio za vojne akcje a još manje primorao da odustanu od svojih zahtjeva prema Bosni. Već 3.II.1457. mletački tajnik (Petrus de Thomasiis) Petar Tomazi piše iz Budima da se, po onome što je sa raznih strana doznao, u Bosni nalazilo mnoštvo turskih majstora (kalafata i marangona) poslanih tamo da na Savi grade lađe - fuste i navace. Naknadno je tamo stigao i jedan turski subaša sa oko 8.000 ljudi, radi ubrzanja radova i zaštite majstora. Budući da su Turci vršljali posvuda, Dubrovčani 5.II.1457. odlučuju privremeno obustaviti putovanja svojih trgovaca preko Bosne. Bilo ih je u hercegovoj zemlji i nisu je mirno prolazili pa Dubrovčani, polovicom veljače (1457.) izražavaju sućut hercegu "zbog Turaka i njihova ponašanja". Tolika množina turske vojske trebalo je valjda da navede kralja da sultanu što prije ustupi tražene gradove.

I poslije dva mjeseca (7.IV.1457.) Tomazi izvješćuje Veneciju da su u Budim (1.IV.) stigla dva despotova izaslanika i izvjestila o širim turskim vojnim pripremama, o vojnicima koji svakodnevno pristižu i koji će poslije, u dvije kolone, preko Beograda i preko Bosne, napadati Ugarsku. U Budim je, kralju i papinom legatu (kako piše Tomazi) stigao izaslanik bosanskog kralja i izložio da sultan zahtijeva izvjesne bosanske gradove, u koje ime je u Bosnu već stigao jedan subaša s velikom vojskom čiji se broj svakodnevno povećava. Tomaš se obratio kralju Ladislavu i kardinalu Ivanu Carvajalu, papinskom legatu u Ugarskoj, za savjet i pomoć. Ali i tamo je stanaje bilo jako zbrkano. Poslije pobjede kod Beograda Hunjadi je umro od kuge, a njegovi su sinovi bili u pravom ratu s kraljem. Kralj Ladislav je bio u ratu s carem Fridrihom III. oko nasljeđa Ulriha Celjskog koji nije ostavio nasljednika. Od tako razjedinjene Ugarske ništa se nije moglo očekivati, dok je papina strana i dalje očekivala da se rat s Turcima nastavi. Bez izgleda na učinkovitu pomoć sa strane, Tomaš ne oklijeva da se potpuno udalji od Turaka. Na trenutke mu se čak činilo kako je dobar dio njegove zemlje neosvojiv pa je i Carvajala pozivao da se u nju premjesti. U drugim trenucima opet nije imao povjerenja ni u samog sebe. Slabo stanje u Ugarskoj navelo je neke krugove na pomisao "da Bosnu učine centrom novog križarskog pohoda a kralja njegovim vođom", iako za to nije bilo osnove u bosanskoj realnoj snazi. Ćorović zato i kaže da zaista "nije lako razumeti šta je tog, inače vrlo opreznog, vladara moglo opredeliti da se upravo u ovaj, toliko nezgodan, čas odluči da otkaže Turcima plaćanje danka i da se reši na rat". [149)]

149) Macuscev, Istorijski spomenici Južnih Slovena, II., str.216.-217.; Ćorović, str.520.-522.; Perojević, str.539.; Ćirković, Herc.Stef.str.231.

Upoznat o Tomaševim ratnim pripremama, i papa ga (23.IV.1457.) poziva da ustraje, a Carvajalu naređuje da mu preda i zastavu Sv. Stolice. U okviru ratnih priprema Tomašev izaslanik Nikola Testa polazi 24.VII.1457. u posjet papi, napuljskom kralju, duždu, milanskom vojvodi, burgundskom vojvodi i još nekim vladarima.

Na sastanku s kardinalom Carvajalom i mletačkim izaslanikom u Ugarskoj kralj Tomaš (u Doboru) ostaje pri tome da će prekinuti vazalni odnos prema sultanu i zaratiti protiv njega. U razgovoru je herceg Stjepan okarakteriziran kao turski čovjek, tako da ni njegova pomoć što bi ju mogao pružiti u budućem ratu nije ocjenjivana visoko. Jedinstveno se djelovanje kralja i hercega protiv Turaka nije ni očekivalo zbog njihovih suprotnosti u Hrvatskoj. Prema Tomazijevu pismu (13.VI.1457.), pisanom iz Dobora, Tomaš mu je rekao, kako Turci njegovo kraljevstvo smatraju glavnim vratima kršćanstva i kako je sultan, prije godinu dana, od njega tražio četiri bosanska grada - četiri stupa kraljevstva. Dva su od njih naime, usred države, a od druga dva jedan je ključ za Ugarsku, a drugi za Dalmaciju i primorje. Shvativši sultanovu namjeru, Tomaš mu ostavlja nadu, odgađajući rješenje koliko god je bilo moguće. Kivan na sultana koji mu je za četiri godine (od pada Carigrada, 1453.-1457.), izvukao preko 160.000 dukata, odlučuje da mu više ne služi, da mu ne daje ni vojsku, ni dukate, ni gradove već da se, u obrani od Turaka, osloni na papu i kršćanske zemlje. Ipak mu je za sve to nedostajalo snage. Paviski je kardinal Ivan pisao iz Rima (24.VI.1457.) milanskom vojvodi Franciscu Sforzi kako Tomaš zaista želi uzeti križ i svu svoju snagu usmjeriti protiv Turaka, ali da, uzimajući u obzir njegovu moć, ne treba od toga mnogo očekivati. [150]

Papa se starao da Tomašu nađe sredstva i saveznike. Tražio je (26.VII.1457.) da se dužd pridruži križarskoj akciji, da Dalmatincima dopusti odlazak u pomoć bosanskom kralju, da novac prikupljen u Dalmaciji za križare ustupi Tomašu za rat protiv Turaka; ovlastio je franjevca Marijana de Senis da propovijeda križarstvo po Ugarskoj, Bosni i Srbiji, a da prikupljeni novac također ustupi kralju Tomašu; naredio je (10.IX.1457.) da se križarski novac sabran u Dalmaciji podijeli između kraljeva Mađarske i Bosne i Skenderbega. Bosanski izaslanici u to vrijeme posjećuju prijateljske dvorove: Hrebljan Dabušić i Radič Grupković su u Napulju, Nikola Testa u Veneciji i Rimu, itd. Rezultati ipak ne ohrabruju. Alfons Aragonski čak ne ostavlja nimalo nade kad 3.VIII.1457. odgovara da od njega ne treba očekivati pomoć u vojnicima, te da zbog troškova njegove armade što ju drži protiv Genove, ne može dati ni traženu galiju. [151]

150) Thalloczy, Studien, str.413.; Macuscev, Isto, str.199.; W.Fraknoi, Wiss.Miteill, II., 1904., str.330.-332.; Ćorović, str.523.; Perojević, str.539.-40.; Ćirković, Herc.Stef., str.229.-231.; Ćirković, Ist.Bosne, str.312.

151) Theiner, Monumenta Hungarie, II.,s tr.297.; Fermendžin, Acta Bosnae, str,232.; Waddingus, Annales minorum, XIII., str.11.-13.; Thalloczy, Studein, str.414.-15.; Perojević,s tr.540.; Ćirković, Isto.

Nije povoljniji odgovor ni iz Venecije (datiran 13.IX.1457.) jer se novac koji su za križarski rat dali mletački podanici, može po zakonu, upotrebiti samo za oružanje lađa i ona će ga na to utrošiti kada kršćanske sile odluče o ratu protiv Turaka. Od tih je sredstava fratar Marijan već tražio 110 dukata za nabavku dva konja što ih je htio poslati kralju Tomašu, ali kako je deponirani novac, zakonom zabranjeno nenamjenski trošiti, mletačka je vlada, fratru dala taj iznos iz državnih sredstava omogućivši tako da kralj ipak dobije svoje konje. Ni strijelci se iz Dalmacije, baš kao i ljudi koji su se prijavili za križarski pohod, ne mogu poslati u Bosnu jer će i Veneciji biti potrebni. Očekivalo se da će i kralj Tomaš za sve to imati razumijevanja. Venecija se suglasila jedino (kao i više puta dotad) da kralj, u slučaju velike ugroženosti, može slobodno naći sklonište na njezinoj teritoriji. [152]

Pošto je Bosanski izaslanik (Nikola Testa) iz Venecije stigao u Rim, otuda je (28.X.1457.) javljeno milanskom vojvodi da se Testa vraća u Bosnu s pismom za kralja Tomaša kome se preporuča da i dalje uporno radi na pripremi zamišljenog pothvata. Papa i krajem listopada 1457. još vjeruje da će u Rimu okupiti predstavnike europskih vladara i s njima postići dogovor o predstojećem ratu protiv Turaka iako se već vidjelo da od toga neće biti ništa. Svi njegovi napori ostali su bez dovoljnog odjeka i rezultat im je zaista ništavan. Usamljena pak volja kralja Tomaša, bez aktivne uloge Ugarske, Poljske, Venecije i napuljske kraljevine, u takvoj se situaciji činila zenemarljivom. Sa svojim neznatnim snagama on se nije usuđivao izazivati sultana ne samo zato što je jasno uočavao svoju slabost nego i zbog poteškoća u svojoj zemlji koja nikada nije bila ujedinjena oko njega. Krajem svibnja 1456.g. rekao je dračkom franjevcu Nikoli Barbuciju (Barbučiju) da maniheji čine dobar dio bosanskog pučanstva, da je njihov skoro veći dio kraljevstva i da više vole Turke nego kršćane ("quia solus non valet pugnare cum Turcis ob causam istorum manicheorum, quia ipsi magis vellent Turchos quam Christianos et quasi maior pars regni est ipsorum videlicet plures sunt manichei ac de causa non est ausus cum ipsis pugnare cum Turcis sine adiutorio Chirstianorum"). Ćirković misli da je ovo bio ipak samo izgovor jer nije bio ništa jači ni poslije tri godine kada se usudio da ih progoni. [153]

i) Tomaševa sugestija Veneciji o zajedničkoj podjeli hrvatske banovine

Kolikogod ugrožen od Turaka ili zauzet pripremom križarskog pohoda protiv njih (1457.) kralj Tomaš je, izgleda, više pratio što se događa u bivšem Talovčevu području uz Cetinu i što tamo smjera njegov tast, herceg Stjepan,

152) Listine, X., str.113.-14.; Perojević, str.540.; Ćirković, Isto.

153) Thalloczy, Isto, str.415.-16.; Makušev, Isto, str.200.; Ćorović, str.523.-24.; Perojević, str.541.; Ćirković, Herc.Stef., str.229. (bilj.9.); Ćirković, Istor.Bosne, str.312., 320., 381.

nego što rade i smjeraju Turci. Kadgod bi mu se pružila prilika da prijeđe granicu, on je ulazio u Hrvatsku pa i u, strateški pogodnu hercegovu Radobilju, što je rezultiralo pogoršavanjem odnosa i nepovjerenjem. Herceg je imao i sultanovu suglasnost (1457.) da, milom ili silom, zaposjedne oblast malodobnih Talovaca koje je štitila Venecija. Samo ga je obzir prema Veneciji zadržao da to ne uradi. Tomaš je ogovarao tasta - hercega kao turskog čovjeka i nastojao da mu Mađari, kao vodećoj osobi križanskih priprema, ustupe priželjkivano područje koje je, i poslije smrti bana Ulriha II. Celjskog (studeni, 1456.), ponovno ostalo bez gospodara. U toj je oblasti isprepletenih interesa (koja je nesumnjivo pirpadala ugarskoj kruni) bilo čije širenje predstavljalo prijetnju za susjede. Otuda tamo i teškoće za dobrosusjedske odnose i trajan sporazum. Rat je tako postao sredstvo ravnoteže snaga koja je održavala mirnu i stabilnu koegzistenciju država. Kako je bilo nepoželjno ičije teritorijalno proširenje na štetu drugoga, svi su morali poštivati granice i ostati u svome području. Svaki bi poremećaj postojećih odnosa vodio ratu za uspostavljanje ranijega stanja. Stoga je i Venecija držala na oku jednog i drugog pretendenta, pratila njihove pokrete, nastojeći da ih u svakoj prilici osujeti. Obadvojica su, i kralj i herceg, pred njom pokazivali izvjesnu uzdržanost. Bespomoćni Talovci, zavisni od njezine pomoći, bili su joj, kao susjedi, manje opasni nego herceg ili kralj Tomaš iako su odnosi i sa njima bili dobri i prijateljski. Ali poželjno stanje ipak nije moglo da dugo traje. Herceg je bio riješen da ono što je sporno, pod raznim izgovorima, okrene u svoju korist, objašnjavajući to potrebom "da spriječi bosanskog kralja čija vojska tamo djeluje i utvrđuje se". Hercegova je vojna aktivnost redovito povlačila i kraljevu. Kralj tamo čak i ratuje, sproljeća 1457.g. Na inzistiranje i posredovanje splitskog kneza, među zaraćenima je uglavljeno pirmirje do početka lipnja.

Shvativši primirje kao znak ljubavi i prijateljstva prema njoj, Venecija pismom (od 17.V.1457.) zahvaljuje Tomašu, navodeći da se ratom ništa ne rješava, da bi mu na kraju savjetovala i molila ga da s kastelanima "Cithine" (Cetine) potpiše trajni mir ili barem dugo primirje. Odmah je potom uslijedila i poznata žalba da je herceg podigao tvrđavu u Radobilji. [154]

Tako je svako kraljevo izaslanstvo u Veneciji postavljalo pitanje banata i Cetine. Napokon je, u rujnu 1457.g. Nikola Testa tražio suglasnost da kralj Tomaš zaposjedne susjedne hrvatske zemlje ("quod contenti sumus, quod banatum acquirere possit). Venecija uz to podsjeća i na prošlogodišnja utanačenja kad je i sam kralj potvrdio naklonost prema sinovima bana Petra Talovca, što je bilo dobro primljeno, s obzirom na to da su djeca pod njezinom zaštitom i da ona ni na koji način i nikome neće predati njihova mjesta. Ostajala je i pri onome da kralj uzme Klis ukoliko ga Talovci ne mogu i dalje sačuvati za sebe. U takvim okolnostima Tomaš nije bio zadovoljan odgovorom, pa već u siječnju 1458. šalje Nikolu Testu da upozna Republiku kako će on zaposjesti hrvatsku

154) *Listine, X., str.108.-109.*

banovnu (acquirere banatum Crovatie) i time spriječiti da ne padne u ruke zajedničkih neprijatelja. Testa je kao njen najvjerniji ("tamquam nobis fidelissimus") ponudio da i Venecija, ako želi, može uzeti od toga jednu ili više tvrđava. Ponuda je pretpostavljala mletačku suglasnost, možda i potporu za predstojeću akciju.

Dosljedna ranijim stavovima Venecija se (20.I.1458.) zahvalila na izvješću i odnosu, te očitovala želju da živi mirno, zadovoljna svojim postojećim granicama ("quia de finibus nostris contentamur"), a kralju, ako već želi prisvojiti banat, poručila neka pritom postupa mudro. Tomaš je oklijevao. Poslije tako nezainteresiranog stajališta, mletački je knez krajem veljače u Splitu očekivao da će kralj u travnju ipak prijeći Cetinu. Ali tada u Bosnu već prispjevaju brojni turski odredi. Očekivalo se da će iz Bosne krenuti na osvajanje ostataka despotovine jer je "smrću despota Lazara prestao da važi turski ugovor s njim. Ozbiljno pritisnut od njih, Tomaš je, uprkos ranijim križarskim zavjetima, ne mogavši da podnese toliki bijes na svojim leđima", krajem marta ili početkom aprila 1458. sklopio s njima mir" (Ćirković). A uzimajući u obzir ulogu u njegovim pripremama za pohod protiv Turaka, sada je prošao jako dobro jer je sultan odustao od traženja gradova i zadovoljio se haračom od 9.000 dukata. Već je u svibnju 1458. njegovo izaslanstvo na putu za Portu da nastavi pregovore, noseći sa sobom 9.000 dukata na ime danka. Izmirenje s Turcima olakšalo je i Tomaševo izmirenje s hercegom. Tijekom travnja 1458. su pregovarali, ali se nije znalo što će od toga biti. Njihovi odnosi, pogoršani od 1456. ipak su se poboljšali.[155]

Čim je otklonjena neposredna turska opasnost, takmaci su se vratili predmetu svoga spora - hrvatskom banatu. Već u srpnju 1458. Nikola Testa podsjeća Veneciju da je pod zaštitom držala dio Hrvatske, da je ta Hrvatska ostala bez gospodara i da Mađari polažu pravo da u njoj vladaju, što, po mišljenju njegova kralja Tomaša, ne bi bilo dobro ni za Bosnu ni za Veneciju. Obje su naime graničile sa spornom oblašću u kojoj Mađari ne bi bili dobri susjedi. Tomaševa poruka je glasila da će on to spriječiti zaposjedanjem banata svojom vojnom silom. Što mu je mogla odgovoriti? Ni prilike više nisu bile kao dotad. Knin je u lipnju 1458. prešao u mađarske ruke. "Corvati" su ga predali bez ikakva savjetovanja s njom, a i ona je izgubila interes za ono, što - bez sukoba s Mađarima - nije mogla braniti. A taj sukob nipošto nije željela. Nastojala je još jedino da se sačuva neizmjenjen status Klisa. Odgovarala je 17.VII.1458. da se uvijek radovala kraljevom dobru i prosperitetu i da je sigurna kako će on, koji je uvijek mudro postupao, postupiti tako i u ovom slučaju. Podsjećala je da je Klis i dalje pod njezinom zaštitom jer da mnogo znači za sigurnost njezine vlasti u Dalmaciji i da bi joj, pošto ga smatra kao svoje mjesto, bilo drago da se tamo ništa ne mijenja. Ali ni status Klisa neće dugo ostati nepromi-

155) *Isto, str.114. 125.-126.; Makušev, Isto, str.114.-115.; Nagy- Nyari, I., str.6., 18., 29.; Ćorović, str.525.; Perojević, str.542., 545.; Ćirković, Herc.Stef., str.234.-235.; Ćirković, Ist.Bosne, str.316.*

jenjen jer su svi zainteresirani nastojali da ponešto ugrabe. Senjski je knez pisao, a o tome se 24.V.1460. u Veneciji raspravljalo, kako i kralj Tomaš i herceg Stjepan, svim silama nastoje da zaposjednu sporne kaštele. Senjski je knez čak sugerirao da mletačka vlast iz Zadra i Šibenika kao i iz cijele Dalmacije priteče u pomoć kaštelanima koji bez toga ne mogu odoljeti pritisku. U ljeto 1460. ban Pavao Sperančić je zaposjeo Klis. Po onome što je u listopadu 1460. javio splitski knez, Sperančić je, osim Klisa želio prisvojiti i mlinove na Jadru koji nisu bili na kliškoj već na splitskoj teritoriji. Mletačka vlada 30.X.1460. odlučuje da jednog tajnika pošalje kralju Matiji, a drugog banu Sperančiću kako bi ga odvratila od takvih namjera i pozvala na prijateljsko susjedstvo. Tamošnji uspjesi kralja Tomaša "ukoliko ih je i bilo, ostali su vrlo relativne vrijednosti" (Ćorović). [156)]

j) Čačvina - Ćaćevina *: novo iskušenje za hercegove odnose s kraljem Tomašem i s Turcima.

Iako u više prigoda odvraćan da ne ulazi u područje mladih Talovaca, i herceg je sačekao povoljan trenutak za to. Sačekao ga je kad su "kaštelani, sa svih strana pritisnuti, jedva pružali otpor" pa ne pitajući nikoga, sredinom lipnja 1459. zaposjeo tvrdi grad Čačvinu kod Sinja i svoju granicu potisnuo dalje prema sjeverozapadu. Taj je njegov uspjeh postao povod žestokom sporu sa kraljem Tomašem jer je ravnoteža njihovih tamošnjih odnosa najednom postala ozbiljno poremećena. Kako je smatrao da su ovim širenjem ozbiljno ugroženi njegovi interesi, kralj je zatražio da mu herceg ustupi Čačvinu. Svojim odbijanjem herceg je otvorio opasan spor koji vodi pravo u rat. Već u kolovozu 1459. herceg je uputio izaslanika u Veneciju tražeći savjet kako će postupiti iako je već imao gotovo stajalište da bi tvrđavu radije dao Turčinu nego kralju Tomašu. Znao je da ga takvo držanje vodi u rat s kraljem. Ali je umjesto da ga izbjegava, on od Venecije tražio pomoć da rat što uspješnije okonča. Gledajući na problem izdaleka, odgovorila mu je 3.IX.1459. da je slabo upućena u to i ostavila ga da sam odluči kako misli da je najbolje i najkorisnije za njegovu državu. [157)]

Ali, kako bi herceg, po vlastitoj izjavi, svoju značajnu tvrđavu radije predao sultanu nego svome sizerenu - kralju Tomašu, tako je i Tomaš radije pristajao da Čačvina prijeđe u turske ruke negoli da ostane hercegova. Nešto ranije herceg je Turcima bio bliži negoli kralj. Poslije izmirenja s kraljem prihvaća da doslovce vrši neke vazalne obveze prema sultanu za čiji je račun ratovao i

156) Listine, X., str.131.-2., 156., 162.; Ćorović, str.525., Perojević, str.542.-3.

**) ASV, Sen.-Delib.(secr), XXI., str.127., sadrži oblik Čačevina kojeg Ljubićev prepisivač transkribuje kao Zazevina u Listinama X., str.228.)*

157) Nagy-Nyari, Isto, str.63.; Ćorović, str.532.; Ćirković, Herc.Stef., str.238.-9.; Ćirković, Ist.Bosne, str.321.

u Albaniji. Znalo se da je tamo nešto radio i dogovarao ("facit et tractat") protiv Venecije dok joj je Tomaš, u svibnju 1459., savjetovao rat protiv Turaka. U novim se okolnostima Tomaš, možda, obratio Turcima protiv hercega. Oni su došli u listopadu 1459.g. i toliko mu opustošili zemlju da je i dubrovačka vlada, 17.XI. smatrala umjesnim da mu izrazi sućut. Stefanica Crnojević koristi nastalu situaciju za napade na susjedne hercegove oblasti. Sve je ovo potrajalo do sredine prosinca kada su se i Turci povukli, da bi se odmah, proširila vijest o kraljevoj ulozi u ovakvom nedjelu. Papa Pijo II. piše tada (1.I.1460.) iz Mantove hvarskom biskupu Tomi, svome legatu u Bosni, da je, prema dobivenim informacijama, Tomaš prekršio mir s hercegom, potpisan nedavno na inzistiranje papinskog izaslanika. Potom je, veli, prišao Turcima i doveo ih u hercegovu zemlju, a s njima je stiglo i veliko zlo. Papa je dalje čuo da Tomaš nastoji da i hercegov grad Čačvina pređe u turski posjed. Stoga je papa naređivao da se o svemu tome provede istraga i ako se ustanovi da je uistinu bilo tako, tj. da su Turci te zemlje potčinili i mnoge kršćane odveli u ropstvo onda bi na kralja i Bosnu trebalo baciti prokletstvo. [158)]

Krajem 1459. herceg se obraćao i Veneciji, ali o sadržini njegove poruke dosad nije pronađena nikakva bilješka. Ostala je samo jedna uzgredna napomena da se Bartol Morello, notar vrhovnog suda (all corte mazor) obratio 2.I.1460. starješinama "alle raxon vechie") sa zahtjevom da u "dubrovačku kuću" na trgu San Polo (u Veneciji) pošalju četiri kreveta s posteljinama (4 leti fornidi) i koju klupu (qualche bancha) za hercegove izaslanike. [159)]

Pritisnut od Turaka i 1460. herceg se obraćao kralju Matiji Korvinu ali mu ovaj vojno upleten u Češkoj, nije mogao udovoljiti. Preporučivao ga je svome hrvatskom banu Pavlu Sperančiću, kojemu je i osobno naredio da pomogne hercegu. A onda je nastalo odugovlačenje: budući da nije imao dovoljno vojske za uspješnu intervenciju, ban je od hercega tražio sredstva za novačenje najamnika. Dobio je od njega 3.000 dukata, ali (kako se herceg žalio 1.XII.1461.) obećana pomoć ipak nikada nije stigla. Ponovno su stigli Turci, a on, ostavljen sam sebi, bez ičije pomoći, nije mogao drugo do da na veliku svoju štetu, pristane na mir i da sultanu, osim plijena što ga je turska vojska odnijela, plati još 40.000 dukata. [160)]

Nije poznato što je sve herceg o banu Pavlu poručio Veneciji, ali ona kao da je i bez toga o banu loše mislila Hercegovim izaslanicima je rekla da i sama zna da je ban čovjek skandalozan, upravo onakav kakvim ga je predstavljao i herceg. Od svog dolaska u Hrvatsku ban nije prestajao uznemiravati okolne gospodare - svoje susjede. U tadašnjem vrtlogu ona kao da i nije znala što bi

158) Listine, X., str.127.; Katona, Hist.crtica r.Hungariae, XIV., str.341.; Perojević, str.550., Ćirković, Herc.Stef.,s tr.239.-40.; Isti, Ist.Bos., str.231.

159) AAV, t.XXIV., str.127.

160) Listine, X., str.192.; Kalić. str.327.; Perojević, str.561.; Ćirković, Herc.Stef., str.241.; Hrabak, str.498.; Šunjić, Prilozi, str.140.

rekla hercegu osim da ga iznova uvjerava kako ga smatra svojim dragim prijateljem čijoj se sreći uvijek radovala. Možda je i opasnost donekle već bila prošla pa se i Venecija hercegu zahvaljivala za izvješća o njegovu razgovoru s turskim vojnim zapovjednikom u Srbiji ("cum illo capitaneo Turco"), pohvalivši način koga se on tom prigodom pridržavao. [161)]

k) Herceg moli da se Venecija zauzme za njega kod Turaka

Hercegu se činilo da Turcima nije dao povoda za neprijateljstvo, da su ga oni neopravdano odbacili i da je sve što mu se dešava samo posljedica intriga i laži njegovih neprijatelja. Ojađen što na Porti ne uspjeva kao nekada, on u siječnju 1460.g. moli da Venecija pošalje svoga čovjeka koji bi ga preporučio sulatnu, postigao da se ne vjeruje lažima njegovih neprijatelja te da ga Turci ostave na miru ("in pacifico stato"). S mletačkim bi izaslanikom herceg poslao i svoga. Sluteći, naime, da sve to ipak neće tek tako krenuti na dobro, i zabrinut za svoju budućnost, tražio je suglasnost da, u slučaju nevelje, sa svojim ljudima može (s dobrima) slobodno prijeći u mletačku Dalmaciju, u Split, na Hvar, Brač ili na Korčulu. Očekivao je dalje njen savjet i pomoć kako da njegova Čačvina ne ode u turske ruke. Sultan je najprije htio da se Čačvina preda bosanskom kralju, potom se predomislio i tražio ju za sebe, obećavajući hercegu dva kaštela u Srbiji kao nadoknadu za nju. Nekad je herceg govorio da bi Čačvinu radije dao Turcima nego kralju Tomašu. Sada, nije bio ni za to, nije više namjeravao popustiti ni jednoj strani, nego je očekivao što će mu savjetovati Republika, jer mu je za obranu Čačvine bila potrebna i njezina pomoć. Ako je izgubi, bit će to opasno ne samo za njegovu državu nego i za susjede. Otud je i Veneciji u interesu da ga pomogne.

Pored nevolje s Turcima, hercega su ugrožavali i "unutarnji neprijatelji", u prvom redu Ivaniš Vlatković, sa brojnom braćom koji su se, pod okriljem, splitskog kneza, ozbiljno spremali da ga napadnu. Venecija ih je morala spriječiti da u njezinom području ne oružaju svoje lađe. Sve se ovo poduže razmatralo na mjerodavnim mletačkim mjestima. Tako se 8.II.1460. konstatira da njegovi izaslanici uporno traže odgovor kako bi konačno mogli otputovati ("maxima cum instantia expediri petunt dare responsum").

Venecija napokon pristaje da na Portu uputi jednoga svoga čovjeka iz Skadra koji bi se založio za hercega kao da je i ona sama u pitanju i zatražio da sultan ubuduće i hercegovu zemlju tretira kao zemlju mletačkog prijatelja. U zaključku je prešućen hercegov zahtjev da s mletačkim izaslanikom na Portu pođe i njegovo izaslanstvo. Nije bilo poteškoća ni oko naloga kneževima Splita, Brača, Hvara i Korčule da hercega, u slučaju potrebe, puste na svoje područje. Isto tako je rješeno da se hercegovim protivnicima onemogući

161) *Šafarik, SSMA, Glasnik, XIV., str.187.-188.*

oružanje lađa u mletačkom području. Iako je očekivala da će njezin izaslanik postići kod sultana izmjenu odnosa prema hercegu, Venecija se suglasila da herceg, kad mu zatreba, nabavlja i izvozi oružje ("concedere sibi tracta armorum") te da prima i ostale vidove pomoći što mu ih mogne dati na zakonit način.

Ipak mu je odbila dati savjet kako će postupiti u slučaju Čačvine ili da mu za njezinu obranu obeća posebnu pomoć. Rekla je jedino da hercega poznaje kao mudra čovjeka koji nema potrebe za njezinim savjetom, odnosno koji će svoju tvrđavu, zbog njezine važnosti, svakako znati dobro čuvati i sačuvati. [162)]

Ne zna se je li Venecija održala dano obećanje i poduzimala nešto kod sultana za olakšanje hercegova položaja, ali se zna, da on nije osjetio nikakve blagotvorne promjene. Stoga će i u veljači 1461.g. podsjetiti na svoju želju da mu mletačka vlada pomogne kod sultana, "da na me ne šalje toliko bijesa i toliko vatre, bez razloga i samo zato da bi udovoljio mojim dušmanima". Nagovijestio je da sumnja kako za nj, u dogovorenom smislu ništa nije ni urađeno jer kad su njegovi izaslanici poslije primljeni kod sultana nisu nipočemu zapazili niti su čuli da se netko za njih prije zauzimao. Zato je, kažu, i obnovio molbu da ga Sinjorija bar naknadno preporuči kao svoga građanina, kao dobrog sina i vjernog prijatelja. [163)]

l) Herceg strepi od tragičnog kraja

Herceg je godinama lukavo, vješto i uglavnom uspješno lavirao između Turske i Venecije, Ugarske i Napulja, despotovine i Milana, Rima i Dubrovnika. Svuda su njegovi izaslanici stizali s porukama i darovima, svuda je intenzitet odnosa prilagođavao svojim interesima. Nekad je stvaran utisak da on uspješno obmanjuje i da mu svugdje vjeruju, nekad da mu se nigdje ne vjeruje. U političkim se poslovima osjećao prirodno, kao riba u vodi. Sam se hvalio (1455.) kako ima "pismo do ugarskog kralja kojim se oslobađa sudjelovanja u ratu protiv Turaka sve dok kralj ne potčini zemlje do Jedrena, a od sultana isto takvo pismo kojim se oslobađa davanja vojske za rat protiv Ugarske sve dok Turci ne dođu do Budima". Najčešće je bio u prisnim odnosima sa Turcima; na njih se oslanjao u svojim ratovima protiv susjeda, uz njihovu pomoć je učvršćivao svoju vlast, širio svoje teritorije, ponižavao neprijatelje, da bi se najposlije počeo osjećati nadigranim, shvativši kako je vrijeme, u kojem se tako moglo, nepovratno prošlo i kako se ovo novo okrenulo protiv njega. Kad je to (oko 1460.g.) konačno shvatio, od straha je postao nepomirljiv neprijatelj Turaka, ostavši takav do kraja života (1466.). Jedna njegova poruka duždu(iz veljače 1461.g.) ne ostavlja mjesta nadama, a realno viđenje stanja iskazuje sumornim slikama: "Zna vaša presvetlost...šta je za ovo malo vremena ovaj

162) *ASV, Senato-Delib.(secr), XX., str.207.; AAV, p.III., t.XXIV., str.142.-143.*
163) *Listine, X., str.126.*

neverni poganin, turski sultan, učinio prema tolikoj gospodi. Uzeo je...Carigrad i svu njegovu carevinu. Isto tako može da zamisli vaša presvetlost koliki su bili bogatstvo i moć despota Srbije koji nije mogao zadržati i zasititi velikog Turčina svojim bogatstvom niti mu se odupreti svojom moći. Uzeo je njegovu zemlju. Slično je učinio posle smrti Janka Hunjadija kad je osvojio celu Vlašku, koja je sarađivala s Mađarima, i njome vlada i danas. Posle je uzeo Moreju i celu njenu državu". Opterećen valjda poukom stare basne o pravu veće da guta manju ribu i on nazire kako se približava vrijeme kad će ga "Veliki Turčin" proždерati kao i tolike druge vladare i gospodare.Od turske se sile on braniti ne može, budući da granice njegove zemlje "nisu ni velike planine ni velike vode". On ne može svojim bogatstvom sultana zasititi, niti mu se svojom snagom može oduprijeti. A sultan se uzda u svoju snagu i uzet će sve što može, od koga može.

Stalno strepeći kad će se na njega sručiti golema turska sila i uvjeren da joj neće moći odoljeti, herceg ne zna ni gdje bi se, osim pod okrilje Venecije mogao skloniti pred opasnošću. Molio je da mu se za to odredi Brač, Hvar ili bilo koji drugi otok gdje bi u sigurno prešao sa svojim sinovima i ljudima. Ako pak to što traži ne bi mogao drukčije dobiti, tražio je da mu se taj otok proda po pristojnoj cijeni. Venecija ga, u odgovoru od 26.II.1461. tješi praznim riječima, kako će, Božjom dobrotom - uz svoju hrabrost i mudrost - čak ako se nešto tako i dogodi i bude napadnut-sačuvati i održati svoju državu kao što su, uostalom on i njegovi preci i dosad uspijevali. Ipak, ako se nešto sasvim opasno dogodi i ako bude morao napustiti svoju zemlju, Venecija je unaprijed suglasna da herceg sa svojim sinovima i dobrima prijeđe na Hvar, gdje će biti lijepo primljen i rado viđen. [164)]

Herceg i tada, po svojim izaslanicima, otkriva Veneciji kako u sultanovoj blizini ima vjernih prijatelja koji ga povremeno o koječemu izvješćuju tako da je i sada doznao kako sultan osobno misli na proljeće poći najprije protiv Skadra, zatim preko Zete, prići s leđa Dubrovniku. Nadao se da Venecija o tome (preko svojih veza) još više zna i da će poduzeti sve što je potrebito. Osobito je istaknuo kako ga sultan - okrutni tiranin ("crudelissimo tirrano") ne ostavlja na miru i kako na svaki način želi imati Čačvinu. Upravo je ponovno tražio da mu se to mjesto ustupi kako bi imao prolaz (passo) prema Hrvatskoj i Dalmaciji nudeći u zamjenu sve što traži ("promettando ogni cambio che volesse"). Herceg ni to nije prihvatio dok se ne posavjetuje s Repbulikom.

Zahvaljujući na izvješću o rđavim turskim namjerama prema Skadru, Venecija - što se Čačvine tiče, kao i ranije izbjegava da daje sugestije. Ipak mu, "govoreći bratski", nabacuje da bi kao jedna od glavnih i korisnijih mjera za zaustavljanje sultanova bijesa dobro došao sporazum (concordium) među hercegom i bosanskim kraljem, čime bi se Turcima oduzela mogućnost da us-

164) Isto, str.165.-166.; Ćirković, Ist.Bosne, str.311., 323.; Isti, Herc.Stef., str.241.-242.; Šunjić, Prilozi, str.140.

trajavaju u svojim zahtjevima. [165)]

m) Venecija nudi dobre usluge za izmirenje kralja i hercega

I Tomaševo je trajno loše iskustvo s Turcima, sada postajalo sve gore. I stvarno i pravno je položaj njegove zemlje postajao sve zamršeniji, a ona za optor i preživljavanje sve nesposobnija. Tradicionalno ugarski vazal., Bosna je došla pod specijalnu papinsku zaštitu, ostajući pod obvezom da i dalje plaća danak Turcima. Teško je trpjela turske posade u pojedinim svojim mjestima i njihova nekontrolirana kretanja u svako vrijeme i u svim pravcima. Podnošljivije je uvjete življenja povremeno morala otkupljivati velikim svotama novca. U dijelu njezinih prvaka Turci su lako nalazili suradnike, a među svim slojevima simpatizere i pristaše. Njihova je demagoška agitacija postojano potkopavala otpornu snagu zemlje. Državne službe, ni inače pretjerano razvijene, stalno su slabile. Bosna je propadala kao država, dok je sve u njoj stremilo u raznim pravcima. Definitivno se podvojila između kralja i hercega i upropaštavala stalnim unutarnjim sukobima. Njih su dvojica, nalazeći se u stalnom međusobnom neprijateljstvu, prijateljavali sa Venecijom i drugim kršćanskim zemljama što su im Turci često uzimali za zlo i kao povod da im nanesu štetu. Kralj Tomaš konačno (u proljeće 1458.) potpisuje mir s Turcima, uz obećanje da će im davati danak. Učinio je to, zbog toga što više nije mogao da na lećima izdrži toliku silu. A onda je, čim mu se za to pružila prva prigoda, prišao Ugarskoj. Šaljući kralju u Beograd jako izaslanstvo, on, prema vijestima Petra Tomazija, mletačkog poslanika u Budimu, 8.X.1458. obećava ući u akciju protiv Turaka čim je ugarski kralj pokrene. Predmet je pregovora doduše ostao nepoznat, ali se neizravno zna da se radilo, vjerojatno, o zajedničkom ratu protiv Turaka ako kralj Matijaš podrži brak između Tomaševa sina i kćerke umrlog despota. Kako je Matijaš nešto kasnije sam odustao od ratnih priprema, i Tomaš je time bio rješen ratne obveze. Potom ugarski kralj (za 6.XII.1458.) saziva sabor u Segedinu da razmotri pitanje rata s Turcima. U nazočnosti kralja Tomaša tamo su pretreseni i srpsko-bosanski poslovi. Dana je suglasnost za bosansko ujedinjenje s despotovinom jer se očekivalo da bi despotovina tako lakše odolijevala turskom nadiranju. Kraljevi Matijaš i Tomaš oprostili su se 19.I., da bi Tomaš već 31.I.1459. bio u Jajcu.[166)] Kad se vratio, Tomaš je u Bosni zatekao Turke. Ponašali su se, pisao je 10.II.1459. kao nikad ranije: nanosili su štete, otimali imanja, palili kuće, sjekli voćke i vinograde...

165) Isto, str.166.-167.; Ćorović, str.539.; Ćirković, Ist.Bosne, str.323.; Isti, Herc.Stef., str.242.; Šunjić, Isto.

166) Nagy-Nyari, Isto, str.31., 38.; Fermendžin, Isto, str.237.; Makušev, Isto, str.231.; Ćorović, str.529.; Perojević, str.544.-546.; Ćirković, Ist.Bosne, str.318. Isti, Herc.Stef., str.236.

U tom pismu namijenjenom Matiješevu savjetniku Ivanu Vitezu, biskupu varadinskom, Tomaš javlja kako su ga dobro obaviješteni prijatelji upozorili da će cijela sultanova sila, čim zima popusti i snjegovi okopne, doći da uništi njegovo kraljevstvo. Stoga je usrdno molio da ga Matijaš ne ostavi u opasnosti nego da mu pruži pomoć kako je i obećao. Bez te pomoći, kako ističe mogao je očekivati "potpuno rasulo i propast" svoga kraljevstva.

Čim su, dakle, saznali zaključke sabora u Segedinu, Turci u Bosnu šalju svoju vojsku koja opsjeda Bobovac i Vranduk, s ciljem da kraljeva sina spriječe da ode u Srbiju i preuzme despotovinu. On se ipak izvukao i, u pratnji strica Radivoja, stigao u Smederevo, gdje, 21.III.1459. preuzima vlast.

U prolejće su 1459.g., kako se i očekivalo, pojačane turske ratne operacije u Bosni. U nastojanju da uništi njihovo glavno uporište - Hodidjed, Tomaš ga spaljuje, o čemu i Dubrovčani pišu kralju Matijašu. Tomaš se, u nevolji, obraća za pomoć i papi Piji II., koji naređuje franjevcu Marijanu da odmah sa križarima krene u Bosnu i pruži joj pomoć, kako bi preduhitrio da ne padne u turske ruke. [167)]

Tomaševo izaslanstvo, u svibnju 1459.g. izvješćuje Veneciju o velikim turskim pripremama i predstojećoj opasnosti za Mađarsku i za Bosnu preko koje bi turska vojska najprije i prešla. Tomaš stoga moli da mu se, ako ne javno, barem tajno pruži novčana ili bilo kakva druga pomoć. Odgovarajući mu (31.V.1459.g.) Venecija ne obećava nikakvu pomoć ali ga podsjeća na pretstojeći sabor u Mantovi što ga je papa zakazao radi rasprave o poduzimanju mjera protiv turske opasnosti. Ona je tamo već uputila svoje izaslanstvo, a očekivana su i izaslanstva ostalih vladara i velikaša pa i usvajanje mjera na dobro i korist kršćanstva. U srpnju 1459. je u Mantovi i bosansko izaslanstvo da iznese kraljevu spremnost za daljnje ratovanje s Turcima i zatraži pomoć. Kralj je nešto pomoći i dobio; Milano mu je **uputio 300 ratnika**.[168)]

Na drugoj strani je, već nakon tri mjeseca, propao pokušaj s bosanskim despotom u Srbiji, na koga je srpsko pučanstvo krivo gledalo, a ni Turci ga nisu dopustili. Pučanstvo se pobunilo i 20.VI.1459. sultanu predalo Smederevo. Radivoj, stric mladog despota Stjepana Tomaševića, pregovarao je sa sultanom i postigao da Bosanci slobodno iziđu iz grada i vrate se u Bosnu. Vijest o tome uzbudila je cijelo kršćanstvo, a za smirenje mu je valjalo proizvesti krivca. Kralj Matijaš odmah prstom pokazuje na Bosance: na Tomaša, na njegova sina Stjepana i Tomaševa brata Radivoja obilježivši ih kao izdajnike. Matijaš (12.VII.1459.) piše da je Smederevo palo zbog Radivojeve izdaje, a to je, malo kasnije, usvojio i papa tvrdeći da je Stjepan Tomašević "doveo Turke i grad predao za veliku svotu novca". Potom se činilo da i bosanskom kralju

167) Gelcich-Thalloczy, Diplomatarium, str.618.; Theiner, Mon.Hung.II., str.327.; Perojević, str.546.-8.

168) AAV, Isto, str.37.; Klaić, str.316; Ćorović, str.529.30.; Ćirković, Ist.Bosne, str.319.; Hrabak, str.495.

pristaje svaka kleveta. Tursko haranje hercegovom zemljom, osobito pod jesen 1459., objašnjeno je također kao nedjelo izvedeno na Tomašev poziv. Prihvatajući i tu optužbu, papa 18.I.1460. traži da njegov legat - hvarski biskup - ispita činjenice i utvrdi krivce. Budući da odgovor ne dobiva na vrijeme, papa obnavlja svoj nalog i 15.IV.1460. Što je ovo istraživanje ustanovilo ne zna se, ali se izgleda pokazalo da kralj uopće nije bio kriv. Poslije su i njegovi izaslanici bili kod pape i uvjerili ga, među ostalim, da je Smederevo palo "od nevolje, a ne hotimice", a da je kralj i dalje vjeran katolicizmu i da progoni patarene. [169)]

I 1460. je godina za Bosnu bila jako teška. Te godine, mađarski kralj nije predstavljao nikakvu prepreku za Turke jer je ratovao s carem Fridrihom III. Neometani s te strane, Turci su radili što su htjeli: zauzevši Srebrenicu, Zvornik i cijelu Usoru, oni već u travnju smjeraju da, preko Bosne, krenu na Slavoniju. Budući da je bilo jasno da se bez vanjske pomoći neće održati, Tomaš u listopadu 1460. u Veneciju upućuje ninskog biskupa, kao svoga izaslanika. Zbog velike opasnosti ("propter gravissimum periculum") koja je prijetila i njemu i njegovoj državi, kralj moli da je Venecija preuzme i brani od turskog pritiska ili da mu, ako joj to ne odgovara, pruži pomoć u ljudstvu, šalitri i ostaloj ratnoj opremi kako bi se sam mogao braniti. Sumnjajući da će se uspjeti obraniti, on i ovaj put moli da mu mletačka vlast u svome području osigura neko mjesto za smještaj obitelji, gdje bi se, u krajnjem slučaju, i sam povukao. Bosanski je izaslanik, po kraljevoj uputi, otkrio i zle namjere bana Pavla Sperančića protiv Venecije.

Venecija je (10.XI.1460.), zahvalila kralju na ponudi, ponovno izrazila vjeru da će, Božjom dobrotom i svojom mudrošću, on ipak sačuvati svoju državu i održati se u njoj kao što su to i u ranija vremena uspijevli (i on) i njegovi prethodnici. Odobrila mu je nabavku ratne opreme u mletačkim mjestima i zahvalila na izvješćima o namjerama bana Sperančića, kojima će se suprotstaviti odgovarajućim mjerama. Ali, iako uvjerena da će se kralj održati u svojoj zemlji, bila je suglasna da, ako se dogodi drukčije, s obitelji i dobrima može prijeći na njezino područje, gdje će biti dostojno prihvaćen. Znala je da se u Bosni (odakle su često, nazavisno jedan od drugoga, čas kralj, čas herceg, tražili pomoć protiv Turaka) rasipaju znatne energije u međusobnim sporovima. Ujedinjene, te bi energije mogle nešto značiti pri organizovanju otpora i nesumnjivo pridonijeti očuvanju njihovih država. Stoga Venecija (10.XI.1460.) u svojim odgovorima pokreće i pitanje njihove sloge (concordia), nudeći svoje posredničke usluge. [170)] Takva je sugestija upućena i hercegu 26.II.1461.g.

Jedno se vrijeme ništa više nije poduzimalo da se ova ideja ostvari, iako je Bosni prijetila još veća opasnost. Tek je 7.I.1461.g. ova tema ponovno na dnev-

169) Klaić, str.316.-17.; Perojević, str.549.-550.; Ćirković, Ist.Bosne, str.318.-19.

170) AAV, Isto, str.240.-241.; Nagy-Nyari, Isto, str.80.-82.; Kalić, str.319.; Ćorović, str.536.; Perojević, str.550.-551., Šunjić, Prilozi, str.139.

nom redu. Nakon izražavanja bojazni da će razmirice između dva najutjecajnija bosanska čovjeka (ukoliko se ne izmire, ne ujedine, zajednički ne porade na svome spasu i održanju) uskoro biti uzrokom ne samo propasti i uništenja njihovih država već da će dovesti u opasnost i ostalo kršćanstvo, posebno njezinu Dalmaciju, Venecija odlučuje da im uputi izaslanika u misiju dobre volje. Već po tome što je globom od 500 dukata i četveromjesečnim progonstvom preko Alpa ili Kvarnera, zaprijećeno svakome tko bi odbio prihvatiti povjereni zadatak, vidi se koliko je bila složena i teška ta misija. Izabran je Pavao Morozini (Paulus Mauroceno quondam Egidii), tast kneza Ivana Frankopana. Imao je poći na put kad mu to vlada naredi. [171]

Tek poslije mjesec dana (5.II.1461.) tražena su novčana sredstva, potrebna za izaslanikov odlazak u Bosnu. Radilo se o 200 dukata, slobodnih od svih nameta, kako je ranije utvrđeno. I kasnije je ovaj "brzi" odlazak ("cito discedere") pomalo odgađan da bi se 7.IV.1461. ustvrdilo kako zbog zaposjednutosti zemlje ("propter occupationis terre") do tada nije mogao biti ostvaren iako je izaslanik bio spreman izvršiti taj nalog. Pošto se ni tada nije znalo kad bi ovo važno putovanje moglo biti ostvareno, Senat je odlučio da Pavla Morozinija oslobodi obveze koja mu je prije četiri mjeseca nametnuta. [172]

Ne dočekavši mletačkog izaslanika ni izmirenje s hercegom Tomaš se smrtno razbolio. Dubrovčani su 8.V.1461. odlučivali da mu pošalju liječnika, a 25. srpnja da pošalju izaslanstvo njegovu sinu i nasljedniku, novom kralju Stjepanu Tomaševiću. Pretpostavlja se da je Tomaš umro početkom srpnja 1461.g. Ne može se sa sigurnošću reći je li smrt nastupila kao prirodna posljedica bolesti ili je ubrzana željom njegova sina i brata, ali je nešto u tome bilo sumnjivo i njihovim suvremenicima, pa se, vremenom, uobličila i priča o oceubistvu. [173]

---

171) Listine, X., str.164.; AAV, Isto, str.249.; Šunjić, Isto, str.139.-140.
172) Isto, str.164.-5.; Ćorović, str.539.; Šunjić, Isto.
173) Ćorović, str.540.; Ćirković, Ist.Bosne, str.323.; Isti, Herc.Stef.,s tr.244.

VII.

POSTUPNI USPON BOSANSKO-VENECIJANSKIH EKONOMSKIH ODNOSA U XV.STOLJEĆU

1. Privlačnost Venecije i pokretljivost našega pučanstva

Izrasla na velikoj i slobodnoj prekomorskoj trgovini Venecija na svom području nije ni imala seljaka vezanih za zemlju (glebe adscripti) niti je svojim sunarodnjacima ograničavala pravo na slobodu kretanja. Štoviše, i u susjednim talijanskim oblastima, gdje su postojali kmetstvo i vezanost za zemlju, rano je shvaćeno kako prisilno zadržavanje ljudi na istom području ne samo da ne odgovara ničijim materijalnim interesima nego rađa i opasnim društvenim posljedicama. Stoga su već u XIII.st., na Zapadu glede toga vršene značajne promjene. Dotadašnja feudalna dvorska ekonomija, ako je i bila sama sebi dovoljnom, nije ni imala mnogo prohtjeva. Ali čim je s afimracijom gradskih aktivnosti i međunarodne trgovine došlo do širenja produkata potrebnih za ljepši i udobniji način življenja, bila su potrebna i nova financijska sredstva, mnogo veća od onih koja je senior na stari način izvlačio iz svoga zemljišnog posjeda, dok su zajmovi - u ovu svrhu uzimani od bankara, počeli potkopavati feudalce i potčinjavati ih velikim financijerima. Rušenju feudalnih hijerarhija indirektno je vodila i živahna, mnogostruka i gipka gradska aktivnost. Gradovi su, zbog svoje političke i druge koristi, proglašavali aboliranom vezanost za zemlju (Vercelli, 1243.; Bologna, 1256. i šire 1283., Firenza, 1283. itd.) Ovim su mjerama postizali brži rast gradskog stanovništva i povećanje proizvodnje poljoprivrednih plodova, ali i iscrpljivali feudalne seniore. S druge strane, i

sami su feudalci, prema istraživanjima Žaka Pirena (Jacques Pirenne), poticali pokret oslobađanja kmetova kako bi izvlačili korist iz znatno većih prinosa rada slobodnih ljudi. I jedno i drugo pridonijelo je da se od XIII.st. na Zapadu javio pokret oslobađanja vezanosti za zemlju što su ga i kraljevi otvoreno poticali. Luj X. je 1315.g., oslobodivši sve krunske kmetove, pozvao i svoje seniore da ga u tome slijede. [1]

Sasvim su drukčije prilike vladale na Istoku, pa i kod Turaka s kojima je Venecija graničila.Turci su stalno, tražili da im se silom vraćaju pobjegli podanici i prijetili ako se to ne ispuni jer njihovi veleposjedi nisu mogli podnijeti gubitak prisilno iskorištavane tuđe radne snage. Kad je veliki vezir Mahmut-paša Anđelović (1460.) zahtijevao da mu mletačke vlasti Negroponta vrate neke Albance koji su s njegove zemlje prebjegli tamo, dužd Kristofor Moro (Crstophorus Mauro) je (22.IX.1642.) naputio novog bojila Pavla Barbariga što će reći u Carigradu ako paša bude i dalje na tome inzistirao. "U našim zemljama je uvijek, kao i sada" - rekao mu je - "svakoj osobi bilo slobodno da sama odlučuje hoće li tamo živjeti ili će iz nje otići. Često se događalo, a i sada se dešava, da naši podanici odu iz naših zemalja i mjesta i prijeđu u zemlje i mjesta vašega gospodstva pa mi ne zahtijevamo da se vrate jer, kao što smo rekli, boravak i odlazak je svakome slobodan. Ni po našem se sporazumu o miru nijedna strana nije obvezala da će drugoj strani vraćati ljude kao robove koji pobjedgnu. Ovi Albanci, kako smo od naših službenika izviješćeni, nisu bili ni pozivani ni traženi, kao što nisu ni silom zadržavani, a njihovo je pravo da idu gdje žele". [1a)]

Ovakvo shvaćanje i praksa u našoj blizini svakako su pridonosili pokretljivosti i našega pučanstva. Ta pokretljivost je i inače bila stalno poticana, premda su i naša vlastela, prvenstveno Sandalj i herceg Stjepan, povremeno nastojali da "bjegstvo" spriječe. Stalni proces pomjeranja, pretežito mlađeg, svijeta iz Bosne prema obalskim gradovima - radi traženja boljih zanimanja i sigurnije egzistencije - dinamiziran je osobito u XV.st. Roditelji su djecu mlađe i odrasle dobi davali u najam i na učenje zanata. Po onome što je od zabilježenoga o tome sačuvano, među onima koji su odlazili 1/3 je ženskih osoba koje su postajale kućna posluga (negocia domestica) po raznim, pa i najuglednijim, kućama, čak i preko mora, a 2/3 su mladići, unajmljivani kod zanatlija da služe i uče zanate, odnosno da veslaju na lađama ili da obrađuju zemlju. Za neke od njih je samo sumarno rečeno da su iz Bosne ili iz Humske zemlje, dok je kod većine zapisano i mjesto podrijetla. Tako se vidi da su dolazili iz Biskovića kod Jajca, iz Bistrice kod Livna, iz Blagaja, Bobovca, Duvna, Glamoča, iz Goranaca kod Mostara, Graca, Grahova, Grebena (Krupa na Vrbasu), Gruda (kod Imotskog), iz Imotskog, Jajca, Jezera (kod Jajca), Koprivice, Kotora (na Vrbanji), iz

---

1. Emilio bussi, Tra sacro romano impero e stato assoluto, Nuove questioni di storia moderna, Marzorati ed.Milano 1968., str.434.

1a) ASV, Senato-Deliberazioni secrete XXI, 10.

Kreševa, Kupresa, Livna, Neretve (Drijeva), Osatne Luke (kod Livna), Plive, Priluke (kod Livna), Prusca, Radobilje, Rame, Sane, Sv.Dimitrija na Sani (De Sana de loco Sanctus Demetrius), iz Stribova kod Jajca, iz Podbočca (Subbossac), Podbanka (Podbanac), Podkramengrada (Sub Camengrad), Uskoplja, Usore, Velikog Vrpolja, Vesele Straže, Vrbanje itd.

Prema zanimanju poslodavaca mladi Bosanci i Bosanke ulazili su u kuće, radionice ili na lađe ljekarnika (aromatarius), oružara (armarolus), lukara (arcerius), brijača (barbitonsor), bačvara (botarius), brodovlasnika (patronus navigii), kalafata, karpentijera, kanonika, klobučara (capellarius), krznara (pelliparius), kožara (cerdonus), postolara (caligarius, sutor), kovača (faber), klesara (lapicida), duborezaca (intagliator ligni), slikara (pictor), pekara (panetiere), mačara (spadarius), trgovaca (mercator), notara-bilježnika, kneževa (comes) i njihovih pomoćnika (comilitone), kapetana, kastelana, vojnih zapovjednika (komestabile), liječnika itd. Godine 1453. mladići i djevojke iz Bosne čine kućnu poslugu kod trogirskog kneza Dominika Kontarena, kod splitskog kneza Bartolomea Superantija i njegova nasljednika Victora Delfinija i brata mu Jakova u Veneciji, kod splitskog šefa državnih prihoda mletačkog nobila Bernarda Cicogne, kod zadarskog kapetana i njegova pomoćnika, kod šibenskog liječnika Johannesa Garnea i splitskog liječnika Cristofora de Rubeis de Salodija!

Rjeđi su ugovori o radu na 2-3 godine, a vrlo česti na 4-12 godina. Neki su ugovarali da će slijediti poslodavčevu obitelj kako se ona bude pomjerala i tako su najčešće dospijevali u razna mjesta Italije. Najviše ih je dospijevalo u Veneciju, ali i u Apuliju, Abruce, Cataniju, Clugiju, Fermo, Monte Santo kod Ancone, Napulj, Padovu, Porto Gruaro, Regio Calabriju, Trani, Tremoli itd. Devetogodišnja Katarina, kći Ruže i Lovre Dojčinića (Doycinich) iz Livna, otišla je (1448.) u dom Marka Foscarija, prokuratora crkve sv.Marka, a to je, poslije duždove, najuglednija služba u državi. Juraj Cvitković, Ivan Tvrtković, Toma Vukić i Milenko Pribilović, svi iz Bistrice ("omnes de Bistriza partium Bosne"), ugovorili su (1448.) posao na dvije godine kod kožara Benedicta Georgija iz Monte Santa kod Ancone. Pored stana, hrane i odjeće ugovoreno je da poslodavac na kraju prvome isplati u gotovom 50, drugome 5, trećemu 8 libara, a četvrtom (koji će tek učiti zanat) neće platiti ništa. Šimun Benković iz Kolunića i Juraj Radinčić iz Sane ugovorili su (1453.) da na četiri godine pođu na rad u Napulj kod dvojice braće Zadrana koji su tamo imali pekarsku radnju i da, pored izdržavanja, za to dobiju u gotovom jedan 65, a drugi 75 libara (odnosno 10,5 i 12,5 dukata). Spomenuto je još nekoliko naših ljudi koji su u Italiji bolje zarađivali: u Traniju za 3 godine 14 dukata, u Ortoni za 3 godine 10 do 13 dukata i u Padovi, u kući liječnika, za 4 godine 12 dukata u gotovu novcu. Tada su u Italiji o nama dosta znali pa je bilo slučajeva kad su se otuda raspitivali za naše "stručnjake", rudare, i tražili ih u svoju službu. Kralj Alfons V. molio je (1455.) kralja Tomaša da mu pošalje nekoliko svojih rudarskih majstora. Pravdajući se turskom opasnošću i svojim potrebama, Tomaš mu ih tada nije poslao. Ipak se kasnije, na drugom mjestu, spominje i jedan bosanski

rudarski majstor u Italiji. Ivanu iz Bosne, "majstoru i pronalazaču ruda" (magistro et inventori minarum), papinska komora je 17.V.1466. odobrila subvenciju od 4 dukata (Gasparis Veronensis, "De gestis tempore pontificis maximi Pauli Secundi", vidi u Muratori: "Rerum Italicorum scriptores", t.III., p.XVI., str.35.)

Pošto je ponuda mlade bosanske radne snage u dalmatinskim gradovima uvijek bila veća od potražnje, poslodavci je nisu morali ni skupo plaćati. Obično su nešto bolje zarade odraslih koji su išli služiti na lađi ("servire et famulare super navigio"): nekad za 4 godine 10 dukata, nekad i za 3 godine 9,10 pa čak i 13 dukata. (Upoređeno sa 15 dukata koliko su godišnje primali mornari "duge plovidbe" na liniji Venecija - Amsterdam, sve ovo je pretjerano malo. Ali kvalificirani je majstor mogao i u Dalmaciji zaraditi znatno više. "Algretus" Radoslavčić (Radoslafcich) iz Jajca radio je 1451. i 1452.g. kao klesar kod čuvenog Jurja Dalmatinca (Georgius Mathei), protomagistra svih klesara na gradnji šibenske katedrale, i u gotovom naplatio 52 dukata za 2 godine! Klesarski zanat je kod Jurja učio Martin Ostojić (sive Plascovich) iz Jezera kod Jajca, koji je nakon šest godina (1455.-1461.) trebalo da (osim stana, hrane, odjeće, obuće, alata) dobije i 5 dukata u gotovini. Kod njega se (1449.) na 10 godina unajmio da izuči klesarski zanat ("discipulus conducendi in arte lapicide") i Mihajlo Vučihnić "de partibus Bosne" da sluša i radi prema svome znanju i mogućnostima ("secundum suo scire et posse"), a majstor se obvezao da ga u svome klesarskom zanatu podučava također prema svome znanju i mogućnostima. Kod klesara Andrije zanat je u Splitu učio (1455.-1461.) Juraj Gradomilović iz Vesele Straže, a kod slikara Dujma (1453.-1457.) Dragić Medošević iz Grahova. I slikar Dujam se obvezao da će svoga učenika podučavati u slikarskoj umjetnosti koliko mu bude moguće ("docere dictam artem pictorie quantum sibi erit possibile"). Šimuna, petogodišnjeg sina Milka Radinovića iz Livna, uzeo je doživotno (in vita) kancelar splitske komune Toma Calucii de Cengulis (1412.) obećavši postupati s njim kao sa sinom ("caritative ut filium tractare") i marljivo ga podučavati vještini pisanja ("artem illam quam ipse scit literalem diligenter et sollicite docere et instruere"). Zadarski trgovac Bartolomej (pokojnog ser Nikole iz Cremone) obećao je da će svoga učenika, svakog neradnog dana tijekom tri godine, podučavati čitanju i pisanju "kako bi znao voditi svoje račune" ("diligenter, secundum suam possibilitatem, singulis diebus festivis dictorum trium annorum docere et instruere legere et scribre ita quod sciat facere et tenere suas rationes"). Samaritana, udovica splitskog liječnika Cristofora de Rubeis de Salodio učit će dobrom vladanju ("docere bonis mores") svoju služavku Jelenu iz Uskoplja. Slično se obvezivao i ser Basilio iz Regio Calabrije Ratku Radojkoviću "de partium Bosne" da će mu sina Milašina povesti sa sobom na 10 godina, skrbiti se o njemu i učiti ga dobrom ponašanju kao svoga sina ("et eundem instruere bonis mores ut filium suum").

Nevolja je gonila roditelje da se i na takav način dugovremeno ili trajno rastaju od djece. Siromašniji se nisu ustručavali da na račun njihove buduće

zarade uzmu unaprijed dvije, četiri ili pet libara, starij ili dva žita pa i galetu vina. Osim skromne zarade u gotovom (koja malo kada prelazi jedan dukat godišnje) zaposlena posluga, u što spadaju i učenici kod zanatlija, imala je besplatno stanovanje, ishranu i odjeću. Djevojkama, nakon što su radeći sve poslove provele u tuđoj kući 10-12 godina i došle do udaje, gazda bi davao opremu vrijednu 100 do 150 libara, a učenicima novu odjeću i alat njihove struke kako bi lakše počeli neki samostalan posao. Malo kada je zabilježena vrijednost jednog ili drugog, ali izgleda nije bila za potcjenjivanje. U jednom slučaju rečeno je da kovač svome učeniku daje alat vrijedan 6 dukata, u drugom je zapisano da će kovač Šimun Milgostić iz Zadra dati svome učeniku Luki Vučiniću iz Unca, po isteku šestogodišnjeg naukovanja, nakovanj (ancudem) vrijedan 3 dukata, duga kliješta za vatru (molam) - vrijedna tri dukata, par mijehova (follorum) - vrijednih 4 dukata (=10 dukata) i povrh toga još 3 čekića (2 veća i 1 manji) i troja kliješta (tanagliam), čija cijena nije spomenuta. Tomaš Veselić iz Zadra ugovorio je da će svome učeniku dati drvodjelski alat koji se sastoji od 14 željeznih predmeta ("quatuordecim capita utensilium de fero dicte artis iuxta consuetum"). Jedan krznar je ugovorio da će učeniku dati krznarski alat vrijedan 5 libara. Sve se razlikovalo od zanata do zanata. Kožari i postolari davali su, uz ostalo, pola volovske kože, tri uštavljene ovnovske kože, nož, šilo (subla), itd.

Ni vrijednost odjeće nije izražavana u novcu. Jednom je spomenuto da će ona iznositi 30 solida (oko 5 dukata). Iz popisa se vidi da je sluga, po isteku ugovorenog roka, dobivao kapu (biretum), košulju (camisiam) - jednu ili dvije, prsluk (zuponem), kaput od raše (mantelinum de rassa), jedne ili dvoje gaće (mutandas), par cipela (caligarum), par sandala (sutolarium), hlače (serabulas), nekad i pojas (cingulum) ili ogrtač (mantellum, clamidem, diploidem). Radoje Vukašinović iz Jajca učio je klobučarski i krznarski zanat u Šibeniku kod *Radoslava Ostojića* koji je popisao i vrijednost odjevnih predmeta pa se vidi da je plašt (clamidem de griso) računao 7 libara, prsluk (zuponum de fustano) 6 libara, par cipela (caligarum) 3 libre i kapu 50 solida (2,5 libre). Kod nekih drugih kapa je npr.20 solida (=1 libra), a obuća 40 solida (2 libre).

Svi navedeni podaci ipak su suhoparni i oskudni pa se ničija sudbina ne može dalje pratiti ni znati je li se itko od tamo spominjanih vraćao da poslije u Bosni živi od svoga zanata ili je, što je vjerojatnije, ostajao stalno živjeti u nekom drugom, uređenijem svijetu, čijim se uvjetima prilagođavao. Možda su, kao i onaj "Radivoj Jussiza de Bosna", znali da su u taj sređeniji, prospetiretniji i organiziraniji svijet došli "željni da žive i umru u sjenci mletačke Sinjorije" ("desideri vivere et morir sotto l'ombra della Illustrisima Singoria di Venezia"). 2)

---

2) HAZ, Korč.arh.II., 25/0, 5', 8, 8', str.10; 26/0, 23', str.27., 28.; XIII., 34/10, str. 342. Torg.arh.I., 1/14, str.12.; LXVII., 3/0, 59', str.60.; 6/0, str.115., 158.; 2/0, str.52., 65.; 4/0, str.86., XLVI., 72', 219'.

O brojnim Bosancima koji su s obiteljima bili stalno nastanjeni u Veneciji ostalo je jako malo tragova, uglavnom u nekoliko oporuka njihovih žena. Pravljenje oporuke bilo je za njihove mogućnosti jako skupo. I za onu najmanju, od pola stranice, notaru se za njegov trud, ("per so fadiga") plaćalo bar dva dukata, i stoga su taj trošak najradije izbjegavali. Čak i oni koji su tome trošku nekako pribjegavali, vidi se da su bili prilično siromašni. Lucija, žena "Michaelis de Bosina, marinarii", namijenila je (1457.) mužu sve što je imala, ali ako se ni on ne vrati s mora, gdje je otišao s lakim (vojnim) galijama ("cum galeis subtilibus") trebalo je sve njezino prodati i za dobiveni novac nekoga uputiti u Rim i Asizi na zavjet za njihve duše. I ono malo što nakon toga preteče namijenila je također za njihove duše ("pro animibus nostris"). Mara, udova Luke "de Bosina", ostavila je (1459.) djeveru ("Antonio de Bosina"): krevet, uzglavlje, dva jastuka, dva para plahti dok je jednu suknju od kostrijeti (de zambeloto) i jedan srebrni pojas ostavila da se prodaju kako bi se dobio novac za njizin pogreb. Katarina, žena Rade iz Bosne, mornara ("uxor Alegreti de Bosina, marinarii") odredila je sestrića (consobrinum meum) Ivana iz Drijeva (de Narenta) za izvršitelja oporuke i ostavila mu tri dukata, a pošto je i notaru platila dva dukata, od preostalog je odredila 4 dukata fratrima sv.Frane u Vinogradima (a Vinea) da govore mise (ut celebrat missas) za njezinu dušu i 4 dukata za potporu ("pro subsidio") osobi koja će otići u Rim, također za njezinu dušu ("eundi Romam pro anima mea"). Svoju je posljednju volju oporukom izrazila i Lena (Elena) žena Stjepana iz Bosne ("moier de Stefano da Bossina"). Misleći na smrt ("pensando esser morta"), poželjela je (1447.) da bude ukopana u crkvi sv.Antonija ("volio esser sepulta a S.Antonio") i odredila što će se prodati na ime plaćanja troškova njezina ukopa. Nešto od preostalog namijenila je za dušu, nešto za zakupninu kuće ("per il fito de la caxa") u kojoj je živjela, a 3,5 dukata trebalo je dati Novaku (a Novello) iz Kotora i njegovu bratu Antoniju da u Flandriji kupe platno za njezinu sestru Radu. [3] Flandrija je bila daleko, mletačke galije su do nje i natrag putovale po petnaestak mjeseci, ali je (E)Lena znala za nju i njezino platno jer su sigurno i njezin muž i drugi Bosanci, kao i ovi Kotorani, nekad tamo plovili. Služba je na lađama bila dobrovoljna, ali je posao bio težak i stega veoma stroga. Mornar je primao plaću svakog četvrtog mjeseca za proteklo vrijeme - u iznosu od 5 dukata. Pred isplovljavanje dobivao je predujam koliko iznosi plaća za 4 mjeseca kako bi to ostavio obitelji za izdržavanje do njegova povratka. [4]

Spl.arh.III., 8/2; IIIa, 11/E, str.126.; 11/F, str.141., 145.; 11/G, str.125., 11/H, str.54.; 11/I., str.165., 174.; IV., 13/10., str.54., 55., 84.; 12/0, str.77; V., 16/1, 1'.; VIII., 23/7., str.334., 340., 23/1, 260', 23/2, str.372., 23/4, str.173.; 23/5, str.211.; 23/6, str.285.; 23/8, str.350.; IX., 23/10, 46', 76.; 23/12, 163', str.165., 168', 181., 187.-188., 23/13, str.214, 221.; 23/14., 291', 255', 282., 199.; 23/16, 363'.; X., 24/0, 20', 21., 44', 65., 67', 68., 71', 73', 74., 76., 78', 79., 81., 82., 82', 84., 91., 92., 93., 93', 94., 94', 96', 23/0, 82.; XI., 25/3, 24', 25., 34., 38., 40', 43', 44., 56.; 25/4, 135., 138', 142., 144.; 25/5, 157, 174, 193.; 25/5, 157, 174, 175, 193; 25/8, 6, 6', 14', 27, 27', 30, 28; 25/9, 23., 24', 30.; 25/10, 7. XII., 26/1, 29.; 27/1, 13', 14., 14'. XXXIV., 58.

Šib.arh., notar Rafael Ferro, XIII., 8 g., str.182., 183., 183', 185., 185', 188', 189. Not.Coratus Vitale 15 Ia, 84', 107., 15 Ib, 40', 41., 79', 80.; 15. Ic, 27., 35.; 15 Id, 13, 15', 21', 43, 165. Not.Ilija Banjvarić, 17. II.-III., vol.a 135., 156; 17 II.-III. 13a, 5, 228', 229.; 13b, 36', 49. Not Ante Campolongo, 11/IV, 147', 161', 162., 340., 353. Not.Christoforo Lovato: 9Ic, 46.

HAZ, zadar.arh.not.Nicolo Benedicti, B I, f.1, 18; not.Simon Damiani B.3, f.4, 132', 133; B.III.f.4, 10/0, 448., 448'; 11/0, 499.; B.III, f.3, 9/0, 386', 387, 387', 411.; B.IV.,f.5,1;B.V,f.6, 272. not.Johannes Calcina, B I, f.2., 124.; B.II., f.2, sv.7., 319.; sv.4., 111, 156', 157.; B.VI., f.6, Liber novus, 349', 350., 366., 366'.

L.Thalloczy, Studien, str.384., 388.; Gasparis Veronensis, De gestis tempore ponitficis maximi Pauli Scundi, Muratori, Rerum Italicorum scriptores, t.III., p.XVI., str.35.

Dio Bosanaca koji je dolazio u venecijansko područje nalazio je posao i na poljoprivrednim imanjima oko dalmatinskih gradova. Pederin skreće pažnju na znatan broj zemljoradnika koji su dolazili iz Bosne da, u statusu kolona, obrađuju tuđu zemlju. Proces njihova pristizanja trajao je odavno i ostavio traga u sačuvanim arhivalijama. Radni uvjeti su im bili svakako prihvatljivi, jer, ako i nisu bili vlasnici zemlje, bili su vlasnici dobrog dijela njezinih plodova koje su svojim trudom proizveli. [5]

Slobodne, neiskorištene ili slabo obrađivane zemlje koja je čekala radnu snagu bilo je i u posjedu građana i u posjedu samostana, a prihod su na njoj mogle ostvarivati samo vrijedne ruke. Jedna splitska bilješka iz 1369.g. osvjetljava odnos između vlasnika zemlje i pridošle bosanske radne snage. Tada je opat samostana Sv.Andrije "de Pellago" na samostansku zemlju smjestio (locavit) Radoslava Prihodovića "de Bosna". "Conductor" (Radoslav) se obvezao da kao dobar radnik ("ad usum boni laboratoris") obrađuje zemlju i obnovi lozu, a da od prinosa sa oraće zemlje "locatoru" (opatu) daje 1/5, a sa zemlje koju kopa 1/6. Sve ostalo je zadržavao za sebe. Za prve četiri godine nije davao ništa od vinograda, kasnije samo 1/4. Konduktoru je bilo dopušteno da koliko hoće i koliko može zemlje privodi kutluri, zasađuje i obrađuje, s tim da 1/4 novih prinosa daje lokatoru. Povjereno mu je da čuva i hrani samostansku stoku koja se nalazila na otoku, a da od priploda polovicu daje samostanu, a polovicu zadržava za sebe. Samostan mu je bez ikakve nadoknade dao jednoga vola na 4 godine kao ispomoć. [6] Konduktor je i na tuđoj zemlji uživao sigurnost, a sve dok je uredno obrađuje nije mu mogla biti oduzeta niti je s nje mogao biti udaljen. Pod istim uvjetima zemlja je ostajala u naslijeđe i njegovim potomcima. Došljaci su najčešće vrijedni i pouzdani radnici pa su ih zemljovlasnici rado prihvaćali. Petar Benediković iz Bosne, nastanjen (1445.) u Zadru, dobio je od Ivana Salamunića kućicu, vrt, tri vinograda sa kojih je

3) ASV, Sezione notarile, Testamenti, not.Rogeri Francesco, B.985, dok. no 275., 323., 346.; B.986, doc. no 28.

4) U.Tucci, Mercanti, navi e monete nel cinquecento. Il Mullino, Bologna, 1981., str.185., 188.

5) I.Pederin, Il comune di Spalato e le sue relazioni con la Romagna in epoca malatestiana, Bruno Ghigi edit., Rimini, 1990., str.56.

6) HAZ, Spl.arh.II., 7/1, str.37.

raniji "villicus" protjeran zbog nemara. S Petrom je ovo ugovoreno na šest godina, a po njihovom isteku bilo mu je slobodno da zemlju napusti ili da na njoj i dalje ostane. Kolon je mogao podizati svoj voćnjak ili vinograd na tuđoj zemlji, čak i prodati to što je podigao, a da ne povrijedi prava vlasnika zemlje kome je i novi vlasnik stabala ili čokota loze davao 1/4 od plodova. Mornar Matija Pavlović iz Sane, nastanjen u Zadru, prodao je (1450.) svoj vinograd, podignut na tuđoj zemlji, a za prijenos vlasništva moralo se gospodaru zemlje dati samo jednog dobrog ovna ("unum bonum castratum") ili 12 groša. [7] Toliko mu je, prema gradskom statutu, pripadalo uvijek kad se vlasnik vinograda ili voćnjaka mijenjao.

Nešto kvalificirane radne snage sigurno je i sa mletačkog područja dolazilo u Bosnu. U njoj je tijekom XV.st. podignuto više crkava, samostana i mnogo utvrda. Za takve poslove bilo je u Dalmaciji sposobnih majstora. O tome je malo podataka, ali 1454. se neki Johannes, "magister cupporum" spominje kao "habitator" u Bosni. I Cvitan Miljinović (Miglinovich), naveden da od nekakve neosnovane pokude brani ugled i majstorski rad svoga oca s kraja 1450.-ih godina, tvrdi (1480.) da je njegov otac sve uvijek radio dobro, marljivo i u duhu svoga majstorstva, što je, uostalom, poznato po cijeloj zemlji, u Bosni i Dalmaciji, gdje je radio svoje poslove ("e de noto a tuta questa terra, a tuta Bosina e Dalmatia dunde adoperato el suo maisterio"). [8] Ovamo je radio i šibenski klesar Pavko Mislenović (Pafcho Mislenovich, lapicida de Sibenico). Milici, ženi Tome obućara (caligarius), posudio je početkom ožujka 1463.g. šest zlatnih dukata s tim da mu ih vrati kad prvi put dođe iz Bosne u Šibenik. Pavko je potvrdio pred notarom 5.VII.1463. da je ovo dugovanje izmireno. Ratujući protiv Bosne (1463.), Turci su, negdje kod Jajca, našli trojicu Šibeničana i odveli ih u roblje. Jedan je od njih bio također klesarski majstor (magister Johannes lapicida de Sibenico). [9]

2. Sigismundova ekonomska blokada Venecije (1417.-1435.) odgađa zapadnobosanski izvoz roba preko Splita

Našavši se u teškom ratu s Venecijom koja mu je otimala Dalmaciju (1409.-1420.) Sigismund je smišljao kako da je od toga odvrati pa je, u nedostatku vojnih uspjeha, pribjegao i ekonomskoj blokadi. Već je u ožujku 1417. nastojao da od venecijanske luke odvrati glavne klijente - njemačke trgovce i da ih

7) HAZ, zad.not.Simon Damiani, B.IV., f.V/9, 84, 84'.; not.Joh.Calcina, B.II., f.2, sv.3, 137.
8) HAZ, Spl.arh.XI., 25/10., 3', 7; XVII., 34/4, 154.
9) HAZ, Šib.arh., not.Ilija Banjvarić, 17 II.-III., vol 3d, 45'; vol. a, 156.

usmjeri prema Genovi. Milanskog vojvodu je posticao da i sam na tome poradi, da ih, oslobađanjem od dažbina i carina, na takav korak pridobije. Carski vojni odredi zaposjeli su alpske prijevoje i presjekli veze između Venecije i velikog njemačko-francuskog tržišta koje se preko nje opskrbljivalo levantinskom robom. U želji da potpuno ukloni potrebu mletačkog posredovanja nastojao je da svoje trgovce uputi izravno na levantsko tržište. Slijedećih je godina sve ovo izgledalo blizu ostvarenja budući da je i Genova (1421.) potpala pod vlast Milana, a Filip Marija Visconti, ugrožavan od Venecije, već bio spreman na sve da zakoči njezino širenje. Njegovi izaslanici su (1426.) Sigismundu uručili podnesak kojim se tražilo da proglasi zabranu njemačkim trgovcima da trguju u Veneciji, a da svoje poslove upute preko Milana i Genove. Suglasno s tim, Sigismund se oglušio o molbe njemačkih trgovaca i 25.VII.1426. u Blindenburgu obnovio ranije odredbe o blokadi. Tako će ostati sve do njegove smrti (1437.) iako, već od 1435. te odredbe nisu više strogo primjenjivane. Oni su još teže pogodili Veneciju kad su i sultana naveli na trogodišnje primirje sa Sigismundom i tako mu omogućili da sve snage usmjeri protiv (mletačkog) Soluna, gdje se vodila jedna od ključnih bitaka za osmanlijsku nadmoć. Blokirani ranije trupama Murata II., Solunjani su (1423.) odlučili da predajom Veneciji iziđu iz nevolje. U rujnu su 1423. dva njezina predstavnika preuzela grad, ali ni sultan nije odustao od namjere da ga, u pogodnom trenutku, osvoji. Venecija je podnosila goleme troškove obrane grada koje kroničar Antonije Morosini procjenjuje na 740.000, a neki drugi na 520.000 zlatnih dukata. U svakom su slučaju izdaci bili veliki. Car Sigismund je želio mir s Turcima, a tome je u prilog intervenirao i Milanski vojvoda u namjeri da Sigismund krene protiv Venecije bez straha da će ga Turci ugoržavati u Ugarskoj. I Turcima je odgovarao mir s Mađarima jer im se pružala prigoda da sve snage usredotoče oko Soluna, po veličini i značaju drugog grada Bizantijskog Carstva. Manevrima milanske diplomacije došlo je u veljači 1429. do trogodišnjeg primirja između Sigismunda i Murata II. Sultan je odbio mletačke mirovne prijedloge i nastavio rat koji je doživio vrhunac osvajanjem Soluna 1430. godine. [10]

Na Sigismundove mjere Venecija odgovara zabranom da se "njezinim morem" prevozi bilo kakva roba za mjesta iz kojih bi mogla otići u Ugarsku ili u druge zemlje kralja Sigismunda, kao što je zabranjivala i da se iz tih mjesta bilo što i bilo gdje izvozi osim u Veneciju. [11]

Posljedice su se ovih mjera osjećale posvuda. Cetinski je knez Ivaniš Neli-

10) G.Cozzi-M.Knapton, Storia della Repubblica di Venezia, Torino, 1986., str.28.-29.; Cognetti de Martiis, I due sistemi della politica commerciale, Biblioteca dell' economista, 4.serie, vol.I.p.I., Torino, 1896., str.179.; F.Lane, Ritmo e rapidita di giro d'affari nel commercio veneziano, Studi in onore di Gino Luzzatto, I., Milano, 1950., str.26.; E.Kagelmacher, Filippo-Maria Visconti und Konig Sigismund 1413.-1431., Berlin, 1885., str.15.; M.Šunjić, Dalmacija u XV.st., str.235.
11) Listine VIII., str.70.-71.

pić samo izvršavao naloge više vlasti kad je preko svoga područja onemogućavao trgovački promet između Bosne i dlamatinskih gradova. U takvim su prilikama mletačka i bosanska strana nastojale da zajedničkom akcijom uklone Nelipića i otvore put preko Klisa. Bosansko tržište stajalo je van Sigismundove kontrole i postalo još zanimljivije za dalmatinske gradove. U prvi plan su izbile sve ranije povlastice što ih je kralj Ostoja (1404.) uzaludno nudio mletačkim trgovcima. Kad se (7.IV.1421.) vratila na ovo pitanje, Venecija ja našla da bi korištenje spomenutih povlastica bilo veoma korisno za nju, njezine trgovce i građane. Odlučujući da uputi izaslanstvo kralju Tvrtku II. (1422.), smatrala je da će to, uz ostalo, biti korisno za trgovce koji žele s Bosnom trgovati. [12] Ona je (25.V.1422.) tražila da kralj poduzme sve kako bi se trgovci mogli uzajamno posjećivati. Ponudila je i zajedničku vojnu intervenciju protiv Ivaniša Nelipića.

Ugovorom, potpisanim u Visokom (21.XII.1422.g.), Tvrtko II. potvrđuje ranije date povlastice mletačkim trgovcima, a briga o trgovini nadahnula je i ugovor o savezu (6.II.1423.) Bosne i Venecije protiv kneza Nelipića. [13] Ali, će još dugo na putu između Splita i Bosne ostati i Nelipić i sve prepreke pa se i u Splitu i u Trogiru osjećala glad za bosanskim proizvodima. Početkom 1435.g. trogirska općina je ukinula plaćanje tridesetine na voće i povrće koje bi se, s kopna ili s mora, iz Dalmacije, Hrvatske ili bilo koje druge strane dovozilo u grad, bez obzira dovozi li ga domaći građanin ili stranac. [14]

I jedna sudska presuda, izrečena 24.VIII.1435.g., donekle, također, ilustrira teško stanje u tom pogledu. Trogirski je knez Marko Geno, njome presudio da splitski građanin Pavle Sučić nikad više ne smije doći u Trogir ili, ako ovo prekrši pa ipak dođe i bude otkriven, trebalo je da se s konopom o vratu ("cum laqueo ad colum") dovede pod vješala i - objesi! Kriv je jedino što je izašao na Klis i otud u Split odveo jednu bosansku karavanu koja bi inače otišla u Trogir ("conduxisse de Clisio Spaletum Dobroum Miladinich de partibus Bossine cum quodam caravana volentem ire Tragurium"). [15] Iako nikad izvršena, a 10.VII.1437. u Veneciji čak i poništena, (pa se Pavao Sučić u izvorima spominje i 1450.g.) [16] i ova presuda pokazuje do kakvih je sve apsurda dovodila oskudica roba. Jer, ekonomije dalmatinskih gradova i unutrašnjih predjela uvijek su bile u izrazitoj međuzavisnosti. Ponekad je bio dovoljan i manji poremećaj, npr. da turska provala, kao ona 1433. pohara Bosnu i onemogući ljudima da silaze u Split, da tamo nešto prodaju i da kupe sol i ostalo, pa da prihodi državne blagajne znatno podbace i ne doteknu za financiranje dospjelih obveza. Sav se državni prihod tamo i sastojao od prodaje soli i ubiranja trideset-

12) *Isto, str.34.-35.; ASV, Senato-delberazioni miste, LIV., str.7.; M.Šunjić, Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa, Historijski zbornik XIX., Zagreb, 1961., str.123.*
13) *Listine VIII., str.174.-175., 215.; M.Šunjić, Isto.*
14) *HAZ, Trog.arh., LXXI., svešč.4., str.6'.*
15) *ASV, Avogaria di comun, Raspe 3648., 145.; M.Šunjić, Dalmacija, str.235.*
16) *HAZ, Spl.arh., VI., 21/4, str.281.*

ine. [17] Nije drukčije bilo ni u ostalim mjestima. Kotorani su pisali o krajnjem siromaštvu i bijedi skoro svih građana ("...infinita poverta e miseria e generalmente in tuti citadini de quela cita") i strahovali da ih više od 2/3 napusti grad i krene u prošnju po svijetu ("mendicando per il mundo"). [18] I njihov je opstanak ovisio od odnosa Venecije sa Sandaljem ili hercegom Stjepanom i od slobodnog prolaza trgovačkih karavana preko susjednog teritorija.

4. *Oživljava, napokon, i zapadnobosansko tržište.*

a) Otvorenost Venecije za robu i ljude

Otkad se mletačka vlast vratila u Dalmaciju (1420.), Bosna joj je postala bliža nego ranije i u obzir su dolazile razne mogućnosti za međusobne ispomoći. Naši su ljudi, poslovno ili privatno, često odlazili u susjedne "mletačke" gradove na obali, čak i u metropolu da bi se otuda vraćali s pričama ili bi ostajali da bilo što rade: kao kućna posluga, kao radnici, vojnici, veslači na galijama ili, ako ništa drugo, da proseći "žive o šćapu". U Zadru je proseći (mendicans) živjela "Anca de Subjajce Bosne". Tamošnji joj je plemić, ser Blasio de Soppe, dao, prema posljednjoj želji svoga oca Lombardina, žensku novu tuniku od crne raše ("unam tunicam muliebrem, novam de rassa nigra), da se moli Bogu za njegovu dušu ("ut ipsa Anca teneatur orare deum pro anima dicti condam ser Lombardini iuxta eius voluntate"). [19] Oporuka Stjepana iz Šibenika (1448.) koji se izdržavao proseći u Veneciji ("contrata Sancti Angeli") pokazuje kako se i od toga moglo "lijepo" živjeti, jer je i on ustanovama i pojedincima, od ušteđevine, raspodijelio 26 zlatnih dukata i ostavio još 3 dukata, od kojih je trebalo da se, za njegovu dušu, okrijepi 13 siromaha ("quod recreatur 13 pauperes pro anima mea"). [20] Mnogo toga se tada događalo u Veneciji pa je i našim siromasima bilo dostupno bar ono što se od reda, veličine i sjaja moglo vidjeti po ulicama, trgovima i crkvama, jer je to svima bilo jednako otvoreno i pristupačno. Otuda se i kod nas mnogo znalo o Mletačkoj Republici i divilo njezinoj, vjekovima izgrađivanoj, metropoli. A prestiž Republike i sjaj metropole rasli su usporedno. Početkom XV.st., kad je Bizantijskom Carstvu predstojalo još pola stoljeća života, Carigrad je bio tek siromašna sjenka nekadašnje metropole, a Venecija hvaljena s pravom kao čarobna - najljepši grad svijeta,

17) *HAZ: Spl.arh.VI., 19/4, 29'.*
18) *AAV: p.II.t.XII., str.281.*
19) *HAZ: Zad.arh.notar Simon Damiani, B.V,f.6.sv.2., pag.143.*
20) *ASV: Sezione notarile, Testamenti, not.Rogeri Francesco, B.985, no 35.*

stjecište trgovaca i putnika sa tri kontinenta. Njezino je stanovništvo, ono čudno stanovništvo za koga "Honorantie civitatis Papie" iz XI.st. kažu da niti ore, niti sije, niti žanje ("illa gens non arat, non seminat, non vindemiat) živjelo od pomorsko-trgovačkih aktivnosti jer je (u XV.st.) godišnje u svijet slalo oko 10 milijuna zlatnih dukata u robi, od čega je i zarada bila velika, a kovnica mu je godišnje kovala oko milion zlatnih dukata i mnogo više srebrne i ostale monete. U nju su, kao rijeke, sa svih strana tekle goleme količine raznih roba ("corent come fait l'eive de fontaines", kako 1276.g. zapaža Martin de Canale). [21] Značajnom i u sve vidove javnog života dobro upućenom duždu Tomi Močenigo (Tommaso Mocenigo 1414.-1423.) činilo se kao da kroz Veneciju prolazi sve zlato kršćanskoga svijeta ("passava tuto l'oro del mundo Christiano"). [22] Od toga je izobilja dotjecalo za sve potrebe, pa i za ukrašavanje metropole veličanstvenim javnim i privatnim građevinama. Imala je mnogo stanovništva, mnogo trgovačkih, pomorskih i bankarskih kompanija, mnogo poduzetnika, graditelja, mecena, umjetnika, svećenika, diplomata, mnogo obrazovanih ljudi, doktora raznih znanosti, osobito mnogo legista, zbog čega su i stranci često svoje sporove iznosili pred mletačke sudove. I kao nitko drugi, imala je čak i svoje more. Bila je, ukratko, nedostižan uzorak veličine, snage, bogatstva, poslovnosti, reda i zakonitosti pa se snažno doimala i onih koji su dolazili i iz veoma razvijenih sredina. Jedan od takvih, milanski fratar Petar Casola, ostaje zadivljen pred svim što je vidio u Veneciji., i ushićen, kaže, da toliko obilje zlata nije mogao imati ni kralj Solomon! Zato odustaje od opisa svega što je vidio budući da, kako kaže, "ljepotu, veličanstvenost i bogatstvo Venecije" nije moguće ni opisati.

Istina, Venecija je imala i drugu, manje reprezentativnu stranu: 20.000 tkača izrađivalo je tkanine u njezinim tekstilnim radionicama, više od 30.000 veslača pokretalo je njezine lađe, u brodogradilištu je radilo 6.000 tesara i kalafata i mnogo radnika ostalih zanata. Dante je dolazio u mletačko brodogradilište i kad je vidio tamošnje uvjete rada bilo mu je odmah jasno da ne treba smišljati niti može smisliti goru sliku za svoj "Pakao". Onaj zamišljeni pogled s mosta u jarugu pakla u kojoj vri smola "kao što zimi vri paklina u arsenalu mletačkom..." njegova uobrazilja je oblikovala prema živim slikama iz mletačkog arsenala. [23] U taj aresnal, u taj "pakao", otišlo je podosta i naše smole, našega željeza i olova, kao što je i u mletačke kovnice i kujundžijske radionice otišlo mnogo našega srebra, za rasvjetu stanova, palača i crkava mnogo voska, u kotlove bojadisaonica platna mnogo našega crvca, itd. I krajnje oskudni podaci pokazuju da je čovjek iz Busovače (1371.) prodao 30 milijara (oko 14,5 t.) željeza Rombaldu Mlečaninu ili da je, samo u prosincu 1387.g. u Veneciju izvezeno 125,5 milijara (oko 50 t.) bosanskog olova.

Naše izravne ekonomske veze, međutim, nikad nisu našle paralelu sa jako dobro razvijenim političkim odnosima. Iz Bosne je sve zadugo odlazilo isključivo preko Dubrovnika, gdje se prethodno bezimeno miješalo s robom prispjelom i sa drugih strana, da bi tek potom, osim u Veneciju, bilo usmjeravanao u Anconu, Pesaro, Fano, Fermo i na druge strane. Jorjo Tadić je izračunao da su dubrovački Kabužići (1426.-1432.) samo u Pesaro i Fermo izvezli oko 220 t voska, u vrijednosti od 50.000 dukata! [24] i danas više nije mogućno izračunati koliko ga je u tome bosanskog, koliko srpskog ili nečijeg trećeg.

Bosanski su vladari bili zainteresirani da ograniče monopolski položaj Dubrovčana u ovoj trgovini, ali uvlačenje mletačkih trgovaca nije išlo lako čak ni u zapadnu Bosnu, gdje dubrovački trgovci nisu ni bili pretjerano učestali. Možda će tek od tridesetih godina XV. stoljeća tamo početi preovlađivati mletački element. Ali kako za poslove između trgovaca i kupaca, u redovnim uvjetima, prisutnost svjedoka ili notara nije bila potrebna, o svemu je tome ostalo veoma malo tragova. Ni ono što je bilo zabilježeno nije u cjelini sačuvano pa više svjedoči o tendencijama nego što omogućava i približnu rekonstrukciju. S druge strane, i u Bosnu su ulazili mletački i mediteranski proizvodi kao sol, ulje, tkanine, vino i sve ostalo što se moglo naći u dalmatinskim gradovima, a moglo se naći sve što i u Veneciji odakle su tamošnji trgovci i opskrbljivali svoje dućane. Zabilježeno je kako "Bertan de Lapo", splitski trgovac ide u Veneciju radi opskrbe svoga dućana ("per furnire la soa botega"). [25]

b) I vojnici trguju...

Kad je Sidonije Apolinar (430.-487.), galski aristokrat i prefekt Rima (468.), jednom navratio u staru Ravenu, novu prijestolnicu Zapadnorimskog Carstva, među kontrastima je zapazio "trgovce koji rukuju oružjem i vojnike koji trguju". [26] To što se njega toliko dojmilo, potrajalo je i tisuću godina kasnije. Uz jako razvijenu profesionlanu trgovinu to je bila redovita pojava i u mletačkoj Dalmaciji. U inventarima sastavljanim poslije smrti nekog trgovca često se spominju mač i balestra, kao što se u aktima spominju i mletački vojnici koji, umjesto plaće u gotovom, primaju nešto u naturi, što poslije prodaju za gotov novac ili mijenjaju za drugu robu kojom trguju. Često prazna, i u nemogućnosti da vojnicima redovito isplaćuje ugovorene nadoknade, državna im je blagajna, obično s velikim zakašnjenjem, kao protuvrijednost davala odgovarajuće količine soli ili žita, što su oni ubrzano prodavali, zalagali ili mijenjali, nanoseći

21) *Romanin: Storia documentata di Venezia, IV., Venezia, 1855., str.13., 94.; John Julian Norwich: Storia di Venezia, II., Mursia, Milano, 1982., str.12., 13., 37., 38.; M.Šunjić: Dalmacija, str.30.*

22) *Alfredo Bossisio, Basso Medioevo, Istituto geografico de Agostini, Novara, 1968., str.361.*

23) *Dante Alighieri: Pakao (preveo Mih.Kombol), MH, Zagreb, 1948., str.163., 169.*

24) *J.Tadić, Privreda Dubrovnika i srpske zemlje, Zbornik filozofskog fakulteta, X / 1., Beograd, 1968.*

25) *HAZ: Spl.arh.XVII., 34 / 4, 92'.*

26) *I.Montanelli-R.Gervaso: L'Italia dei secoli bui, I, Rizzoli, Milano, 1963., str.97.*

često time štetu i sebi i državi.[27] Četiri splitska "komestabila" (vojne starješine) su 13.V.1435.g. dala na veresiju Tvrtku Brajkoviću iz Uskoplja (koji je trgovao u Jezeru kod Jajca) 1200 kabala soli, uz obvezu da im je, u četiri jednake rate, isplati u gotovini, u srebru ili vosku, računajući marku (221,8 gr) srebra po 5,5 dukata, a libru (477 gr) voska po 6,5 solida. U jednom drugom slučaju od 3.IV.1435. (radilo o vosku zaplijenjenom za dug) cijena mu je određena 38 libara za centenar. Jedan od spomenutih vojnih starješina, Augustin de Camerino dao je Brajkoviću (23.IX.1435.) 185 kablova soli za 85 libara i 10 solida (=oko 13,8 dukata). Brajković je 18.XII.1435. ugovorio da i Nikoli Doymiju, splitskom trgovcu, isporuči slijedeće (1436.) godine stanovitu količinu čistog, izlivenog voska, računajući ga po cijeni od 7 dukata za svaki centenar (47,7 kg), primivši unaprijed 60 zlatnih dukata.[28] Te godine se tako kretala cijena voska u Splitu da bi 1446.g. skočila na 8, s tendencijom i daljeg rasta. Zaustavila se 1447.g. na 10 dukata po centenaru.[29] I 1456.g. vosak se u Zadru prodavao "ad rationem soldorum novem pro singula libra cere" (odnosno 7,33 dukata za centenar), zatim i 10 dukata za centenar.[30] Kasnije mu je cijena padala i mora da je kod nas bila niska kad ga braća Primovići, Dubrovčani nastanjeni u Anconi, tamo (2. i 18. lipnja 1437.) prodaju po 7,33 dukata. "Alegrectus Georgii" iz Splita prodavao ga je, skoro istovremeno, (14. srpnja 1437.) također u Anconi i po 7 dukata za centenar.[31] U Splitu mu je 1494.g. cijena 8,5 dukata po centenaru.[32] Tvrtko Brajković, skoro jedini od bosanskih trgovaca koji 1435.g. silazi u Split, ugovorio je (13.V.1435.) sa Aleksandrom de Saxoferato iz Splita da mu, do narednog svibnja (1436.), za 300 malih libara dotjera odgovarajuću količinu finog srebra, po cijeni koja tada bude postizana u Splitu ("eo pretio que tunc valuit in civitate Spaleti").[33]

c) Trguju i diplomati...

Ako su usputno trgovali mletački vojnici, usputno su trgovale i bosanski diplomati čak i kad je to mletačkim bilo odavno zabranjeno. Tamo su nakon dugog ukupnog iskustva, već krajem XIV. st. dobro znali da - ni lijep ni častan - ("non est decens nec hostum") spoj državnog dostojanstvenika i trgovca u istoj osobi, nanosi štetu interesu i ugledu države, pa su, odlukom Senata od 27.III.1396. strogo zabranili veleposlanicima, providurima, sindicima, posrednicima, glasnicima i svima ostalim koji iz Venecije odlaze državnim poslom da za trajanja mandata trguju u mjestu službovanja ili da trgovačke poslove povjeravaju ikome iz uže obitelji ili svoje pratnje ("non possit nec debeat ullo modo vel forma per se vel alios eius nomine facere nec fieri facere de mercantionibus in locis ad ques ibunt")[33a] Kod nas se tada za neki osobit (i od vladarevog odvojen) državni interes nije ni znalo pa su naši diplomati, u ime svojih gospodara, trgovali sve do kraja državne nezavisnosti. Umjesto da preuzmu rizik slobodnog tržišta, kralj ili veliki vojvoda bi, o slanju i prodaji svoga srebra i ostalog, diplomatskim putem izvješćivao mletački senat, redovito tražeći za sebe kakve olakšice, razumijevanje ili usluge kako bi stekli što povoljnije uvjete prodaje. Herceg je i 15.X.1457. tražio da mu se smola što ju pošalje u Veneciju plati dobro, odnosno dozvolu da je proda gdje mu se svidi na što mu je odgovoreno da slobodno postupi kako god želi, jer mletačka vlast s tim nema ništa ("nos in illa opus non habemus").[33b] Hercegova diplomatu Pribisava Vukotića su (1457.), na povratku iz Firenze, uhvatili neki Genovljani i na lađi ga doveli pred Dubrovnik da se nagode oko njegova otkupa. "Da otkupi Pribisava i verovatno stvari koje je nosio, herceg je morao da plati 600 dukata."[34] Drugi njegov izaslanik je (1461.), na povratku iz Venecije, nosio mnogo novca i drugih stvari ("multas pecunias et alias res") i stoga zahtijevao posebne sigurnosne mjere, za što je vlada pokazala razumjevanje i odobrila mu (23.VI.1461.) da se, sa dvojicom slugu, vrati na jednoj od galija koje su išle "ad Culfum".[35]

U ovakvim slučajevima ne znamo o kakvim se robama radilo kao što uopće ne znamo pojedinosti o oskrbljivanju naših velikaških i kraljevskih dvoraca. Znamo jedino da su oni pri tome uživali odgovarajuće povlastice, ne zato što ne bi imali čime da plate uobičajene dažbine, već da im se izuzimanjem ukaže pažnja i počast. I ovu je staru normu herceg, očigledno, zloupotrebljavao. Zapravo, on je povlasticu o bescarinskom uvozu robe za osobnu uporabu znatno proširivao i pod nju nastojao podvesti vosak, smolu, crvac i ostalo čime je trgovao. Na to su prvi morali reagirati Dubrovčani, a u tom smislu je nešto uradio i sam kralj Alfons V. kada je 10.XI.1452. obavijestio svoje organe u Apuliji da je hercegu, kad god se nalazi u Novom, slobodno kupiti i bez daća tamo izvesti živežnih namirnica u vrijednosti od 2.000 dukata.[36] Kad je i bosanski kralj nešto u Veneciji nabavljao za svoje osobne potrebe ("per la sua specialita"), išlo je to bez plaćanja carina i ostalih daća. Potvrđujući staru praksu, Venecija je rekla Nikoli Testi, Tomaševom poslaniku (17.VII.1458.), da će sve što je u ovom smislu odobravala - ubuduće još šire odobravati.[37]

---

27) ASV, Senato-Mar, X, 85, 95, 102'; XI, 24', 71., 144.
28) HAZ: Spl.arh.VI., 18/0, 8, 19', str.20., 23.; Arhiv HAZU, Zagreb, IId 155, sv.1., fol.19'. (1 libra=20 solida; 1 dukat=124 solida)
29) HAZ: Spl.arh.IX., 23/10, 7', 8., 23/11, 69.
30) HAZ, Zad.arh., not.Simon Damiani, B.IV., f.V., sv.1.
31) Archivio notarile di Ancona (ANA), not.Giorgio di Pietro, no 57, p. 140', 183, 198'.
32) HAZ: Spl.arh.XXIV., str.448.
33) Isto, VI., 18/0, 19'.

33a) ASV: Senato Deliberazioni miste, XLIII., 121'.
33b) Listine, X., str.123.
34) S.Ćirković, Herceg Stefan, str.140.; A.Babić, Diplomatska služba, str.51.
35) Listine, X., str.172.
36) Ćorović; Historija Bosne, str.505.; Ćirković: Herceg Stefan, str.126.-7., 140.
37) Listine, VIII., str.132.

d) Trgovali su i svi ostali

Ali nije samo herceg Stjepan izišao na glas kao veliki trgovac. Trgovačkim poslovima bili su zahvaćeni i svi ostali - od vlaških katunara do velikih vojvoda i kraljeva. Tek je propast države (1463.) pobrkala njehove unosne poslove, a preživjele navela da iz egzila tragaju za nenaplaćenim računima. Oni su, prema interesu, birali tržište između Dubrovnika i Splita do Venecije. Veliki vojvoda Petar Pavlović je svoje olovo u zadnje vrijeme izvozio preko splitskog trgovca Venture Engleski de Meraviglia. Za ono što nije naplatio za života njegovi su rođaci, Vladimirići, iz Zadra (gdje su se sklonili pred Turcima i nastanili), pokrenuli sudsku parnicu 19.V.1463.g. [38] Katarina, udovica kraljeva strica Radivoja Hrstića ("consors olim potentis viri et domini Radivoj Herstich, et filia condam domini Miclous Betcich de Velika Posega"), iz Šibenika je (22.VII.1463.) ovlastila tog istog Venturu da, kao njezin zastupnik, naplati 400 zlatnih dukata od valturka Pribošija Svojemirića (Svoyemirich) i 60 dukata od Milašina Juraševića iz Dubrovnika jer je znala da su toliko dugovali njenom Radivoju. [39]

e) Stočarstvo - široka osnova razmjene

Najširu je ekonomsku osnovu kod nas imala trgovina stokom i stočnim proizvodima. "Njome se bavio svako, od vlastele preko trgovaca do seljaka i Vlaha". [40] Svi su se bavili i stočnim uzgojem. O tome nema bližih podataka, ali ako je polovicom XIV. st. samo na Pelješcu, po Šundričinom računanju, bilo oko 120.000 grla stoke [41] ili (po jednom drugom računanju) na zadarskim otocima preko 200.000 ovaca, onda možemo slutiti da je slično i u susjednim područjima, jer bar "ovce su kapital koji se svake godine skoro udvostručuje". [41a] Zadarski je samostan Sv.Krševana (1453.) držao 1796 brava (1138 ovaca i 658 koza) na svojim imanjima samo na dva otoka (Maon i Cobilrat). [41b] Govorilo se o mnoštvu stoke ("grandissima quantita de animali") i na Rabu a od tog "mnoštva" je, nekad veći dio pripadao pučanima kojih je i bilo preko 300, nego plemićima kojih nije bilo ni 40 ("infra XL zentilhomeni"). Ali stočarstvo je bilo ne samo unosno nego i veoma "plemenito". I naše je plemstvo imalo više stoke nego što pretpostavljamo. Rabski plemići sami tvrde kako oni i nemaju drugog zanimanja i kako je stoka sva njihova imovina ("non habiando altro exercitio

38) *HAZ: Zad.arh., not.Simon Damiani, B.V., f.6/5, 252'-253.*
39) *HAZ: Šib.arh., not. Ilija Banjvarić, 17/II.-III., 113.-113'.*
40) *Ćirković, Herceg Stefan, str. 131.-132.*
41) *Z.Šundrica, Stonski rat u XIV. st., Pelješki zbornik, 1980, str.140.-1.; N.Klaić-I.Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, Zadar, 1976., 415.*
41a) *HAZ, zad.not.Simon Damiani, B.III, f.V., sv.8, str.342'.*
41b) *Listine, IX, 342, 388.*

che questo solo de i soi anemali in la utilita di qual consiste tuta la vita et faculta soa"). Prema popisu koga je sačinio knez tvrdili su 1451.g. da od oko 27.000 njima pripada oko 22.500, a pučanima tek oko 4.500 grla stoke (Listine, IX, 343, 388). U to se vrijeme pred Vlatkovićima sklanjao iz Krajine knez Vukmir Kačić koji niti je bio plemić niti posjednik iz prvog plana, a ipak je imao svakako više od jedne tisuće, a možda i dvije tisuće grla krupne i sitne stoke ("animalia grossa et minuta"). Znatno kasnije (1468./69.), na sudskom procesu protiv Andrijaševića (koji su se isticali u ratu protiv Kačića) svjedok Jelovac Milinković iz Humske zemlje ("de territorio Chumschi), upitan: "koliko je bilo Vukmirove stoke kad je prikupljena?", odgovara da je bilo oko dvije tisuće i više (quod fuerut duo millia et plus). Ni drugi svjedok nije znao tačno odgovoriti, ali i po njegovoj se ocjeni radilo o preko 1000 grla (quod fuerunt ne scire dicere sed suo credere fuerunt ultra animalia mille). [42]

Živa se stoka odavno iz naših krajeva izvozila preko mora za potrebe talijanskih gradova. Mletački senat odobrava npr. jednom Ravenjaninu (1.VIII.1388.) da za potrebe svoga grada, bez ikakvih smetnji preveze 400 ovnova "de partibus Sclavonie". U tome se nisu razlikovali ni Ankonjani pa i njihov notar Tomaso Marchetti konstatuje 5.V.1425. da su dva trgovca iz Castro Sirolo kupila od jednog Zadranina 152 ovna za 94 dukata. On bilježi i 14.VIII.1427. da je ser Toma Papalić iz Splita prodao u Anconi 237 ovnova za koje će mu se do narednog Uskrsa isplatiti razlika od 137 dukata. [42a] To se nastavljalo pa je i u srpnju 1445., na dvije lađe u Anconu prispjela znatna pošiljka ovnova čiji broj se izričito ne spominje (Certam quatitatem castronorum) iako je zadarskom nobilu Šimunu Benji (Simon de Begna) donijela zamašnu sumu od 296 dukata plativih preko Soranco banke - "in banco de Sorantiis de Venetia", a to je samo razlika (restuum) između onoga što je već dobio i onoga što je ugovorio. Notar je izbjegao izričitost pa je umjesto broja spomenuo "izvjesnu količinu ovnova" (certam quantitatem castronorum), a umjesto prodajne cijene da su kupljeni po izvjesnoj cijeni (pro certo precio). Iz sačuvane zabilješke vidi se da je trgovac iz Riminija ugovorio 24.V.1463. stotinu dvogodišnjih i stotinu trogodišnjih ovnova (castratum animalium) za 80 dukata u Šibeniku. [43]

Zavisno od ponude i potražnje kolebale su se i cijene žive stoke. Svoje cijelo veliko stado od 133 brava prodala je udovica jednog zadarskog trgovca (1.VI.1461.) za 152 libre i 19 solida malih denara i dobila tako samo 23 solida po grlu (5,4 grla za 1 dukat) što je malo i za ondašnje prilike. Istina, radilo se o ovcama, jagnjadi i ovnovima. Šta tek reći za slučaj kad domaćin Stojmil Gurgurević iz Kločićana (1460.) daje drugom, Tomi Deviću iz Kamenjana (Za-

42) *HAZ, Spl.arh.XIV., 30/3, 45-45', 50.*
42a) *Archivio notarile di Ancona, not.Tommasso Marchetti, 105(1), 26'; (2) 35.*
43) *ASV, Senato-Deliberazioni Miste, XL, 129; HAZ, Zad.not.J.Calcina, B.I,f.II, sv.5, str.214-216; zad.not.Simon Damiani, B.IV., f.V, sv.6, str.98'; sv.11, str.193; Šiben.not.Ant,de Martinis,XIX,29'.*

dar), za 47 libara malih: 4 krave, 1 tele, 1 vola i 1 krmaču; ili kad drugi za 70 libara malih (1461) dobiva 54 brava, 7 krava i 2 magarca! [43a] Inače, obično su četiri ovce ili koze prodavane za 1 dukat. Na Rabu je (25.V.1442.) 400 ovaca i 100 koza prodato za 125 dukata, a malo kasnije 170 ovaca i 30 koza za 50 dukata. Moguće da su ovakve cijene vrijedile na širem području. Ako za ovo, uslijed nedostatka podataka, ne nalazimo potvrdu u Bosni, nalazimo je u Italiji. Šibenčanin Juraj Rusnović (Georgius Rusnovich) koji je živio u Varanu kod Ancone prodao je 2.III.1478.g. 20 ovaca i 10 koza za sedam i po dukata (ANA, 40 (4), 63). Za same ovnove dobivalo se više. U Splitu je (27.IV.1448.) ugovoreno 206 ovnova za 100 dukata, skoro jednaka kao mnogo ranije u Trogiru (1370.) - 100 ovnova za 50 dukata. [44] Prema podacima iz 1448.-1450.g. na Korčuli su ovnove plaćali po 2 libre (1/3 dukata), po 1 libru i 14 solida, po 6 ili 7 libara za 3 ovna. Vlasi su u Šibeniku (12.III.1437.) ugovarali isporuku 270 trogodišnjih ovnova pod vunom (cum eorum lanis integris) za 100 dukata. [45]

Pojavljujući se na tržištu u povoljnijem trenutku ponetko je sigurno i bolje prolazilo. Kad bi nekako doznao da u određenu luku stiže folta i da će tamo duže ostati, promućurniji bi čak i izdaleka prema njoj sa stokom krenuo da je skuplje proda. Ali ni to nije uvijek bilo bez rizika. Čuvši da admiral stiže u Split, Šibenčanin Petar Radmilović je požurio tamo (1480.) sa 150 brava uvjeren da će dobro zaraditi (credens propter classem ea bene vendere posse). Ali se desilo da je flota već sutradan po dolasku krenula iz luke, a trgovca, koji je ranije možda i uspijevao, ostavila sa stokom u neprilici. Nakon tolikog puta on nije mogao ni da je vrati niti je imao čime da je hrani. Sve bi to ionako bio nepredviđen trošak koji se cijenom ne može pokriti. Da izbjegne najgore, sve je dao u bescijenje: četiri i po brava za dukat (in quattour animalibus cum dimidio ad ducatum). [46]

I o trgovini stokom podaci su oskudni, a ugovori rijetki jer - kako lijepo opaža Ćirković - "put kojim se ona nabavljala nije vodio kroz...kancelariju". [47] Nesiguran u dobit, trgovac je često smanjivao troškove izdržavanja stoke na putu do kupca. Slabo hranjena, bez dovoljno odmora, stoka je u pokretu gubila na izgledu i težini, što joj je još više obaralo cijenu. Trgovcu koji je, nakon 10 dana hoda, iz Jajca stigao u Split sa 11 volova, knez je zabranio da ih proda jer su bili u tako jadnom stanju da se bojao širenja kakve zaraze. Na trgovčev skriven pokušaj da prodajom mesa izvuče kakvu takvu nadoknadu knez je, radi zaštite potrošača (ne morbaretur gentes), naredio da se meso baci u more (quod carnes bovum... in mari ejicientur). Nevješt trgovac je inače lako gubio na ovim poslovima. Poslujući napola sa ujnom Stanicom, Stjepan Konjević

44) *HAZ; Sudski arhiv Raba, acta Andrea Foieta, 9; zad.not.Simon Damiani, B.IV, f.V., svešč.12., p.210.; Spl.arh., IX., 23/12, 183.; Rački, Notae Joannis Lucii, Starine, XIII., Zagreb, 1881., str.239.*

45) *HAZ: Šib.not.8,9, Christophorus Loveto, sv.9-I-c, str.58.; Korč.arh.VII., 20/19.*

46) *HAZ; Šib.arh.,not.Ante Campolongo, 11/III., 335'-336.*

47) *Ćirković, Herceg Stefan, str.131.-2.*

(sestrić Radića Radosalića iz Jajca) dobio je od nje 21 vola (1478.) da ih proda, zaduživši se za to 42 dukata. Prodajući meso na malo i na veresiju (a menuto et in credenza), utvrdio je kasnije da je izvukao samo 34 dukata i 32 solida, tj. da je napravio gubitak od 7 dukata i 92 solida. [48]

Gradovi su bili veliki prerađivači i potrošači goveđe i kozje kože. Ona se i iz naših krajeva izvozila u Dubrovnik, u dalmatinske gradove i u Italiju. U Zadru je 1460.g. za 50 volovskih koža plaćeno 167 libara i 10 solida, odnosno po 3 libre i 7 solida za svaku. Sirove i štavljene (crude e conze) prodavane su 1478.g. u Senju po nešto većoj cijeni. Stjepan Konjević ih je na veliko plaćao po 4 libre ili, kako kaže, jednu i pol za dukat ("pelle una e meza al ducato"). Prodajući ih na malo u Splitu (po 4 libre i 16 solida, po 5 libara i 5 solida, po 5 libara i 10 solida) prosječno po 5 libara, dobio je za 92 kože 460 libara (=74 dukata i 24 solida) i, po odbitku tridesetine, zaradio 11 dukata i 20 solida. Dvije godine kasnije bio je slabije sreće: platio je po pola dukata 130 volovskih koža prispjelih iz Carigrada i s njima je 23. V. 1480. otišao u Anconu. Kad je na 65 dukata koje je uložio dodao nastale troškove, tih 130 koža je već iznosilo 70 dukata i 39 solida, a tamo se nije mogla postići ni približna cijena. Sve je morao ustupiti po 4 karlina (130x4=520 karlina), a dukat je obračunavan po 11 karlina. Tako je, umjesto uloženih 70 dukata i 39 solida, dobio samo 47 dukata i 33 solida, tj. izgubio je 24 dukata i 46 solida, što je za njega bio težak udarac.

Za 8 dukata se u Splitu nabavljalo 100 jarčjih koža ("pelle bechine"). Na 500 takvih koža (za koje je platio 40 dukata) prodavši ih 300 u Splitu i 200 u Anconi, Stjepan Konjević je zaradio 8 dukata. [49]

Iz Bosne je u Split na prodaju dogonjena i tovarna stoka. Po onome što je od zabilježenog ostalo sačuvano, dogonjena je iz Duvna, Lašve, Livna, Imotskog, Potkotora sa Vrbanje, Radobilje, Rame, iz katuna Rogovci, iz Vesele Straže, Vrlike, itd. Može se nagađati što je sve vrjednovano kod odrađevanja cijene jednoga konja ili magarca, ali ona je veoma raznolika: od 2 do 8 ili 10 pa i do 17 dukata za konja, od 3 do 16 libara malih za magarca. Naši vladari, vojvode i ostala vlastela voljeli su da drže, da poklanjaju i primaju i skupocjenije konje pa Sandalj jednom govori o svome "konju vojničkom", a Venecija plaća 110 dukata za dva konja poklonjena kralju Tomašu. Stranci - Talijani dolazili su u Split da nabavljaju konje za svoje tržište ili su ih naši trgovci tamo prodavali. Stjepan Konjević je 14.VI.1479. u Splitu kupio 16 konja (po 3 dukata) za 48 dukata, a već početkom srpnja stigao je s njima u Anconu. S troškovima između Splita i Ancone od 14 dukata i 58 solida ukupno (ili 112 solida po svakom konju) mogao ih je prodavati po 4 dukata. Prvoga je (7.VII.) prodao čak za 6 dukata, ali narednih dana nitko nije više pristajao na takvu cijenu pa je tek nakon 5 dana (12.VII.) prodao dva naredna konja po 5 dukata, a 13.VII. još

48) *HAZ: Spl.arh., XIX., 36/8, 4.-5., 14.-15.; XXI, 38/1, 549.*

49) *HAZ: Zad.arh., not.Simon Damiani, B.III., f.5, sv.10., str.115.; Spl.arh.XIX., 36/8, 7-10, 15, 17-19'.*

jednoga za 4,5 dukata. Čekao je još 7 dana i napokon 20.VII. prodao i preostalih 12 konja (po 4 dukata) za 48 dukata. Kada je od ukupno ubranih 68,5 dukata odbio nastale troškove (14 dukata i 48 solida) ostala mu je zarada od 5 dukata i 84 solida malih denara. Naredne (1480) godine otišao je u Apuliju sa 45 konja i na njima izgubio 28 dukata! [50]

Među raznim prerađevinama od stočnih proizvoda, siru je uvijek pripadalo značajno mjesto u ljudskoj ishrani bez obzira na to što su mu stručni liječnici ponešto prigovarali, jednako na kraju kao i na početku srednjeg vijeka. Spominjano je kako dubrovački liječnik (1430.) isključuje sir sa jelovnika oboljelog vojvode Sandalja, ali je i tisuću godina prije njega o štetnosti sira po zdravlje pisao grčki liječnik Antim koga je Teodorik Veliki, početkom VI st. poslao iz Ravene u Pariz svome šurjaku, franačkom kralju Chlodowechu (Klodoveg, +511). Primamljen da stalno ostane u Galiji, koja je i tada bila na glasu po proizvodnji sira, Antim ne može da mu, u svom spisu "O ljudskoj ishrani", ne prizna i neka dobra svojstva i da ga ne preporuči u svježem stanju. Ali dok preporučuje meki, mladi sir i on isključuje onaj tvrdi. Onome tko i takav (duro) jede "ne treba drugi otrov". [51]

I pored obeshrabrujućih "stručnih" prigovora i mnoštva stoke, proizvodnja sira se nije mogla uskladiti sa sve većom potražnjom. Iz dalmatinskog zaleđa redovito je stizao u dalmatinske, čak i u istarske i talijanske gradove. Poreč je tražio i odobreno mu je (20.VII.1442.) da "de partibus Dalmatie seu Sclavonie" dobavlja godišnje do 20.000 libara (oko 9,5 t.) sira. S obzirom na zarade i platežne mogućnosti dobrog dijela građanstva, cijena mu je ostajala relativno visoka pa svaka obitelj nije ni mogla da ga redovito priušti. Stoga su trgovci davali kaparu proizvođaču, a on se obvezivao da neće vršiti prodaju mimo ugovora. Budući da su mu cijene oscilirale, nisu unaprijed ni ugovarane nego su vrijedile onakve kakave se u mjestu prodaje postižu na dan prispjeća. Prodaja je uvijek išla dobro i Vlasi su, bez obzira na povremene opasnosti na putu, redovito silazili u gradove s karavanima i donosili koliko su mogli. U Splitu se 5.VII.1484. zateklo 150 konja na kojima su "Murlachy" - turski podanici - dopremili sir, a onda se nisu smjeli vratiti preko Klisa, iako su imali uredne propustnice jer je neočekivano izbio nekakav sukob između "Mađara" i Turaka pa se povjerovalo da je počeo pravi rat (per modo che dicono fra dicti Turchi et Ungari esser guerra). Splitski knez im je morao osigurati povratak preko Poljica.

O cijenama sira nije ostalo mnogo podataka, a teško se snalaziti i u njegovim mjerama. U Šibeniku se (16.XII.1448.) za 4.315 šibenskih debelih libara sira, računajući za svaki milijar po 60 libara malih denara (librarum sexaginta parvorum pro quoque milliario), očekivalo 258 libara i 18 solida malih denara. Ali kad i to znamo ipak ne znamo mnogo pošto težina šibenske libre danas više nikome nije poznata. [52] Kontradiktorni su (možda ne ispravljeni pa stoga i neupotrebljivi) navodi (N.Klaić - I. Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, Zadar, 1979, 417) da je sir u zadarskom području ugovaran po 116, odnosno 17,5 dukata za milijar ili kako će prodavač dobiti 16 libara mletačkih groša za 16 milijara sira. Tačan podatak iz notarskog arhiva u Anconi (4.III.1446.) kaže da je od šibenskog trgovca Šime Florijanova (Simon Florii de Sibinico) kupljeno 6 milijara sira po cijeni od 8,25 dukata za svaki milijar (sex miliaria casey de Sclavonia... ad ratinem octo ducatis et unis quarti alterius ducati auri pro quolibet miliario). Tako se ova cijena sira (8,25 dukata ili 49,5 libara malih) skoro izjednačava sa cijenom meda. Splitski trgovac Živko iz Jajca (Sifcus de Jayza) ugovarao je s jednim Kotoraninom (poč.1482.) trampu 8.000 libara meda za ulje i ovčetinu, a med računao po 50 libara malih za svaki milijar. [52a]

50) *HAZ: Spl.arh., III., 8/1, 19', 20, 23'; III., 11E, 108, 121.; 11F, 135.; 11G, 108, 110.; V., 16/1, 79.-80.; IX., 23/12, 164.; 23/13, 234.; XI., 25/10, 9, 10'., 16; XIII., 30/1, 363.; XIX., 36/8, 7'-9, 15'-18.; XXIII., 31/22, 100.; Šib.not.Rafael Ferro, 13, 14b, 36.; ante Campolongo, 11/IV., 163.-163'.*

51) *Epistula de observatione ciborum, Corpus medicorum Latinorum, t.VIII/1, ed.Liechtenhain, Berlin 1928. II.izd.1963. str. 14.,36.,80.,81. F. G. Maier, Il mondo mediterraneo tra l'Antichita e il Medioevo, Feltrinelli edit., Milano, 1970, str. 238.*

f) Krzno i divljač

Možda je iz Bosne dobro krzno odlazilo u svijet od nastarijih vremena, a spominje se to već u prvom pismu koje je ovamo stiglo u ime papske kurije. Pišući "Kulinu velikom banu Bosne", papski legat Tebald je (1180) tražio da mu se, u znak poštovanja blaženog Petra apostola, pošalje kuninih koža.[52b] U svakom slučaju, arhivski izvori iz XIV i XV st. govore o brojim krznarskim radionicama u dalmatinskim gradovima. Među slitskim krznarima je uvijek bilo Bosanaca. Tamo su izrađivani krzneni ogrtači i razne vrste odjeće postavljene vučjim, lisičjim, vjeveričjim, dabrovim ili bilo kojim drugim krznom. Naše rijeke, Neretva i Cetina ličile su tada na kakve farme za uzgoj dabrova. Otuda je dolazilo mnogo njihovog krzna koje je prerađivano u dalmatinskim gradovima ili upućivano dalje u Veneciju i ostalu Italiju. Samo za šest srpanjskih dana (10,12,16,18,30,31) 1481.g. otišlo je iz Neretve direktno ili preko Splita u Veneciju 3.815 komada dabrovog krzna - "pecias casty" a tako je sigurno bilo i u vremenima iz kojih nema sačuvanih podataka. Sličan tovar od 278 dabrovih koža upućen je (30.VII) u Marke i od 418 koža (9.VIII.) u Apuliju.[53] Preko splitskih krznara u Veneciju je išlo mnogo i vjeveričjeg krzna (le pellicie di scoiattolo), koje je bilo u velikoj modi u Italiji XV st. Prerađeno u odjeću

52) *ASV, Senato Mar, I., str.99.; HAZ: Šib.arh., not.Ante Campolongo, 11/IV., str.128., 230.; Spl.arh.XIX., 36/5, 11'; Đurđica Petrović: Sir u srednjovjekovnom Dubrovniku, Istorijski glasnik, 1-2, Beograd, 1988., str.18.-21.; Milan Vlainac: Rečnik naših starih mera u toku vekova, III., Beograd, 1968., str.529.*

52a) *ANA, not.Tommasso Marchetti, 104(7), a.; HAZ, Spl.XVII 0/1, 520'.*

52b) *Napretkova Povijest Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1991., str.205.*

53) *HAZ: Spl.arh., XVIII., 35/0, str.232.-4.*

krzno se iz Splita vraćalo i u Bosnu. Ventura Engleski se sjeća (1479) kako je 1457. ili 1458.g., na rukama određenog čovjeka, vidio 4 do 6 bundi od kuničjeg krzna (quattuor usque ad sex fodras fuinarum) koje je po nalogu trgovca Nikole Pecinića (oca pjesnika Marka Marulića) trebalo odnijeti u Jajce, (ut illas portaret Jaizam) trgovcu Anti Zuanoviću [54] Izvozilo se čak i ptice grabljivice kojima se plemstvo služilo u lovu. Nenad Fejić nalazi da je 17.VII.1337. Bartolomej de Fonte iz Barcelone, u Dubrovniku kupio 25 jastrebova za 19 dukata i 8 sokolova za 18 dukata.[55] Sokol je tada vrijedio koliko tri jastreba. Uz srebrene pladnjeve i konje, bosanske grabljivice su išle i kao otmjen kraljevski poklon, a dužd je povremeno tražio od svojih kneževa u Dalmaciji da mu ih nabavljaju.

g) Rukotvorine od srebra

Ostalo je mnogo tragova o značajnoj bosanskoj proizvodnji i izvozu srebra, ali ne i o njegovoj preradi i obradi. Tek jedna zabilješka s kraja 1468.g. potvrđuje da je i herceg Vlatko Kosača imao svoga zlatara koji je stalno radio u njegovom kaštelu (uno Piero Raguxeo che era orexe del dicto signor et lavorava continuo in castelo).A taj je zaista i dao povoda pa se o njemu govori i da mu se ime zapiše jer je opljačkao gospodara pa noseći sa sobom 3 srebrne čaše (cope), 9 tacni (taze) i 1 kašiku (chuthiara), u svemu oko 3,6 kg. (11 libara i 11 unca) noću, 27.XII.1468. pobjegao preko zida.[56]

Ne znamo da li su domaći zlatari radili po našim gradovima, rudnicima, samostanima ili dvorovima, mada se od kraja XIV stoljeća može pratiti kako bosanski mladići dolaze u dalmatinske gradove radi učenja raznih zanata, pa i zlatarskog.[57] Sasvim je jasno da ih je mogućnost poslovanja u Bosni upućivala na izbor zlatarskog zanata, ali nema direktnih dokaza i da su se vraćali u Bosnu poslije njegova izučavanja. S druge strane, bilo je Bosanaca među zlatarima Dubrovnika, Splita, i ostalih primorskih gradova. U Šibeniku su 28.XI.1448.g. spomenuti nasljednici "Stefani Jaice, aurificis".[58] Ipak, bilo bi neobično da zanatlije - zlatari nisu koristile tako povoljne okolnosti i bar u nekim bosanskim gradovima imali svoje radionice. Za sada se zna da su neki dubrovački zlatari bili nastanjeni u Visokom i Fojnici tokom XV. st.

Gospođa D. Kovačević je u izvornoj građi Dubrovačkog arhiva našla imena četvorice dubrovačkih zlatara koji su radili u Visokom, a još više ih je radilo u Fojnici. Samo u periodu 1430-1463 u Fojnici je radilo 12 takvih majstora - zlatara. Jedan od njih zadržao se tamo 8, a drugi čak preko 20 godina. [58a]

Oskudnost izvora ipak ne sprječava potpuno da se nazre postojanje izvjesnih bosanskih izrađevina od srebra, u prvom redu skupocjenih pojaseva i posuđa koje je stizalo do korisnika u Dalmaciji, Veneciji, Milanu, Napulju, Budimu ili Carigradu, uglavnom sve dokle su dopirali bosanski diplomati. Nešto od toga dato je na poklon, jer bila je praksa da poslanstva, idući u razne misije, nose darove osobama koje će sretati, a mogu biti korisne.[59] Mletačke kronike izričito bilježe kako su bosanski poslanici 1451.g. predali duždu i Senatu na dar 4 konja, sokolove i 4 srebrena pehara.[60] Svi koji su tada držali do sebe po dalmatinskim gradovima imali su u kućama bosanskog srebrenog posuđa, Srebrno posuđe kraljevsko i vojvodsko, nosilo je odgovarajući žig. Jedna takva tacna, s žigom kralja Tvrtka (in qua erat signum domini regis Tverhci), poklon uglednom građaninu Mihi Madiju (qua dicebatur dictum dominum regem alias donavisse eidem domino Miche), spominje se 8.VII.1429. kao založena u Splitu.[61] Dvije srebrne tacne, od kojih jedna također sa kreljevim žigom (una del arma del Rea), upisane su u inventar dobara ostalih iza Dujma, sina pokojnog protomajstora Ivana, klesara iz Splita.[62] Na velikim srebrenim pladnjevima vojvode Vladislava Kosače, zadarski notar (1473) zapaža njegov žig, a na jednom od njih i naokolo ispisanu nekakvu legendu. Notar nije znao da je pročita, ali konstatuje da je ugravirana "bosanskim pismom" - cum aliquibus literis bosnensis circumcirca.[63]

Za neke srebrene posude izričito je rečeno i da su bosanske. Splitski notar je 23.I.1494.g. opisao "unam taciam magnam...cum uno flore in medio, cum literis circa dicentibus Gaspar Slik, laboratam opere Bosne".[64] Moglo bi se pretpostaviti da je i u ovom slučaju riječ o poklonu jer i Slik je bio uticajna osoba, kancelar cara Fridriha III. u čije ime je (18.XII.1442.) tražio da Venecija odredi povjerljivu osobu s kojom bi razgovarao o važnim pitanjima. Tražio je pomoć protiv grofa Celjskog, na što Venecija, zbog prijateljstva s grofom nije pristala, ali je (21.XII.1442.) izrazila spremnost da među njima posreduje oko primirja.[65]

Bosanskih izrađevina od srebra bilo, je sigurno, i u prodaji, a otuda i kod građana za koje ne znamo da su obavljali neke službene misije. Dvije "taze bosnexe" zapisane su kao ostavina splitskog građanina Jeronima Maričića

54) HAZ: Spl.arh., XVII., 34/6, 57; I.Pederin: Il comune di Spalato, str.54..
55) N.Fejić, Španci u Dubrovniku u srednjem veku, Prosveta, Beograd, 1988., str.36.
56) HAZ: Korč.arh., XIV., 36/13, 10a; M.Šunjić, Nekoliko podataka o srednjovjekovnim bosanskim izrađevinama od srebra, Radovi Filozofskog fakulteta, I., Sarajevo, 1963., str.346.
57) D.Kovačević, Prilog proučavanju zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni, Godišnjak DI BiH, X., Sarajevo, 1958., str.283., 287., 288.
58) HAZ: Šib.arh., not.Ante Campolongo, 11/IV., str.214.

58a) D. Kovačević, Trgovina u srednjevjekovnoj Bosni, Djela Naučnog društva BiH, XVIII., Sarajevo, 1961., str. 81.-82.
59) A.Babić, Diplomatska služba, str.29.-33.
60) Marcantonio Erizzo, Cronica Veneta, Mss.marciane, It.cl.VII., cod.56., coll.8636., pag.450.; Zorzi Dolfin: Cronica di Venezia, Mss.Marciane, It.cl.VII., cod.794., coll.8593., p.421'; M.Šunjić, Prilozi, str.133.
61) HAZ: Spl.arh.V., 17/10, str.53.
62) Isto, XI., 25/7, str.32.
63) M.Šunjić, O vojvodi Vladislavu Kosači i njegovoj srebrenini deponovanoj u Zadru, Godišnjak DI BiH, XXXIX.; Sarajevo, 1988., str.68.-70.
64) HAZ. Spl.arh., XXIII., 39/30., str.282.; M.Šunjić, Nekoliko podataka, str.346.
65) ASV, Deliberazioni secrete, XV., str.150.-151.

(Hieronimus Maricich) 28.IV.1488.[66] Splitski trgovac Batista d'Augubio imao je cijelu kolekciju bosanskog srebrnog posuđa. Imao je on i inače mnogo vrijednijih stvari bez kojih je njegova kuća mogla pa je, pred polazak na hodočašće u Rim, oporukom odredio (1477.) što se od toga može prodati a novac uložiti u kupovinu zemlje. Jedino srebrnina (arzento lavorato) se nije smjela dirati i morala je ostati u kući. To su "bosanske pozlaćene zdjele, velike i male, 19 na broju, viljuške, kašike, jedna posuda za bombone..." (taze de Bosina tute indorade, grande e pichole, per numero desnove, pironi, chusliere, una confetiera, voglio che restino in caxa)[67]

Takvog posuđa imali su i drugi i međusobno ga posuđivali prilikom većih gozbi, sa većim brojem uzvanika. I Batista kaže da je svoje srebrno posuđe ustupao knezu i kastelanu kad su priređivali velike svečane ručkove i sugrađanima kad su priređivali svadbe. Da prilikom vraćanja ne bi dolazilo do zamjene sa sličnim tuđim posuđem, pedantni Batista je na svome vrhom noža urezao nekakav karakterističan znak (le qual taze de Bossina io ne ho segnato del mio segno proprio consueto, de mia mano segnate cum la punta de un cortello). I pored svih tih mjera opreza zapazio je odavno, kako kaže 15.IV.1480., da mu, što zbog zaborava, što zbog nezapisivanja kome što posuđuje, nedostaje nekoliko bosanskih tacni (quia piu tempo fa io me trovava alcune taze bossinese manchar), a skandal je izbio kad se jedna od njih otkrila kod ugledne gospođe Antonije, kćeri ser Andrije Markovića (Andrea de Marco, Andrea Marchovich), žene Nikole Trogiranina (Nicolo Tragurino) koja ju je sa nekim svojim vrijednostima ostavila u zalagaonicu. Uvjeren da "s pravdom stečene stvari ne smiju propasti". Batista je podnio tužbu. Tužena je smatrala da sam znak ništa ne dokazuje pa ga nije ni ostranjivala ni opovrgavala i u prigovoru je jedino objašnjavala kako se on tamo našao Tacnu je posjedovala više od 20 godina, Batista ju je zabunom u nekoj prilici uzeo mjesto svoje jer su bile jednake, dugo je držao u svojoj kući i urezao joj svoj znak koji je ostao itd.[68]

Suvremenici su poznavali i jasno razlikovali što je čiji proizvod i model. Stanica, udova velikog splitskog trgovca Radića Radosalića iz Jajca, i sama trgovac poslije njegove smrti, jasno kao i splitski notar, razlikuje npr.tri srebrne kašike bosanskog uzora (tria cocleria more bossinensis) od četiri srebrene kašike talijanskog uzora (quattuor cocleria more italico de argento). Prilikom otkupa jednoga zaloga (13.II.1482.) ona se sjeća i šest ili sedam srebrnih prstenova bosanske izrade sa dragim kamenom (anelli sei over sette darzento de lavor de Bosna, cum certo credo pedre dentro)[69]

Među skupocjenim izrađevinama od srebra često se spominju bosanski pojasevi. Od Kotora do Venecije bilo ih je po kućama, zalagaonicama i dućanima. U dućanu splitskog trgovca Ostoje Utišenovića inventarisano je (30.III.1450) takvih 17 pojaseva (zenture bosnexe). Cijene su ima najčešće bile jako visoke. Jedan založen u Splitu procijenjen je 30 dukata, drugi na Korčuli (1455) čak 54 dukata (unam centuram argenti...ad modum bosnensem laboratam... comunis concordio extimatam ducatorum quinquaginta quatuor). U jednom splitskom depozitu našao se (1438) založen i veliki, srebrom ukrašeni pojas sa znakom čuvenog bosanskog kneza Restoja procjenjen čak 230 dukata (una zentura grande, guarnida de arzento la qual tene per lo signo de conte Restoe, per ducati CCXXX)[70] Ali i Restoje je bio izuzetan, daleko poznat i bogat čovjek čiji pojas je mogao da po vrijednosti nadmašuje ostale. Za njega se posvuda znalo jer se uspješno ogledao na mnogim bosanskim državničkim i diplomatskim poslovima. Već 1422.g. služio je kao kancelar kralja Tvrtka II. i učestvovao u sklapanju bosansko-venecijanskog ugovora, a 1428.g. je u Veneciji u jako povjerljivoj misiji koja je zabrinjavala Dubrovčane. G.1436. nalazio se u kraljevoj pratnji u Ugarskoj, a 1441. je na pregovore u Veneciju slao Nikolu Testu u svoje i kraljevo ime. Za njega se znalo i na Rimskoj kuriji gdje je stekao velike zasluge za unapređivanje interesa katoličke crkve u Bosni pa mu je papa Eugenije IV. (1446) dodijelio potpunu indulgenciju kao i kralju Tomašu, a Nikola V. ga je (1448) uzeo u zaštitu sa svim njegovim zemljama. Kao dobar katolik htio je da o sebi ostavi svjedočanstvo i u vidu nekakve trajne uspomene u Splitu gdje je (1447) ugovarao s proslavljenim graditeljem Jurjem Dalmatincem (Georgius Mathei) da mu, u crkvi Sv.Benedikta, izgradi jednu kapelicu.[71] Nije zapisano da je veliki Restojev pojas bio bosanske izrade i mogao je potjecati iz bilo koje zemlje s kojom je Bosna održavala diplomatske odnose, ali nije ni nevjerojatno da je bio proizvod našega zanatstva.

Osnovu pojasa činila je svila (de sirico) ili koža (de corio), a po njoj su dolazile aplikacije od zlata ili srebra. Po obliku i težini razlikovali su se muški (ab homine, da homo) od ženskih (corigia a muliere, zentura de dona) pojaseva. Pozlaćeni pojas livanjskog kneza Pavla Vladanića (zentura indorada de conte Paulo Vladanich de Clifna) težio je 21 unču, odnosno 262 grama, dok je jedan drugi takav bosanski srebreni pojas (unam corigiam de argento ad morem bossinensem) založen u Splitu (1482) za 20 dukata težio čak 16 marki (po 221,8 gr) ili oko 3,5 kg. Vrijednost im je često određivana i po težini. Početkom 1480 govori se o srebrnom pojasu splitskog trgovca Radića Radosalića iz Jajca, teškom šest i po libara od kojih svaka je po 7 dukata ili svega 45,5 dukata (per una centura de arzento a ser Radichio...como me offerisco provar pexo L 6 e meza a raxon de ducati 7 la L, val ducati 45 e mezo)[72]

Ipak, pojasevi su tada skoro obavezan dio odjeće, a ne samo njezin ukras

---

66) HAZ: Spl.arhiv, XXI., 38/1, 764'-765.
67) Isto, XXIV., 40/1, str.595.
68) Isto, XVII., 34/4, 129'.
69) Isto, XVIII, 35/1, str.586. (Ranije sam pogrešno pročitao: "calcaria", mamuze, umjesto: "coclearia" - kašike; Radovi Fil.fakulteta, I., 347.)

70) HAZ, Korč.arh.XIV., 36/16, 93'; Spl.arh.VI., 21/3, str.100.; 21/4, str.282.
71) A.Babić, Diplomatska služba, str.39.-40.; Arh.HAZU, IId155., f.18.-19.
72) HAZ, Spl.arh., VI., 21/4, str.25.; XVIII., 35/1, 30', 120.; XIX., 36/8, 6', 15'.

bez koga se moglo, pa ih je bilo i lakših i jednostavnijih, rađenih za mogućnosti običnog, siromašnijeg svijeta koji nije mogao ni da se pretjerano gizda ni skupo da plaća. Stana, kći Radoslava "de Bossnia", služavka u kući Šibenčanina ser Luke Butrišića dobila je (1449.) od gazde (polovan) kožni srebren pojas i zlatan prsten za 6 dukata (et nominatim pro pretio et extimatione unius anuli auri et unius centure corei fulcite argenti apreciatorum de comuni concordio ducatorum sex auri[72a] Ali ni to nisu zanemarljiva sredstva uzme li se da je toliko vrijedilo stado od 25 brava ili 18 dobrih ovnova!

h) I ostali bosanski proizvodi na mletačkom (dalmatinskom) tržištu

Sada bi teško bilo utvrditi koje sve vrste bosanskih proizvoda su, u manjim ili većim količinama, dospijevale na mletačko tržište mada izgleda da im se asortiman proširivao. Pored *srebra* i njegovih prerađevina, pored *olova, željeza, voska, meda, smole, crvca, krzna, sokolova, jastrebova, tovarne stoke i stoke za klanje, suvog mesa, vune, sira, kože, štitova, lukova od tisovine, robovske i slobodne radne snage*, inventari sačinjavani poslije smrti nekog trgovca pokazuju da su oni u svojim dućanima držali i bosansko platno. U dućanu spltskog trgovca Nikole Dojmija (Doymi) nađeno je (1438) 300 lakata bosanskog platna (telle bosnizie), u Ostoje Utišenovića (1450) 40 lakata "telle de Bossina", a kod jednog korčunalnskog trgovca čak 1150 lakata "telle bosgnese". Po dalmatinskim kućama se spominju plahte od bosanskog platna (lenzuoli de tella bosnexe) i ženske haljine bosanskog kroja (chamisa de dona a la bosnexe: vestis bla̅v̅a̅ a dona facta ad modum Bossine).

Obostrano jačanje trgovačkog prometa podstaklo je interes i za bosanski novac. Kupovine u Splitu su plaćane i bosanskim novcem. Bosanski groši obračunavani su po 2 solida (1438) (grossi bosnisi... de valor soldi dui luno) a trgovci su ih primali bez ustezanja jer su s njima plaćali svoje nabavke u Bosni. Kod Nikole Dojmija nađeno je 600, a kod Ostoje Utišenovića 48 takvih bosanskih groša.[73]

i) Izrada ratne opreme

Mala Bosna, nekad ugrožena, nekad pred izazovom da se i sama širi, a često potresana i unutarnjim ratovima, trošila je dosta na vojsku, na utvrde i ratnu opremu. O njezinoj vojsci, međutim, malo znamo iako ima znakova da joj je organizacija mogla biti bliska talijanskom uzoru. U službi hercega Stjepana bilo je talijanskih vojnika i starješina. Neki "Bernardus Spagiolo, comestabilis illustrissimi principis Stephani de Sancti Sava", spomenut je 1453. i 1456. g. u Splitu.[74] I suvremeni, veoma pouzdani venecijanski kroničar Antonio Marosini, govoreći o jednom sukobu bosanske vojske s Turcima pod Visokim (1421.) ističe da je ona bila svrstana "a muodo Sanzorzi", a takav je poredak bio tipičan za talijanske plaćeničke kompanije.[75]

72a) *HAZ, Šib.arh., spisi not. Raf.Ferro, 13, 14b, p.62.*
73) *HAZ, Spl.arh., VI., 21/3, str.100.; XIII., str.467.; Korč.arh., VII., 20/0, 5'.*

Ako se oprema za takvu vojsku i nabavljala sa raznih strana (Dubrovnik, Venecija) ipak je bilo korisno imati i svoje radionice za izradu, održavanje i opravku bar najjednostavnijeg naoružanja. Topolivci, Jerg iz Nürnberga kod hercega Stjepana i Bartolomeo iz Cremone kod kralja Stjepana Tomaševića, svakako su imali odgovarajuće radionice kao i osnovne uvjete za svoje komplicirane poslove. Zna se da je herceg ohrabrivao otvaranje takvih radionica i da su ga Kotorani optuživali da je u Novom "naselio i organizirao majstore za proizvodnju oružja i balista (samostrjela)". Ugovorom od 23.VIII.1452. obvezao se dati 100 dukata na trogodišnji beskamatni zajam majstoru za izradu oklopa - Vlahi Petrojeviću iz Lastve, pod uvjetom da se u Novom bavi svojim zanatom. Budući da je i svu njegovu proizvodnju unaprijed otkupio po osam dukata za svaki oklop[76], osigurao mu je dobru zaradu, jer su oklopi tada, u dalmatinskim gradovima, plaćani po šest ili sedam dukata[77]. Nije poznato jesu li ostale vojvode ili kralj osnivali slične radionice, ali je odavno u svijet otišao model bosanskog štita (scutum bosniensis). Đurđica Petrović nalazi da je takav bosanski štit spominjan u Dubrovniku već 1335. i 1348. g.[78] Spomenut je i u Zadru 1404.g. prilikom popisa jedne ostavštine.[79]

Po Bosni su izrađivani lukovi i u velikim količinama dopremani u Dalmaciju. Sa znatnom svotom od 900 libara malih denara (oko 150 dukata) išao je čovjek splitskog veletrgovca Venture Engleskog (1460.) da nabavi lukove od tisovine u Bosni ("pro emendo arcus de nasso in Bosna")[79a] Ekermann je (u razgovoru s Geteom) potanko opisao kakva vještina i znanje su potrebni da se odabere podesno drvo i da se posebnim postupkom preparira kako bi steklo svojstva kakva se od luka traže. Bez radionice i tradicije nije moglo biti govora o većoj i konkuretnijoj prizvodnji ove vrste naoružanja. Ostao je pismeni trag o jednoj takvoj "radionici" koja je u Uncu na veliko proizvodila lukove od tisovine ("arcorum de nasso"). Dva su šibenska trgovca ("socii mercantiarum et negociantium seu traficorum"), Florinus Mihoičić i Grgur Disinović išla tamo (1462.) i ugovorilia isporuku 2252 luka za 495 malih libara franko Šibenik, od čega je samo za prijevoz plaćeno 235 libara malih i 2 solida ("solvisse

74) *Isto, X., 24/0, 39'; XI., 25/2, 48'.*
75) *Ant.Morosini, Cronica Veneta, II/1, mss.Marc.It.cl.VII., cod. 2049., coll.8332., p.298.-299.*
76) *S.Ćirković, Herceg Stefan, str.124.*
77) *HAZ, Trog.arh.LXXI., 6/0,str.1., M.Šunjić, Dalmacija, str.149.;*
78) *Đurđica Petrović, Dubrovačko oružje, Vojni muzej Beograd, posebna izdanja knj.VI., Beograd, 1976., str.95.-6.*
79) *HAZ, Zadarski notar Articutius quondam Dominici de Rovigo, B.V.,f.III., sv.2.*
79a) *HAZ, Spl.arh., XIV, 30/3, 294'.*

camera comunis Sibenici libras centum sexaginta sex et soldis XIII... item solvisse in pecunia numerata libras sexaginta septem denariorum parvorum et soldorum novem). Kapara "u latinskoj tkanini" ("in panno latino"), vrijedna 37 libara malih denara data je isporučiocu Radoju Rujevčiću (Ruyefcich,, Ruievcich) prilikom pogodbe, a još jedan predujam od 50 libara malih denara dobio je u Bosni, u Uncu, u njegovoj kući ("in Bosna in Unac in domo ipsius") kad ga je tamo posjetio ser Florino. Pri konačnom obračunu isporučiocu je odbijeno 50 libara i 9 solida na ime škarta ("esse defalcatas in ratione archorum non bonorum sed imperfectorum quod constituerunt ad soldos duos, obulos sex pro singulo arcu et non plus") [80]

Ali bosansko je naoružanje u velikoj mjeri ipak zavisilo od Venecije. Ona je kralju i hercegu redovito odobravala da ga nabavljaju u njezinom arsenalu, rjeđe i u njezinim dalmatinskim gradovima. Kada se kralj Stjepan Tomašević posljednji put naoružavao (1463.) jedan je njegov specijalni izaslanik ("ser Paulus Hotinovich de Bosna, missus ac nuntius specialis ut asseruit incliti ac potentis viri domini Stephani regis Bosne") nabavio u Šibeniku, kod majstora Matije, 50 samostrjela sa njihovom opremom ("Quinquaginta balistas cum suis cordis et moistris preparatis et quatuordecim molinellos fercos fornitos pro ballistis") za 100 zlatnih dukata. Tolika im je cijena bila tada i u Trogiru. Trogirski knez je oružao galiju, a u travnju je 1463. izvijestio Veneciju da je sve prošlo bez ikakve štete jer je samostrjele platio po dva dukata ("balistam cum mulinello ad ducatos duos"). Šibenskom je majstoru Matiji isplaćeno 40 dukata, a 60 dukata deponirano kod ser Marka Dobrijevića pod uvjetom da se isplate čim kralj naredi, odnosno čim majstor-proizvođač isproba oružje pred kraljem u Bosni ("in Bosna coram prefato Rege"). Ugovoreno je da će baliste polomljene na probi majstor zadržati za sebe a umjesto njih isporučiti druge. [81]

j) Novi značaj Splita u bosansko-mletačkoj trgovinskoj razmjeni

U zapadnoj Bosni izrastala je mreža trgovinskih centara povezanih sa Splitom tako da se sve više ljudi profesionalno bavilo trgovinom. Trgovci iz Glamoča, Jajca, Jezera, Kreševa, Livna, Plive, Prozora, Vesele Straže, a vjerojatno i iz još nekih mjesta, od četerdesetih godina XV.st. redovito su u Splitu, gdje na veresiju tovare potrebne robe. S druge strane, u Split stalno pomalo pristižu i trajno ostaju trgovci iz Venecije i ostalih talijanskih mjesta, privučeni unosnijim i obimnijim trgovačkim poslovima. Cambi i Lappo iz Firenze, Baldi iz Sassoferata, Batista iz Gubija (d'Augubio), Sebastijan de Rubeis iz Placentije (de Placentia), Francisco iz Avantija, Baltasar i Zaninus Columbo, Jakov Contarenno, Anotnio Cavoduro, Laurentio Marino, Ventura Engleski de Mer-

80) HAZ, Šib.not Ilija Banjvarić, 17/II.-III., vol.13., f.129'-130.
81) Isto, vol.13d, 45'.

Contarenno, Anotnio Cavoduro, Laurentio Marino, Ventura Engleski de Mer-aviglia iz Venecije, i dr. [82] Nitko više nije oklijevao čekajući da na putovima zavlada idealna sigurnost. Svi su preuzimali stanovite rizike i uspješno se s njima nosili. Ventura Engleski se i početkom 1449.g. žalio na sinjskog kastelana Jurja koji mu je oduzeo 70 dukata u ulju, tkaninama i ostalim robama upućenim u Bosnu, ali nije ni pomišljao da smanjuje poslove. Kao trgovac nije bio nezaštićen jer je i splitski knez odmah, 15.II.1449.g. toliku protuvrijednost oduzeo banovim ljudima dok se stvar ne raspravi. [83] A i sporovi su se tim lakše rješavali što ni banovi ljudi nisu mogli ne održavati veze sa Splitom. Ovo je, uostalom, bio i jedini takav slučaj tih godina, a ne zna se ni kasnije da je ponovljen.

Tako je prometni značaj Splita sve više rastao. Preko njega su, u nekim prilikama, i Dubrovčani išli u Bosnu. Kad je svojim trgovcima dubrovačka vlada zabranila (18.VII.1450.) da idu preko hercegove zemlje, Split im je, do prestanka neprijateljstava sa hercegom, ostao jedini prolaz. [84] Oni se već 26.VIII.1450. za taj prolaz tražili odobrenje od splitskog kneza Donata Barbara, objašnjavajući da bi nosili venecijansko, mantovansko, veroneško, vincetijansko i svoje dubrovačko platno sa još nekom robom. Pitali su imaju li pravo na besplatan prolaz, odnosno kakve i kolike namete moraju platiti? Izviješćen da su i ranije tuda prolazili, Barbaro im, držeći se takve prakse, odobrava da uz uobičajene dažbine prolaze ("per transitum"), pod uvjetom da im je Bosna isključivo i krajnje odredište, da robu prevoze bez zadržavanja ("directa via sine diminuzione"), da bale ne driješe i da ništa iz njih u Splitu ne ostavljaju, da za svaku salmu (tovar) platna paušalno plaćaju po jedan dukat, a da ostalu robu carinici ocarine od oka - "ad eorum discretione". Knez je o tome (9.IX.1450.) izvijestio i dužda, a kad ni do 12.VI.1451. nije dobio odgovor, pobojao se da, možda, nije dobro postupio. Požurujući odgovor, on je svoju odluku objašnjavao u više navrata jer je morao znati je li njegova mjera suglasna s vladinim težnjama protiv kojih ništa ne bi ni poduzeo. [85]

Naravno da mletačka roba za Bosnu nije išla jedino preko Splita; išla je ona i preko Drijeva (Neretve). Pod uvjetom da je sve bilo u redu nije trebalo ni da se nježin put pismeno konstatira. Tako je Francisco Balbi slao svoje platno preko Drijeva, i tek pošto njegov ortak Pasqual Gradonico nije, zbog rata (1451.) mogao u Bosnu proći s nekoliko peča (capcios) svilenog i zlatnog platna, došlo je do nezgoda koje su se morale otklanjati pa i pismeno konstatirati. Da bi mu olakšala, nevolju vlast je odobrila da se platno (i ostala roba) može vratiti (reconduci posint) bez plaćanja uvoznih dažbina, uz predočeni dokaz da je sve to bilo izvezeno iz Venecije ("quod sint illi qui fuerunt extracti de Venetiis"). [86]

82) G.Praga, Testi vulgari..; HAZ, Spl.arh. VIII., 23/0, 78', 79., 82.
83) HAZ, Spl.arh., VI., 19/3., str.34.
84) S.Ćirković, Isto, str.133., 135.
85) ASV, Lettere di rettori, Originali cartacei, B.unica, str.112.-115.; M.Šunjić, Prilozi, str.134.-135.
86) AAV, p.III., t.XXI., str.98.

Split je, ipak, glavna luka zapadnobosanskog izvoza i uvoza, a to svojstvo ne gubi ni poslije promjena do kojih dolazi 1463.g. pa će trgovci i robe, nastaviti istim putevima čim se prilike malo srede. Nikola Brajković iz (dotad nespominjanog) Mostara (Nicola Brajcovich de Mostar) išao je (7.VII.1482.) u prolazu ("pro transitu"), preko Splita za Bakar i Rijeku (ad nundinas Sancte Margarite) sa 350 jagnjećih koža (pellas angelinas), dok je Živko iz Jajca, početkom veljače 1482., u Splitu prodao 8.000 libara (3816 kg) meda, po cijeni od 50 malih libara za svaki milijar (477 kg). [87]

k) Ubrzanje ritma trgovinske razmjene preko Splita - Prva trgovačka kompanija za poslovanje u Bosni

Djelomično očuvana izvorna građa ne omogućava da se, skoro do potkraj četerdesetih godina XV.st., rekonsturira slika razvoja zapadnobosanske trgovinske razmjene preko Splita. U preostaloj građi iz ranijeg perioda jedva da se spomene i poneki trgovac. Spomenuti su Dobran Bogdavčić iz Jajca (1428.), Tvrtko Brajković iz Jezera i Dobrašin iz Dubrovnika trgovac "in Boxina" (1435.), Dragić Budimlić i Ivan Utišenović iz Bosne (1444.), Grgur Vuković iz Vesele Straže i Radovan Hrstić iz Kreševa (1445.), Vlatko Vukavić iz Vesele Straže (1446.) [88] i još možda po koje ime. Ali su se stvari, u međuvremenu, ipak promijenile, a i trgovački je promet ojačao. U Zapadnu Bosnu su, preko Splita, već dolazili strani trgovci da bi se tamo i dulje zadržavali. Gaspar de Saxoferatto marljivo je prikupljao i izvozio srebro i vosak. Možda je na tom poslu i umro, a u ostavinskoj raspravi (1436.) postavljeno je pitanje i njegove nezakonite djece ("filii naturalis") koja su živjela u Bosni i troškova njihova, možebitnog, prelaska u Split i njihova izdržavanja ("quatenus dictos pueros seu filios eiusdem condam Gasparis conudcere seu conduci facere debeat ex Bosnam in Spalatum"). Vjerovatno se to nije dopadalo njegovoj zakonitoj ženi zbog čega je dječji zastupnik odlučio da ih ipak ne dovodi u Split, ali je preuzeo da se stara o njihovu izdržavanju ("respondit dictos pueros Spaletum conducere nolle sed eos suis expensis et sumptibus mantenere et nutrire velle...") [89]

Ipak se, od kraja tridesetih godina, na bosansko tržište već osvrću i krupniji mletački trgovci koji su i do tada imali široko polje akcije u ostalom svijetu. Guglielmo Querini (1400 - 1468) povezan inače sa tržištima Carigrada, Trapezunda, Tane i Kandije, koji zalazi u luke Sirije, Sjeverne Afrike, Sevilje i Južne Francuske, kao i u Brugge i u London, počeo se zanimati i za oblasti bliže Veneciji, pa i za Bosnu. Pišući prvi put u junu 1442. Girolamu Maripieru koji je otišao u Bosnu trgovačkim poslom i kome je, radi prodaje povjerio neko-

87) HAZ, Spl.arh.XVIII., 35/1, 247., 520'.
88) Isto, V., 17/0, 8, 19', 20., 23.; VIII., 23/2, str.315.; 23/4, str.159.-160.; 23/7, 302., 302', 390', 391.; IX. 23/10, 7', 8.; Arh.HAZU, IId 155., sv.1., f.4', 14', 15', 19', sv.2., f.1-', 26.
89) Arh.HAZU, IId 155, sv.1.f.26'.

lika draga kamena, traži od njega informaciju o mogućnosti da ovamo pošalje biber i druge mirođije (altre spezie) i robe (merzerie) i koja svota bi bila potrebna za iniciranje takve trgovine? [89a]

O nastalim promjenama i novim mogućnostima stvorenim u Zapadnoj Bosni do kraja 1444.g. najbolje svjedoči iskustvo Venecijanca, splitskog trgovca, Venture Engleski de Merabilija (Ventura Engleschi de Merabilia ili de Meraviglia). Poslujući ranije u Bosni i znajući za prednosti Jajca i Jezera, on početkom 1445.g. s drugim Venecijancem, Baltasarom Columbom, osniva **trgovačku kompaniju**. Ugovor o tome, potpisan na pet godina, zaključili su 9.II.1445. (**"Sia manifesto chomo io Ventura de Ingrischo fazo compagnia... con ser Baldassare Columbo per cinque anni, che faza una botega in Jajce ho veramente a Jesero dove a luy meglyo parera"**). Ventura se obvezao isporučivati "merze", sol, ulje, rašu, tkanine i ostalo što bude potrebno za Bosnu ("... et altre chosse a luy sera de bisogno per quel paese"). Unaprijed je odredio da će cijena tkaninama "de quaranta" (koja se u Veneciji kretala do 9 dukata) u njihovom dućanu iznositi 15 dukata po peči, a da će cijena ulja biti kao i u ostalim tamošnjim dućanima. Ventura je ugovorom sebi osigurao pravo da utvrđuje cijene ostalim tkaninama i robi ("lassa a mia discretione de mi Ventura"). Dobit i gubitak iz ovih poslova ortaci će dijeliti ravnopravno, na dva jednaka dijela. Baltasaru je ugovorom zabranjeno da - trgujući (osim varošanima) robu daje na veresiju, bez sigurnog zaloga u srebru ("che il non daga in credenza senza pegno dariento siguro a nissuno, noma a i borgesani"). Venturin ulog iznosio je 500 dukata u robi. [90]

Ovom koraku svakako je prethodilo poduže "ispitivanje" i poznavanje tržišta i prilika. Ventura je odranije poznavao stanje i znao čime se moglo trgovati, na čemu se molga ostvarivati dobit. Jer, riječ je o onom istom Venturi koji se (bez prezimena) javlja 1435.g. kao "famulus" (sluga), a 1437. kao "factor" ser Aleksandra Baldi de Saxoferato, splitskog trgovca koji je poslovao s Bosnom. [91]

Čini se, ipak, da veliki poslovi još nisu bili razvijeni, a onim čime su mogli biti zadovoljni pojedini trgovci, nije bio zadovoljan i kralj. Kralju se i krajem 1445.g., činilo da postojeće mogućnosti i dalje ostaju neiskokrišćene. Početkom 1446.g. on ponavlja upozorenje Veneciji da i dalje jedino Dubrovčani izvlače bogatstva iz njegove zemlje ("quod Ragusei divitias suas acqusiverunt in ipso regno"), tražeći da i mletački trgovci dolaze u Bosnu u većem broju. Ona ga u odgovoru (17.III.1446.) uvjerava da će savjetovati svojim trgovcima i čak ih navoditi da idu u Bosnu ("parati sumus suadere et induci facere mercatores nostros ut ad loca sue serenitatis accedant et conversentur"). [92] I da li samo to ili i to i novo vrijeme i osigurana zarada, ali nešto je pomoglo da započeti

89a) G.Luzzatto, L'attivita comerciale de un patrizio Veneziano del quattrocento, Studi di storia economica Veneziana, CEDAM, Padova, 1954, str.172, 174.
90) HAZ, Spl.arh. VIII., 23/8, str.390.-390'.
91) Kao pod 89.str.4.', 14., 26.
92) Listine IX., str.235.-6.

proces dobije ubrzanje. Arhivska građa, nešto bolje očuvana za 1447.g., pokazuje da se poslovi već rascvjetavaju. U zapadnu je Bosnu, s namjerom da tamo živi i posluje, prešao još jedan Talijan, Sebastijan de Rubeis de Placentija. On je 1447.g. i spomenut kao trgovac u Bosni ("mercator in Bosna"). A bosanski su trgovci već u Splitu (kod Venture Engleskog.,) uživali toliko povjerenje da im je dosta robe davano i na veresiju. Četvorici iz Jajca i dvojici iz Vesele Straže Ventura je (1447.) dao u tkaninama i drugoj robi ("pro pannis et aliis mercimoniis") kredit od 670 zlatnih dukata. Batista d'Augubio dao je, samo 12.X.1447. jednom Dubrovčaninu - jajačkom trgovcu, 90 dukata (u robi). I ostali su splitski trgovci davali robu na kredit bosanskim trgovcima kao i strancima koji su trgovali u Bosni. Ante Zuanović koji će uskoro i sam premjestiti svoje poslovanje u Jajce, dao je Sebastijanu de Rubeis 144 dukata u robi koja ide u Bosnu (1447.); Petar Marković - preko 90 dukata četvorici iz Livna i Kreševa; Matoš Grlić (Gerlich) 40 dukata dvojici iz Jajca, itd. Bar 15 trgovaca iz Jajca, Kreševa, Livna, Vesele Straže ili, kako je za neke zapisano, samo - iz Bosne ("mercator in partibus Bosne"), uzelo je (1447.) od splitskih veletrgovaca u robi, na kredit, oko 1225 dukata. Ne zna se ni koju su robu tražili ni po kojim cijenama su je dobili, jer je zabilježeno jedino da se radilo o tkaninama i drugoj robi ("pro panno et aliis mercimoniis: pro mercimoniis et rebus; pro panno et mercibus"). Ponekad, je (1449.) uz tkanine spomenuto i ulje ("pro resto solucione pannorum et olei"; "pro resto solvere olei et aliorum mercimoniorum"). [93] Jednom je (1445.) zapisana i cijena ulja. Petorica su iz Vesele Straže kupili na veresiju 82 vjedra ulja i za svako su vjedro zaduženi sa po 50 solida malih ("solidorum quinquaginta parvorum pro unoquoque viedro olei"). [94] Poznata je i cijena vina za g. 1447.: Livnjak Ratko Ozribalić zadužen je (25.VI.1447.) sa 64 libre i 3 solida, a preuzeo je 45 galeta vina po 18 solida, i 27 galeta po 17,5 solida. Sadržina galete je oko 21 litar. Te se godine i od nove berbe vino prodavalo (13.XI.1447.), po 17,25 solida za 1 galetu (za 396 galeta vina plaćeno 341 libru i 14 solida malih) [95]

Među trgovcima zaduženim u Splitu 1447.g. znatno se izdvajao Radić Radosalić iz Jajca. Krajem godine je samo Venturi Engleskom dugovao 386 dukata, što ukazuje na obujam i razgranatost njegovih poslova i na kredibilitet stečen dotadašnjim radom. Sav je svoj dug platio već u svibnju slijedeće godine, [96] i sigurno nastavio raditi i zaduživati se. Bio je zaista pravi veliki trgovac koji je u Jajcu poslovao i narednih petnaestak godina, sve dok nije 1462. pred turskom opasnošću, prešao u Split, sa značajnim kapitalom, nastavivši trgovačke poslove s mnogo autoriteta. Ženi Stanici je, još u Jajcu, 1460.g., dao 1.000 zlatnih dukata za njenu sigurnost ("pro eius securitate"). Kad su radi veće sigurnosti osoba i dobara, prešli u Split da žive pod zaštitom mletačke vlasti, ("sub umbra allarum... Illustrissime dominationis Venetiarum pro maiori securitate personarum suarum et bonorum suorum", ona muževljevoj glavnici dodaje i svojih 1.000 dukata i tako mu povećava obrtni kapital ("ut de ipsis posset traficare et mercancias facere"). [97] To je vjerojatno onaj isti Radić Radosalić, o čijem poslovanju s Dubrovnikom piše S.Ćirković, sumnjajući da je istovjetan sa Radašinom Vukosalićem iz Goražda. [98]

** On se stalno potpisivao kao Antonio de Zuane. Njegov otac je 12.VIII.1410. spomenut u opoiruci kao Johannis Johannis. Antin sestrić Stjepan Testa ujaka naziva Zuanovićem ("Exponens quod cum ser Antonius Zuanovich, qui fuit frater done Slave" - majke Stjepana, Nikole i Jeronima Teste), HAZ, Spl.arh.XVII., 34/6, 124'.*

93) HAZ, Spl.arh.VI., 19/o, 2, 2'; 19/3, 7', 8.; 23/11, 69, 69', 70., 519., 524., 535'; 23/14, 37, 297; Arh.HAZU, IId 155., sv.1, f.27', 28., 41., 46'.

94) Isto, XI., 25/2, 168. (Sadržina vjedra nije poznata. Mislilo se da je kod Hrvata, kao mjerna jedinica, prvi put spomenuto 1459. Vlainac, Rečnik naših starih mera, II., str.197.)

95) Isto, IX., str.356.; Arh.HAZU, isto, 4, 41'.

96) Isto, VI., 19/3, 8.

Pored trgovaca iz Jajca, Jezera, Kreševa, Livna, Vesele Straže, u Splitu su se 1448.g. zaduživali i novi iz Glamoča i Prozora. Svi su zaduženi bar za 1158 dukata. [99] Zaduženje je, prema zapisanom, i za 1449.g. iznosilo 1240 dukata, a Talijanima koji su poslovali u Bosni pridružio se i Zaninus de Columbis za koga tada kažu da je trgovac u Splitu i u Bosni ("mercator in Spalato et in partibus Bosne"). [100]

Poslovi su svima išli jako dobro i ne vidi se da je tada itko u Bosni bankrotirao. Svi su u njoj produžavali boravak ili se trajno nastanjivali pa i kupovali ili podizali kuće. U Jezeru je 1438. spomenuta kuća Nikole Dojmija ("una casa a Jesero fata di legno"). Kuću u Jezeru imao je i Ventura Engleski. U Jajcu, pored trga (platea), uz kuću Splićanina Ante Zuanovića bila je i šindrom pokrivena kuća ("lignaminis copertam") Mihajla Avantija (Michaeli Avantii) koju je 1453. dao drugome za dva tovara (najmanje 600 libara) čistog voska [101], itd.

1) I kralj Tomaš osniva svoju trgovačku kompaniju.

Opći je uspjeh ohrabrio Venturu i Baltasara da 12.XI.1449. obnove svoju bosansku trgovačku kompaniju [102] Njihov je uspjeh, međutim, poticao i druge tako da njihova kompanija više nije bila i jedina u zapadnoj Bosni. Drugu su, ugovorom od "3.pr´vara 1449.", osnovali kralj Tomaš i knez Nikola Trogiranin. Objavljujući ovaj ugovor, Đ.Šurmin je ono "mjeseca pr´vara g" shvatio ispravno kao 3.veljače [103] u čemu su ga slijedili i svi ostali (Ćorović, Solovjev,

97) Isto, XV., 31/3, 31'.

98) S.Ćirković, Isto, str.143.

99) HAZ, Spl.arh.VI., 19/3, 9.10', 11., 18., 29'; 23/12., str.144.; 23/14., str.20., 21., 23.; IX., 23/12, str.163., 194., 23/14, str.29., 30., 255., 256., 259.

100) Isto, VI., 19/3, str.35., 36., 37., 38., 40'; IX., 23/14., str.268., 268', 287., 297', 299., 300', 301.; 23/15., str.317., 322', 330, 333.; 23/19, 297'.

101) Isto, VI., 21/3, str.100.; X., 24/0, str.25., 35., 35'.

102) Isto, VIII., 23/8., str.390.; IX., 23/16., str.370.

103) Đ.Šurmin, Hrvatski spomenici I., Zagreb, 1898., str.178.-179.

Perojević, A.Babić) osim E.Fermendžina kome se činilo da je "pr'var" isto što i prvi mjesec - januar [104] Dvoumljenju oko toga nije bilo mjesta jer i uvid u naše starije ljetopise jasno pokazuje da su njihovi autori (fra Šimun Klimentović, fra Filip Glavić) siječanj pisali kao "envar", veljača kao "pervar", ožujak kao "marč", itd. Ali i Perojević je napravio omašku kad je kraljeva ortaka Nikolu Trogiranina olako poistovjetio s "**Nikolom Testom Trogiraninom**". "S Nikolom Testom Trogiraninom" piše on, "bio je kralj 3. veljače 1449. u Vranduku sklopio ugovor za općenito trgovanje". Oprezni Sima Ćirković to ne prihvaća i u svojoj Istoriji Bosne (1964.) samo konstatira da se Tomaš udružio u trgovačku kompaniju s jednim trogirskim trgovcem. Anto Babić se (1960.) već bio poveo za Perojevićem pa je i za njega poznati Tomašev diplomata Nikola Testa iz Trogira "po svoj prilici isti onaj Nikola Trogiranin... s kojim je kralj... napravio ugovor", ali se u tome i pokolebao da bi, u nedovršenu rukopisu "Društvo srednjovjekovne bosanske države", rađenu svakako prije 1973. (Posebna izdanja ANUBiH, 1987.) neodređenije govorio o nečemu "što proizlazi iz poslovnog ugovora kralja Stjepana Tomaša i trogirskog trgovca Nikole" (52) ili se pozivao na podatke "ugovora iz 1449. o zajedničkom trgovanju, sklopljenom između bosanskog kralja Stjepana Tomaša i Nikole Trogiranina" (58). [105]

U svakom slučaju ovo pitanje ostaje i dalje otvoreno jer nije sigurno čak ni to je li taj "Trogiranin" bio trogirski trgovac. Jedino se može reći da Nikola Testa i Nikola Trogiranin i nisu ista osoba. Jer su kralj i njegova kancelarija dobro znali ne samo Nikolu Testu nego i brata mu Stjepana i oca im Jakova. Sva trojica su se, ogledala u kraljevoj diplomatskoj službi, svoj trojici je uvijek pisano prezime Testa i tek uz prezime dodavano i ono "de Tragurio" i nikad im (osim u jednom slučaju, Listine, IX.III. 265.) nije umjesto prezimena (Testa) upisano ni "de Tragurio" a kamoli "Trogiranin". Uz ime Nikole Trogiranina zapisano je i da je bio knez. Uz ime Nikole Teste često je stajalo uzoriti vitez gospodin ("spectabilis miles dominus", "spectabilis eques dominus"), a i njegova žena Jelena je kasnije spominjana kao udova pokojnog uzoritog viteza Nikole Teste iz Trogira ("relicta condam spectabili equitis Nicolai Testa de Tragurio"). Nikada, međutim, nije zapisano da bi on bio i "knez". [106] Ni ono "de Tragurio" ne treba poistovjećivati s prezimenom "Trogiranin", tim prije što je Trogiranin - Tragurino, bilo tada prezime posebne splitske obitelji. Jedan se, upravo "Nicolaus Tragurino", spominje u Splitu 1480.g. Ni za ovoga se ne kaže da je "knez", iako je bio ugledan i imao srebrnog posuđa u kući pa čak i plemićki grb (arma). Njegova žena Antonija (kći Andrije Markovića), u prigovoru na jednu tužbu (1480.) podrugljivo dočarava kako bi naivno izgledalo kad bi ona počela potraživati i svojatati brojne kuće i druge stvari samo po tome što nose njezin grb ili neki njezin znak ("parechi casamenti et altre cose trovate con la nostra arma e signal") [107]

U svoje "Općeno tr'govanije" ortaci su uložili po 6.000 dukata s ambicioznim ciljem da pet godina posluju "na sve četiri strane svijeta". Dogovoreno je da njihova kompanija po jedan dućan ("stacun") otvori u Jajcu, Fojnici i Splitu. Kralj se obavezao da će u zajedničkim dućanima kupovati sve što bude potrebito njegovom domu i dvoru i plaćati "po što bude pravo" - onako kako bi plaćao i drugim trgovcima. Srebro koje dolazi u kraljevu komoru (i ostalo srebro koje bude imao za prodaju) davat će se Nikoli za gotove dukate, po što se budu mogli kupiti. Ako, poslujući po "rusagu", knez Nikola pretrpi kakvu štetu, kralj će mu je nadoknaditi, osim ako je prouzrokuju Turci. Oni će i dobit i gubitak dijeliti napola. [108] Izgleda da se kralj ipak nije strogo pridržavao slova ugovora jer je srebro davao i Venturi Engleskom, čime je, prema navodima u pismu Ante Zuanovića, želio napakostiti i njemu i Nikoli ("e tuto questo a fato per far mal a mi e a Nicolo") [109]

m) Ventura Engleski: poštovani trgovac i grabežljivi vuk

Moguće da je kraljeva kompanija, bar na ograničenom području, uživala monopol jer je Ventura, prilikom narednog obnavljanja svoje kompanije sa Baltasarom (27.VI.1453.), ne obrazlažući zašto, u ugovor unio obvezu da, bez kraljeve suglasnosti, tijekom naredne četiri godine neće ništa ni kupovati ni prodavati u trokutu između Jajca, Vinca i Kotora kao i u cijelim Donjim Krajevima ("**che fina questi anni quatro may abia affare nessuna merchantia de nessuno conditione, ne vendere ne comprare da Vinaz fino a Chotor e a Jaize ne in tute le parte de Dogne Chray... ne ocultamente ne palexe cum nisuna persona ezeto re de Bosna**"). Ventura je obećao ponovno staviti u dućan 400 dukata u tkaninama i drugoj robi i 200 dukata u soli iz Splita i Trogira. Tkaninama je unaprijed odredio cijenu pa će one "de quaranta" koje su prije prodavane po 15, sada ići po 14 dukata peča; venecijanske (panni da Venezia) po 22 dukata, padovanske po 30 dukata, brešanske prve klase (bresani de prima sorte) po 15 dukata peča. Ostaloj robi cijena nije ovako određena nego će se prodavati po pravedno određenoj cijeni ("ai priexi usadi iustamente") [110] Ali i povjerenje se među ortacima izgleda već počinje narušavati. Ante Zuanović je iz Jajca pisao rođacima u Split (25.VI.1453.)

104) E.Fermendžin, Acta Bosnae, Zagreb, 1892., str.208.; Ćorović, Historija Bosne, str.486.; M.Perojević, u "Napretkovoj" Povijesti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1942., str.519., bilj.65.; A.Babić, Diplomatska služba, str.42.

105) Ćirković, Istorija Bosne, str.292.

106) HAZ, Zad.not.Johannes de Salodio, B.II., f.II., sv.3.; B.v,f.VI., sv.5., 274', 275.; Trog.arh.LXXI., sv.6., str.1.

107) HAZ, Spl.arh.XVII., 34/4, str.129.

108) Đ.Šurmin, Isto.

109) HAZ, Spl.arh.XVII., 34/6, str.55.; G.Praga, Testi vulgari spalatini, str.99.

110) Isto, X., 24/0, str.35.

kako je Ventura nekome tamo govorio da splitski knez podržava Baltasara jer mu je nabavljao konje te da će se žaliti Sinjoriji ako mu nešto nepravo učini ("digando che conte di Spalato fa per Baldasar perche li ha comprado di chavali, e se mi fa torto me voglio lamentar a la Signoria") [111] Možda je sumnjičavi Ventura zbog toga i unio u ugovor kako mu se na svaki zahtjev moraju pokazati računi kompanije ("e che sempre a mio bon commando me sia tenuto mostrare el conto de la compagnia"). [112]

Baltasar nije ni dočekao kraj ugovornog perioda. Umro je početkom 1456.g. Čim se to dogodilo, bosanska je vlast, dok se ne raspravi što kome pripada, stavila pod sekvestar sva dobra u Baltasarovoj kući i dućanu ("in domibus et apothecha"). I Ventura je odmah vlastima u Splitu podnio kopiju ugovora sa Baltasarom ("copiam certi instrumenti societatis"), ali pravi dokazi - trgovačke knjige i pisma, bez čega se nije moglo odlučivati, nalazili su se pod sekvestrom u Jajcu. Splitski knez je pisao "comiti Jaize" da mu, pod svojim pečatom, dostavi pisma i sveske nađene u Baltasarovoj kući i dućanu. Javili su se i Baltasarovi povjerenici koji su tvrdili da imaju preče pravo nego Ventura. Ser Gaspar Radovoj je takvo svoje pravo dokazivao "cirografom" pisanim Baltasarovom rukom 27.VIII.1453. i zahtijevao da mu se da prednost kod podjele sporne baštine. Potreživao je 240 libara (60 dukata). Primjer lijepe suradnje vlasti Jajca i Splita do koje su dovele poslovne veze vidi se i po tome što je 10.III.1456. "u jednoj vrećici pečaćenoj sa dva pečata, pod pečatom kneza Jajca", stigla u Split tražena pošiljka: pisma i sveske nađene u dućanu i kući pokojnog Baltazara Kolumba ("repertas in apothecha et in domo condam Baldasari Columbo"). [113]

Kralj Tomaš, i sam uvučen u trgovačke poslove, nalazio je vremena za susrete i razgovore sa značajnijim stranim trgovcima i preko njih ostvarivao neke svoje interese. Kad je jednom (1453.) pozvao na razgovor Antu Zuanovića, zadržao ga je desetak dana kod sebe u Potkreševu. Trgovcima ipak nije bilo lako da se s njime nose i da od njega naplaćuju svoja potraživanja. Nekad je tako dugo i temeljito "zaboravljao" da ih izmiri da ni mletačkim trgovcima nije preostajalo drugo do da, uz pomoć Senata i dužda, dolaze do svojih para. Dužd je 26.V.1452. stavio u dužnost Carlu Morosiniju, svome izaslaniku, da, poslije službenog dijela razgovora, podsjeti kralja na stara potraživanja Carla Georgija i Franca Maripiera. [114] Ni Zuanovićevo iskustvo nije mnogo povoljnije. Pišući (25.VI.1453.) o gostovanju kod kralja u Potkreševu i on se žali kako je kralj, čim bi u razagovoru došli do potraživanja, riječima: "daću ti, pusti, pusti dok ne svidimo račun" ("vi daro, lassa, lassa che vediamo raxon") zaobilazio pitanje i prelazio na nešto drugo. [115]

---

111) Kao pod 109.
112) Kao pod 110.
113) Isto, XI., 25/2, str.39., 41', 48', 49.
114) Listine IX., str.427.
115) Kao pod 109.

Kralj se i sa Venturom rado savjetovao o svojim poslovima. Ne mareći mnogo za mletačke interese, Ventura je, navodno, sugerirao Tomašu (1453.) da ni sol ne nabavlja iz mletačkog područja ako je može drugdje jeftinije naći. Po njegovoj sugestiji, Mlečanima je trebalo reći: "Vi ste odredili veću cijenu soli, nego ranije i ako je ne vratite na stari iznos, postarat ću se da je dobijem na drugi način" (per altra via). Već pripremljeno pismo ovakva sadržaja kralj je pokazao Zuanoviću ("perche re ma mostra le littere") koji se, otkrivajući ovo svojim rođacima u Splitu, pribojavao da, zbog lošeg Venturinog utjecaja, ne izbiju neprijateljstva između kralja Tomaša i Sinjorije ("poria intravenir inimicia de re e della Signoria"). Zuanović je znao da bi mu kralj napakostio ("mi faria re mal") ako dozna da je sadržaj njegovog pisma dospio i do splitskog kneza ali je ipak htio da i knez za to zna kako bi prenio Sinjoriji da ona ne treba popuštati i obarati cijenu soli budući da je ni kralj ne može dobiti osim preko Drijeva i Dalmacije.

Zuanovićevi i Venturini interesi negdje su se sudarali, a to je popraćeno suparničkim zavidnošću. Izviješćen iz Splita o nekim Venturinim spletkama, Zuanović iz Jajca odgovara kako za njih mnogo i ne mari; "daj bože da bude rekato istinu, ali ja za njegove priče ne marim. Gore mi padaju njegova djela kojima mi nanosi štetu. Ali, moje mi vjere, upamtiće me ako poživim!" [116]

Negativna mišljenja i ocjene ne sprječavaju Venturu da stalno širi svoje poslove. Prestao se zadovoljavati samo za zapadnom Bosnom i onim što je u njoj bilo. Trgovao je uz ostalo i srebrom i olovom. Martinu Marojeviću prodao je 10.III.1462. u Splitu šest milijara olova za 90 dukata ("pro libris sex millibus plumbi"), računajući svaki milijar po 15 dukata (in ratione ducatorum quindecim auri qualibet miliari)[117]. Govori se o njegovim odlascima u Bosnu i dolascima iz Bosne ("post adventu ser Venture Henglesci de Bosnia"). Jednom je (25.V.1454.) pozvan na sud sa Batistom d'Augubio, a kad se ustanovilo da vijeće ne može suditi jer mu nedostaje jedan sudac ("defitiente in curia uno iudice") zbog čega se raprava mora odgoditi, Ventura izjavljuje da ne prihvaća taj drugi rok, jer mora u Bosnu za svojim poslovima ("non posse stare pro presenti hic Spalati quia sibi expedit ire susrsum in Bossinam pro factis suis"). Popušta tek pošto mu knez naredi da se ipak ne udaljava i ne ostavlja prokuratora, ali i prigovara da će zbog čekanja štetovati što ne može odmah krenuti u Bosnu. [118]

Kad je shvatio prednosti područja na kojemu je djelovao i znao da drugo neće tražiti, da će ostati u Splitu i u Bosni, Ventura se oženio Splićankom pa i naš jezik, kojim se u poslovima morao služiti, tako dobro savladao da mu nigdje, pa ni kod kralja, prevodilac nije bio potreban, štoviše ponekad je i u Splitu nastupao kao službeni tumač - interpretre domino Venture Mirabilia. [119]

---

116) Isto
117) HAZ, spl.arh.XII., 27/2, str.83.
118) Isto, XI., 25/2, str.34.; 25/10., str.4.
119) Isto, XVIII., 35/1, str.414.

Stil njegova rada smetao je drugim trgovcima. Zavidili su mu na kraljevoj sklonosti, prigovarali da otima unosne poslove, sumnjičili ga kod (splitskog) kneza za nelojalnost, ali on se ni na što nije osvrtao; bogatio se i ukorjenjivao. Dobar dio sredstava stečenih trgovanjem u Bosni ulagao je u nekretnine u Splitu i okolici i tako izbjegavao opasnosti za svoj kapital, izložen inače mnogim rizicima. Zemlja je jedino što je trajano, čemu vrijednost nikada ne opada, a njezinim posjedovanjem rastao je društveni ugled novoobogaćenih trgovaca. Ventura je i zemlju kupovao promišljeno i bez žurbe, kad su uvjeti za to najpogodniji, kad je netko u nevolji pa niti ima izbora niti prodaju može odgađati, kad od kupca očekuje gotovinu kao uslugu, kao poklon. Taj nekadašnji (1435) f a m u l u s (sluga) brzo se osamostaljivao i bogatio da bi već 1446.g., na javnoj dražbi, za ogromnu sumu od 312 dukata, kupio veliku kamenu kuću (unam domum magnam de muro) od sina umrlog ser Dominika Ohmovića koja se nalazila u starom dijelu Splita (in civitate veteri Spalati). Kad mu je bilo stalo do nekog dobrog parčeta zemlje, znao je da se nadmeće i da ga dobro plati, kao 1477.g. kad je vreteno (8,5 ari) plaćao po 42 libre malih denara (oko 7 dukata), ali je ljudima u nevolji davao zajmove i zemlju uzimao u zalog pod veoma nepovoljnim uslovima. Kasnije su se (1480) žalili na njega da im je za svaku posuđenu libru malih denara uzimao u zalog cijelo vreteno zemlje i zaduženom ostavljao petogodišnji rok za izmirenje duga. Pero Bubanić (ser Piero de Zorze Bubanich) ga teško optužuje: oduzeo mu je zemlju dok je bio zarobljenik u turskim rukama (essendo mi prezo et venduto in man de Turchi) Njegove su sestre posudile pare, valjda da ga otkupe iz ropstva; dugovale su mu 161 dukat, a založile zemlju vrijednu 500 dukata! Ostavljajući i njima mogućnost da je za 5 godina otkupe i dobiju natrag, odmah je počeo da je iskorištava, i to traje već 8 godina. Pero pokušava da ga uspoređuje sa knezom kome se žali, ali kako da ih usporedi kad je knez pravedan čovjek (iustissimus), a Ventura: grabljivi vuk - "lupu rapace"! Kad je nađeno da polovina poveće zemljištne parcele koju Ventura svojata nije ni upisana na njegovo ime, ne zbunjuje se jer da je sve bilo regularno provedeno i upisano, a onda su papiri o tome, kao i o ostalom, nestali iz ureda u vrijeme kancelara Marka Ingaldea (de la qual meta non se trova in cancellaria perche la e smarida al tempo de ser Marco Ingaldeo chome molte altre scriture non se trovano)[120] Možda je tako i bilo, ali ako i nije, srediće se već nekako jer samim tim što je bogat, Ventura je i poštovan čovjek, a kod oslovljavanja i u službenoj prepisci uvijek: "miles", "providus vir", "prudens vir" ili "mercator egregius".[121]

A što se uspješan i kolikogod "poštovan" trgovac nikad nije ponašao i kao svetac, to je po sebi sasvim razumljivo. Njegovo zanimanje je takvo da ga je crkva, zbog osobina koje su mu svojstvene, uvijek žigosala kao nešto opasno i pogubno za duše. Malo bolji ili malo gori pojedinac nije mogao bitnije utjecati

120) Isto, IX., 23/10, 3; XVII., 34/7, 40'-42', 47'.
121) Isto, XII., 27/2, 75'; XVI., 34/2, str.25.; šib.not.Ilija Banjvarić, 17/II.-III., 169'.

na moralne deformacije imanentne cijeloj profesiji zbog kojih, i prema jednom starom tekstu pripisivanom sv.Jeronimu (+419), trgovac jedva da je mogao, ukoliko je uopće mogao, ugoditi Bogu i zaslužiti njegovu milost (Homo mercator vix aut nonquam potest deo placere). Samo dobit i što veća dobit, jedini je kriterij kojim se mjerilo trgovački uspjeh. Ona je pokretač i svrha njegovog djelovanja. Primjena učenja o pravičnoj cijeni po kome i svaka vrsta špekulacija predstavlja veliki grijeh, značila bi kraj za razmjenu dobara "pošto je asketstvo sasvim nespojivo s njezinim prirodnim razvojem". Ipak se svaki trgovac mogao nadati da će "kasnije", kad se dovoljno obogati, ostati vremena i za milosrđe, za nalaženje lijeka svojim grijsima. Otuda, poput igrača na sreću koji uporno, po zakonu vjerojatnoće, očekuju da će dobitak biti sigurniji što na više brojeva stave ulog, i ostarjeli trgovci uporno pred smrt smišljaju kako da uz dobre posredničke usluge što većeg broja najuglednijih crkvenih institucija i svetitelja izmole oprost pravednog, ali i blagog, možda i popustljivog boga. Jedan od takvih, naš Bosanac Ostoja Utišenović, obogaćeni trgovac i građanin splitski, teško bolestan i predosjećajući da je stigao do kraja svoga ovozemaljskog životnog puta, samo tri dana pred smrt predaje (24.III.1450.) notaru zapečaćenu oporuku kojom je, ništa ne govoreći o grijehu, neopozivo odredio da dva čovjeka odu Sv.Šimunu u Zadar, a po jedan Sv.Mariji u Rekanati (Italija) i Svetom Jakovu u Kampostelu (Španija) kako bi i u tim čuvenim svetilištima slavnih svetitelja, posebno bliskih Isusu, molili za spas njegove duše. Drugi, Vito Rastić, dubrovački trgovac, oporukom je izdvojio 35 libara "za nepošteno stečeno imanje", odajući tako da ga "kao trgovac nije mogao drukčije steći". I svi ostali su, s istom namjerom, crkvama i manastirima ostavljali ponešto u zlatu ili u nekretninama: obradive terene, vonograde i kuće.[122]

122) H.Pirenne, Le citta del Medioevo, Universale Laterza No 179. Edit.Laterza, Bari, 1971., str.85.; R.Lopez, Rođenje Evrope, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str.278. HAZ, Spl.arh.VI., 21/4, str.281.-281'; XIX., 36/8, 24', itd.

VIII.

NASILNO UMORSTVO KRALJA I KRALJEVSTVA

1. Venecija podržava izbor posljednjeg bosanskog kralja

I u Veneciji se brzo doznalo da je u Bosni umro kralj Tomaš i da ga je, bez ranije uobičajenih trzavica, naslijedio sin Stjepan, već spominjan kao neuspjeli srpski despot. Uzevši u obzir staro prijateljstvo i naklonost prema Tomašu i njegovim precima (progenitoribus), kao i druge dobre razloge, mletačka vlast je 20.VIII.1461.g. odlučila da uputi izaslanika koji će novom kralju izraziti sućut u povodu smrti njegova oca i čestitati mu preuzimanje najviše vlasti. Budući da bi se s tom misijom spojila i ostala pitanja, kolеđu je povjereno da izabere odgovarajućeg izaslanika i da mu izradi upute. [1] Najavljene upute nisu, međutim, zabilježene ili možda nisu nikad ni sačinjene.

Kako nikakvi osobiti razlozi nisu nalagali ubrzavanje, ni ovo pitanje nije uskoro došlo na uvijek pretrpani dnevni red koleđa, pa je zamršenu mletačku izbornu proceduru lako mogla zaskočiti bosanska jednostavnost i moglo se dogoditi da bosanski izaslanici prije stignu u Veneciju nego mletački u Bosnu - na čestitanje. Istina, 28.VIII.1461.g. je odlučeno da se ubrza izbor izaslanika koji bi trebao krenuti na put do 20.IX., a za nepoštivanje roka prijetilo se globom od 200 dukata. Ranija odluka je, preinačena pa je naputke, umjesto koleđ, trebalo da izradi i usvoji Vijeće umoljenih. Ovaj rok, kao i mnogi dotad, nije održan pa se i 12.X.1461. ponovno ustvrđuje kako izaslanik, i pored po-

1) Listine X.,str.179; Perojević, "Napretkova" Povijest Bosne i Hercegovine,str.555.-556.

trebe da krene čim prije (de priximo), još nije ni izabran. Ni na toj sjednici Vijeća umoljenih nije postignuta suglasnost kome povjeriti misiju. [2]

Cijelo je to vrijeme kralj posvetio sređivanju naslijeđenih unutarnjih prilika, uputivši i papi jedno izaslanstvo. Napokon, krajem listopada ili početkom studenoga 1461.g. kralj je - svečano, u nazočnosti bosanske vlastele i papinskog legata - okrunjen krunom koju mu je poslao papa. [3] Odmah potom izaslanstvo novoga kralja, zajedno s hercegovim, kreće u Veneciju. Njihovi zahtjevi ni u čemu nisu proturječili a u nečemu su se čak i podudarali: tražili su oružje i u slučaju krajnje nevolje, sklonište na mletačkom teritoriju. Kralj je predložio da i Venecija pismeno zahvali hercegu što je s njim uspostavio mir i da ga potiče da u tome ustraje. Ona je na to (1.XII.1461.) odmah pristala jer je njihovu slogu sa zadovoljstvom primila kao što je i njihovu raniju neslogu nelagodno podnosila. Obećala je da će činiti sve za očuvanje sloge među njima. Kralj je zahtijevao i da bude imenovan za člana mletačkog Velikog vijeća. I tome je Venecija lako udovoljila, kako bi iskazala svoju veliku ljubav prema njemu. Inzistirao je zatim, da kupi kuću u Veneciji, a da mu se druga, dostojna njegova veličanstva, u Zadru - pokloni. Ni na jedno se ni na drugo, međutim, mletačka vlada nije mogla obvezati. Rekla je (1.XII.1461.) kako, i pored najbolje volje, takvoj želji ne može udovoljiti jer se, ni uz najveće napore ne bi u Veneciji mogla naći na prodaju kuća dostojna njegove reputacije, dok u Zadru uopće nema kuće koja bi ispunjavala neke norme i odgovarala kraljevskom dostojanstvu. [4] Tako ni kralj Stjepan jednako kao ni njegov otac, usprkos žarkoj želji, nikad nisu postigli ono što je već odavno imao Sandalj i baštinio herceg.

2. *Sloga u zajedničkom interesu kralja i hercega*

Novi se kralj Stjepan Tomašević odmah, i bez mletačkog posredovanja, izmirio s hercegom, što njegovu ocu uopće nije išlo za rukom. I prije objašnjenja ove novine, koje se očekivalo, Venecija je već polovicom kolovoza znala da su kralj, herceg i Kurjakovići ušli u savez ("ligam sive intelligentiam") protiv bana Pavla Sperančića. Logika je događaja nalagala ovo izmirenje i ranije, jer su obje strane imale iste neprijatelje: s istoka Turke, a sa zapada bana Pavla Sperančića. Do sporazuma, međutim, nije dolazilo, možda i zbog osobne netrpeljivosti hercega i kralja Tomaša. Njih dvojicu bi u savezu bilo teško i zamisliti. Veneciji, inače spremnoj da ih miri - radi zajedničkog otpora Turcima, nije bilo pravo kad je iz pisama splitskog kneza (od 14. i 15.VII.1461.) doznala da

2) Listine X.,str.180., 189.-190.
3) Perojević, isto,str.558.
4) Listine X.,str.193.-196.

bilo pravo kad je iz pisama splitskog kneza (od 14. i 15.VII.1461.) doznala da su snage novih saveznika usmjerene na osvajanje Klisa. [5]

Poticaj za bolje odnose dao je novi kralj. On je, kako sam herceg objašnjava, najprije "uzeo za svoju majku" Tomaševu udovicu, hercegovu kćerku Katarinu, čime je, razumije se, smekšao hercegovo tvrdo srce, da bi mu potom poslao i svoje izaslanstvo s prijedlogom za mir. Pristavši na to, herceg je već u rujnu 1461.g., došao na Bobovac kralju u posjetu, a na krunisanje mu poslao delegaciju sa sinom Vlatkom na čelu. U studenom oba, istovremeno, upućuju svoja izaslanstva u Veneciju, kojom prigodom herceg čak moli da Sinjorija, za njegovu ljubav, udovolji svemu što kraljevi izaslanici budu tražili. Kraljev je izaslanik tamo donio vijest da je kralj krunisan mirno, uz opći pristanak, najveće odobravanje i radovanje svih velikaša. Saznavši sve to, Venecija (1.XII.1461.) izražava zadovoljstvo što je među njezinim prijateljima u Bosni došlo do mira i prijateljstva, o čemu joj je prvi herceg javio. Ona je prema njima uvijek pokazivala veliku naklonost i ljubav i bila joj je draga svaka korist njihovih država. Njihova joj je pak nesloga bila jako neugodna. Podsjetila je na raniju spremnost da im, u misiju dobre volje, uputi svoje poslanstvo, da nije žalila napore u tom smislu, a sada više i ne sumnja da će, iz nastalog sporazuma i saveza, uslijediti mnoga dobra, te da će i njihovi odnosi sa Sinjorijom ići od dobra ka boljem. [6]

3. *Klis - potreban mnogima, a može pripadati samo jednome*

Iz pisama splitskog kneza od 14. i 15. VIII.1461.g. Sinjorija je znala za novosti oko Klisa, što su ga novi saveznici namjeravali oteti banu Pavlu iako taj ima dobre namjere prema Veneciji. Zabrinuta mogućnošću da bi se saveznici (koji su se nešto dogovarali o Klisu) mogli lako sporazumjeti i sa Turcima, Venecija 28.VIII.1461. odlučuje da ubrza odlazak izaslanika bosanskom kralju, istovremeno naredivši splitskom knezu da na sve budno pazi. Ako bi ban preko splitskog nadbiskupa ili na neki drugi način nešto pokrenuo o Klisu, knez je dužan da tome pokloni punu pozornost i da joj uputi iscrpnu informaciju, kako bi Republika na vrijeme mogla poduzela što bude potrebno. [7]

Ono što će o koaliciji, Klisu i banu Pavlu doznati iz pisma splitskog kneza, Venecija nije znala kad je (20.VII.1461.) razmatrala hercegovu poruku, kojom je najavljivao da će zaratiti (bellum gerere querit") protiv hrvatskog bana Pavla.

5) Isto, str.180.;Ćirković, Herceg Stefan,str.246.
6) Isto,str.192.,195.-197.;Klaić, Povijest Bosne,str.324.-325.;Perojević, Isto, str. 55., 557., 560.; Ćirković, Isto.str. 245.
7) Listine X.,str.180.-181.

skandalozan, da od dolaska u Hrvatsku ne prestaje uznemiravati susjede, itd. Zato je i zaključila i da je sklona hercegu, koga smatra predragim bratom i da je uvijek zadovoljna njegovim uspjesima. Prije nego je sve to priopćeno hercegovim izaslanicima, stigle su i vijesti iz Splita koje su donekle utjecale na izmjenu stajališta, pa je iz odgovora izbačen dio koji govori da je Venecija zadovoljna svakim njegovim uspjehom ("quod nos essemus semper contenti de omni prosperitate sua") kako se ne bi shvatilo da je suglasna i s tim da on zauzme Klis ("quod acquireret Clissam") koji i Veneciji znači mnogo. Stoga je 11.IX.1461.g. odgovor prepravljen tako da glasi kako Republika zna da je ban Pavao onakav kavim ga je herceg predstavio, ali da vjeruje kako i herceg zna da je Klis bio njezin ili njezinoj vlasti preporučen, zbog čega ona i dalje, usprkos tome što ga je ban zaposjeo, polaže na nj pravo, i zato moli hercega da ništa ne preduzima protiv Klisa.[8]

Koalicija stvorena protiv bana bila je prejaka i lako se moglo dogoditi da ostvari svoje ciljeve. Da bi izbjegao opasnost u kojoj se našao, ban preko izaslanika izvješćuje Veneciju kako ima nalog svoga kralja da u prijateljstvu živi s njom i njezinim podanicima i kako će se toga potpuno pridržavati, biti joj čak i sluga (srevidor), s jedinom ogradom da to nije upereno protiv časti ugarske krune. Pozvao je Sinjoriju da, stoga, njega i njegov dominij, osobito Klis i Ostrovicu, uzme u zaštitu. Tražio je balestre, barut, strijelce i sve ostalo nužno za obranu. Rasprava je o ovome u Vijeću umoljenih vođena 6.X.1461.g. Većina je tražila da se Venecija na ponudi zahvali i kaže kako ona od bana ne traži ništa osim da bude dobar i častan susjed. Bilo ih je i koji su mislili da ponudu Klisa treba odvojiti od Ostrovice i raspravljati samo o Klisu ili da treba odlučiti kako uvjeti trenutka pogoduju da se ponuda prihvati. Neki su malo kasnije (13.X.1461.) smatrali da bana treba upoznati s namjerom Venecije da uskoro uputi izaslanika u Bosnu koji će čestitati novom kralju, odvratiti ga (kao i hercega) da ne djeluje protiv Klisa i bana Pavla, te posredovati oko izmirenja i uklanjanja nastalih nesporazuma. Ako kralj i herceg ne prihvate mletačako posredovanje, a za Klis i Ostrovicu spomenu i neko drugo, za Venciju prihvatljivo, rješenje - korisno za obje strane - trebalo je, prema tome stajalištu, izabrati novog izaslanika bosanskom kralju.

Zamršeno pitanje tvrđava bana Pavla nije ovim skinuto s dnevnog reda. Splitski knez, naime, uskoro piše da su mu banovi upravitelji ("rectores bani") rekli kako imaju nalog da mu predaju Klis i Ostrovicu ukoliko ne budu u stanju da ih očuvaju. Odgovoreno mu je (5.XI.1461.) kako su, što knezu nije nepoznato, banovi izaslanici dolazili i u Veneciji nudili svoje područje u zaštitu, ali da ona to, zbog izvjesnih opravdanih i časnih razloga, ipak nije mogla prihvatiti. Obećala je samo da bi razmotrila ako ponude nešto što bi objema stranama odgovaralo u pogledu Klisa i Ostrovice. Knezu je naređeno da i sam na tome poradi pa ako vidi da Klis - bez uvjeta, ili za novac ili pak u zamjenu -

8) *Isto, str.188.*

može dobiti, neka ga preuzme. Imao je ovlasti da, polazeći od niže svote, može ponuditi 5-6 tisuća dukata, radeći sve na veoma oprezan način. Knezu je Zadra naređeno da se stara oko Ostrovice, nastojeći je preuzeti uz nagradu od 3 do 4 tisuće dukata.[9]

U studenome 1461. javio se i herceg, jako nezadovoljan mletačkim stajalištem o Klisu, priopćenim knezu Pribislavu, njegovu izaslaniku i komorniku ("mio camerlengo"). Javljao je da takav odgovor nije očekivao. Čim je čuo da joj je ban Sperančić preporučio Klis, on se tamo više nije miješao niti joj je što učinio na žao, iako je smjerao da joj priredi zadovoljstvo - "budući da su moje stvari i vaše, a vaše smatram da su moje". Kad je on tamo nešto namjeravao, Klis se nalazio u rukama bana Pavla s kojim bi ratovao kao s mletačkim i svojim neprijateljem, što znaju i mletački kneževi u Dalmaciji. Stoga je molio Veneciju da ipak odobri to ratovanje protiv zajedničkog im neprijatelja. Herceg je poručio kako će tražiti preko mađarskog kralja ili na bilo koji način da dobije Klis, zbog čega ni Venecija ne bi trebalo da pruža ikakvu pomoć Sperančiću. Ako mu Bog pomogne pa dobije Klis, bit će to i njezin Klis, kao što je sve njegovo istovremeno i njezino. Nije htio ponovno podsjećati na Pavlovo neprijateljstvo prema Veneciji jer je želio da o tome posvjedoče njezini kneževi iz dalmatinskih gradova. Od Venecije je tražio jedino balistarije kako bi se mogao osvetiti svome i njezinu neprijatelju. Molio ju je da banovim kastelanima ne daje ni namirnice i da na svoje područje ne prima banove ljude.

Na jasne hercegove zahtjeve trebalo je također odgovoriti jasno. Uz malo okolišanja o najboljim željama, Venecija (1.XII.1461.) odgovara da mu u najbitnijem ne može udovoljiti: ne može mu naime dati ni balistarije protiv bana niti pak opravdano spriječiti banove ljude da dolaze u njezina mjesta. A što se tiče možebitnog rata protiv bana, ona se, kao bratska hercegu, neće i ne želi u to miješati osim u dva mjesta - Ostrovicu koja je nekad bila njezina i na nju ima pravo i Klis koji je bio pod njezinom zaštitom i njoj preporučen. Stoga herceg, radi njezine časti, ne treba ni dirati u ta dva mjesta, a sve ostalo neka radi kako mu je volja.[10]

Venecija jednako (1.XII.1461.) odgovara i izaslanicima bosanskog kralja. Ovaj ju je podsjetio kako je ona nekad ranije njegovu ocu obećala ne samo neutralnost prema njegovim ratnim akcijama u Hrvatskoj i zaposjedanju bilo kojeg mjesta ili tvrđave bana Pavla nego da, u tom slučaju, ne bi banu pružala nikakvu pomoć u balistarijima, vojnoj opremi, namirnicama i ostalom niti bi dopuštala da se neki od banovih podanika sklanja na njezino područje. Ona je i sada potvrdila da se u bosansko ratovanje s banom neće miješati, ali da ne želi da kralj dira Ostrovicu koja je nekad bila njezina i na koju i dalje polaže pravo, da ne dira ni Klis koji je bio pod njezinom zaštitom i ostao joj preporučen. I kralja Stjepana je molila da se u ta dva mjesta ne miješa, a što se ostalog

9) *Isto, str.190.-198.*
10) *Isto, str.192.-193., 197.-198.*

pravo, da ne dira ni Klis koji je bio pod njezinom zaštitom i ostao joj preporučen. I kralja Stjepana je molila da se u ta dva mjesta ne miješa, a što se ostalog tiče, neka radi sve što želi. [11]

Klis je ostao mletačka glavobolja jer niti su ga mogli lako prisvojiti niti su dopuštali da ga netko drugi preotme. Za to vrijeme je u Splitu i Trogiru rasla bojazan za koju je znala i Venecija kako će herceg, uz pomoć Bosanaca ili Turaka, ipak prijeći granicu, ući u Hrvatsku i sav napor usmjeriti da dobije Klis. S hercegom u Klisu, nagađalo se, Split i Trogir bili bi u stalnoj opasnosti i otvoreni svakoj turskoj navali. Zato je 19.II.1462.g. u Veneciji odlučeno kako ubuduće treba još odlučnije nastojati da Klis prijeđe u njezine ruke, a splitskom je knezu naređeno da izvidi sve mogućnosti ne bi li se ta zamisao ostvarila preko bana Pavla ili bilo koga drugoga. Onome tko bi to mjesto mogao predati ili dati u zakup, moglo se obećati do 10.000 dukata, plativih po preuzimanju tvrđave. [12]

Sve ovo izgledalo je blizu ostvarenju kad se Stjepan Stršić iz Radobilje domogao Klisa i ponudio ga Veneciji preko kneza Matije iz Poljica. Stršićevi su uvjeti izgledali povoljniji od onih koje je Venecija sama već bila utvrdila. Stoga je mletačko vijeće umoljenih 24.III.1462. i odlučilo da ih prihvati, a Petru Tomazu, izaslaniku na ugarskom dvoru, naredilo da, poslije svršenog čina, objasni kralju kako je do toga došlo i operaciju opravda riječima koje će mu koleđ blagovremeno javiti. [13] Ni ovo se, zbog nečega, nije ostvarilo. Radi održanja prijateljstva s kraljem Matijašom, predloženo je 18.VII.1462. da se potpuno opozove stajalište Vijeća od 24.III.1462.g. i da se na tome više ne radi. Tako korjenit zaokret i tako važna odluka zahtijevali su temeljitiju raspravu pa je odlučeno da se ipak sve odgodi za neku narednu sjednicu. [14]

4. Koliko dugo se još mogla odlagati propast bosanske države?

Turska opasnost za kršćanstvo postajala je sve veća i sve ozbiljnije je shvaćana na Kuriji. Za Bosnu je ta opasnost bila i najneposrednija. Svi su se pomalo zanimali kako Bosnu, bez velikih napora, osposobiti za obranu i održati kao vlastitu sigurnosnu oblast. U njoj je, kod kralja i hercega, puna dva mjeseca (22.IX. - 20.XI.1461.) boravio papinski legat Luka de Tolentis i sigurno razgovarao o organizaciji otpora Turcima. U Bosni su ipak najviše nade polagane u Veneciju. Činilo se, kako je pisao herceg, da Turci od nje zaziru više nego od

11) Isto, str.194., 196.
12) Isto, str.201.;Ćirković, Isto, str.246.
13) Isto, str.202.-204.
14) Isto, str.221.; ASV, Senato-Deliberazioni secr.XXI, 98'.

svih ostalih kršćana ("... el gran Turcho ha mazor paura de quella che de tutti Christiani"). Stoga su bosanska izaslanstva, kako je opasnost postajala veća, sve češće išla u Veneciju. U razgovorima kraljevog i hercegovog izaslanstva s Venecijom u studenome 1461.g. najviše mjesta i zauzima opasnost od Turaka. Hercegu se čak činilo da je on postao najugroženiji na svijetu i da Turčin, otkad je osvojio Srbiju i Trapezunt i napravio mir s ugarskim kraljem, ne misli na drugo osim kako će krenuti protiv njega (...non penso al presente altro se non che venga verso mi"). Oba su ova izaslanstva, valjda po dogovoru, jednako tražila od Venecije balistarija i puškara ("balistariorum et sclopetariorum") kako bi ojačali svoje tvrđave ("oppida et fortilicia") i svoje države osposobili za otpor turskoj invaziji. Herceg je otvoreno tražio da trošak oko toga dijele on i Venecija. Kralj je želio da se Venecija pri tome ponese kako bi se ponijela da se radi o obrani njezinih vlastitih mjesta, jer bi i on za nju učinio sve što mu je moguće, kao i za sebe i svoje kraljevstvo. [15] Uza sve to, dobili su manje nego su očekivali. Da ih ohrabri, Venecija im je pričala ono što su i inače mogli doznati, kako se kršćanski vladari spremaju da krenu protiv Turaka i kako će i ona sama, na čast Boga i za opće dobro kršćanstva, u tome sudjelovati ne štedeći sredstva i ne izbjegavajući opasnosti. Uzevši u obzir veliku hrabraost bosanskih ljudi, položaj zemlje, konfiguraciju tla, tjesnance kojima se mora proći, uvjete mjesta kao i unutrašnji mir i sporazum između kralja i hercega, ona se, navodno, nadala da će naši vladari odoljeti Turcima i sačuvati svoje države. Odobrila im je da za svoj novac mogu u njezinim zemljama nabavljati balistarije, musketare i vojnu opremu, a i ona će im pružiti pomoć ako zapadnu u nevolju. Herceg je još molio i to da Venecija, ako bude sklapala kakav mir s Turcima, unese i njega u ugovor kao svoga dobrog brata i građanina. Navodeći kako ona takav sporazum nije imala u vidu, Venecija obećava da će i ako nekad i do toga dođe, udovoljiti njegovim zahtjevima. [16]

Herceg je u to doba bio u zrelim godinama, iskusan, trezven i, uglavnom, uspješan vladar. Izvrsno se snalazio u svome teškom vremenu i približavao idealnom tipu vladara svoga doba. Dobro je shvaćao odnose snaga u realnosti pa, konačno, i bezizlaznost trenutka i svoga položaja u njemu. U ranijem je razdoblju među državnicima izišao na glas kao osoba koja stoji daleko ispred svoga kralja. Kao takav imao je uspjeha i neuspjeha, dobrih i loših poteza. Pogrešno je, pored ostalog, paktirao s Turcima i zavađao se sa susjedima. Iz toga ništa dobro nije izašlo niti se više išta dalo ispraviti. Turci su mu sada bili nepomirljivi neprijatelji. Bilo je i grijeha. Činilo mu se da je tu već i trenutak kada će, voljom sudbine ili zbog grijeha ("... se per fortuna o per mei pecati") biti izbačen iz zemlje (expulso) i da se u tome više ništa ne može izmijeniti. Isto se činilo i kralju. Jedan i drugi vjerovali su samo u Veneciju pa nisu ni pomišljali da bi se, u slučaju nevolje mogli i negdje drugdje skloniti. U

15) Isto, str.192., 195.; Ćirković, Isto, str.246.
16) Isto, str.192., 194., 197.

ili dok se, uz pomoć Svevišnjega (altissimo) i vrijednih djela kršćana, ne vrati u svoje kraljevstvo, kako je govorio kralj Stjepan Tomašević. I jedan i drugi obnovili su raniji zahtjev da im se, u slučaju potrebe, odobri prelazak na mletački teritorij i da im se tamo ustupi odgovarajući kaštel, mjesto ili otok.

U odgovoru od 1.XII.1461.g. *dužd i Senat su i dalje još uvijek, praznim riječima, hrabrili naše ugrožene vladare* i nadali se da, uz Božju pomoć, do takve nesreće nikada neće doći; da će oni u Bosni otkloniti teškoće, što im žele od sveg srca (tota mente); da će njih dvojica, kralj i herceg, i dalje, iz dobra u bolje voditi svoje zemlje itd., ali ako se neželjeno ipak dogodi, primiti će ih s obiteljima, stvarima i dobrima u mletačka mjesta, gdje će se sve poduzeti da im bude ugodno. Hercegu je rečeno kako je i dalje na snazi ranija odluka kojom mu je osigurano povlačenje na Hvar. [17)]

Makar se i nevoljko odazvala molbama, slabije nego se očekivalo, Venecija je i dalje u Bosni gledala svoju predstražu pa se, i radi sebe, svugdje za nju zalagala. Papi je i vladarima našu situaciju prikazivala jako opasnom, pozivajući ih da nam pomognu. Papinskom je izaslaniku 8.XII.1461.g. izražavala bojazan (verendum est) da će Bosanci, ukoliko im se uskoro snažno ne pomogne, biti primorani da prijeđu na tursku stranu, da oružje okrenu protiv ostalih vjernika i upropaštavaju kršćansko područje. Preporučivala je da papa, novcem i savjetom, pomogne kralja i hercega i da ih, ujedinjene i složne, oduševi na otpor podmuklom neprijatelju koji im, po svemu što se znalo, sigurno prijeti i sprema uništenje njihovih država, kako bi pomognuti mogli odoljeti Turcima i održati se dok ne dođe do opće vojne ekspedicije. [18)]

Neće proći ni petnaestak mjeseci a pokazat će se da ove upozoravajuće riječi nisu bile kazane radi preuveličavanja opasnosti i neosnovanog zastrašivanja u trenutku kad je trebalo postići nekakav cilj. Naprotiv, bile su to riječi izvrsnih poznavalaca i analitičara naših prilika i ukupne naše duhovne klime koji su jasno shvaćali u kom pravcu može krenuti razvoj u ovakvim ili onakvim okolnostima. Budući da nije dobila ne samo snažnu, nego ni simboličnu, odnosno nikakvu pomoć ni od pape ni od Venecije, Bosna je (1463.) zaista "prešla" na tursku stranu, postala novo ishodište njihovih razornih ratnih operacija i kolijevka ozlogašenih paravojnih, pretežito vlaških odreda čije akcije motivira bezobzirna pljačka susjednih predjela. Prošlo je jedva osam godina od turskog osvojenja Bosne kad su iz Splita javljali (29.V.1471.) o žestokim provalama goleme sile "turskog psa" i mnogih renegata ("venuta la innumerabile potentia de lo can Turcho e di molti renegati"), o odvođenju u ropstvo cijelih obitelji, odgonjenju sitne i krupne stoke, čak i svinja, odnošenju poljodjelske opreme, spaljivanju kuća, okrutnom sakaćenju, ranjavanju i sječenju ljudi na komade. Preostali izvještaji o tome pretrpavani su teško optužujućim riječima (orribile, terribile et spaventoso) koje dočaravaju stravu i užas jer gdje god se

17) Isto, str.192., 194., 196.-197.

18) ASV, Senato-Deliberazioni secr. XXI., 71', 72, 72, 73.; M.Šunjić, Prilozi, str.141.

sječenju ljudi na komade. Preostali izvještaji o tome pretrpavani su teško optužujućim riječima (orribile, terribile et spaventoso) koje dočaravaju stravu i užas jer gdje god se takva neprijateljska horda pojavljivala, ugroženima je izgledalo kao da se otvara pakleni ponor ("abisso infernale"). Tada nekako javljaju se i prve vijesti o počecima duhovnih promjena u Bosni, ali i u njezinu susjedstvu. Za Radaka Glečkovića (Radacus Glecchovich) iz susjednih predjela hrvatskog banata kažu već 18.IX.1472.g da je od onih koji su se poturčili ("esse de illis qui se fecerunt Turchos"). [18a)]

Inače su, zbog oskudice izvora, uglavnom nepoznati svi učinci dugotrajnog turskog pritiska na Bosnu. Radi analogije, valja navesti ono što je mađarski kralj, isto tako ugrožen, rekao mletačkom tajniku stalno akreditiranom na mađarskom dvoru i što je u Veneciji razmatrano 22.I.1462.g. Po tome je Mađarska, zavođena obećanjima papinskog legata i u očekivanju kršćanske pomoći, dugo bila u ratu s Turcima koji su, samo za tri posljednje godine (1459.-1461.) iz nje odvukli više od 200.000 duša.

Na Papino traženje da mu Venecija da svoje mišljenje o mađarskom slučaju, ova mu, kako piše francuskom kralju 22.I.1462.g., odgovara da se Mađarima, ali i bosanskom kralju i hercegu Stjepanu, mora pomoći iz sredstava crkvene desetine, kako ne bi bili prisiljeni da izginu ili da se sporazumiju s Turcima. [19)] Znala je dakle da je stanje i Mađarske i Bosne već toliko opasno da se više ne smije odugovlačiti s pružanjem novčane pomoći, ali im ona nije mogla pomoći kad je i sama podnosila velike troškove za svoju obranu. Papinskom se legatu žalila 30.I.1462.g. da je, za utvrđivanje svojih mjesta na istoku, koja su također obrana ("propugnaculum") od neprijatelja, imala velike izdatke. Morala je i na moru povećati troškove iznad uobičajenih tako da njezini izdaci tamo iznose 300.000 dukata godišnje. Stoga se novac za pomoća Mađarima i Bosancima morao tražiti od pape, a od njega se ni pismima ni riječima preko njegova izaslanika u Veneciji ništa nije moglo izvući. Zato je 22.I.1462.g. na dnevni red stavljeno pitanje da se kod pape drži stalni mletački poslanik koji bi neposrednom intervencijom, stalno (continue et incesanter), preko kardinala, vršio pritisak u pravcu što bržeg odlučivanja o ovoj temi. [20)] Papa je, međutim, i dalje samo pismima bodrio Mađare da istraju. Njegovi su glasnici dolazili bez novca i s objašnjenjem kako i on grca u velikim potrebama. To se potvrdilo u siječnju 1462.g. prilikom razgovora s papinskim legatom koji je na putu za Mađarsku svratio u Veneciju. Kad se povela riječ o pomoći bosanskom kralju i hercegu, legat se izgovarao kako je i papa (Pijo II., 1458.-1464.) izložen velikim troškovima na Siciliji, gdje se zauzimao na strani Ferdinanda I.Aragonskog (Ferante, 1458.-1494.) koji se morao suprotstaviti novom

18a) HAZ, Spl.arh.XIV,30/3, str.243; Ered.di fu G.Praga, Mar.It.cl.VI.,cod.,522., coll.12316.,p.216.

19) ASV, Senato-Delib.secr.XXI., str76.

20) AAV, p.III., t.XXIV., str.363; Nagy-Nyari I.,str.108.

vojvode Francisca Sforze i Albanca Jurja Kastriote, kralj Ferdinand Aragnoski je izvojevao pobjedu kod Troje (1462.) i izbacio Anžuvinice, ali mu je trebalo još dosta godina da uguši barunske pobune.[21]

Venecija je uporno poticala papu da se više posveti Ugarskoj i da joj pomogne u nevolji. Bila je, naime, svjesna, da bez Ugarske nije moguće pomišljati na uspješan ishod "Svetog pohoda", kad do njega dođe. Starala se i za pomoć bosanskom kralju i hercegu kako bi se održali do organiziranja tzv. "Sv.pohoda" ("Sancte expeditionis"). Ona je (30.I.1462.) pripisivala i sebi u zaslugu što je, držeći na moru dobar broj trirema, pridonosila da zajednički neprijatelj ne prodre u kršćansku unutrašnjost ("ne in viscere christianitatis penetraret"), pravdajući time i svoj udio pri raspodjeli sredstava prikupljenih za križanski pohod.[22]

S raznih se strana posvuda već znalo o turskim ratnim pripremama i predosjećalo da je njihov ratni stroj već u pogonu. Početkom ožujka 1462. herceg izvješćuje Veneciju o onom što je i sam dočuo. Saznao je, naime, preko nekih - njemu sklonih sultanovih kućnih prijatelja ("amici de caxa del Turcho") kako je već odlučeno da sultan pođe protiv Albanije i Bosne.[23] Krajem svibnja se i iz Budima saznaje o velikom okupljanju truske vojske. Tvrdilo se da ih je 200.000, među kojima i 20.000 janjičara, usmjerenih na Vlašku, Transilvaniju ili na Beograd. U Vidinu je vršena koncentracija lađa za prijevoz vojske na vlašku stranu. Blagovremeno upozoren, vlaški gospodar je sve žene i djecu poslao u brda, dok je sa svima ostalim, starijim od 12 godina, čuvao obalu Dunava.[24] U Veneciji se (8.VI.1462.) čulo da će kralj Mađarske i kralj Bosne, koji je također neposlušan Turcima (in comtumatia cum el Turcho), pružiti pomoć vlaškom gospodaru.[25] Ali ni 25.VI.1462. nije sasvim jasno što Turci stvarno namjeravaju poduzeti. U Veneciji se nagađa da ne bi uspjeli ukoliko pođu preko Ugarske. Ako bi pak pošli na Bosnu mogli bi razbiti i hercegu i kralja ili ih primorati na sporazumu što bi olakšalo Turcima da stignu i do Friula.[26]

Našavši se pred takvom neizvjesnošću, herceg se ponovno obraća Veneciji. Primivši i saslušavši njegove izaslanike, Vijeće umoljenih, i 16.VII.1462. jednako rutinski izražava nadu da će on svoju državu obraniti od Turaka, i obećava mu, ako se sazna da mu prijeti stvarna opasnost, pružiti svaku moguću pomoć. Vijeće umoljenih nije raspravljalo o nekim drugim njegovim zahtjevima. Zaključeno je da će ih razmotriti koleđ.[27] Nije zapisano ni što je još tražio ni što je o tome odlučeno.

21) Isto, str.361.A.Bosisio, Il'basso Medro evo, Novara, 1967., 354.-359.
22) AAV, Isto,str.361.-363.
23) V.Macuscev, MHSM, II.(1882.), str.176.-177.
24) Nagy-Nyari I., str.142.
25) V.Macuscev, Isto, str.157.;Ćorović, Historija Bosne, str.547.
26) Isto,str.158.
27) Listine X.,str.220.

5. Novi opasan razdor u hercegovoj obitelji uvlači Turke u rješavanje spora

Poslije obiteljskog sporazuma, postignutog 1453.g., više nema značajnih podataka o odnosima između hercega i njegova najstarijeg sina Vladislava. Tek se u proljeće 1461. javljaju novi znakovi o sporu među njima. Poslije toga Vladislav preko mjesec dana provodi u Dubrovniku (lipanj-srpanj, 1461.), ali nema tragova da je išta zavjernički poduzimao protiv oca. Mora da su hercegovi izaslanici u Veneciji ipak nešto rekli o obiteljskim nesporazumima jer ona, u odgovoru od 20.VIII.1461. kaže kako joj se herceg žalio na sina i kako se nada da će mu ubuduće biti poslušniji. To što je bilo, činilo se, da je sretno prebrođeno. U drugoj polovici ožujka 1462. Vladislav se jednim pismom obraća Dubrovčanima, na što oni savjetuju hercegu "da čuva jedinstvo svoje kuće zbog nemira kojima su ispunjena vremena". Ćirković ovo uzima kao znak da je već "postojao rascep između oca i sina", a da je nesporazume izazvalo "neispunjeno hercegovo svečano obećanje da će zemlju još za života podeliti sinovima".[28]

Pošto je spor izbio, Vladislav je, ne zna se tačno datum, ali svakako u drugoj polovici 1462. otišao na Portu da sultanu tuži oca koji ga je, navodno, protjerao iz zemlje. On potom od Porte traži potporu kako bi, napokon, dobio svoj dio očevine. Tužba je imala velikog odjeka. Toga je bio svjestan i herceg. Upućujući krajem listopada svoje izanslanstvo u Veneciji, on je naime siguran da se i tamo već znalo kako je Vladislav, na svoju ruku otišao sultanu i što je sve od njega tražio. Vladislav je, molio da mu sultan dodijeli pripadajući dio očevine, nudeći mu kao protuuslugu čak 100.000 dukata. Upitan odakle mu toliki novac (ako je već protjeran) odgovara da će mu Dubrovnik i Venecija sigurno posuditi po 50.000. Na vijest o tome, herceg hitno u Dubrovniku provjerava o čemu se stvarno radi. Otuda mu, pod prisegom, odgovaraju kako Vladislavu nisu ništa obećali niti bi mu išta dali. Herceg pita i Veneciju da što ona slučajno nije obećala, moleći je da ništa ne daje ako je i obećala. Venecija je odgovorila da je, što se nje tiče, Vladislavljeva priča neosnovana. Herceg je iznio pred dužda kako je sultan obećao Vladislavu i veliku vojnu pomoć protiv oca ("grandissima hoste"), zapovjedivši mu da polovicu svoje zemlje preda sinu. No, kako je turska vojska postala potrebnija na Dunavu (zbog koncentracije mađarskih vojnih snaga) ni Vladislav se nije mogao odmah koristiti obećanom potporom. Ne mareći za to, sultanov je glasnik ipak došao da od hercega traži onih 100.000 dukata što ih je Vladislav obećao, ali ih nije mogao na vrijeme isplatiti. Umjesto novca, hercegu je rečeno da može Turcima dati tri utvrđena grada: Klobuk i Mićevac na dubrovačkoj i Čačvinu (Ćaćevina u AAV; Zazevina u Listinama) na mletačkoj granici. Po hercegovu objašnjenu, Turčin je ove tvrđave tražio

28) Isto,str.179.-180.; Ćirković, Isto, str.243., 244., 247.

kako bi bio bliže Dubrovniku i Veneciji. Pošto dobije novac ili tvrđave, sultan bi Vladislavu dao "dobar dio" svoje zemlje, dok u hercegovu, kako je rekao, ne bi dirao.

Hercegovi su izaslanici u Dubrovniku još čekali lađu za Veneciju kad im je stigla nova poruka. Sultan je, naime, doznao za hercegove bliske veze s papom i Venecijom i njihove česte izmjene izaslanstava, pa mu je naredio da te veze odmah prekine. "Nemaš ti šta raditi ni s papom ni s Venecijom!". - tako mu je ljutito poručio. Herceg mu odgovara kako su spomenute veze jako stare, kako su već njegov stric i otac držali Mlečane za svoje gospodare te da će to tako i ostati, jer ih i on želi za gospodare ("et cussi anche io li voio haver per mie signori"). Veneciju je uz to uvjeravao da će prije umrijeti nego sultanu ustupiti tražene gradove ili dukate. Ipak ju je pitao što će odgovoriti ako sultan ponovi svoj zahtjev. Uvjeren da će Turci, još tijekom godine, nasrnuti na njega, molio je da ga Venecija pomogne balestrama i drugim oružjem, ali i s vojnicima, ponavljajući da su joj na raspolaganju njegova zemlja i njegove tvrđave, ("ai vostri commandamenti"). Bila mu je želja i da ga Venecija, ako bude slala izaslanstvo na Portu, tamo preporuči. Nije propustio naglasiti i to da se i njegov stric Sandalj s njom savjetovao u teškim trenucima, primjerice kad se odlučivalo o tome dati ili ne dati tribut Turcima. Sandalj je navodi on, tek po dobivanju njezina mišljenja, pristao na plaćanje. U duhu te tradicije očekivao je da i njega savjetuje što treba raditi u ovom odlučnom trenutku.

Čuvši sve to, dužd i Umoljeni 13.XI.1462.g. poručuju hercegu kako su jako teško primili vijest da mu je sin bio i ostao neposlušan (inobediens), pokušavajući i praktično djelovati na očevu štetu. Uvjeravali su da mu ništa nisu obećavali. Štoviše, da on ništa nije ni tražio, a da je i tražio ne bi ništa dobio. Pohvalivši hercegovo stajalište prema turskim zahtjevima, ponovili su nadu da će on već znati prevladati neprijateljske spletke. Što se tiče balista i ostalog oružja i vojnika što ih je tražio za svoje potrebe, odmah su spremni da mu u svemu udovolje. Slobodno mu je da, bez plaćanja ikakavih dažbina, iz Venecije vozi u svoja mjesta balestre i oružje ("ballistas et arma") što ga kupi, te da, pod plaću, uzima pješake i druge rodove vojnika. Kad bude slala izaslanike ne Portu, rado će preporučiti i njegove poslove (jer mu želi dobro kao i sebi). Ne vjerujući da će i to biti potrebito, uvijek je spremna da ga, u slučaju nevolje, sa njegovim dobrima primi u svoju zemlju. Savjete mu, međutim, nije davala, jer ga smatra mudrim čovjekom i kršćaninom koji će i bez njezinih savjeta svoje vladanje sačuvati od neprijatelja. Tome će, svojom akcijom, pridonijeti i papa i ostali kršćanski vladari, jer je na pomolu velika intervencija protiv neprijatelja vjere ("contra hostem fidei"). [29]

29) Isto,str.227.-229.; Ćirković, Isto, str.249.-250.; Perojević, Isto, str.564.; Klaić Isto; Ćorović, Isto, str.547.-8.; Šunjić, Prilozi, str.141.-2.

6. Još jedan veliki, ovaj put posljednji - vapaj!

Napokon je počela i posvuda u znaku velikih ratnih priprema tekla 1463. godina. Mađarski je kralj, nešto ranije, uvjeravao Veneciju (Tomasijeva pisma od 1,3. i 26.XI.1462.) o svojoj najboljoj nakani da krene ("de optima dispositione sua procedendi") protiv Turaka, ne čekajući da ga oni u tome preteknu, a bosanskog je kralja i hercega savjetovao da ostanu u slozi kako bi lakše odoljeli zajedničkom neprijatelju. I Venecija je, sa svoje strane, uvjeravala kralja Matijaša da se i ona sprema za taj pohod izgrađujući 30 trirema koje će uskoro uputiti na more, i da će mu se, kad odluči krenuti protiv Turaka, svakako pridružiti herceg i bosanski kralj. Ali i sultan je - spreman uvijek na osvajanje - već bio odredio ratni cilj. Nekom je od svojih bliskih savjetnika povjerio da će toga ljeta poći protiv bosanskog kralja, hercega i Dubrovnika. Ovaj je sve to, oprezno, prenio Stjepanu Tomaševiću, želeći ga upozoriti što mu se stvarno sprema. [30] Sultan je od hercega i dalje tražio dukate pozvavši ga da, s vojskom i topovima, pridonese predstojećim operacijama protiv Dubrovnika. Herceg odmah poručuje Veneciji da je to odbio i ponovno traži njezin savjet. Njegov odgovor dat Turcima o topovima i vojnicima protiv Dubrovnika ("de bombardis, gentibus etc. contra Raguseos") Venecija 11.II.1463. pohvaljuje kao težak i mudar; u svakom slučaju dostojan katoličkog vladara. Savjetovala mu je da i novac čuva za sebe i ne daje ga sultanu, jer bi ga perfidni Turčin svakako upotrijebio protiv njega.

Hercega je osobito zanimalo da sazna radi čega je u Veneciju dolazio i što je tamo radio turski izaslanik. Ali ni ona nije bila sigurna u pravu svrhu njegove misije. Pretvarao se kao da je dolazio radi izglađivanja nekih nesporazuma sa mletačkim trgovcima, iako je i po mletačkoj ocjeni, bilo vjerojatnije da se nalazio u špijunskoj misiji ("pro explorandis rebus nostris.)

Venecija uz to savjetuje hercegu da svakako i dalje ostane u sporazumu s bosanskim kraljem kako bi se, udruženi ("unitis viribus"), pa još zajedno i s mađarskim kraljem, u svakoj prilici mogli braniti i moćnijom rukom udariti po zajedničkom neprijatelju.

Sa stalnom vizijom opasnosti pred očima, herceg i tada moli potvrdu ranijeg dopuštenja da, u slučaju krajnje opasnosti od Turaka, može, slobodno prijeći na mletački teritorij. Uz želju da mu se to nikada ne dogodi, Venecija i ovaj put potvrđuje svoje ranije dato obećanje. [31] Neće mu se ni dogoditi - umrijet će prirodnom smrću (1466.) u svojoj zemlji.

Kršćanske su pripreme jako sporo napredovale. Dok je ovamo od raznih volja, interesa i mogućnosti trebalo skrpiti koaliciju, turska je snaga stajala

30) Isto, str.233.-234. 237.; Perojević, Isto, str.565.
31) Isto, str.234.,235.;Ćorović, Isto, str.546.; Perojević, Isto,str.565.

podvrgnuta jednoj volji i lako se odlučivala na akciju. O turskim su planovima tada svi ponešto znali, ali svi nisu njima bili podjednako ugroženi. Opasnost je najneposrednije doživljavao i najozbiljnije shvaćao bosanski kralj. Bio je prvi na udaru, bez dovoljno vlastite snage da se odupre i bez povjerenja u druge da će mu na vrijeme pomoći. Nije bio zadovoljan ni unutarnjim prilikama, niti je imao mogućnosti da ih mijenja. Zazirao je jednako od velikaša kao i od sirotinje, kojoj Turci nisu bili ni pretjerano odbojni.Oni su u Bosni, vremenom, izgradili izvjestan sustav utjecaja i pridobijanja duša. Demagoškim razobličavanjem društvenih suprotnosti i ukazivanjem na nemoralnost stanja čija je žrtva bilo seljaštvo, Turci su stalno poticali nezadovoljstvo, i time prethodno razarali otpornu snagu područja na koje će usmjeriti svoje vojne akcije. Plodove svoje agitacije, kojom su sticali saveznike na tuđem teritoriju, počeli su ubirati prije nego su zaposjeli Bosnu. To se jasno vidi i iz poruke Stjepana Tomaševića (1461.) papi Piji II. kojom ga obavješćuje kako Turci laskaju bosanskim seljacima, postupaju s njima ljubazno, obećavajući im da će tek pod turskom upravom postati slobodni. Kralj je uvjeravao da njegovi naivni seljaci, ne shvaćajući lukavstvo turske prevare, zaista i misle kako bi im tako obećana sloboda ubuduće stalno potrajala pa se stoga i pribojavao, da će ga oni, privučeni praznim obećanjima, lako ostaviti i prići Turcima. Ranije se pogrešno pretpostavljalo da je sadržaj kraljeve poruke nekako, tek iz druge ruke, doznao i u obradi ga zabilježio suvremeni kroničar Gobellinus, zbog čega je uvijek s izvjesnom rezervom, unošen u sve povijesti Bosne. Sada se već zna da je Gobellinus bio samo kopist "Komentara", što ih je "dijelom sam pisao, dijelom diktirao" papa Pijo II. Postoji i drugi autentičan podatak skraja 1469.g. o sličnoj agitaciji među poljičkim seljacima koje su, obećanjima i podmićivanjem, Turci pokušavali podići protiv tamošnje vlastele i, pomoću pobunjenika, zaposjesti zemlju. Ovu je vijest knez Radoš Petrović donio iz Poljica u Veneciju i tamo izražavao bojazan da bi takva turska agitacija kod seljaštva mogla imati uspjeha.[32)]

S rovitim stanjem u zemlji i bez saveznika izvana, kralj Stjepan Tomašević je očekivao smrtonosni udarac. Njegovi izaslanici, u veljači 1463. upoznaju Veneciju o neposrednoj velikoj opasnosti i turskom planu o okupaciji Bosne, što je općenito upereno i protiv sigurnosti mletačke države.

Već prve riječi ove posljednje predratne kraljeve poruke Veneciji *potsjećaju da je njegova kuća uvijek bila u velikom prijateljstvu sa Sinjorijom i da među njima nije bilo nikakve nesloge* ("caxa sua esser stada sempre in grande amicitia cum la Signoria vostra et senza alguna differentia"), iz čega on izvlači svoje pravo na njenu pomoć i razumijevanje. Venecija bi, nadao se, morala shvatiti da i za nju dolaze teža vremena jer će sultan, ako osvoji Bosnu, podići u njoj svoje tvrđave, a kad se to dogodi poći će i preko mletačkih granica, sve do Istre. Pošto Turčin svakako želi konačno srušiti njegovo kraljevstvo i Venecija bi morala shvatiti da će i ona zbog toga imati teške posljedice.

32) Rački, Bogumili i patareni, Beograd 1931., str.476.-477.;Klaić, Isto, str.322.-324.; Perojević, Isto, str.556.; Šunjić, Dalmacija u XV.st., str.87.-88.; S.Džaja, Konfesionalnost i nacionalnost u BiH, Svjetlost Sarajevo 1992., str.213.

Venecija je, nekoliko godina ranije, po Lorenzu Moru izvijestila sultana da je bosansko kraljevstvo s njom u savezu od prije nego su Turci ušli u Rumeliju (Romania). Sada bi bilo dobro, sugerirao je kralj, da se doda kako je bosansko kraljevstvo odavno dio mletačke države i da stoga ne treba plaćati uobičajeni danak Turcima. Tako bi se provjerilo pristaje li sultan da ne ugrožava i ne potčinjava bosansko kraljevstvo, u što ni sam kralj nije vjerovao.

Stjepan Tomašević se još uzdao u solidarnost Venecije i nadao da će i ona raskinuti s Turcima. Ako bi s njima zaratila Turci ne bi krenuli protiv Bosne, kako su naumili, niti bi mu oduzeli kraljevstvo. U protivnom doći će sa svojom vojnom silom pa ako i ne uspiju zauzeti cijelu Bosnu, zauzet će, svakako što im je najpotrebnije. Zato je predlagao odlučnu akciju, bez odlaganja, jer mu je bilo jasno da "Turčin, zbog šutnje kršćana, svakodnevno postaje veći". A ono što će protiv Turaka Venecija svakako morati učiniti za spas svoje države kad Bosna bude izgubljena, mogla bi to već sada, uz manje brige i opasnosti, učiniti prije nego bude izgubljena. Kralj je tražio i oružje. Znao je da je njegovu ocu papa odobrio izvjesnu vojnu opremu i oružje koje se, pripremano za križare, nalazilo u Dalmaciji. Venecija nije poslušala nego je kasnije sve to na svoju ruku predala hercegu Stjepanu. Sada u novoj nevolji kralj je molio da mu Venecija dodijeli nešto od svoje ratne opreme. Ako iz bilo kojih razloga, još uvijek ne želi raskidati s Turcima, molio je da mu barem da stanovit broj balistarija koji bi bili raspoređeni po tvrđavama. Dalje, ukoliko bi zaključila mir ili primirje s Turcima, očekivao je da i njega unese u ugovor na svojoj strani.[33)]

Odgovor je i na ove lamentacije (formuliran 28.II.1463.g.) dosta rutinski, a djelomično ponavlja ono što je već rečeno hercegu ili kralju Matijašu. U miru s Turcima, ali im ipak ne vjeruje pa stoga - uz velike troškove - jednako priprema veoma jaku flotu kako bi mogla odgovoriti na njihove opasne namjere. Poticala je kralja da se i dalje hrabro stara o obrani zemlje, kako to, uostalom, i dolikuje jednom katoličkom vladaru; hvalila je njegovu slogu s hercegom i ostalom gospodom bosanskom jer će se ujedinjenim snagama lakše uspjeti obraniti od neprijatelja. I njemu je savjetovala da se drži mađarskog kralja, kako bi zajedno, mogli snažno udarati po neprijatelju; uvjeravala ga kako nastoji da papa po jednog legata uputi u Njemačku i Mađarsku, te kako će i sama poslati izaslanika u Mađarsku ne bi li se prikupila potrebna pomoć kralju Matiji kojom će zaštititi svoju zemlju i priteći u pomoć Bosni u nevolji, itd. Što se pak tiče slanja izaslanika Porti, mislila je da bi to sada bilo više štetno nego korisno. Dogodi li se ipak da nešto s Turcima pokrene, Bosna neće biti zaboravljena. Ponovljeno je i ono što je rečeno hercegu o boravku turskog izaslan-

33) Listine, X.,str.237.-238.; Perojević, Isto, 565.-566.; Ćorović, Isto, str.549.

ika u Veneciji koji je, bez obzira na službeni motiv dolaska, bio tamo i radi špijuniranja ("pro explorandis rebus nostris"). Iz svega toga Ćirković zaključuje da se Venecija držala jako rezervirano. (Istorija Bosne, str.325).

Bosanski su izaslanici, kraljevi i hercegovi, trebali iz Venecije otputovati u Rim da papu izvijeste o novim nevoljama i očekivanjima. U to ime je traženo i od mletačke vlade da ih naputi što će sve reći "circa tali pericoli". Vlada, međutim nije smatrala da bi to bilo potrebno. Znala je da su od svoga kralja, mudra čovjeka, dobili sve potrebite upute i da im je to dovoljno. Jedino im je obećala da će pisati svome izaslaniku na Kuriji da im bude pri ruci kod kardinala i pape i da se za bosanske poslove zauzima kao da su mletački.

Mletačka vlada je ostala na stajalištu da u Bosnu ne može uputiti tražene balistarije i to objasnila velikim izdacima za flotu kao i za ratnu opremu svoje vojske koju je držala uz tursku granicu. U takvim okolnostima se nije protivila da Bosna sama unajmi koliko želi balistarija na mletačkom području i da se s njima služi prema potrebi. A što se tiče križarske vojne opreme iz Dalmacije odgovorila je da, nakon što je na papino inzistiranje nešto ustupljeno hercegu, od nje nije ostalo skoro ništa ili je ostalo jako malo pa s tim ozbiljno ne treba ni računati. Da i to nekako skine s dnevnog reda, mletačka vlada je pristala da bosanskom kralju pokloni (dono dari facere) 50 samostrela, 50 sanduka projektila za samostrele (veretones) i 50 barila topovskog baruta (polveris a bombarda). Ovaj poklon neće nikada ni stići u Bosnu, jer kralj je po njega poslao kasno, kad su Turci već bili pod Bobovcem.[34]

Bernadinu Justinijanu, svome izaslaniku na Kuriji, Venecija je pisala (3.III.1463.) da u svemu bude pri ruci bosanskim poslanicima koji su, na putu za Rim, bili u Veneciji i podnijeli izvješće o turskoj opasnosti.[35]

7. *Vladislav - instrument nesreće*

Slabo mjesto u obrani bosanske države bio je hercegov sin i neprijatelj - Vladislav. On se i dalje nalazio s Turcima a oni su s njim računali u predstojećim akcijama. Sultan je već bio izišao u susret njegovim zahtjevima i dodijelio mu sve *"što poiska od zemlje očine"*. Dao mu je i vojsku koja će ga silom dovesti na vlast u dosuđenom dijelu zemlje. Optužujući ga za to kasnije (1466.),herceg kaže: *"on je doveo Turke u moju zemlju nekim klancima kuda ranije nijedan Turčin nije mogao proći"*. Bilo je to u veljači 1463. Topolivac Jerg iz Nirnberga, koji je dotada već nekoliko godina živio kod hercega i izlio mu nekoliko topova, prisjećao se kasnije... "Vladislava, koji je bio stalno protiv oca, pridružio se Turcima i doveo ih 15.000 za obračun sa ocem". Hercegov

34) Isto, str.235.-237.; Ćorović, Isto, str.549.; Perojević, Isto, str.566.; Ćirković, Herc.Stefan, str.251. i Ist.Bosne, str.325.

35) Isto, str.238.-239.; Nagy-Nyari, Isto,str.193.-194.; Perojević, Isto, str.566.

pokušaj da mu se suprotstavi, propao je, njegova je obrana razbijena na r.Breznici kod Plevalja, a Turci koje je - kako je rekao - doveo njegov prokleti i neposlušni sin ("fiol maledeto et disobediente") sve su popalili i, samo u jednom danu, odveli 30.000 duša. Ostvarivši naum, Vladislav je, u ožujku 1463., izvijestio Dubrovnik o "zadobivanju gospodstva". Herceg je, u tako teškoj prilici zatražio vojnu pomoć i od Skenderbega. Pošto se uvjerio da je i Skenderbeg spreman doći, herceg je pismima od 8. i 20.III.1463. molio Veneciju da skenderbegovoj vojsci dopusti prolaz preko svoga teritorija. Ne shvativši to hitnim (ili je pošta išla sporo), dužd je tek 26.IV.1463. pisao knezovima Skadra i ostalih (mletačkih) mjesta u Albaniji da na svaki hercegov zahtjev odobre takav prolaz, vodeći ipak računa i o sigurnosti povjerenih mjesta.[36] Bilo je, međutim prekasno! Početkom ožujka 1463. turske su akindžije već upale i u Bosnu,da zastrašuju i izazivlju pometnju.

Turci se naravno ne povlače ni iz Vladislavljeve oblasti nakon što su ga u njoj doveli na vlast. Tamo su nešto isčekivali. Zapravo se i ne zna što je on s Portom ugovorio, na što je sve pristao i kakva je još mogla biti misija vojnih odreda koji su mu "stavljeni na raspolaganje". Možda nije ni bio upućen u njihov pravi zadatak, koji je vjerojatno, već tada bio određen. Tako je Vladislavljev slučaj prethodio lavini koja će se uskoro sručiti na Bosnu. Trogirski knez bilježi 23.IV.1463. da je Vladislav još s Turcima. [37] Uskoro je zatim slijedio i veliki sultanov pohod, čije su žrtve bosanska država i njezin kralj Stjepan Tomašević.

8. *Novi hercegov bezuspješan korak prema Klisu*

Videći da Vladislavljevom pobunom gubi znatan teritorij na istoku, herceg je jako poželio da to nadoknadi nekim proširenjem na zapadu. Činilo mu se da je slavni Klis i dalje slaba točka u njegovom zapadnom susjedstvu oko koje bi se vrijedilo potruditi. Nasilna sredstva za to više i nisu bila nužna jer se i novcem moglo mnogo postići. Ne znamo kako, ali u drugoj polovici 1462. on ulazi u veze sa splitskim nadbiskupom, navodeći ga da u tom smislu posreduje kod kliškog gospodara, bana Pavla Sperančića, ranije hercegovog neprijatelja. Izgledalo je da sve dobro napreduje, i herceg bi došao do cilja da jedan svećenik, koga je poslije vlast morala štititi od nadbiskupovih smicalica, nije cijelu stvar odao splitskom knezu, a knez vladi u Veneciji. Tako se sve

36) Listine, X.,str.242.-243.; Puškar Jerg iz Nirnberga, Traktat o Turcima, u Knjizi Kosovo u pamćenju i sećanju, Beograd, 1989.,str.52.-53.; Ćirković, Herc.Stef.str.252.; Isti,Istorija Bosne, str.327.; Ćorović, Hist.Bosne, str.548.-550.

37) HAZ, Trog.arh., LXXI., svešč.6., str.1.;Ćorović, Isto,str.550.

neočekivano našlo pred moćnim Vijećem desetorice, najvišim organom za sigurnost države. Našavši se u neprilici nadbiskup sam sastavlja i u Veneciju šalje svoju verziju informacije o tijeku pregovora s objašnjenjem kako i zašto se u njih uključio. Vijeću desetorice to nije bilo dovoljno pa 19.I.1463. razmatra kako učinkovito presijeći neželjeni slijed događaja. Možda se nadbiskupu moglo i zahvaliti na informaciji, ali i osigurati da bez ikakva odlaganja odmah dođe ("nulla facta mora veniat") u Veneciju radi saslušanja. Splitski knez je imao nalog da ga otpremi, ukoliko primjeti da sam odugovlači s polaskom. Poslije nadbiskupova odlaska iz Splita, knezu je ostalo da na sve načine, preko bana ili drukčije, ispita i sazna punu istinu o hercegovim pregovorima s banom, nuđenom novcu itd. i da o otkrićima brzo (velocissime) izvješćuje mjerodavne. Veneciji je bilo žao na hercega, čijim je izaslanicima ranije izložila svoju zainteresiranost za Klis, tako da mu ništa o tome nije moglo biti nepoznato. Preko posebnog mu je izaslanika trebalo izraziti žaljenje što je, nadbiskupovim posredstvom, ponovno dirao ovo osjetljivo pitanje i savjetovati da se ubuduće u takav posao ne upušta.

Ispitivanje ovog slučaja zaista otkriva da je nadbiskup tajno i protivno mletačkim interesima nastojao da herceg, za 30.000 dukata, dobije Klis, u koje je ime već bio primio 5.000 dukata. Da je takav pothvat slučajno i ostvaren ("si huiusmodi periculosa practica habuisset conclusionem"), mletački bi gradovi Split i Trogir, po ocjeni Desetorice, zapali u veliku opasnost. Stoga je i nadbiskup, kao opasan po sigurnost zemlje, na 10 godina povučen u Veneciju, bez prava povratka u Dalmaciju. [38]

Novce primljene od hercega ("ducati VM minus X"), u iznosu od 4.990 dukata, nadbiskup je donio sa sobom u Veneciju i predao nadležnima. Vijeće desetorice odlučuje (25.II.1463.) da se od toga oduzme 300 dukata i zadrži u depozitu do poravnanja računa između hercega i bivšeg kotorskog kneza Antona Donata, a da se ostalo preda hercegovim izaslanicima koji su, drugim poslom, tada bili u Veneciji pa i ovo rješenje požurivali. Oni su se s Donatom sporazumjeli da u depozitu ne ostaje ništa nego da im se preda ukupna svota, te je 4.III.1463. tako i odlučeno. [39]

Ali, koliko je god herceg bio zagrijan da se domogne Klisa, toliko je i ban Sperančić povremeno želio da ga se otarasi. To se naročito vidjelo u travnju 1463.g. kad se ban, nakon izvjesnog zadržavanja u Ugarskoj, osjećao jako potišten i očajan ("valde triste et tamquam desperatum"). Na njega je tamo, kako je, iz pouzdanih izvora, ("per certam viam secretam"), trogirski knez doznao od nekog kliškog građanina, vršen pritisak, da za neka tri mjesta u Ugarskoj, kralju ustupi Knin i Ostrovicu, a da u Hrvatskoj zadrži Klis, Sinj i cetinsko kneževstvo ("comitatum Cetine"). Govorkalo se da je kralj već dao banovinu nekom drugom, ugarskom velikašu. U ovom slučaju više nije toliko

38) *ASV, Consiglio dei dieci, Misto, XVI.,str.83.-87., 88.; M.Šunjić, Prilozi, str.142.*
39) *AAV, p.III.,t.XXV.,str.60.*

ni važno koliko se u Klisu moglo znati što se banu događalo u Budimu i kako su tamo s njim postupali i je li se otuda zaista vratio kao neželjeni gost ("insalutato hospite"). Važno je jedino ono što je trogirski knez doznao, i o čemu je 23.IV.1463. pisao, da je ban, odmah po povratku, svoje ljude poslao na razne strane: bosanskom kralju, hercegu, hercegovu sinu Vladislavu koji se nalazio s Turcima ("qui reperitur cum Teucris"), pa čak i turskom kapetanu koga je Vladislav doveo protiv oca, i da se mislilo da su razgovarali o prodaji Klisa bilo kome od njih ("et existimatur eos oratores misisse pro practicha dandi in venditionem Clissium alicui predictorum"). [40]

9. Kršćanstvo "zabrinuto" promatra kako sultan proždire Bosnu

Stanje je za Bosnu postajalo sve beznadnije. Kralju je i ostalim bilo dovoljno da prorokuju crno pa da im se proročanstva i ostvaruju. U spomenutoj poruci papi (1461.) Stjepan Tomašević kaže kako je izvješćen da će sultan udariti na Bosnu naredne godine. Molio je kako papu, tako i Mađare, i Mlečane, i Skenderbega da mu pomognu. Predosjećao je da će se oluja najprije na njega sručiti, a da će tek potom i Mađari, i Mlečani, i ostali "okusiti svoju sudbinu". "Ovo ti", pisao je, "što je sigurno dojavljujem da kasnije ne kažeš da nisi bio izviješćen i da mene ne obijediš zbog nemarnosti...". I dalje: "Ako mi povjerujete i pomognete, spasit ću se, inače ću propasti, a moja propast povući će za sobom mnoge druge". I ovo se "prorokovanje" pokazalo tačnim, jer pored svih poziva na Mađare, Mlečane i na papu, pored njihovog "razumijevnaja" i verbalne potpore, izraza naklonosti i želje da se Bosna sačuva, odupre i izdrži, kralj je shvatio da od svega toga ipak, u odsudnom trenutku, neće biti ništa; da je ostao usamljen pred opasnošću koja se neumitno približavala. Na opasnost su ga i prijatelji s Porte krišom upozoravali. Kad je to shvatio, pužuruje da se sporazumije sa sultanom, pod bilo kakvim uvjetima. Njegovi su izaslanici u ožujku 1463. tražili primirje na 15 godina. Ne odustajući od namjere da Bosnu konačno pokori, sultan pristaje da Bosance obmanjuje davanjem primirja, koga se ne misli pridržavati. Stvorivši im praznu nadu pasivizirao je i njih i njihove saveznike. Zadovoljni postignutim, "bosanski su izaslanici pošli s Porte jedne subote, a carska vojska krenula je na Bosnu četiri dana docnije", kako svjedoči upućeni Konstantin Janjičar.

Kako je Bosancima svečano obećano primirje, jedno se vrijeme nije ni znalo protiv koga je taj novi pohod usmjeren, pa je došlo i do zabune. Matijaš Korvin se bojao (pisao je papi 27.I.1464.) da su Turci pošli na Beograd i na Ugarsku, pa je ubrzano vršio pripreme da im se na tom pravcu odupre. Sultan

40) *HAZ, Trog.arh.Isto, 1'-2.*

je zaista, da zavara Mađare, naredio Alibegu, svome zapovjedniku u Srbiji, da uznemirava granicu na Savi i Dunavu. Taj je prodro sve do Temišvara i mađarsku pažnju potpuno obratio na sebe. I kad je primjećeno tursko kretanje od Kosova na Sjenicu, prema Bosni, Mađarima se to činilo kao ratna varka, dok i oni nisu, doduše kasno, napokon shvatili glavni cilj cijelog pohoda. [41]

Već u travnju 1463. bilo je jasno da od bosanskog primirja s Turcima nema ništa. Dubrovčani su, 26.IV.1463.g. dali olakšice svojim trgovcima za povratak iz Bosne, a nešto prije toga se Ana, udovica vojvode Pavla Klešića, žena već u godinama ("iam sit provecte etatis"), da ne bi pala u turske ruke ("pro non incidendo manus Turcorum") povukla u Zadar, s namjerom da uđe u samostan sv.Nikole. Opatica i redovnice bile su saglasne da je prime, ali im nije dopuštao zakon, kojim je 1458. propisano da tri ženska samostana u Zadru više ne smiju primati "strankinje", Dubrovčanke, Bosanke, Mađarice i ostale koje nisu iz predjela potčinjenih Veneciji. Duždje 23.III.1458.g. o ovoj zabrani izvijestio kneza i kapetana Zadra i naredio im da je ubuduće strogo poštuju.[42] Sada su opatica i redovnice molile Vijeće desetorice da prema vojvotkinji pokaže posebnu milost i dopusti joj da, služeći Bogu njezinom stvoritelju, svoju starost provede u samostanu. Vijeće desetorice se pred tim smilovalo i 11.V.1463. pisalo zadarskim rektorima da vojvotkinji Ani dopuste ulazak u samostan.[43] Tada je i sultan već bio na bosanskoj granici.

Na susjednim se dvorovima i na papskoj Kuriji i dalje o Bosni mnogo govorilo i površno odlučivalo. Papin izaslanik Dominik de Luka, na putu za Mađarsku, pokreće u Veneciji pitanje križarskih sredstava, iz kojih je trebalo pomoći Bosnu. Odgovaraju mu (4.V.1463.) da su novci iz Dalmacije i Istre po nalozima papa Kalista III. i Pija II., koji bi sada dobro došli i Veneciji za opremu flote protiv Turaka, već potrošeni ("dispensate et tradite sunt") i od njih nije ostalo ništa.[44] Sve je to, uostalom, ionako bilo kasno. Bosna je sama, a Turci su, pozvani i od nekih "domaćih izdajnika ("a quibusdam proditoribus"), kako je papi, malo kasnije, objašnjavao kralj Matijaš (27.I.1464.), već bili na njezinim granicama. Naš Perojević (570.) ne vjeruje u taj podatak iz Matijaševog pisma i sumnja da je on "možda onim riječima htio opravdati pred papom i kršćanstvom svoju nepripravnost i svoj nemar". Misli da se to nije moglo odnositi čak ni na hercegova sina Vladislava koji se, navodno, izmirio s ocem...i odlučno se digao na obranu svoje domovine. Perojević nastavlja kako je isti Vladislav "rano u proljeće, u ožujku 1463.g. imao poći u Bosnu kralju... da s njim utanači ratnu osnovu" protiv Turaka, a i sam kaže da "o tome putu i njegovom uspjehu manjkaju potanji podaci...". Ćirković, kasnije, postupa

41) Perojević, str.550.,557., 568.-570.;Ćorović, Isto, str.550.-552.
42) ASV, Isto, XV., 147': Naučna biblioteka Zadar, rukop.28356/864, str.4.
43) ASV, Isto, XVI.,str90.
44) AAV, p.III., t.XXIV.,str.77.; Nagy-Nyari I.,str.204.

daleko opreznije kad iz iste izvorne građe ne izvlači iste zaključke.[45] Jer, sigurno je jedino da se Vladislav, sve do kraja turskog osvajanja Bosne, nije od njih odvajao. Spomenuli smo informaciju trogirskog kneza (23.IV.1463.) da je ban Pavao Spernačić uputio izaslanike na razne strane pa i hercegovom sinu koji se nalazio s Turcima ("ad filium supradicti duche Steffani qui reperitur cum Theucris") i turskom zapovjedniku koji je došao s njim protiv njegova oca ("ad capitanum Theucrorum qui venit cum dicto filio duche Steffani contra patrem suum"). Nešto je kasnije knez doznao i 26.IV. pisao da je Sperančić, preko Dubrovnika, Vladislavu uputio svoje izaslanike, Stjepana Neorića i Jurja Lekovića da s njim razgovaraju i o sporazumu protiv njegova oca ("ut se intelligat cum filio duci Steffani contra patrem suum")[46] Uostalom, i sam herceg je sina Vladislava teško optužio za izdajničko sudjelovanje u turskom pohodu. "I kad bi imao hiljadu života", rekao je ojađen, u pismu Veneciji, pred smrt 1466.g., "bilo bi pravo da ih izgubi, ne samo zbog onoga što je učinio protiv mene, svoga oca i gospodara, već i protiv cijelog kršćanstva, jer Bog zna da je on bio uzrok i vodić koji je Velikog Turčina doveo u Bosnu, na smrt i uništenje sviju nas".[47] Nema nikakvih razloga da se mijenja ova mjerodavna ocjena Vladislaveljeve uloge u turskom osvajačkom pohodu protiv Bosne.

Ćorović pretpostavlja kako je sultan, "iz Sjenice udario niz Drinu..., i najprije naišao na oblast Pavlovića". Posljedica toga je "da se od 1463.g. više nikad ne spominju ni vojvoda Petar ni brat mu Nikola i da su njihovo područje prisvojili Turci".[48] Zapravo, vojvoda je Petar Pavlović u izvorima spomenut još bar jedanput točno na trogodišnjicu od turskog upada u njegovu zemlju (19.V.1466.), kad njegovi rođaci, Vladimirići ("propinquiores condam voivode Petri Pavlovich de Bosina"), Đurad (Georgius), Radić i sin njihova brata Radoja, Radivoj (spomenut 1461. i kao pristav od dvora) u Zadru, gdje su živjeli kao izbjeglice, pokreću tužbu protiv Venture Engleskog, splitskog trgovca, koji je pokojnom vojvodi Petru, umrlom bez oporuke ("intestato defuncti"), ostao dužan za stanovitu količinu olova.[49]

Iznenađen tolikom silom, osvajaču se predao i gospodar srednjeg Podrinja, Tvrtko Kovačević Dinjičić, i bio pogubljen.[50]

Otuda su Turci "provalili u pravu ili Gornju Bosnu", "u kraljevu zemlju ili Vrhbosnu", koja je dijelom i ranije bila u njihovim rukama. Sve dotle Turci nisu ni nailazili na nekakav organiziraniji otpor pa se i ne primjećuje da je kralj bio spreman za rat, kako su tvrdili njegovi izaslanici prošle veljače u

45) Perojević, Isto, str.str.570.; Ćirković, Herc.Stef.253.
46) HAZ, Trg.arh., Isto; M.Šunjić, O vojvodi Vladislavu Kosači, Godišnjak DI BiH, XXXIX., Sarajevo, 1988.,str.166.,; Isti, Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne, Glasnik Arhivskih društava BiH, XXIX., Sarajevo, 1989.,str.145.-146.
47) Listine, X.,str.354.; Ćirković, Herc.Stef.str.,266.; Ćorović, Isto, str.584.
48) Ćorović, Isto, str.552.
49) HAZ, zad.not.Simon Damiani, B.V.,f.5/6, p.552., 552'.
50) Ćorović, Isto, str.552.-553.

Veneciji. Možda je i bio spreman, pod uvjetom da se bori uza saveznika koga sada nije imao. I papi je pisao: "Ako Bosanci vide da neće u ovom ratu biti sami, nego da će im i drugi pomoći, hrabrije će se boriti..."[51] Ovako, prepušteni sami sebi, pustili su Turcima da ih pregaze, da bez otpora i zadržavanja, 19.V.1463. izbiju pred utvrđeni Bobovac. Već sutradan se prethodnici, pod Bobovcem, pridružio i sultan s glavninom vojske, a Mahmud-pašu Anđelovića uputio dalje na zapad, da opsjeda Jajce, drugu prijstolnicu, i da progoni kralja.[52] Prije nego je Mahmud-paša stigao tamo, kralj je iz Jajca u Veneciju uputio svoga izaslanika Nikolu Testu koji je i ranije za njega uspješno obavio mnoge diplomatske poslove. Sada je imao zadatak da mletačku vladu informira o novostima i da dopremi ratnu opremu potrebnu za obranu. Nakon desetak dana izbivanja, Testa prelazi rastojanje između Jajca i Trogira, gdje stiže 29.V.1463.g. S njim je i kraljica (ne kaže koja) doputovala do Vrlike, gdje ostaje da, uz mletačku granicu, sačeka rasplet događaja. Za tih 10 dana, dok je putovao preko Bosne do svoga Trogira, Testa se sigurno informirao o turskom kretanju. Po onome što je rekao trogirskom knezu, Turci su, napokon, naišli na organiziraniji otpor i morali zastati. Znao je da sultan osobno predvodi vojsku koja je preplavljala Bosnu i da je protiv stolnog Bobovca poslao rumelijskog pašu ("bassam Romanie").

Na to jako utvrđeno mjesto, u kojemu je kralj običavao, u sigurnosti, držati i svoju blagajnu, Turci su, rekao je, danonoćno napadali jer se i posada junački branila ("viriliter se defenderant"). Na putu do Trogira on nije čuo da je posada napustilia Bobovac ili da su ga zauzeli Turci. No, uzimajući u obzir njihovu riješenost da ga zauzmu i napore koje su u to ulagali, on smatra da se grad neće sam dugo održati, ukoliko mu Mađari ili netko drugi uskoro ne priteknu u pomoć ("nisi per Ungaros vel aliter succuratur"). Rekao je i da će Turci, ako Bosna u ovome ratu ostane usamljena, zauzeti Bobovac, čiji je značaj toliki da će s njim i cijela Bosna postati turska.[53] Ova će se procjena uskoro potvrditi. Njegova opaska da se Bobovac uspješno odupire nadmoćnoj sili i da osvajaču zadaje neprilike, baca sjenku sumnje na raširenu suprotnu tvrdnju da je podmitljivi zapovjednik tvrđave, krstjanin Radak (Radaces Manicheus) predao grad odmah, bez imalo otpora. Autor ove druge tvrdnje je biskup Nikola Modruški (1427.-1480.), inače papinski legat u Bosni (1461.-1463.) koji je i naveo kralja da prekine taktiziranje s Turcima i da se osloni na Ugarsku i na pomoć velike kršćanske koalicije. Pošto u kritičnom trenutku nije bilo ništa od njegovih obećanja i pošto je lakovjerni kralj izgubio i državu i glavu, legat je mogao doći na ideju da svoju ulogu i osjećanje krivice zbog ishoda rata, zamaskira optužbom da su nedavno, nasilno pokatoličeni patareni počinili izdaju kralja i države. Kako svoju tvrdnju ničim nije dokazivao, njegova se

51) Perojević, Isto, str.556.,566.
52) Isto,str.570..; Ćirković, Istorija Bosne, str.329.
53) HAZ, Trog.arh., Isto, p.2.-3.; M.Šunjić, Trogirski izvještaji, str.140.-141.

pozicija kasnije činila sumnjivom.[54] Nijedan drugi povijesni izvor ne potvrđuje biskupove navode, a Testino ih svjedočenje o junačkom otporu ("viriliter se defenderant") doslovno opovrgava.

U Bosni se moglo i pogrešno procjenjivati, ali da se nije vjerovalo u produženje otpora i u stranu pomoć, ni Testa sigurno ne bi išao u Veneciju po ratnu opremu. I arheološka istraživanja su pokazala da Bobovac nije napušten bez otpora, već da je spaljen prije osvajanja. Otkopavanje izvršeno poslije 500 godina pokazalo je "sloj pepela po tlima" od 10 do 20 cm [55]

Linija obrane, koja je bar desetak dana zadržavala tursku glavninu pred Bobovcem, podrazumijevala je još dva dobro utvrđena mjesta: Kozao (kod Fojnice) i Goruški (blizu Bobovca). Oko Goruškog se događalo nešto "sumnjivo", ali ni to nije Testi davalo povoda da govori o izdaji. Ispričao je trogirskom knezu kako je sultan poslao drugog pašu da s dijelom vojske zauzme "mjesto zvano Goruški" "unum alium locum nuncupatum Gorusche", svega oko tri milje udaljeno od Bobovca. Goruški grad ("opidum Goruschi") spomenut je i u kneževu izvještaju od 4.VI.1463.g. Tragova o njemu nema ni u izvorima ni u literaturi (možda ni na terenu), ali ostalo je ime rječice Goruše (Goruša) koja izvire blizu Bobovca, a ulijeva se u r. Bosnu, nedaleko od Arnautovića kod Visokog. Negdje uz rječicu Gorušu nalazio se i Goruški grad. Budući da se i njegova posada snažno odupirala, Turci su se povukli. Potom je uslijedilo nešto što nije bilo neizbježno. Dodijeljen tamo za zapovjednika mjesta, neki je kraljevski vitez (miles) loše ocijenivši borbeni duh pučanstva koje bi, kako mu se činilo, u strahu od turskog povratka, rado napustilo boravište - ("quia cognovit animum illorum oppidanorum debilem et dispositum illud derelinquere, timentem reditum Theucrorum...") na svoju ruku odlučio da se Goruški grad spali i potom napusti. Čuvši da je mjesto napušteno i ostavljeno u plamenu, Turci su se vrati, zauzeli ga bez otpora i zarobili dio pučanstva koje se dotle nije uspjelo udaljiti. Ovo je, svakako, moglo nepovoljno utjecati i na obranu Bobovca. Tako su, izgleda, postupali i na drugim stranama. Stanovništvo je spalilo i potom napustilo i varošicu (oppidum) "Cosal" - Kozao nedaleko od Fojnice, povremenu rezidenciju kralja Tomaša.

I poslije Testinog odlaska u Veneciju trogirski je knez slao uhode da se raspituju o daljnjem kretanju Turaka. Već 3.VI.1463. doznaje od kraljice iz Vrlike da su Turci zauzeli Bobovac. Vijest o tome, pisao je, bila je loša vijest ("parvum novum"). Poslije toga, na tom prostoru nije ni bilo značajnijeg otpora. Kneževčovjek je doznao da su Turci već zauzeli Travnik, Vinac, Novi kod Jajca i Jezero, a i Jajce su držali u opsadi.

Prema prikupljenim podacima, trogirski je kenz javljao da sultan smjera dalje, preko bosanske granice; da je od bana Pavla Sperančića već zahtijevao ključeve Klisa, Knina i Ostrovice ili da, u protivnom, očekuje njegov dolazak.

54) S.Džaja, Bosanska podijeljenost na konfesije, Jukić, No 16/17, Sarajevo, 1986.-87., str.75.
55) P.Anđelić, Bobovac i Kraljeva Sutjeska, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973., str.44.,45.,146.,147.

Sperančić je pred kraj svibnja dolazio u Split na razgovor s knezom o opasnoj situaciji, a sada, izravno ugoržen, u općem strahu i metežu, bio je toliko izbezumljen da nije znao ni kako će postupiti ("nescire quod facere debet"). Njegov izaslanik je 4.VI.1463. došao i u Trogir i izvjestio da je bosanski kralj bio opsjednut u Ključu, odakle je na tursku riječ izašao, predao im se, i odveden prema Jajcu s namjerom da tamo, u onako jadnom zarobljeničkom statusu, demoralizirajuće djeluje na obranu i pomogne Turcima da bez daljnje borbe zauzmu taj grad ("ut obtineant locum istud"). Ovu je vijest potvrdio i knežev čovjek koji se istog dana (4.VI.) vratio iz Bosne. Potvrđuje je kasnije i Nikola Modruški, u svom izvješću za papu Pija II., kad kaže da je kralj iz Jajca pobjegao u Ključ, gdje ga je paša stigao i opsjeo pa glađu i žeđu primorao na predaju sa svim blagom što su ga skupljali svi kraljevi prije njega. Doveden sultanu, piše N.Modruški, primoran je narediti da se tvrđave, koje su još bile pod njegovom vlašću i pružale otpor, predaju. Poslije njegova naloga da otpor prestane za osam se dana predalo, 70 tvrđava, a Turci su dobili i oko milijun zlatnika ("decies centena millia numorum".

Trogirski je knez sasvim slučajno postao važan izvjestitelj o ovim pojedinostima. Od njega se tada u Veneciji nije mnogo ni očekivalo jer je, kako i sam piše, živio "u zatovrenom mjestu gdje vijesti, posebno istinite, stižu rijetko i sa zakašnjenjem". Splitski je knez, tradicionalno, bio u boljim vezama s Bosnom, o njezinim je prilikama znao najviše i, po potrebi, o tome izvješćivao vladu. On je već 27. i 30. svibnja 1463.g. temeljito izvijestio "de novis Turchorum et Bosne", a Venecija je njegova izvješća pohvalila (7.VI.1463.), trežeći da je i dalje, neprestano informira o tijeku stvari, ne štedeći troškova za glasnike i lađe. Ali nijedno od ovih njegovih pisama nije sačuvano dok su u trogirskom arhivu (u Zadru) sačuvani koncepti nekoliko pisama trogirskog kneza. [56]

Pošto je vojnički pregazio Bosnu, osvojio tvrđave, u njih postavio posade i smaknuo kralja Stjepana Tomaševića i mnoge druge prvake, sultan je naredio povlačenje svoje glavnine. Trogirski je knez 18.VI.1463. izvijestio da je sultan s vojskom već otišao iz Bosne ("cum suis copiis exiisse Bossinam"). Činilo mu se da je za sobom ostavio samo neznatne snage i da bi se Bosna, s malo napora ("parvo conatu") mogla preoteti. Otuda dužd (1.VIII.1463.), u pismu Alvisu Loredanu, glavnom zapovjedniku flote, kaže da je u Bosni ostalo samo oko 2.000 Turaka. [57] Ni jedno ni drugo sigurno nije bilo točno.

U to se, kad više nije bilo ni nezavisne Bosne ni njezina kralja, pa ni mogućnosti za otpor, iz Venecije u Trogir vratio (19.VI.1463.) Nikola Testa sa 50 velikih samostrjela ("ballistas cum suis mulinellis"), 50 sanduka projektila

56) HAZ, Trog.arh.Isto; M.Šunjić, Trogirski izvještaji; Pii II., Comentarii rerum memorabilium que temporibus suis contingerunt II., citta di Vaticano, 1984., p.714.; P.G.Coleti, Accessiones et correctiones all'Illyricum sacrum dell'P.D.Farlati, Spalato, 1910., p.135.; S.Džaja, Konfesionalnost i nacionalnost Babinger, Mehmed osvajač i njegovo doba, Matica Srpska, str.185.-190.

57) AAV,p.III.,t.XXV.,str.171.

za samostrjele (veretonorum) i 50 barila topovskog baruta (pulveris a bombarda). Količinski sve ovo odgovara onome što je, još krajem veljače, na kraljev zahtjev, bilo odobreno i poklonjeno. Budući da to sada, u ovakvo izmijenjenim okolnostima, nije moglo biti upotrijebljeno, Testa je sugerirao da se ratna oprema, namijenjena Bosni, ustupi banu Sperančiću kome bi poslužila za osiguranje novostečenih mjesta ("pro fulciendo loca noviter acquistata"). Knez ju je ipak želio zadržati za sebe i izgovarao se kako ništa ne može ustupiti bez suglasnosti više vlasti a njoj sugerirao da se ne suglasi.

Po odlasku iz Bosne turska je vojska nekoliko dana logorovala i odmarala negdje, "na pola dana hoda od Dubrovnika", na izvjesnoj zaravni i pašnjacima, (in certa planicie et pratariis"), vjerojatno na području Trebinja ili Bileće. Ovo se približavanje Dubrovniku već činilo opasnim. U Trogiru se 20.VI.1463. znalo da je sultan otuda ucjenjivao Dubrovčane tražeći 100.000 dukata i 200 dječaka ili da će, ako mu odmah ne udovolje, doći s vojskom da ih kazni. Vijest o tome donijela je posada jedne dubrovačke lađe koja je iz Dubrovnika pošla 18.VI.1463.g. Ona je znala i za poruku (relatum) hercegova sina Vladislava, koji se i dalje nalazio u turskom taboru i otuda upozoravao Dubrovčane da stvar shvate sasvim ozbiljno i sultana očekuju u ponedjeljak, 21.VI.1463.g. [58] Od ove prijetnje nije bilo ništa jer je sultan morao ubrzati kretanje prema jugoistoku: 7. je srpnja s vojskom već bio u Sjenici, a 18.srpnja 1463.g. čak u Skoplju. [59]

10. Stjepan Tomašević - kralj nedorastao izvanrednim okolnostima

Energična je i nemilosrdna turska vojna akcija posijala strah i obeshrabrenje na sve strane. Glasina o bezizglednosti otpora širila se brzo pa velikog otpora nije ni bilo. Ni sam kralj, iako najodgovorniji za sudbinu zemlje, nije bio dorastao izvanredno teškom trenutku. Ostavši bez vanjske pomoći i videći rasulo, pokušao se spašavati bijegom, ali se država nije mogla tako sačuvati. Primjer kako se ona čuva davno je pokazao njezin ban Stjepan II. Kotromanić (1314.-1353.), predstavljen i na novcu sa jednom rukom na balčaku, drugom na koricama mača prebačenog preko krila. On je svoju Bosnu čuvao šireći joj granice ratom i vlastitom vojskom, a u tuđe je područje ulazio u prvim redovima, ne uzmičući ni kad su pod njim mrtvi konji padali. U jednoj takvoj bici zaslužni mu vlastelin Vuk Vukoslavić podmeće svoga, umjesto njegova, ubijenog, konja, ali ne da se spašava i na njemu bježi, već da se i dalje bori, pa

58) M.Šunjić, Trogirski izvještaji, str.142.-143.

59) Perojević, Isto, str.580.

mu i toga konja pod njim, u borbi "isikoše na smrt". [60] Za takvo što neborbeni Stjepan Tomašević nije bio sposoban. Štoviše, stalno se sklanjao pred ratom bježeći iz Smedereva u Bobovac, iz Bobovca u Jajce, iz Jajca u Ključ... A možda se nije ni imao na koga oslanjati. Ranije je kralj (Stjepan Dabiša, 1395.) nagrađivao "vir'ne služ'be" svojih ljudi "što nam' vsegda vir'no i sr'dčano nailiše u turač'ki boih ne štedeći svoih'glav za nas", [61] a sada je, na vijest o približavanju neprijatelja, sve nastojalo da se sklanja i spašava bjegstvom, umjesto borbom. Svi su možda očekivali da će se, kao i mnogo puta ranije odnosi s Turcima ponovno nekako srediti, da će se svatko, tko preživi, vratiti na svoje. Stoga je najvažnije bilo - preživjeti. Iz "gornjih krajeva" ("regionum istarum superiorum") ljudi su bježali pošto bi, u nekim slučajevima, sami spalili svoja naselja i tvrđave. Ali ostalo su palili i uništavali Turci. Glas o tome išao je u dalmatinske gradove, a iz njih u Veneciju i dalje do papinske kurije, do Firence, čak do portugalskog kralja pa se posvuda govorilo da su Turci sve po Bosni uništavali i plijenili, sve ognjem i mačem poharali, sve izložili surovim pokoljima, da su prestrašeno pučanstvo odvodili u roblje i dijelili svojim satelitima. [62]

Nema elemenata za pouzdanu procjenu koliko je ljudi tada silom odvedeno iz Bosne, ali se zna da su Turci i poslije osvajanja dolazili ovamo, kao u lovište, da hvataju i odvode roblje. Prema svježim izvješćima iz Splita, mletačka vlada je 21.VI.1464. pisala svome izaslaniku u Rimu kako je u Bosnu, na oko jedan dan hoda od Splita, došao turski zapovjednik ("capitaneus sive bassa turcorum"), sa 3.000 konjanika i odveo preko 3.000 uhvaćenih duša. [63] Suvremenik događaja Antonio Veronese bilježi da je osvajač mnoštvo muškaraca i žena poslao u Tursku iz bosanskog kraljevstva ("cavo in grandissima quantita de anime e maschi e femine") [64] Dlugoš je procjenjivao da je 1463. iz Bosne u Tursku odvedeno 100.000 robova, od kojih da je 30.000 mladića uzeto za janjičare. [65] Svugdje se govorilo i o masovnim ubojstvima. Pišući papi 14.VI.1463. Venecija ne sumnja kako i on zna za veličinu ratne nesreće ("pro magnitudine cladis") [66], a u "Annales Forlivienses", pod mjesec svibanj 1463., uneseno je da je Turčin osvojio Bosnu opustošio je ognjem i mačem i poklao 5.000 ljudi ("eam igne et ferro devastando, VM hominum galdio jugulatis"). [67]

---

60) *L.Thalloczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München-Leipzig., 1914. Ćirković, Istorija Bosne, str.91.*
61) *Fr.Miklosich, Monumenta serbica, Graz., 1964., str.226.*
62) *Listine, X., str.258.; V.Macuscev, Monumenta historica Slavorum meridionalium, Belgradi, 1882.,s tr.532.-534.*
63) *Listine, X.,str.305.*
64) *Cronica di Antonio Veronese (1446.-1488.), edita la prima volta ed illustrata da Givanni Soranzo, Venezia, 1915.,str.173.*
65) *L.Thalloczy, Codex Jaicza, Budapest, 1915.,str.9.-10.*
66) *Listine, X.,str.251.*
67) *Annales Forolivienses, Rerum italic.scriptores, Raccolta degli storici italiani, ordinata da L.A.Muratori, T.XXII., p.II., citta di Castello, 1903., str.98.*

Kako je pred Turcima bježao kralj, na jednoj, tako je bježao i herceg Stjepan, na drugoj strani. Umjesto da se odupire, i on bježi preko Neretve, u Primorje, riješen da prijeđe i na dubrovačko područje. Obreo se napokon i na mletačkoj lađi.

Jedva da su manje opustjeli krajevi Bosne u kojima su Turci ratovali od onih u kojima su na povratku odmarali. Istočna je Hercegovina ostala također bez pučanstva -"omnes paesani aufugerant et relinquerant illud paesium". [68] Aludirajući na sultana, herceg je govorio da je taj pas(can) prošao njegovom zemljom i na svom putu sve uništio: žitna polja, vinograde, mlinove, a ostavio samo golu zemlju. [69] Pa i petnaestak godina kasnije, kad su turski popisivači na terenu uzimali podatke za poimenični popis sandžaka Hercegovine (1475.-1477.), nailazili su čak i tada na prazna, napuštena i opustošena sela. [70] Jer, sve što je moglo, htjelo je biti dalje od Turaka, tražeći spas na morskoj obali ili na otocima. Ni primorski svijet nije vjerovao u uspješan otpor ako se ratne operacije prošire preko granica Bosne. Stoga je tražena posebna pomoć iz Venecije, a žene su, s najvažnijom opremom, prebacivane na otoke. Ozbiljno se strahovalo da će Turci ugroziti i Dalmaciju. Stoga Venecija 14.VI. naređuje svome pomorskom zapovjedniku u Jadranu ("supracomito culfi") da odmah prijeđe u zonu Splita, Trogira, Šibenika i Zadra kako bi mogao pružiti potrebnu pomoć. [71]

Izbjeglice iz Bosne ostajale su u Dalmaciji ili išle dalje preko mora, u Veneciju, Anconu ili drugdje. Kardinal Francesco Gonzaga piše iz Rima 22.VI.1463.g. da je 12.VI. u Anconu prispio veći šibenski brod (barchuso), krcat ljudima ("carico di molte persone") pobjeglim iz Bosne ispred Turaka. Četvorica bosanskih plemića sa ovoga broda kazala su da je Turčin sa 200.000 vojnika ušao u Bosnu i zaposjeo je, da je cijela "Schiavonia" u strahu, te da su mnogi, bježeći od ropstva, napustili svoja ognjišta. [72]

A što se tiče turskih snaga koje su osvajale Bosnu, one su, svakako, bile velike, iako nije vjerojatno i da su se sastojale od 200.000 vojnika, kako su neki Bosanci rekli u Anconi. Antonio Veronese bilježi da ih je bilo 80.000 sa sultanom i 30.000 u prethodnici (coridori) [73]. Cristoforo da Soldo je zapisao da ih je bilo 150.000 ("venne com ben 150 millia Turchi in Bossena") [74] Brojke su, razumije se, uvijek okrugle i uglavnom samo približne.

---

68) *HAZ, Trog.arh., Isto; M.Šunjić, Trogirski izvještaji, str.152.-153.*
69) *Listine, X.,str.288.; Ćirković, Herceg Stefan, str.253.*
70) *Poimenični popis sandžaka i vilajeta Hercegovine, Orijentalni institut, Sarajevo, 1985.*
71) *Listine, X., 252.*
72) *L.Pastor, Ungedruckte akten zur Geschichte der Päpste I., Fraiburg, 1904., str.184.*
73) *Cronica di Antonio Veronese, str.172.*
74) *Cronica di Cristoforo da Soldo, a cura di Giuseppe Brizzoliera, Raccolta degli storici italiani, Rerum Italic.scriptores, t.XXI., parte III., Bologna, str.140.*

11. Svi nezadovoljni politikom Venecije

Pad Bosne je jako poremetio postojeću ravnotežu snaga i bio koban događaj sa stajališta zemalja koje su time postale neposrednije izložene turskim napadima pa nije ni čudo što mu je historiografija posvetila veliku pozornost, a mnogi povjesničari, stariji i noviji, prekorljevali Veneciju što je tada ostala skrštenih ruku, ne učinivši ništa da za kršćanstvo spasi Bosnu. Venecija je zadnjih desetak godina (1453.-1463.) zaista mnogo taktizirala i, u nastojanju da sačuva trgovačke veze i poslove i svoje posjede u Egejskom moru, pretjerano pazila da ničim ne izaziva Turke. Jako je cijenila što je sultan velikodušno prešao preko činjenice da je nešto njezinih ljudi i lađa sudjelovalo 1453. u obrani Carigrada i već slijedeće godine joj ugovorom dodijelio pravo slobodnog trgovanja po njegovoj imepriji, uz plaćanje sasvim podnošljive takse od 2% po vrijednosti robe ("ad valorem"). Već je ovo nastojanje bilo dovoljno, posebno crkvenim povjesničarima, da se najtežim riječima nabacuju protiv mletačkog merkantilizma i egoizma. Za jednog L.Pastora (1854.-1928.) Venecija je stoga samo "podla prodavačica" ("vile mercantessa"!). Ali ona je to i za suvremenike propasti bosanskog kraljevstva, jer ni francuski kralj Luj XI. (1461.-1483.) nije oklijevao da, u vrijeme krize francusko-venecijanskih odnosa (1463.), Mlečane naziva bezočnim trgovcima - "mercadanti insolenti". "Hladni i nevjerni" ("Fredi e poco fedeli") su i prema Machiavellijevoj ocjeni (Le storie fiorentine, knj.VIII., gl.XVII., p.391.) Odavno im je prišiveno da sve čine za novac ("pro pecunia omnia fiunt"). Nadahnuta kriterijem korisnosti, njihova je politika bila spremna samo na ono što se isplati. Izolirani na otocima i primorani generacijama da iz ničega stvaraju sve što su drugi baštinili od prošlosti ili od prirode, da se vječno bore s morem i opasnostima da im sve stvoreno propadne, Venecijanci su zaista pretjerano u sebi razvili nesavladivi egoizam. Njihova je metropola djelovala kao golemo, dobro uređeno trgovačko poduzeće čije je poslovodstvo zainteresirano za rentabilno poslovanje. Njihovu vlast nisu predstavljali profesionalni političari ni vojne starješine već veliki trgovci koji su urpavu koncipirali tako da se iz njezine organizacije može izvlačiti najveća dobit. Oni su znali u što bi Venecija zapala da je prihvatala rat kao jedinu metodu rješavanja sporova, osobito u slučaju Bosne kad je bilo predvidljivo da se nitko drugi ne bi pokrenuo, kad bi se sve turske snage na nju (Veneciju) samu oborile. Mnogi su joj upravo to i priželjkivali, jer je ona, osvajanjima u Italiji, sve tamo okrenula protiv sebe. Takvo raspoloženje odražava Nicodemo de Pontremoli, veleposlanik Giangaleaza Sforze u Firenzi, kome 7.VII.1453. piše: "Ja želim da Venecijancima ide loše... i ne sumnjam da ste i vi istog mišljenja."

Venecija je tada jednako bez vidnih znakova koji bi zabrinjavali njezinu trgovačku aktivnost na Orijetnu, unosnu kao i pod zadnjim Paleolozima. Zavist prema njezinu bogatstvu i pomorskoj prevlasti pretvarala se u strah kod susjeda. Svi su se bojali da bi ona, ako zagospodari najplodnijim zemljama i

najprivlačnijim gradovima sjeverne Italije, kako je težila, postala sposobna da diktira zakone državama Italije, odnosno da ih učini vazalima i da, u svoju korist, ostvari talijansko jedinstvo. Stoga su se svi od nje udaljavali, svi su je možda i mrzili. Izolacija u koju je gurala milansko vojvodstvo okrenula se na njezinu štetu jer su Milano, Firenza i Napulj stvorili savez čija je svrha, osim zaštite Milana, podizanje brane neprobojne za mletačke osvajačke ambicije. Upravo je mladi milanski vojvoda Giangaleazo Sforza pokušao Mlečane navesti da shvate opasne posljedice njihova djelovanja. Giovanniju Gonelli, mletačkom tajniku koji je, prolazeći preko Milana, svratio da ga posjeti (1467.) krajnje otvoreno je izložio svoju analizu situacije. "Kad bi vi znali", rekao mu je, "kolikom općom mržnjom ste obilježeni, digla bi vam se kosa na glavi i svakoga bi ostavili na miru u njegovoj državi... Mislite da ujedinjene države možda imaju simpatija jedna prema drugoj? Ne, čak ni u snu! Ujedinili su ih nevolja, strah od vas i vaša tiranija. Svi su složni da sve svoje snage upotrebe kako bi vam podrezali krila. Kad biste znali u kakvoj ste opasnosti i koliko mi nude... ostali bi zaprepašteni... I oni kojima vjerujete prvi bi se pokrenuli protiv vas.. Pustite svakoga da živi... Kad mi je umro otac, činilo mi se da imam lijepu državu, išao sam u lov, dangubio i nisam mislio na drugo, a onda sam se, videći šta ste uradili sa Bartolomeom od Bergama i da bih sačuvao svoju državu, morao ujediniti s kraljem Ferdinandom koji mi je smrtni neprijatelj... Potrošili ste mnogo novca, a i druge natjerali da ga troše, propovijedate mir i ratujete... i slabo ste prošli. Kunem vam se da će vam papa (Pavle II., 1464.-1471.), koji je vaš plemić, učiniti gore od ostalih i, ako se rat nastavi, prvi će krenuti protiv vas da bi dobio Faenzu, Forli, Ravennu, Cerviju..., i neće biti mira dok mu ne prepustite ove zemlje... Napuljski kralj vam je smrtni neprijatelj i ne misli drugo do kako da vam naudi, a kad bi imao snage koliko ima želje ne bi vam dao da se pojavite na svijetu. Jedan od njegovih stalno me podstiče da s vama zaratim. Nema sata da mi Giorgio Damon, njegov ambasador o tome ne govori, a videći da se ne pokrećem i pored podsticaja..., i pored ponuda koje mi čine, vjeruju da imam nekakav tajni sporazum sa vama. Koliki su vam neprijatelji Firentinci i Đenovljani, vi to znate; takve su i sve ostale talijanske komune. Vi bacate svoje pare, a za to ste dobili i dobićete samo veliku sramotu jer se kaže da želite svakoga progutati, da je takav vaš običaj.... Od vas zavisi hoćete li imati mir ili rat. Ako želite mir imaćete ga, ako želite rat biće to najstrašniji od svih koje ste podnijeli. Sami ste, a imaćete cijeli svijet protiv, ne samo u Italiji nego i iza Alpi. Budite sigurni da vaši neprijatelji ne spavaju, da neće dozvoliti da ih obmanjujete... Znam šta vam govorim, znam da ste uporno spletkarili sa vojvodom Savoje da ga pokrenete protiv mene, znam šta ste pokušavali kod... đenoveškog nadbiskupa... Poslušajte moj savjet i ne trudite se više. Budite u miru za vaše dobro i dobro kršćanstva!"

Sve ovo jasno pokazuje kakve je odnose proizvela sebična mletačka politika, koja je išla isključivo za svojim interesima. Neprijateljstva stvorena u Italiji vezala su joj ruke i gonila na oprez da istovremeno ne otvara više frontova. A na istoku, koliko god da se klonila sukoba, proces je tekao na njezinu štetu.

Krajem pedesetih godina bilo je jasno da ništa njezino nije tamo dovoljno stabilno. Turci su pokazivali namjeru da dokrajče latinsku nadmoć na morima. Mehmed II. je sa 2, povećao na 5% tarifu što su je plaćali mletački trgovci i počeo pokazivati posebno prijateljstvo prema Firenzi. Uslijedio je i izravni vojni napad na područja pod mletačkom upravom ili zaštitom. Stanje je uglavnom takvo da ni Venecija više ne vjeruje u mir. Kad 1460. dovršava veliki portal brodogradilišta ona s razlogom iznad njega pod šape krilatog lava sv.Marka stavlja zatvorenu knjigu, vjerojatno zato što ni riječi što obično pišu na njezinim stranicama ("Pax tibi Marce...") više ne odgovaraju karakteru vremena.

Ona se ipak, pribojava da sama uđe u rat s Turcima, unaprijed uvjerena da se ne može uspješno nositi s njima uz tolike neprijatelje u Italiji. Za uspješno ratovanje bila bi potrebna cijela koalicija sila, na čemu je papa već radio. Kad on, u rujnu 1459. u Mantovi okuplja kongres kršćanskih sila - radi organiziranja jedne protuturske lige, Venecija okupljene prezrivo potsjeća na njihovo nedostojno držanje tijekom opsade Carigrada, poduzete prije šest godina. Pristajala je na savez jedino ako svi kršćanski vladari izraze spremnost za aktivno sudjelovanje u planiranom pothvatu. Ostali su, s druge strane, znali da Venecija tamo, na istoku, ima najneposrednije interese pa i možebitnu korist od ratnog pohoda. Po oskudnom oduševljenju delegata vidjelo se da mletački uvjet nije izgledao prihvatljiv. Iako su slabi rezultati kongresa ogorčili papu, on ne odustaje od svoga sna - velikog križarskog pohoda. Već 1463. izlazi s novim planom, po kojemu bi on, usprkos slabom zdravlju, zajedno s burgundskim vojvodom, predvodio ekspediciju. Od Venecije je pak tražio da im na raspolaganje stavi svoju flotu. Ona to nije molga odbiti jer su i inače prema njoj upirali poglede s ugroženog Peloponeza i sa egejskih otoka. Kao najjača sila kršćanstva Venecija je, neizbježno i po zemljopisnoj poziciji svojih kolonija, činila prvu liniju svake protuturske akcije. Stoga su joj se svi i obraćali. Alternative za to više nisu ni imali jer se Genova već morala povući, odrekavši se borbe, a Mađarska je, poslije Hunjadijeve smrti, djelovala oslabljeno.

Samo, dok je Turska postajala sve jačom, ratobornijom i bezobzirnijom, Venecija je krenula silaznom crtom i postajala "miroljubivija". Posljednjih godina vladavine Francesca Foscarija (Francesko Foskari, 1424.-1457.) dva puta je izbjegla da bude uvučena u rat, a i Pasquale Malipiero (1457.-1462.) nastavlja izbjegavati sukobe. Kad je 1462. završena njegova kratka i bezbojna vladavina, sultan je već bio uklonio i posljednje tragove srpske državnosti, zagospodario glavnim sjeverno-egejskim otocima i krenuo na jug da zbaci atenskog vojvodu i dva brata posljednjeg bizantijskog cara, Tomu i Dimitrija Paleologa koji su despotovali na Peloponezu. Prvi plijen novog sultanova pohoda bio je Niccolo Gattilusio (Nikola Gatiluzije), knez Lesbosa, napadnut u jesen 1462.g. Poslije 15 dana opasade i razaranja, stigao je tamo i Sultan, domogao se otoka i naredio brojna smaknuća. Smaknut je i knez Nikola usprkos obećanju da će mu život biti pošteđen i činjenici da je pomogao osvajaču da se obustavi otpor iz svih utvrđenih mjesta. Venecija je, tamo imala brojnu flotu, i bila na oprezu, ali je svome admiralu dala upute da se ne miješa, ako napadom ne bude primoran na obranu. I tada je nastojala da sultanu ne pruži izgovor za kršenje mira. Pad Lesbosa je međutim snažno odjeknuo u mediteranskoj javnosti, a u Veneciji se govorilo da ono što je Lesbos snašlo danas, nju očekuje sutra ("Hodie mihi, cras tibi!"). Očekivalo se da će turska flota odmah krenuti i protiv ostalih egejskih otoka.

Mletački se admiral Vettor Capello (Vettor Kapelo), uzaludno uzdržavao da Turcima ne pruži povod za rat, jer ga je pružio Gerolamo Vallareso (Đerolamo Valareso), mletački upravnik u Modonu, na Peloponezu, koji je primio odbjeglog roba atenskog subaše Omara. Omar će malo kasnije sudjelovati u pohodu protiv Bosne. Budući da je Vallareso odbio njegov zahtjev da mu vrati roba, izgovarajući se da je već pokršten, subaša se osjetio povrijeđenim jer mu je taj rob ukrao i sa sobom odnio i 100.000 aspri, od kojih je Vallareso, bar polovicu podijelio s drugovima. Podjaren ovim izgredom, Omar u svibnju 1463. s vojskom prodire do zidina Argosa, izbacuje mletačku posadu i upućuje se prema Koronu i Modonu, kupeći usput robova koliko ih je god želio. Istina, još nije bilo jasno radi li se tu o kažnjavanju ograničena dometa ili pak o uvodu u pravi rat. U svakom slučaju Venecija je već ranije počela s ratnim pripremama i pristupila opremanju 30 trirema za 1463.g. O tome su, diplomatskim putem, u siječnju 1463. izviješćeni papa i ugarski kralj. A kako se kralj Matijaš nalazio u ratu s carem Fridrikom III., Venecija se potrudila da ih izmiri (Neustadt, srpnja 1463.). Odluku o ratnim pripremama treba smatrati posljedicom promjena koje su uslijedile s novim duždom Cristophorom Morom, čija je shvaćanja dijelila većina njegovih sugrađana. Turska napredovanja posljenjih 10 godina (od zaposjednuća Carigrada) izazvala su dramatičan zaokret u mletačkom javnom mnijenju. Mletačko Veliko vijeće odobrilo je protuturski savez s Mađarskom i usvojilo papine prijedloge o križarskom pohodu. Sve je to za Bosnu bilo kasno iako je vodilo u širi rat s Turcima. Bosna je podlegla jer nije smogla snage da usamljena duže izdrži ogroman Turski pritisak. Možebitna odgovornost Venecije za to ne uklanja se objašnjenjem da je Bosna bila iznutra već toliko podrovana i tako iznenadno propala da joj više nitko, pa ni najbliža i najzainteresiranija Ugarska, nije mogla pomoći. Vremena za pomoć je bilo, a i kralj je u više navrata, objašnjavao šta mu predstoji, i molio pomoć. Venecija je i 28.II.1463. razmatrala izvješće bosanskog kralja o sasvim izvjesnoj opasnosti da sultan okupira Bosnu. Bilo je, dakle, dovoljno vremena da se nešto poduzme a nije poduzeto ništa. Ali tko sve tada nije bio ugrožen i nije tražio mletačku pomoć? U lipnju 1463. izaslanici su mađarskog kralja u Veneciji da predoče najveću opasnost njihova kraljevstva ("gravissima pericula eiusdem regni") i, naravno, da traže pomoć ("petens favores nostros"). A Mađarska je, znamo, ipak jedan od jakih stubova obrane kršćanstva. Tada je već bila čvrsto riješena (firmiter deliberavit) da s Venecijom krene u rat protiv Turaka. To je za Veneciju bila dobra vijest jer je i sama primorana na takav rat (ad apertum bellum) za koji je već imala 40 galija i kopnene snage. Tražila je samo to da i mađarski kralj krene sa svim svojim kopnenim snagama ("quod ipse ponat omnes suas vires per terram"). Možda

bi tada isto rekla i bosanskom kralju, ali krajem veljače je izbjegla da mu nešto određenije kaže i da se obaveže. Istina, poklonila mu je nešto vojne opreme koja do izbijanja rata nije ni stigla u Bosnu. Ostalo su bile samo riječi: da ga Sinjorija voli, da je voljna, u mogućim granicama, udovoljiti njegovim željama, da ni ona Turčinu ne vjeruje iako je prividno s njim u miru, da uz velike troškove izgrađuje snažnu flotu kako bi mu se oduprla, te da je dobro da se kralj sam postara o obrani svoje države (kako to dolikuje dobrom katoličkom vladaru) i da ustraje u slozi s hercegom Stjepanom, itd. Nije li, uostalom, i prije pet desetljeća, jednom drugom svome ugroženom prijatelju - senjskom knezu, kada je molio za savjet i potporu ("consilum et favorem") protiv Turaka, jasno poručila (5.X.1415.) kako od nje ništa posebno ne treba ni očekivati jer mu - sa svojim snagama rastegnutim po moru, slabo na kopnu može pomoći ("quod vires nostre se extendunt per mare ita quod per terram, sicut clare scit, male possemus sue magnificentie auxiliari"; Listine, VII, 212) Venecija, jednostavno, nije bila posebno zainteresirana da ratuje za Bosnu. Niti joj je odnemagala ni osobito pomagala. Tek kad su Turci zaposjeli Bosnu, shvatila je što je izgubljeno. Strah je tada zahvatio bliže i dalje bosanske susjede jer se očekivalo da će Turci nastaviti rat za osvajanje Hrvatske i Italije. Pronosilo se da će oni, ne naiđu li na organiziran i snažan otpor, za godinu i pol osvojiti veliki dio Italije. Širila se priča kako se Mehmed II. pripremio da osvajanjem papinskog Rima, dovrši ono što je počeo desetak godina ranije - ulaskom u Carigrad (istočni Rim). Ohrabren narastanjem borbenijeg duha i u Veneciji, papa poziva dužda da zajedno s njim i burgundskim vojvodom stane na čelo križarskog pohoda. "U tom slučaju", pisao je, "ne samo Grčka, već i Azija i cijeli istok bit će zahvaćeni strahom... Mi smo tri starca, a Bog se raduje trojstvu. Naše trojstvo bilo bi pomognuto od nebeskog Trojstva, a naši neprijatelji zgaženi pod našim nogama". To je priželjkivao papa koji se na svoje davno (1435.) promrzle noge više nije mogao ni opirati. Taj se zanesenjak zaista obmanjivao da će biti moguće izbaciti Turke iz Europe (Listine, X.str.231). Mletačko Veliko vijeće se suglasilo da dužd pođe u križarski rat.

U očekivanju kršćanske solidarnosti i velikog pohoda koji će, po papinoj zamisli, uništiti Turke, Venecija na koncu sama ulazi u rat na Peloponezu. On će potrajati 16 godina i dovesti je skoro do bankrotstva, jer ju je ovaj pokušaj da se zaustavi tursko napredovanje stajao skoro 1,200.000 zlatnih dukata godišnje.

Radeći svoj dio posla, papa nastoji okupiti veleposlanike kršćanskih zemalja radi dogovora o pretstojećem pohodu. 19.IX.1463. stigao mu je i veleposlanik burgundskog vojvode kojemu je u svemu tome bilo namijenjena važna uloga. Kada su razgovori počeli (22.IX.), veleposlanici su, kako se i očekivalo, očitovali samo lošu volju svojih vladara. Svi su, osim Venecijanaca, došli bez punomoćja za uglavljivanje i potpisivanje sporazuma. Predstavnik Firenze je osobito inzistirao da se na pohod i ne pomišlja bez prethodnog pristanka francuskog kralja, za koga se znalo da je već odbio u tome sudjelovati. Kad veleposlanici već nisu za to imali ovlasti i papino je nastojanje da se ipak nešto

utanači ostalo uzaludno. Firentinac je, na tajnom sastanku, upozorio papu da pazi što radi jer bi troškovi planiranog rata pali na sve, a korist bi pripala jedino Venecijancima. "Uvjereni i inače da su potomci Rimljana, oni bi, kad osvoje Grčku, tražili da vladaju i Italijom, ako ne i cijelim svijetom. Bolje je, dakle, pustiti da samo Turci i Venecijanci uzajamno iskrvare u dugom ratu kako poslije ni jedni ni drugi ne bi zadavali briga širokoj obitelji kršćanskih zemalja". I drugi su izražavali iste ili slične ideje. Odgovarajući Firentincu, čak ni Pio II. nije negirao da Venecija priželjkuje sveopću nadmoć ili da se, ostavljena sama, ne može nositi s Turcima. Tješio ga je, međutim, da im je bolje postati robovima sv.Marka nego polumjeseca. Firentinci su ostali pri svome - da vlastitim novcem ne pridonose veličini Venecije i da pohod uvjetuju pridruživanjem francuskog kralja. Tako je veliko nepovjerenje među talijanskih državama, usprkos njihovoj navodnoj odbojnosti prema "nevjernicima", razvodnjavalo papine napore oko ustanovljenja saveza za uspješniju borbu s njima. Sve su one, uključujući i Veneciju, gledale prigodu da se sporazumiju s Turcima protiv svojih takmaca. Čak i onda, kad takvog sporazumijevanja nije bilo, postojala je sumnja da ono negdje ipak postoji. Posebno su teške optužbe za to upućivane upravo Veneciji. Upućivane su bilo iz zavisti prema njezinoj moći, bilo zato što je ona, kao izloženija od svih turskom napadu, glasnije i češće od ostalih tražila križarsku pomoć. Istovremeno je bila spremna i da se miri s "nevjernicima" kad god je to odgovaralo njezinim interesima. Nije lako prihvaćano ni to da su njezini interesi u Egeju ili na Peloponezu istovjetni s interesima kršćanstva. Otuda se dogodilo da je Venecija, u vrijeme teškog rata s Turcima, imala u Firenzi velikog naprijatelja koji je radio protiv saveza sa željom da Veneciju ostavi bez pomoći. Ona je i prije izbijanja mletačko-turskih neprijateljstava špijunirala mletačku politiku i sva saznanja dostavljala Turcima, da bi sada progonjenje mletačkih trgovaca u Carigradu i konfiskovanje njihove imovine primila s ushitom. Štoviše, Firentinci su u Mehmedovom nasiljima protiv svojih takmaca vidjeli znakove osobnog prijateljstva.

Kako do križarskog pohoda nije došlo, teret su rata s Turcima podnosile Venecija i Ugarska. Što se tiče Venecije, taj rat je potrajao dugo (1463.-1479.) i s Peloponeza se proširio duž svih njezinih granica. Za to se vrijeme pokazalo da i Turska može opremiti jednaku, ako ne i brojniju flotu od mletačke. Taj podatak obilježava veliki zaokret u mediteranskim odnosima jer je pomorska snaga Italije, prvi put od XI.st., nadmašena snagom flote čije su baze u Egejskom i Crnom moru. Izbačena iz egejskih središta, Venecija je od 1473. svuda već bila u uzmicanju: na Peloponezu, u Albaniji i duž dalmatinske obale.

Ni uz velike napore ona više nije bila u stanju zadržati tursko napredovanje. Mir, zaključen 1479. nedvojbeno pokazuje koliko je Turska pobjeda bila uvjerljiva. Od cijele je svoje prekomorske imperije Venecija zadržala samo Kretu, Krf i tri male predstraže na Peloponezu: Koron, Modon i Nauplium. Turska flota je otad dominirala uzduž svih mediteranskih obala. Promjena pomorske ravnoteže postala je očiglednom za sav svijet kada je (1480.) oto-

manska flota napala Rodos i do talijanske obale dopratila ekspedicione snage koje su opsjedale Otranto. Tek je Mehmedova smrt (1481.) i reakcija u Carigradu na njegove osvajačke projekte, navela Osmanlije na povlačenjhe iz Apulije. Tako je Venecija,iako prekorjevana kako nije pomogla da se Bosna obrani, s teškom mukom jedva branila samu sebe. Podnijela je goleme materijalne i ljudske žrtve, bila je lišena mnogih značajnih kolonija, a izgubila je i ugled dostojnog takmaca Turskom Carstvu. Jednom riječju izgubila je prevlast koja joj ranije nije osporavana.[75]

12. *Tragovi "javnog mnijenja" o propasti bosanskog kraljevstva*

Sudbina Bosne (1463.) podsjećala je upućene na sudbinu egejskog otoka Lesbos. Sultan se osobno pridružio trupama koje su 15 dana opsjedale Lesbos i zaposjele ga u jesen 1462.g. Sultan je osobno išao i na Bosnu koju je za približan broj dana osvojio. Knez Lesbosa je očekivao mletačku pomoć. U njegovoj se blizini, uz obale Chiosa, nalazio mletački admiral Vettor Capello sa 28 galija, ali s nalogom da se ne miješa i da ničim ne izaziva Turke. Bosna je također očekivala pomoć od Venecije, koju nije dobila. I knez Lesbosa je zarobljen kao i bosanski kralj; jedan i drugi morali su pozvati svoje da prekinu otpor i predaju tvrđave, i jednom i drugom obećano je da će im život biti pošteđen, i jedan i drugi bili su vjerolomno smaknuti po sultanovu nalogu.

Sličnost sudbina ovih dviju zemalja i njihovih vladara nametela se u razgovorima, kao što se nametalo mletačko držanje prema njima. Pošto se moglo spekulirati da je pasivno mletačko držanje u oba slučaja, koristilo Turcima, aluzije na to su suzbijane.

Turska je glavnina na odstupanju iz Bosne još logorovala u istočnoj Hercegovini kad je korčulanski knez, Domeniko Morozini (Domenico Mauroceno), 19.VI.1463., pod prisegom saslušavao svjedoke protiv Ivanina Grupšića (Johaninum Grupsich), osobito tražeći nije li okrivljeni išta govorio protiv Venecije, posebno o Lesbosu ("...straparlo alguna cossa contra Singoria e sel disse qualche cossa de Metelin")?

75) S.Romanin, Storia documentata di Venezia, IV., Venezia 1885., p.328.-330.; F.Line, Storia di Venezia, Einaudi, Torino, 1978.; str.276.-278., 291.; C.Manfroni, Storia della marina italiana dall trattato di Nimfeo alla caduta di Constantinopoli, I., Livorno, 1902., str.38.-39., 46.-52.; A.Bailly, La Serenissima repubblica di Venezia, Dal Oglio edit str.175.-176., 181.; A.Batistella, La Republica di Venezia, Venezia, 1921.,s tr.463.; John Julius Norwich, Storia di Venezia, II., Mursia, Milano, 1982., str.12.-13., 93.-99., 107; Wiliam H.Mc Neill Venezia, Il cardine d'Europa, 1081.-1797., Veltro ed.Roma, 1979., str.128.-130.; Fr.Babinger, Mehmed Osvajač i njegovo doba, Matica srpska, str.185.-195.; R.Lopez, Il principio della guerra Vento-turca nel 1463., Archivio Veneto, quinta serie, vo.XV. (1934.), str.45.-59., 67.-78., 87.-88. U.Tucci, Il patrizio veneziano mercante e umanista (u Zborniku Venezia centro di mediazione tra oriente e occidente, Aspetti e problemi, vol.I., Leo S.Oleschki ed. Firenze 1977., str.351.-2.)

Grupšić je možda bio i malo bogatiji čovjek, sa imanjima i svojtom i u Apuliji, gdje se mogao pomjeriti u slučaju nevolje, pa je sebi dopuštao da govori i ono što drugi, u strahu od kneza, nisu smjeli. Kad je on, "u nedjelju poslije ručka", pred mnogim domaćim i došljacima ("cusi citadini chomo forestieri"; "tam forensibus quam terrigenis"), okupljenim na ćaskanje ispod nove lođe, izlagao svoje shvaćanje o mletačkom držanju prema Lesbosu i Bosni, drugi su ga bojažljivo upozoravali da pazi što govori, da ne dira Sinjoriju jer bi ga moglo skupo stajati ako i knez dozna za njegove riječi ("guarda, non parlar cussi, non tochar la Signoria, se miser lo conte aldira queste parole el te costara"). Govoreći o Turcima ("Loquente de Teucris") mislio je da se moralo priteći u nevolji Bosancima - "našim susjedima", a on bi i pošao u pomoć da je knez dopustio ("el starave ben ad andar ad aiudar li nostri vixini se miser lo conte ne desse licencia").

Tada je još izgledalo da će sultan, poslije Bosne, udariti i na Dubrovnik, kojemu se, u povratku, približio. Ovom je Korčulaninu Dubrovnik bio grad bez premca pa ako i njega Turci zauzmu to je kao da su zauzeli pola svijeta. I gore od toga, jer tamo su Gruž (Gravoxa), Rijeka Dubrovačka (Richa, Fiume, Umbla) i Zaton (Saton, Malfe), tri luke kakve nema cijeli ostali svijet. Turčin bi tvrđavama okolo povezao luke i izgradio flotu galija i nava i tako gospodario Albanijom i cijelim Jadranom! Pitaju ga: ne bi li bilo gore ako Turčin zauzme Rodos? "Ne, ni govora", odgovara im Ivanino jer se s Dubrovnikom ne može mjeriti ni Carigrad zajedno s Rodosom i cijelom Morejom ("serave pezo perder Raguxi che Constantionopoli e Rodi e tuta la Morea"). Grupšić je osuđivao mletačko stajalište prema Lesbosu. Iako je tamošnji knez tražio pomoć, Venecija je ostala pasivna usprkos činjenici što se u blizini nalazila njezina flota. Gestikulirajući rukama, podrugljivo je pokazivao kako su veslači pomjerali vesla u stilu "zachi-zachi", a lađe išle gore-dolje (suxo e zoxo) samo da ne bi nigdje stigle, a još manje pomogle. Kasnije, kada se Venecija i odlučila za nekakvu pripremu, naredivši čak da se opremaju nove galije, jedna je takva opremana i na Korčuli. Čitav se mjesec popunjavala posadom jer se nitko, za tako tanku plaću (male solvit) - od 8 ili 9 libara mjesečno (oko 1,5 dukata) nije htio upisati.[76]

Takvih je razmišljanja sigurno bilo i po drugim mjestima, a bilo je i službenih zborova nobila i pučana, prestrašenih turskim naletom u susjedstvu i izazvanom bježanijom, koji su upućivali delegacije u Veneciju, molili za dodatne mjere osiguranja njihova područja. A onda, kad se - nakon dvadesetak dana napornog ratovanja - i turski rušilački val istanjio i izgubio zamah pa dalje, možda nije ni mogao odnosno kad je vojska počela trpjeti oskudicu hrane, a

76) HAZ, Korč.arh.XI., 30/5, 15'-16.; Fr.Babinger, Isto, str.176.-180.

konji od gladi "bili polumrtvi"[77], došlo je do povlačenja turske glavnine jer i cilj je već bio postignut.

Čim se to dogodilo i čim je minula izravna opasnost za mletačke posjede u Dalmaciji, javilo se pitanje: zašto je Bosna tako brzo i neočekivano pala? Ta, u njoj je preko 300 tvrđava, od kojih su neke i neosvojive! tako se u pismu od 25.VI.1463. čudi i sam malo ranije jako zabrinuti i usplahireni, trogirski knez. Je li ih bilo baš toliko ili samo 117 (kako 19.VII.1463. navodi mletački vojni guverner Skadra, tvrdeći da je sultan u 117 bosanskih utvrđenih mjesta, ostavio posadu od 20.000 ljudi[78]) sada nije toliko ni važno, jer su brojke ionako samo približne i nikako se više ne mogu provjeriti. Prema duždovu pismu glavnom kapetanu mora Alvižu Loredanu (1.VIII.1463.) turska je posada - ostavljena u Bosni, valjda nekom greškom, svedena na 2.000 vojnika[79], što znači 10 puta manja nego u pismu skadarskog vojnog guvernera! Nepobitno je jedino da je vojni otpor trajao kratko, ali ne zbog izdaje već po kraljevu nalogu. A da je otpor bio moguć, pokazala je odmah turska posada koja se pred snagama Matije Korvina, održala dva mjeseca u jajačkoj tvrđavi ili, malo kasnije, mađarska posada izdržživši (1464.) u istom Jajcu sav pritisak turske sile kojom je sultan nastojao povratiti poljuljani ugled. Po tome bi se reklo da su tvrđave bile dobre ukoliko je posada riješena ili primorana da ih brani. O takvoj riješenosti bosanske vojske ne znamo ništa iako ne treba ni pretpostavljati da je nije ni bilo. I inače su nepoznate pojedinosti o bosanskoj vojsci, njezinoj organizaciji, sastavu, zapovjedanju ili motiviranosti da po svaku cijenu ustraje u obrani povjerenog područja ili tvrđave. Pa i kad u ovakvim pitanjima analoška metoda i nije od posebne koristi, valja ipak napomenuti da su mletački propisi u susjednoj Dalmaciji prijetili da kastelan, po cijenu glave ("sub penā perdendi capitis") ne smije povjerenu mu tvrđavu predati neprijatelju niti s njim održavati bilo kakve kontakte osim preko oružja. Pitanje je dalje jesu li i sve naše tvrđave sačinjavale jedinstven obrambeni sustav kao i jesu li pravovremeno dobro opremljene, što je malo teže pretpostaviti. Topništvo je kod nas tek ulazilo u naoružanje i tek u posljednje vrijeme mu je posvećena nešto veća pozornost. Rečeno je da je Njemac Jerg iz Nirnberga dulje boravio kod hercega Stjepana i (do 1463.) izlio mu nekoliko topova. I u Jajcu je, uoči katastrofe, boravio. Barholomeus de Cremona, bombarderius regis Bossine"), koji je ispred Turaka pobjegao u Trogir, o čemu je knez (19.VI.1463.) izvijestio i dužda. Bartholomeus je htio da odmah ode iz Trogira, ali ga je knez molio da sačeka dok vlada o tome ne odluči, odredivši mu mjesečno 10 dukata. Pisao je da ga je na to jedva naveo ("cum maxima difficultate"). Kraljev topolivac je ipak uskoro dospio u Veneciju, gdje je, kao "magister sufficientissimus ad fab-

77) *V.Macuscev, Isto, II.,str.26.-27., 158.-159.; Ćirković, Herc.Stef., str.254.*
78) *L.Thalloczy, Povijest Jajca, Zagreb, 1916., str.71.; Macuscev, Isto, str.26.-27.; Ćirković, Isto, str.254.*
79) *AAV, p.III., t.XXV., str.171.*

ricationem et etiam exercitationem bombardarum", 5.VIII.1463. dobio mjesto za njihovu izradu i isprobavanje.[80] Tek u tadašnjoj, već ratnoj, venecijanskoj atmosferi i njegovo zanimanje dobiva primjenu jer se otkriva da i Venecija jako oskudijeva u toj vrsti naoružanja. Već je u lombardijskim ratovima (1450.-1454.) očitovana njezina inferiornost u broju i moći vatrenih grla prema Sforcinoj (milanskoj) vojsci. Sve se još pogoršalo tijekom dugog mira slijedećih godina pa kad je nadošla nova nevolja, Vijeće desetorice (13.VII.1463.) konstatira da je nužno biti opskrbljen topovima i sličnim ratnim oruđima ali i da takvih u arsenalu nema ("necesse nos esse preparatis de bombardis et similibus instrumetnis bellicis et Arsenatus noster sit vacuus huiusmodi instrumetnis"). Nevolja je i kod njih tolika da se pribjeglo oslobađanju iz zatvora nekog majstora Francisca, koga su ranije "avogadori" osudili na godinu dana, da lije topove. Po odluci (od 26.VIII.1463.) uzimani su i prerađivani topovi iz Brescie (Breše) i Verone. Ni venecijanske državne tvornice sa zastarjelom opremom nisu bile na visini brzog napretka u vještini lijevanja kovina, pa kad je majstor Francisco htio u Veneciji izliti jedan top veći od ostalih, reskirao je da sve pokvari jer nije bilo dobre livnice. Mletački senat je i 24.IX.1463. žalio što je oružarnica (arsenal) i dalje neopskrbljena topništvom i municijom ("del tutto desfornido di artiglierie e munizioni").

Sva ova priča o venecijanskoj neopremljenosti topništvom trebalo bi da dočara koliko je tek Bosna nespremno dočekala svoj sudbonosni trenutak, izložena udaru velesile čije je topništvo tada bilo najstrašnije na svijetu ("la piu formidabile del mundo"). U ratu protiv Skenderbega (1450.), sultan je, od kovine donesene sa sobom, izlio dva topa, od kojih je onaj veći, prema provjerenim dubrovačkim informacijama, izbacivao kugle teške 400 libara (oko 190 kg). Tri godine kasnije, prilikom opsade Carigrada, uporabljen je i top od 150 kvintala, (15.000 kg) što ga je dovuklo 60 pari volova, a izbacivao je kugle od 360 kg. A "topovi su tada rješavali sve", kako zapaža suvremeni Krituvul.[81]

Kako je za malo vremena pregažena, poražena i ostala bez kralja, činilo se odmah da je Bosna uistinu "šaptom" pala, ne samo bez ijednog topovskog hica nego i bez izvlačenja iz korica ijednog mača ("sine ictu non tamen bombarde ymo sine evaginatione unius ensis") Tako je uostalom već 25.lipnja 1463. događaje ocijenio trogirski knez koji je dobro znao što je država i kako joj treba služiti pa zato i nije propustio priliku da svoje pretpostavljene uvjerava kako će svom snagom i dok života bude u njegovu tijelu ("donec vita erit in corpore mio") danonoćno bdjeti nad svim što je važno za dobro države. On se, dakle, prema nepovredivosti povjerenog mu državnog teritorija odnosio drukčije od naših feudalaca zaokupljenih sitnim interesima svojih užih do-

80) *ASV, Senato - Terra, V., str.47.; HAZ, Trog.arh., LXXI, str.6.-7., M.Šunjić, Trogirski izvještaji, str.143., 152., M.Šunjić, Stipendiarii veneti, GDI BiH, XII., str.259.*
81) *R.Lopez, Il principio della guera veneto-turca, str.74.-76.; Gelcich - Thalloczy, Diplomatarium, str.473.; Ostrogorski, Istorija Vizantije, SKZ, Beograd, 1959., str.527.*

minija. Ni iz jedne naše oblasti ni iz jedne naše tvrđave nitko nije javio svome kralju nešto slično onome što je trogirski knez javio duždu. Tada se ipak još nigdje nije govorilo o nekakvoj patarenskoj ili bilo čijoj otvorenoj izdaji, ali jeste o prebrzom i olakom napuštanju tvrđava, naselja ili krajeva i o slabom duhu otpora. Konačno i Matija Korvin je (1464.) pisao papi kako je sultan "pobijedio prije nego što je izvukao mač iz korica" ("prius forte quam eduxisset gladium vicit").[82)]

13.Osvrt na ocjene uzroka propasti srednjovjekovne bosanske države

Kad jedna država nestane, bez obzira na razloge, lako se nametne pitanje zar je to jedino tako moralo biti, i je li se propast mogla izbjeći? Potom povjesničari, možda i prema uzorku što ga je formulirao Polibije, obično dugo tragaju za uzrocima te propasti. Zapažajući kako promjena i propast prijete svemu, pa i državama, Polibije prije 22 stoljeća navodi dva uzroka propasti država: uništenje koje dolazi izvana i unutarnja kriza; težak za predviđanje prvi, a unutarnjim razvojem određen drugi. Smatrao je, dakle, da će djelovanje nekih vanjskih ili unutarnjih čimbenika prouzrokovati propast svake, pa i svemoćne rimske države. To što joj je predviđao, rimskoj se državi dogodilo , mnogo stoljeća poslije njegove smrti. No, iako je Zapadnorimsko Carstvo propalo prije više od 1.500 godina, u znanosti još nema jedinstvenog stajališta o uzrocima njegove propasti. Stoga se i dalje jednako pronalaze i jednostrano slažu "argumenti" za pobijanje jednog i osnaživanje drugog shvaćanja o uzročniku propasti - unutarnjem ili vanjskom. Napokon je, i ne tako davno (1927.) čuveni Ferdinand Lot (1866.-1952.), nakon dugog pretresanja i sumiranja svih poznatih činjenica i shvaćanja, u djelu "Kraj antičkog svijeta i početak srednjeg vijeka" ("La fin du monde antique et la debut du Moyen Age"), autoritativno tvrdio kako bi stari svijet propao i bez barbarskih navala budući da je u sebi nosio klice neizlječive bolesti koja je vodila neizbježnom kraju. Potpuno uvjeren u ispravnost svoga stajališta, ponovio ga je i u djelu "Germanske invazije" ("Les invasion germaniques") 1935.godine.[83)]

Shvaćanje da ljudska društva i njihove tvorevine, poput živih organizama, nastaju, razvijaju se, zapadaju u krize, pobolijevaju, stare i umiru, već je odavno raširено. Dovoljno se prisjetiti povijesti nekad moćnog Turskog Carstva, o kome se, poslije veličine i opadanja, govorilo i kao o "bolesniku na Bosforu" oko čije samrtne postelje se okupljalo toliko (diplomatskih) konzilija i smišljalo kako

82) J.Radonić, Donaldo da Lezze i njegova "Historia Turchescha", Godišnjica Nikole Čupića, XXII., Beograd, 1953., str.325.; M.Šunjić, Trogirski izvještaji, str.139.-145., 147.
83) A.M.Prieto Arciniega, En torno a una lectura de las crisis del Impero Romano, u zborniku La transicion del esclavismo al feudalismo, Akal edit, Madrid, 1976.

ga reformirati i prilagoditi vremenu. Slični primjeri mogli bi se navoditi i iz ranijeg i iz kasnijeg razdoblja. Rimski car Julijan Apostata (361.-363.) govorio je da je i njegovo carstvo bolesno, pa uvodeći nove sadržaje u zapuštenu tradiciju, nastojao da ga pridigne i osposobi za preživljavanje[84)], kao što je i španski filozof Jose Ortega y Gasset, dvadesetih godina našega stoljeća, tražio da "kirurg željezne ruke" pomogne njegovoj bolesnoj Španjolskoj.[84a)]

Među našim povjesničarima, Franjo Rački (1828.-1894.) je prvi dijagnosticirao da je i srednjovjekovna bosanska država bolovala o neizliječive bolesti. "Svi nam znakovi prstom kažu", piše on šezdesetih godina prošlog stoljeća, "da je Bosna veoma bolesna bila... Ova bolest ležaše ponajglavnije u vjerskoj i ćudorednoj razvraćenosti koja se u njezinom tijelu od više stoljeća zalegla te ga po malo raztrovala". Po tome je Bosna uoči velikog turskog ratnog pohoda već bila na samrtnoj postelji, a napadnuta "nemogaše ni junački poginuti". Zato ona "nemože u svojoj borbi proti Turstvu pokazati niti na Kosovo kao Srbija, niti na Carigrad kao Grčka, niti na Kroju kao Arbanaska". Ovakvu ocjenu iz pera najboljeg hrvatskog povjesničara XIX.st. prihvaća Vjekoslav Klaić i bez ikakve ograde je, kao mjerodavnu, unosi u svoju "Povijest Bosne" (1882., str 340.-341.) iako ne mora, samo po sebi, biti jasno o kakvoj bolesti, o kakvoj "vjerskoj i ćudorednoj razvraćenosti" se radi, kao ni zašto, razumno gledano, određeno društvo kvalificirati bolesnim samo zato što svoj odnos prema Bogu izražava nesuglasno s dogmom i vjerskim poimanjem nekog drugog društva. Danas smo već sasvim uvjereni da bi jedan poseban način života, jednu religiju ili filozofiju bilo besmisleno smatrati boljom ili višom ili istinitijom od neke druge. U našem slučaju se ne zna da je Nebo Bosni uskraćivalo svoju blagonaklonost, ne zna se ni da je svoju vjersku specifičnost ona sama teško podnosila kao ni to da je vjerski predznak stajao na njezinim unutrašnjim sukobima. Ono neželjeno što je, pod izgovorom suzbijanja krivovjerja i širenja "prave vjere", izvana dolazilo, nešto je sasvim drugo. Pa ipak je, jedna takva sugestija, jedna teorija o bolesnoj, razobručenoj, iznutra smrtno zavađenoj i za život nesposobnoj, svakako suvišnoj i nepotrebnoj srednjovjekovnoj bosanskoj državi što je tavorila bez ikakve "svjesne historijske misije" i za čijim nestankom ne treba žaliti, izgledala, u određenim krugovima, sasvim razložna, potrebna pa čak i politički uporabljiva. Moguće praktično-političke implikacije činile su je privlačnom i osigurale joj potporu i pristaše. Nešto pod utjecajem ideja Ferdinanda Lota, a nešto i pod pritiskom ondašnjih naših potreba i orijentacija takvu je teoriju, stilski veoma zavodljivo, varirao Vladimir Ćorović. Oslonjen na shvaćanje izgrađeno u XIX.st. da su Srbi svi južni Slaveni koji govore štokavskim dijalektom, on je i argumentaciju za svoju Historiju Bosne (1940.) prilagodio prema cilju da je cijela srednjovjekovna Bosna samo još jedna srpska država pa mu je i Dabišina udovica Jelena "prva žena na pres-

84) S.Mazzarino, El fin del mundo antiguo, UTEHA, Mexico, 1961., str.39.-40.
84a) Hugh Thomas, Španjolski građanski rat, "Otokar Keršovani", Rijeka, 1980., str.47.

zemljama" (str.351). Iz toga nije teško izvesti zaključak da Bosancima, valjda kao Srbima, druga državna zajednica osim srpske nije ni bila nužna, a pošto je već, kao suvišna, jednom prirodno umrla, ne može kasnije, kao posebnost, više ni biti na dnevnom redu. Prema Ćorovićevoj ocjeni, "Bosna je pala brzo, bez ijedne veće bitke i skoro bez ikakve prave borbe - "šaptom"...., izjedena već ranije domaćom neslogom, odsustvom svake moralne odgovornosti i besprimjerno bezobzirnom sebičnošću onih koji su se nalazili na njezinu čelu. Turci su jednim udarom noge srušili zgradu koja je bila sva crvotočna. Niko ne ustade da je požrtvovano brani, a izdaje je bilo na više strana....Bosanska istorija ne dade ni jedne Marice a kamoli Kosova. Nijedna balkanska država nije pala brže ni lakomislenije, ni sramnije... Ljuto zavađana verski; lišena osećanja prave državne nezavisnosti...; u posljednje vreme i klasno podeljena, sa nezadovoljnim seljaštvom; dugo godina poprište građanskih ratova u kojima se udruživao ko je s kim hteo i gde se borilo kako je ko želeo i čim je mogao; sa poljuljanim porodičnim i svakim drugim moralom; Bosna je pala skoro kao primer države koja nije imala ni neke svesne historijske misije ni neke jake ideje vodilje... Njena prošlost, kao nešto suviše složeno, tuđe i daleko, nevezana sudbinski za njezinu narodnu dušu, zaboravila se čak i u vlastitom narodu i na sopstvenom području... S Bosnom je 1463. nestalo jedne države koja je nastala i živela pretežno samo kao geografska jedinica koja je samo u jednom izuzetnom periodu pokušavala iz svoga georgrafskog položaja stvoriti jednu historijsku misiju."[85]

Umjesto da trezveno i hladno procjenjuje reperkusije davno prekinutih događaja, pokreta pa i osjećanja, Ćorović ih, izgleda, svodi na mjeru ovako ili onako shvaćenih potreba jednog novog vremena čiji korijeni ne dotiču stare, turskom vladavinom zatrpane, slojeve. Nepobitno izuzetan poznavalac bosanske i srpske prošlosti, on generalizacijom tipičnog i netipičnog, radi postizanja i opravdavanja određenih političkih rezultata i ciljeva, uporno konstruira i sugerira mučnu sliku jedne nakazne, zastarjele i suvišne države ili samo zemljopisne jedinice, omražene i opterećene neizlječivim i neiskorijenjivim porocima, koju ni suvremenici nisu cijenili, ni branili, pa ni za njom žalili. Svaka riječ njegove ocjene uzroka propasti srednjovjekovne Bosne nađena je, odmjerena i naglašena tako da, kudeći prošlost, opravdava izvršenje kazne, a time i dodijeljen joj položaj u novoj unitarnoj državi, čak i po cijenu znatno pomjerene slike o prošlosti. Jer, za objektivnu ocjenu te prošlosti nije svejedno jesu li Turci, npr. uništili Bosnu u jednom lakom pohodu, skoro bez otpora ili su je prethodno potkopavali punih 77 godina (1386.-1463.); da li su "jednim udarcem noge srušili zgradu koja je bila crvotočna" ili su pak zato, u konačnom obračunu, pokrenuli 150, odnosno 200 tisuća vojnika koji su tutnjali sa dva puta toliko nogu i mnoštvom konjskih kopita.

Nema dokaza ni za, kolikogod slikovitu, usporedbu srednjovjekovne Bosne

85) V.Ćorović, Historija Bosne, str.558.-560.

sa "crvotočnom zgradom". Suvremenici su, a to bi za prosuđivanje moralo biti mjerodavno, o njoj sudili drukčije i prema njoj se s uvažavanjem odnosili. Sam Ćorović (Hist.Bosne, str.294.) navodi dubrovačke savjete Sanku Miltenoviću (1369.) da se kloni Nikole Altomanovića, a da se drži bosanskog bana (Tvrtka), "**jer triumf toga Nikole samo je za neko vrijeme i nikako neće dugo trajati, dok je bosanski banat ustvari vječan**".

Među nesreće koje bosanskoj državi nisu dale da preživi Ćorović je zgodno upleo i izdaju koje je, kako kaže, "bilo na više strana". U takvom shvaćanju on nipošto nije usamljen jer je i Rački mnogo ranije isticao kako "dvie užasne rieči" (predaja i izdaja) pokazuju put kojim je Osvajač zaposjeo Bosnu. Uostalom, zar je i inače, ikada bilo poraza a da i izdajom, bar donekle, nije objašnjavan? Za izricanje uvjerljivijeg suda o sudioništvu čimbenika izdaje u suviše brzoj propasti bosanskog kraljevstva nezaobilazan je oslonac na suvremene izvore iz kruga neposredno upletenih strana. Međutim, dok vjerodostojnih domaćih izvora o tome jednostavno nema, turski govore samo o snažnom otporu kojeg je njihova vojska morala savladati. Mađarski izvori za ovo pitanje nisu sasvim pouzdani jer su, možda i s razlogom, osumnjičeni kao obranaški. Kad već nije na vrijeme pomogao susjedu, kralj Matijaš Korvin je mogao samo željeti da odgovornost svali na stvarne ili izmišljene izdajnike čijim je navodnim, djelovanjem slom i uslijedio tako brzo da se Bosni nije ni moglo pomoći. Pod takvim je dojmom i jedan šibenski izvor (Affictatio canonicatus et prebende domini Nicolai primicerii sibenicensis), pisan 28.XII.1464.g., kad u osvrtu na prethodnu godinu, ustvrđuje da je bosansko kraljevstvo bilo razoreno, a kralj Stjepan i mnogi prvaci izdajnički pohvatani i, ustrajavši u vjeri Krista gospodina, smaknuti ("Rege Stephano et multis primatibus Bosne proditorie captis et immolatis in fide Christi domini perseverantibus").[86] Glasina o ulozi izdaje u bosanskoj katastrofi, proširena iz Budima i Rima, činila se posvuda toliko vjerojatnom da je ušla u neke talijanske kronike. Tako je u kronici grada Bologne, pod 1463.g. upisano da su Turci izdajom ("cum tradimento") zarobili bosanskoga kralja i kraljicu i odsjekli im glave, a kasnije i izdajnika, kraljeva strica, živog oderali.[87] Istina, i sam herceg Stjepan se, u jesen 1463.g. dosta neodređeno požalio Veneciji na neke kastelane izdajnike koji su mu, predajući tvrđave Turcima, nanijeli veliku štetu.[88] Nije precizirao jesu li to uradili u svibnju, za vrijeme glavnog turskog pohoda ili malo ranije kada je hercegov sin Vladislav s turskom prethodnicom došao protiv oca. No, defetizma je sigurno bilo. U strahu od pogibije ili od ropstva mnogi su plemići pravovremeno pobjegli u dalmatinske gradove. Neki kastelani, prepušteni sami sebi, procjenjivali su da bi njihov usamljenički otpor bio uzaludan pa su, na

86) HAZ, Šibenski notar Ilija Banjvarić, 17/II.-III., vol.13., f.1.
87) Muratori, Rerum italicarum scriptores, Corpus Chronicorum Bononiensium, vol.IV. (fasc.20.21. del tomo XVIII, p.I.) Bologna, Nicolo Zanichelli 1927., str.312.
88) Listine X., str.285.; Ćirković, Herceg Stefan, str.253., Ćorović, Hist., str.558.

svoju ruku, odlučivali da spale svoje tvrđave i da povlačenjem sačuvaju svoje snage. Postupali su, uostalom, kao i herceg, jer se i on pred Turcima sklanjao preko Neretve, u sigurnije područje dok se nije obreo na obali, a napokon i na jednoj od mletačkih galija koje su ga tamo čekale i lijepo prihvatile. [89] Sa tako sačuvanim snagama on se, poslije odlaska turske glavnine, ubrzo vratio u svoju zemlju.

Sve su poznate optužbe u ovom smislu dosta paušalne i na njima se ne može zasnovati solidno uvjerenje o značajnijoj ulozi izdaje u bosanskoj katastrofi 1463.g. A kako tezu o tome valja napustiti kao nedokazanu, valja napustiti i bilo kakvo dalje špekuliranje o patarenstvu kao mogućem trulom mjestu bosanske obrane i njegovu očijukanju sa islamom. Nijedan se turski pohod protiv Bosne, a bilo ih je mnogo, nije oslonio na patarensku suradnju. Nije poznato ni to da se ijedan prvak ili vjernik crkve bosanske pridružio Turcima ni 1463. da bi im olakšao ratni posao. Poznato je, naprotiv, da je značajni hercegov gost Radin činio sve da ne dospije pod Turke pa čak i od Venecije tražio dopuštenje da "sa 50-60 osoba svoje sekte i svoga zakona", na koliko se valjda njegova sekta i svela, prijeđe na mletački teritorij s garancijom da će tamo moći očuvati svoju vjersku osobenost. [90]

Od značajnijih ličnosti jedino je hercegov sin Vladislav bio otvoreno na turskoj strani i sa turskom vojskom ušao u Bosnu zbog čega je i njegova izdajnička uloga neosporna, iako se i on uskoro trgnuo, promijenio stranu i ušao u rat s Turcima. Pribralo se i izbjeglo plemstvo. Jedna njegova grupa je (početkom kolovoza) 1463.g. u Veneciji tražila pomoć za nastavljanje rata i oslobođenje zemlje. [91] Ali sudbina kraljevstva je već bila zapečaćena. Splet nesretnih okolnosti oko kraljeva zarobljavanja bio je presudan za daleku budućnost. Brinući za svoju glavu kralj je nije sačuvao, a nalogom iz zarobljeništva kastelanima da obustave otpor i predaju tvrđave s oružjem, pomogao je Turcima da osvajanje završe lakše i ranije nego su očekivali. U izvještaju papi, Nikola Modruški kaže da se tako, za osam dana predalo, 70 tvrđava. [92]

Tako, zapravo, i nema dokaza da se bosanska država, bez snažnog udara izvana ne bi još dugo održala, odnosno da je sama od sebe, pod pritiskom unutarnjih proturječnosti, propala. Poteškoće s kojima se ona nosila nisu bile nepremostive niti su samo njoj bile svojstvene. Slabost i ograničenost kraljevske vlasti, osionost vlastele, neredi, pobune i građanski ratovi, prihvaćanje tuđe vojne pomoći, tuđeg gospodara i tuđeg arbitriranja u međusobnim sporovima, itd., sve su to skoro opća mjesta; pojave poznate i raširene kod svih naroda na određenom stupnju razvoja, nekad i neprimjereni izrazi nezadovoljstva

89) Isto

90) M.Šunjić, Jedan novi podatak o gostu Radinu i njegovoj sekti, Godišnjak DI BiH, XI., Sarajevo, 1961.

91) Listine X., str.261.

92) Pii II., Commentarii rerum memorabilium II., str.714.

određenih društvenih snaga koje, u težnji za drukčijom kristalizacijom unutarnjih odnosa u državi, uspijevaju ili propadaju dok država ostaje. Nisu to nikakvi fenomeni, svojstveni samo bosanskoj srednjovjekovnoj državi, ni simptomi nekakve neizlječive bolesti. Ona nije od toga podlegla već je podlegla pod golemim i dugotrajnim pritiskom kojeg su na nju vršili Turci. Učestalim upadima, pljačkom, odgonjenjem stoke i ljudi, uništavanjem usjeva, arbitriranjem, propagandom, uzimanjem velikog danka u srebru i zlatu, nametanjem stalne ratne opasnosti i povećanih troškova obrane, oni su desetljećima držali Bosnu u izvarendnom stanju, potkopavali njezinu stabilnost i samostalnost, ohrabrivali neposlušnost, podjele i separatizam, rastrojavali upravu i onemogućavali stabilan razvoj države. Pa i u tako otežanim uvjetima ona se na mahove otimala i podizala, proširivala granice i zidala utvrđenja, crkve, samostane i dvorove, razgranavala trgovinu i rudarstvo, a počela je unapređivati i gradski život. [93] Ona je to mogla jer je imala i vršila stanovitu ulogu u tadašnjem svijetu i uspijevala braniti svoje mjesto. Njezinom propašću izazvan je ozbiljan poremećaj svjetskog poretka i odnosa snaga u njemu. Izvješćujući Firenzu o tome, Venecija (14.VI.1463.) konstatira kako **pred očima svijeta gori jedno ugledno kraljevstvo "ardet ante oculos opulentissimum regnum"**. [94] Vijesti su o tome bile tada nesretne vijesti ("**infelicia nova**") i nigdje nisu ravnodušno primane. Pa iako oko toga nije kasnije ispletena legenda, bosanska država je propala pod udarom tada najjače svjetske velesile koja je prethodno srušila Bizantijsko Carstvo, ostatke srpske i bugarske države i dobro uzdrmala Ugarsku i Vlašku. Velike militarističke države - Ugarska i Poljska - pokušavale su da, uz pomoć francuskih i njemačkih vitezova, unište turske kopnene snage i razbiju im carstvo, ali je sve to završavalo porazima i uvjerilo pomorsku velesilu Veneciju da mora izbjegavati turske napade. Bosna ih, kad je došla na red, nije mogla izbjeći.

Stoga i Ćorovićevo prenaglašavanje utjecaja unutarnjih uzročnika propasti srednjovjekovne bosanske države zaslužuje temeljito preispitivanje, kakvom se podrvgavaju rezultati i ostalih značajnih znanstvenika. Jednim takvim preispitivanjem već je, na drugoj strani, osporeno Lotovo prenaglašavanje važnosti isključivo unutarnjih čimbenika za propast Zapadnorimskog Carstva koje - prema novom shvatanju - pored svih unutarnjih nedaća, bez pritiska izvana i širenja germanskih naroda, ne bi prestalo postojati. Glavni nositelj ovoga shvaćanja, Andre Piganiol (1883.-1968.) potpuno je (1947.) odbacio ideju o dekadenciji Rima, odnosno polibijevskim unutarnjim uzrocima njegove propasti (L´empire chretien) i ukazao na neosnovanost i samovoljnost nagađanja po kojima je Rimsko Carstvo bilo mrtvo i prije dolaska barbara; tijelo bez snage, leš utopljen u krvi kako je govorio Herder. Postala je čuvena nejgova izreka: "Rimska civilizacija nije umrla prirodnom smrću. Bila je ubijena!" A

93) D.Kovačević-Kojić, Gradska naselja srednjovjekovne Bosne, "V.Masleša", Sarajevo 1978.

94) Macuscev, Isto, II. str.532-534.

ubojice su, razumije se, bili barbari. Tako je, i u tom slučaju, ideja o nepopravljivoj unutarnjoj dekadenciji zamijenjena fatalnom barbarskom akcijom izvana. [95] Ni u našem slučaju ne može biti govora o samo unutarnjim uzrocima propasti ni da se Bosna, onovremenim Bosancima, činila kao nepotrebna država jer i površan uvid u izvornu građu pokazuje da se vijesti o njoj stalno umnožavaju i da njezin značaj neprestano raste. Njezin kralj je uživao međunarodnu reputaciju i bio u vezana s drugim dvorovima; njezino plemstvo se prilagođavalo vremenu; ulazilo u unosne trgovačke poslove, postajalo sve bogatije i sve poznatije izvan svojih oblasti, ženilo se sa strankinjama i imalo srodnike po tuđim zemljama, putovalo je, lijepo i skupocjeno se odijevalo, lovilo, sudjelovalo na stranim turnirima, sticalo strane titule, odlikovanja i počasna građanstva, imalo dvorove, urede i školovane dijake u njima, nabavljalo papir i knjige, posjedovalo kuće u primorskim gradovima i podizalo oltare po njihovim crkvama, borilo se za nove teritorije, itd. Poslovni ljudi iz Dubrovnika, iz Dalmacije, iz Venecije i brojnih talijanskih gradova dolazili su u Bosnu, imali kuće i dućane u pojedinim njezinim mjestima, kao što su i Bosanci, u raznim prilikama i po raznim poslovima, stizali u dalmatinske i talijanske gradove, učili u njima zanate i kao zemljoradnici, mornari, vojnici, obrtnici ili kućna posluga, stupali tamo u najamne odnose. Više državne vlasti slale su i primale izaslanstva, slale i primale skupocjene poklone i održavale prijateljske i diplomatske veze ne samo sa Dubrovnikom i Venecijom, Turskom i Ugarskom nego i sa papinskim Rimom, Napuljem, Milanom i Firenzom. Iako im je zemlja i država negativno obilježena patarenstvom i izvozom roblja, srednjovjekovni Bosanci se nigdje njezinoga imena ne odriču niti se zaklanjaju iza šire slavenske pripadnosti; štoviše, oni svoje bošnjaštvo svugdje samouvjereno ističu i zapisuju. Uz imena robova kupljenih u Bosni redovito je zabilježeno da su "de genere et natione Bossinensium"; svoju vjeru Bosanci su zvali "vjera bosanska", svoju crkvu "crkva bosanska", kao što je i kaptol katoličke biskupije za Bosnu u Đakovu nazivan "Capitulum ecclesie Bosnensis". Podosta robe na dalmatinskom tržištu i upotrebnih stvari po uglednim dalmatinskim kućama bosanske je provenijencije, sa sasvim prepoznatljivim, tipično bosanskim značajkama pa se izričito spominju: bosanski štitovi (scutum bosnensi), lukovi od bosanske tisovine (arcus de nasso de Bosna), bosanske srebrne kašike (**coclearia de argento ad morem bosnensem**), pozlaćene bosanske srebrene tacne velike i male (taze de Bosina indorade, grande e picole), bosansko srebreno prstenje s kamenjem, (anelli d´arzento lavor de Bosna cum pedre dentro), bosanski srebrni pojasevi (centura argenti ad modum bosnensem laboratam), bosanski kožni pojasevi ukrašeni srebrom (corigia de argento ad morem bosnensem) bosanski groši (grossi bosnexi), bosansko platno (tella bosnexe, tella de Bosna), plahte od bosanskog platna (lenzuoli de tella bosnexe), ženske haljine bosanskog kroja (chamisa da dona a ala bosnexe; vestis blava a dona facta ad modum Bossine), itd. Velika tržišta kao i pojedinci sve do Venecije, Brescie i Milana, do Ancone, Riminija, Pesara i Napulja, do Provance i Katalonije znaju za bosansko srebro i roblje, za olovo, crvac, smolu, med i vosak, za bosanske konje od kojih neki, izrazito lijepi, dospijevaju u Veneciju kao kraljev poklon duždu, za bosanske sokolove i jastrebove uvježbane za lov, za vjeveričje i dabrovo krzno kao i za bosansko krivovjerje. Pod utjecajem iz Bosne u dalmatinskim gradovima su učestala imena kao: Gruba, Tvrtko, Dabiša, Ostoja i Sandalj, čijoj popularnosti pridonose istoimeni bosanski vladari i vojvode. U splitskom podgrađu živio je čovjek zapisan 1444. kao Ostoja kralj podgrađa ("**Ostoya Chragl de suburbio**"). Sve su do Nina u sjevernoj Dalmaciji proširena prezimena kao Tvrtković, Sandaljić, Ercegović, Bošnjak, Bošnjanin, Bošnjačić, a Bosna je i osobno ime koje se davalo ženskoj djeci na Korčuli kao i u Trogiru. Ako ne i prije, Bosanci su svoj jezik u XV.st. nazivali bosanskim jezikom. Podaleko, u Anconi je zabilježeno (1453.) kako su dva (brata) Bosanca obavila izvjestan posao, pri čemu im je kao prevodilac poslužio tamošnji stanovnik, također Bosanac, poznavalac, kako je rekao talijanskog, b o s a n s k o g i slavenskog jezika ("ad interpretationem Petri Elie, bastagii, Bossinensis, habitatoris Ancone, scientis linguam latinam, bossinesem et sclavonicam"). Tada su ga i stranci tako zvali. Bilježeći okolnosti pod kojima je kotorski knez za sebe kupio jednu robinju, njegov notar konstatira (3.VII.1436.) da se ona bosanskim jezikom zvala ("vocatam lingua Bossinensi") Dievna. Bosanskim se nazivalo i ćirilsko pismo kojim su pisali. Popisujući srebrninu hercegovog sina Vladislava Kosače deponiranu u Zadru (1474.) tamošnji notar konstatira kako je na velikim pladnjevima bio utisnut vojvodin žig, a na jednom od njih ispisana i nekakva legenda koju on nije razumio, ali je zapazio (ili mu je rečeno) da je ugravirana "bosanskim pismom" ("cum aliquibus literis bosnensis circumcirca"). [96]

Ovi, sasvim uzgredno zapisani i za svoje vrijeme možda beznačajni podaci, izvučeni sada iz tuđe, nekontinuirane, prorijeđene i slabo očuvane izvorne građe, i svakako nedovoljni za velike zaključke, ipak posredno govore o ukorijenjivanju jednog, široko i bez zazora prihvaćanog državnog i narodnog imena koje se svugdje samouvjereno natura i svemu dobro pristaje pa su kao takvi više svjedočanstvo o usponu i snazi nego o opadanju, dotrajavanju ili bolesti sredine o kojoj govore. S druge strane, ni sultan ni mađarski kralj nisu bez dobrih razloga tada podilazili tradiciji i imenujući, svaki na svome osvojenu području, posebnoga bosanskog kralja - marionetu: Matiju Šabančića i

95) S.Mazzarino, Isto, 202.-205.

96) HAZ, Spl.arh.VIII., 23/5, 194'; XVIII., 35/1, str.120.; Trog.arh.LXVII., 1/0, str.38., Isto, sv.3., str.66.; Korč.arh.III., 1a/2, 6', XIV., 36/25, 1'-2; M.Šunjić, Nekoliko podataka o srednjovjekovnim bosanskim izrađevinama od srebra, Radovi Filozofskog fakulteta I., Sarajevo, 1963.; Isti, O migraciji "de partibus Schiavonie" u Markama do polovine XV. st., Radovi Filozofskog fakulteta VIII., Sarajevo, 1976., str.491.; Isti, O vojvodi Vladislavu Kosači i njegovoj srebrenini deponovanoj u Zadru, Godišnjak DI BiH, XXXIX.; Sarajevo, 1988., str.68.; Solovjev, Odabrani spomenici srpskog prava, str.203.

Nikolu Iločkog, podržavali iluziju o poželjnosti i mogućnosti samostalnog bosanskog kraljevstva, sa svim njegovim osobitostima, ne bi li nekako i u novim uvjetima lakše oko svojih cilejva okupili svijet odan tradiciji.

Osobito je i jako zamršeno pitanje: što se kasnije polako događalo i mjenjalo u svijesti naroda koji je u raznim nepovoljnim prilikama iz Bosne izbjegao ili odveden, što kod onoga koji je ostao na starim ognjištima ali promijenio vjeru i cijeli vrijednosni sustav pa i odnos prema prošlosti vrijednoj da se zaboravi, odnosno kako su na sve djelovali brojni doseljenici sa svojom, bitno drukčijom tradicijom? Bitno je jedino da se u novim uvjetima prošlost postupno zaboravljala, da osvrtanje na nju više nikome nije bilo ni preporučljivo ni potrebno, da su sve njezine institucije ili uništene ili iščezle i da ona, onakva kakva je bila, više nikoga nije ni zanimala. Tek tako je jedina velika i zdrava zajednička tradicija napuštana da bi se za novim ciljevima krenulo u nekoliko različitih pravaca, u gravitacione sfere "svojih" religija. Napokon se moglo dogoditi da onaj, izmišljeni ili stvarni, sarajevski kadija, na upit Engleza, svoga prijatelja: "Šta je bilo u Bosni prije dolaska Turaka?" i otpiše: "Ko će znati kako je sve ovo izgledalo prije nego što nas je obasjala svjetlost islama?"[97]. Stoga, kolikogod pretenciozna i znanstvena, ne može ostati bezrezervno prihvatljiva i nepobijana konstatacija da se prošlost Bosne "kao nešto suviše složeno, tuđe i daleko, nevezano za njezinu narodnu dušu, zaboravila...čak i u vlastitom narodu i na sopstvenom području"[98], pošto takva konstatacija i nije nužno morala proizaći iz analize prilika i procesa XIV. i XV. st. Prividno oslonjena na sve što su događaji donijeli i što je povijest stvorila, ona ipak uzima u obzir samo rezultate turske vladavine kojih ne bi bilo bez korijenitog loma prethodnih prirodnih tokova i tendencija kao i bez posebnih uvjeta modeliranja narodne svijesti u XIX. st., a za to nema odgovornosti na srednjovjekovnoj državi.

---

97) Lj.Jandrić, Sa Ivom Andrićem, SKZ, Beograd, 1977, str.353.
98) V.Ćorović, Historija Bosne, str.559.

Indeks imena i pojmova

A

Abruce, 307.
Admiral Alojzije Aldemarisco, 63, 93.
Albanci, 103, 104, 117, 257, 307.
Albanija, 67, 116, 136, 147, 155, 156, 215, 216, 220, 233, 263, 295, 352, 359.
Albert Lacković, 71.
Albreht III., 78.
Aleksandar Baldi de Saxoferato, 316, 333.
Alfons Aragonski, 232, 233, 237, 238, 244, 245, 247, 249, 250, 255, 258, 269, 290.
Alibeg, 362.
Altomanović Nikola, 57, 75, 383.
Alvize Loredan, 213, 215, 366, 378.
Alvize de Canale, 282.
Amadeo VIII., knez Savoje 95.
Amsterdam, 306.
Ancona, 29, 30, 35, 162, 171, 275, 307, 315, 316, 321, 323, 369, 387.
Andre Piganiol, 385.
Andrija Marković, 43, 326.
Ankonitanska marka, 162.
Ankonjani, 319.
Ante Zuanović, 324, 334, 335, 337, 338.
Antim, 322.
Antonio Donat, 360.
Antonije Diedo, 220, 221, 222.
Antonije Quirino, 276, 278.
Antonije Venerio, 70.
Antonije Morosini, 311, 329.
Antonije Guastapano de Molfeta, 275.
Antonio Veronese, 369.
Apolonije Donato, 270.
Apulija, 34, 35, 37, 91, 128, 137, 162, 241, 269, 307, 317, 322, 323, 376, 377.
Aquileja, 146.
Argos, 373.
Arhiđakon Teodor, 88, 130.
Asizi, 308.
Austrija, 75, 78.
Avignon, 51.

B

Babić A., 336.
Babonić, 19.
Bajamonte Tijepolo, 23.
Bakar, 332.
Balša Balšić, 65, 75, 113, 115, 117, 142, 147, 151, 152, 154, 155, 185, 212.
Balša III., 112, 116, 134, 139, 140.
Balšići, 87, 88, 111.
Balkan, 235.
Baltasar Columbo, 333, 337, 338.
Banco de Sorantiis de Venetia, 319.
Ban Franko Talovac, 230.
Ban Pavao Sperančić, 294.
Ban Stjepan II. Kotromanić, 17, 19, 20, 22, 24, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 190, 367.
Ban Stjepan Lacković, 64.
Ban Morović, 109.
Banica Anka, 133, 134.
Ban Nikola Seč, 61.
Baoša Stracimirović, 157.
Bar, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 141, 153, 210, 212, 213, 215, 216, 217, 220, 221, 222, 224, 241, 248, 249.
Barani, 222.
Barcelona, 171.
Bartholomeus de Cremona, 378.
Bari, 171.
Barleta, 94.
Bartol Krbavac, 127.

Bartol Morello, 295.
Bartolomeus Superantius, 275.
Bartolomus Tajapiero, 264.
Bartolomej iz Cremone, 329.
Basel, 191.
Batista d'Augubio, 325.
Belluno, 146.
Benedikt de Molino, 231.
Beograd, 282, 287, 288, 289, 299, 352, 361
Ber, 47.
Bernadino Justinijano, 358.
Bernard Cicogna, 307.
Bernardus Spagiolo, 328.
Bertan de Lapo, 315.
Bihać, 28, 29, 34, 93, 125.
Bileća, 75, 367.
Biloslav, 128.
Biskovići, 307.
Biskup Toma, 295.
Bistrički grad, 128, 228.
Bistrica, 307.
Bišće, 107.
Bizantija, 44, 245.
Bizantijsko Carstvo, 385.
Blaž Forgač, 68.
Blagaj, 145, 157, 159, 208, 264, 307.
Blancus de Rippa, 65.
Blindenburg, 311.
Bobovac, 108, 109, 119, 146, 166, 238, 300, 307, 345, 358, 364, 365, 368.
Božidar Novaković, 218.
Bošnjačić, 387.
Bošnjak, 387.
Bošnjanin, 387.
Bogdan Grdešić, 24.
Bogota Radosalić, 159.
Božić I., 202.
Bologna, 303, 383.
Bolzano, 126.
Bosanci, 24, 37, 52, 61, 73, 75, 79, 97, 98, 99, 112, 113, 120, 122, 163, 164, 167, 176, 179, 185, 222, 228, 264, 272, 274, 275, 300, 307, 309, 323, 350, 351, 369, 386, 387.
Bosanke, 307, 362.
Bosanska vlastela, 59.
Bosanska vojska, 61, 76, 120 147.
Bosanski ban, 19, 23, 28, 31, 37, 40, 42, 44.
Bosanski groši, 328.
Bosanski kralj, 62, 351, 352, 355, 356, 361.
Bosanskih izrađevina od srebra, 325.
Bosansko platno, 328.
Bosansko srebreno posuđe, 325.
Bosna, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 97, 99, 102, 103, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 119, 120, 122, 128, 134, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 157, 161, 163, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 175, 177, 178, 179, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 202, 204, 229, 235, 237, 239, 242, 243, 244, 246, 251, 255, 262, 266, 267, 270, 272, 276, 271, 278, 286, 288, 289, 290, 293, 295, 299, 300, 307, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 315, 323, 324, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 335, 339, 343, 346, 348, 350, 352, 356, 357, 358, 361, 362, 363, 364, 366, 368, 369, 370, 373, 376, 378, 379, 381, 382, 384, 385, 386, 387, 388.
Brštanik, 161, 171.
Braća Horvati, Ivan i Pavao, 68.
Braća Primovići, 316.
Braća Semkovići, 85.
Brač, 22, 28, 68, 76, 85, 93, 94, 104, 110, 123, 128, 148, 220, 265, 271, 296.
Branivojevići, 20, 22, 23.
Brenta, 36.
Brescia, 255, 379, 387.
Breznica, 359.
Brinje, 67.
Britanija, 169.
Brklje, 263.
Brunelli, 28, 29.
Budim, 67, 86, 87, 94, 106, 107, 119, 120, 122, 124, 131, 286, 289, 297, 299, 325, 361, 383.
Budva, 88, 112, 114, 115, 116, 117, 141, 153 202, 210, 213, 214, 215.
Budvani, 211.
Burgundski vojvoda Filip, 107.
Busovača, 314.

C

Canal Grande, 198.
Canaregio, 198.
Carigrad, 188, 276, 284, 288, 290, 298, 307, 313, 321, 325, 370, 372, 374, 377.
Carlo Georgio, 338.
Carlo Morosini, 267, 338.
Carvajal, 289.
Castello, 198.

Catanija, 307.
Cavtat, 57, 121.
Cervija, 371.
Cetina, 20, 24, 47, 127, 161, 245, 264, 266, 276, 277, 278, 280, 283, 284, 285, 291, 292, 323.
Cetinsko kneževstvo, 360.
Cetinska krajina, 279.
Chioggia, 61.
Cividale, 146.
Clugia, 307.
Cres, 74, 113, 123.
Cristoforo da Soldo, 369.
Cristophor Moro, 373.
Cristofor de Rubeis de Salodii, 307.
Crnojevići, 207, 211, 213, 214, 215, 218.
Cvitko Tolihnić, 126.
Ćirković S., 27, 33, 65, 82, 84, 144, 145, 147, 201, 206, 214, 217, 237, 241, 242, 243, 244, 245, 250, 253, 260, 263, 269, 270, 275, 280, 282, 291, 293, 320, 336, 353, 358.

Ćorović V., 50, 54, 62, 65, 82, 89, 145, 150, 161, 245, 276, 289, 294, 335, 363, 382, 383, 385.
Čačvina, 183, 277, 294, 295, 296, 297, 298, 353.
Češka, 90, 122, 146, 169.

D

Dabiša, 81, 82, 84, 85, 86, 104, 108, 172, 387.
Dabišina udovica Jelena, 382, 192, 195, 230, 236, 242, 247, 269, 312, 339, 386.
Dalmacija, 18, 19, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 43, 47, 54, 58, 65, 68, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 78, 82, 83, 86, 90, 91, 92, 93, 94, 100, 107, 108, 109, 113, 114, 119, 120, 124, 125, 126, 127, 132, 135, 136, 146, 149, 161, 162, 168, 172, 177, 178, 180, 186, 192, 194, 195, 196, 205, 209, 229, 230, 236, 239, 242, 247, 268, 269, 278, 288, 290, 293, 296, 298, 310, 312, 313, 315, 325, 329, 339, 347, 357, 360, 369, 378, 386.
Dalmatinci, 24, 25, 73, 265, 290.
Damjan Našić, 135.
Dandulo, 100.
Daniel Jurić, 213, 222.
Danilo Vitturi, 25.
Dedići, 223.
Deževica, 142.
Despot Đurađ, 207, 209, 213, 238, 244, 258.
Despotovina, 207, 297.
Dinjičića, 186.
Doboj, 143.
Dobor, 85, 86, 88, 108, 120, 290.
Dobrašin iz Dubrovnika, 332.
Dobran Bogdavčić iz Jajca, 332.
Domeniko Morozini, 376.
Donji Krajevi, 19, 20, 56, 57, 90, 94, 337.
Donja Zeta, 115, 209, 211, 219, 221.
Doroteja, 190.
Dorsoduro, 198.
Drač, 111, 269.
Dračevica, 58, 104.
Dragić Budimlić, 332.
Dražojevići, 223.
Drijeva, 122, 155, 168, 171, 178, 179, 204, 206, 221, 238, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 251, 262, 263, 264, 265, 266, 271, 272, 274, 279, 307, 308, 331, 339.
Drina, 18, 22, 57, 77, 119, 122, 238, 363.
Drivast, 111, 112, 116, 117, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217.
Dušan, car, 22, 27, 39, 44, 46, 57, 58.
Dubička župa, 90.
Dubočac, 120.
Dubrovčani, 23, 57, 60, 61, 62, 65, 82, 89, 90, 91, 98, 99, 101, 102, 103, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 120, 122, 128, 139, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 157, 161, 163, 165, 168, 175, 178, 184, 186, 188, 189, 190, 191, 195, 202, 203, 204, 206, 208, 211, 212, 217, 237, 241, 243, 244, 252, 253, 254, 257, 258, 262, 263, 266, 268, 270, 273, 274, 280, 289, 302, 315, 317, 327, 331, 333, 362.
Dubrovnik, 17, 20, 45, 46, 47, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 71, 77, 78, 82, 86, 87, 89, 91, 92, 93, 96, 97, 99, 102, 103, 105, 106, 108, 109, 114, 119, 125, 135, 140, 142, 143, 145, 154, 159, 160, 163, 165, 168, 171, 184, 185, 186, 187, 191, 204, 206, 209, 213, 222, 238, 241, 244, 249, 250, 252, 254, 258, 259, 260, 261, 273, 297, 298, 315, 318, 321, 324, 353, 355, 359, 367, 377, 386.
Dugi rat, 263.
Dunav, 353, 362.
Duvno, 54, 245, 264, 307, 321.

Đ

Đakovo, 50, 51, 68, 84, 85.

Đuraševići, 117.
Đurađ Zamorović, 212, 251, 363.
Đurad Stracimirović, 111.

E

Elizabeta, 56.
Emerik Bubek, 93.
Ercegović, 387.
Erdelj, 87.

F

Faenza, 371.
Fano, 315.
Fantinus Malipetro, 166.
Feltre, 146.
Ferdinand Lot, 380, 382.
Ferdinand I. Aragonski, 351.
Fermendžin E., 336.
Fermo, 307, 315.
Filip Marija Visconti, 311.
Firentinci, 249, 261.
Firenza, 75, 171, 245, 303, 317, 368, 370, 371, 372, 374, 375, 386.
Flandrija, 309.
Florinus Mihoičić, 332.
Fojnica, 142, 337.
Forli, 371.
Fra Šimun Klimentović, 336.
Fra Filip Glavić, 336.
Franco Maripiero, 338.
Francesco Novello da Carrara, 75.
Francesco Foscari, 235, 240, 249, 268, 290, 336, 352, 372.
Francesco Justiniano, 286.
Francesco Quirini, 213, 215.
Francesco Sforza, 240, 261, 290, 352.
Francisco Balbi, 331.
Francisco Lombardo, 245, 246.
Franciscus Geno, 279.
Francuska, 67.
Franjevački provincijal Katerino, 39.
Franjevac Marijano de Senis, 290.
Frankopani, 24, 48, 204.
Fridrik III., 289, 301, 325, 373.
Furlanija, 124.

G

Gacko, 45, 58.
Gaeta, 74.
Galija, 63, 322.
Gaspar de Saxoferatto, 332.
Gaspar Slik, 325.
Genova, 29, 43, 59, 72, 171, 249, 290, 311, 372.
Georgius de Cagnose, 219.
Georgius Glavoš, 219.
Gerolamo Vallareso, 373.
Gian Galeazzo Visconti, 75.
Giangaleazo Sforza, 370, 371.
Giorgio Damon, 371.
Giovanni de Bonisio, 157, 159.
Giovanni Palmuzio, 76.
Giovanni Gonella, 371.
Girolamo Maripiero, 332.
Glamoč, 307, 330 335.
Glamočko polje, 54.
Gluhi Dol, 218.
Gobellinus, 356.
Goranci, 307.
Gorica, 264.
Gorjani, 90.
Gorjanski, 68.
Goruša, 365.
Goruški grad, 365.
Gost Radin, 253, 384.
Grčka, 185, 235, 374.
Grac, 307.
Grad Soko, 55.
Grad Svetog Mihajla, 161.
Grad Svetog Stefana, 161.
Grahovo, 307, 306.
Greben, 307.
Gregorius Nicolai, 219.
Grgur Disinović, 329.
Grgur Gojslavić, 44.
Grgur I., papa, 169.
Grgur Vuković, 332.
Grgur Hrvatinić, 54.
Grgur Krbavski, 34.
Grgur Kurjaković, 42, 49.
Grgur Nikolić, 89.
Grgur Stipanić, 54.
Grof Urlih Celjski, 208, 276, 278, 325.
Gruž, 377.
Gruba, kraljica, 387.
Grude, 307.
Grupich Doprichiavich, 217.
Grupko Prućijević, 205, 212, 240, 248.
Guglielmo Querini, 332.
Gundulić Nikola, 109.

H

Habzburgovci, 90.
Hedviga, 276, 277.

Henrik, 60.
Herceg, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 257, 258, 259, 260, 262, 264, 267, 268, 269, 272, 273, 274, 277, 279, 281, 283, 285, 286, 287, 292, 295, 297, 298, 317, 344, 345, 346, 347, 349, 352, 353, 355, 359, 361, 384.
Herceg Hrvoje , 231.
Herceg Novi, 61.
Herceg Vlatko Kosača, 324.
Herceg splitski, 94.
Herder, 385.
Herez, 51.
Herman II. Celjski, 90, 190, 227.
Herona, 171.
Hodidjed, 250, 251, 300.
Hrabak, 161, 165, 176, 198, 201, 202.
Hrebljan Dabušić, 290.
Hrvatska, 18, 19, 20, 25, 26, 27, 28, 31, 34, 65, 68, 71, 73, 75, 82, 83, 85, 86, 90, 91, 94, 113, 119, 126, 127, 244, 278, 284, 286, 288, 290, 292, 293, 295, 298, 312, 346, 347, 374.
Hrvoje Vukčić-Hrvatinić, 73, 83, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 101, 102, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 135, 142, 143, 144, 145, 163, 164, 165, 167, 168, 173, 185, 246.
Hum, 20, 22, 44, 47, 54, 56, 60, 85, 106, 122, 144, 145, 161, 195, 204, 262, 264, 268, 273, 284, 307.
Hunjadi, 250, 251, 253, 258, 273, 289.
Hvar, 76, 85, 93, 94, 104, 110, 123, 128, 148, 149, 220, 265, 271, 283, 296, 298, 350.
Hvarani, 86.

I

Ilija Trogiranin, 35, 39, 40, 42, 43, 47.
Imotski, 307, 321.
Isak, 146, 148, 188.
Istanbul, 285.
Istra, 146, 288, 357.
Italija, 34, 43, 61, 122, 124, 125, 134, 196, 251, 252, 258, 261, 275, 320, 321, 323, 370, 374.
Ivan Paližna, 64, 68, 72, 75, 79, 83.
Ivan Utišenović, 332.
Ivan Vardić, 252.
Ivan´ Čor´ži, 154, 177.
Ivan Crnojević , 269.
Ivan de Dominis, 245.
Ivan Frankopan, 75, 83, 84, 302.
Ivan Mišljenović, 83.
Ivan Morović, 94, 104.
Ivan Sobota, 276.
Ivana II., 127, 128.
Ivaniš Horvat, 65, 76, 85, 181, 264.
Ivaniš Nelipić, 48, 49, 51, 58, 91, 92, 115, 121, 129, 132, 144, 148, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 186, 187, 188, 189, 195, 231, 311.
Ivaniš Vlatković, 253, 262, 263, 267, 268, 296.
Ivaniš Pavlović, 228, 229, 232.
Ivanino Grupšić, 376.
Ivan Babonić, 19.
Ivan Hunjadi, 227.
Ivan de Reguardatis, 230.
Ivan Stojković, 191.
Ivan Ugrinić, 73.
Ivan Vitez, 300.

J

Jacobus de Rippa, 61.
Jacopo Morelli, 29.
Jacques Pirenne, 307.
Jadran, 17, 37, 62, 63, 77, 93, 95, 161, 162, 242.
Jajce, 144, 229, 239, 307, 308, 316, 320, 326, 330, 333, 334, 335, 337, 338, 364, 365, 366, 368, 378.
Jakša Bunić, 142.
Jakov de Rippa, 137.
Jakov Venerio, 27.
Jakov Zorzi, 188.
Janko Hunjadi, 298.
Janoš Gara - Gorjanski, 190.
Jedrene, 238, 256, 269, 297.
Jelena Šubić, 24, 53, 58, 59.
Jelena, kraljica, 88, 108.
Jelena Balšić, 136, 140.
Jelena Hrvojevica, 128, 129, 144.
Jelisaveta Kotromanić, kraljica ugarska, 208.
Jerg iz Nürnberga, 329, 358.
Jerković, 161.
Jezero, 307, 316, 330, 333, 335, 365.
Jiriček, 161.
Johannes Georgio, 117, 154.
Johannes Vlacovic, 217.
Johannes de Bonisio, 182, 183.
Jorjo Tadić, 315.
Jovan V. Paleolog, 59.
Julijan Apostata, 381.
Juraj Šubić, 19, 240.

Juraj Radivojević, 115.
Juraj Vojsalić, 204, 229.
Juraj Dalmatinac, 306, 327.
Juraj II. Šubić, 23.
Juraj Čemerović, 284, 285.
Juraj Albanez, 275.

K

Kaštel Novi, 161.
Kačići, 263, 267, 271.
Kabužići, 315.
Kamenjani, 319.
Kamičac, 28.
Kampostela, 341.
Kantakuzen, 47.
Kardinal Angelo Acciaioli, 94.
Kardinal Francesco Gonzaga, 369.
Karin, 83.
Karlo Drački, 65, 67, 68.
Karlo Martel, 18, 19, 26.
Karlo II. Anžujski, 18.
Karlo Morosini, 266.
Kastriot Juraj, 352.
Katarina, (Sandaljeva), 133, 134, 140.
Katarina, kraljica, 243, 320, 347.
Kjođa, 61.
Klaić V., 28, 82, 176, 381.
Klesar Andrija, 306.
Klis, 24, 25, 35, 58, 71, 72, 75, 76, 91, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 242, 277, 284, 287, 292, 293, 312, 322, 345, 346, 347, 348, 359, 360, 365.
Ključ, 130, 366, 368.
Kločićani, 319.
Klobuk, 353.
Kneginja Vladislava, 28.
Knez Dragiša Dinjičić, 144.
Knez Miliša Nikolić, 144.
Knez Petar Dražojević, 263.
Knez Petar Soranzo, 244.
Knez Raba, 37.
Knez Radoš Petrović, 356.
Knez Matija iz Poljica, 348.
Knez Filip de Molino, 25.
Knin, 19, 27, 28, 48, 49, 51, 58, 73, 86, 90, 91, 242, 277, 278, 286, 293, 360, 365.
Kninski biskup, 50.
Kojčin, 215, 217.
Konavlje, 58, 104, 175 252, 260, 262.
Konstantin, 26.
Koprivica, 307.
Korčulani, 104.
Korčula, 22, 23, 76, 85, 93, 94, 110, 123, 128, 148, 168, 171, 172, 251, 252, 265, 271, 296, 320, 327, 387.
Koron, 373, 375.
Kosača, 159, 160, 190, 204, 218, 235, 241.
Kosovo, 75, 362.
Kotor, 45, 60, 61, 62, 65, 72, 82, 93, 104, 111, 112, 113, 114, 115, 131, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 164, 165, 185, 196, 197, 199, 200, 201, 203, 205, 206, 209, 210, 211, 213, 215, 216, 220, 221, 222, 234, 241, 249, 252, 254, 257, 282, 284, 286, 307, 309, 326, 337.
Kotorani, 60, 105, 111, 136, 137, 138, 139, 140, 150, 152, 164, 165, 206, 248, 282, 309, 313, 329.
Kotorski knez, 209.
Kotorski zaljev, 161, 240.
Kotor na Vrbanji, 144, 307.
Kotromanić, 18, 19, 89, 109, 144, 227.
Kozao, 238, 365.
Krčki knez Nikola, 94.
Krajina, 20, 143, 145, 262, 263, 264, 266, 267, 270, 271, 272, 273, 275.
Krajinjani, 268.
Kralj Alfons V., 233, 242, 244, 248, 307, 317.
Kralj Dušan, 22, 34.
Kralj Ladislav, 77, 85, 92, 110, 274, 280, 289.
Kralj Ludovik, 30, 34, 38, 39, 48, 49, 52, 54, 56.
Kralj Stefan Dečanski, 22.
Kralj Tomaš, 227, 228, 229, 231, 232, 234, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 248, 250, 251, 254, 255, 256, 258, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 272, 273, 276, 278, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 296, 299, 302, 307, 321, 327, 335, 336, 338, 343, 348, 365, 400.
Kralj Vladislav, 227, 228, 238.
Kralj Albert, 207.
Kralj Karlo I., 25.
Kralj Milutin, 20.
Kralj Ferdinand, 371.
Kraljica Jelisaveta, 68, 69.
Kraljica Margareta, 74.
Kraljica Marija, 69, 71, 73, 94.
Kraljica Jelena, 89, 90.
Kraljica Elizabeta, 54.
Kralj Andrija, 30.
Kralj Dragutin, 20.
Krbava, 19.
Krbavski knez Juraj, 67.

Kreševo, 307, 307, 330, 334, 336, 337.
Kreta, 375.
Krf, 93, 375.
Križevački sabor, 108.
Križevci, 88, 94.
Kristofor Moro, 307.
Krk, 113.
Krka, 47.
Krupa, 307.
Kujava, 144.
Kulin ban, 323.
Kupres, 307.
Kurjakovići , 19, 24, 42, 48, 49, 71, 344.
Kvarner, 111, 302.

L

Lašva, 143, 321.
Lab, 277.
Ladislav, 68, 69, 74, 76, 82. 83, 87, 88, 89, 91, 93, 94, 102, 103, 106, 107, 108, 110, 113, 114, 119, 120, 123, 124, 135, 150, 165, 246.
Ladislav Lacković, 73, 74, 75.
Ladislav Hunjadi, 288.
Lampridije Vitturi, 24.
Lane F., 163.
Langobardi, 169.
Lathco Roclavich, 217.
Laurentius Mauro, 256.
Lesbos, 376, 377.
Levant, 258.
Lišnica, 90.
Lim, 77.
Livenza, 124.
Livno, 19, 54, 128, 307, 307, 306, 321, 330, 334, 335.
Ljubač, 93.
Ljubić, 63, 165, 261.
Lodi, 262.
Lodovico de Canale, 272, 273.
Lodovicus de Mathafaris, 96.
Lombardija, 249, 261, 269.
Lorenco Vituri, 203.
Lorenzo Moro, 357.
Loreto, 279, 280.
Luštičani, 104, 211.
Lucić, 25, 125.
Ludovik I., 26, 27, 28, 34, 37, 39, 40, 43, 46, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 62.
Luj Orleanski, 67.
Luj XI., 370.
Luka de Tolentis, 348.
Luka Truno, 124, 130, 131.

M

Maštrović, 102.
Mađari, 27, 32, 37, 39, 54, 58, 59, 65, 83, 87, 88, 90, 119, 120, 129, 130, 132, 142, 143, 189, 190, 204, 236, 243, 281, 292, 293, 351, 361, 362, 364.
Mađarska, 37, 39, 82, 235, 290, 300, 351, 357, 372, 373.
Mađarski kralj, 39, 355.
Mačva, 68, 90.
Maglaj, 120.
Mahmut-paša Anđelović, 307, 364.
Makarska, 264, 265, 271.
Malatesta, 181.
Mallorka, 171.
Mantova, 295, 372.
Mapheus Fuscareno, 166.
Mara Branković, 114, 117.
Marco Zeno, 212, 213, 214, 215.
Marcatonio Erizzo, 255.
Marco Barbadico, 136, 155.
Marco Dandulo, 98, 100, 181.
Marco Ingaldeo, 340.
Marija, 70, 76, 86.
Marin Caravello, 137.
Marin Druško, 136.
Marin Kontarini, 240.
Marin Buća, 61.
Marko Foscari, 307.
Marko Geno, 312.
Marseilles, 171.
Martin de Canale, 314.
Martin Marojević, 339.
Matija Dražojević, 223.
Matija Korvin, 288, 294, 295, 299, 300, 330, 348, 355, 357, 361, 373, 380, 383.
Matija Šabančić, 390.
Matko Talovac, 204, 208, 222, 233, 280.
Matoš Grlić, 334.
Mauro, 257.
Mehmed II., 256, 284, 287, 372, 374.
Mićevac , 353.
Michele Steno, 116.
Miclous Betcich de Velika Posega, 318.
Miho Madije, 77, 325.
Mihajlo Avanti, 335.
Mihajlo Buća, 45.
Mihovilovići, 19.
Milašin Jurašević, 318.
Mile, 53.

Milano, 196, 205, 245, 249, 297, 311, 325, 371, 386, 387.
Milanski vojvoda, 311.
Mileševo, 58.
Mladin II. Šubić, 18, 19, 20, 35, 39, 42, 47, 48, 49.
Mladin III. Šubić, 51, 53, 58.
Mlečani, 17, 31, 36, 37, 38, 60, 98, 101, 107, 108,122,125,126,127,128,130,137, 141,146,147,150,162, 167, 179, 182, 186, 190, 204, 220, 229, 233, 235, 250, 256, 261, 266, 271, 274, 361.
Mletača Republika, 22.
Modon, 373, 375.
Modruša, 366.
Mogorova Dubrava, 31.
Monfalcone, 146.
Monte Santo, 307.
Morača, 77.
Morea, 298, 377.
Morellijev anonimus, 31, 36, 37.
Morlaci , 131.
Morović, 105.
Mostar, 307.
Mostarsko Blato, 262.
Motta, 124.
Murat II., 195, 311.
Mustafa, 195, 196.

N

N. Altomanović, 58.
Nada Klaić, 27, 29, 50, 323.
Napulj, 43, 46, 65, 67, 68, 75, 82, 87, 94, 122, 144, 250, 290, 297, 307, 325, 371, 386, 387.
Napuljski dvor, 40.
Napuljski zaliv, 43.
Napuljsko kraljevstvo, 26, 34.
Narona, 161.
Natalin Petri, 217.
Nauplium, 375.
Nelipac, 19, 23 24, 26, 27.
Nelipić, 73, 91, 132.
Nenad Fejić, 324.
Neretvani, 17.
Neretvanski trg, 149.
Neretva, 20, 22, 45, 46, 54, 61, 65, 101, 102, 106, 124, 161, 178, 186, 204, 206, 228, 238, 239, 262, 264, 263, 264, 266, 271, 273, 274, 307, 323, 384.
Neustadt, 373.
Niš, 232.
Niccolo Gattilusio, 372.
Nicodemo de Pontremoli, 370.
Nicolino, 40, 41, 42, 43.
Nicolo de Gerardo, 67.
Nicolo Maripetro, 180, 181.
Nicolo Tragurino, 326.
Nikola Gorjanski, 65, 67, 86, 90.
Nikola Gundulić, 111.
Nikola Modruški, 364, 366, 384.
Nikola Morosini, 198, 199, 264, 266, 267, 270.
Nikola Testa, 255, 278, 287, 290, 291, 292, 293, 317, 327, 336, 364, 365, 366.
Nikola Trogiranin, 335, 336.
Nikola V., 327.
Nikola Baseio, 62, 63.
Nikola Doymi, 316, 328, 335.
Nikola Pecinić, 324.
Nikola Barbuci, 291.
Nikola Martinović, 275.
Nikola Seč, 41.
Nikolići iz Popova, 45, 89.
Nikola Kont, 55.
Nikola Matafaro, 29, 37.
Nikola Banić, 27.
Nikola Iločki, 388.
Nikola Krajina, 192.
Nikopolje, 88, 108.
Nin, 70, 71, 93, 120, 123.
Ninoslav, 82.
Novačići, 223.
Novi, 46, 130, 131, 139, 203, 221, 236, 240, 248, 249, 252, 253, 275, 282, 317, 329, 365.
Novigrad, 68, 120, 123.
Novigradski zaljev, 70.
Njemačka, 40, 122, 357.

O

Omar, 373.
Omiš, 19, 20, 85, 91, 96, 97, 98, 100, 116, 123, 127, 128, 129, 143, 144, 164, 167, 177, 179, 180, 182, 183, 207, 208, 221, 222, 223, 224, 228, 229, 231, 241, 249, 261, 271, 280.
Opuzen, 61.
Ortona, 307.
Osatna Luka, 307.
Osmanlije, 188, 376.
Osor, 113.
Ostoja, kralj, 88, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 119, 121, 122, 125, 127, 128, 131, 142, 143, 144, 145, 149, 166, 167, 168, 176, 181, 182, 227, 312, 387.
Ostoja Utišenović, 328, 341.
Ostrožac, 86.
Ostrog, 28.
Ostrovica, 35, 37, 71, 76, 83, 93, 120, 129, 130, 131, 132,, 242, 255, 346, 347, 365.
Otranto, 376.

P

Padova, 67, 76, 112, 113, 307.
Pag, 92, 120, 123, 246.
Paližna, 70, 71.
Papa, 24, 40, 50, 290, 300, 344, 350, 351, 357, 361, 371, 372, 374.
Papa Bonifacije IX., 76, 83, 92.
Papa Ivan XXIII., 131.
Papa Klement IV., 51.
Papa Nikola V., 245.
Papa Pijo II., 295, 300, 351, 356, 366, 375.
Papa Urban, 70.
Papinskom kurija, 49.
Papski legat Tebald, 323.
Papa Martin V., 190.
Pariz, 322.
Pasaquale Malipiero, 285, 372.
Pasqual Gradonico, 283, 331.
Pasqualis Alegreti, 219.
Paštrovčani, 202, 217, 218, 219, 222.
Paulus Gasolo, 268.
Paulus Hotinovich de Bosna, 330.
Pavao Šubić, 18, 35, 239.
Pavao de Armaninis, 87.
Pavao Dražojević, 268.
Pavao Horvat, 64, 74, 86.
Pavao Morozini, 302.
Pavao Sučić, 312.
Pavko Mišljenović, 310.
Pavle Barbarigo, 307.
Pavle Besseny, 93.
Pavle Horvat, 67.
Pavle Klešić, 100, 362.
Pavle Morozini, 302.
Pavle Radišić, 105, 106.
Pavle Vladanić, 327.
Pavle Kiš, 277.
Pavle Radenović, 89, 92, 100, 102, 103, 104, 106, 115, 120, 122, 143, 145.
Pavle Radivojević , 147.
Pavlovići, 144, 145, 146, 150, 190, 203, 204, 235, 247, 363.
Pavle Jajčanin, 239.
Pavle Jurjević, 169.
Pečuh, 86, 190.
Pederin Ivo, 309.
Pelješac, 161.
Peloponez, 372.
Peregrin Saksonac, 32, 33, 50.
Pero Bubanić, 340.
Perojević M., 336.
Perpignan, 171.
Pesaro, 315, 387.
Petar Casola, 314.
Petar Marković, 144, 334.
Petar Pavlović, 128, 148, 254, 287, 318, 363.
Petar Radmilović, 320.
Petar Talovac, 205, 223, 231, 235, 242, 245, 246, 250, 251, 253, 255, 278, 281, 292.
Petar Tomazi, 289, 299, 348.
Petar Vojsalić, 243, 262, 276.
Petar Loredan, 188.
Petrica Jurjević, 94, 126.
Petrovac, 277.
Petrović Đurđica, 331.
Piero Raguxeo, 324.
Pijetro Canale, 29.
Piombino, 245, 249.
Pipo Špano, 119.
Plinije Mlađi, 169.
Pliva, 55, 56, 307, 330.
Počitelj, 28, 161.
Podbanak, 307.
Podbočac, 307.
Podgradje kod Blagaja, 62.
Podkramengrad, 307.
Podrinje, 57, 274.
Podvisoki, 107, 121, 122.
Požega, 94.
Polibije, 380.
Polimlje, 22, 58.
Poljičani, 146, 160, 177, 180, 283.
Poljic, 177, 179, 183, 187, 195, 207, 222, 223, 224, 228, 229, 231, 232, 239, 261, 262, 283, 285, 356.
Poljska, 169, 291, 385.
Popovo, 57.
Poreč, 322.
Porta, 207, 256, 258, 260, 269, 284, 285, 293, 296, 353, 354, 359, 361.
Porto Gruaro, 307.
Potkotor na Vrbanji, 321.
Potkreševo, 338.
Prag, 169.
Pribisav Vukotić, 22, 252, 268, 317.
Pribislav Pohvalić, 159, 205.
Pribošij Svojemirić, 318.
Prijestolonasljednica Marija, 67.
Priluka, 307.

Pripča Utolčić, 56.
Prizren, 58.
Provanca, 168, 169, 387.
Prozor, 330, 335.
Prusac, 307.
Pula, 61.

R

Rab, 93, 113, 318, 320.
Rača, 122.
Rački Franjo, 82, 381, 383.
Radak, 364.
Radić Radosalić iz Jajca, 219, 321, 326, 334, 335, 363.
Radić Sanković, 100, 102, 103, 105.
Radič Crnojević, 87, 88.
Radič Grubčević, 218, 219.
Radič Grupković, 290.
Radišić, 102, 105.
Radivoj, 191, 193, 227, 228, 300, 363.
Radivoj Hrstić, 318.
Radivojevići, 89, 145, 203, 204, 228, 238, 250.
Radivoje Vojnović, 146.
Radoš iz Poljica, 262.
Radobilja, 263, 283, 284, 285, 286, 292, 307, 321.
Radoje Radosalić, 100.
Radoje Vanović, 264, 274.
Radoje Rujevčić, 330.
Radoslav Pavlović, 144, 152, 189, 191, 204.
Radovan Hrstić, 334.
Rama, 20, 56, 57, 126, 307, 321.
Raška, 83.
Ratko Ozribalić, 334.
Ravenna, 318, 324, 373.
Regio Calabra, 307.
Rekanati, 341.
Restoje Milohna, 183, 192, 193, 327.
Rialto, 162.
Rijeka Dubrovačka, 332, 377.
Rim, 35, 49, 169, 290, 291, 297, 308, 315, 326, 358, 368, 369, 383, 385, 386.
Rimini, 319, 322, 387.
Rimsko Carstvo, 385.
Rimska kurija, 75.
Rodos, 376, 377.
Rogovci, 321.
Rombaldo Mlečanin, 317.
Rudine, 45.
Rudnik, 58.
Rukotvorine od srebra, 324.
Rumelija, 359.

S

Sabor u Mantovi, 300.
San Marco, 198.
San Polo, 198, 295.
Sandalj Hranić, 87, 88, 89, 92, 101, 102, 103, 104, 106, 109, 111, 112, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 166, 168, 176, 181, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 215, 233, 234, 261, 284, 307, 313, 321, 322, 344, 354, 387.
Sana, 20, 122, 307.
Sanko Miltenović, 57, 383.
Sankovići, 82, 102, 250.
Semković Sladoje, 245.
Santa (Croce) Kroće, 198.
Sava, 71, 77, 85, 86, 109, 120, 289, 362.
Sebastijan de Rubeis de Placentija, 334.
Segedin, 238, 299.
Senj, 35, 43, 67, 70, 113, 279, 321.
Serevalle, 146.
Sidonije Apolinar, 315.
Sienna, 171.
Sigismund, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 94, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 134, 135, 137, 144, 146, 163, 177, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 195, 202, 204, 311.
Silvio Mitis, 59.
Simon de Begna, 319.
Simon Florii de Sibinico, 323.
Sinj, 28, 92, 183, 277, 294, 360.
Sjenica, 362, 363.
Skadar, 111, 112, 113, 116, 117, 142, 147, 150, 210, 211, 212, 217, 221, 296, 298, 359, 378.
Skenderbeg, 245, 247, 290, 359, 361, 379.
Skoplje, 142.
Skradin, 19, 35, 58, 73, 93, 120.
Slavonija, 68, 301.
Smederevo, 207, 300, 368.
Sofija, 232.
Sokol, 56, 240.

Soli, 20, 57.
Solovjev, 335.
Solun, 145, 188, 311.
Sperančić Pavle, 360, 367.
Splićani, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 91, 124, 126, 160, 205.
Split, 19, 25, 50, 51, 52, 65, 69, 72, 73, 74, 77, 86, 91, 92, 93, 94, 96, 104, 105, 110, 116, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 144, 146, 147, 148, 167, 176, 177, 178, 185, 221, 230, 231, 246, 250, 264, 264, 265, 266, 271, 275, 277, 280, 283, 287, 288, 293, 296, 312, 316, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 327, 328, 330, 332, 334, 335, 337, 338, 339, 346, 348, 350, 360, 366, 368, 369.
Splitski knez, 43, 345, 346.
Splitsko polje, 72, 223.
Splitski knez Bartolomeo Superantius, 307.
Splitski knez Donat Barbaro, 331.
Spuž, 65.
Srb, 28.
Srbija, 20, 22, 26, 44, 45, 46, 54, 61, 75, 125, 238, 288, 290, 296, 298, 300, 349.
Srebrenica, 122, 237, 238, 245, 250, 301.
Srebrenik, 55.
Srebro, 332, 333.
Srijem, 68, 87.
Stanica Radosalić, 326.
Stanoje Jelačić, 72.
Stanojević, 82.
Stefanica Crnojević, 209, 213, 217, 222, 280, 282, 295.
Stevan Lazarević, 112.
Stipanići, 19, 20.
Stjepan Dabiša, 85, 368.
Stjepan Frankopan, 75.
Stjepan I. Kotromanić, 18.
Stjepan Klešić, 255.
Stjepan Konjević, 320, 321.
Stjepan Vukčić Kosača, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 221, 223, 224, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 236, 237, 238, 239, 241, 243, 244, 245, 246, 249, 250, 266, 268, 270, 276, 278, 290, 291, 294, 307, 313, 318, 320, 328, 329, 343, 351, 357, 369, 374, 378, 343.
Stjepan Ostojić, 89, 146, 147, 148, 149, 150, 168, 175, 176, 182.
Stjepan Stršić, 348.
Stjepan Tomašević, 300, 302, 329, 330, 344, 350, 355, 356, 359, 361, 366, 368.
Stjepan Lacković, 43.
Stojmil Grgurević, 319.
Ston, 46, 60, 144, 251.
Stribovo, 307.
Sultan, 155, 260, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 353, 355, 356, 358, 365, 366, 370, 373, 376, 378, 379, 387.
Sultan Mehmed II., 144, 146, 250.
Sutjeska, 65, 77, 90, 128, 143.
Sutorina, 104.
Sv. Dimitrije, 307.
Sv. Justina, 198.
Sv. Trojstvo, 199.

Š

Šišić F., 82, 106, 125.
Šibenčani, 69, 74, 124.
Šibenski liječnik Johannes Garne, 307.
Šibenik, 19, 23, 47, 51, 52, 69, 73, 76, 77, 78, 92, 93, 106, 120, 123, 124, 129, 132, 133, 136, 143, 181, 278, 288, 294, 307, 310, 313, 318, 319, 322, 324, 329, 330, 369.
Šikloš, 55.
Šolta, 217.
Španija, 168, 169.
Šubići, 18, 19, 20, 24, 35.
Šundrica, 318.
Šurman Đ., 335.

T

Talovac, 223, 229, 231, 287, 277, 284, 286, 288, 292, 294, 296.
Taranto, 74, 112.
Temišvar, 362.
Tenedos, 59.
Teodorik Veliki, 322.
Thomasius de Bachoe, 210.
Toma biskup hvarski, 287.
Toma Bojničić, 277.
Toma Calucii de Cengulis, 306.
Toma Papalić, 319.
Toma Pipinić, 223.
Tomaso Marchetti, 319.
Tomazi, 290.
Toma Dević, 319.
Toma Jelašić, 146.
Tomma Mocenigo, 314.
Torinski mir, 111.
Torino, 61.
Toscana, 249.
Trani, 307.
Transilvanija, 352.
Travnik, 183, 365.

Trebinje, 58, 253, 367.
Tremoli, 307.
Trogir, 19, 23, 25, 51, 52, 58, 62, 69, 72, 76, 77, 84, 92, 93, 106, 120, 123, 126, 132, 146, 147, 148, 177, 179, 188, 221, 256, 277, 288, 312, 320, 330, 337, 348, 360, 364, 366, 369, 378, 387.
Trogirani, 23, 24, 25, 47, 69, 72, 74, 76,90, 91, 120, 125, 242.
Trogiranin Jakov Testa, 193.
Trogirski knez, 35, 58, 359.
Trogirski knez Dominik Kontareno, 307.
Trst, 125.
Tudorino, 172.
Turci, 75, 83, 86, 87, 89, 90, 102, 103, 108, 111, 117, 120, 122, 126, 127, 138, 142, 143, 144, 145, 148, 175, 187, 188, 189, 190, 191, 194, 195, 204, 207, 208, 209, 211, 216, 220, 228, 232, 236, 243, 244, 251, 256, 264, 268, 276, 278, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 297, 299, 300, 307, 310, 311, 337, 344, 348, 349, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 370, 363, 364, 365, 368, 369, 372, 374, 375, 377, 382, 383, 384, 385, 388.
Turska, 87, 125, 172, 176, 190, 235, 260, 276, 297, 348, 372, 375, 376, 386, 388.
Tvrtko I., 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 87, 89, 108, 109, 110, 145, 163, 165, 182, 185.
Tvrtko II., 110, 115, 119, 121, 142, 148, 154, 165, 168, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 204, 205, 227, 312, 325, 327, 387.
Tvrtko Brajković iz Jezera, 316, 332.
Tvrtko Kovačević Dinjičić, 363.
Tvrtković, 387.

U

Udine, 146.
Ugarska, 18, 26, 32, 38, 40, 43, 60, 74, 84, 86, 87, 90, 92, 93, 94, 108, 119, 122, 123, 126, 131, 132, 146, 150, 191, 194, 195, 203, 209, 242, 250, 251, 260, 279, 289, 290, 291, 297, 311, 327, 352, 360, 361, 364, 373, 375, 385, 386.
Ugarski kralj, 20, 43, 49.
Ugrinići, 42, 48, 49.
Ugrinovići, 223.
Ulcinj, 112, 113, 114, 116, 117, 139, 141, 142.
Ulrih II., Celjski 227, 253, 278, 286, 288, 292.
Unac, 28, 307, 329.
Una, 77.
Usinj, 155, 186.
Uskoplje , 307, 316.
Usora, 20, 55, 56, 57, 90, 143, 301, 307.

V

Vaclav, 67.
Valance, 171.
Valentini, 261.
Varno, 245, 320.
Velebit, 77.
Veliko Vrpolje, 307.
VelikiVaradin, 94.
Venecija, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 50, 52, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 84, 85, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 100, 103, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 291, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 307, 306, 311, 312, 313, 315, 317, 318, 321, 323, 325, 326, 329, 330, 333, 343, 344, 345, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 360, 364, 366, 368, 369, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 379, 385, 386, 387.
Venecijanci, 18, 165, 185, 192, 262, 370, 375.
Veneri Antonije, 85.

Ventura Engleski de Meraviglia, 318, 323, 329, 331, 333, 334, 337, 339, 340, 335.
Vercelli, 303.
Verona, 379.
Vesela Straža, 307, 306, 321, 330, 334, 335.
Vettor Capello, 373, 376.
Vich, 171.
Victor Delfino, 262, 264, 307.
Vid Matafar, 129, 130, 350.
Vijeće desetorice, 360, 379.
Vijeće umoljenih, 42, 43, 47, 48, 50, 57, 65, 73, 76, 124, 126, 127, 128, 130, 136, 137, 147, 152, 154, 155, 177, 179, 182, 194, 199, 200, 201, 203, 210, 214, 215, 231, 232, 240, 249, 252, 254, 255, 256, 259, 261, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 277, 283, 288, 343, 346, 348, 352.
Vinac, 337, 365.
Vinaver Vuk, 171, 172.
Virovitica, 55.
Vis, 149.
Visoko, 92, 179, 312.
Vittorio Veneto, 146.
Vlaška, 298, 352, 385.
Vladimirići, 318, 363.
Vladislav Kosača, 27, 53, 54, 185, 258, 262, 263, 264, 267, 273, 279, 284, 325, 345, 353, 358, 361, 367, 383, 384, 387.
Vlaho Petrojević iz Lastve, 329.
Vlasi, 131, 179.
VlatkoKosača, 266, 267, 279, 280, 281, 282.
Vlatko Jurjević, 208, 229.
Vlatko Pohvalica, 240.
Vlatko Vuković, 72, 74, 87, 332.
Vlatko Vukoslavić, 54.
Vlatkovići, 263, 264, 273.
Voden, 47.
Vojislav, 93.
Vojsalići, 250.
Vojvoda Albert , 34.
Vojvoda Albreht IV., 93.
Vojvoda Ivaniš, 263.
Vojvotkinja Jelena, 128.
Vojvotkinja Ana, 362.
Vrana, 31, 35, 37, 64, 71, 74, 75, 83, 93, 120, 129.
Vranduk, 300, 336.
Vrbaški Grad, 90.
Vrbanja, 307, 307.
Vrbas, 55, 90, 119, 126, 142, 307.
Vrhbosna, 363.
Vrlika, 321, 364, 365.
Vuk, 47, 54, 56, 59, 82, 83, 87, 142, 159, 160.
Vuk Vukčić - Hrvatinić, 82, 83, 85, 86, 88.
Vuk Vukosalić, 22.
Vuk Vukoslavić, 367.
Vukašin Čanković, 285.
Vukac Hrvatinić, 55, 56, 57, 106, 115, 127, 133, 159, 160.
Vukmir, 186.
Vukmir Jurjević, 100.
Vukmir Kačić, 263.

Z

Zacarija Grioni, 264.
Zadar, 19, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 49, 52, 58, 62, 71, 73, 74, 77, 78, 86, 92, 93, 94, 109, 113, 120, 121, 123, 129, 130, 132, 134, 135, 155, 159, 162, 197, 234, 241, 277, 279, 288, 294, 307, 309, 313, 316, 318, 321, 344, 362, 369, 387.
Zadrani, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 43, 75, 78, 84, 91.
Zagorje, 20.
Zagreb, 28, 65, 67, 70, 125.
Zaninus de Columbis, 335.
Zapadni Hum, 65.
Zaragoza, 171.
Zaton, 377.
Završje, 20, 54.
Zećani, 103, 211.
Zemunik, 34, 35, 37, 93.
Zeta, 116, 117, 153, 185, 207, 209, 210, 218, 212, 213, 214, 215, 216, 220, 222, 224, 241, 282, 284, 298.
Zlatonosović, 186, 187, 189, 190, 191.,
Zorzi Dolfin, 179, 183, 255.
Zrmanja, 77.
Zuan Zorzi, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 177, 181, 184, 186, 187.
Zuchato, 172.
Zvečaj, 143.
Zvornik, 301.

Ž

Željezna Ploča, 252.
Žoreta Bokšić, 85.

Kazalo

UVODNA BILJEŠKA ... 7
LITERATURA ... 9
HISTORIJE SREDNJOVJEKOVNE BOSNE ... 9
OSTALA LITERATURA: ... 9
IZVORI ... 13

I.
STJEPAN II. KOTROMANIĆ - PROMOTOR BOSANSKIH DRŽAVNIH VEZA SA VENECIJOM

1. ***Početne veze*** ... 17
2. ***Izvlačenje ispod Šubićeva tutorstva i uplitanje u sukobe hrvatskih velikaša*** ... 19
3. ***Širenje Bosne i porast njezina značaja*** ... 20
4. ***Prvi dodiri s mletačkim vlastima*** ... 22
   a) Prvi koraci: nepovjerenje i sumnjičavost ... 22
   b) Odustajanje od suprotstavljanja u obostranom interesu ... 23
5. ***Među dva gravitacijska središta naći formulu vlastitog vanjskopolitičkog izraza*** ... 25
6. ***Pobuna u Zadru - proba za odnose između Bosne i Venecije*** ... 28
   a) Mletačka opsada nevjernog Zadra ... 28
   b) Ban Stjepan II. Kotromanić s bosanskom vojskom pred Zadrom ... 31
   c) Venecija zahvalna bosanskom banu za usluge ... 32
   d) Kralj Ludovik, utaboren u Zemuniku, čeka na bosanskog bana Stjepana ... 34
   e) Mletačke protumjere (među kojima i dalje povjerljivi kontakti sa banom Stjepanom) ... 35
   f) Krivac za sve je - bosanski ban - taj "đavolji šegrt", "učenik jeretičke zloće", "lažov". ... 37
   g) Ban Stjepan II. aktualizira pitanje saveza s Venecijom ... 38
7. ***Mletačko posredovanje u bosansko-srpskim odnosima*** ... 44
8. ***Venecija u odnosima Bosne sa hrvatskim velikašima*** ... 47
9. ***Mletačka potpora bosanskim zahtjevima kod pape*** ... 49
10. ***Venecija na svom području ne dopušta poticanje neprijateljstava protiv Bosne*** ... 51

II.
ODNOSI BOSNE I VENECIJE U VRIJEME VLADAVINE TVRTKA I.

1. ***Godine praznog hoda*** ... 53
a) Nevolje mladog bana ... 53
b) Odvažno zaustavljanje mađarske vojne agresije ... 55
c) Nove vlasteoske pobune, građanski rat i druge nevolje ... 56
d) Neprijateljstva s N. Altomanovićem i širenje Bosne na račun srpskih zemalja ... 57
2. ***Obnova pokidanih veza s Venecijom*** ... 58
a) Prvi, kratki koraci ... 58
b) Venecijanac - admiral bosanske flote ... 62
3. ***Tvrtko dobiva Kotor*** ... 64
4. ***Tvrtkovo ratovanje s Balšom Balšićem*** ... 65
5. ***Suprotni interesi određuju različit pogled Bosne i Venecije na mađarske prilike*** ... 67
a) Mađari i dalje traže sebi kralja ... 67
b) Tvrtkovo opredjelenje za ustanike, venecijansko za Mariju i Sigismunda ... 68
c) I Tvrtku je potrebna pomoć s mora, ali tko da mu je pruži? ... 70
d) Mletačko opredijeljenje za Sigismundove - protiv Tvrtkovih interesa ... 73
d) Venecija izbjegava savez s Tvrtkom i neće mu pomoći da zauzme Zadar ... 77

III.
KRAJ XIV. I POČETAK XV. STOLJEĆA: "SAV SVIJET JE SADA U TEŠKIM NEMIRIMA I RAZNIM NEPRILIKAMA".

1. ***Bosansko-venecijanski odnosi i dalje prijateljski, ali bez naročitog sadržaja*** ... 81
a) Kratko vladanje kralja Dabiše ... 81
b) Mletačko interesiranje za bosanske vojvode ... 87
c) Svrgavanje kraljice Jelene, Ostojina pojava i snaženje vanjske politike ... 88
2. ***Vraćaju li se Tvrtkova vremena?*** ... 92
a) Izvlačenje koristi iz ugarskih neprilika ... 92
b) Ostojini i Hrvojevi izaslanici u Veneciji i njihove lađe u mletačkom moru ... 95
c) Može li Venecija steći monopol na bosanskom tržištu? ... 97
d) Ostojine povlastice mletačkim trgovcima ... 99
3. ***Ostojina neprijateljstva sa Dubrovnikom*** ... 101
4. ***Zavjera protiv kralja Ostoje i njegovo svrgavanje*** ... 106
5. ***Desetljeće velikih promjena i nikakvih poboljšanja*** ... 108
6. ***Kratka vladavina Tvrtka II.*** ... 109
a) Venecija prema nasilnoj smjeni na bosanskom prijestolju ... 109
b) Bosanske velike vojvode pretječu kralja u poslovima s Venecijom ... 110

IV.
BOSNA SE O SEBI ZABAVILA

1. ***Tri pretendenta na istu krunu*** ... 119
a) Učestale ugarske vojne intervencije ... 119
b) Otimanje oko kraljevske krune ... 121

c) Druga Ostojina vladavina (1409.-1418.) bez kontakata s Venecijom ... 123
2. ***Hrvojev odnos prema širenju mletačke vlasti u Dalmaciji*** ... 123
3. ***Sandaljev odnos prema Veneciji u vrijeme širenja njezine vlasti u Dalmaciji*** ... 129
a) Mletački interes za Sandaljevu Ostrovicu ... 129
b) Može li Sandalj pomoći da se skrati rat za Šibenik? ... 132
c) Sandaljeve veze s kraljem Sigismundom, ali bez štete za Veneciju ... 134
d) Sandalj - kućevlasnik i u mletačkom Zadru ... 135
e) Zapleti oko Kotora ... 136
f) Sandalj - posrednik između Venecije i Balše III. ... 140
4. ***"Svi idu protiv svih, nitko u Bosni nikome ne vjeruje"*** ... 142
5. ***Novi se bosanski kralj približava Veneciji*** ... 145
a) Izbor Stjepana Ostojića ... 145
b) Bosanske ponude Veneciji ... 146
c) Svrgavanje i Stjepana Ostojića ... 148
d) Bosanski vojvoda Pavle (Radivojević) nudi Veneciji svoje usluge ... 149
e) Posljenja poruka kralja Stjepana Ostojića Veneciji ... 149
6. ***Sandalj oštećen širenjem mletačke vlasti u Dalmaciji*** ... 150
a) Kotor - jabuka mogućeg razdora ... 150
b) Strpljivo pregovaranje o kotorskom sporu ... 152
c) Nove ovlasti mletačkom izaslaniku za pregovore sa Sandaljem ... 156
d) Sandaljevo odricanje od Kotora i novo prijateljstvo s Venecijom ... 157
e) Nepoželjne sjenke: Sandaljevi se odmetnici sklanjaju kod Mlečana ... 158
f) Ispravke Blagajskog ugovora i novi Sandaljevi zahtjevi ... 158
g) Kosače - mletački plemeniti građani i članovi Velikog vijeća ... 160
7. ***Bosansko-venecijanski ekonomski odnosi prije 1420.g.*** ... 161
a) Bosanska obala bez prednosti koju pruža more ... 161
b) Rane poslovne veze ... 162
c) Trgovina bosanskim robljem ... 168

V.
NOVE KVALITETE BOSANSKO-VENECIJANSKIH ODNOSA ZA DRUGE VLADAVINE TVRTKA II.

1. ***Iščezavanje dvovlašća i raskid s Turcima*** ... 175
2. ***Bosansko-venecijansko savezništvo*** ... 176
a) Prvi Tvrtkovi koraci prema Veneciji ... 176
b) Zuan Zorzijeva bosanska misija ... 178
c) Usporedni razgovori i sa knezom Ivanišem ... 180
d) Obnova trgovačkog ugovora ... 182
e) Savez protiv Ivaniša Nelipića ... 183
f) Tvrtko II - ponovno mletački plemeniti građanin ... 184
g) Dubrovčani prema mletačkoj diplomatskoj akciji u Bosni ... 184
h) Neka papa i od Venecije čuje da je Tvrtko II. dobar katolik ... 187
i) Odgoda rata protiv kneza Ivaniša ... 187
j) Tvrtkovo približavanje Ugarskoj (bez štete za njegove odnose s Venecijom) ... 189
k) Praznine u Tvrtkovim odnosima s Venecijom ... 192
l) Ponuda da Venecija uzme Bosnu pod svoju upravu ... 193
3. ***Desetljeće uzornih odnosa između Sandalja i Venecije*** ... 195

a) Praksa informiranja i dogovaranja ... 195
b) Sandaljevi odmetnici u dalmatinskim gradovima ... 196
c) Sandaljeve kuće na mletačkom teritoriju (od Kotora do Venecije) ... 197
d) Stalne teškoće oko naplate kotorskog dohotka ... 200
e) Sandalj i 1427. uzaludno nastoji da mu Venecija vrati Kotor ... 201
f) Sandaljev kraj ... 201
4. ***Počeci samostalne vladavine Sandaljeva nasljednika Stjepana Kosače*** ... 202
a) Opasnost na istoku: kotorski knez nastoji zaposjesti Novi ... 202
b) Zapadno - humska vlastela protiv vojvode Stjepana i Sigismundove pretenzije na zapadni Hum. ... 204
c) Prvo Stjepanovo obraćanje Veneciji (1436) ... 204
d) Vojvoda Stjepan nudi Drijeva u zamjenu za Kotor ... 205
e) Paška sol za humsko tržište ... 206
f) Vojvoda Stjepan se zanima za zetske dijelove Despotovine ... 207
g) Omiš i Poljica pripojeni posjedima vojvode Stjepana. ... 207
5. ***Sukobi oko ostataka Despotovine u zetskom primorju*** ... 209
a) Vojvoda Stjepan Kosača u gornjoj Zeti ... 209
b) Kriza se oko donje Zete produbljuje ... 211
c) Misija providura Marca Zena ... 214
d) Kako privući i zadržati nove podanike ... 218
e) Skratiti rat i po cijenu njegova proširenja na novo područje ... 220
f) Gubitak Bara ... 221
g) Ban Matko Talovac nudi Veneciji savez protiv vojvode Stjepana ... 222
h) Uspješan mletački prepad na Omiš ... 223

VI.
ODNOSI S VENECIJOM U VRIJEME KRALJA STJEPANA TOMAŠA (1443.-1461.)

1. ***Burna 1444.godina*** ... 227
a) Tomaševa pojava ... 227
b) Prijateljstvo s vladom - prijateljstvo s narodom ... 228
c) Komplikaicije oko Omiša ... 229
d) Težak Kosačin problem: kako iz obruča bez turske pomoći? ... 232
e) Vojvoda Stjepan gubi kuću u Veneciji ... 233
f) I kralj se Tomaš nadao kući u Veneciji ... 234
g) Tomaševo teško pitanje: kako odoljeti stranim pritiscima i održati se na vlasti? ... 235
h) Ratni požar u Bosni: "kao vjetar, prođe pa se vrati" ... 237
2. ***Pomirenja sa vojvodom Stjepanom*** ... 240
a) Promjena u odnosima Stjepana i Venecije ... 240
b) Kralj Alfons traži Drijeva, dok bi ih Tomaš radije dao Veneciji. ... 242
c) Tomaševo izmirenje s vojvodom Stjepanom ... 243
3. ***Obnova unutarnjih neprijateljstava*** ... 243
a) Stjepan se približava mletačkim neprijateljima ... 243
b) Tomaševe žalbe na vojvodu Stjepana ... 246
c) Venecija izbjegava zaoštravanje odnosa s hercegom Stjepanom ... 247
4. ***Vrijeme hercegovog ratovanja s Dubrovnikom (1451.-1454.)*** ... 250

a) Dubrovnik - usamnjena lađa usred uzburkana mora ... 250
b) Nova Tomaševa očekivanja od Mlečana i njihovo zauzimanje za Bosnu kod sultana ... 255
e) Neizvjesno primirje - izvjestan rat s Dubrovnikom ... 257
d) U izgledu savez protiv hercega ... 258
e) Neočekivan udarac - pobuna u hercegovoj obitelji ... 258
f) Hercegova iluzija o uvlačenju Venecije u rat protiv Dubrovnika ... 259
g) Ugrožen, herceg Drijeva i Krajinu ustupa Veneciji ... 262
h) Mletački problem: kako ublažiti kraljevo protivljenje, zadržati Krajinu i vratiti se u Drijeva? ... 264
i) Koleba li se vojvoda Ivaniš Vlatković? ... 267
j) Rat se smiruje, dok se mržnja između oca i sina nastavlja ... 268
k) Rezultat Morosinijevih razgovora s kraljem Tomašem ... 270
l) Kao da će mletačka vlast u Krajini vječno trajati ... 271
m)Venecija ipak mora napustiti Krajinu ... 272
n) Gladni Bosanci potucaju se između Dubrovnika i Splita, stižući preko mora čak do Venecije i Apulije ... 274
5. ***Bosna u antiturskom savezu*** ... 276
a) Venecija i Bosna prema baštini bana Petra Talovca ... 276
b) Znaci pažnje prema hercegu se ne smanjuju ... 279
c) Diplomatska misija hercegova sina Vlatka u Veneciji ... 280
d) Neposrazumi se javljaju, ali teže ne remete utvrđeno povjerenje ... 282
e) Hercegova tvrđava u Radobilji - izvor novih nesporazuma ... 283
f) Što s Kninom? ... 286
g) Ponovno ugrožen od Turaka, Tomaš se savjetuje s Venecijom ... 287
h) Mletački odgovor na Tomaševe pripreme za krstaški pohod protiv Turaka .. 289
i) Tomaševa sugestija Veneciji o zajedničkoj podjeli hrvatske banovine ... 291
j) Čačvina - Ćaćevina *: novo iskušenje za hercegove odnose s kraljem Tomašem i s Turcima. ... 294
k) Herceg moli da se Venecija zauzme za njega kod Turaka ... 296
l) Herceg strepi od tragičnog kraja ... 297
m) Venecija nudi dobre usluge za izmirenje kralja i hercega ... 299

VII.
POSTUPNI USPON BOSANSKO-VENECIJANSKIH EKONOMSKIH ODNOSA U XV.STOLJEĆU

1. ***Privlačnost Venecije i pokretljivost našega pučanstva*** ... 303
2. ***Sigismundova ekonomska blokada Venecije (1417.-1435.) odgađa zapadnobosanski izvoz roba preko Splita*** ... 310
4. ***Oživljava, napokon, i zapadnobosansko tržište.*** ... 313
a) Otvorenost Venecije za robu i ljude ... 313
b) I vojnici trguju... ... 315
c) Trguju i diplomati... ... 316
d) Trgovali su i svi ostali ... 318
e) Stočarstvo - široka osnova razmjene ... 318
f) Krzno i divljač ... 323
g) Rukotvorine od srebra ... 324

h) I ostali bosanski proizvodi na mletačkom (dalmatinskom) tržištu 328
i) Izrada ratne opreme 328
j) Novi značaj Splita u bosansko-mletačkoj trgovinskoj razmjeni 330
k) Ubrzanje ritma trgovinske razmjene preko Splita - Prva trgovačka kompanija za poslovanje u Bosni 332
l) I kralj Tomaš osniva svoju trgovačku kompaniju 335
m) Ventura Engleski: poštovani trgovac i grabežljivi vuk 337

VIII.
NASILNO UMORSTVO KRALJA I KRALJEVSTVA

1. ***Venecija podržava izbor posljednjeg bosanskog kralja*** 343
2. ***Sloga u zajedničkom interesu kralja i hercega*** 344
3. ***Klis - potreban mnogima, a može pripadati samo jednome*** 345
4. ***Koliko dugo se još mogla odlagati propast bosanske države?*** 348
5. ***Novi opasan razdor u hercegovoj obitelji uvlači Turke u rješavanje spora*** 353
6. ***Još jedan veliki, ovaj put posljednji - vapaj!*** 355
7. ***Vladislav - instrument nesreće*** 358
8. ***Novi hercegov bezuspješan korak prema Klisu*** 359
9. ***Kršćanstvo "zabrinuto" promatra kako sultan proždire Bosnu*** 361
10. ***Stjepan Tomašević - kralj nedorastao izvanrednim okolnostima*** 367
11. ***Svi nezadovoljni politikom Venecije*** 370
12. ***Tragovi "javnog mnijenja" o propasti bosanskog kraljevstva*** 376
13. ***Osvrt na ocjene uzroka propasti srednjovjekovne bosanske države*** 380

INDEKS IMENA I POJMOVA 389

Tisak ove knjige pomogao

SOROS FOUNDATION

Fond Otvoreno društvo
Bosne i Hercegovine

Erratta corrige!

Ponovljeno pa treba brisati:
str.148, prvi red; str.190, prvi red; str.264, prvu riječ; str.331, prvi red; str.345, prvi red; str.351, prva dva reda i 6 riječi u trećem redu.

Ispušteno pa treba dopisati:
str.121, Zanemarivši sve ovo, Sigismund je (kao da Bosna nema kralja) imenovao
str.149, imuniteti i povlastice postignute pod njegovim precima. Poticali su kralja da
str.206, uvjet za to
str.345, Bila je tada suglasna sa svim onim što je herceg govorio o banu: da je čovjek
str.349, boljoj su se varijanti nadali da bi to moglo biti samo privremeno - dok Bog na bolje ne providi (per fina che dio provedera meglio) kako je govorio herceg
str.351, pokušaju anžujske restauracije podržavane od francuskog kralja Karla VII i mnogih pobunjenih velikaša. Podržavan upravo od pape Pija II., milanskog
str.381, tolu u srpskim

str.	Red odozgo	Red odozdo	stoji	treba
17	7		držaći	držeći
24		4	izašla	izašlo
30		2	otovreno	otvoreno
40		11	dobio	dobilo
44	9		pragovorima	pregovorima
45		7	ukljananje	uklananje
57	9		Vukac	Vuk
57		3	vjenčan	vječan
60	14		ubicunque	ubicumque
63	16		uvjeravaju	uvjerava
65	19		Dovivši	Dobivši
65		9	naprije	najprije
68		12	udoviti	udovici
68		5	se zna	se ne zna
72	14		pomoćj	pomoć
72		18	proučje	pročuje
75	7		posije	poslije
76		8	trogir	Trogir
79	4		Tvtku	Tvrtku
84		19	predicatas	predictas
85		1	uružjem	oružjem
86	10		pomoči	pomoći
87	6		korsti	koristi
87	15		omino	omnino
87		11	zadojilo	zadovoljilo
103	15		izdražala	izdržala
105	16		neprijateljiu	neprijatelju
109		12	trdicijom	tradicijom
113	13		osnosno	odnosno
116	1		da svibnja	da do svibnja
116	7		oblastima	ovlastima
117	12		očekivlao	očekivalo
123	4		razvijanje	razvijane
133		11	valdu	vladu
142		23	1412.0	1412.)
144	15		obojstvo	ubojstvo
147		19	sapientam	sapientiam
149		4	1521	1421
153		17	uznemmirava	uznemirava
155	11		kotroskih	kotorskih
167	15		izaslanik	izaslanik je
171		6	Trdislava	Tvrdislava
182		13	Bosnisio	Bonisio
183		9	takoćer	također
185		6	vleposlanika	veleposlanika
190	11		tast"	tastu

str.	Red odozgo	Red odozdo	stoji	treba
194	10	6	sultana	sultan
195	10	6	izmeću	između
200	11		njejgove	njegove
201	11		moće	može
201		5	kojih	kojim
204		16	Tolovcu	Talovcu
204		20	Radosav	Radoslav
210	6		joj e	joj je
210	6		despotovnih	despotovih
214	18		kako bi se	kako bi
216		15	kršćanine	kršćane
217		8	ostalim i	ostalim
217		6	ovlascuje	ovlašćuje
217		11	Je su	Jesu
218		7	Grubčević	Grubačević
219		1	Drugi	Drugi:
219	21		us	su
223		2	anove	planove
231		2	je da je	da je
237		4	pozivcija	pozicija
246		13	savejt	savjet
255		18	ratificiralo	ratificirao
269		14	1^{02})	^{102})
270	4		Krajonom	Krajinom
275		10	gradsih	gradskih
277		10	zaštiti	zaštititi
282	13		93.VIII.	3.VIII.
292	10		pirpadala	pripadala
304	2		1642.	1462.
308	7		njihve	njihove
312		6	dlamatin...	dalmatinskih
313		14	4	3
316	16		trgovale	trgovali
317	3		oskrbljivanju	opskrbljivanju
325	17		Rea	Re
327	19		ima	im
328	18		splskog	splitskog
338	1		Potreživao	Potraživao
339		4	rekato	rekao
344	6		priximo	proximo
345		17	poduzela	poduzeti
354		7	ne	na
356	6		zazariao	zazirao
364		17	napustilia	napustila
386	7		vezana	vezama
388	3		cilejva	ciljeva
407		8	4	3